
ACTA

ECCLESIASTICA

SLOVENIAE

37

PRVA SVETOVNA VOJNA
IN CERKEV
NA SLOVENSKEM

Ljubljana 2015

PRVA SVETOVNA VOJNA
IN CERKEV NA SLOVENSKEM

© Vse pravice pridržane

Založila Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani
Za založbo: dr. Christian Gostečnik

Izid znanstvene periodične publikacije je omogočila Javna agencija
za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

ACTA

ECCLESIASTICA

SLOVENIAE

37

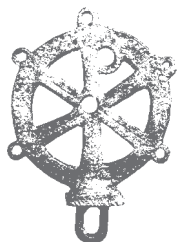
**PRVA SVETOVNA VOJNA
IN CERKEV
NA SLOVENSKEM**

Ljubljana 2015

ACTA ECCLESIASTICA SLOVENIAE
Izdaja Inštitut za zgodovino Cerkve
pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani
Poljanska c. 4, p.p. 2007, SI-1001 Ljubljana

Urednik/Editor:
Dr. Bogdan Kolar

Članki so recenzirani.
Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.
The articles have been reviewed.
The authors are responsible for the content of their articles.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)“1914/1918”:272
272(497.4)“1914/1918“

PRVA svetovna vojna in Cerkev na Slovenskem / [uredil Bogdan Kolar]. - Ljubljana : Teološka fakulteta, 2015. - (Acta Ecclesiastica Sloveniae, ISSN 0351-2789 ; 37)

ISBN 978-961-6844-42-0
1. Kolar, Bogdan
282256384

Na naslovni strani je posnetek bronastega Kristusovega monograma
iz Emone (druga polovica 4. stoletja)

KAZALO

Kratice in krajšave	13
Bogdan Kolar: Prva svetovna vojna in njen vpliv na življenje Cerkve	17
1 Ravnanje vodstva katoliške Cerkve.....	17
2 Cerkev v Avstro-Ogrski.....	19
3 Obletnica začetka vojne	21
Tomaž Kladnik: Posledice prve svetovne vojne na vojaško organiziranost na slovenskem in spremembe, ki so jih nove razmere prinesle v vsakodnevno življenje ljudi.....	23
1 Uvod.....	23
2 Vojaška organiziranost Avstro-Ogrske.....	28
3 Odmevi s front.....	32
4 Vojaštvo v mestih	38
5 General Maister	44
6 Boji za severno mejo na Štajerskem.....	46
7 Meja na Koroškem	57
8 Zaključek	62
9 Povzetek.....	63
Igor Salmič: Posledice izbruha vojne, kakor se kažejo v poročilih škofov s slovenskega ozemlja osrednjim cerkvenim ustanovam v Rimu.....	65
1 Uvod.....	65
2 Komunikacija med Svetim sedežem in avstro-ogrskim cesarstvom	66
3 Goriški nadškof Francišek Borgia Sedej (1906–1931)	68
3.1 Opis vojnih dogodkov na področju goriške nadškofije.....	70
3.2 Materialna pomoč duhovnikom internirancem.....	71
3.3 Vprašanje jurisdikcije nad škofijskim ozemljem	72
3.4 Tržaško-koprski škof Andrej Karlin (1910–1919).....	75
4 Lavantinski škof Mihael Napotnik (1889–1922).....	79
5 Ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič (1898–1930).....	80
6 Krški škof Adam Hefter (1914–1939).....	82
7 Zaključek	83
8 Povzetek.....	84
Priloge	86
Miha Šimac: Oris vpliva prve svetovne vojne na pastoralno delo duhovnikov.....	108
1 Uvod.....	108
2 Položaj duhovščine v slovenskih deželah na predvečer vojne.....	108
3 Vojna!.....	112
3.1 O nekaterih nalogah duhovščine.....	114

3.2	Duhovniške naloge v praksi ob začetku vojne.....	115
3.3	Preganjanje duhovščine	116
4	»Za blagor ljudstva«	117
4.1	Podpore družinam.....	118
4.2	Skrb za begunce	120
4.3	Skrb za prehrano.....	122
4.4	Nabirke za različne namene	124
5	Pastorala med vojaštvom.....	126
5.1	»Pastorala vpoklicanih vojakov«	127
5.2	Vpliv vojaštva na župnije	129
5.3	Bolezni	133
5.4	Predstavniki drugih veroizpovedi	134
5.5	Konflikti.....	136
5.6	Morala.....	137
6	Versko življenje.....	140
6.1	Romanja in procesije ob različnih priložnostih	141
6.2	Šolske klopi.....	144
6.3	»Dnevi duhovnih dobrot«	145
6.4	»Religio depopulata ...«.....	147
6.5	Mladina.....	148
6.6	Pomanjkanje duhovnikov.....	150
6.7	Novi izzivi na obzorju	152
7	Povzetek.....	153
	Priloge	155

Matjaž Ambrožič: Vpliv prve svetovne vojne na ljudi, delovanje Cerkve in politično dogajanje v ljubljanski škofiji.....		167
1	Uvod.....	167
2	Dogodki.....	168
2.1	Mobilizacija	168
2.2	Optimističen začetek vojne	169
2.3	Vstop Italije v vojno 23. maja 1915	170
2.4	Smrt cesarja Franca Jožefa I.	171
2.5	Smrt dr. Janeza Ev. Kreka	171
3	Ukrepi vojaških in civilnih oblasti.....	172
3.1	Zasedba (cerkvenih) šolskih in ostalih poslopij	172
3.2	Udejstvovanje šolske mladine in odraslih pri zbiranju sredstev in pomoči	172
3.3	Delovna obveznost	173
3.4	Cenzura.....	173
3.5	Rekvizicija živil in krme	173
3.6	Aprovizacija živil	174
3.7	Nastanitev vojakov pri prebivalstvu.....	175

3.8	Vojna posojila.....	177
3.9	Oddaja barvnih kovin.....	179
4	Skrb za vojake.....	189
4.1	Ranjenci.....	189
4.2	Invalidi.....	189
4.3	Vojni ujetniki.....	190
4.4	Padli in vojaška pokopališča.....	191
5	Skrb za civiliste.....	192
5.1	Begunci.....	192
5.2	Vojne vdove in sirote.....	193
6	Posledice vojne za prebivalstvo.....	193
6.1	Draginja in pomanjkanje živil.....	193
7	Vpliv vojne na versko življenje.....	195
7.1	Prva navodila knezoškofa Jegliča.....	195
7.2	Versko življenje v vojnih razmerah.....	196
7.3	Kvarni vplivi in moralne posledice vojne.....	200
8	Razkol v SLS in razpad Avstro-Ogrske.....	205
8.1	Poseganje knezoškofa Jegliča v politiko.....	207
8.2	Prvi Jegličev pogled na prvo svetovno vojno in politično dogajanje....	208
9	Povzetek.....	210

Bogdan Kolar: Posledice prve svetovne vojne na cerkveno življenje

v lavantinski škofiji.....	214
1 Uvod.....	214
2 Ob začetku vojnega dogajanja.....	215
3 Represivni postopki proti duhovnikom.....	217
4 Zasedba cerkvenih prostorov.....	220
5 Gospodarske posledice.....	223
6 Razmah dobrodelnosti.....	226
7 Posledice v verskem življenju.....	229
8 Posledice za družinsko življenje.....	232
9 Nove naloge za duhovščino.....	233
10 Zaključek.....	236
11 Povzetek.....	236
Priloge.....	238

Renato Podbersič ml.: Posledice vojne v delovanju cerkvenih skupnosti

na področju soške fronte.....	267
1 Uvod.....	267
2 Časovna razdelitev dogajanj na ozemlju goriške nadškofije med prvo svetovno vojno.....	268
3 Goriška nadškofija ob začetku vojne.....	268
4 Cerkev in boji ob Soči.....	275
5 Italijanska osvojitve Gorice in posledice za Cerkev.....	280
6 Po Kobaridu, v zadnje leto vojne.....	290

7 Povzetek.....	295
Boštjan Guček: O tolminski župnijski kroniki.....	297
1 Uvod.....	297
2 Zgodovinske okoliščine <i>Kronike</i>	298
3 Prva svetovna vojna in soška fronta	300
4 Po italijanski zasedbi.....	302
5 Nekatere pomembne osebnosti zgodovinskega konteksta.....	303
5.1 Škof Anton Mahnič	303
5.2 Nadškof Frančišek Borgia Sedej	307
5.3 Duhovnik in pesnik Simon Gregorčič.....	309
6 Predhodne objave.....	311
7 Originalni zapisi	312
8 Tipkarski prepis.....	314
9 Razlike in posebnosti	315
10 Glavne osebnosti <i>Kronike</i>	316
10.1 Avtor originalne <i>Kronike</i> , kaplan Alojzij Kodermac.....	316
10.2 Župnik in dekan msgr. Ivan Rojec	322
10.3 Župnik Anton Štrancar	327
10.4 Prepisovalka Ljudmila Obleščak	328
11 Povzetek.....	331
Tolminska župnijska kronika 1914–1922	334
Navodila sodelavcem AES	429
Publikacije Inštituta za zgodovino Cerkve.....	434

TABLE OF CONTENTS

Abbreviations.....	13
Bogdan Kolar: The First World War and its Influence on Church Life	17
1 Actions of the Leaders of the Catholic Church	17
2 The Church in Austria-Hungary	19
3 The Anniversary of the Beginning of the War	21
Tomaž Kladnik: Consequences of the First World War for Military Organisation on Slovenian Territory and the Changes Brought about by New Circumstances in People's Everyday Life	23
1 Introduction	23
2 Military Organization of Austria-Hungary	28
3 Responses from the Fronts	32
4 Soldiers in Towns	38
5 General Maister	44
6 Battles for the Northern Border in Styria	46
7 The Border in Carinthia	57
8 Conclusion	62
9 Summary	63
Igor Salmič: Consequences of the First World War as Revealed through Reports of Bishops from Slovenian Territory to Central Church Institutions in Rome	65
1 Introduction	65
2 Communication between the Holy See and the Austro-Hungarian Empire....	66
3 Gorizia Archbishop Frančišek Borgia Sedej (1906–1931)	68
3.1 Description of the War in the Territory of the Gorizia Archdiocese	70
3.2 Material Aid for the Priest-Internees	71
3.3 The Question of Jurisdiction of the Diocese Territory	72
3.4 Trieste-Koper Bishop Andrej Karlin (1910–1919)	75
4 Lavant Bishop Mihael Napotnik (1889–1922)	79
5 Ljubljana Bishop Anton Bonaventura Jeglič (1898–1930)	80
6 Gurk Bishop Adam Hefter (1914–1939)	82
7 Conclusion	83
8 Summary	84
Supplements	86
Miha Šimac: An Overview of the Influence of the First World War on the Pastoral Work of Priests	108
1 Introduction	108
2 Position of the Clergy in the Slovenian Lands just before the War	108
3 War!	112
3.1 About Some of the Clergy's Tasks	114
3.2 Tasks of Priests in Practice at the Beginning of the War	115

3.3	Persecution of the Clergy	116
4	»For the good of the people«	117
4.1	Support to Families	118
4.2	Care for Refugees.....	120
4.3	Care for Food	122
4.4	Collections for Various Purposes	124
5	Pastoral care among soldiers	126
5.1	»Pastoral Care of Enlisted Soldiers«	127
5.2	The Influence of Soldiers on Parishes	129
5.3	Diseases	133
5.4	Representatives of Other Religions	134
5.5	Conflicts	136
5.6	Morale	137
6	Religious life	140
6.1	Pilgrimages and Processions on various Occasions	141
6.2	Schools	144
6.3	»Days of Spiritual Treats«	145
6.4	» <i>Religio depopulata</i> ...«	147
6.5	Youth	148
6.6	Lack of Priests	150
6.7	New Challenges Ahead	152
7	Summary	153
	Supplements	155

Matjaž Ambrožič: The Influence of the First World War on People, the Functioning of the Church, and Political Events in the Diocese of Ljubljana ...		167
1	Introduction	167
2	Events	168
2.1	Mobilization	168
2.2	An Optimistic Beginning to the War	169
2.3	Italy Joins the War on 23 rd May 1915	170
2.4	Death of the Emperor Franz Joseph I	171
2.5	Death of Dr Janez Ev. Krek	171
3	Measures of Military and Civil Authorities	172
3.1	Occupation of (Church) Schools and Other Buildings	172
3.2	Participation of Schoolchildren and Adults in Raising Funds and Aid... 172	
3.3	Work Obligations	173
3.4	Censorship	173
3.5	Requisitioning of Food and Fodder	173
3.6	Food Provisions	174
3.7	Billeting of Soldiers with Local People	175
3.8	War Loans	177
3.9	The Requisition of Non-ferrous Metals	179

4	Care for Soldiers	189
4.1	The Wounded	189
4.2	The Disabled	189
4.3	Prisoners of War	190
4.4	The People Killed and War Cemeteries	191
5	Care for Civilians	192
5.1	Refugees	192
5.2	War Widows and Orphans	193
6	Consequences of the War for Inhabitants	193
6.1	Price Rises and Food Shortages	193
7	The Influence of the War on Religious Life	195
7.1	The First Instructions of Prince Bishop Jeglič	195
7.2	Religious Life during the War	196
7.3	Harmful Influences and the Moral Consequences of the War	200
8	Split in the Slovenian People's Party and the Disintegration of Austria-Hungary	205
8.1	The Intervention of Prince Bishop Jeglič in Politics	207
8.2	Jeglič's Initial Position on the First World War and Politics	208
9	Summary	210
Bogdan Kolar: Consequences of the First World War for Church Life in the Lavant Diocese		214
1	Introduction	214
2	The Beginning of the War	215
3	Repressive Procedures against Priests	217
4	The Occupation of Church Premises	220
5	Economic Consequences	223
6	The Growth of Charitable Activities	226
7	Consequences for Religious Life	229
8	Consequences for Family Life	232
9	New Tasks for the Clergy	233
10	Conclusion	236
11	Summary	236
Supplements.....		238
Renato Podbersič Jr.: Consequences of the First World War on the Work of Church Communities in the Area of the Isonzo Front		267
1	Introduction	267
2	Time Distribution of Events on the Territory of the Archdiocese of Gorizia during the First World War	268
3	Gorizia Archdiocese at the Beginning of the War	268
4	The Church and Battles along the Soča River	275
5	The Italian Occupation of Gorizia and its Consequences for the Church	280
6	After Kobarid, into the Final Year of the War	290
7	Summary	295

Boštjan Guček: Tolmin Parish Chronicle	297
1 Introduction	297
2 Historical circumstances of the <i>Chronicle</i>	298
3 The First World War and the Isonzo Front	300
4 After the Italian Occupation	302
5 Some Important Figures from the Historic Context	303
5.1 Bishop Anton Mahnič	303
5.2 Archbishop Frančišek Borgia Sedej	307
5.3 Priest and Poet Simon Gregorčič	309
6 Previous Publications	311
7 Original Recordings	312
8 The Typographical Transcript	314
9 Differences and Peculiarities	315
10 Main Personalities of the <i>Chronicle</i>	316
10.1 Author of the Original <i>Chronicle</i> , Chaplain Alojzij Kodermac.....	316
10.2 Priest and Dean Msgr Ivan Rojec	322
10.3 Priest Anton Štrancar	327
10.4 Transcriber Ljudmila Oblesčak	328
11 Summary	331
Tolmin Parish chronicle 1914–1922	334
Editor's Instructions for Authors	429
Publications of the Institute for the Church History.....	434

KRATICE IN KRAJŠAVE

[ošt.]	original, št, strani
[tšt]	tipkana verzija, št. strani
AA. EE. SS.	Archivio della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (arhiv znotraj »Archivio Storico«)
AAS	Acta Apostolica Sedis
ACAG	Archivio della Curia Arcivescovile di Gorizia (Nadškofijski arhiv v Gorici)
AES	Acta Ecclesiastica Sloveniae
AFV	Apostolisches Feldvikariat
Arch. Nunz. Vienna	Archivio Nunziatura Vienna
AS	Arhiv Republike Slovenije
ASV	Archivio Segreto Vaticano
avg.	avgust
c. k (r.).	cesarsko–kraljevi
c. z., CIC, ZCP	Zakonik cerkvenega prava
CMD	Cirilmetodijsko društvo
č. g.	častiti gospod
D	Dekanei (dekanat)
dec.	december
dež(eln).	deželni
DHKL	Družba hčera krščanske ljubezni (usmiljenke)
drž.	državni
ES	Enciklopedija Slovenije
F	Fach
f.	foglio
fasc.	fascikel
FE	Folium ecclesiasticum
febr.	februar
ff.	fogli
Fr.	Franc
gg.	gospodje
GMD	Goriška Mohorjeva družba
gor.	goriški
gosp.	gospod
Hl.	Heilige
HR	Hauptreihe
IT	Italija
jul.	julij

jun.	junij
K	krona
k(a)pl.	kaplan
k(n). n(ad).	knezo-nadškofijski
KA	Kriegsarchiv
kat.	katoliški
kršč.	krščanski
KTD	Katoliško tiskovno društvo
l.	leto
L., Lir	lira
LŠL	Ljubljanski škofijsli list
m.	mapa; mašnik
MfLV	Ministerium für Landesverteidigung
Mil. Teil	Militärische Teil
mons., msgr.	monsignor
nadz.	nadzornik
NČ	Narodna čitalnica
NNS	Narodno – napredna stranka
Nov.	november
NŠAL	Nadškofijski arhiv Ljubljana
NŠAM	Nadškofijski arhiv Maribor
o (o)	oče, –tje
obrez.	obrezovanje
odb.	odbornik, odbor
okr(aj).	okrajni
okt.	oktober
ÖSTA	Österreichisches Staatsarchiv
p.	pokoj, pater
PAM	Pokrajinski arhiv Maribor
PANG	Pokrajinski arhiv Nova Gorica
pl(em).	plemeniti
pos.	posizione
Preč(as).	prečastiti
PSBL	Primorski slovenski biografski leksikon
r. / r.	recto [prednja stran folija] / rojen
razgl(aš).	razglašenje
RBD	rokodelsko-bralno društvo
Res. Nr.	Reservat Nummer
RGB	Reichsgesetzblatt
RK	Rimski katolik

rubr.	rubrica
S	Slovenec
S(v.) R(eš). T.	Sveto Rešnje Telo
S. RR. SS	Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati
SBL	Slovenski biografski leksikon
Segr. Stato	Segreteria di Stato (Državno tajništvo)
sept.	september
Sgp	Slovenski gospodar
SHS	(Država) Slovencev, Hrvatov in Srbov/ (Kraljevina) Srbov, Hrvatov in Slovencev
SLS	Slovenska ljudska stranka
SN	Slovenski narod
soc.	socialni
ŠAL	Škofijski arhiv Ljubljana
št.	številka
t. č.	ta čas
t. l.	tega leta
tol.	tolminski
trž.	tržaški
upr.	upravitelj
ur.	urednik
v	verso [hrbтна stran folija]
V. S. ali S. V.	Vostra Signoria
VBV	Voditelj v bogoslovnih vedah
vin.	vinar
vlč., veleč.	velečastiti
vol.	volume
ZSSP	Zbor svečnikov sv. Pavla
ŽA	župnijski arhiv
žpk.	župnik
žup.	župnijski

PRVA SVETOVNA VOJNA IN NJEN VPLIV NA ŽIVLJENJE CERKVE

Prva svetovna vojna in že čas pred njo je spremenil podobo Evrope in življenja milijonov ljudi. Tako na široko kot so se razpredle napetosti in sovražnosti v prvih dveh desetletjih 20. stoletja, so se le redkokdaj v zgodovini. Po prepričanju najbolj borbeno razpoloženih držav in vladnih garnitur je prišel čas, da poravnajo stare račune ter hkrati na novo začrtajo podobo Evrope in sveta. Če je v katerem času v zgodovini v polni meri veljalo rimsko reklo *si vis pacem para bellum*, potem se je to popolnoma pokazalo v desetletjih pred izbruhom vojnih sovražnosti. Države zaveznice so oblikovale vojaške zveze z vnaprej pripravljenimi strateškimi načrti in cilji. Potrebno je bilo le še izbrati ugoden zgodovinski trenutek, v katerem bi pognali v tek velik vojaški stroj. To se je junija 1914 končno zgodilo na Balkanu, ki je že pred tem veljal za sod smodnika. Narodnostne napetosti, ki so se na tem področju nabirale stoletja, in pokroviteljski odnos, ki so ga do tega področja imele zunanje sile in s tem izražale tudi svoje imperialistične želje, so slednjič pripeljali tako daleč, da so napetosti začeli urejati z vojaškimi sredstvi.

1 RAVNANJE VODSTVA KATOLIŠKE CERKVE

Spričo napetosti, ki so nastajale na mednarodni ravni, sta posebne napore za njihovo zmanjšanje pokazala papeža Pij X. (1904–1914) in Benedikt XV. (1914–1922).¹ Za prvega se je v zgodovini sicer ustalila oznaka »pobožen papež«, za drugega »papež politik«. Njune mirovne pobude so bile številne in zelo različne. Pred začetkom sovražnih spopadov so bile usmerjene v manjšanje napetosti in iskanje poti za njihovo manjšanje z mirnimi sredstvi, po začetku vojne pa so bili izrečene številne pobude za prenehanje spopadov. Ko so se kardinali septembra 1914 zbrali v konklavu, so imeli glede na razmere v svetu pri izbiri novega papeža za pomembno merilo vojno in njene posledice. Tako za kardinale, ki so prihajali iz držav centralnega bloka, kot za tiste iz drugih držav je bil že od začetka med najbolj resnimi kandidati za papeža Giacomo della Chiesa, dolgoletni uslužbenec vatikanskih osrednjih uradov in nazadnje nadškof v Bologni. Mednarodni politični problemi mu niso bili tuji, a je hkrati vedel, da za njihovo reševanje ni bilo veliko alternativ. Zato si je od vsega začetka papeževanja ob izzivih, ki jih je Cerkev prinašala vojna, postavil tri pomembne smernice: stroga nevtralnost (pozneje

¹ Prim. H. Jedin (ur.), *Storia della Chiesa*, vol. X: *La Chiesa nel ventesimo secolo*, Milano 1995, str. 40–52.

se je izrazila kot dosledna nepristranskost); pospeševanje socialno-karitativnih dejavnosti za lajšanje posledic vojne; ter pozivanje k prenehanju sovražnosti, miroljubnemu reševanju nasprotij in delo za spravo. Že v svoji prvi encikliki iz začetka novembra 1914 z naslovom *Ad beatissimi*, ki je bila pravzaprav predstavitev njegovega programa papeževanja, je večkrat pozval voditelje narodov k iskanju sprave; za doseg pravic, ki naj bi bile kršene, so bila na voljo sredstva in poti, boljše od vojne.² Papež in njegovi sodelavci so uporabili različne poti, da so ureničevali te pobude. Takšne korake so ubirali tudi katoličani in njihovi voditelji na krajevni ravni. Pogostokrat se je zdelo, da je bilo vse zaman in da so bile pobude že vnaprej obsojene na neuspeh; v marsikaterem okolju pa papeževe pobude sploh niso smele priti v javnost in postati del stališč krajevnega Cerkev. Res je tudi, da so katoličani in njihova združenja, vsaj v prvih obdobjih vojne, ko so še imela določen političen prostor za izražanje lastnih stališč, največkrat stališča enačili z ravnanjem lastnih držav, ki so ga imeli za dobro in pravično. Papež je prav malo vplival na politično ravnanje katoličanov v deželah, ki jih je prizadela vojna ali so bile povezane z vojnim dogajanjem, kar zadeva posebne probleme, ki jih je prinašala vojna.³ Katoličani ga preprosto niso poslušali, kot že pred njim ne Pija X.

V vojnih razmerah je papež Benedikt XV. skušal izbirati poti in sredstva, ki bi ohranila njegovo lastno izvirno naravo, a bi hkrati prispevala k lajšanju posledic vojnega dogajanja. Med njegovimi številnimi pozivi za prenehanje sovražnosti izstopa pismo voditeljem vojskujočih se narodov, ki ga je razposlal 1. avgusta 1917 in v njem uporabil znano besedno zvezo.⁴ Vojno je imenoval »brezkoristni pokol« ali »klanje brez koristi« (ital. *inutile strage*).⁵ Besedi, s katerima se je papež zapisal v zgodovino, na zgovoren način pokažeta na dramatičnost prve svetovne vojne in na željo papeža, da bi voditelji držav, ki so bile v vojni, prekinili vojaške akcije in odprli poti za miroljubne dogovore. Dve besedi sta v kratkem povzeli življenjske zgodbe toliko ljudi, milijonov vojakov in civilnega prebivalstva, katerih življenja so bila prizadeta v krvavih spopadih, ne da bi pri tem dosegli kakšne pomembne strateške uspehe. Čeprav so bile papeževe besede v omenjenem pozivu dobro premišljene, da bi vsaki državi, ki bi izstopila iz vojne (razen Rusije, ki je že zašla v notranjo zmedo), prinesle vsaj kakšen pozitiven rezultat, so jo vojaške cenzure in države zavrnila, ker so želele doseči mir s pomočjo orožja. Oblasti v posameznih državah so namreč dobro vedele, da so si ljudje želeli miru. Ko je Benedikt XV. govoril o »brezkoristem klanju«, je izražal čutenje mnogih Evropejcev, družin in predvsem vojakov na vojnih

² Prim. *Acta Apostolicae Sedis* 6 (1914), str. 565–581.

³ Prim. H. Jedin (ur.), *Storia della Chiesa*, vol. X: *La Chiesa nel ventesimo secolo*, str. 43.

⁴ Prim. *Acta Apostolicae Sedis* 9 (1917), str. 421–423.

⁵ Takšen je bil tudi naslov tridnevnega mednarodnega znanstvenega posveta v organizaciji več ustanov, ki se je odvijal v Rimu od 15. do 17. oktobra 2014. Med pobudniki zborovanja je bil Papeški svet za zgodovinske vede. Sodelovali so raziskovalci tega obdobja iz 24 držav, od katerih so bile mnoge vpete v vojaški spopad.

poljih. Kot je znano, je bil papežev poziv zavržen, čeprav so tudi vojskujoče se države pohvalile njegovo prizadevanje za mir, kar pa ni prineslo sprememb v njihovem ravnanju. Benedikt XV. s svojo pobudo ni uspel. Zato je od tedaj vso pozornost posvečal skrbi za odpravljanje posledic vojne, to je delu na karitativnem in socialnem področju, čeprav ni prenehal iskati niti drugih možnosti, da bi zaustavil brezkoristno uničevanje človeških življenj in lajšal bedo prizadetih zaradi vojne. Pri tem je večkrat šlo za izmenjavo vojnih ujetnikov, osvoboditev in izmenjavo zaprtih civilistov, prevoze ranjenih in bolnih vojnih ujetnikov v nevtralne dežele, vzpostavljanje poštne službe med vojskujočimi se deželami, posredovanje informacij o vojnih ujetnikih in pogrešanih ter vrsto drugih, ki so bile v tem času tipične dejavnosti v medvojnih razmerah.⁶

Vojna je izbruhnila v Evropi, ki je bila v svojih temeljih krščanska. Intelektualci v obeh taborih so bili prepričani, da je Bog z njimi. Zato ne preseneča dejstvo, da so se našli preučevalci tega časa, ki so povezali vojno in versko pripadnost in v tej luči iskali razlage za dogajanje na frontah in v zaledju. A vendar, če bi nam pogled na dogodke v prvi svetovni vojni lahko pomagal razumeti nespravljalnost instrumentalizacije vere in posvečevanje vojne in nasilja, potem bi lažje razumeli, v kolikšni meri je mogoče reči, da je *historia magistra vitae*. Čeprav so bili možje, ki so se znašli skupaj v bojnih jarkih, utrjenih postojankah ali na bojnih poljih, različni po svojem političnem ali verskem prepričanju, jih je tesno povezovalo mesece in leta trajajoče skupno trpljenje, strahovi, bližina smrti, rane in nečloveški pogoji, v katerih so živeli. V pomembno oporo so jim bili pri tem duhovniki njihove verske skupnosti, ki so v veliki meri z njimi delili vsakodnevne napore in krhkost življenja. Ob novici, da so vojskujoče se strani zavračale papeževe pobude za prenehanje vojaških akcij, pa so se vojaki, do katerih je ta novica prišla, lahko le čudili, koga so njihovi voditelji sploh še pripravljeni poslušati; vojakov prav gotovo ne, to so bili prepričani.

2 CERKEV V AVSTRO-OGRSKI

Katoliška skupnost v Avstro-Ogrski monarhiji je bila ob izbruhu vojnih spopadov še vedno tesno povezana s Habsburško monarhijo in zlasti z njenim vladarjem – do leta 1916 je bil to cesar Franc Jožef I. (vladar od 1848 do 1916) in po tem letu cesar Karel I. (1916–1918, umrl 1922). To je veljalo tudi za katoliško skupnost na Slovenskem. Četudi je prihajalo do napetosti med Cerkvijo in državo, med voditelji Cerkve in uradno državno politiko, ki je bila od srede 19. stoletja dalje vedno bolj liberalna in protikatoliška, je bila vendarle podoba cesarja nosilka zgodovinskih vezi med monarhijo in katoliško Cerkvijo. Cesar

⁶ Prim. H. Jedin (ur.), *Storia della Chiesa*, vol. X: *La Chiesa nel ventesimo secolo*, str. 44; P. Bobič, *V dolini smrtnih senc: vera kot zatočišče slovenskega vojaka*, v: *Velika vojna in Slovenci*, Ljubljana 2005, str. 128–140.

Franc Jožef I. se je vse od nastopa oblasti zavzemal za izboljšanje odnosov s Cerkvijo ter je odpravil vrsto uredb iz predhodnih desetletij, ki so postavljale ovire sicer dobremu sodelovanju. Isti cesar je bil mnenja in ga je večkrat poudaril, da Cerkev ne sme biti dekla, temveč partnerica državi, ki je dajala bistveni prispevek pri povezovanju multietnične države. Pripadnost katoliški skupnosti je bila ena temeljnih in pomembnih skupnih vezi večine državljanov dvojne monarhije. Takšno cesarjevo ravnanje je zadovoljilo predstavnike Cerkve. To pa je bil tudi pomemben razlog, da so ob izbruhu sovražnosti v letu 1914 katoličani v monarhiji podprli ravnanje cesarja in dunajskega dvora.⁷ Voditelji katoliške skupnosti v državi so to pokazali na različne načine in svoje ravnanje usmerjali v skladu s tako postavljenimi izhodišči. Pri tem ne gre spregledati, da so se držali zelo tradicionalnega učenja Cerkve o pravični vojni in o legitimnosti oblasti. »Bog vojske ni naredil, pač pa dopustil, ker se je zadnja leta hitro razširjeval in očitno podpiral upor proti Bogu, naravnost odpad od Boga in z njim vsestranska pokvarjenost narodov in družin. Bog je vojsko dopustil, da bi se zdramili, da bi spregledali posamezniki, narodi in države, ter se vrnili nazaj k Njemu, ki je neskončno pravičen, pa tudi neskončno usmiljen,« je v letu 1916 zapisal ljubljanski škof dr. Anton Bonaventura Jeglič, ko je iskal vzroke vojne in v luči Božje besede ter cerkvenega učiteljstva skušal najti razlage za grozovitosti, ki so se pokazale po letu in pol bojevanj.⁸ Podobne besede je mogoče najti tudi v spisih drugih škofov.

Seveda bi težko pričakovali, da bi bila stališča škofov drugačna (četudi so jih k temu spodbujali nastopi papeža Benedikta XV.). Če niso hoteli biti osumljeni nezvestobe državi in vladarju ter podpiranja nasprotnikovih ciljev, jim je ostalo le podpiranje »pravičnih ciljev«, ki jih je kot izhodišče predstavljala državna oblast. Toliko manj možnosti so imeli za drugačno ravnanje duhovniki, ki so se znašli pred represivnim aparatom vojske ali krajevnih žandarjev. Že tako so bili duhovniki in tudi kakšen od škofov osumljeni premajhnega patriotizma, podpiranja Srbije in srbofilstva (v nadaljevanju vojne je to prišlo posebej do izraza pri voditelju ljubljanske škofije dr. Antonu Bonaventuri Jegliču).⁹ Nestrpen in nezaupljiv odnos se je pokazal zlasti v prvih mesecih vojne, nadaljeval tudi naprej in so ga na svoji koži še posebej doživljali vojaki slovenske narodnosti, ki so se znašli na najbolj izpostavljenih vojnih položajih.

Poleg družin, iz katerih so pobrali velik del mož in samskih, so posledice vojne čutile cerkvene skupnosti, iz katerih so vpoklicali vrsto duhovnikov, in redovne skupnosti, kjer so bili pod orožje poklicani redovni bratje in tudi neka-

⁷ Prim. celovito obravnavo tega vidika v P. Bobič, *Vojna in vera. Katoliška Cerkev na Slovenskem, 1914–1918*, Celje-Ljubljana 2014.

⁸ *Ljubljanski škofjski list (LŠL)* 1916, št. IV, str. 33.

⁹ Prim. F. Čuček – M. Moll, *Duhovniki za rešetkami. Poročila škofu o poletu 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikov. – Priester hinter Gittern. Die Berichte der im Sommer 1914 in der Untersteiermark verhafteten Geistlichen an ihren Bischof* (Viri 22), Ljubljana 2006.

teri duhovniki. Vojaški duhovniki so delili življenje in težave vojakov v frontnih jarkih in so se vsakodnevno srečevali z njihovimi stiskami; bili so veliko več kot le državni uslužbenci. Duhovniki, ki so ostali v župnijah, so dobili dodatne naloge. Že novembra 1914 je bilo v službi avstro-ogrskih vojaških enot preko 900 duhovnikov. »Čez 900 duhovnikov je sedaj nastavljenih v dušno pomoč našim armadam: nekaj jih je na bojnem polju – v ognjenih vrstah, nekaj po bolnišnicah, lazaretih, obvezovališčih itd. Vojaški škof Bjelik je sedaj prosil škofo, naj bi določili nekaj duhovnikov, ki bi oskrbovali dušno pastirstvo ob železnicah na postajah in v vlakih med vojaki, ki se vozijo in so nevarno ranjeni,« je novembra 1914 poročal *Bogoljub*.¹⁰

Posledice vojnega dogajanja so neposredno čutile župnije, tako tiste v zaledju, predvsem na ozemlju ljubljanske in lavantinske (mariborske) škofije, kot župnije v goriški nadškofiji, ki je zajemala tudi območje soške fronte. Prve so morale prevzemati vedno nova bremena za zbiranje sredstev, ki so jih predpisovale vojaške ustanove, ustvarjati vojaškim načrtom naklonjeno javno mnenje in miriti nezadovoljstvo ljudi. S solznimi očmi so se morale posloviti od cerkvenih zvonov, ki so jih v zvonike postavljali z velikimi osebnimi žrtvami. Izgubile so vse prihranke, s katerimi so vzdrževale cerkvene in karitativne dejavnosti. Župnije goriške nadškofije pa so bile pod direktnim vojaškim ognjem in so na koncu ostale z razrušenimi cerkvami ter drugimi poslopji, množico beguncev brez domov in pomanjkanjem osnovnih sredstev za nadaljevanje življenja.

3 OBLETNICA ZAČETKA VOJNE

Ob spominjanju stoletnice začetka prve svetovne vojne so bili v mnogih okoljih pripravljeni dogodki, ki so obeležili to obletnico. Izšla je vrsta znanstvenih del, ki so na novo osvetlila posamezne razsežnosti dogajanja v vojnih vrstah in v zaledju. V državah iz obeh taborov so pripravili znanstvena srečanja, ki so pod različnimi vidiki pogledala na čas, ki ga mnogi obravnavajo kot pravi zaključek 19. stoletja in odprtje novega, dvajsetega stoletja. Sto let po »brezkoristnem klanju« so zgodovinarji, potomci vojakov iz svetovne vojne, dobili novo priložnost, da so pogledali v dramatično zgodovinsko dobo, ki je trajno zaznamovala 20. stoletje. Znanstveni posveti so bili priložnost, da so raziskovalci predstavili poglede vojskujočih se držav in kako so tisti čas doživljali njihovi prebivalci, hkrati pa tudi kako/če so bile sprejete v posameznih okoljih mirovne pobude papeža in Svetega sedeža. Ker so bili v dogajanje vpleteni tako katoličani, ti res v večini, kot protestanti in tudi pravoslavni kristjani, so bila srečanja zaznamovana tudi v tej luči. Pogledu katoličanov je dajalo okvir ravnanje papeža Benedikta XV., v tem času sicer brez lastnega ozemlja in po vstopu Italije

¹⁰ *Bogoljub* 1914, št. 11, str. 376.

v vojno sredi ozemlja vojskujoče se države.¹¹ Njegove besede o »brezkoristnem pokolu« so najbolj označile značaj vojne in razloge za njegovo ravnanje, s katerim je želel preprečiti nadaljevanje vojne.

To potrjuje vrsta drugih razsežnosti, ki so se pokazale v nadaljevanju. Pojavili so se različni nacionalizmi, levi in desni totalitarizmi, etnična čiščenja v nacionalnih državah, protisemitska gibanja, ki so iskala grešne kozle, navsezadnje pa je prišla še vojna 1939–45, ki je bila tudi sad mirovnih sporazumov po prvi vojni in preveč enostranskih odločitev, ki jih je narekovala želja po maščevanju in vsiljevanju lastnih meril. Vojna je nakazala poti množičnega uničevanja (in novih sredstev za doseg tega cilja), uničevanja mest in drugih naselij, genocidov (npr. nad Armenci, pri katerem se je navdihoval Hitler); moderni čas in moderni dosežki so stopili v službo smrti in uničevanja človeških življenj.

Seveda ob pogledu na začetek prve svetovne vojne z razdalje stotih let mnogi ne sprejemajo ocene papeža Benedikta XV. in so do njegovih nastopov kritični. Po njihovem mnenju trditev papeža navaja k oceni, da je bila vojna od 1914 do 1918 le nesmiselni pokol, absurdni dogodek, brezsmiseln samomor Evrope. Potrebno bi bilo dodati, pravijo papeževi kritiki, razsežnost praznovanja, patriotičnih čutenj, nacionalnih dosežkov, vojaških zmag ter dosežkov (bombardiranja, razvoj letalstva, vojne pline, podmornice, tanke ipd.). Povedati bi bilo treba, da je bila svetovna vojna velik in prelomen dogodek, ki je spremenil zgodovino ne le posameznikov, temveč tudi celih narodov. Da je torej pospešila ljubezen do domovine, da je naznanila moderno dobo, da so v politiko stopile množice, da so bile rojene številne narodne države, da je prišlo do revolucij, da je vojna povzročila propad več anahronističnih imperijev, da je mnoge evropske narode podučila o Darwinovem boju za preživetje (da je tvoja smrt moje življenje). Vidik odločilnega pomena za nadaljnji razvoj je treba videti tudi pri analizi posledic prve svetovne vojne za slovensko narodno zgodovino.

Na naslednjih straneh objavljene razprave želijo opozoriti na nekatere pomembne razsežnosti vojnega dogajanja na Slovenskem. Predvsem se ustavijo na posledicah, ki jih je vojni čas prinesel v ravnanje Cerkve, posebej vpliv vojne na vsakodnevni utrip cerkvenih skupnosti v škofijah, kjer je bilo prebivalstvo v večini slovensko. Razprave orišejo posledice vojne za delovanje duhovnikov in odmeve, ki jih je vojna pustila v poročilih škofov omenjenih škofij osrednjim cerkvenim uradom v Rimu.

Napovedane so prireditve, ki bodo preučile pomen in ozadje papeževe mirovne pobude v letu 1917, in pričakovati je, da se bodo podobna srečanja zvrstila tudi v letu 2018, ko se bo Evropa spominjala stoletnice konca vojne.

prof. dr. Bogdan Kolar, urednik

¹¹ Prim. M. Lätzel, *Benedikt XV. und der Erste Weltkrieg*, v: *Christ in der Gegenwart* 60 (2014), šte. 13, str. 137–138.

Tomaž Kladnik

polkovnik, izr. prof. dr. za sodobno zgodovino, Katedra vojaških ved Centra vojaških šol Slovenske vojske, Kadetnica, Engelsova 15, 2000 Maribor
e-pošta: tomaz.kladnik@mors.si

POSLEDICE PRVE SVETOVNE VOJNE NA VOJAŠKO ORGANIZIRANOST NA SLOVENSKEM IN SPREMEMBE, KI SO JIH NOVE RAZMERE PRINESLE V VSAKODNEVNO ŽIVLJENJE LJUDI

1 UVOD

Združitev Nemčije 1870/71 je imela za evropski in svetovni razvoj v vsem 20. stoletju najpomembnejše posledice, še posebej na gospodarskem ter geopolitičnem in vojaškem področju. Prebivalstvo Nemčije je po združitvi leta 1871 zraslo iz 41 milijonov (leta 1871) na skoraj 68 milijonov (leta 1914). V Franciji so v tem času, na primer, zabeležili dvig le za 4 milijone (iz 36 na 40 milijonov). Proizvodnja nemške industrije se je v tem času popeterila, britanska le podvojila. Tako je Nemčija postala za sosedo, pa tudi za druge države v Evropi in svetu, vedno nevarnejša. Tega strahu se je nemški kancler Bismarck zavedal in je poskušal s svojo zunanjo politiko evropske države prepričati o neupravičenosti strahov pred premočnim nemškim cesarstvom. Toda cesar Wilhelm II. je, potem ko je odpustil Bismarcka, s svojo agresivno politiko dosegel ravno nasprotni učinek. Njegove zunanjepolitične poteze so notranjepolitično zbudile nacionalistične in imperialistične občutke, k čemur so prispevale tudi nemške nacionalistične organizacije, nastale ob koncu stoletja (Alldeutsche Verband, Flottenverein ...), ki so jih finančno podpirali nemški industrialci. Nemški parlamentarni sistem je zašel v krizo in nemško politiko je vedno bolj vodila vojska, uradništvo in predvsem cesar. Tako se je Nemčija znašla v položaju, da je bila edino vojna rešitev politike za reševanje problemov, ki so izhajali iz pregošče naseljenosti, bogastva in mogočnosti nemškega cesarstva.¹

¹ Mark Mazower, *Temna celina: dvajseto stoletje v Evropi*, Ljubljana 2002.

Ob prehodu v 20. stoletje je imperializem, delitev sveta zunaj Evrope v kolonialne posesti in področja gospodarskega vpliva, prekoračil svoj vrhunec. Pri svojem prizadevanju po politično-gospodarskem obvladovanju sveta so se evropske sile znašle pred mladimi, energij polnimi neevropskimi državami in narodi. Širjenje britanske oblasti je doseglo svoje meje: gospodarsko so nove industrijske države tekmovala z Anglijo za tržišča in ker so kolonije in druge nekoč zaostale dežele razvijale svojo industrijo ter se začele protekcionistično zapirati; politično, ker je Velika Britanija po spopadih v Sudanu, Južni Afriki in Srednji Ameriki prešla k defenzivni politiki, ki bi naj varovala njen imperij. Rusija se je po porazu na Daljnem vzhodu močneje posvečala Zahodu in interesom na Balkanu ter v Turčiji.²

Gospodarski in vojaški dvig Nemčije, predvsem pa njen namen povečati vojno mornarico, je prisilil Veliko Britanijo, da se je ob koncu 19. stoletja pričela ozirati po zaveznikih zoper Nemčijo. Tako leta 1904 sklene zvezo (antanto) s svojo kolonialno tekmico Francijo, ki leta 1912 postane tudi vojaška zveza, kateri se vse bolj približuje tudi Rusija. V srednji Evropi sta geopolitični prostor obvladovali Nemčija in Avstro-Ogrska, ki sta oblikovali tabor centralnih sil. Njuna zunanja politika je temeljila na zahtevah po ponovni delitvi kolonij in iskanju »svojega prostora pod soncem« tudi na evropskem vzhodu, ter na pridobitvi kar se da veliko novih surovinskih virov, ki sta jih potrebovali za svojo industrijsko rast. Prizorišči, na katerih so nemške želje po letu 1900 zadevale koristi drugih sil, sta bili Severna Afrika, predvsem Maroko, in Bližnji vzhod. Načrt za železnico od Carigrada čez Bagdad do Perzijskega zaliva, za katerega se je v Turčiji zavzemala nemška industrija in z njo povezane banke, sta Anglija in Rusija po letu 1901 nezaupljivo opazovali kot nedovoljen poseg v območje njunih koristi, vendar tu ni prišlo do resnega spora. Pač pa je diplomatsko slabo pripravljen, iz prestiža porojeni poskus Nemčije, da bi si kot tekmica Francije izsilila ustrezen delež političnega in gospodarskega nadzorstva nad Marokom, dvakrat, 1905/06 in 1911, izzval hude mednarodne krize, ki so jih le s trdom poravnali. V svoji prepletenosti z naraščajočimi napetostmi na evropskih tleh so bili ti spori signal, da se politični svetovni položaj nasploh zaostrojuje v krizo. Vojaški spopad med obema taboroma se je zdel neizbežen in čakati je bilo treba le še na primeren povod.³

Ta vojna je bila drugačna od vseh doslej. V njej je sodelovalo 28 držav ali $\frac{3}{4}$ človeštva. Boji so se bili v Evropi, Aziji in Afriki; potekali so na morju, zemlji in ob koncu tudi v zraku, žrtev pa je bilo toliko kot v nobeni vojni doslej – 20 milijonov. Trajala je štiri leta, na fronti in v zaledju, ter uničila največje imperije

² *Svetovna zgodovina*, Ljubljana 1976.

³ Prav tam.

in vplivala na uspešno izvedeno boljševistično revolucijo v Rusiji. Drugačna pa je bila tudi zaradi nove vojaške tehnike. Nova orožja: letalo, tank, strojnica in plin so spremenili do tedaj znano strategijo in taktiko delovanja vojaških enot.⁴

Čeprav so bili operativni načrti tako osrednjih sil kot antante ofenzivni, je vojskovanje na zahodu že konec leta 1914 prešlo iz gibljivega v pozicijsko, kjer so se bojevali na omejenem prostoru z ogromno potrošnjo materiala in s hudimi, krvavimi izgubami. Vsa prizadevanja za hitro odločitve v vojni so spodbledela predvsem zato, ker je bilo novodobno orožje (strojnica, hitrostrelni top, ročna granata, minomet, metalec ognja idr.) boljše v obrambi kot v napadu. To je onemogočilo napadalne bitke starega tipa, povečalo pa tudi grozovitost vojskovanja, ki se je na koncu izkazovala v številu padlih in ranjenih. Poskusi, da bi pozicijske boje končali z uničujočim orožjem, ki bi nasprotnika presenetilo, so prinesli začetek obdobja povsem novega orožja. Vse vojskujoče države so si, zaman, obetale odločilen preobrat od uporabe bojnega plina, letal in tankov, ki so bili prvič v večjem številu uporabljeni v tankovski bitki pri Cambariju novembra 1917. Tudi podmornica naposled ni izpolnila vojaških pričakovanj, posredno pa je bila udeležena pri preobratu vojne: ker je Nemčija 1. februarja 1917 razglasila neomejeno podmorniško vojskovanje, so ZDA vstopile v vojno, kar je antanti prineslo ogromno število rezervistov in gromozanske količine vojnega materiala.⁵

Versajska mirovna pogodba z dne 28. junija 1919 je Nemčiji naložila velike obveznosti. Proglašena je bila za glavnega krivca za vojno. Izgubila je vse kolonije, ki sta si jih razdelili Francija in Velika Britanija. Franciji je morala vrniti Alzacijo in Loreno, Poljski pa Poznanjsko in zahodno Prusijo. Belgija je dobila dele z Nemci naseljenega ozemlja (Eupen in Malmedy). Hudo jo je prizadela prepoved združitve z Avstrijo. Omejili so ji število vojakov, prepovedali posedovati težko orožje in vojno mornarico ter ji zapovedali, da mora demilitarizirati Porenje. Pogodbo je Nemčija dobila na vpogled le 24 ur pred podpisom in v njej ni smela ničesar spreminjati.⁶

Nemški narod je po porazu novembra 1918 zajel črn obup. Med ljudmi se je širil cinizem ter razočaranje nad politiko in vodstvom, ki sta jih pripeljala na dno prepada. Stara gotovost je izginila, nadomestila jo je globoka zaskrbljenost. Razsežnost tega, kar se je zgodilo, je bila tolikšna, da nastalega stanja niso mogli dojemati kot trajnega. Oblikovali so se miti, s katerimi bi lahko racionalizirali nesrečo, na primer o zahrbtnem nožu v hrbet, ki ga je dobila vojska od politikov nove republike. Grenkoba in sramota sta bili še hujši, ker je leta 1914 nemški imperij, ki je nastal komaj pol stoletja pred tem, tako samozavestno korakal v

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam.

⁶ Prav tam.

svojo prvo veliko evropsko vojno. Njegov vzpon je bil meteorski, od začetka 20. stoletja je bil gospodarsko in vojaško najmočnejša država na celini. To imenitno zgradbo je zdaj nenadoma zamenjala poražena republika vprašljive legitimnosti, prikrajšana za oborožene sile in delno zasedena od sovražnika (Porenje), ozemeljsko okrnjena in politično zelo razdeljena.⁷

Tabela 1: Izgube v prvi svetovni vojni

Država	Padlih	Ranjenih
Nemčija	1.808.000	4.247.000
Francija	1.385.000	3.044.000
Velika Britanija	974.000	2.122.000
Italija	460.000	947.000
Avstro-Ogrska	1.200.000	3.620.000
Rusija	1.700.000	4.950.000
Turčija	325.000	400.000
ZDA	115.000	206.000

Vir: *Svetovna zgodovina*, Ljubljana 1976, 531

Tabela 2: Časovna preglednica prve svetovne vojne

1914

28. 6.	bosenski mladci v Sarajevu ubijejo avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda
28. 7.	Avstro-Ogrska napove Srbiji vojno
3. 8.	nemški vdor v Belgijo in nato prodiranje v severno Francijo
15.–19. 8.	srbska zmaga nad avstro-ogrsko vojsko na Ceru
17. 8.	ruski vdor v Vzhodno Prusijo
26.–30. 8.	poraz pri Tannenbergu
18. 8.–12. 9.	bitka za Galicijo med Rusi in Avstro-Ogrsko, ruska zmaga
5.–12. 9.	bitka na Marni, nemško napredovanje ustavljeno, prehod k pozicijski vojni
6.–15. 9.	nemška zmaga nad Rusi pri Mazurskih jezerih
3.–15. 12.	srbska zmaga nad Avstro-Ogrsko na Kolubari

1915

4.–22. 2.	nemška zmaga nad Rusi v Mazuriji
16. 2.–22. 3.	odbit poskus Francozov, da se prebijejo v Šampanji
25. 4.	izkrcaje antantnih sil v Galipoliju, nato vse leto boji brez uspeha za antanto
1.–3. 5.	nemško-avstrijski preboj v Galiciji pri Gorlicah in Tarnovu
9. 5.–23. 7.	odbiti francoski in britanski poskusi preboja v Flandriji
23. 5.	začetek italijanske ofenzive na Soči proti Avstro-Ogrski, brez uspeha
6.–19. 9.	ruska zmaga nad Avstrijci pri Tarnopolu

⁷ Mazower, *Temna celina: dvajseto stoletje v Evropi*.

22. 9.–6. 11.	brezuspješni antantni poskusi preboja pri Artiosu in Šampanji
7.–14. 10.	nemške sile in Bolgarija napadejo Srbijo: srbska vojska se v novembru in decembru umakne preko Albanije na Krf

1916

21. 2.–21. 7.	brezuspješna nemška ofenziva za zavzetje Verduna
31. 5.–1. 6.	pomorska bitka med Britanci in Nemci pri Skagerraku, brez odločitve
4. 6.–16. 12.	tri ofenzive ruskega generala Brusilova v Galicijo in Bukovino
24. 6.–26. 11.	bitka na Sommi: brezuspješni poskusi preboja Francozov in Britancev
29. 8.	vrhovno poveljstvo vojske v Nemčiji dobita Hindenburg in Ludendorff
11.–18. 9.	ofenziva antante na solunski fronti; Srbi na Kajmakčalanu prebijejo bolgarsko fronto in prodrejo do Bitole
12. 12.	mirovna deklaracija Nemčije; antanta jo odkloni

1917

31. 1.	Nemčija napove z noto ZDA, začeni s 1. 2., neomejeno podmorniško vojskovanje
8.–15. 3.	februarska revolucija v Rusiji; car Nikolaj II. se 15. 3. odpove prestolu
2. 4.–20. 5.	poskus Britancev, da bi prebili fronto v pomladni bitki pri Arrasu; konča se brez uspeha
6. 4.–27. 5.	francoski poskus preboja v dvojni bitki ob Asini in v Šampanji spodleti
28. 4.–20. 5.	brezuspješni poskusi preboja Britancev v Artiosu
27. 5.–2. 12.	večkratne neuspešne britanske ofenzive v Flandriji
1. 8.	neuspešna mirovna nota papeža Benedikta XV.
24.–27. 10.	preboj Nemcev in Avstrijcev v 12. bitki ob Soči pri Kobaridu proti Italijanom
2. 11.	Balfourjeva deklaracija: britanska obljuba, da ustvarijo Židom domovino v Palestini
7.–8. 11.	oktobrska revolucija v Rusiji
6. 12.	razglašena neodvisnost Finske
15. 2.	nemško-rusko premirje

1918

8. 1.	razglasitev »14 točk« ameriškega predsednika Wilsona
3. 3.	mir v Brest-Litovsku med Rusijo in centralnimi silami: Rusija se odpove Livoniji, Kurski, Latviji, Litvi, Estoniji, Poljski, Finski in Ukrajini
21. 3.–17. 7.	na zahodu pet nemških ofenziv, brez odločilnega izida
18. 7.–začetek septembra	protiofenziva antantnih čet pod Fochem: nemški umik na »Siegfriedovo linijo«
15.–18. 9.	srbska vojska na solunski fronti zlomi bolgarski odpor
29. 9.	Bolgarija podpiše premirje; antantne sile potisnejo Nemce po dolini Vardarja in Morave proti Beogradu
21. 10.	Nemško-avstrijska narodna skupščina na Dunaju
28. 10.	razglasitev neodvisne republike Češkoslovaške v Pragi
29. 10.	južnoslovanski narodi zapustijo avstro-ogrsko državo; 1. 12. razglašena Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, od 1929 Kraljevina Jugoslavija
1. 11.	sestavljena samostojna madžarska vlada; 16. 11. razglašena Madžarska republika

3. 11.	premirje med antanto in Avstro-Ogrsko
9. 11.	Scheidemann okliče v Berlinu Nemško republiko
10. 11.	cesar Viljem II. odide na Nizozemsko
11. 11.	premirje med antanto in Nemčijo v Compiègne; cesar Karel I. Avstrijski se odpove prestolu
12. 11.	Nemško-avstrijska narodna skupščina razglasi Nemško Avstrijo za sestavni del Nemške republike

Vir: *Svetovna zgodovina*, Ljubljana 1976, str. 525

2 VOJAŠKA ORGANIZIRANOST AVSTRO-OGRSKE

Vojaška organiziranost Avstro-Ogrske, s katero je le-ta vstopila v vojno, je izhajala iz reforme oboroženih sil v času oblikovanja dualizma leta 1886, dopolnjene z reformo v letih 1881–1883. Na čelu vojaške organiziranosti je bilo skupno vojno ministrstvo, za vsako polovico države pa še posebno ministrstvo za deželno obrambo, Landwehr za avstrijski in Honved za ogrski del države. Posebno organizacijsko obliko pa je predstavljala posebna pomožna – črna vojska – *Landsturm*. Generalštab skupne vojske je bil pristojen predvsem za operativne priprave na vojno. Na čelu le-tega je bil feldmaršal Franz grof Conrad von Hotzendorf in to med leti 1906 in 1911, ter nato ponovno med leti 1912 in 1918, v vmesnem obdobju pa feldmaršal Blasius Seuma (Žeuma). Cesar oziroma kralj je svojo vlogo vrhovnega poveljnika uveljavljal preko vojaške pisarne. Parlamenti, zvezni za zvezno vojsko, avstrijski in ogrski pa za deželno obrambo, so v mirnem času odobraval finančna sredstva za vojsko in obrambo ter kontingente nabornikov.⁸

Vojaška organizacija je v miru predvidevala 800.000 vojakov, država pa je bila v vojaškem pogledu organizacijsko razdeljena na 15 korpusnih območij, od leta 1909 na 16. Le-ta so bila razdeljena na 106 vojaških dopolnilnih okrajev, ki so ustrezali nabornim okolišem pehotnih polkov, trije pa so bili namenjeni popolnjevanju vojne mornarice. Vse slovensko nacionalno ozemlje, razen transilvanskega Prekmurja, je po letu 1882 pripadlo notranjeavstrijskemu 3. korpusu s štabom v Gradcu. Zaradi teritorialnega nabornega sistema so bile nekatere enote v veliki meri ali večinsko slovenske in so jih zaradi tega v javnosti označevali kot »slovenske polke«. Takšni so bili: 17. ljubljanski, 87. celjski, 97. tržaški ter delno 7. celovski in 47. mariborski pehotni polk, 5. goriški dragonski polk, topniška divizion v Ajdovščini in Vipavi, 7. in 20. lovski bataljon, domobranska 26. in 27. strelska polka, s tem, da so zadnjega zaradi obrambe Posočja leta 1906 preimenovali v 2. gorski strelski polk. So pa leta 1887, zaradi skrajšanja mobilizacijskega časa ter nacionalno-političnih razlogov, sedeže nekaterih polkov razporedili zunaj nabornih območij. Tako je imela leta 1914 Avstro-Ogrska

⁸ *Slovenska novejša zgodovina*, Ljubljana 2005, str. 125.

v kopenski vojski 106 polkov in 34 topniških polkov, v mornarici pa 414.000 vojakov in 20.000 častnikov.⁹

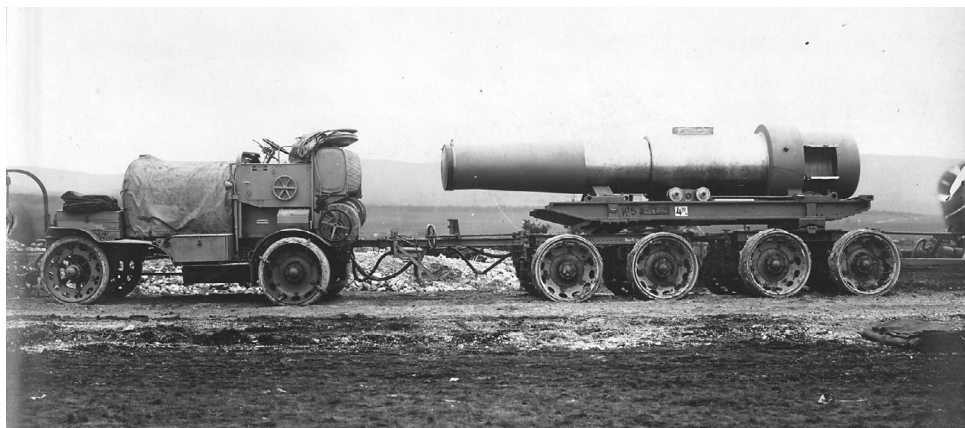
Vojaški načrt je bil zaradi več možnosti za vojno izdelan v več različicah. Predvideval je koncentracijo velikega dela oborožene sile v Galiciji in Bukovini (stopnja A: 28,5 pehotne divizije, 12 konjeniških divizij ter 21 pohodnih in črnovojniških brigad). Za Balkan je bila predvidena minimalna skupina Balkan, ki jo je sestavljalo osem pehotnih divizij in sedem črnovojniških brigad, za variantno uporabo pa so predvideli še sile stopnje B (12 pehotnih, ena konjeniška divizija in šest brigad), ki bi jih skupaj z delom sil stopnje A uporabili proti Srbiji, če Rusija ne bi stopila v vojno, ob morebitni vojni z Rusijo pa bi jih 18. dan po začetku mobilizacije uporabili na vzhodnem bojišču. V državi so že 25. julija 1914 pričeli z delno, 31. julija pa s splošno mobilizacijo, ki je zajela obveznike med 21. in 42. letom starosti. Skupaj je bilo vpoklicanih 2.846.000 vojakov, od katerih je dotlej le četrtina služila vojaški rok. S slovenskega ozemlja je bilo vpoklicanih med 30. in 35.000 vojaških obveznikov, ki so se morali zbrati na sedežih dopolnilnih enot polkov. Tretji korpus je bil razporejen na vojskovališče z Rusijo. Sestavljale so ga tri divizije, vsaka s tremi brigadami, tako je bilo v njem skupaj približno 50.000 mož, od tega približno 60 % Slovencev. Večina enot je 12. avgusta 1914 odpotovala z železniškimi transporti skozi Madžarsko v Galicijo, kjer se je korpus zbral 20. avgusta 1914. Enote so takoj napotili na bojišče, saj se je 23. avgusta začela splošna ofenziva, z namenom osvojiti rusko ozemlje na Poljskem. Ob hkratnem napadu ruske vojske se je na 300 km širokem bojišču med Vislo in Dnjestrom vnela velika bitka. Slovenske enote pa so imele že v prvem velikem spopadu z nasprotnikom pri Majdanu Gologorskemu 26. avgusta velike izgube: 17. pešpolk je izgubil polovico moštva, več kot 2000 ljudi, 87. pehotni polk je imel 350 mrtvih in 1050 ranjenih, 47. pehotni polk je izgubil 1287 mož, od tega jih je padlo 168.¹⁰

Z izgradnjo Južne železnice in njenim prihodom v mesto leta 1846 je Maribor s svojo lego v središču sodobnih cesarskih prometnih poti pridobil poleg izjemnih možnosti gospodarskega in prometnega razvoja tudi pomembno vojaško-strateško vlogo; kmalu je imel eno največjih vojašnic v tem delu cesarstva. V mestu so bili tako sedeži nabornega okraja pehotnega polka številka 47 in 26. domobranskega polka, v tem času pa so zgradili tudi več novih vojaških stavb. Vsekakor je najpomembnejša med njimi kadetnica, ki je bila ob vselitvi leta 1856 kot »k.k. Kadetteninstitut« namenjena usposabljanju in vzgajanju gojencev, kadetov, bodočih častnikov. Zgrajene so bile še domobranska vojašnica v Melju, konjeniška vojašnica, topniška vojašnica, živilsko skladišče in vojaška

⁹ Prav tam, str. 127.

¹⁰ Prav tam, str. 128.

bolnišnica. V njih so delovali 47. pešpolk, 26. domobranski polk, 5. dragonski polk in 3. polk poljskih havbic. Sarajevski atentat 28. junija in ultimat Srbiji 23. julija ter delna (25. julija) in splošna mobilizacija (28. julija 1914) moških od 21 do 42 let, ki je tudi obveznike zajela v črnovojniško službo, so v javnosti povzročili ogorčenje in hkrati navdušenje ter pričakovanje hitrega konca vojne in slave, ki temu sledi. Jože Hemeršak, ki je odšel na bojišče s 26. domobranskim (kasneje strelskim) polkom, je vzdušje ob začetku vojne opisal tako: »Cesar Franc Jožef je izdal manifest narodom Avstro-Ogrske. Začetek vojnih operacij je pričakovati vsak čas. Dunajska vlada navdušuje narode z manifesti. Vsak dan lepijo po Ljubljani nove lepake, naperjene proti Srbiji. Ulice so vedno bolj polne, stalno se vršijo burne demonstracije, ljudstvo je popolnoma ponorelo. Izšel je ukaz, da se postavljajo straže na železniških progah. Vse državne ustanove, kot so železnica, pošta in banka, je prevzela vojaška oblast. Civilni promet na Južni železnici je ustavljen. Neprenehoma prevažajo čete in vojni material. Vpoklicujejo rezerviste, takoj morajo odpotovati proti jugu. Čete v Bosni in Hercegovini so pripravljene. Ljudstvo je mislilo, da bo Avstrija kar pohodila Srbijo. Vsi smo pričakovali, da bo vojna kratkotrajna in majhna. A zmotili smo se. Izbruhnili je svetovna vojna. Hodili smo na glavno železniško postajo, od koder so odvažali razne maršbataljone na daljni jug. Vojaki so bili ovenčani s šopki, kakor da odhajajo na kakšni ohcet in ne v vojno. Ko smo nekoč pasli radovednost na železniški postaji, nepričakovano pripelje vlak Rdečega križa s prvimi ranjenci. Ko so ljudje to videli, so postali zamišljeni in ni bilo več prejšnje razposajenosti in navdušenja.«¹¹

Slika 1: Vojna fotografija: Avtomatska havbica 42 cm M16

(Vir: Fototeka Vojaškega muzeja Slovenske vojske)

¹¹ Marko Štepec, *Vojne fotografije 1914–1918*, Ljubljana 2008, str. 24.

Slika 2: **Vojna razglednica: Slovo od žene**
(Vir: Fototeka Vojaškega muzeja Slovenske vojske)

Slika 3: **Vojna razglednica: Slovo od domačih**
(Vir: Fototeka Vojaškega muzeja Slovenske vojske)

3 ODMEVI S FRONT

Vojaki, ki so odhajali iz Maribora na fronto, so si okrasili vlake s cveticami in venci; kot so zapisali v *Straži*, so »kaj radi imeli na vozovih slike presvitlega cesarja, za katerega so z navdušenjem šli na bojišče.« V ta namen je Tiskarna sv. Cirila za vse vojaške vlake, ki so odhajali iz Maribora, darovala »umetne girlande in cvetlice«, ravnatelj tiskarne, dr. Jerovšek, pa je na lastne stroške kupil nad 30 slik »presvitlega cesarja« in jih podaril navdušenim vojakom.¹²

Stiki z domačimi na fronti so se vzpostavljali predvsem preko pošte. V ta namen so za čas vojne za vojake na bojiščih ustanovili posebno vojno pošto in predpisali, kako bo tovrstni poštni promet potekal. Tako so uvedli dopisnice za vojno pošto, ki so jih vojaki dobili zastonj, zasebniki pa pri poštnih uradih za en vinar in nanje ni bilo potrebno prilepiti znamk. Ob prihodu na bojišče je vsak vojak dobil svoj natančen naslov oziroma številko vojnega poštnega urada, kamor so lahko pošiljali tudi listine, tiskovine, vzorce in kupoprodajne listine, ki pa so morale biti opremljene z znamkami. Vojakom in častnikom se ni smelo pošiljati priporočenih pisem, nakaznic, čekov in paketov, denar pa le preko denarnih pisem, in to do višine 1000 kron.¹³

S širitvijo vojaških spopadov je vse več vojakov padlo v nasprotnikovo ujetništvo; tako so se množila vprašanja in pritožbe prebivalstva glede neugodnega položaja vojnih ujetnikov v Rusiji. Ljudje so jih pošiljali na vojno ministrstvo, »poizvedbeni urad za vojne vjetnike«, na različna društva Rdečega križa, na zunanje ministrstvo in drugam. Ker je vse to kazalo na veliko zmedo oziroma na to, da ljudje niso vedeli, na koga se naj glede tega obrnejo, so pristojna ministrstva v časnikih izdajala pojasnila. Za varstvo vojnih ujetnikov »v sovražnem inozemstvu« je bilo pristojno izključno vojno ministrstvo, ki je imelo vse informacije. Za civilne internirance »v sovražnem inozemstvu« je bilo pristojno zunanje ministrstvo. Kot uradno pomožno mesto v zadevah vojnih ujetnikov je deloval urad za vojne ujetnike z več oddelki, ki so skrbeli za poizvedovanje o vojnih ujetnikih in pojasnila v zvezi z njimi, za preiskave o vojnih ujetnikih na sovražnem ozemlju, za denarne pošiljke tja, za varstvo in pomoč vojnim ujetnikom ali civilnim internirancem, za pošiljanje knjig in komunikacijo s pripadnikom domače države v od sovražnika zasedenem ozemlju, kar pa je bilo možno samo v primeru Italije. Ob posameznih oddelkih so bili navedeni njihovi naslovi in telefonske številke, na katerih so bili dosegljivi za informacije.¹⁴

V pismih so vojaki svoje domače prosili tudi, da jim na bojišče pošiljajo cigarete in druge tobačne izdelke, ki jih na bojišču ni bilo mogoče dobiti. Tako so v uredništvih *Straže* in *Slovenskega gospodarja* pričeli z akcijo »Za vojake –

¹² *Straža*, 14. avgust 1914, str. 5.

¹³ *Straža*, 3. avgust 1914, str. 4.

¹⁴ *Straža*, 19. januar 1917, str. 5.

kadilce«, saj »na bojišču ni dobiti, kar bi v prostih urah imeli najrajši: cigarete, smotke, tobak, pipe, vžigalice itd. in tudi bogata mesta in imoviti stanovi nabirajo vsepovsod za svoje vojake takih darov. Ne dopustimo, da bi naši spodnještajerski mladeniči in možje ne imeli tega, kar imajo drugi!«

Zato so pozvali, da v mestih, trgih in vaseh začnejo z zbiranjem tovrstnih artiklov in denarja za spodnještajerske vojake na bojiščih in v bolnicah ter tako zbrano pošljejo na eno izmed uredništev.¹⁵ Razen zbiranja posameznih praktičnih potrebščin za vojake na fronti in kupovanja vojnih obveznic oziroma posojil, so nekateri premožni meščani namenjali vojaškim enotam tudi direktna finančna sredstva. Tako je bilo v obvestilu o smrti veleindustrialca Antona Badla, ki je umrl v starosti 85 let, zapisano, da je v »dobrodelne namene sporočil lepe svote in sicer za invalide 47. pešpolka in 26. domobranskega pešpolka znesek 100.000 kron, pomožnemu društvu mariborskih gospa 1000 kron, občinskim ubogim v Krčevini pri Mariboru 5000 kron in še več drugim«. ¹⁶

Vojakom na bojišču so predvsem v moralno oporo izdajali razne priročnike; npr. vojni kurat Rozman, ki je padel leta 1914 pri Grodeku v Galiciji, je napisal knjigo *Krščanski vojak*. V knjigi so opisani: »vojaški poklic, prisega, pomen zastave, ljubezen do domovine, svetost kraljeve krone, pokorščina, izpolnjevanje dolžnosti, tovarištvo, vera, molitev, pijančevanje, pohotnost, samomor«. *Koledar za slovenske vojake za leto 1917* je prinašal naslednjo vsebino: »organizacija naše vojske in mornarice, državne podpore za družine mobiliziranih z novimi odloki, kaj dobijo vdove in sirote padlih vojakov, podpore zaostalim padlih in pogrešanih vojakov, preskrba invalidov in njihovih družin, vojno zavarovanje in odlikovanja za moštvo.« Ob tem so bili upoštevani najnovejši odloki in pridodani vzorci vlog za tovrstne pomoči. Priložen je bil tudi *Duhovni spremljevalec in molitvenik*, ki »obsega krasne, vojakom nadvse potrebne nauke in molitve«. Ob koncu je vseboval še nove pošne določbe ter za razne zapiske še 48 listov praznega papirja in svinčnik. ¹⁷

Največje zanimanje za domačo mariborsko javnost so vsekakor zbuja le novice s front, predvsem tistih, kjer so se borile enote z večino vojakov s Spodnje Štajerske. Osnova informacij z bojišč so bila pisma vojakov domačim, članki v časopisih, informacije, ki so jih prinašali vojaki na dopustih oziroma ranjeni v oskrbi doma ali v bolnišnicah, ter govorice, ki so jih tako ali drugače širili po mestu.

Cenzura o novicah z bojišč je posegala tako v pisma borcev kot časopisne članke. V časopisih so prevladovali članki z optimistično in narodnovzpodbudno vsebino. Z velikim naslovom na prvi strani so v *Straži* zapisali: »Pešpolk št.

¹⁵ Straža, 23. oktober 1914, str. 5.

¹⁶ Straža, 25. februar 1916, str. 6.

¹⁷ Straža, 13. april 1917, str. 6.

87, 47 in 27 v bojih pri Lvovu« ter podnaslovi: »Bitka okoli Lvova traja še naprej. Graški armadni kor izborno rešil svojo nalogo. Naši stojijo trdno. Naše desno krilo napreduje. Avstrija se veseli Auffebergovih in Danklovih zmag.« Tako so udeleženci bitke pri Lvovu, ranjenci in avtomobilisti, pripovedovali, da se je armada okrog Lvova že sedem dni borila »pod velikimi izgubami z veliko bojno sovražno premočjo. Naša armada ne brani samo svojih postojank, temveč tudi pogosto napada sovražnika. Posrečilo se je našim četam vreči sovražnika že večkrat nazaj. Naše čete preveva zmagovito, izborno razpoloženje. Z veseljem so zavzele svoje nove postojanke. Vojna uprava skrbi za dovolj velik dovoz streliva. Radi tega je zavest naše armade in zaupanje v lastno moč vedno na izredno visoki stopnji. Med našimi bojnimi vrstami vlada splošno mnenje, da bo sovražnik moral svoj vpad v Galicijo plačati z velikimi žrtvami. Kljub veliki premoči, s katero razpolaga sovražnik, se sovražno vpadanje vedno zmanjšuje. Velika borba traja naprej. Vsi znaki kažejo, da bo mogoče streti sovražno bojno silo in da čaka našo armado končni zmagoviti uspeh.«¹⁸

O bojih domačih polkov so zapisali: »Med polki, ki so se tako vrlo držali v bojih okoli Lvova, se nahaja tudi pešpolk št. 47. Rama ob rami je stal s pešpolkom št. 27 in 87 v središču tretjega, graškega, armadnega kora ter se dne 26. avgusta bojeval od ¾ 6 ure zjutraj, ko je začel naskakovati, pa do večera. Dese-tnik 47. pešpolka pripoveduje, da je prišel pešpolk na 300 korakov sovražniku blizu in prisilil rusko infanterijo, da se je umaknila iz zavarovanih mest. Nadalje pripovedujejo, da so Rusi posebno radi streljali na zdravniška postajališča. Od 8. lovskega bataljona je padlo veliko častnikov.«¹⁹

Novice o velikih izgubah domačih polkov, ki so prihajale v domovino, so skušali pomiriti s časopisnimi članki, ki so se trudili omiliti resnico. Tako je na primer poveljnik III. armadnega zbora, general Colerus pl. Geldern, uradno naznanil vojaškemu poveljniku v Gradcu, generalnemu majorju Matanoviču, da je imel graški armadni zbor v dneh od 26. do 31. avgusta »v prvi, kakor tudi pozneje v drugi bitki pri Lvovu trde boje s sovražno bojno silo. Kljub mogočnemu napadalnemu prodiranju ruske armade je naš armadni zbor svojo nalogo izborno rešil. Naše čete so se nepremagane in dobro razpoložene vrnile iz krvavih bojev. Vojni čini naših čet so občudovanja vredni in zaslužijo najvišjo pohvalo«. V nadaljevanju je uredništvo zapisalo, da je »to uradno naznanilo poveljujočega generala najboljši protidokaz proti raznim čudnim in neresničnim govoricam, ki se širijo o naših polkih. Te govorice, ki so se trosile po raznih nepoklicanih osebah in so se glasile tako, kot bi bila najboljša moč III.

¹⁸ Straža, 5. september 1914, str. 1 in 2.

¹⁹ Straža, 5. september 1914, str. 2.

kora zlomljena, so popolnoma neosnovane. V prihodnje se bo proti raznašalcem takih neresničnih in razburljivih govoric postopalo z brezobzirno strogostjo.«²⁰

Straža 7. septembra prinaša pogovor (ki ga je dan prej objavil *Grazer Volksblatt*) z nadporočnikom T., ki je bil težko ranjen v desno nogo in prepeljan na zdravljenje v Gradec. Na vprašanje o velikih izgubah slovenskih polkov je odgovoril, »da vojska ni zavarovalnica za življenje, si moramo pač sami predstavljati. Radi dogodkov na bojišču in radi ranjencev se nam ni treba vznemirjati. Posamezni oddelki so imeli res velike izgube, drugi pa zopet skoro nobenih. Glede števila izgub je odvisno od raznih okolnosti. Gotovo pa je, da so imeli Rusi v boju s 3. korom najmanj dvakrat toliko mrtvih kot mi. Ko smo naskočili ruske okope, smo našli tam mrliča po dva do tri drug na drugem. Naše prebivalstvo se prehitro razburja, poveča vsled svoje domišljije izgube in vidi takoj vse črno. Na bojišču se taki dogodki veliko mirneje presojuje.«²¹

Na vse pogostejša vprašanja javnosti, kaj je s slovenskimi polki, oziroma kot odgovor na govornice, da je bil tretji armadni zbor, v katerem so bili tudi vsi domači slovenski polki, uničen, so javnosti z namenom, »da se vsako razburjenje prepreči«, kot pojasnilo posredovali pogovor *Arbeiterwille* z nekim infanteristom belgijskega pešpolka, ki je na vprašanje o tem, da naj bi bil tretji zbor skoraj popolnoma uničen, dejal, da »je res, da je marsikoga zadelo, ampak o uničenju ne more biti nobenega govora,« in da je »ranjencev res zelo veliko, ampak mrtvih pa sila malo« ter da »kar je tudi zelo dobro, ruske krogle so tako majhne in ostre, da se rane prav kmalu ozdravijo in pri tem pokazal neko kroglo, ki jo je našel, in na luknjo, ki mu jo je naredila na rokavu bluze. Bila je tako majhna, da jo je bilo s prostim očesom komaj videti«. Na koncu članka pa še spodbudno sporočilo »torej glavo pokonci. Zaupanje in potrpljenje!«²²

²⁰ *Straža*, 21. september 1914, str. 3.

²¹ *Straža*, 7. september 1914, str. 2.

²² *Straža*, 7. september 1914, str. 1.

Slika 4: Vojna razglednica: Regiment po cesti gre

(Vir: Fototeka Vojaškega muzeja Slovenske vojske)

Slika 5: Vojna razglednica: Rdeči križ

(Vir: Fototeka Vojaškega muzeja Slovenske vojske)

Kljub temu v mestu govorice o velikih izgubah na vzhodnem bojišču niso potihnile, še več, vzroki zanje so se pripisovali slovanski zaroti oziroma sodelovanju Slovencev z Rusi. Tako so v *Straži* zapisali, da se »poroča nam iz popolnoma zanesljivih virov, da se je v soboto in v nedeljo širila po mariborskih ulicah med nerazsodnimi ljudmi strašno zlobna vest, ki si jo je mogel izmisliti sam hudič, da Slovenci (die Windischen) niso hoteli streljati na Ruse. To je v nebo vpijoča, nezaslišana krivica, ki se godi našim vojakom. Mi pa smatramo za svojo sveto avstrijsko dolžnost, da ker so se govorice javno širile, tudi javno in odločno proti njim nastopimo ter branimo čast za domovino borečih se in umrlih slovenskih vojakov. Vsa poročila govorijo, da so se slovenski fantje v Galiciji držali kot junaki, borili kot levi in da se niso pred večkrat močnejšim sovražnikom umaknili niti za ped. Svojo kri so domoljubno darovali za domovino, a sedaj pridejo zlobni ljudje, da umažejo njihovo čisto, nad vse dvome vzvišeno čast. Kdor še bo slišal tako žaljivo in zlobno govorico, naj krivce takoj naznani državnemu pravdnistvu. Proti zlobi je potrebno nastopiti odločno.«²³

Pisma »mariborskih znancev na bojišču« so bila bolj optimistična. Izmed pristašev *Straže* iz Maribora, ki so bili na bojišču, so se uredništvu oglasili »odvetnik dr. Josip Leskovar, kateri poroča, da je še zdrav in v nekem dalmatinskem mestecu; dr. A. Juvan, koncipijent pri dr. Leskovarju, piše, da je še čil in zdrav ter se je udeležil že raznih bojev proti Črnogorcem v Hercegovini; tajnik F. Leskovar pa se nahaja na gališkem bojišču; istotako mesar in gostilničar Jožef Kirbiš, kateri poroča, da ga še ni zadela nobena sovražna krogla.«²⁴

Kot motivacijo in priznanja za odločno ravnanje na bojiščih so objavljali sezname odlikovanih častnikov iz domačih polkov. Tako je cesar podelil vojaški zaslužni križec z vojnim okraskom nadporočniku Oskarju Gerzabeku iz 47. pešpolka, podpolkovniku grofu Bissingenu in Nippenburgu iz 5. dragonskega polka, stotnikoma Edvardu Breitenfeldu in Viljemu Reinischu iz 47. pešpolka. Posebno priznanje in pohvalo je cesar izrazil še nadporočniku Karolu Kopriva iz 47. pešpolka. Vsi so se »posebno hrabro vedli pred sovražnikom na bojišču v Galiciji.«²⁵ Z zlato hrabrostno kolajno je bil odlikovan narednik Ivan Rotman, doma iz Št. Ilja v Slovenskih goricah. »Rotman je s svojim oddelkom na severnem bojišču prvi udrl v sovražno postojanko in zažgal hišo, v kateri se je nahajal večji oddelek sovražnika. Celi dan je moral Rotman radi prehudega sovražnikovega ognja ostati v nekem jarku v neposredni bližini. Še le ko je nastopila noč, se je z ostankom svojega voda (6 mož) vrnil.«²⁶ Domobransko ministrstvo

²³ *Straža*, 7. september 1914, str. 4.

²⁴ *Straža*, 3. oktober 1914, str. 2.

²⁵ *Straža*, 30. oktober 1914, str. 5.

²⁶ *Straža*, 12. februar 1915, str. 5.

pa je z dekretom izreklo pohvalno priznanje za izvrstno službovanje stotniku 26. domobranskega pešpolka Rudolfu Maistru v Mariboru.²⁷

Straža je nato 16. oktobra 1914 prvič objavila sezname ranjenih in padlih na bojiščih, in to za pešpolk št. 47, dragonski polk št. 5 in lovski bataljon št. 9 ter z opombo, da uredništvo »ne prevzame nobene odgovornosti za resničnost izkazov o padlih in ranjenih. Mi smo te podatke posneli po različnih virih, ki pa mnogokrat niso popolnoma zanesljivi. Posebno glede imen se pride v teh izkazih mnogokrat na sled velikim pogreškam. Da zmoremo naše izkaze o padlih, ranjenih in ujetih izpopolniti, prosimo, da se nam poroča, če ima kdo kake zasebne podatke.«²⁸

V naslednjih mesecih so bili sezname ranjenih, padlih in ujetih vse daljši, v opombi uredništva pa je bilo dodano, da »kdor želi imeti natančna obvestila o padlih in ranjenih, naj si naroči uradne izkaze v tiskarni sv. Cirila v Mariboru, Koroška cesta št. 5.«²⁹

Za posamezne vojake – častnike so bile objavljene posebne osmrtnice. Tako je gospa Terezija Ornik, posestnica v Jarenini, »javljala boleznim srcem, da so bili prepeljani telesni ostanki njenega dne 12. junija 1915 na severnem bojišču za cesarja in domovino padlega, iskreno ljubljenega, nepozabnega sina gospoda Ferdinanda Ornik, c. in kr. stotnika pešpolka šte. 47, imejitelja več odlikovanj. Padel je na čelu svojih junaških čet gori imenovanega dne v starosti 32 let kot zadnji vseh mojih dragih. Njegovo truplo je bilo iz začasnega groba v Potoczyski v Vzhodni Galiciji izkopano in prepeljano v domačijo, da se izroči domači zemlji. Blagoslovljenje v Mariboru se vrši v soboto dne 15. decembra 1917 ob ½ 9 uri prepoldne v mrtvašnici mestnega pokopališča, nakar se bodo telesni ostanki prepeljali v Jerenino in položili v družinski grob na tamošnjem mirodvoru istega dne ob 11 uri prepoldne. Svete maše – zadušnice se bodo brale v dekanijski cerkvi v Jerenini.«³⁰

4 VOJAŠTVO V MESTIH

Po mobilizaciji ob začetku vojne se je mobiliziranje za vojsko sposobnih moških nadaljevalo ves čas vojne. Tako se je »prebiranje črnovojnikov od 43. do 50. leta« izvajalo v Celju od 29. julija do 10. avgusta, v Mozirju 12. in 13. avgusta, v Hrastniku 15. avgusta, v Trbovljah 16. avgusta, v Brežicah od 18. do 20. avgusta, v Kozjem od 22. do 24. avgusta, v Sevnici 25. avgusta, v Konjicah 27. in 29. avgusta, v Rogatcu od 31. avgusta do 1. septembra, na Ptujju od 3. do 9. septembra, v Ormožu 11. in 12. septembra, v Ljutomeru od 14. do 17. septembra, v

²⁷ *Straža*, 6. april 1917, str. 4.

²⁸ *Straža*, 16. oktober 1914, str. 5 in 6.

²⁹ *Straža*, 29. januar 1915, str. 6 in 7.

³⁰ *Straža*, 14. december 1917, str. 7.

»Sovenjgradecu« od 19. do 23. septembra, v Velenju 25. septembra, v Nemškem Lonču od 12. do 19. avgusta, v Lipnici od 21. do 29. avgusta, v Radgoni od 31. avgusta do 4. septembra, v Mariboru od 6. do 13. septembra, v Slovenski Bistrici od 14. do 15. septembra, v Sv. Lenartu v Slovenskih goricah 17. in 18. septembra in v Mariboru od 20. do 24. septembra.³¹ Ob tem je bilo še »naknadno prebiranje črnovojaških zavezancev, pristojnih v Maribor«, in sicer rojstnih letnikov 1897–1866 25. julija, v Mariboru stanujočih tujcev nabornih letnikov 1880–1866 27. julija ob 8. uri zjutraj v dvorani Gabrinus, Schillerjeva cesta 29.³²

Vojno ministrstvo je omogočilo, da so lahko mladeniči, rojeni v letih 1892–1895, ki so bili vpoklicani kot črnovojniki, predčasno opravili dopolnilni izpit za enoletne prostovoljce, če so v času, ko so jih »poklicali pod orožje, kot javni učenci obiskovali tisti letnik ali razred kakega javnega učnega zavoda (gimnazija, realka, učiteljsiše), kateri je predpisan za pripust k dopolnilnemu izpitu za enoletne prostovoljce«. Kot dokazilo so morali prinesiti potrdilo, da so kot javni učenci obiskovali tudi vse druge »predidoče letnike ali razrede kakega označenih javnih učnih zavodov«, dokazati »posebne ozira vredne okoliščine, ki so brez lastne krivde povzročile zapoznili obisk dotičnega javnega učnega zavoda« ter se zavezati, da bodo »po prestatnem dopolnilnem izpitu prostovoljno vstopili v skupno armado ali domobranstvo«. Tako opremljene prošnje so morali vložiti »potom pristojnega vojaškega poveljstva na ministrstvo za deželno brambo«. Dopolnilni izpiti so se izvajali na vseh »infenterijskih« kadetnicah, na višjih vojaških realkah v Mariboru in Požunu ter na »kavalerijski« kadetnici v Mödlingu pri Dunaju.³³

Preverjali so tudi vse tiste, ki so bili vojaške službe oproščeni. Tako so se morali uslužbenci zasebnih podjetij, posamezni zasebniki, ki so bili kot vodilni ali drugače pomembni funkcionarji »v interesu javnosti od vojaške preiskovalne komisije pri domobranskem ministrstvu oproščeni s pristavkom: nadaljnja oprostitev le v slučaju nesposobnosti za vojaško službo na fronti, se morajo, ako hočejo biti nadalje oproščeni od vojaške službe«, javiti pri najbližji vojaški evidenčni oblasti oziroma okrajnem glavarstvu in to »v svrhu vojaško zdravniške preiskave glede njihove sposobnosti za vojaško službo«. Zglasiti so se morali en do dva meseca pred potekom roka, do katerega so bili oproščeni. Vojaške evidenčne oblasti so v tem kontekstu dobile nalogo, da morajo prošnjam ugoditi čim prej ter o uspehu vojaško-zdravniškega pregleda pisno obvestiti posameznike, ki so zaprosili za oprostitev. Prošnjam za nadaljnjo oprostitev so morali prosilci nato priložiti rezultat vojaško-zdravniškega pregleda, in sicer »v izvirniku in ne v prepisu«. Tako je bilo omogočeno, da se »take oproščene osebe,

³¹ Straža, 26. junij 1915, str. 3.

³² Straža, 26. maj 1916, str. 6.

³³ Straža, 5. marec 1915, str. 4.

ki so za vojaško službo na fronti nesposobne, pravočasno še nadalje oprostijo, v nasprotnem primeru pa, ako so dotične osebe za vojaško službo na fronti sposobne, je omogočeno prosilcem pravočasno skrbeti za nadomestek v vojaške vpoklicanega.³⁴

Vpisovanje gojencev v kadetnice je, kot pred tem, potekalo tudi v vojnem času, in sicer sredi meseca septembra. Kot pogoj za sprejem v prvi letnik se je zahtevalo, da je moral »prošnjak dovršiti štiri razrede kake srednje šole, avstrijske in hrvaške meščanske šole nimajo iste veljave kot srednje. Gojencem nenemške narodnosti je dovoljeno, da smejo napraviti sprejemni izpit tudi v svojem materinem jeziku«. Prošnje za sprejem je bilo potrebno vložiti do 20. julija. V kadetnice niso bili sprejeti tisti, ki so že bili »asentirani, kakor tudi črnovojniški zavezanci«.³⁵

Vojna je posegla tudi v ustaljene tirnice izobraževanja ostalih poklicev, ki so jih morali prilagajati vojnim okoliščinam. Tako je »naučno ministrstvo« dovolilo, da so lahko učitelji, ki so nameravali v spomladanskem roku opraviti »usposobljenostni izpit« in ki bodo takrat že vpoklicani v vojaško službo, tega opravili predhodno, s tem da se »čas v vojaški službi zaračuna, kakor da bi učitelji poučevali«.³⁶

Izkušnje iz vojaških spopadov na fronti niso vplivale samo na učitelje, ki so morali na fronto, ampak tudi na vsebino izobraževanja v šolah. Tako so šolske in vojaške oblasti pričele z uvajanjem jezikovne reforme, saj se je morala »jezikovna naobrazba naše mladine v bodoče primerno izpopolniti in modernizirati, primerno bistvu države, kot države narodnosti«. To je izhajalo iz izkušenj z bojišča, kjer se je »moralo često izkusiti, kako težko se naši vojaki sporazumevajo med seboj. V naši državi se govore mnogi jeziki: nemški, poljski, češki, slovenski, hrvaški, italijanski, romunski, maloruski, ali v učnih načrtih naših šol, tudi v najvišjih, to dejstvo absolutno ne prihaja do izraza«. Predlagano je bilo, da se uvede sistem jezikovnega izobraževanja v šolah, ki bo omogočil poučevanje v državi uporabljenih jezikov, in to tako, da »če je časa in možnosti za čas trateči študij klasičnih jezikov v gimnazijah, potem se že dobi nekoliko ur za učenje vsaj elementov državnih jezikov. Ob vsem čaščenju helenizma vendar ne verujemo, da sme grški jezik zahtevati prednost pred državnimi jeziki, ki v miru spajajo narode, a na bojiščih vsaj omogočajo misli med sobojevniki.«

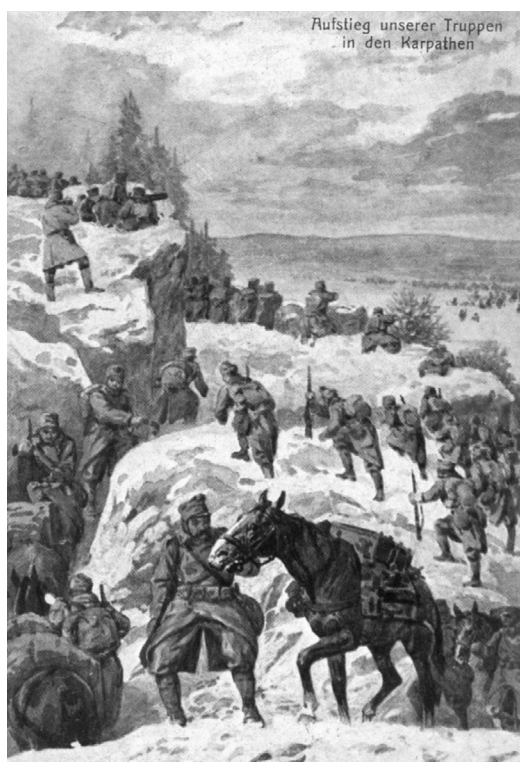
³⁴ Straža, 14. september 1917, str. 5.

³⁵ Straža, 9. april 1915, str. 4.

³⁶ Straža, 5. marec 1915, str. 4.

Slika 6: Vojna razglednica: Molitev ob grobu
(Vir: Fototeka Vojaškega muzeja Slovenske vojske)

Slika 7: Vojna razglednica: Enote v Karpatih
(Vir: Fototeka Vojaškega muzeja Slovenske vojske)

Pri tem so izpostavili v vojni dokazano potrebo po »enotnem občevalnem jeziku«, za določitev katerega se predlaga plebiscit.³⁷ Ob predlogih po dodatnem, poenotenem jezikovnem pouku se je v šole uvedel vojaški pouk. Tako so na predlog armadnega in s privoljenjem učnega ministrstva v civilnih srednjih šolah uvedli poduk v vojaških disciplinah, ki so ga po eno ali dve uri na teden poučevali častniki, za kar so letno dobili 400 kron. Vsebina se je nanašala na vojaško organizacijo in vojaško službo, z razlago »navduševalnih vzgledov iz sedanje vojne v svrhu povzdige patriotičnega mišljenja.«³⁸

V vojašnicah in vadiščih v mestu so potekala urjenja in usposabljanja enot, ki so bile namenjene na fronte oziroma so se z njih vračale. Tako so na »tezenskem vežbališču izvedli zaprisego vojaštva v obeh deželnih jezikih«; sveto mašo in nagovor pred prisego je imel »prevzvišeni gospod knezoškof«, hkrati pa so posameznim častnikom in vojakom razdelili odlikovanja.³⁹

Častniki, ki so se bolni ali ranjeni vrnili z bojišča in so se zaradi zdravljenja oziroma dopusta nahajali v Mariboru in okolici, so se morali redno javljati na mestnem vojaškem »postajenačelstvu«, Schmidplatz šte. 1. Če se zaradi zdravstvenega stanja niso mogli javiti osebno, so morali dostaviti vojaško zdravniško spričevalo.⁴⁰

Mesto je moralo poskrbeti tudi za vojaštvo, ki je skozi mesto odhajalo na fronte oziroma prihajalo z njih. Tako je mariborsko županstvo razglasilo, da »bo tekom meseca januarja in februarja 1915 prišlo v Maribor večje število častnikov in vojaštva, kateremu bo treba poskrbeti primernih prostorov. Ker je za nastanjanje moštva že itak poskrbljeno, bo treba nastaniti le še častnike in njih sluge. Ker so razni hoteli in gostilne v Mariboru že itak prenapolnjeni z vojaštvom, se bo moralo nastaniti častnike in njih sluge v zasebnih stanovanjih v hišah mariborskih meščanov, katerim je županstvo že dostavilo tozadevna obvestila. Dolžnost hišnih gospodarjev je, da pravočasno skrbijo za primerno nastanjanje častnikov in njih slug, da se sporazumijo s strankami hiš in da ne bo nobenih tozadevnih nedostatkov pri nastanjenju, na kar se pravočasno opozarja.«⁴¹

Zaradi povečane koncentracije vojaštva in neurejenih higienskih razmer so se v vojaških taboriščih pojavljale nalezljive bolezni. Vojaška zdravstvena oblast je zaradi griže in lagarja odredila stroge varnostne odredbe. Tako so morali imeti »po straniščih in stanovanjih postavljene posode z vodo in Lysoformom«, v kateri so si morali vojaki večkrat dnevno umiti roke, za gostilne in prenočišča pa so nameravali izdati še strožje zdravstvene odredbe.⁴² Kljub

³⁷ Straža, 9. april 1915, str. 4.

³⁸ Straža, 19. januar 1917, str. 4.

³⁹ Straža, 5. marec 1915, str. 4.

⁴⁰ Straža, 18. januar 1915, str. 3.

⁴¹ Straža, 25. januar 1915, str. 4.

⁴² Straža, 30. avgust 1915, str. 4.

ukrepom so se nalezljive bolezni pojavljale ves čas vojne; vojaške oblasti so jih poskušale omejiti s karanteno, tako »ako se nalezljive bolezni razširijo, bodo hudo prizadeti posebno tisti črnovojniki z dežele, ki že komaj čakajo, da bi šli na spomladanski dopust«. ⁴³

Za vojsko domačini niso dajali na razpolago samo svojih bivališč, ampak tudi živino. Ko so v mariborskem okrajnem glavarstvu npr. izvajali izbor oziroma klasifikacijo konj, je vojaška uprava iz mariborskega okraja dobila skoraj 1000 konj, »večinoma izboren material«, pri čemer so v uredništvu državi, deželi in okrajem priporočili, da bi »konjerejo v naših krajih kolikor mogoče pospeševali«. ⁴⁴

Ker je moške delovne sile primanjkovalo, je vojaška oblast posameznim kmetom pomagala pri obdelavi zemlje, in to v obliki vojaških delavskih oddelkov in vprežnih konj. V zvezi s tem so posamezne vojaške oblasti in okrajni žetveni komisarji sklepali posebne dogovore. Mariborski okrajni žetveni komisar Petrovan je npr. sklenil naslednji dogovor: kdor je za spomladansko delo na polju in v vinogradih potreboval pomoč vojaških delavcev in konj, je moral prošnjo nasloviti na žetvenega komisarja pri okrajnem glavarstvu. S tem je lahko posamezni posestnik zaprosil za vojaško skupino petih mož za dobo štirinajst dni do tri tedne. Posestnik je moral dati vojaštvu hrano, plačati pa mu jih ni bilo treba, saj so od vojaške uprave dobili za plačo znesek, ki bi ga posestnik dobil od vojske kot plačilo za hrano. Posestnik je moral prav tako priskrbeti krmo za konje. Zgornja določila so veljala samo za mariborski okraj, saj v uredništvu *Straže* o tem, kako so se žetveni komisarji pogodili z vojaško upravo drugje, niso imeli informacij, so pa zanje prosili. ⁴⁵ Kmetje so lahko od vojske tudi kupovali posamezne »dobrine«, recimo oglas v *Straži* je ponujal v nakup konjski gnoj: »Gnoj od 150 konj oddaje poljski havbični polk šte. 28 v Mariboru. Ponudniki se vabijo staviti svoje ponudbe pri zapovedništvu v topniški vojašnici v Mariboru«. ⁴⁶

Za vojake invalide, ki so prihajali s fronte, so v posameznih pokrajinah ustanavljali vojaške domove, ki naj bi reševali vprašanje namestitve vojnih invalidov in njihovo oskrbo. Z namenom ustanovitve teh v deželi Štajerski so se v Gradcu 31. julija 1916 pod vodstvom cesarskega namestnika grofa Claryja sestali predstavniki štajerskih deželnih oblasti. Ob tem so izpostavili vprašanja: katera organizacija naj bi na deželni ravni prevzela oskrbo vojakov, ki se vračajo z bojišč, kakšen vpliv bo imela izgradnja takih domov na notranjo kolonizacijo, posebej na podeželju in posebej za industrijske delavce in podobno. Zato so morali pri pripravi načrtov za izgradnjo domov v Uradu za vojaške domove

⁴³ Straža, 10. marec 1916, str. 4.

⁴⁴ Straža, 10. april 1916, str. 5.

⁴⁵ Straža, 6. april 1917, str. 4.

⁴⁶ Straža, 19. januar 1917, str. 7.

pritegniti še zastopnike agrarnih oblasti, statističnega deželnega urada, obeh štajerskih trgovinskih in obrtnih zbornic, industrije, družbe za stanovanjsko skrb in kmetijske družbe.⁴⁷

5 GENERAL MAISTER

»Na osnovu svega napred izloženog i čl. 95. Zakona o Gl. Kontroli, kao i čl. 118., 121., 275., 300., 301., 338. in 339. Zakona o ustrojstvu vojske od 9. avgusta 1923 godine, rešavam, da se g. Rudolfu F. Majsteru, divizijskom đeneralu u penziji, izdaje iz državne kase na ime penzije /45.600/ četrdeset pet hiljada šest stotina dinara, na godinu. Penzija se mu ima računati i izdavati od 1. novembra 1923. godine.«⁴⁸ se glasi sklep v odločbi Ministrstva vojske in mornarice Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev z dne 24. januarja 1924, s katerim je na prošnjo divizijskega generala v pokoju Rudolfa Maistra, le-temu določila letno pokojnino v znesku 45.600 dinarjev in je bila identična njegovi zadnji plači, ki je znašala po položaju 42.000 din in za stroške stanarine še dodatnih 3.600 din. Maister je tako v vojski Kraljevine SHS kot general služboval le tri leta, dva meseca in petnajst dni in to od sklepa kraljevega namestnika Aleksandra, številka 124981, z dne 28. 11. 1919, o sprejemu v »našo vojsko«,⁴⁹ do ukaza o njegovi upokojitvi številka 37720 z 2. oktobra 1923. Skupaj je imel, od 18. avgusta 1894, ko je na Dunaju končal kadetsko šolo ter stopil v avstro-ogrsko vojsko, priznanih 35 let in 19 dni službovanja v vojaški službi, od tega 28 let in 19 dni efektivnega službovanja, vojna leta od 1914 do 1920 pa so se mu štela dvojno.⁵⁰

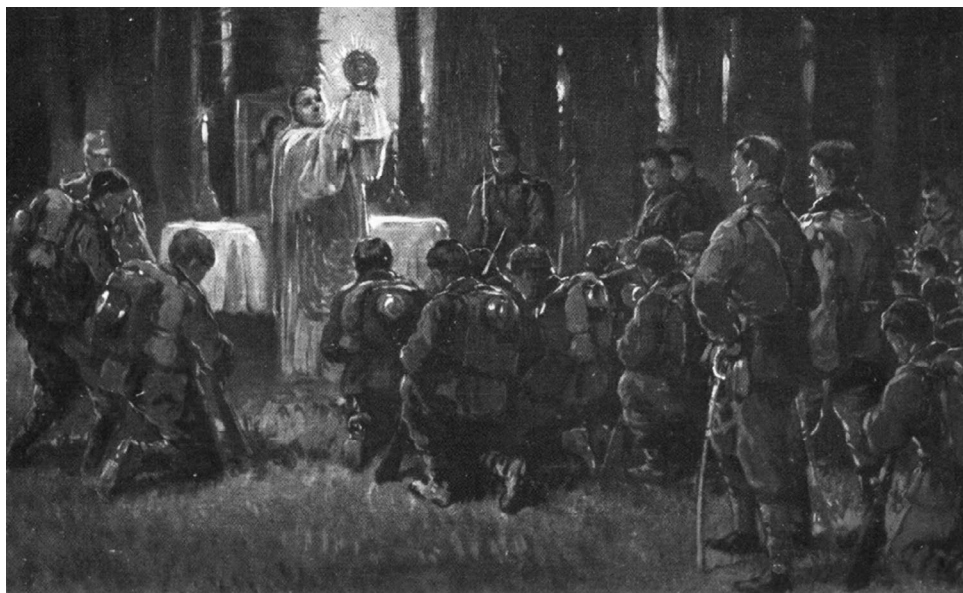
Rudolf Maister se je rodil v Kamniku na Kranjskem 29. marca 1874. Nižjo gimnazijo je obiskoval v Kranju, šesti razred končal v Ljubljani in nato vstopil v kadetsko šolo na Dunaju, iz katere je bil leta 1894 prerazporejen v domobranski pešpolk v Ljubljani, bil 1. novembra 1895 povišan v podporočnika in nato služboval še v Celovcu, Przemyslu, Celju in Mariboru. Že kot dijak je začel Maister pisati pesmi in jih nato kot poročnik, pod psevdonimom Vojanov, izdal v zbirki svoje mladostniške lirike. Njegov prijateljski krog so tvorili predvsem pesniki, pisatelji in znanstveniki: Cankar, Kette, Murn, Milčinski, Tavčar, Govekar, Aškerc in drugi.

⁴⁷ Straža, 4. avgust 1916, str. 2.

⁴⁸ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Prevratni dogodki na Štajerskem, škatla 10/371, Rešenje ministra vojske i mornarice Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, br. 251 od 15. januara 1924. godine.

⁴⁹ PAM, fond Prevratni dogodki na Štajerskem, škatla 3/109, Rešenje, br. 124982, 28. 11. 1919.

⁵⁰ PAM, fond Prevratni dogodki na Štajerskem, škatla 10/371, Rešenje ministra vojske i mornarice Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, br. 251 od 15. januara 1924. godine.

Slika 8: Vojna razglednica: Molitev pred spopadom

(Vir: Fototeka Vojaškega muzeja Slovenske vojske)

Ketteja je pogosto obiskoval in ga tudi gmotno podpiral, ko pa je le-ta umrl, je dejal, da mu je umrl najljubši tovariš. Prav tako je osebno prijateljeval z Gregorčičem. Ko ga je le-ta leta 1906 obiskal v Ljubljani, ga je Maister počastil s steklenico letnika 1834 iz vipavskih vinogradov. Maister se je gibal izključno samo v slovenski meščanski družbi in se tudi v vojski družil samo s slovenskimi ali slovanskimi častniki ter bojkotiral vse nemške javne prireditve, tudi tiste v oficirskem Kasinu. Ta njegova ognjevit narodna zavest je bila tudi vzrok za njegovo premestitev v Celovec, kjer pa si je poiskal družbo slovenskih rodoljubov in kaj kmalu je postal v nemških krogih Celovca enako osovražen kot prej v Ljubljani. Tako se je nekoč, po veselo preživetem večeru, s tovariši napotil še v kavarno na Glavnem trgu, kjer so bili tudi nemški visokošolci, ki so pričeli Maistra izzivati. Prišlo je do »mučnega medsebojnega incidenta«, na kar je vmes posegla še mestna policija in dogodek prijavila mestnemu polkovnemu poveljstvu. Maistra so disciplinsko premestili nazaj v Ljubljano, kjer se je poročil z Marico, hčerko edinko zdravnika dr. Stergarja, sanitetnega šefa deželne vlade v Ljubljani.⁵¹

Premestitev v Przemyśl v Galiciji leta 1906, neke vrste Sibirijo Avstro-Ogrske, predvsem pa ostro podnebje je Maister zelo slabo prenašal ter hudo zbolel za tuberkulozo. S pomočjo tasta je odšel na zdravljenje v Egipt, v takrat svetovno znano zdravilišče in okrevališče Heluan, kjer je Maister preživel poldrugo leto.

⁵¹ PAM, fond Prevrtni dogodki na Štajerskem, škatla 1/22; Franjo Cvirn, *Zgodovina prevrata na Štajerskem 1918/19*, str. 1 in 2.

Sicer ozdravljen je Maister postal trajno nesposoben za enotovno vojaško službo in bil premeščen v 26. Črnovojniško poveljstvo (Landsturm Bezirkskomando) v Mariboru oziroma njegov oddelek v Celju. Ob mobilizaciji avgusta leta 1914 pa je bil premeščen v poveljstvo v Maribor in je ob povišanju v majorja, 1. novembra 1916, postal poveljnik tega poveljstva. Maister je tudi na novem položaju redno zahajal v Narodni dom in bil tako »kost v grlu« nemško nacionalističnim krogom v Mariboru, kateri so ga redno ovajali njegovemu nadrejenemu generalu Martinyju v Gradcu. Maja 1917 je general Martiny, na osnovi inscenirane ovadbe, ki je prišla iz Maribora, prišel skupaj s preiskovalnim oficirjem v Maribor in Maistra obtožil »protekcioniistične zlorabe zapovedniške oblasti zakrivljene s tem, da je samovoljno tolmačil in zlonamerno uporabljal predpise v pogledu ocene frontne sposobnosti vojaških obvezancev« in bil začasno premeščen v Črnovojniško poveljstvo številka 3 v Gradcu. Preiskavo pri divizijskem sodišču je vodil Nemec dr. Glockner, sodnik višjega sodišča na Dunaju, ki ga je Maister ocenil za »zelo sposobnega, inteligentnega in pravičnega preiskovalnega sodnika«. Na glavni obravnavi se je Maister zagovarjal sam in bil, zaradi pomanjkanja dokazov, soglasno oproščen vsake krivde. Kljub temu pa general Martiny ni popustil in je sklical oficirsko častno razsodišče, pred katerim je Maistra obtožil, da je »oskrnil svojo oficirsko čast s tem, da je kot oficir v uniformi obiskoval zanj neprimerne lokale kakor Narodni dom, kjer se je družil s srbofilsko usmerjenimi elementi«. Kljub soglasni oprostitvi krivde, ga nadrejeni niso hoteli premestiti nazaj v Maribor, tako da je Maister to dosegel šele po posredovanju dr. Korošca pri cesarju Karlu. Po ponovnem prihodu v Maribor je Maister ostal v stalni povezavi z dr. Korošcem in dr. Žerjavom, predsednikom in tajnikom jugoslovanskega parlamentarnega kluba in bil tako redno obveščen o vseh notranje in zunanjepolitičnih dogodkih ter o stanju na frontah in s tem o krhanju moči avstrijske armade in državno upravne oblasti in to predvsem zaradi velikega pomanjkanja prehrane za vojsko in civilno prebivalstvo. Maister in njegovi politični prijatelji dr. Rosina, dr. Vrstovšek in drugi so tako že sredi avgusta 1918 predvidevali neizbežno razsulo monarhije v naslednjih treh mesecih.⁵²

6 BOJI ZA SEVERNO MEJO NA ŠTAJERSKEM

Dan svoje slovesne razglasitve je Država SHS na slovenskem ozemlju dočakala brez lastnih oboroženih sil. Odpoved pokorščine cesarju, ki jo je skupina slovenskih častnikov izrazila ob razglasitvi države v Ljubljani, je imela sicer velik simbolni, a majhen praktični pomen. Načrti, še manj pa ukrepi slovenskih političnih sil, ki so vodile osamosvojitve slovenskega naroda, glede nacionalne osamosvojitve na vojaškem področju niso bili natančno izoblikovani, saj so jih

⁵² Prav tam, str. 4 do 7.

omejevale razmere, v katerih je nastajala država. Prebivalstvo in območje nove države sta bila do dneva osamosvojitve 29. oktobra v okviru Avstro-Ogrske, ki je izvajala popolno suvereno oblast. Lastne oborožene sile se zaradi upanja v načelo proste nacionalne samoodločbe, ki ga je razglasil ameriški predsednik Wilson, niti niso zdele tako pomembne. Poleg tega je bilo osamosvajanje južnih Slovanov pod delnim vplivom protivojne propagande, ki jo je slovenska politika vodila od leta 1917, učinkovala pa je skupaj s splošno naveličanostjo vojakov v petem letu vojne. Vojaške enote, v katerih je bila večina mož Slovencev, slovenski polki, na katere je računalo tudi osamosvojitveno gibanje, so bili na frontah ali nameščeni zunaj slovenskega ozemlja. Zahteve nacionalnih predstavništev, da avstrijska vlada nacionalne polke odpokliče s front, je ta vztrajno zavračala ter šele 31. oktobra dovolila, da se častniki na lastno željo lahko podredijo narodnim svetom. Najbolj daljnosežno in tudi najpomembnejše je bilo delovanje slovenskih častnikov v nacionalno mešanem Mariboru.⁵³

Slovenci na Štajerskem so svoj narodni svet, Narodni svet za Štajersko, dobili na ustanovnem občnem zboru v mariborskem Narodnem domu 26. septembra 1918. Udeležilo se ga je devet zastopnikov katoliške Slovenske kmečke zveze in šest zastopnikov Jugoslovanske demokratske stranke. Na občnem zboru, ki ga je odprl predsednik narodnega sveta v Zagrebu, mariborski domačin dr. Anton Korošec, je oblikoval naslednja stališča:

1. ustanoviti je treba pododsek, ki naj jasno določi narodno mejo z nemškim Štajerskim in Ogrsko;
2. na Spodnjem Štajerskem je treba ustanoviti narodne straže;
3. poseben odsek naj skrbi za financiranje dejavnosti narodnega sveta;
4. sestaviti je treba kataster slovenske in tuje posesti ter reševati gospodarska vprašanja;
5. organizacija narodnega sveta naj se razširi po vseh krajih;
6. pododsek naj se obrne na slovenske socialne demokrate in jih povabi k sodelovanju,
7. pododsek naj pomaga reševati vprašanje glede oskrbe v industrijskih in revnih slovenskih krajih.⁵⁴

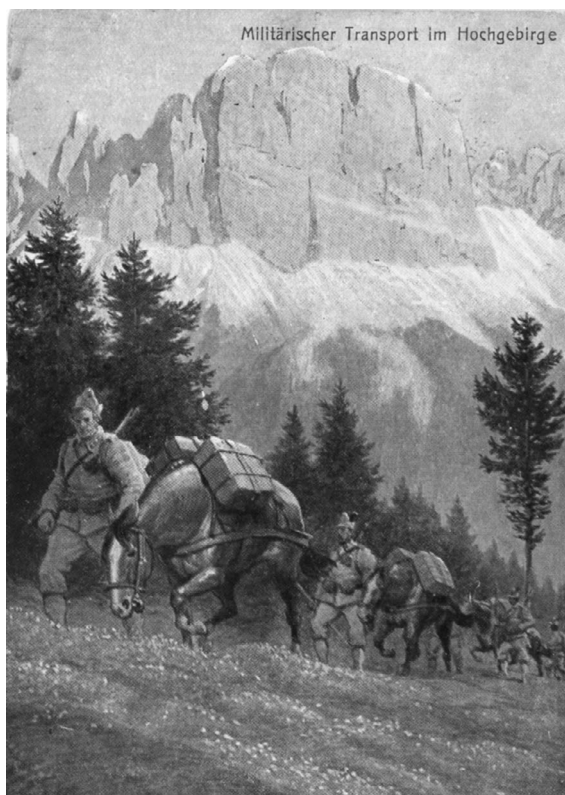
28. septembra 1918 je bila prva seja Narodnega sveta za Štajersko, kjer se je izoblikoval njegov odbor: predsednik je postal dr. Karel Verstovšek, profesor na mariborski klasični gimnaziji ter državni in deželni poslanec, podpredsednik dr. Franjo Rosina, odvetnik, predsednik mariborske Slovenske čitalnice in načelnik mariborske posojilnice, tajnik Fran Voglar, profesor na mariborski kla-

⁵³ Bogdan Krizman, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države*, Zagreb 1977, str. 50, 89–90.

⁵⁴ Bruno Hartman, *Rudolf Maister*, Ljubljana 2006, str. 33–35.

sični gimnaziji, blagajnik dr. Franc Kovačič, profesor mariborskega bogoslovja ter tajnik zgodovinskega društva in njegov knjižničar.⁵⁵

Položaj v Mariboru se je konec oktobra in v začetku novembra 1918 zelo zapletel, saj sta hoteli imeti oblast nad njim in Spodnjim Štajerskim dve novonastajajoči državi: Država Slovencev, Hrvatov in Srbov ter Nemška Avstrija. Narodni svet za Štajersko je bil ob narodni vladi za Slovenijo sicer še zmeraj politično zastopstvo z nekaterimi izvršilnimi pooblastili, vendar so bila ta sporna oziroma bi jih bilo potrebno prenesti na druga izvršilna telesa. V Mariboru so ostali vsi civilni organi, izvoljeni in imenovani še v monarhiji, med njimi mestni občinski svet, okrajni svet in sodišča ter orožništvo in policija, ki sta bila trdno v nemških rokah. Posebej pomembno in odločilno je bilo vprašanje vojaške oblasti in pripadnosti vojaških formacij na območju Maribora in Spodnje Štajerske. Ukrepi nadrejenih poveljstev so si pogosto nasprotovali, položaj pa je oteževalo vojaštvo na poti domov.⁵⁶

Slika 9: Vojna razglednica: Vojaški transport v gorah
(Vir: Fototeka Vojaškega muzeja Slovenske vojske)

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ Prav tam.

Narodni svet za Štajersko je skušal 29. in 30. oktobra nastopati v imenu nove države nasproti nemško opredeljenemu občinskemu svetu Maribora, nemškemu Narodnemu svetu za Spodnjo Štajersko in avstrijskim oblastem. Major Rudolf Maister, poveljnik 26. črnovojniškega okrožja v Mariboru, ki se je udeleževal sej Narodnega sveta za Štajersko, se je zavzemal za odločnejšo politiko do nemštva. 1. novembra se je na sestanku poveljnikov in višjih častnikov, ki ga je sklical štacijski⁵⁷ poveljnik polkovnik Anton Holik (za katerega je bilo samoumevno, da mesto pripada Nemški Avstriji), razglasil za vojaškega poveljnika Države SHS v mestu ter z osebnim pozivom v vojašnici 26. strelskega polka na svojo stran pridobil prvo vojaško enoto ter nato sestavil še dve vojaški enoti s skupaj približno 160 vojaki ter z njimi zasedel večino vojašnic ter posamezne strateške točke v mestu. Dopoldne istega dne se je Narodni svet za Štajersko odzval na njegovo zahtevo po podelitvi poveljniškega položaja in generalskega čina in si s tem pridobil tudi politično podporo.⁵⁸

Akt Narodnega sveta za Štajersko o imenovanju majorja Rudolfa Maistra za poveljujočega častnika in generala se je glasil:⁵⁹

»V Mariboru, dne 1. novembra 1918

Narodni svet za Štajersko

Gospodu Rudolfu Maistru, generalu v Mariboru

Čast nam je, javiti Vam, da smo po dogovoru z dosedanjimi vojaškimi in administrativnimi oblastmi sklenili, izročiti Vam poveljstvo tukajšnje vojaške štacije ter vrhovno poveljstvo vsega Narodnemu svetu za Južno Štajersko pordrejenega vojaštva.

Naroča se Vam, da nemudoma v celem ozemlju Južne Štajerske ukrenete po svojem ukrepu vse, kar se Vam zdi za ohranitev varnosti osebe in premoženja prebivalstva tega ozemlja potrebno.

Ob enem se Vam v imenu Narodnega sveta podeli vojaški čin generala in se Vas povabi, da tekom dneva storite osebno obljubo.

Za narodni svet za Štajersko:

Dr. Rosina
podpredsednik

Prof. Voglar
tajnik

Dr. Karel Verstovšek
predsednik«

⁵⁷ Štacija – avstro-ogrsko krajevno, mestno poveljstvo.

⁵⁸ Lojze Ude, *Boj za severno slovensko mejo: 1918–1919*, Maribor 1977, str. 184–186.

⁵⁹ PAM, fond Prevratni dogodki na Štajerskem 2037, Akt Narodnega sveta za Štajersko o imenovanju majorja Rudolfa Maistra za poveljujočega častnika in generala; Hartman, *Rudolf Maister*, str. 43.

Še isti dan je Maister izdal ukaz, s katerim je reguliral svojo vojaško oblast ter zelo korenito posegel v vojaško organizacijo v mestu in pokrajini:⁶⁰

»V imenu Jugoslovanskega narodnega viječa
Vojaško postajno poveljstvo v Mariboru
Povelje št. 1.

Maribor, 1. nov. 1918 ob 16. uri

1. Prevzetje poveljstva.

Jugoslovanski Nar. svet me je imenoval za generala in mi poveril vojaško poveljstvo nad Spodnjim Štajerskim, proti severu do severne meje okrajnih glavarstev Slovenji Gradec, Maribor, Radgona. Obenem sem prevzel tudi vojaško postajno poveljstvo v Mariboru. Z vsemi sredstvi, ki so mi na razpolago, bom skrbel za mir in red v mestu in sploh na Spodnjem Štajerskem in čuval zasebno in državno lastnino. Opozarjam na današnji dopoldanski dogovor in pozivam vse poveljnike, da me podpirajo v mojem prizadevanju.

2. Javljanje staleža.

Do jutri do 10. ure mi javijo polki, poveljstva in ustanove število jugoslovanskih častnikov in moštva.

Jugoslovansko vojaštvo ostane do nadaljnjih odredb v svojih vojašnicah, le 47. pešpolk odda svoj jugoslovanski del v vojašnico strelskega polka šte. 26.

Nemško avstrijsko vojaštvo, to je ono, ki je pristojno severno od mejne črte, označene v točki 1 tega povelja, se odpusti, ali pa nastani v dravski vojašnici.

Dne 3. t. m. ob 11. uri mora vse nemško avstrijsko vojaštvo, ki se bo ta dan nahajalo še v Mariboru, stati pred dravsko vojašnico, pripravljeno na odhod v Lipnico.

Poveljnik 47. pešpolka mora do takrat v redu predati vojašnice jugoslovanski vojaški upravi.

3. Prehranjevalni oddelek.

Vodja prehranjevalnega oddelka ostane nadpor. Hospodsky, prideljena sta mu rač. por. Haas in por. Galasso.

4. Stražna služba.

Strelniki polk šte. 26 odpošlje naslednje straže:

1. na glavni kolodvor: 1 častnika, 5 podčastnikov in 15 pešcev z 2 strojnica-ma, ki se dodelijo prometnemu nadzorniku žel. revidentu Kitaku Ivanu;

⁶⁰ PAM, fond Prevratni dogodki na Štajerskem 2037, Ukaz o vojaški oblasti; Hartman, *Rudolf Maister*, str. 44.

2. na vojaško postajno poveljstvo okrajnega glavarstva: 1 častnik, 2 podčastnika in 8 pešcev, ta straža zavaruje tudi stanovanje dr. Verstovška, predsednika Nar. sveta za Štajersko (Wildenrainerjeva ulica št. 6).

3. na prehranjevalni oddelek: 1 podčastnika, 20 pešcev;

4. v avstrijsko-ogrsko banko: 1 podčastnika, 20 pešcev;

Za zastraženje koroškega kol. in rezervne bolnišnice Wien Nro 1 izdam posebna navodila.

5. Službeni red.

Sprejemanje bolnih vojakov v bolnišnice, nabavljanje živil in sploh vsa upravna služba se mora vršiti po dosedanjem redu.

6. Mene je dobiti

v pisarni vojaškega postajnega poveljstva, poslopje okrajnega glavarstva, I. nadstropje, ali pa v stanovanju Meljska cesta št. 11.

Maister, generalmajor«

3. novembra 1918 ob 11. uri je nemški del 47. pešpolka, 17 častnikov in 390 vojakov in podčastnikov, defilirал pred generalom Rudolfom Maistrom in odkorakal iz Maribora prek Špilja v Lipnico. Ukaz za odhod je dal Maister, verjetno pa je bil tudi posledica novice, podtaknjene avstrijskim častnikom, da so v Ljubljano prispele angleške čete, ki so na poti proti Mariboru. S tem se je Maistrov vojaški položaj sicer izboljšal, vendar je imel na začetku le malo svojega vojaštva – nekaj sto vojakov, ki so se mu pridružili ob prevzemu vojaške oblasti v mestu. Za službo v svojih enotah je ognjevitо vabil slovenske častnike in vojaške, ki so se vračali domov skozi Maribor. Tako je 4. novembra na mariborski železniški postaji pregovoril 100 mož slovenskega 2. gorskega strelskega polka (v katerem je Maister do premestitve v Przemysl služil kot častnik), ki so se vračali v Ljubljano iz štajerskega Ennsa, 5. novembra pa 150 srbskih vojakov, nekdanjih avstro-ogrskih vojnih ujetnikov, ki so se v večji skupini vračali domov v Srbijo. Kot vojaki antante so po Maistrovih ukazih opravili marsikatero pomembno nalogo, vendar so zbujali med nemškim prebivalstvom tudi odpor. Nemški železničarji so zaradi njih celo stavkali. Vendar to ni zadoščalo. Maister je ugotovil, da bo lahko uspešno izpopolnil slovensko vojsko na svojem območju, ki je bilo 1. novembra 1918 poimenovano SHS vojaško poveljstvo za Spodnji Štajer, le z razglasitvijo mobilizacije. Sicer je bil njegov poziv za mobilizacijo izdan po predhodnem ne posebno obvezujočem, a zelo odločnem ukazu, s katerim je reguliral svojo vojaško oblast.⁶¹

⁶¹ PAM, fond Prevrtni dogodki na Štajerskem 2037, Poziv za mobilizacijo; Hartman, Rudolf Maister, str. 45, 52.

»Državljeni, Jugoslovani!

Konec je vojske. Dobili smo novo, prosto in čvrsto domovino Jugoslavijo. S tem pa še ni konec težav. Valijo se armade vseh narodnosti domov. Oni tisoči, ki gredo skozi naše kraje, kradejo, požigajo in ropajo. Tudi do pobojev je že prišlo. Zato je naša sveta dolžnost, da branimo svojo domovino, premoženje in življenje naših dragih.

V smislu razglasa poverjenika za narodno obrano v Ljubljani ukazujem torej tako:

Vsi državljani Spodnjega Štajerja – častniki, tem enaki črnovojniki in moštvo – rojstnih letnikov 1879 do 1900 morajo se zglasiti 18. listopada t.l. ob 8. uri dopoldne in sicer:

1. V Celju – v vojašnici 87. pešpolka oni, ki so doma iz okrajnih glavarstev Celje, ekspozitura Mozirje, Brežice, Konjice, Slovenj Gradec in mesto Celje.

2. V Mariboru – v domobranski vojašnici oni, ki so doma iz okrajnih glavarstev Maribor, Radgona, Ljutomer, Ptuj ter iz mest Maribor in Ptuj.

Zglasiti se morajo brez izjeme vsi, naj so služili pri infanteriji, artileriji, kavaleriji ali pa kakem drugem, kakorkoli imenovanem poveljstvu ali branži, ne glede na to, ali so bili ob svojem sedanjem prihodu domov sposobni za fronto, za straženje ali za delo brez orožja.

Enako se morajo zglasiti tudi invalidi, ki so začasno superarbitrirani in sedaj na dopustu, potem vsi oni, ki so bili do sedaj od avstrijskega vojnega ali domobranskega ministrstva ali od kakega drugega poveljstva oproščeni. Ti oproščenci bodo po pregledu oprostilnih list zopet odpuščeni.

Izvzeti so:

1. Zdravniki, ki so bili do sedaj vojaščine oproščeni.

2. Oni, ki so bili ves čas sedanje vojne za vsako vojaško službo nesposobni.

3. Oni, ki služijo že danes v jugoslovanski vojski.

4. Duhovniki.

5. Oni, ki radi zdravniško dokazane bolezni ali pohabljenosti ne morejo k zglašenju.

Vse oblasti in podjetja, ki so neobhodno potrebna za vzdrževanje javnega reda, prehrane, prometa itd. in ki imajo uslužbene može omenjenih rojstnih letnikov, naj se najkrajšim potom obrnejo glede oprostitve na Vojaško poveljstvo za Spodnji Štajer v Mariboru.

Prometne zapreke npr. prenatrpani vlaki, slabo vreme itd. ne oprostijo nikogar, da se na določeni dan in na določenem kraju ne zgasi.

K zglašenju mora vsakdo prinesiti od občine izstavljeno izkaznico, na kateri je potrjeno, da je zglašenec res dotična oseba. Tudi naj vsak zglašenec prinese na zanj na vojaštvo se nanašajoče listine npr. odpustnico, oprostilni list itd.

Plača od dneva zglasitve znaša na dan 5 K za podčastnike in 4 K za poddesetnike in vojake brez sarže za ves čas vojaške službe.

Za hrano, stanovanje in obleko je vse od jugoslovanske države poskrbljeno. Radi težke prehrane naj vsakdo prinese s seboj za dva dni živil, za kar bo od države primerno odškodovan.

Kdo tega ukaza ne uboga in se torej ne zglesi 18. listopada t.l. v Celju ali Mariboru, smatrali ga bomo dezerterjem, pritirali ga bodo k zglašenju orožniki ter bo po starih naših postavah kot izdajalec domovine najstrožje kaznovan.

Ta razglas naj se oznani tudi po cerkvah in naj ga razširijo v svojem okolišu vsi zavedni Jugoslovani, da dobimo kar hitro mogoče svojo jugoslovansko armado.

Maribor, dne 9. listopada 1918.

General Maister
Vojaški poveljnik Spodnjega Štajerja«

Maistrov mobilizacijski ukaz je bil sestavljen v ostrem vojaškem jeziku, ampak je bil kljub protestom nemškoavstrijske vlade in mariborskega mestnega sveta uspešen, tako da se je lahko lotil dopolnjevanja organizacijske strukture svojih enot. Ta je temeljila na sklepu Narodnega sveta SHS v Zagrebu z dne 31. oktobra 1918 o ustanovitvi II. vojaškega okrožja v Ljubljani in slovenske vojske. Odredil je organizacijo narodne, slovenske armade po dotedanjem avstro-ogrskem ozemeljskem načelu. Od 18. novembra 1918 je potekalo organiziranje slovenske vojske in k vojaškemu poveljstvu za Spodnji Štajer, ki mu je poveljeval Maister, so spadali:

1. Mariborski pešpolk, ustanovljen 21. novembra 1918 (prej 26. strelski polk).
Za poveljnika je bil imenovan podpolkovnik Avgust Škrabar. Polk je imel tri bataljone in dopolnilni bataljon. V njem je bilo okrog 1900 moških in 60 častnikov. Oboroženi so bili z 39 težkimi strojnimi, 42 lahkih strojnimi in 1038 ročnimi granatami.
2. Celjski pešpolk, ustanovljen v drugi polovici novembra 1918. Štel je 1005 moških in 65 častnikov.
3. Tržaški bataljon, nastal sredi novembra 1918, sestavljali so ga vojaki in častniki nekdanjega tržaškega 97. polka in drugi primorski prostovoljci, ob koncu novembra je štel 535 moških in 38 častnikov.
4. Topniško poveljstvo Maribor je imelo konec novembra 1918 295 moških, 20 častnikov in 12 topov.
5. Mariborski dragonski polk je bil ustanovljen že 1. novembra 1918. Takrat mu je poveljeval rezervni poročnik Dragotin Lončarič. Dragonci, konjeniki, so patrolirali po mestu in stražili.
6. Letalska stotnija Maribor se je oblikovala v začetku novembra 1918. Posegla

je v boje na Koroškem in opravljala opazovalne polete nad Prekmurjem.

Pod Maistrovo poveljstvo so sodili še štab vojaškega poveljstva za Spodnjo Štajersko, mariborsko mestno poveljstvo, orožarna, intendatura, proviantura, dve vojaški bolnišnici, obveščevalna služba, cenzura, vojaška godba in mariborska vojaška realka, kjer so se pripravljali bodoči častniki in je pod poveljstvom podpolkovnika Davorina Žunkoviča postala prva slovenska vojaška šola.⁶²

Ob oblikovanju enot so njeni pripadniki prisegli novi državi:⁶³

»Prisegam in se rotim pri Bogu Vsemogočnemu in svoji časti, da hočem zvesto služiti in z vso svojo dušo, z vsem svojim srcem, vso svojo voljo služiti vladi Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov kot ljudski in zakoniti oblasti. Prisegam sebi in svojim dragim, svoji deci in svojim roditeljem, da hočem odredbe narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov brezpogojno, povsod, v vsakem času izvrševati in da hočem biti pokoren ukazu predpostavljenih zapovednikov in vsem narodnim postavam in zakonom za napredek, edinstvo, svobodo in moč.

Tako hočem in v to mi pomagaj Bog!«

Podobno kot je za Slovence hotel s svojimi vojaki Maister, je želel ob propadu monarhije z ustanovitvijo nemške *Schutzwehr* mariborski mestni svet za Nemce. Številčno stanje nemške garde se je večalo, tako da je 23. novembra 1918 štela že 1500 mož in 100 oficirjev. Ker je vse bolj ogrožala pridobitve slovenske vojske, je bilo samo še vprašanje časa, kdaj bo prišlo do spopada oziroma kdo bo prvi povlekel odločujočo potezo. Ponovno jo je Maister. Veliko število mobiliziranih vojakov, oblikovanje vojaških enot, njihova dobra razmestitev po mestu in okolici, podrobno izoblikovan načrt ter ne nazadnje tudi pogojno soglasje Narodne vlade SHS so bili dobra predpriprava za akcijo razorožitve *Schutzwehra*, ki se je pričela 23. novembra 1918 ob štirih zjutraj. Izvršena je bila v 47 minutah, točno po načrtu in brez večjih incidentov. Že zjutraj istega dne so meščani brali razglas:⁶⁴

Mestno *Schutzwehr* sem zaradi njenega nepostavnega in občenevarnega početja razpustil: njeno razoroževanje je v teku.

Meščani in delavci!

»*Schutzwehr* mesta Maribor je obstajala večinoma, žal, iz takih elementov, da jim nisem zmozel več zaupati vašega blaga in življenja. Na straži stoječi udje mestne *Schutzwehr* so sami plenili, ropali, streljali na ljudi in so tako tvorili ne več *Schutzwehr*, temveč deloma drhal, ki se je moramo bati. Od udov mestne *Schutzwehr* storjene zločine bom objavil v listu *Marburger Zeitung*. Na to veli-

⁶² Hartman, *Rudolf Maister*, str. 56–57.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ PAM, fond Prevrtni dogodki na Štajerskem 2037, Razglas o razorožitvi *Schutzwehra*.

ko in nevarno napako sem opetovano opozoril zastopnike mestne občine, toda naletel sem pri tem vselej na gluha ušesa. Razen tega sem danes izvedel iz zanesljivega vira, da mestna Schutzwehr proti dogovorom in v rušenju vsake vojaške podrejenosti namerava napasti moje čete in vzeti vplivne jugoslovanske osebe za talce. Zato sem to ukrenil in zapovem:

Državno orožje vsake vrste, municijo, opravo in monture morajo pripadniki mestne Schutzwehr do 12. ure opoldne oddati in sicer ti, ki so na severnem bregu Drave, v domobranski vojašnici, oni na južnem bregu Drave v topničarski vojašnici.

Udom mestne Schutzwehr izstavljenе legitimacije nimajo nobene veljave več.

Pripadniki bivše Schutzwehr so po oddaji navedenih predmetov prosti in se morejo v Mariboru posvetiti svojemu poklicu, če se pokorijo mojim odredbam in so rojeni Mariborčani. Udje mestne Schutzwehr, ki niso Mariborčani, morajo še danes pred mrakom zapustiti mesto.

Jugoslovani, ki niso Mariborčani, a so pripadali mestni Schutzwehr, se morajo do 12. ure opoldne zglasti v domobranski vojašnici, da dobijo izkaznice. Z udi bivše Schutzwehr, ki se temu povelju ne pokorijo brezpogojno, se bo postopalo kot z uporniki.

Vrhu tega morajo vsi prebivalci mesta Maribor državno orožje in municijo oddati na južnem bregu Drave v topničarski vojašnici, na severnem bregu Drave v domobranski vojašnici. Od 12. ure opoldne bodo hodile živahno obhodne straže – patrole – ter od sumljivih zahtevale, da se izkažejo. Pri strankah in v hišah, v katerih se, kakor se domneva, hrani orožje in municija, bom odredil hišne preiskave.

Tega pa nisem ukrenil zoper vas in ne zoper mesto Maribor, marveč storim le to, kar sem pri nastopu svoje službe obljubil: skrbeti za mir in red, za varnost vašega življenja in blaga in hočem držati to svojo obljubo.

Politična uredba mesta Maribora se s tem ne dotakne na noben način, mestni upravitelji ostanejo na svojem mestu. Danes od 12. ure smejo nositi vojaško uniformo samo moje čete, osebe vodstva vojaškega transporta, osebe sanitete: osebe teh zadnjih dveh skupin morajo imeti izkaznice.

Meščani in delavci! Ne bojte se! Moje čete so danes tako močne, da mi je lahko brez druge pomoči vzdrževati red. Po moči bom skušal vaš trdi položaj v zadnjih trenutkih sedanjega težkega časa izboljšati. Dokler mojim naredbam ne nasprotujete, ste pod mojim osebnim varstvom in bom vsako vam prizadeto krivico najostreje kaznoval. Nasprotno pa vas svarim pred vsako nepremišljenostjo, da se zabrani razglasitev prekega soda. Jaz in moji častniki smo odločni in močni dovolj, z našimi vrlimi četami zadušiti vsak upor, če je potrebno, z najostrejšo silo.

Maribor, dne 23. novembra 1918

General Maister«

Razorožitev Schutzwehra je bila tako druga velika zmaga Maistra nad Nemci v boju za Maribor. Kmalu po tem je razpustil nemški magistrat, mestni občinski svet in določil komisarja mesta, ki je 2. januarja 1919 prevzel župansko oblast. Prav tako so Slovenci prevzeli mestno policijo, sodstvo, šolstvo in upravo. Slovenske vojaške enote so na ukaz generala Maistra pričele zasedati ozemlje ob narodnostni meji.

Narodna vlada SHS je 22. novembra 1918 izdala sklep številka 151 o začasni ureditvi poveljstev pri II. vojnem okrožju, ki ga je SHS vojaško poveljstvo za Spodnji Štajer v Mariboru prejelo 26. novembra 1918. V njem je določeno, da generalmajor Maister poveljuje kot poveljnik »Štajerskega obmejnega poveljstva SHS v Mariboru« vsem četam v tem prostoru in to od ogrsko-hrvaško-štajerske meje do vključno črte po generalni karti: Aich, Bleiburg, Δ1637 Travnik in na jugu do južne meje okrajnih glavarstev Ptuj, Maribor, Slovenj Gradec. Na tem območju so mu bila podrejena vsa poveljstva, enote, vojaške bolnice, oskrbovališča in zavodi. Pešpolk številka 47 so združili s strelskim polkom številka 26. Oddelek gorskega strelskega polka številka 2 je moral Maister do 1. decembra napotiti v Ljubljano, oddelke pešpolka številka 87 pa v Celje, vendar šele, ko bo imel dovolj lastnih enot. »Sčasoma« so morali vzpostaviti delovanje dragonskega polka številka 5, vsi bivši topničarji 26. strelskega polka in 47. pešpolka pa so se morali zglasti pri topničarskem poveljstvu v Mariboru. Maistrov dosedANJI štab je tudi po novem deloval v isti sestavi kot pred tem, s tem da se mu je v štab dodelil generalštabni stotnik Jernej Ankerst. Poveljniki polkov so morali, »v kolikor jim to dopušča število moštva«, formirati enega ali več bataljonov s tremi stotnijami s »po 4 častniki in cca 100 mož« in eno stotnijo »težkih strojnih pušk« ter v kolikor je bilo to možno, pri vsaki stotnji še četrti vod z oborožitvijo »lahkih strojnih pušk«. ⁶⁵

Tako so bile ob koncu vojne v Mariboru pod poveljstvom generala Maistra vzpostavljene enote, ki so bile sicer formacijsko podobne tistim pred vojno, vendar popolnoma drugačne, predvsem nacionalne strukture in linije poveljevanja. Vzpostavljena je bila slovenska vojska, ki pa se je že takoj po tem začela, tako kot ostale državne institucije Države SHS, izgubljati v vojski in upravi nove države.

Vendar pa se nemško avstrijski prebivalci propadle države niso kar tako sprijaznili z Maistrovimi ukrepi. Višek odpora priključitvi Maribora novi jugoslovanski državi je, ob številnih člankih v časnikih, provizoričnemu plebiscitu za priključitev Maribora in okolice nemško avstrijski državi, incidentom na mejnih območjih in mestih, dosegel 27. januarja 1919, ob drugem obisku opazovalca Združenih držav Amerike podpolkovnika Shermana Milesa in to z veliki-

⁶⁵ PAM, fond Prevratni dogodki na Štajerskem, 4/200.

mi demonstracijami po mariborskih ulicah, ki so dosegle višek s streljanjem in mrtvimi na Glavnem trgu pred mestnim magistratom. Maister je naslednji dan izdal ukaz o preprečevanju kaljenja miru v mestu, poverjenik Narodne vlade za prosveto Verstovšek pa je 29. januarja razpustil mariborsko gimnazijo, realko in učiteljsiše, saj so se gojenci le-teh v veliki večini udeležili demonstracij, profesorji pa so bili odpuščeni.⁶⁶

7 MEJA NA KOROŠKEM

Po razorožitvi nemške garde je Maister vojaško zasedel ozemlje od Špilja do Radgone kot etnično mejo med slovenskim in nemškim narodom in s tem začrtal severno mejo nove države, kasneje potrjeno tudi na mirovni konferenci. Med zasedbo je prišlo do manjših spopadov v Špilju in Cmureku, do resnega spopada pa med 4. in 6. februarjem 1919 v Radgoni, v katerem se je slovenska posadka v Radgoni pod poveljstvom stotnika Zeilhoferja sprva preko Mure umaknila v Gornjo Radgono, kjer je odbila nadaljnje avstrijske napade. Na obeh straneh je sodelovalo nad 1.500 v vojni preizkušenih moških.⁶⁷

V zvezi z vprašanjem meje na Koroškem pa je Maister izjavil: »Usodno, nepopravljivo napako je zgrešila naša prva Slovenska vlada v Ljubljani, ki je meni preprečila takojšnjo zasedbo Celovca in cele Koroške.« Maister je v Ljubljani trikrat neuspešno poskušal dobiti dovoljenje za vojaški poseg na Koroškem. Prvič v zvezi z mobilizacijo treh letnikov in zasedbo Celovca in Koroške, vendar ga je poverjenik za vojsko, dr. Lovro Pogačnik, zavrnil z obrazložitvijo, da vlada nima prehrane za vojsko v Celovcu. Kasneje se je sicer izkazalo, da so bile v Celovcu velike zaloge živil za potrebe soške in tirolske fronte. Maister je kljub prepovedi izvršil mobilizacijo treh letnikov in v teku le-te je 17. 11. 1918 prispel iz Schärdinga v Avstriji v Maribor bataljon 37. dalmatinskega strelskega polka, ki je štel 1200 moških in se je vračal v Zadar zaradi demobilizacije. Oborožen je bil s puškami in strojnicami, s seboj je imel lastne poljske kuhinje in bil tako organiziran in usposobljen, da je bil sposoben takoj izvesti vojaško intervencijo. Vojaški so bili pripravljeni ostati v Mariboru in se priključiti Maistru, zato je le-ta v tej enoti videl priložnost za ponovni poskus intervencije v Celovcu. V Ljubljani pa so ga, iz istega razloga kot prvič, ponovno zavrnil.⁶⁸

Z namenom ustavitve nadaljnjih spopadov je k Maistru kot zastopnik avstrijske republike in vojaški poveljnik Gradca prišel polkovnik Rudolf Passy, ki je bil med vojno na tirolski fronti poveljnik 26. mariborskega strelskega polka. V posebni pogodbi z dne 27. novembra 1918 sta se dogovorila za premirje in v 2. točki določila demarkacijsko črto: Radgona – Pridova – Gornja Purkla – Št.

⁶⁶ PAM, fond Prevratni dogodki na Štajerskem, škatla 3/98.

⁶⁷ PAM, fond Prevratni dogodki na Štajerskem, škatla 1/22, Cvirn, *Zgodovina prevrata na Štajerskem 1918/19*, str. 20 in 29.

⁶⁸ Prav tam, str. 29.

Vid na Vogavi – Ernož – Zagaj – Ivnik – Št. Pavel ob Labodnici – Grebinj – Veženberk – Slovenji Šmihel – Krnski grad – Trg – Beljak – Šmohor – južno na deželno mejo; ter kot je zapisano v nadaljevanju te točke, naj bi bil namen demarkacijske črte zaščita obeh narodov in ni bila prejudic prihodnje narodno-stne oziroma državne meje.⁶⁹

Slika 10: **Vojna razglednica: Na položaju**
(Vir: Fototeka Vojaškega muzeja Slovenske vojske)

Maister je sporazum z določeno demarkacijsko črto poslal vladi v Ljubljani, s predlogom za takojšnjo zasedbo le-te. Vlada je njegov predlog že tretjič zavrnila, tokrat z utemeljitvijo, da je vojaška zasedba demarkacijske črte nepotrebna, ker so zavezniki že obljubili Koroško Jugoslaviji in je zato vojaški poseg nepotreben oziroma »da nam drugi važnejši zunanje politični zapetljaji veljavajo popustljivost proti Avstriji«. Ker Maister sam ni mogel v odkriti spopad z Ljubljano in zasesti demarkacijske črte Radgona – Špilje – Velikovec, je k vojaški akciji spodbujal druge. Tako je 29. novembra telefoniral Malgaju in mu sporočil dogovorjeno geslo za vojaški poseg: »Velike konserve naj se brezpogojno zaužijejo za zajtrk v soboto dne 30. novembra.«, na kar mu je Malgaj pritrdilno

⁶⁹ PAM, fond Prevrtni dogodki na Štajerskem, škatla 5/236, Vertrag geschlossen zwischen General Rudolf Maister, Kommandanten des Štajersko obmejno vojaško poveljstvo SHS v Mariboru und dem Bevollmächtigten des deutsch – österreichischen Wohlfahrtsausschusses und des Militärkommandos in Graz, Oberst Rudolf Passy, št. 2, z dne 27. 11. 1918 ter Demarkacijska črta: Maister – Passy, str. 19.

odgovoril: »da je vse pripravljeno in da njegovi lačni fantje že komaj čakajo«. 2. decembra, potem ko je krenil iz Celja z 200 prostovoljci, je nadporočnik Malgaj zasedel Guštanj, Prevalje, Mežiško dolino do Črne, Pliberk in Velikovec.⁷⁰

O zavzetju Pliberka je Malgaj Maistru poslal naslednje poročilo:

»Voj. štac. poveljstvo v Prevaljah.

Gospodu generalu Maistru v Mariboru.

Ker se je četa od prvotnih 40 mož, 4 strojnih pušk pomnožila na 170 mož in 9 strojnih pušk, zasedel sem včeraj t.j. dne 28. T.m. z 80 možmi – med temi 35 Srbov – in 6 strojnimi puškami mesto Pliberk, ki je bil zaseden od nemškega vojaštva iz Celovca – 26 mož in 2 strojnima puškama. Orožje so nemški vojaki predali nam in so odšli. Naše patrole imajo zasedeno do Drave, kakor kaže škica. V Velikovcu je nagrmedenega mnogo materijala, živeža in sladkorja. Nemškega vojaštva v Velikovcu ni čez 100 mož. Prevalje, dne 24. listopada 1918. Franjo Malgaj, nadporočnik, poveljnik voj. oddelka s sedežem v Pliberku.«⁷¹

Kljub Maistrovi podpori v orožju in strelivu, je bil Malgaj prepuščen same-mu sebi ter je vzdržal do avstrijske ofenzive konec marca 1919, ko je tudi sam padel. Nadporočnik Kristan je v vojaški akciji iz Slovenj Gradca 5. decembra 1918 zasedel Dravograd ter nato še Labod in Št. Pavel. Maister mu je v pomoč poslal eno četo, vendar se je moral v marčevski ofenzivi umakniti. Iz Jesenic pa je proti Rožu krenil major Lavrič, ki je kljub temu, da je bil težko ranjen, vzdržal na Koroškem. O zasedbi Borovelj je poročal: »Ker je bila napovedana zatvoritev italijanske demarkacijske črte Snežnik – Postojna – Trbiž, se mi je zdelo potrebno, da vsaj istočasno zasedemo svoj cilj, t.j., da zasedemo severno demarkacijsko črto na Koroškem ob Dravi. V Tržiču sem imel do takrat samo 100 mož, a od teh niso hoteli vsi riskirati, da bi šli na novo pred sovražnika, temveč so deloma hoteli ostati kot narodna straža v Tržiču. Vendar sem se odločil za vpad čez Ljubeljski prelaz na glavno mesto južnega Koroškega. Da bi prikril šibkost svojega oddelka, sem šele opolnoči na 19. november prekoračil deželno mejo na Ljubelju. Moja kolona je štela 7 častnikov, 58 mož, 3 strojne puške. Poročnik Hajnrihar, ki je bil prej v Borovljah, je prostovoljno vodil majhno prednjo stražo in je ob srečnem naključju presenetil spečo nemško četo pri Hudičevem mostu ob vznožju Ljubelja. Nemci so se morali umakniti čez Dravo. Jaz sem hitel ponoči proti Borovljam, zasedel ob 5. uri iznenada mesto in dal tamkajšnjo nemško gardo razorožiti«. Po protestu Koroške deželne vlade in prihodu njenih pooblaščenecv v mesto, ki so smatrali zasedbo koroškega ozemlja za sovražno dejanje in ki, da ne uporabijo oborožene sile samo zato, da

⁷⁰ PAM, fond Prevrtni dogodki na Štajerskem, škatla 1/22, Cvirn, *Zgodovina prevrata na Štajerskem 1918/19*, str. 30.

⁷¹ PAM, fond Prevrtni dogodki na Štajerskem, škatla 5/236, Demarkacijska črta: Maister – Passy, str. 8.

se izognejo prelivanju krvi, se je Lavrič skliceval na pooblastilo Narodne vlade in na Wilsonovo formulo o samoodločbi narodov, so sklenili vojaški sporazum, ki je Slovencem priznaval pravico vojaške prisotnosti in zasedbo ozemlja Koroške južno od Drave. Kot začasna demarkacijska črta pa je bila določena Zilja oziroma Drava do vasi Pirk, jugovzhodno od Velikovca.⁷²

Vse te vojaške akcije, kljub temu, da so bile brez enotnega vodstva in medsebojno neusklajene ter so bili posamezni častniki v njih prepuščeni samim sebi, svojemu pogumu in iniciativi, pričajo, da bi bila ob sorazmerno majhni vojaški moči, tako kot pred tem na Štajerskem, vojaška zasedba Koroške možna in izvedljiva. Je pa bil zato rezultat avstrijske protiofenzive konec marca 1919 odločitev za izvedbo plebiscita. Po združitvi v Kraljevino SHS je bila v Ljubljani 4. februarja 1919 ustanovljena Dravska divizijska oblast pod poveljstvom generala Smiljanića. Po avstrijski ofenzivi je aprila skoncentriral svoje sile ob meji in junija 1919 izvedel protiofenzivo, ki je avstrijske sile potisnila preko Drave, zasedla Št. Pavel in Gosposvetsko polje, vendar se je moral umakniti za meje plebiscitarnega območja.⁷³

Maister je bil imenovan za predsednika plebiscitarne komisije Kraljevine SHS v coni A, v kateri je maja leta 1920 izvedel poskusni plebiscit, katerega rezultat je bil 90 % v podporo kraljevini. V ta rezultat je bil tako prepričan, da je, ob predlogu predsednika Avstrije dr. Rennerja, ki ga je posredoval vladi v Beogradu, da naj se Koroška sporazumno razdeli tako, da bi ozemlje južno od Drave pripadlo kraljevini, severni del pa republiki in to brez plebiscita, regentu Aleksandru na osebnem pogovoru v Beogradu predlagal, da naj predlog zavrne. Na Aleksandrove besede: »Da se ne prevarite«, je odgovoril: »Ne, siguren sem«. Očitno Maister v poskusnem plebiscitu ni zmožal v celoti zajeti in doumeti razmišljanja rojakov na Koroškem, ki bi jih lahko strnili v besedah poznejšega ljubljanskega nadškofa Rožmana, takrat vojaškega duhovnika v Pliberku, ki je o stanju v predplebiscitni Koroški in o razmišljanju prebivalstva o odločitvi na plebiscitu dejal: »Naše koroško ljudstvo je katoliško in zelo verno, Srbi so pravoslavni, to pa nas globoko loči. Ljudstvo žaluje za bivšo monarhijo in se najbolj boji vojaške službe v srbski vojski. To zna na plebiscit vplivati usodno.«.⁷⁴

Kot predstavnik Narodnega sveta na plebiscitarnem ozemlju cone A je bil Maister v središču pripravljalnega in propagandnega dogajanja, to še toliko bolj, saj je osvoboditev Koroške smatral za svojo življenjsko nalogo, pa tudi poskusni plebiscit, ki ga je izvedel maja 1920, ga je prepričeval, da bo plebiscit izveden v jugoslovansko korist. Naporne priprave na izvedbo plebiscita in zanj nepričakovan poraz je le še poslabšal njegovo zdravje, saj se je v tem času tuberkulozi

⁷² Prav tam, str. 9 in 10.

⁷³ PAM, fond Prevrtni dogodki na Štajerskem, škatla 1/22, Cvirn, *Zgodovina prevrata na Štajerskem 1918/19*, str. 30.

⁷⁴ Prav tam, str. 31.

pridružila še obolelost akutnega vnetja živčnega sistema, vendar je namesto na zdravljenje odšel na novo nalogo. Imenovan je bil za predsednika razmejitvene komisije po mirovni pogodbi z Italijo, kar je pospešilo napredovanje bolezni, ki ga je konec leta 1921 priklenila na posteljo. Leta 1925 ga je njegov prijatelj Stupica, notar v Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, povabil, da poletja preživi na Zavrhu pri Sv. Lenartu. Tu se mu je zdravstveno stanje izboljšalo, vendar popolnoma okrevail ni nikoli več, so pa v Slovenskih goricah nastale pesmi, ki jih je leta 1929 izdal v pesniški zbirki *Kitica mojih*.⁷⁵

V tem času je Maister dvakrat nastopil v javnosti, ki mu je izkazala spoštovanje za njegovo delo v preteklih letih. Leta 1920 je regent Aleksander, ko je obiskal Slovenijo, v svoje spremstvo povabil tudi Maistra. Na manifestacijah, ki so jih prirejali ob tem dogodku, so prebivalci radostno vzklikali tako regentu kot Maistru, slednjemu ponekod še bolj vneto, tako da je regent Aleksander Maistru dejal: »Kakor vidim, ste vi, gospod general, zelo priljubljeni pri Slovencih«. Maister je bil ob teh besedah tako presenečen, da ni vedel, kaj bi odgovoril, saj ni bil prepričan o tem, ali pomenijo pohvalo ali grajo. Kljub vsemu pa ga je Aleksander nato imenoval za svojega častnega adjutanta. Ob praznovanju 10. obletnice osvoboditve Maribora je bila na Glavnem trgu v Mariboru velika proslava, katere udeležence je z balkona mestnega magistrata nagovoril tudi Maister. Po proslavi je Maister v pehotni vojašnici odkril spomenik padlim borcem za osvoboditev Maribora in Koroške, v mestnem parku pa spomenik osvoboditve Maribora.⁷⁶

29. marca 1934, ko je Maister praznoval svojo 60-letnico rojstva, je mariborska mestna občina, skupaj z njegovimi borci, pripravila veliko proslavo. »Desettisočglava množica njegovih borcev, mestnih svetnikov, raznih deputacij, zastopnikov oblasti, društev itd. je korakala v bakljadni povorki pred njegovo stanovanje, kjer mu je bila prirejena pevska in muzikalna podoknica s čestitkami raznih govornikov«. Vendar je že 26. julija po mestu odjeknila vest, da je Maister v Uncu, kamor je vsako poletje odhajal na svojo posest, ki jo je podedoval po tetini smrti, umrl. Iz Unca so ga nato v Maribor pripeljali z vlakom, kateri se je vmes ustavil v Ljubljani, Žalcu in Celju, kjer so bile »prirejene žalne počastitve, velike množice žalujočega naroda so pa v molku in tihi molitvi skazovale zadnje počaščenje svojemu velikemu sinu«. V Mariboru je krsto sprejelo odposlanstvo mestnih svetnikov in jo položilo na oder pod mestnim magistratom na Glavnem trgu, njegovi borci pa so prevzeli častno stražo ob njegovi krsti. Njegov pogreb pa je bil »visoka pesem spoštovanja in hvaležnosti, katero mu je skazoval celokupen slovenski narod«.⁷⁷

⁷⁵ Prav tam, str. 33.

⁷⁶ Prav tam, str. 34.

⁷⁷ Prav tam.

8 ZAKLJUČEK

Avstro-Ogrska se je na vojno, skupaj s svojima zaveznicama Nemčijo in Italijo, pripravljala dvajset let, vendar vojna še zdaleč ni potekala po teh načrtih. »Slovenski« polki so sprva krvaveli na frontah v Galiciji. Leta 1915 pa se fronta odpre na slovenskem nacionalnem ozemlju, ob Soči, ter poseže tako v vojaško kot civilno življenje na Slovenskem. Vojaki, ki so odhajali na fronto, so si okrasili vlake s cveticami in venci. In kot so zapisali v *Straži* so »kaj radi imeli na vozovih slike presvitlega cesarja, za katerega so z navdušenjem šli na bojišče.« Stiki z domačimi na fronti so se vzpostavljali predvsem preko pošte. V ta namen so za čas vojne za vojake, ki so bili na bojiščih, ustanovili posebno vojno pošto in predpisali, kako bo tovrstni poštni promet potekal. S širitvijo vojaških spopadov je vse več vojakov padlo v nasprotnikovo ujetništvo, tako so se vedno bolj množila vprašanja in pritožbe prebivalstva glede neugodnega položaja vojnih ujetnikov v Rusiji. Zraven zbiranja posameznih praktičnih potrebščin za vojake na fronti in kupovanja vojnih obveznic oziroma posojil, so posamezni premožni meščani namenjali posameznim vojaškim enotam tudi direktna finančna sredstva. Največje zanimanje pa so za domačo javnost vsekakor predstavljale novice s front, predvsem tistih, kjer so se borile slovenske enote. Osnova informacij z bojišč so bila pisma vojakov domačim, članki v časopisih, informacije, ki so jih prinašali vojaki z bojišč, ki so bili na dopustih ali ranjeni v oskrbi doma ali v bolnišnicah, ter govorice, ki so se tako ali drugače širile po mestu. Po mobilizaciji ob začetku vojne se je mobiliziranje za vojsko sposobnih moških v mestu nadaljevalo ves čas vojne. Vojno ministrstvo pa je omogočilo, da so lahko mladeniči, rojeni v letih 1892–1895, ki so bili vpoklicani kot črnovojniki, predčasno opravili dopolnilni izpit za enoletne prostovoljce. Vojaške oblasti so preverjale tudi vse tiste, ki so bili vojaške službe oproščeni. Tako so morali uslužbenci zasebnih podjetij, posamezni zasebniki, ki so bili kot vodilni ali drugače pomembni funkcionarji, dokazovati nadaljnjo upravičenost, zdravstveno in ostalo, odsotnosti s fronte. V vojašnicah in vadiščih v mestu so potekala urjenja in usposabljanja enot, ki so bile namenjene na fronto oziroma so se iz njih vračale. V notranjosti pa so se nahajali tudi vojaki, ki so prihajali s fronte. Odločilni ukrepi generala Maistra in njegovih borcev pa so ob koncu vojne in tik po njej zagotovili, da so bile ob koncu vojne pod poveljstvom generala Maistra vzpostavljene enote, ki so bile sicer formacijsko podobne tistim pred vojno, vendar popolnoma drugačne, predvsem nacionalne strukture in linije poveljevanja. Vzpostavljena je bila slovenska vojska, ki pa se je že takoj po tem začela, tako kot ostale državne institucije Države SHS, izgubljati v vojski in upravi nove države.

9 POVZETEK

Ta vojna je bila drugačna od vseh doslej. V njej je sodelovalo 28 držav ali $\frac{3}{4}$ človeštva. Boji so potekali na morju, zemlji in ob koncu tudi v zraku, žrtev pa je bilo toliko kot v nobeni vojni doslej – 20 milijonov. Trajala je štiri leta, na fronti in v zaledju, ter uničila največje imperije in vplivala na uspešno izvedeno boljševistično revolucijo v Rusiji. Drugačna pa je bila tudi zaradi nove vojaške tehnike. Nova orožja: letalo, tank, strojnica, plin so spremenila do tedaj znano strategijo in taktiko delovanja vojaških enot. Avstro-Ogrska se je na vojno, skupaj s svojima zaveznicama Nemčijo in Italijo, pripravljala dvajset let, vendar vojna še zdaleč ni potekala po teh načrtih. »Slovenski« polki so sprva krvaveli na frontah v Galiciji. Leta 1915 pa se fronta odpre na slovenskem nacionalnem ozemlju, ob Soči, ter poseže tako v vojaško kot civilno življenje na Slovenskem. Ob koncu vojne so bile na slovenskem ozemlju, predvsem v Mariboru, pod poveljstvom generala Maistra vzpostavljene enote, ki so bile sicer formacijsko podobne tistim pred vojno, vendar popolnoma drugačne, predvsem nacionalne strukture in linije poveljevanja. Vzpostavljena je bila slovenska vojska, ki pa se je že takoj po tem začela, tako kot ostale državne institucije Države SHS, izgubljati v vojski in upravi nove države.

KLJUČNE BESEDE: prva svetovna vojna, Avstro-Ogrska, vojaška organiziranost, posledice vojne, vsakodnevno življenje

Summary

CONSEQUENCES OF THE FIRST WORLD WAR FOR MILITARY ORGANISATION ON SLOVENIAN TERRITORY AND THE CHANGES BROUGHT ABOUT BY NEW CIRCUMSTANCES IN PEOPLE'S EVERYDAY LIFE

This war was different from any other before. Twenty-eight countries or three-quarters of mankind participated in it. Battles were fought at sea, on land, and towards the end in the air too, while casualties were more numerous than in any war so far – 20 million. It lasted four years, at the front and beyond, it destroyed the biggest of empires and influenced the successfully executed Bolshevik revolution in Russia. It also differed in military technique. New weapons: the airplane, tank, machine gun, gas changed the strategies and military unit tactics known until then. Together with its allies Germany and Italy, Austria-Hungary had been preparing for this war for twenty years, but it did not go according to their plans, not by a long shot. »Slovenian« regiments first bled on

the fronts in Galicia. In 1915, a new front opened on Slovenian national territory, along the Soča River, which interfered with military as well as civilian life in this area. When WW1 ended, Slovenian territory, especially Maribor, witnessed the establishment of military units under the command of General Maister. These units were similar in form to those prior to the war but were completely different in national structure and chain of command. Thus the Slovenian army was established but it soon began, just like all other state institutions of the State of Slovenes, Croats, and Serbs, to get lost in the military and administration of the new state.

KEY WORDS: *First World War, Austria-Hungary, military organisation, consequences of war, everyday life*

Igor Salmič

asistent, dr. cerkvene zgodovine,
Pontificia Facoltà San Bonaventura, Collegio Seraphicum, Via del Serafico 1,
00142 Roma
e-pošta: igor.salmic@rkc.si

POSLEDICE IZBRUHA VOJNE, KAKOR SE KAŽEJO V POROČILIH ŠKOFOV S SLOVENSKEGA OZEMLJA OSREDNJIM CERKVENIM USTANOVAM V RIMU

1 UVOD

Ob »čudežu pri Kobaridu« oktobra 1917, kakor tudi na splošno ob samem vojnem dogajanju na avstrijsko-italijanski fronti, zgodovinar Antonio Scottà brez pomislekov zatrjuje, da »je bil papež Benedikt XV. popolnoma na tekočem in zelo dobro obveščen o nemirnem in katastrofalnem odvijanju dogodkov, celo bolje in hitreje od samega italijanskega vrhovnega poveljstva vojske«. ¹ Vzrok tega za marsikoga morda presenetljivega, če ne celo šokantnega dejstva je treba iskati v široki informativni mreži, ki je bila na voljo svetemu očetu v Rimu, v prvi vrsti je tukaj treba izpostaviti poročila posameznih škofov.

Nov mejnik raziskovanja obdobja prve svetovne vojne je bil postavljen leta 1985, ko so v vatikanskih arhivih (Vatikanski tajni arhiv – ASV in Zgodovinski arhiv druge sekcije Državnega tajništva, kjer se nahaja Arhiv Kongregacije za izredne zadeve – S.RR.SS., AA.EE.SS.) odprli obdobje pontifikatov Pija X. (1903–1914) ter Benedikta XV. (1914–1922). ² Že omenjeni avtor Scottà je bil eden prvih, ki se je sistematično lotil gradiva prve svetovne vojne in že leta 1991, torej šest let po odprtju vatikanskih dokumentov, objavil monumentalno delo *I vescovi veneti e la Santa Sede nella guerra 1915-1918* v treh zvezkih, kjer najde-

¹ Orig.: »Il papa era perfettamente informato sull'accadere tumultuoso e catastrofico degli avvenimenti, meglio e più tempestivamente dello stesso comando supremo italiano« (A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti e la Santa Sede nella guerra 1915-1918*, vol. I, Roma 1991, str. LXIV, LXXXVII).

² Vatikanski arhivi se odpirajo v bloku po posameznih pontifikatih. Naslednje odprtje po letu 1985 se je zgodilo leta 2006 (nekateri fondi že leta 2003), ko je bilo na razpolago dano gradivo iz obdobja pontifikata Pija XI. (1922–1939). Pričakuje se, da bodo v kratkem odprli tudi pontifikat Pija XII. (1939–1958).

mo skoraj celotno korespondenco škofov z območja Benečije (*Veneto*) s Svetim sedežem. Osupljivo sam avtor pride do sklepa, da je dokumentacija močno preseгла vsa predvidevanja in se izkazala za veliko bolj bogato od predhodnih pričakovanj.³ Ni pa samo obseg tisti, ki daje temu gradivu neizbrisno vrednost, marveč tudi sama vsebina pisem. Skupaj s piscem lahko zatrdimo, da ima ta vir pomembno zgodovinsko vrednost, ker iz nobenih drugih že znanih virov ni mogoče popolneje dojeti pomena vojne za beneško prebivalstvo.⁴

Zakaj toliko izpostavljamo publikacijo, ki na prvi pogled s slovenskim ozemljem ni imela nič skupnega? Ko namreč bralec lista po njej, kmalu presenečen ugotovi, da je v pisma beneških škofov vključeno tudi območje, ki obsega goriško in videmsko nadškofijo. Pri obeh smo priča objavi bogatega arhivskega gradiva, ki je bilo v veliko pomoč pri pričujočem prispevku.

V njem se bomo dotaknili posameznih področjih in škofij, ki so vključevale, v večjem ali manjšem delu, slovensko prebivalstvo. Preden pa se lotimo tega, se nam zdi neobhodna uvodna opazka, ki nas bo spremljala skozi celotno predstavitev: če imamo na eni strani zelo bogato korespondenco beneških škofov z Rimom, na drugi tega ne moremo v isti meri trditi za pastirje s slovenskega področja. Padovanski in videmski škof, Pellizzo in Rossi, sta npr. Benedikta XV. redno obveščala o dogodkih na področju njunih škofij. Presenetljivo sta tudi najboljši vir, kar se tiče dogajanj ob bitki v Kobaridu oktobra 1917, ker sta se ravno v tistih dneh nahajala v neposredni bližini bojišč.⁵ Po drugi strani pa je gradivo s strani škofov Jegliča, Karlina, Napotnika, pa tudi Sedeja skromnejše, čeprav je o goriški škofiji v vatikanskih arhivih veliko govora, a je bil pri tem Sedej le občasni sogovornik. Zakaj takšna razlika med italijanskimi in slovenskimi (avstro-ogorskimi) škofi? Nimamo vseh elementov, da bi odgovorili na to vprašanje, a eno dejstvo je treba upoštevati; namreč težavno komunikacijo med Rimom in avstro-ogrskim ozemljem in z njo povezano politično cenzuro.

Pri tem uvodu morda ni odveč opazka, da se prispevek omejuje le na gradivo iz vatikanskih arhivov in ne vključuje drugih virov, ki bi bili za nekatere tematike vsekakor bogatejši, npr. kakšen škofijski ali pa zasebni arhiv.

³ A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. I, str. XLIII–XLIV.

⁴ Prav tam, str. XLVI.

⁵ Škof Pellizzo npr. papežu zelo živo opiše beg italijanskih vojakov s fronte, in to 26. oktobra 1917, torej le kakšen dan po preboju fronte: »Un bombardamento infernale quale mai si ebbe per lo passato, durò tre giorni interi ininterrotto, impressionante dal mare al Monte Rombon [...]. Ecco due soldati fuggiaschi mi si avvicinarono e mi pregano a ritirarmi assicurandomi che Caporetto era stato rioccupato coi paesi intorno sulla destra dell'Isonzo, che gli austro-ungarici erano poco lontani dal mio posto di osservazione nel canale sottostante, arrivati fino a Creda e [...] avanzavano verso Cividale. [...] E voi, soggiunsi, siete disertori? No; siamo fuggiti per queste parti al si salvi chi può, come i nostri compagni che non caddero prigionieri sono fuggiti giù verso Cividale, abbandonando armi e munizioni,« (prav tam, str. 170–171).

2 KOMUNIKACIJA MED SVETIM SEDEŽEM IN AVSTRO-OGRSKIM CESARSTVOM

Kmalu po izbruhu vojne, konec oktobra 1914, je dunajski nuncij Scapinelli⁶ državnemu tajniku Svetega sedeža Pietru Gasparriju potožil, da je notranje ministrstvo prepovedalo pošiljanje zaprtih pisem v tujino z izjemo veleposlaništev, konzulatov in državnih uradov. Vatikanski diplomat si je prizadeval, da bi tudi škofje dobili podoben status, a na začetku avstrijske oblasti temu niso prisluhnile.⁷ Čez dober mesec je nunciju vendarle uspelo doseči željen rezultat, edini pogoj za škofe je bil ta, da so zaprta pisma lahko naslovili le na Državno tajništvo Svetega sedeža.⁸ Kljub tej ugodnosti so škofje – vsaj sodeč po obsegu gradiva v vatikanskih arhivih – bolj zaupali diplomatski pošti in so rajši še naprej pošiljali pošto v Rim preko dunajske nunciature.

Mnogo resnejše težave s korespondenco so nastopile po vstopu Italije v vojno konec maja 1915. Nekaj časa je bilo ovirano celo telegramsko dopisovanje med Državnim tajništvom in dunajsko nunciature, zato je bila za posredovanje naprošena nevtralna Španija.⁹ Ko so to zagato rešili, je ostal problem pri pismih, ki niso prispela na željen cilj ali pa so nastopile velike zamude.¹⁰ Vatikanski predstavnik na Dunaju se je zato pri komunikaciji z nadrejenimi v Rimu povečini posluževal telegrama, pri pismih pa je običajno iskal nekoga, ki je potoval v Rim.¹¹

Novi problemi so nastali s prebojem soške fronte jeseni leta 1917. Škofje z italijanskega ozemlja, ki ga je zasedla avstro-ogrska in nemška vojska, niso mogli več neposredno komunicirati z Rimom, le težka pa so njihova pisma dospela tudi do dunajskega nuncija.¹² Tukaj je bil glavni vzrok cenzura, ki jo je izvajalo avstro-ogrsko vojaško poveljstvo z odpiranjem pisem.¹³ Omenjene prakse niso preprečili niti številni protesti z vatikanske strani. Cenzura je preprečila tudi samemu nunciju, da bi lahko verodostojno in pravočasno obveščal Sveti sedež o dogajanju na soški fronti. Poleg tega mu je bila onemogočena neposredna komunikacija z okupiranim ozemljem. Prva njegova pisma z opisom dogajanja s kobariške fronte segajo šele v konec januarja 1918, pa še ta so morala biti napi-

⁶ Raffaele Scapinelli di Léguigno, rojen v Modeni 25. aprila 1858, je bil pred službo na Dunaju tajnik Kongregacije za izredne zadeve. Za nuncija v cesarskem mestu je bil imenovan leta 1912, tam je ostal do jeseni leta 1916.

⁷ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 28. oktober 1914, pismo št. 2271, v: ASV, Arch. Nunz. Vienna, vol. 759, fasc. 1, f. 5rv.

⁸ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 29. november 1914, pismo št. 2352, v: prav tam, f. 7rv.

⁹ Scapinelli Tedeschiniju, Dunaj, 29. maj 1915, pismo št. 7786, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 488, f. 42r; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 297.

¹⁰ Gasparri Scapinelliju, Vatikan, 9. avgust 1915, telegram št. 8536, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 489, f. 74; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 304.

¹¹ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 11. avgust 1915, telegram št. 8767, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 489, f. 75; Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 12. avgust 1915, telegram št. 8768, prav tam, fasc. 490, ff. 2r-4r; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 309–310.

¹² Valfré Gasparriju, Dunaj, 13. februar 1918, pismo št. 5002, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 931, fasc. 337, f. 6r.

¹³ Gasparri Valfréju, Vatikan, 2. marec 1918, pismo št. 57818, prav tam, f. 11rv.

sana zelo previdno.¹⁴ Zaradi tega »zamika« je državni tajnik Gasparri – morda ne zavedajoč se popolnoma moči omenjene cenzure – na jasn način pokazal nunciju svojo nejevoljo, ker od njega že toliko časa po preboju fronte ni dobil nikakršnih informacij o najbolj ključnih dogajanjih na fronti, od kar se je pričela vojna.¹⁵ Prvi natančnejši opis vojnega dogajanja na avstrijsko-italijanski fronti je nuncij Valfré di Bonzo poslal državnemu tajniku šele v marcu 1918.¹⁶ Po drugi strani pa je nadvse zanimivo, kako so nuncijeva pisma o drugih stvareh (npr. opis cesarjevega godu) v vsem tem obdobju nemoteno prihajala v Rim.¹⁷ Sveti sedež se je v določenem trenutku za informacije raje obrnil na nuncija Pacellija, ki je malo pred tem prispel v München. Iz njegovih vsakodnevnih telegramov, ki jih je pošiljal na Državno tajništvo, se vidno zazna bogatejši opis dogajanja s fronte kakor pri dunajskem nunciju.¹⁸

Iz naštetih razlogov je razumljiva prej omenjena razlika med obsegom pisem beneških škofov na eni in škofov z avstro-ogrskega področja na drugi strani. Že dunajski nuncij je imel ogromno težav pri komunikaciji z Rimom, kaj šele pastirji posameznih škofij, ki so spadali pod habsburško žezlo.

Preidimo sedaj h korespondenci med škofi s slovenskega področja in osrednjim cerkvenim vodstvom v Rimu. Vsebina pisem je raznovrstna, nekatere teme nimajo neposredne povezave z vojnim dogajanjem, nekatere se nam danes zdijo sekundarnega pomena, skupen pogled nanje pa kljub temu ponuja zanimive ugotovitve.

3 GORIŠKI NADŠKOF FRANČIŠEK BORGIA SEDEJ (1906–1931)

Antonio Scottà govori o »samo« šestih pismih, ki jih je nadškof Sedej naslovil na papeža oz. Državno tajništvo.¹⁹ Če pogledamo podrobneje, opazimo, da je neposredno na Benedikta XV. naslovljeno le eno pismo, na Državno tajništvo dve, dve pa na dunajsko nunciature. Ostane še eno pismo, ki je šteto kot Sedejevo, a gre le za posredovanje njegovega pisma s strani Državnega tajništva nekemu duhovniku. Ob raziskovanju po vatikanskem arhivskem gradivu smo našli še na druga pisma, ki jih citirani avtor ne omenja, gre pa predvsem za škofovo skrb za materialno podporo duhovnikov, ki so se znašli v internaciji. Tukaj se je Sedej pogosto posluževal Državnega tajništva oz. nunciature na Dunaju, da so sredstva prispela do naslovnikov.

¹⁴ A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 375–376.

¹⁵ Prav tam, str. 375.

¹⁶ Prav tam, str. 379–383.

¹⁷ Valfré Gasparriju, Dunaj, 5. november 1917, pismo št. 2726 (49709), v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 91, ff. 139r–140r.

¹⁸ S.RR.SSS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 889, fasc. 319, ff. 49–68; prav tam, fasc. 320, ff. 2–11.

¹⁹ A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 244.

Kot izhodišče vzemimo edino Sedejevo pismo, neposredno naslovljeno na papeža, ki je bilo poslano iz Stične 8. februarja 1916. V njem se goriški nadškof papežu naprej zahvaljuje za njegovo skrb v prid njegovih duhovnikov, ki so bili internirani, ter za vso duhovno in materialno podporo, predvsem preko mašnih intenc. Nadalje Sedej izkazuje svoje veselje nad tem, da je papež za zasedeni del goriške nadškofije »odvzel«²⁰ jurisdikcijo sosednjim škofom in ga predal neposredni oblasti Svetega sedeža preko dveh vikarjev (*vicarii foranei*). Na ta način naj bi papež jasno pokazal, da je oče vseh. V nadaljevanju nadškof opiše potek vojne na Goriškem in njegov odmik na Kranjsko: hitro po vstopu v vojno so Italijani zasedli polovico škofijskega teritorija in odpeljali devetdeset duhovnikov. Med njimi naj bi štirje umrli v izgnanstvu, ostali pa naj bi bili porazdeljeni po celi Italiji. Dva meseca po začetku vojne je še zdržal v Gorici, potem še dva meseca znotraj škofije, »dokler ni bil primoran zaradi vojnih grozot in pomanjkanja osnovnih življenjskih sredstev poiskati dom v bližnji deželi Kranjski«. Zaradi vojne nevarnosti je preselil teološke študije v Stično, v Gorici pa je pustil nekaj duhovnikov, ki so nadaljevali z duhovno oskrbo in z upravljanjem nadškofijske kurije. Duhovniki tistega dela nadškofije, ki (še) ni bil okupiran, so nadaljevali s pastirsko dejavnostjo, drugi so se razpršili po Avstriji in dobivali samo dodatek »kongrue«²¹ (plače) s strani avstrijske vlade, spet tretji pa so spremljali begunce po taboriščih. Med vojno je bilo poškodovano svetišče Sveta gora, okrog trideset cerkva je bilo uničenih ali poškodovanih, staro malo semenišče je bilo porušeno, sprednji del nadškofijske palače je zgorel, življenje pa naj bi izgubilo dvesto Goričanov. Na koncu pisma se je goriški nadpastir priporočil v papeževo molitev, s prošnjo Bogu, da bi lahko končno zaužili tako želeni mir.²¹

Čez dva tedna je sledil papežev odgovor, ki je bil poslan preko državnega tajnika Pietra Gasparrija 25. februarja 1916.²² V njem Benedikt XV. zagotavlja tolažbo in svojo bližino nadškofu in vernikom.²³

Sedejevo pismo vsebuje nekaj ključnih tem, ki se tičejo življenja goriške nadškofije med vojno, med temi bi izpostavili vsaj tri: opis vojnih dogodkov na področju nadškofije, materialna pomoč duhovnikom v internaciji ter vprašanje jurisdikcije dela goriške nadškofije.

²⁰ Orig.: »Donec ob vexationes bellicas defectumque victus coactus fuerim in vicina Carniola domicilium quaerere«.

²¹ Sedej Benediktu XV., Stična, 8. februar 1916, pismo št. 14206, v: ASV, *Segr. Stato, Guerra*, rubr. 244, fasc. 91, ff. 69r–70v; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 251–254.

²² Gasparri Sedeju, Vatikan, 25. februar 1916, pismo št. 14206, v: ASV, *Segr. Stato, Guerra*, rubr. 244, fasc. 91, f. 71; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 254.

²³ »In tanta, enim, rerum omnium perturbatione ac discrimine Pater amantissimus haud parum solatii habet, cum Episcopos eorumque fideles Augustae Suae Personae ac Sanctae Sedi devinctiores in dies experiatur«.

3.1 Opis vojnih dogodkov na področju goriške nadškofije

V zvezi s potekom vojnega dogajanja na Goriškem je bilo v vatikanskih arhivih, poleg Sedejevega pisma papežu, moč najti še več zanimivih zapisov, ki so bili poslani na Sveti sedež. Omenimo najprej pismo vojaškega vikarja Carla Maritana z dne 10. septembra 1916,²⁴ ki je podal natančen vpogled v mesto Gorica na dan italijanske zasedbe 8. oz. 9. avgusta 1916. Zdi se, da je bil prvi očividec dogodka znani zdravnik p. Agostino Gemelli OFM, ki je spremljal italijansko vojsko in z njo vstopil v mesto, takoj za njim pa še vojaški vikar Tamburlani. V mestu je ostalo malo duhovnikov, med njimi Jožef Jug, administrativni delegat in sodelavec v župniji sv. Ignacija, Pušič²⁵ (oz. Pussig), kaplan pri uršulinkah, ter dva starejša jezuita. Od ženskih redovnih skupnosti je omenjen uršulinski samostan, ki je postal zatočišče tudi za nekaj redovnic različnih kongregacij. Predstavljen je natančen opis stanja zgradb in materialne škode, npr. podrta streha glavne ladje v stolnici, popolnoma porušena cerkev sv. Roka, uničen en del škofijske palače ter salezijanskega inštituta sv. Alojzija. Foranijski vikar iz Cormonsa Peteani je bil naprošen, da preda vse pravice v zvezi z jurisdikcijo, nov kandidat naj bi bil g. De Baubela, sicer župnik pri sv. Roku. O jurisdikciji goriške škofije po odhodu nadškofa l. 1915 bo govora kasneje.

Slabo leto kasneje najdemo še dva zelo zanimiva zapisa o poteku vojnega dogajanja na Goriškem. Prvi je izpod peresa Antonia Belloma, provikarja vojaškega škofa z dne 21. junija 1917,²⁶ ki je še natančneje opisal materialno stanje nekaterih objektov. Od prejšnjega leta je škoda precej narasla, saj za cerkve pravi, da so v večjem delu porušene, tudi cerkev sv. Ignacija, ki je bila do maja 1916 še odprta. Opiše še zadnji napad na mesto 9. junija 1916, ko naj bi bila na salezijansko kapelo sv. Alojzija odvržena šrapnelnagranata, ki ni zahtevala žrtev. Drugi zapis nam ponuja Jurij Peternel, kobariški dekan, z dne 19. junija 1917, ko se ustavi predvsem pri vernikih in jih razdeli v tri skupine: tisti, ki so ostali doma (ti so najsrečnejši, a vsi ne morejo obiskovati slovenskih maš); begunci v bližnjih krajih; in interniranci v Italiji. Kljub izjemam naj bi bilo moralno stanje vernikov še vedno dobro, pomanjkljiva pa je verska vzgoja, primanjkuje veroučnih knjig in učiteljev v slovenskem jeziku. Avtor omeni tudi internirane duhovnike v Italiji, katerim se bomo posvetili v naslednjem odstavku.

²⁴ Maritano Cerratiju, 10. september 1916, pismo št. 20095, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1379, fasc. 519, ff. 42–47; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 259–264.

²⁵ Scottà ga imenuje »Pussig«, v samem dokumentu pa se zdi, da je zapisano »lussig«. V šematizmu škofije iz leta 1914 najdemo le *Jakoba Pussiga* [sic!].

²⁶ Bellomo Tedeschiniju, 21. junij 1917, pismo št. 51757, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 117, 194–199; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 272–274.

3.2 Materialna pomoč duhovnikom internirancem

Sedej se v zgoraj omenjenem pismu zahvaljuje papežu za skrb, ki jo namenja duhovnikom internirancem iz njegove nadškofije, razsejanim po Italiji. V vatikanskem gradivu zasledimo kar nekaj pisem, ki predstavijo njihov težak položaj. Število duhovnikov se giblje med 41 (septembra 1915), 51 (26. januarja 1916) in 59 (12. decembra 1917), največja koncentracija pa je bila v škofijah Cremona, Lucca in na Sardiniji. Njihov predstavnik je bil dekan iz Gradišča ob Soči Karel Štakul, ki je že kmalu po internaciji 1. septembra 1915 pisal na Državno tajništvo iz Cremone, v katerem je podrobno opisal aretacijo duhovnikov. Z njo naj bi bili duhovniki »nepravično« preganjeni iz svojih župnij in poslani po različnih italijanskih krajih. Avtor skupaj s še ostalimi 20 podpisanimi duhovniki, ki so se nahajali v Cremoni, prosi svetega očeta, da bi se zavzel za njihovo izpustitev, za njihove pravice, ki izhajajo iz »svetih kanonov«, ter da bi njihovi sorodniki lahko ostali v njihovih župniščih.²⁷ V nekaterih krajih so bili po njegovih besedah lepo sprejeti, drugod pa naj bi bili izpostavljeni tudi brezbriznosti in celo sovražnosti, npr. na Sardiniji, kakor poroča neko pismo iz maja 1917. V tem primeru naj bi pri pomoči internirancem odpovedale tudi katoliške organizacije, zato se je moralna podpora zopet iskala pri papežu Benediktu XV.²⁸

Nadškof Sedej je poskrbel, da je od avstro-ogrske vlade, natančneje od Ministrstva za kult in šolstvo, redno prihajal denar do njegovih duhovnikov. Nikakršnih težav seveda ni bilo s pošiljkami tistim, ki so se zatekli v notranje avstrijsko, torej tudi slovensko ozemlje; bolj kompleksno pa je bilo pri duhovnikih, ki so ostali na lastnih župnijah tistega dela goriške nadškofije, ki je prešel pod italijansko okupacijo, in pri duhovnikih interniranih, razsejanih po različnih koncih Italije. Zanje je pri pošiljanju sredstev Sedej za posrednika prosil dunajskega nuncija, ki je denar prepošiljal na Državno tajništvo Svetega sedeža, od tu pa je znesek romal do odgovornih oseb, ki so poskrbele za to, da so potem vsi duhovniki dobili svoj delež. V primeru okupiranega dela goriške nadškofije sta bila za to odgovorna g. Peternel, kobariški dekan, ter g. Peteani, dekan iz Cormonsa; za internirane duhovnike je bil njihov predstavnik omenjeni g. Štakul. Do konca leta 1916 ni bilo posebnih težav pri pošiljkah, ki so bile običajno zelo redne, približno enkrat na mesec. Za nekaj vpogleda v konkretne številke navajamo pismo, ki ga je 18. oktobra 1916 Sedej poslal dunajskemu nunciju. V njem so navedeni naslednji zneski in naslovniki: 7466,18 kron za Karla Štakula, 1214,79 kron za Giuseppeja Peteanija ter 712,24 kron za Jurija Peternela.²⁹

²⁷ Štakul Gasparriju, Cremona, 1. september 1915, pismo št. 9360, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 490, ff. 40r–42v; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 280–282. Na koncu pisma je poimenski seznam 21 duhovnikov, ki so se nahajali v Cremoni.

²⁸ Paduan Gasparriju, Laconi, 15. september 1917, pismo št. 31739, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 293, ff. 156r–157r.

²⁹ Sedejevo pismo Valfréju, Stična, 18. oktober 1916, št. 1646/1916, prav tam, fasc. 295, f. 12r.

Do zapleta pa je prišlo, ko so z vojaškega poveljstva v pismu vojaškemu škofu Bartolomasiju, 1. januarja 1917, jasno dali vedeti, da avstrijska vlada ne sme več pošiljati denarja svojim »podložnikom« na okupirano področje, ampak da so za materialna sredstva sedaj odgovorne italijanske oblasti. Še več, »nova« oblast naj bi zagotovila isto vsoto, kakor so jo duhovniki prej dobivali z Dunaja.³⁰ Državni tajnik je novico sporočil nadškofu Sedeju. V pismu vojaških oblasti je bilo govora le o okupiranem področju, ne pa tudi o internirancih v Italiji. Čeprav ni povsem opustil možnosti, da bi sredstva lahko npr. prihajala preko kakšne druge države,³¹ je Gasparri vseeno priporočil Sedeju, naj se za enkrat odpove tudi pošiljanju denarja internirancem v Italijo, ker da italijanske oblasti ne vidijo rade, da denar prihaja s strani avstrijske vlade, ter da naj počaka na boljše čase.³² Ker so s strani interniranih duhovnikov prihajale pritožbe, da ne dobijo dovolj materialne podpore,³³ je Sedej poskušal posredovati denarna sredstva preko Španije,³⁴ a je Gasparri zahteval, da se denar nadškofu pošlje nazaj.³⁵ Tako je interniranim duhovnikom ostalo le še upanje, da bo italijanska država dostojno poskrbela za njihovo preživetje.

Decembra 1917, torej kmalu po ponovnem zavzetju Gorice s strani avstro-ogrske vojske, je Štakul v imenu internirancev prosil na Državno tajništvo, če lahko izposluje v pogovorih med Rimom in Dunajem njihovo vrnitev na domače župnije, toliko bolj, ker so morali dosedANJI regenti zapustiti območje in so bili verniki zopet v nevarnosti, da ne bi imeli dostopa do verske oskrbe.³⁶ Gasparri je moral žalosten ugotoviti, da to pri najboljših močeh ne bi bilo izvedljivo zaradi trenutnih težkih vojnih okoliščin. Po ponovnem pozivu konec aprila 1918, tokrat s strani goriškega duhovnika in politika Faiduttija,³⁷ je Sveti sedež končno pristal, da se duhovniki goriške nadškofije počasi vrnejo na svoje postojanke.³⁸

3.3 Vprašanje jurisdikcije nad škofijskim ozemljem

Daleč največ arhivskega materiala je pri goriški nadškofiji moč zaslediti v zvezi z zapletenim vprašanjem jurisdikcije nad tistim delom nadškofije, ki se je

³⁰ Bartolomasi italijanskemu vojaškemu poveljstvu, Treviso, 20. december 1916, pismo št. 16107, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 295, ff. 23r–24r; Italijansko vojaško poveljstvo Bartolomasiju, 1. januar 1917, pismo št. 112781, prav tam, f. 25rv.

³¹ Gasparri Valfréju, Vatikan, 18. februar 1917, pismo št. 26757, v: ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 809, fasc. 3, f. 826rv.

³² Gasparri Sedeju, Vatikan, 6. februar 1917, pismo št. 25871, prav tam, ff. 821r–822v.

³³ Štakul Gasparriju, Lucca, 14. maj 1917, pismo št. 34659, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 295/2, ff. 247r–249r.

³⁴ Špansko veleposlaništvo Gasparriju, Rim, 1. junij 1917, pismo št. 23 (34727), prav tam, f. 253rv.

³⁵ Gasparri španskemu veleposlaništvu, Vatikan, 6. junij 1917, pismo št. 34727, prav tam, ff. 255r–256v.

³⁶ Štakul Gasparriju, Lucca, 12. december 1917, pismo št. 60751, prav tam, fasc. 293, ff. 173r–175r; Štakul Gasparriju, Lucca, 29. januar 1918, pismo št. 57261, prav tam, 170r–171r.

³⁷ Faidutti Gasparriju, Dunaj, 27. april 1918, pismo št. 64873, prav tam, f. 183rv.

³⁸ Gasparri Faiduttiju, Vatikan, 31. maj 1918, pismo št. 64873, prav tam, f. 187rv.

znašel pod italijansko okupacijo že kmalu po vstopu Italije v vojno, predvsem za obdobje med majem in decembrom leta 1915. Tudi sam zgodovinar Scottà je tej temi posvetil veliko prostora s prepisanimi vatikanskimi dokumenti. Za kaj je pravzaprav šlo pri tem vprašanju?

Duhovniki in verniki s področja okupiranega dela goriške nadškofije niso mogli več svobodno komunicirati z nadškofom Sedejem, ki pa se je tudi sam kmalu umaknil na sosednjo Kranjsko. Poleg tega se je mnogo župnij zaradi omenjenega interniranja duhovnikov v Italijo izpraznilo. Pojavilo se je torej vprašanje, kdo je sedaj pristojen za duhovno oskrbo prebivalstva, ki je ostalo brez lastnih pastirjev, ter za imenovanje duhovnikov na izpraznjena mesta. Na to tegobo je državnega tajnika Gasparrija že konec maja 1915 opozoril videmski nadškof Rossi in prosil zase posebna pooblastila glede tega vprašanja.³⁹ Sveti sedež je zelo hitro podelil videmskemu nadškofu pooblastila za duhovno oskrbo nad omenjenim teritorijem in prebivalci,⁴⁰ a kmalu se je pokazalo, da stvar presega zgolj duhovno področje in zajema tudi druga vprašanja, med drugim tudi razne spreglede in upravljanje s premoženjem. Rossi je zato prosil za natančnejša navodila pri podeljevanju pooblastil.⁴¹ Sveti sedež mu je začasno podelil pooblastilo glede spregledov,⁴² pri upravljanju s premoženjem pa mu ni nikoli jasno odgovoril, ker se je ravno v tistem trenutku nekaj močno zataknilo. Ko je namreč Gasparri preko nuncija Scapinellija sporočil dunajskim oblastem, da je Sveti sedež podelil pooblastila za jurisdikcijo nad delom goriške škofije videmskemu nadškofu Rossiju,⁴³ je cesarska vlada vehementno odreagirala, obtožujoč Državno tajništvo, da se prej ni posvetovalo z njo in da je storilo nekaj, kar je v nasprotju z veljavno zakonodajo, saj so bili duhovniki po župnijah po veljavni avstrijski zakonodaji tudi državni uslužbenci, kar pa tujci ne morejo biti. Zahtevali so, da se za področja, ki so jih okupirale italijanske sile, imenujejo »domači« vikariji, ki bi imeli pristojnosti škofov za versko oskrbo ter za imenovanje župnikov, administratorjev itd.⁴⁴ Vatikanska diplomacija se je znašla v zelo ne-

³⁹ Rossi Gasparriju, Videm, 29. maj 1915, telegram št. 7049, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 488, f. 41; Rossi Gasparriju, Videm, 31. maj 1915, pismo št. 7049, prav tam, ff. 44–45; Rossi Gasparriju, Videm, 10. junij 1915, pismo št. 7304, prav tam, ff. 47r–48r; Rossi Gasparriju, Videm, 16. junij 1915, pismo št. 7303, prav tam, ff. 49–50; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. II, str. 464–470.

⁴⁰ Gasparri Rossiju, Vatikan, 19. junij 1915, pismo št. 7304, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 488, f. 51rv; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. II, str. 468.

⁴¹ Rossi Gasparriju, Videm, 26. junij 1915, pismo št. 7651, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 488, ff. 56r–57v; Rossi Gasparriju, Videm, 26. julij 1915, pismo št. 8394, prav tam, fasc. 489, ff. 17r–18v; Rossi Gasparriju, Videm, 2. avgust 1915, pismo št. 8602, prav tam, 55rv; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. II, str. 473–475, 482–483, 495–496.

⁴² Gasparri Rossiju, Vatikan, 4. julij 1915, pismo št. 7651, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 488, ff. 60r–61r; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. II, str. 475–476.

⁴³ Gasparri Scapinelliju, Vatikan, 29. julij 1915, pismo št. 8479, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 489, ff. 32r–34r; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 300–302.

⁴⁴ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 5. avgust 1915, telegram št. 8486, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 489, f. 65; Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 10. avgust 1915, pismo št. 3501 (8767), prav tam, ff. 77r–80r; Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 11. avgust

prijetnem položaju in je skušala popraviti, kar se je popraviti dalo. Gasparri je bil od te reakcije dalje v stalnem stiku z dunajsko nunciature ter z italijanskim vojaškim škofom Bartolomasijem, videmskemu »neučakanemu« nadškofu, ki je stalno zasipaval Gasparrija z vprašanji glede njegove jurisdikcije, pa je slednji v tej negotovosti odgovarjal zelo redkobesedno.⁴⁵ Najprej je bil Rossi še vedno v igri, da bi – sicer v imenu Svetega sedeža – imenoval župnike na izpraznjene sedeže,⁴⁶ kasneje pa so našli takšno rešitev, ki bi bolj odgovarjala interesom Habsburške monarhije. Obrnili so se na Bartolomasija z navodilom, naj izpelje ves postopek tako, da bo vse v skladu s habsburško konvencijo, ki tudi med okupacijo zagotavlja *status quo* pri verski oskrbi prebivalstva, se pravi tako, kot je bilo že pred zasedbo ozemlja s strani nasprotne vojske. Tako naj bi vojaški škof v imenu Svetega sedeža imenoval enega ali več vikarjev (ali administratorjev) med najprimernejšimi kandidati domače duhovščine. Ti vikarji bi imeli redno oblast in bi neposredno spadali pod oblast Svetega sedeža. Bližnji škofje naj bi kljub temu še vedno imeli pomembno vlogo zunanjih opazovalcev z nalogo nadzora nad izvajanjem službe vikarjev, ki bi Svetemu sedežu poročali o morebitnih prekrških.⁴⁷ Tudi ta naloga je bila kasneje Rossiju odvzeta in je tako ostal brez vsakršne, tudi postranske funkcije, ter je bila dodeljena samemu vojaškemu škofu.⁴⁸ Sledil je še zadnji »popravek«, ki ga je predlagal nuncij Scapinelli, namreč da naj vikarje imenuje Sveti sedež (Koncilski kongregacija) brez posrednika (vojaškega škofa). Za vikarja, neposredno podrejena Svetemu sedežu, sta bila imenovana že omenjena Peteani, dekan iz Cormonsa, ter Peternel, dekan iz Kobarida.⁴⁹ Iz teh dolgotrajnih pogajanj je lepo razvidno, da so bile želje avstrijske vlade v precejšnji meri izpolnjene in da je bilo na ta način vsaj delno odvzeto orožje tistim iz Habsburške monarhije, ki so v vatikanski politiki videli pristranskost oz. favoriziranje italijanskih političnih in religioznih interesov.

V vatikanskih arhivih je bilo moč najti še nekaj pisem, ki se nanašajo na goriško nadškofijo, med njimi tudi Sedejeva pisma, ki jih je pošiljal dunajskemu nunciju. Naleteli smo tudi na zelo dragocen dokument, namreč na Sedejevo oporoko v slovenskem jeziku, ki jo je napisal tik pred umikom iz Gorice konec

1915, telegram št. 8768, prav tam, fasc. 490, ff. 2r–4r; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 302, 304–308, 310–311.

⁴⁵ Gasparri Rossiju, Vatikan, 18. avgust 1915, pismo št. 8774, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 490, ff. 13r–14r; Gasparri Rossiju, Vatikan, 22. avgust 1915, pismo št. 8863, prav tam, ff. 16r–17r; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. II, str. 502, 505.

⁴⁶ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 490, ff. 9r–10v; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 312–313.

⁴⁷ Gasparri Bartolomasiju, Vatikan, 8. september 1915, pismo št. 9360, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 490, ff. 50r–51v; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 316–318.

⁴⁸ Bartolomasi Gasparriju, Treviso, 9. oktober 1915, pismo št. 10367, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 491, ff. 19–20; Gasparri Bartolomasiju, Vatikan, 13. oktober 1915, pismo št. 10367, prav tam, ff. 21r–22r; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 312–323.

⁴⁹ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 2. november 1915, pismo št. 11195, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 491, ff. 41r–42v; Gasparri De Laiju, Vatikan, 29. november 1915, pismo št. 11554, prav tam, ff. 48r–54v; De Lai vikarjem, Vatikan, 15. september 1915 (spremenjen datum!), pismo št. 1502 (9360), prav tam, ff. 56r–57r; A. SCOTTA, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 323–324.

maja 1915. Ohranjena je v originalu z lastnim škofovskim pečatom. Ko so namreč Italijani zavzeli Gorico leta 1916, so v nadškofijski palači med mnogimi shranjenimi dokumenti našli tudi njegovo oporoko, ki so jo poslali v Vatikan. Tukaj iz nje navajamo nekaj Sedejevih stavkov:

»V imenu Presvete Trojice, Boga Očeta, Sina in Sv. Duha. Amen. Nji bodi čast in hvala za vse milosti in dobrote, ki sem jih prejel v teku svojega življenja, posebno pa za izredno milost duhovniškega poklica in škofovskega dostojanstva [...]. H koncu se prav iskreno zahvaljujem preč. duhovščini in vernikom za skazano mi ljubezen in pomoč v moji težki škofovski službi, proseč jih odpuščanja, ako sem koga nehote razžalil ter jim pošiljam zadnji nadpastirski blagoslov priporočevaje jim gorečnost in stanovitnost v sv. veri, zvestobo in vdanost do sv. Očeta, Cesarja in mojega naslednika na prestolu nadškofijskem ter slednjič edinost in slogo med obema narodnostima zoper skupnega sovražnika«. ⁵⁰

Celotno besedilo je prepisano v prilogi.

3.4 Tržaško-koprski škof Andrej Karlin (1910–1919)

Pri brskanju po vatikanskem gradivu ni bilo moč najti veliko o dogajanju v tržaško-koprski škofiji in o delovanju njenega pastirja Karlina med »veliko vojno«. Kot zanimivost lahko povemo, da je v arhivu veliko njegovih pisem iz prvih mesecev povojnega obdobja, torej od leta 1918 do 1919, naslovljenih na papeža oz. Sveti sedež, poleg seveda bogate korespondence z lokalnimi civilnimi oblastmi. ⁵¹ Scottà ugotavlja, da je doprinos nekaterih škofov s področja Benečije in avstrijskega dela monarhije za obdobje prve svetovne vojne zanemarljiv (*»in-significante«*), v ta seznam pa je med drugimi (Brixen, Adria - Rovigo) uvrstil tudi tržaško-koprskega škofa.

Eno od Karlinovih pisem kaže na veliko mero pazljivega ravnanja in strahu, da ne bi s pisanjem po nepotrebnem preveč obremenjeval Svetega sedeža. Takole zapiše na začetku: »Če si dovolim v teh izredno kritičnih trenutkih obrniti se na Vašo Eminenco s privatnim pismom, se tisočkrat opravičujem, zavedajoč se, da je Vaša Eminenca zelo zasedena, posebno v zadnjih mesecih vojne, ki divja po Evropi. A skrb zaradi mojih okoliščin je narekovala potrebo po njem.« ⁵²

⁵⁰ Sedejeva oporoka, Gorica, 29. maj 1915, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914-1918, rubr. 244, fasc. 309, ff. 202r–203v.

⁵¹ A. SCOTTÀ, *I territori del confine orientale italiano nelle lettere dei vescovi alla Santa Sede 1918-1922*, Trieste 1994, str. 183–254.

⁵² Orig.: »Se mi azzardo in questi tempi straordinariamente critici rivolgermi a Vostra Eminenza con una lettera privata, domando mille scuse, sapendo bene quanto occupata si trovi Vostra Eminenza particolarmente negli ultimi mesi della conflagrazione europea. Le premure delle mie condizioni me la impongono« (Karlin Gasparriju, Trst, 30. marec 1917, pismo št. 30651, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914-1918, rubr. 244, fasc. 119, f. 138).

Redka izmenjava škofovih pisem z osrednjim cerkvenim vodstvom v Rimu⁵³ je zaznamovana npr. z zadevami, ki se tičejo cerkvene discipline. Tako je npr. decembra 1916 preko apostolskega nuncija na Dunaju Karlin poslal prošnjo v Vatikan, da bi lahko ponovno obhajal božično vigilijo v večernih urah, s postom od poldneva naprej. Prošnji je bilo ugodeno.⁵⁴ Najzanimivejše pismo, ki ga naslovi na Državno tajništvo, pa je iz marca 1917, ko kardinala Gasparrija, državnega tajnika, vprašuje po nasvetu, kako ravnati s številnimi prošnjami družin, ki bi rade imele novice o sinovih vojaki, ki so ostali v Italiji. Pravi, da se je pred časom razvila lepa mreža informacij preko dunajske nunciature, da pa so zadnje mesece odsvetovali tovrstno delo zaradi prevelikega števila pisem, ki bi lahko sprožila kakšen sum pri avstrijskih civilnih oblasteh. Količina se je zato zmanjšala, z novim nuncijem pa spet povečala. Škof pravi, da zaradi tega nikoli ni imel težav z oblastjo. Sprašuje državnega tajnika, kako naj dela v prihodnje. V drugem delu pisma se Karlin dotakne tridentinskega škofa Endricija, ki je bil konfiniran v Heiligen Kreuz zaradi domnevno premalo zveste drže do cesarja. Pravi, da so ljudje s tega konca začeli primerjati oba škofa in dejali, da je Endrici bolj rimski, bolj cerkven, Karlin pa bolj vladni in avstrijski. Škof dokazuje, da je bil vedno trdno povezan z rimsko kurijo, da se je pred vojno prišel vsako leto v Rim poklonit papežu. Predlaga, da bi se govoricam lahko zoperstavili s tem, da bi bil tržaški škof obravnavan podobno kot tisti iz Trenta, namreč, da bi dobil naslov »domači prelat« (*prelato domestico*), »pomočnik prestola« (*assistente al trono*) in »rimski sodelavec« (*comite romano*). Zaveda se, da ni naslov tisti, ki daje zagotovilo dobrega škofa, a glede na posebne in težke okoliščine, v katerih se nahaja, ne vidi za sedaj druge rešitve. Na koncu se opravičuje, da se na Sveti sedež obrača s tako »banalno« prošnjo, ki pa v teh posebnih trenutkih le ni tako brezpredmetna.⁵⁵ Gasparri odgovarja tako, da pošlje papeževu lastnoročno pismo, v katerem papež potrjuje škofovo zvestobo in dobroto do Petrovega naslednika (torej brez novih naslovov). Glede korespondence sorodnikov pa je zahteval izključitev privatne pošte in priporočil po papeževem zgledu, da se prenašajo izključno novice domače vrste, ki imajo namen pomiriti vznemirjene družine, ter da ta korespondenca ne vključuje nič takega, kar bi kompromitiralo interpretacijo.⁵⁶

Zanimivo poglavje o Trstu in okolici je povezano z letalskimi napadi in bombardiranjem. Kmalu po vstopu Italije v vojno smo priča številnim bom-

⁵³ »Non si hanno lettere informative inviate alla S. Sede sulla situazione locale durante la guerra, se non per ricordare che il vescovo si è prodigato per agevolare la corrispondenza tra gli italiani di Trieste e quelli del Regno d'Italia« (A. SCOTTA, *I territori del confine orientale*, str. 165–166).

⁵⁴ Valfré Gasparriju, Dunaj, 13. december 1916, telegram št. 23694, v: S.RR.SSS, AA.EE.SS, Austria-Ungheria, pos. 1132, fasc. 477, f. 17; Gasparri Valfréju, Vatikan, 14. december 1916, telegram št. 23496, prav tam, f. 18.

⁵⁵ Karlin Gasparriju, Trst, 30. marec 1917, pismo št. 30651, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 119, ff. 138–139.

⁵⁶ Gasparri Karlinu, Vatikan, 1. maj 1917, pismo št. 30651, prav tam, f. 141rv.

bardiranjem tako s strani avstro-ogrskih kakor tudi italijanskih zračnih sil. Po prvem bombardiranju Ancone 24. maja 1915 se je Sveti sedež obrnil na avstro-ogrsko vlado na Dunaju s prošnjo, naj njihove oblasti vodijo vojno v skladu s humanitarnimi načeli in mednarodnimi predpisi, s spoštovanjem spomenikov in svetih krajev.⁵⁷ V dokumentih vatikanskih arhivov zasledimo ogromno informacij o bombardiranju še drugih znanih krajev, kot so npr. Padova, Benetke, Gorica in tudi Trst. In ravno Trst je imel tukaj posebno vlogo. O samem bombardiranju Trsta s strani italijanske vojske imamo kar nekaj pričevanj, prvo naj bi segalo že v poletje 1915, ko sta poleg cesarskega pristaniškega mesta škodo utrpela tudi Miramare in Devin.⁵⁸ Drugo dokumentirano bombardiranje Trsta (tokrat skupaj z Muggio in Piranom) je datirano 24. oktobra 1915, pri tem naj bi bile ubite tri osebe, mnogi pa so bili ranjeni.⁵⁹ Potem ko naj bi sam avstrijski cesar neformalno obljubil papežu, da se bo njegova vojska vzdržala bombardiranj italijanskih »odprtih mest«⁶⁰, naj bi ravno italijansko večkratno bombardiranje Trsta odvezalo cesarja od te privatne obljube.⁶¹ Najbolj znano bombardiranje mesta pa naj bi se pripetilo 20. aprila 1916, na sam veliki četrtek. Pri tem je potrebno izpostaviti »zmedo« v komunikaciji med Državnim tajništvom, dunajskima nuncijema in tržaškim škofom Karlinom. Dan po napadu je namreč dunajski pronuncij Raffaele Scapinelli obvestil Državno tajništvo o dogodku, ob katerem naj bi italijanska letala odvrгла na mesto 25 bomb, pri tem pa naj bi izgubilo življenje devet civilistov, med njimi pet otrok. Obenem naj bi bil uničen salezijanski samostan, v bližnji cerkvi pri bogoslužju pa naj bi se v tistem trenutku nahajalo 400 otrok. S tem napadom naj bi, po pronuncijevih besedah, italijanska stran izgubila pravico pri zahtevi, da se v prihodnje ne bi napadala italijanska mesta.⁶² Dvoje stvari se nam pri tem napadu zdi nenavadnih: po eni strani preseneča dejstvo, da v arhivih nismo uspeli zaslediti nobenega škofovega obvestila o tem napadu, po drugi strani pa je še bolj nenavaden telegram državnega tajnika Pietra Gasparrija dve leti kasneje, z dne 13. aprila 1918, kjer drugega dunajskega nuncija Valfré di Bonza (na Dunaj je prišel konec oktobra 1916) sprašuje, če je bil Trst res bombardiran na veliki četrtek leta 1916 in da naj se v zvezi s tem obrne na tržaškega škofa Karlina.⁶³ Da nuncij Valfré o tem nič

⁵⁷ A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 325.

⁵⁸ Prav tam, str. 329.

⁵⁹ Prav tam, str. 335.

⁶⁰ Odprto mesto je mesto, ki ga vojskujoče se strani po sporazumu ne uničujejo oz. bombardirajo. Ta status je ponavadi namenjen krajem s posebno zgodovinsko vrednostjo ali pa tistim, kjer je prisotno visoko število civilnega prebivalstva.

⁶¹ Valfré Gasparriju, Dunaj, 15. marec 1917, telegram št. 28227, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 843, fasc. 309, f. 38r; A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 359.

⁶² Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 21. april 1916, telegram št. 15882, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 843, fasc. 308, f. 61r; A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 344.

⁶³ Gasparri Valfréju, Vatikan, 13. april 1918, telegram št. 60930, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 843, fasc. 310, f. 57rv; A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 373.

ni vedel, je razumljivo, manj pa to velja za Gasparrija, vsaj po dokumentaciji sodeč. Možno je sicer, da Gasparri omenjenega telegrama ni dobil, glede na to, da ga je nuncij kmalu zatem vprašal, ali je dobil cifro.⁶⁴ Kakorkoli že, Valfré je sledil navodilom in se obrnil na škofa Karlina, ki mu je odgovoril približno tako, kakor je o tem poročal že pronuncij Scapinelli dan po napadu.⁶⁵ Karlin je ob podrobnem opisu bombardiranja uporabil celo izraz »*ecatombe*« (masovni pokol), ki naj bi se izvedel nad ubogimi otroci v župniji Servola v predmestju Trsta, poleg tega naj bi padlo še več bomb v najbolj revnem predelu mesta.⁶⁶ Veliko poudarka pri opisu je bilo na materialni škodi, tako da se je nunciju zdelo prav nenavadno, da škof po eni strani govori o masovnem pokolu otrok, potem pa se osredotoči le na kraje in predmete, ki so bili poškodovani oz. uničeni.⁶⁷

Ne poznamo razlogov, zakaj o tem dramatičnem dogodku, kakor ga sam poimenuje, škof ni obvestil vatikanskih oblasti že leta 1916, temveč le na podlagi vprašanja samega apostolskega nuncija. Podobno je škof molčal tudi v drugih naštetih primerih, npr. ob pogajanjih med avstrijsko in italijansko stranjo o statusu Trsta pri odprtih mestih, a bolj verjetno je, da o tem sam ni mogel vedeti veliko. Pri omenjenih pogajanjih je imel Sveti sedež nenadomestljivo vlogo. Po omenjenem obisku nuncija Scapinellija pri avstrijskih oblasteh je državni tajnik navezal stik tudi z italijansko stranjo, da bi se tudi oni vzdržali zračnih napadov na »odprta mesta«. Italija je predstavila svoj predlog že v prvi polovici leta 1916, v katerega pa ni uvrstila Trsta, zaradi česar so avstrijske oblasti gladko zavrnilo italijansko ponudbo.⁶⁸ Sveti sedež je obljubil Dunaju, da bo skušal italijansko stran prepričati o vključitvi Trsta v seznam »prepovedanih« mest, a je avstrijska stran, posebej po vnovičnem bombardiranju Trsta marca 1917,⁶⁹ to ponudbo zavrnila.⁷⁰ Benedikt XV. torej s paktom o nenapadanju odprtih mest ni uspel.

Škof Karlin, v nasprotju z italijanskimi škofi, ki so redno obveščali Sveti sedež o bombardiranju njihovih mest (Benetke, Padova), torej o tem Vatikanu skoraj ni obveščal, o tej stvari je spregovoril le na pobudo dunajskega nuncija. Možno je seveda tudi, da njegova morebitna pisma zaradi vojnega dogajanja v Rim niso prispela. Glede posledic vojne na tržaškem področju pa je Karlin v enem pismu državnemu tajniku v kratkem povzetku opisal dogajanje »za-

⁶⁴ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 26. april 1916, telegram št. 15950, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914-1918, rubr. 244, fasc. 91, f. 96.

⁶⁵ Valfré Karlinu, Dunaj, 23. april 1918, pismo št. 7022, v: ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 809, fasc. 1, f. 72r.

⁶⁶ Karlin Valfréju, Trst, 27. april 1918, pismo št. 7248, prav tam, f. 70rv.

⁶⁷ Valfré Gasparriju, Dunaj, 2. maj 1918, pismo št. 7317 (63597), v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 843, fasc. 310, f. 58rv; A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 374.

⁶⁸ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 28. marec 1916, telegram št. 14699, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 843, fasc. 308, f. 53; Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 14. april 1916, pismo št. 15681, prav tam, f. 59; A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 342–343.

⁶⁹ Valfré Gasparriju, Dunaj, 15. marec 1917, telegram št. 28227, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 843, fasc. 309, f. 38; A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 359.

⁷⁰ Valfré Gasparriju, Dunaj, 15. maj 1917, pismo št. 1394 (34672), v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 843, fasc. 309, ff. 49r–50v; A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 361–363.

dnjih treh let« med vojno, izpostavljaajoč pomanjkanje osnovnih stvari, hrup topov in letal ter lastno udejstvovanje pri pomoči prizadetim.⁷¹

V arhivu je shranjenih veliko pisem, naslovljenih na dunajske oblasti, kjer Sveti sedež obžaluje bombardiranje pomembnih italijanskih mest, veliko manj pa je takih, kjer je govora o italijanskem bombardiranju avstro-ogrskih mest. To ni ostalo neopaženo pri avstrijski vladi, ki je v tem videla pristransko vlogo Svetega sedeža.⁷² Gasparri je dunajskemu nunciju mirno odgovoril, da se Sveti sedež obrača na civilne oblasti na podlagi poročil, ki jih prejme s strani škofov, ter spodbudil, naj tudi škofje s tega področja pošljejo poročila o škodi, ki so jo povzročili bombni napadi.⁷³

4 LAVANTINSKI ŠKOF MIHAEL NAPOTNIK (1889–1922)

Bore malo podatkov o dopisovanju škofov s Svetim sedežem nam je uspelo najti za dolgoletnega lavantinskega škofa Mihaela Napotnika, pa še ti so povečini bolj »administrativnega« značaja. Kakšnega pisma, ki bi bilo naslovljeno neposredno na papeža, nismo zasledili, so pa bila mnoga od njih namenjena Državnemu tajništvu oz. različnim kongregacijam in so bila poslana seveda preko dunajske nunciature.⁷⁴ Za leto 1915 zasledimo nekaj škofovih pisem, v katerih pošilja na Sveti sedež podatke in prošnje, ki zadevajo nekatere redovne skupnosti oz. verska združenja.⁷⁵ Leta 1916 je Napotnik npr. dunajskemu nunciju poslal šematizem lastne škofije,⁷⁶ leto kasneje pa je v delovanje škofije posegel sam cesar Karel I., ko je papežu predlagal za mesto dekana stolnega kapitlja Martina Matka. Prav lepo je bilo videti v arhivu Državnega tajništva originalno pismo s cesarjevim podpisom.⁷⁷ Omenimo lahko še en zapis s konca vojne (november 1918), kjer je neznani avtor v pismu dunajskemu nunciju škofa Napotnika obtožil nespoštljivega odnosa do duhovnikov. Po pričevanju sodeč naj bi med drugim škof kljub dejstvu, da je bilo veliko duhovnikov med vojno zaprtih, izjavil, da so bili le-ti premalo preganjani.⁷⁸

⁷¹ »Ogni giorno la gente indebolita per mancanza di nutrimenti, ascoltando di giorno e di notte il rombo dei cannoni, sentendo tante volte il rumore degli aeroplani, a tutto questo poi il governo della diocesi poliglotta anche in tempi normali difficile, il sollevare, consolare, aiutare, sussidiare, raccomandare alle autorità la gente, ed a tutto ciò essere malinteso anzi calunniato e disprezzato, quello che succedeva tante volte nei passati ultimi tre anni. Eminenza si figuri, che impressione elevata mi doveva fare e difatti mi fece la paterna lettera di Sua Santità« (A. SCOTTA, *I territori del confine orientale*, str. 166–167).

⁷² Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 2. maj 1916, telegram št. 16134, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Italia*, pos. 843, fasc. 308, f. 62.

⁷³ Gasparri Scapinelliju, Vatikan, 3. maj 1916, telegram št. 16181, prav tam, f. 63.

⁷⁴ Napotnik Scapinelliju, Maribor, 3. december 1914, pismo št. 6222, v: ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 759, fasc. 1, f. 33rv.

⁷⁵ Napotnik Scapinelliju, Maribor, 1. junij 1915, pismo št. 2890, prav tam, f. 161; Napotnik Scapinelliju, Maribor, 10. september 1915, pismo št. 5008, prav tam, f. 285.

⁷⁶ Napotnik Scapinelliju, Maribor, 7. april 1916, pismo št. 4653, prav tam, vol. 773, fasc. 3, f. 211.

⁷⁷ S.RR.SS., AA.EE.SS., *Austria-Ungheria*, pos. 1166, fasc. 483, f. 7.

⁷⁸ Neznani avtor Valfré-ju, Križan pri Trnjevu, 4. november 1918, pismo brez št., v: ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 803, fasc. 8, ff. 504r–505v.

Več zanimivih podatkov o delovanju lavantinskega škofa v zadnjih mesecih prve svetovne vojne je bilo moč najti v enem od člankov Franceta M. Dolinarja, ki kažejo tudi na škofovo osebnost. 4. avgusta 1918 so avstrijski škofje objavili domoljubno pastirsko pismo, v katerem so spodbudili vernike, da bi do konca ostali zvesti »katoliški« Avstriji. Napotnik je naročil, naj se po vseh cerkvah v škofiji to pismo prebere, medtem ko je Jeglič v Ljubljani pismo sicer objavil, a je prepovedal njegovo branje po cerkvah.⁷⁹ Tudi po razglasitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov je Napotnik kazal na svojo zvestobo cesarju. Škofje s področja nove državne tvorbe so se srečali na škofovski letni konferenci konec novembra 1918, Napotnik pa se je zaradi nejasne politične situacije ni hotel udeležiti, rekoč, da je potrebno počakati na mirovno konferenco.⁸⁰

O delovanju škofa Napotnika torej v vatikanskih arhivih ni bilo mogoče najti veliko podatkov, še manj pa o razvoju vojnih dogodkov in življenju na področju njegove škofije.

5 LJUBLJANSKI ŠKOF ANTON BONAVENTURA JEGLIČ (1898–1930)

Anton Bonaventura Jeglič ni ravno pogosto pisal osrednjim cerkvenim ustanovam, prav nič nismo zasledili npr. zapisov o posledicah vojne. V prvi polovici vojne vihre lahko omenimo najprej zanimivo škofovo pismo nunciju, v katerem Sveti sedež prosi za dovoljenje, da bi v noči med 16. in 17. avgustom 1915 na Brezjah, kjer bodo ljudje molili za srečen in skorajšnji konec spopadov, lahko obhajali tudi sveto mašo.⁸¹ Brez posebnega dovoljenja iz Rima to ne bi bilo izvedljivo. Odgovora nam v Vatikanu ni uspelo najti.

Omembe vredno je škofovo pismo podpore papežu v njegovem prizadevanju za mir, sestavljeno januarja 1916. V njem Jeglič najprej potoži, da mu je onemogočena možnost, da bi se srečal z njim, potem pa mu izkaže svojo vdanost ter mu zaželi, da bi se čim prej uresničila papeževa želja po trajnem miru ter da bi se hitro rešilo tudi t. i. »rimsko vprašanje«,⁸² ki se je odprlo z vključitvijo Rima v italijansko državo leta 1870 ter se potem dokončno rešilo leta 1929 z Lateranskim sporazumom. V odgovoru je državni tajnik Gasparri podčrtal ljubezen škofa in njegovih vernikov do Petrovega naslednika.⁸³

Sledi nekaj bolj »tehničnih« pisem, ki zadevajo cerkveno disciplino: prošnja za posvečenje duhovnikov na datum, ki je drugačen od zastavljenega; pro-

⁷⁹ F. M. DOLINAR, *Katoliška cerkev v Sloveniji v 20. stoletju*, v: *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju*, D. Nečak (ur.), Ljubljana 2004, str. 403.

⁸⁰ Prav tam, str. 404–405.

⁸¹ Jeglič Scapinelliju, Ljubljana, 30. julij 1915, pismo št. 2980, v: ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 772, fasc. 2, f. 717.

⁸² Jeglič Benediktu XV., Ljubljana, 12. januar 1916, pismo št. 139 (13614), v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 73, f. 183rv.

⁸³ Gasparri Jegliču, Vatikan, 6. februar 1916, pismo št. 13614, prav tam, f. 184rv.

šnja, da se neko redovnico zaradi psihičnih težav lahko odpelje v bolnico za duševne bolezni itd.

Smo pa v vatikanskih arhivih našli zelo bogato in obširno gradivo o političnih obtožbah na račun ljubljanskega škofa, ki so se vlekly skozi dobršni del leta 1918. Tukaj je zanimivo slediti razvoju dogodkov in kako je papež skozi čas – na bolje – spremenil mnenje o Jegliču. O tem je pred nekaj leti zanimiv članek že napisal zgodovinar in aktualni direktor avstrijskega zgodovinskega inštituta v Rimu Andreas Gottsmann.⁸⁴ V naslednjih vrsticah bomo na kratko prikazali omenjeni zaplet.

Januarja leta 1918 so prišle vatikanski diplomaciji na ušesa obtožbe na račun domnevnega protidržavnega ravnanja ljubljanskega škofa. Nekateri so interpretirali njegovo udejstvovanje v luči majske deklaracije iz maja 1917 kot razvoj v smeri oddaljevanja od habsburške monarhije. Celotno politično ozadje je svetemu očetu opisal dunajski nuncij Valfré di Bonzo v začetku januarja 1918.⁸⁵ Papež je bil nad Jegličevim domnevnim ravnanjem zelo razočaran in je skoraj že zahteval od apostolskega nuncija, naj škofa ostro opomni in ga odvrne od vsake javne politične manifestacije.⁸⁶ V javnost je celo prišla novica, da je Vatikan sprožil cerkveni postopek proti Jegliču,⁸⁷ a je bilo to s strani dunajske nunciature hitro demantirano. V ozadju te lažne informacije naj bi bil duhovnik, kanonik Evgen Lampe, kranjski deželni podglavar, ki se je medtem oglasil pri nunciju in obtožil Jegliča določenih potez pri političnem udejstvovanju.⁸⁸ Obtožbe proti škofu je skupaj še z dvema somišljenikoma, Janezom Pibrom in Vladimirjem Peganom, kasneje formuliral tudi v pisni obliki v latinskem jeziku.⁸⁹

V naslednjih mesecih se je stvar vse bolj razjasnjevala in pokazalo se je, da je v ozadju obtožb razkol v Slovenski ljudski stranki med kranjskim deželnim glavarjem Šušteršičem na eni in Krekom ter Korošcem na drugi strani. Jeglič je v dolgih pismih, ki jih je napisal na nuncijsko prošnjo,⁹⁰ razložil politično ozadje Ljudske stranke, kako je sčasoma Šušteršič izgubil avtoriteto pri ljudeh

⁸⁴ A. GOTTSMANN, *Parteipolitik und katholische Kirche in der Donaumonarchie. Das politische Engagement des Anton B. Jeglič und die Diplomatie des Hl. Stuhls*, v: *Römische Historische Mitteilungen* 51 (2009), str. 317–336.

⁸⁵ Valfré Gasparriju, Dunaj, 6. januar 1918, pismo št. 4004 (53171), v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Austria-Ungheria*, pos. 1263, fasc. 509, ff. 59r–60r.

⁸⁶ Gasparri Valfréju, Vatikan, 16. januar 1918, pismo št. 53171, prav tam, ff. 61r–62r.

⁸⁷ Gasparri Valfréju, Vatikan, 27. april 1918, telegram št. 156 (60983), prav tam, f. 64.

⁸⁸ Valfré Gasparriju, Dunaj, 13. maj 1918, pismo št. 7576 (65686), prav tam, ff. 65r–66r.

⁸⁹ Lampe Valfréju, Ljubljana, 22. julij 1918, pismo št. 82811, prav tam, ff. 86r–87v; Piber Valfréju, Gorje, 16. julij 1918, pismo št. 82811, prav tam, ff. 88r–89r. Peganovega pisma z dne 12. junija 1918 nam ni uspelo najti, je pa iz Jegličevega »obrambnega« pisma iz meseca avgusta 1918 razvidna njegova vsebina (Jeglič Valfréju, Ljubljana, 4. avgust 1918, pismo št. 82811, prav tam, ff. 79r–85r).

⁹⁰ Jeglič Benediktu XV., Ljubljana, 9. maj 1918, pismo št. 65686, prav tam, ff. 67r–73r (pismo je objavljeno tudi v omenjenem Gottsmannovem članku: A. GOTTSMANN, *Parteipolitik und katholische Kirche*, 329–335); Jeglič Valfréju, Dunaj, 30. julij 1918, pismo št. 82811, v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Austria-Ungheria*, pos. 1263, fasc. 509, ff. 59r–60r; Jeglič Valfréju, Ljubljana, 4. avgust 1918, pismo št. 82811, prav tam, ff. 79r–85r.

in kako se je hotel sedaj maščevati z ustanovitvijo nove katoliške stranke. Kot pastir se je škof temu uprl in se zavzel za nadaljevanje poti Ljudske stranke, saj je pri njej videl najboljšo možnost uveljavljanja katoliških principov. Nuncija je ta obramba prepričala, škofa je celo pohvalil in ga označil za »odličnega premeta« (*ottimo prelato*).⁹¹ Tudi papež in državni tajnik Gasparri sta bila zadovoljna z Jegličevim zapisom⁹² in oktobra 1918 sta zadevo označila kot *ad acta*.⁹³ Tu je vredno pripomniti, da je v Jegličev bran stopil tudi nadškof Sedej, ki je nunciju položil na srce, naj ne verjame vsem možnim govoricam in naj o tem povpraša samega škofa Jegliča.⁹⁴ Zanimiv je tudi opis Jegličevega delovanja s strani apostolskega nuncija v Beogradu Ermenegilda Pellegrinettija iz leta 1922, ki ga je kljub njegovi domnevni »preveč« nacionalni drži zelo pohvalil.⁹⁵

6 KRŠKI ŠKOF ADAM HEFTER (1914–1939)

Podobno kot za lavantinsko škofijo je bilo tudi za krško med vojnim dogajanjem v vatikanskem gradivu moč najti le izredno malo dokumentacije. Nekaj dokumentov se nanaša na škofovsko imenovanje Adama Hefterja ob začetku vojne in na dotične posebne pravice salzburškega nadškofa.⁹⁶ Ob vstopu Italije v vojno maja 1915 je mnogo škofov zaprosilo papeža za posebna pooblastila na področju cerkvene discipline, predvsem spreglede (dispenze) pri duhovniškem posvečenju in sklepanju cerkvenega zakona. Krški škof je med prvimi zaprosil za vsa možna pooblastila *tempore belli*.⁹⁷

Več gradiva najdemo iz obdobja takoj po koncu vojne v povezavi z »bojem za severno mejo«. Januarja 1919 škof Hefter piše dunajskemu nunciju Valfré di Bonzu, kako se je na območju njegove škofije vnela huda borba med nemško (*Kärntner Volkswehr*) ter jugoslovansko vojsko. Pri prodiranju nemške vojske so bili mnogi duhovniki s področja, ki je bilo prej v rokah jugoslovanske vojske, prisiljeni zapustiti svoje župnije in najti zatočišče drugod. Mnoga župnijska poslopja naj bi že zavzeli nemški vojaki. Škof prosi nuncija, naj stori, kar je v njegovi moči, da bi se izgnani duhovniki lahko vrnili na svoja mesta.⁹⁸ Nadalje imamo zanimivo korespondenco med vojnim ministrstvom Nemške Avstrije

⁹¹ Valfré Gasparriju, Dunaj, 13. maj 1918, pismo št. 7576 (65686), v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Austria-Ungheria*, pos. 1263, fasc. 509, f. 66r.

⁹² Gasparri Valfréju, 30. junij 1918, pismo št. 65686, prav tam, f. 74.

⁹³ Gasparri Valfréju, 1. oktober 1918, pismo št. 82811, prav tam, f. 90rv.

⁹⁴ Sedej Valfréju, Gorica, 5. april 1918, pismo št. 6582, ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 796, fasc. 2, ff. 116r–117r. Prim. Pogačnik Valfréju, Dunaj, 29. april 1918, pismo št. 7256, prav tam, ff. 97r–98r.

⁹⁵ Prim. ocena Pellegrinettija o Jegliču leta 1922: »Dotato di energia, di spirito di organizzazione, di pietà profonda, di sentita devozione alla S. Sede, si può considerare attualmente come il migliore o fra i migliori dei Vescovi jugoslavi. Gli rimproverano un nazionalismo qualche volta troppo acceso, che nel 1918 non gli fece scorgere bene i pericoli di certe situazioni e la necessità di migliori cautele e guarentigie per la Chiesa; ma credo che i fatti poi seguiti siano stati una salutare lezione« (Pellegrinetti Gasparriju, Beograd, 7. oktober 1922, pismo št. 333, v: ASV, *Arch. Nunz. Jugoslavia*, škatla 16, f. 10r).

⁹⁶ ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 762, fasc. 8, ff. 376–395.

⁹⁷ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 22. maj 1915, pismo št. 7298, v: ASV, *Segr. Stato*, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 90, f. 140v.

⁹⁸ Hefter Valfréju, Celovec, 23. januar 1919, pismo št. 14088, v: ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 803, fasc. 6, f. 387rv.

(*Deutschösterreichisches Staatsamt für Heerwesen*) ter duhovnikom in politikom Johannesom Hauserjem (1866–1927), predsednikom Krščansko-socialne stranke in sopredsednikom konstitutivne avstrijske skupščine (1919). Slednji vojaškim oblastem pošilja natančen seznam župnij, iz katerih so bili pregnani oz. aretirani duhovniki. Gre za več kot trideset pastirjev, ki so bili odstranjeni z njihovih mest.⁹⁹ Obenem prosi, naj se o tem izvede natančna preiskava ter izrazi zaupanje, da se bo v te kraje povrnil red in mir.¹⁰⁰ Odgovor je bil zelo odrezav: že pred samo preiskavo so bile vojaške oblasti trdno prepričane, da pri vseh naštetih dejanjih naj ne bi šlo za nikakršne antiklerikalne, temveč izključno nacionalne vzgibe.¹⁰¹ V tem smislu naj bi bili duhovniki preganjani zaradi sovražnega ravnanja proti nemškim oz. avstrijskim nacionalnim interesom. V Tajnem vatikanskem arhivu se nahaja še podrobnejši opis aretacije in zasliševanja slovenskih duhovnikov, tako v nemškem jeziku kakor tudi v italijanskem prevodu.¹⁰²

Raziskovali smo še o vojnem dogajanju v poreško-puljski škofiji, kjer je služboval dolgoletni škof Trifone Pederzoli (1913–1941), a razen maloštevilnih informacij sekundarnega pomena (redukcije maš, težave s pošiljkami) nismo uspeli najti nič posebnega. Morda je še najzanimivejši dokument tisti s strani dunajskega pronuncija Scapinellija, ki avgusta 1916 obvešča Državno tajništvo o italijanskem bombnem napadu na poreško starodavno baziliko brez kakršnihkoli vojaških namenov.¹⁰³

7 ZAKLJUČEK

Iz samega korespondenčnega udejstvovanja posameznih škofov s slovenskega ozemlja izvemo bolj malo o posledicah vojne grozote na obravnavanem območju. Veliko več informacij nam je ponujeno s strani italijanskih (beneških) škofov, tudi kar se tiče območja goriške nadškofije. Najpogostejši sogovornik z vatikanskimi oblastmi je bil med obravnavanimi škofi Sedej, kar je glede na bližino fronte goriški nadškofiji logično. Od drugih škofov izvemo izredno malo o samih posledicah vojnega dogajanja, le tu in tam nam ponujajo kakšen sumaričen opis. Razlog gre iskati predvsem pri raznih političnih in vojaških cenzurah. Kljub tem objektivnim oviram se postavlja vprašanje, če bi se tudi v boljših pogojih slovenski pastirji obračali na Rim s takšnim zanosom, kakor so to storili beneški škofje. V povezavi s tem ostaja skrivnostno zamolčanje škofa Karlina glede bombardiranja Trsta leta 1916. Po drugi strani je Napotnik praktično neviden, Jeglič pa prepoznaven predvsem po političnem dogajanju na Slovenskem.

⁹⁹ Celotno pismo s poimenskim seznamom se nahaja v prilogi.

¹⁰⁰ Hauser vojaškim oblastem, Dunaj, 24. februar 1919, pismo brez št., v: ASV, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 803, fasc. 6, ff. 391r–392v.

¹⁰¹ Vojaške oblasti Hauserju, Dunaj, 11. marec 1919, pismo št. 843, prav tam, f. 419.

¹⁰² Prav tam, ff. 393r–410v.

¹⁰³ Scapinelli Gasparriju, Dunaj, 26. avgust 1916, telegram brez št., v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Italia, pos. 889, fasc. 318, f. 7.

V pismih škofje niso izpostavljali lastnih prepričanj, predvsem kar se tiče njihovega gledanja na vojno dogajanje, uvideli so, da je papež od samega začetka zavzel »nepristransko« držo, molil za mir in skušal biti oče vsem narodom: to se kaže tako v njegovih dokumentih (okrožnicah in mirovni noti 1. avgusta 1917), v skrbi za duhovno oskrbo prebivalstva (kjer je prisluhnil avstrijski vladi), zavze-manju za odprta mesta, kakor tudi pri izmenjavi vojnih ujetnikov ne glede na poreklo, narodno in versko pripadnost. Raziskovanje po vatikanskem gradivu nam ne daje odgovorov na vsa vprašanja, a eno dejstvo se nam vseeno ponuja: če lahko za italijanske (beneške) škofove zatrdimo, da so njihova poročila najboljši vir za poznavanje vojnega dogajanja na njihovem ozemlju in da so s tem obilno doprinesli k aktivnemu angažiranju Benedikta XV., tega ne moremo v isti meri trditi za škofove iz slovenskega prostora. Upamo lahko, da bo v primeru druge svetovne vojne drugače; kaj več nam bo jasno prav kmalu, ko naj bi v Vatikanu odprli obdobje pontifikata Pija XII.

8 POVZETEK

Papež Benedikt XV. je bil zelo dobro obveščen o posledicah opustošenja, ki jih je za seboj pustila prva svetovna vojna. Najdragocenejši vir presenetljivo predstavljajo pisma, ki so jih v Vatikan pošiljali posamezni škofje. To velja predvsem za pastirje iz Benečije, ki so skoraj vsakodnevno poročali o vojnem dogajanju, v veliko manjšem obsegu pa to lahko rečemo za škofove s slovenskega ozemlja. V prvi vrsti gre razlog iskati v politični in vojaški cenzuri, ki se je izvajala nad pismi, kar je razvidno iz arhivskega gradiva, ki je bilo dano na razpolago.

Članek posveča osrednjo pozornost poročanju škofov s slovenskega naselitvenega območja na podlagi pisem, ki so jih pošiljali osrednjim cerkvenim ustanovam v Rim. Kot vir so nam služili vatikanski arhivi, ki so za obdobje prve svetovne vojne dostopni od leta 1985.

Najobsežnejše gradivo zadeva goriško nadškofijo, ki jo je v težkih časih iz Stične vodil Frančišek Borgia Sedej. V ospredju so zanimivi opisi vojnega dogajanja, problem materialne pomoči duhovnikom internirancem ter zapleteno vprašanje jurisdikcije nad okupiranim delom nadškofije. Manj informacij najdemo za ostala območja. Pri tržaško-koprskem škofu Karlinu najzanimivejše gradivo npr. obravnava večkratno bombardiranje Trsta, ki je postalo »jabolko spora« v pogajanjih med italijansko in avstro-ogrsko stranjo. Pri lavantinske-mu škofu Napotniku praktično ni bilo zaslediti informacij o posledicah vojnega dogajanja, podobno lahko rečemo tudi za ljubljanskega škofa Jegliča, pri katerem pa smo naleteli na bogato arhivsko gradivo, ki obsega njegovo »politično« udejstvovanje v letih 1917–1918. Na koncu smo pogledali še na Koroško s krškim škofom Hefterjem na čelu, kjer je bilo moč najti zanimiva pisma glede vojaških

spopadov med nemškimi in jugoslovanskimi enotami v t. i. »boju za severno mejo«.

Prišli smo do zaključka, da na podlagi vatikanskega gradiva iz samega korespondenčnega udejstvovanja škofov s slovenskega ozemlja, z izjemo goriske nadškofije, o posledicah vojnega dogajanja izvemo bolj malo. Eden od pomembnih dejavnikov je bila vsekakor že omenjena cenzura. Če lahko torej za beneške škofo trdimo, da so njihova poročila najboljši vir za poznavanje vojnega dogajanja na njihovem ozemlju, tega ne moremo v isti meri trditi za škofo iz slovenskega prostora.

KLJUČNE BESEDE: *prva svetovna vojna, Benedikt XV. (1914–1922), Frančišek Borgia Sedej (1854–1931), dunajska nunciatura, vatikanski arhivi*

Summary

CONSEQUENCES OF THE FIRST WORLD WAR AS REVEALED THROUGH REPORTS OF BISHOPS FROM SLOVENIAN TERRITORY TO CENTRAL ECCLESIASTICAL INSTITUTIONS IN ROME

Pope Benedict XV was extremely well informed about the consequences of the devastation caused by the First World War. The most precious source for this period is, surprisingly, a collection of letters sent to the Vatican by individual bishops. This is primarily true for pastors from Veneto, who reported almost daily on developments in the war, while, unfortunately, the same cannot be said for the bishops from the Slovenian territory. The primary reason for this can be found in the political and military censorship which letters were subject to and which is evident from the available archival material.

This article focused on the reports of bishops from the Slovenian settlement area, based on letters sent to the central ecclesiastical institutions in Rome. Material from the Vatican archives which has been available since 1995 was used as a source for the period of the First World War.

The most extensive material concerns the Gorizia archdiocese which was in those trying times overseen from Stična by Frančišek Borgia Sedej. The central focus is on the interesting descriptions of the events of the war, the problem of material aid for the priests-internees, and the complicated question of jurisdiction over the occupied part of the archdiocese. For other areas less information can be found. The most interesting material, concerning the Trieste-Koper

Bishop Karlin, discusses, for example, the repeated bombardment of Trieste, which became the »apple of discord« in negotiations between the Italian and Austro-Hungarian side. In the writings of the Lavant Bishop Napotnik there is practically no information concerning the consequences of the war. The same can be said for the Bishop of Ljubljana, A. B. Jeglič, but for whom abundant archival material is available regarding his »political« engagement during the years 1917–1918. Finally, we revised the documents about Carinthia and Adam Hefter, the Bishop of Gurk, in which interesting letters concerning military conflicts between German and Yugoslav units in the so-called »battle for the northern border« can be found.

The conclusion was reached that, based on the Vatican material, we learn very little about the consequences of the First World War from the correspondence of bishops from the Slovenian territory, with the exception of the Gorizia archdiocese. One of the most important factors for this must have been the previously mentioned censorship. If, therefore, we can claim for the bishops from Veneto that their reports are the best source for learning about events of the war on their territory, the same cannot be said to the same extent for bishops from the territory of Slovenia.

KEY WORDS: *First World War, Benedict XV (1914–1922), Frančišek Borgia Sedej (1854–1931), Vienna nunciature, Vatican archives*

PRILOGE

Dokument št. 1: **Sedejevo pismo papežu, Stična, 8. februar 1916, št. 14206 – v: ASV, Segr. Stato, Guerra, rubr. 244, fasc. 91, ff. 69r–70v; A. SCOTTÀ, *I vescovi veneti*, vol. III, str. 251–254:**

Sedej se papežu zahvali za njegovo pomoč interniranim duhovnikom, mu prikaže potek vojne na Goriškem in stanje njegove nadškofije, duhovno in materialno škodo, predstavi tudi razloge za svoj umik na Kranjsko, na koncu pa ga prosi za apostolski blagoslov.

Intimis in visceribus commotus sum laetum nuntium accipiens Sanctitatem Vestram providentia charitateque illa, qua complectitur ob immane bellum profugos ac captivos universos, meis quoque Sacerdotibus et laicis in Italia degentibus speciali cura consulere dignatam esse, quo sors eorum misera leniatur.

Consolor me maxime, quod Sacerdotes mei ibidem detenti missarum stipendiis abundanter a Sanctitate Vestra sint provisi, quum ego ob commercium epistolare interceptum nullum eis juvamen adferre valuerim nec Gubernium

Austriacum congruam eisdem e fundo religionis debitam transmittere potuerit usque ad novissimos dies.

Magno quoque gaudio affectus sum, quod Sanctitas Vestra ditionem Archidioecesis meae Goritiensis ab Italis occupatam jurisdictioni Archiepiscopi Utiensis subtraxerit eamque immediate Sedi Apostolicae subjecerit duos Sacerdotes Goritienses tamquam Vicarios foraneos ibidem constituendo.

Quibus operibus humanissimis aequae ac sapientissimis iterum demonstratum est Romanum Pontificem esse verum Patrem omnium fidelium praesertim tribulorum, quamvis Ipse hisce temporibus in necessitatibus ac periculis versetur atque accipiat mala pro bonis.

Nos vero his paterni amoris et singularis curae documentis devicti Te, Beatissime Pater, majori adhuc affectu amamus et amabimus sine intermissione exorantes Deum Optimum Maximum, ut Sanctitatem Tuam servet, vivificet beatamque faciat in terra et non tradat in manus inimicorum.

Officii mei atque honori mihi duxi Sanctitatem Vestram certiore reddere de calamitatibus bello Italico in Archidioecesi Goritensem ingruentibus.

Bello ab Italis Austriacis indicto statim Archidioecesis nostra usque ad flumen Sontium a copiis Italicis occupata est, ita ut dimidia pars Dioecesis cum nonaginta Sacerdotibus mihi abrepta sit. Inter hos quatuor mortui sunt in exilio, reliqui per totam Italiam dispersi sat bene se habere dicuntur.

Postquam per duos menses in urbe Goritia hostium impetum sustinui et negotia urgentiora confeci, per 2 ½ menses ulterius intra limites Archidioeceseos commoratus sum, donec ob vexationes bellicas defectumque victus coactus fuero in vicina Carniola domicilium quaerere. Quum ob continua tormenta bellica cum capitis periculo urbs Goritiensis adiri nequeat nec scholas ibi habere liceat, studia theologica in monasterium Ordinis Cisterciensis in Sittich in Carniola (Krain) transtuli ibique praesenti tempore cum clericis professoribusque Seminarii centralis habito relictis Goritiae nonnullis Sacerdotibus, qui curam spiritualem civium ibi remanentium (circa 9 milia) habent atque negotia Cancellariae archiepiscopalis exsequuntur.

Pauperibus et profugis curam impendunt consilia privatorum cooperantibus et ducibus Sacerdotibus, illis vero, qui a regimine Austriaco in tuguriis seu castris (baracche) collocati sunt, ipsum Gubernium necessaria providet.

Sacerdotes in parte nondum occupata degentes curam animarum ut prius exercent, alii dispersi per provincias Austriae suis sumptibus vivunt solummodo supplementum congruae a Gubernio Austriaco accipientes, pauci tantum in castris vel locis profugorum a Gubernio animarum curati constituti et salario ab eodem donati sunt.

Bello hoc durante celebre Sanctuarium Beatae Mariae Virginis in Monte Sancto prope Goritiam, aliud Beatae Mariae Virginis templum infra Goritiam

nuper laesum est, circa 30 ecclesiae vel destructae vel detrimento affectae sunt, palatium quoque archiepiscopale ignibus in anteriore parte absumptum 200 circiter cives Goritienses tormentis bellicis occisi, alii peste absumpti.

Proh dolor! Damna materialia et moralia a bello causata tanta sunt, ut demum plurium annorum labore et magnis sumptibus resarciri possint. Spes tamen est fore, ut Deo adjuvante res in pristinum restituantur, dummodo sub justo mitique regimine augustissimi Imperatoris nostri catholici, cui toto animo in aeternum adhaerere volumus, pace et auxilio fruamur. Quod faxit Deus!

Ad pedes Sanctitatis Vestrae provolutus commendo me precibus Vestris ac benedictionem apostolicam pro tota Archidioecesi mea infelici supplex exoro sensibus filialis pietatis, reverentiae ac subjectionis permanens Sacntitatis Vestrae devotissimus filius

Franciscus Borgia Sedej
Archiepiscopus Goritiensis

Dokument št. 2: Gasparrijevo pismo De Laiju, tajniku Koncistorialne kongregacije, 29. november 1915, št. 11554 – v: S.RR.SS., AA.EE.SS., *Stati Ecclesiastici*, pos. 1339, fasc. 491, ff. 48r–54v:

Državni tajnik Gasparri v pismu De Laiju razloži ves potek razrešitve vprašanja cerkvene jurisdikcije nad okupiranimi področji Avstro-Ogrske s strani italijanske vojske. Na začetku je za zasedena območja goriške nadškofije dobil začasna pooblastila videmski nadškof Rossi, kasneje pa sta bila na to mesto s strani Svetega sedeža imenovana dva domača vikarja (vicari foranei).

Il sottoscritto Cardinale Segretario di Stato si pregia di comunicare a Vostra Eminenza quanto segue:

Non appena gli eserciti italiani ebbero occupati alcuni territori dell'Impero Austriaco, il Santo Padre, sollecito anzitutto del bene delle anime, non mancò di prendere, per organo della Sua Segreteria di Stato, quei primi ed improrogabili provvedimenti, i quali erano richiesti dalle circostanze, affinché i fedeli delle anzidette regioni non rimanessero privi delle necessarie cure spirituali. Tali provvedimenti, però, con le relative facoltà concesse ai Vescovi vicini, non avevano, com'è naturale e venne, del resto, espressamente dichiarato, se non carattere puramente provvisorio, non soltanto relativamente alla durata della guerra, ma anche, durante la guerra stessa, sino a nuova disposizione della Santa Sede. Questa, intanto, procurò d'avere più ampie e dettagliate informazioni sulle condizioni locali di quelle regioni per poter prendere con cognizione di causa nuovi provvedimenti più conformi alle ordinarie disposizioni del diritto ed anche a ciò che era stato fatto in altri paesi, con la nomina di Vicari od Amministratori, i quali, scelti tra il clero indigeno, avessero nei territori ad essi assegnati potestà

ordinaria e dipendessero direttamente dalla Santa Sede medesima. Ottenute le desiderate più ampie e precise notizie, Sua Santità si degnò affidare a Mgr. Bartolomasi, Vescovo castrense per le forze militari italiane, l'importante incarico di regolare accuratamente la situazione religiosa delle parrocchie comprese nei menzionati territori, concedendogli a tale effetto tutte le facoltà necessarie ed opportune da esercitarsi anche riguardo ai regolari ivi residenti non ostante qualsiasi privilegio od esenzione.

Il sottoscritto Cardinale, nel comunicare al prefato Vescovo Castrense la riferita sovrana disposizione, gli rimetteva, d'ordine dell'Augusto Pontefice, con dispaccio n. 9360 dell'8 settembre u.s., le seguenti istruzioni trascritte nell'accluso Allegato n. 1.

Secondo tali istruzioni (n. IV) ai Vescovi viciniiori restava affidata la sorveglianza disciplinare sul clero delle terre occupate dall'esercito italiano. Ma in seguito, avendo lo stesso Mgr. Bartolomasi, per insinuazione del Governo italiano, esposto alla Santa Sede come la sorveglianza medesima poteva più utilmente esercitarsi dal Vescovo castrense, il Santo Padre, con dispaccio dello scrivente Cardinale n. 10367 del 13 ottobre p.p., dispose che il prelodato Mgr. Bartolomasi rimanesse, egli solo, incaricato della vigilanza in parola e concedeva, inoltre, al Prelato medesimo la licenza di amministrare in quelle terre, nei casi di necessità, il Sacramento della Cresima.

Intanto, facendo uso delle facoltà conferitegli, lo stesso Vescovo Castrense provvedeva all'amministrazione spirituali dei territori austriaci occupati dagli Italiani nominando i Vicari foranei interinali, enumerati nell'allegato n. 2, "con dipendenza immediata dalla S. Sede e con giurisdizione canonica sopra le parrocchie e chiese, e rispettivamente sopra il reverendo clero delle medesime, nella zona occupata dall'esercito italiano, entro i confini per ciascun Vicariato segnati nello stesso Allegato n. 2.

Ora, però, Mgr. Nunzio Apostolico di Vienna ha esposto confidenzialmente essere opportuno che la Santa Sede nomini direttamente i Vicari in parola escludendo l'intermediario, Mgr. Bartolomasi, perché altrimenti si perderebbe il buon effetto prodotto sul Governo Austriaco dalla menzionata risoluzione adottata dalla Santa Sede medesima, di nominare i detti Vicari da lei dipendenti e potrebbero nascere degli attriti. È, quindi, mente del Santo Padre che cote-sta Sacra Congregazione Concistoriale, allo scopo di evitare tali inconvenienti, emani direttamente e senza alcun accenno alle facoltà a Mgr. Bartolomasi ed agli atti da lui compiuti, i Decreti relativi alle nomine anzidette. Resteranno, naturalmente, immutate le surricordate facoltà del Vescovo Castrense. Vuole, peraltro, Sua Santità che qualsiasi provvedimento pubblico concernente l'amministrazione spirituale dei territori summenzionati sia emanato d'ora in poi direttamente da cotesto Sacro Dicastero. Il sottoscritto Cardinale non mancherà

di tenere informata Vostra Eminenza di quanto si riferirà all'esecuzione di tali venerate disposizioni del Santo Padre. Intanto, prega la stessa Eminenza Vostra di far determinare esattamente ed indicare nel medesimo Decreto di nomina dei Vicari suddetti le facoltà loro concesse. E stima utile, a questo riguardo, di trasmetterLe, in copie qui accluse (Alleg. 3, 4 e 5) due dimande del rev. Enrico Paolazzi ed una del rev. Cesare Lega, ambedue del numero dei Vicari medesimi.

Lo scrivente Cardinale sarà grato a Vostra Eminenza se vorrà fargli conoscere con sollecitudine le decisioni di cotesto Dicastero.

Dokument št. 3: Sedejeva oporoka, 29. maj 1915, z originalnim pečatom – v: ASV, Segr. Stato, Guerra 1914-1918, rubr. 244, fasc. 309, ff. 202r–203v:

Gre za Sedejevo oporoko, ki je bila napisana tik preden je zapustil Gorico leta 1915. Najdena je bila v Vidmu, ko so tja pripeljali številne zaboje iz goriške nadškofije.

V imenu Presvete Trojice, Boga Očeta, Sina in Sv. Duha. Amen. Nji bodi čast in hvala za vse milosti in dobrote, ki sem jih prejel v teku svojega življenja, posebno pa za izredno milost duhovniškega poklica in škofovskega dostojanstva.

Ker ne vem, kdaj me bo Bog poklical iz tega sveta pred svoj sodni prestol, si štejem v dolžnost, da zdaj, ko sem zdrav na duši in telesu in pri polni zavesti, napravim oporoko. V ta namen določim o svojem premoženju to-le:

1. Moje telo naj se pri balzamiranju ne odpre, ampak čim prej po pontifikalnem obredu blagoslovi in pokoplje in sicer v romarski cerkvi na Sv. Gori nad Solkanom, ali pa, ako tam ne bo mogoče, v pokopališni cerkvi sv. Jerneja v Cirknem.
2. V zveličanje svoje uboge duše zapustim šeststo (600 k.) kron za manualne maše, vsaka po tri krone.
3. Poleg tega ustanovim pri župni cerkvi sv. Ane v Cirknem eno peto mašo z leviti (z oficijem in Libero), ki se ima opraviti vsako leto na dan moje smrti. V ta namen volim tisoč kron (1000 k.), ki se ne smejo cerkljanskemu župniku zaračunati v kongruo. Ako bi se to zgodilo, se ima porabiti ta glavnica za manualne sv. maše, vsaka po tri krone v blagor moje duše in umrlih sorodnikov.
4. Moj vesoljni oporočni dedič je knežje-nadškofijsko in Werdenberško semenišče v Gorici.
5. Za izvrševalca svoje poslednje volje imenujem preč. g. Kanclerja Knežje-nadškofijskega ordinariata in mu za njegov trud zapustim 200 k (200 k.). Razume se, da se mu imajo vse postavne diete ali drugačni stroški, ki bi jih imel v tej zadevi, od mojega vesoljnega dediča povrniti.

6. Svetopisemske in jezikoslovne knjige svoje lastne knjižnice, ki je v zadnji sobi proti vrtu, zapustim knjižnici goriškega bogoslovnega semenišča. Vse druge knjige pa mojima nečakoma čč. gg. duhovnikoma Cirilu in Miklavžu Sedeju. Vrh tega zapustim prvemu (Cirilu) državno obveznico z dne 1. julija 1868 št. 855029 za sto gld nom. vred., drugemu (Miklavžu) pa svoj harmonij.
7. Za uboge svoje rojstne vasi v Cirknem zapustim čistih dva tisoč (2000 k.) kron, katerih obresti ima vsako leto med nje razdeliti preč. g. župnik cerkljanski. Ako pa se kedaj ustanovi v Cirknem hiša ali zavod za oskrbovanje ubožnih, pripade takoj cela ta glavnica temu zavodu.
8. Svojemu bratu duhovniku Janezu Sedej zapustim v spomin svoj naprsni križec (brez zlate verige), vdelan z dragimi kamenji, ki mi je bil poklonjen od preč. duhovščine, ko sem bil imenovan za nadškofa, kakor tudi svojo zlato uro. Ako umrje on prej kakor jaz, pripade oboje onemu sinu ranjkega brata Antona Sedej in njegove žene Marjane, ki bo gospodar v moji rojstni hiši v Cirknem.
9. Svojemu bratu Mihaelu Sedej volim eno tisoč kron (1000 k.), ako pa umrje on prej kakor jaz, pripade ta znesek gospodarju moje rojstne hiše, kakor rečeno pod štv. 8 tega testamenta.
10. Svojemu nečaku č. g. Francetu Močnik iz Gorij zapustim vso opravo z vsemi mobilijami, talarji in obleko črne barve, ki se nahajajo v moji spalnici izvzemši dve veliki vstric stoječi omari ter razen vijoličastih talarjev, mozet, pasov in roketov, ki naj ostanejo nasledniku mojemu, ako bodo njemu povšeči. Moji nečakinji Katarini Močnik iz Gorij volim petsto kron (500 k.) in sliko na platno, visečo v salonu poleg nove kapele, predstavljajočo zaroko sv. Katarine z Jezusom s zlatim okvirom (kopija Palme nuove?).
11. Svoji kuharici in kanoniku (Rammardinuno?) volim vsakemu po štiristo (400) kron, vrtnarju, hlapcem in deklam, ki stanujejo v škofijski palači, vsakemu po 200 kr. (dvesto) čistih, proseč jih, da zame molijo.
12. zavarovan sem za slučaj smrti pri Assicurazioni generali, s polico št. 271152 z dne 19. aprila 1902 za desetisoč kron; na dalje pri isti zavarovalnici s polico št. 400001 z dne 10 jan. 1907 za pet tisoč kron in slednjič pri Prvi česki splošni delniški družbi za zavarovanje na življenje, s zavarovalno listino št. 7394 z dne 2. mal. travna 1906 za štirinajst tisoč kron, torej skupno za 29.000 kron.

Vrh tega imam pri goriškem Montu nekaj tisočakov naloženih. Vse pohištvo, ki se nahaja v nadškofijski palači, razen cerkvenih knjig, posod in paramentov, nahajajočih se v kapelah in njih sakristijah, škofovskih insignij (izvemši pod št. 8 imenovani naprsni križec) in portretov goriških nadškofov,

kakor sploh k nadškofijski menzi spadajočih vrednostnih papirjev in dragočnosti, kakor so v predajnem protokolu navedene, nadalje razen knjig ranjkega kardinala in nadškofa Jordana, ki so postavljene v prvih dveh sobah zad za sprememnim salonom, je moja lastina. Ravno tako kočije z nadškofijskim grbom, kuhinjska posoda, mizna oprava in živina v hlevu.

H koncu se prav iskreno zahvaljujem preč. duhovščini in vernikom za skazano mi ljubezen in pomoč v moji težki škofovski službi, proseč jih odpuščanja, ako sem koga nehote razžalil ter jim pošiljam zadnji nadpastirski blagoslov priporočevaje jim gorečnost in stanovitnost v sv. veri, zvestobo in vdanost do sv. Očeta, Cesarja in mojega naslednika na prestolu nadškofijskem ter slednjič edinost in slogu med obema narodnostima zoper skupnega sovražnika.

Ta svoj testament sem spisal lastnoročno, ga podpisal in mu pritisnil svoj pečat.

V Gorici dne 29. maja 1915 (petnajst), Dr. France Borgia Sedej, knez nadškof goriški

Dokument št. 4: **Karlinovo pismo Gasparriju, Trst, 30. marec 1917, št. 30651 – v: ASV, Segr. Stato, Guerra 1914–1918, rubr. 244, fasc. 119, ff. 138–139:**

V prvem delu pisma škof Karlin sprašuje državnega tajnika, kako naj se ravna pri dopisovanju z nunciature glede pisem sorodnikov, ki iščejo informacije o svojih sorodnikih, ki so ostali v Italiji. V drugem delu izrazi željo, da bi mu papež podelil nekatere častne naslove, saj bi s tem dokazal, da je vdan svetemu očetu.

Se mi azzardo in questi tempi straordinariamente critici rivolgermi a Vostra Eminenza con una lettera privata, domando mille scuse, sapendo bene quanto occupata si trovi Vostra Eminenza particolarmente negli ultimi mesi della conflagrazione europea. Le premure delle mie condizioni me la impongono. Ed ora subito in medias res.

Dal principio della guerra con l'Italia si sono trovati ben tosto nella mia cancelleria vescovile rappresentanti di parecchie famiglie per aver delle notizie dei loro cari in Italia. Io da principio ho corrisposto ben volentieri ai loro desideri e così si svolse una corrispondenza bastanza vivace fra la diocesi di Trieste e la Segreteria di Stato nel Vaticano. Dopo alcuni mesi però mi venne notato dalla Nunziatura di Vienna, che vengono spedite da Trieste troppe lettere e che questo modo di agire potrebbe suscitare il sospetto del governo austriaco. Poi ci siamo mitigati per alcuni mesi, ma precisamente da quando si trova a Vienna il nuovo Nunzio la corrispondenza cresce di nuovo da settimana in settimana. Io per dir la verità non sono stato mai seccato dall'autorità governativa o militare in proposito. D'altro canto però non vorrei neppure che nascesse qualche

sospetto né a Vienna, né a Roma. Ed è perciò che prego Vostra Eminenza di darmi benignamente un cenno, come ho da comportarmi, o scegliere fra i più bisognosi o desiderosi delle notizie dall'estero.

Poi vorrei proporre a Vostra Eminenza in tutta la confidenza un'altra cosa. Da quando il Reverendissimo Principe Vescovo di Trento si trova confinato a Heiligen Kreuz presso Vienna la opinione pubblica di questi paesi ha messo in certo contrasto il vescovo di Trieste con quello di Trento, accennando che fosse il monsignor Eudrici più ecclesiastico, più romano, io però più governativo o austriacante. È ben naturale, che sono nate tali allusioni in base alle condizioni presenti della guerra. Ma quanto a me, io sarei dispiacentissimo di esser messo in qualche contrasto cogli altri vescovi, anzi tutto la mia attività vescovile è un argomento ad oculos, di esser stato sempre nelle più strette connessioni colla Curia romana e specialmente colla Santa Sede. Prima della guerra son venuto ogni anno a Roma e rendere omaggio al Santo Padre. In tali dicerie delicate poi mi è assolutamente impossibile di prenderle in pubblica discussione o chiarirle in altra maniera. Ruminando sulla causa son giunto all'idea, la quale in tutta la confidenza vorrei proporre a Vostra Eminenza. Prego però anticipatamente di non giudicarmi male, benché il mio pensiero apparisca ambizioso. Credevo cioè che tutte queste dicerie dovessero sparire subito se constasse che Sua Santità colla medesima benevolenza abbraccia il vescovo di Trento come quello di Trieste. E questo si notificerebbe se Sua Santità si degnasse di nominarmi Prelato domestico, Assistente al Trono e Comite Romano.

Eminenza! Lo so bene, che il titolo non ha il vescovo non punto il buon vescovo. Ma riguardo alle mie condizioni e difficoltà speciali da vescovo Triestino già prima della guerra e specialmente dacché siamo in guerra coll'Italia, son costretto d'interessar Vostra Eminenza acché si degni palesare questa mia domanda al Santo Padre. Mi dispiace assai di molestar Vostra Eminenza con tali cose piuttosto vane nei tempi normali, ma per le mie condizioni di momento verrebbe la nomina assai gradita.

Domando di nuovo scusa di aver importunato con queste righe Vostra Eminenza ...

Dokument št. 5: **Jegličevo pismo Benediktu XV., Ljubljana, 12. januar 1916, št. 139 (13614) – v: ASV, Segr. Stato, Guerra 1914-1918, rubr. 244, fasc. 73, f. 183rv:**

Jeglič obžaluje, da ne more svoje vdanosti papežu izkazati osebno. Svetemu očetu v pismu obljublja svojo bližino in ga podpira v njegovih prizadevanjih za mir. Hkrati izrazi zaupanje, da se hitro reši t. i. »rimsko vprašanje«.

Valde doleo, viam ad Vestram Sanctitatem mihi esse praecusam esse. Licet hanc ob causam homagium Vestrae Sanctitati debitum exhibere personaliter

non possim, spiritu tamen saepius, immo quotidie praeprimis tempore orationis et sanctae Missae, apud Vestram Sanctitatem commorari soleo.

Ego cum clero fidelibus dioecesis Labacensis libenter legimus de conatibus Vestrae Sanctitatis, quibus inter populos, qui bello atrocissimo invicem dilacerant, pax iusta nec non stabiliter perseverans restituatur, atque interim saltem sequelae funestissime pro posse imminuantur.

Omnes nos Dominum, in cuius manibus corda omnium reposita sunt, instantissime deprecamur, ut misertus populorum intentiones Vestrae Sanctitatis, utpote sui Vicarii his in terris, favorabiliter excipiat, pacem quo citius nobis procuret, atque in praeparanda pace efficacem cooperationem Vestrae Sanctitati concedat. Speramus quoque, fore ut Deo dante confusis inimicis conatibusque eorum eversis quaestio romana favorabiliter solvatur.

Pedes Vestrae Sanctitati exosculans benedictionem apostolicam pro me, pro meo clero atque pro meo populo instantissime peto Vestrae Sanctitati obediens Antonius Bonaventura episcopus.

Dokument št. 6: Lampetovo pismo nunciju Valfréju di Bonzo, Ljubljana, 22. julij 1918, št. 82811 – v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, pos. 1263, fasc. 509, ff. 86r–87v:

Evgen Lampe hoče od Svetega sedeža preklic Jegličevega ukaza pod pokorščino, da preneha sodelovati pri časopisu »Resnica«. V nadaljevanju predstavi svoje delo in okrcja Jegličevo politično udejstvovanje, ki gre v smeri neposrednega rušenja avstrijske monarhije, pri tem pa sodeluje tudi z liberalnim taborom.

Humillime infrascriptus Dr. Th. Eugenius Lampe, Canonicus Ecclesiae Cathedralis Labacensis, peto Excellentiam Tuam, ut annulletur sequens mandatum Episcopi Labacensis Dr. Antonii Bonaventurae Jeglič.

Die 28 Ianuarii 1918 accepi a Revmo Domino Episcopo sequentem epistolam:

»Vi oboedientiae debitae Ordinario interdico tibi violationem disciplinae ecclesiasticae quacumque agitatione contra mandata Episcopi. Interdico Tibi actionem verbis aut litteris Labaci vel in Dioecesi, interdico quacumque cooperationem ad folium »Resnica«. Si me falsam viam procedentem putas, adhibeas media Jure Tibi concessa, ut opus meum damnificum inhibeas: quae tibi praesto sunt, si per Nuntiaturam Romae me accuses cum ergumentis de meo opere.«

Die 30 Ianuarii respondi Episcopo, me hanc causam ad Sanctam Sedem deferre debere, quia propter munera mea publica tale mandatum accipere non

possum. Sed usque adhuc nihil feci, quia expectabam, Episcopum ipsum iniuriam mandati sui cognoscere posse. Res autem semper in peius crescunt, et die 2 Junii h.a. accepi novam epistolam, in qua Episcopus scribit:

»Dicas mihi sicut coram Deo, quomodo te habeas versus folia »Resnica« et »Novice«.

Ad defensionem tantum meam et ad vindicanda iura, quae cum officio meo connexa sunt, hanc causam ad Excellentiam Tuam defero. Hoc mandatum iniustum est et ob bonum commune istud implere non possum.

Annunte Episcopo accepi mandatum publicum et a. 1908 electus sum a populo Delegatus stabilis Ducatus Carniolae tamquam mandatarius communitatum agricultorum totius provinciae. A Capitano Provinciae eius Vicarius electus administratio autonoma totius provinciae mihi incubuit.

Disciplinam ecclesiasticam nunquam violavi, e contra semper clerum et populum ad disciplinam servandam hortatus sum. Nunc autem Episcopus Labacensis in gravissimos incidit errores et omni vi in clerum adhibita omnes sacerdotes ad errores suos amplectendos compellere vult, ex quo innumerabiles rixae et iurgia inter sacerdotes oriuntur et totus populus catholicus confunditur.

Actione ad instaurandam Rempublicam independentem Jugoslavica ininita Episcopus Labacensis tamquam heros nationalis omnia fini huic assequendo subordinare vult.

Si talis Respublica formaretur modo legali, mihi quoque gratissima erit, sed methodus ab Episcopo electa perniciosa est, totum populum vehementissimis implicat contentionibus, et passiones hisce turbulentis temporibus iam satis excitatas fervorem incendit.

Primo ordines catholicos confudit eiusque cooperatio cum liberalibus et actio ostilis contra veterem organizationem catholicam quam iniuste accusabat, eam in rebus nationalibus minus strenuam fuisse. Dein totum populum articulis in foliis publicis nomine suo signatis provocat, ut se avertat ab egregio duce catholico Joanne Šušteršič, Capitano Provinciae, et tamquam Episcopus omnes cogere vult ad amplectendam politicam a Societate parlamentari »Jugoslovanski Klub« Viennae agitatam. In hac societate parlamentari autem viri Ecclesiae adversi, liberales et schismatici, magnam exercent auctoritatem. Ita evenit, ut Partitus sic dictus Episcopalis cum Ecclesiae hostibus contra viros catholicos acerbissime contendat et eos ex vita publica expellere conetur.

Munus enim me cogit, ut populum ad tranquillitatem moneam, eum a falsis prophetis, qui auribus tantum blandiuntur, avertam et ad oboedientiam versus legitimam potestatem adducam.

Episcopus autem, immemor illius Apostoli ad Romanos: Non est potestas nisi a Deo etc. populum foliis suis contra potestatem excitat, praedicans ius autodeterminationis populorum, quod in praxim ad plenam ducit anarchiam.

Nuper in foliis Episcopalibus »Slovenec« et »Domoljub« omnes Communitates (Comuni) provocatae sunt ut oboedientiam Supremae auctoritati Provinciali denegent et contra eius ordinationes repugnent.

Nunquam me Episcopus adducere poterit, ut tali operi me associem.

Collaborare non possum, ut disciplina in officiis mihi subiectis civilibus ita pessum detur, prouti, pro dolor, disciplina ecclesiastica in Dioecesi subversa est.

De quo libellus scribendus esset.

Folia »Novice« et »Resnica« sensu catholico scripta populum in fidelitate ad Dominum Augustissimam Austriacam conservare student, minime iustas causas nationales slovenas negligentes. Ex quo folia Episcopalia hostiliter contra Statum Austriacum et Potestatem Provinciam scribunt, alia folia mihi praesto non sunt, in quibus edicta officialia publicem et administrationem Provinciae ab iniustis defendam insultibus.

Quibus praemissis humillime peto:

Annuletur iniustum mandatum Episcopi

Dr. Eugenius Lampe, canonicus Ecclesiae Cathedralis Labacensis, Delegatus stabilis Ducatus Carniolae, Vicem Gerens Capitani Provinciae, Praeses Imper. Regalis Societatis Carniolicae ad promovendam agriculturam, Praeses Consociationis Centralis societatum oeconomicarum.

Dokument št. 7: Piberjevo pismo nunciju Valfréju di Bonzo, Ljubljana, 16. julij 1918, št. 82811 – v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, pos. 1263, fasc. 509, ff. 88r–89r:

Podobno kot Evgen Lampe tudi Janez Piber predstavi svoje udejstvovanje v dobro slovenskega naroda, pri tem pa se Svetemu sedežu pritoži nad političnim delovanjem škofa Jegliča, ki pri »prenovi« Slovenske ljudske stranke vnaša med vernike nemalo zmede.

Celsissime ad Excellentissime Domine!

Latere Excellentiam Tuam minime potuit, Episcopum Labacensem Revmum Dominum Antonium Bonaventura ideis politicis prorsus falsis obstrictum totum clerum populumque Dioecesis suae vi oboedientiae Ordinario debita ad amplectendas suas ideas de re politica nationali et oeconomica cogere velle, quamobrem gravissimae in hac Dioecesi exortae sunt dissensiones.

Die 11 Julii huius anni accepi ab Episcopo hoc mandatum; Koi (?) sedaj Vam pa povem, da sem narocil g. kapelanu, naj etc.

Quod sonat traductum in linguam latinam:

»Coadiutori Tuo mandavi, ut fideles Tuae Parochiae qui paucis exceptis omnes addicti sunt Partito Popolari Sloveno, ad regulas huius partiti organizet

et debitum Comitatum localem constituat. Jubeo Te severe, ut ei ad Congressum faciendum tecum in domo ecclesiastica committas. Pariter tibi severe interdico propagare folia »Resnica« et »Novice«, quia dolose adversantur normae ecclesiastico-politicae, quam tamquam Episcopus statuere debui et quam tota fere natio sequitur.«

Instantissime peto, ut hoc mandatum Episcopo ab Excellentia Tua annulletur. Parochia mea hucusque tranquilla et concors erat, Partito catholico addicta et ego tamquam parochus, tamquam delegatus ad Comitata Provincialia et collaborans in omnibus societatibus bonum publicum spectantibus mandatum meum fideliter ad normas a Pontificibus Leone XIII et Pio X praescriptas exercebam. Novae normae, quas Episcopus Labacensis Dr. Jeglič statuit, autem totam dioecesim perturbant, catholicos confundunt et Ecclesiae hostibus tantum prosunt.

Sed de hoc iudicent Superiores, ego tantum casum meum profero.

Hic novus partitus popularis slovenus nuper in parochia mea me invito congressum habuit, ad quem ex parochiis vicinis omnes adversarii rei catholicae confluerunt et cui vir Ecclesiae hostilissimus, acerbissimus adversarius parochi sui proprii praesidebat, et sermones habiti sunt, qui minime catholici censendi sunt. Et tali partito ego domum committam ecclesiasticam? Conscientia sacerdotalis me cogit petere, ut tale mandatum annulletur.

Folia »Resnica« et »Novice« sensu catholico scripta sunt, folia autem, quae coadiutor meus propagat, errores modernos spirant, meipsum aggrediuntur et dissensiones in parochia mea excitant.

Peto instantissime Excellentiam Tuam:

1. Executio mandati Episcopalis sistatur.
2. Fiat inquisitio mearum assertionum, quem in finem audiantur:
  - a) Dr. Th. Eugenius Lampe, Canonicus Ecclesiae Cathedralis Archidiaconus Carniolae Superioris.
  - b) Parochi vicini:
Ignatius Fertin, parochus in Zasip
Johannes Oblak, consiliarius episc. in spirit., parochus in Bled.
Martinus Drolc, parochus in Bohinjska Bela
Antonius Golf, parochus in Srednja Vas
Franciscus Zvan, parochus in Bohinjska Bistrica
Andreas Krajec, parochus in Kranjska Gora
3. Commoneatur Episcopus, ne coadiutorem excitet contra parochum proprium.
4. Videantur normae sic datae ecclesiastico-politicae Revmi Domini Antonii Bonaventurae Jeglič, Episcopi Labacensis, an concordent cum jure

ecclesiastico.

Longe abest a me omne odium versus Episcopum, quem diligo et colo, et cui in omni re ecclesiasticam plenam exhibeo oboedientiam, sed in hoc casu, propter conscientiae meae tranquillitatem et populi mihi commissi utilitatem sententiam Excellentiae Tuae invoco ad pedes Suae Sanctitatis humillime provolutus ... Johannes Piber.

Parochus in Gorje, Deputatus ad Consilium Provinciale, Praeses Cassae ruralis, Membrum Consilii directivi Caesareae Regalis Societatis carnionicae ad promovendam agriculturam. Gorje in Carniola die 16 Julii 1918.

Dokument št. 8: Jegličevo pismo nunciju Valfréju di Bonzo, Ljubljana, 4. avgust 1918, št. 82811 – v: S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria, pos. 1263, fasc. 509, ff. 79r–85r:

Jeglič v prvem delu prikaže razvoj v Slovenski ljudski stranki, kjer naj bi vladalo očitno vedno manjše zaupanje v delo J. Šušteršiča. V drugem delu škof odgovarja na obtožbe Lampeta, Piberja in Pegana.

Statum politicum-ecclesiasticum meae dioecesis ad amussim descripsi literis meis ad Sanctam Sedem die 6 Maii 1918. Ut vero Excellentissimus iudicare possit accusationes canonici Lampe, parochi Piber et advocati Pegan, delineationem situationis cum nonnullis necessariis additamentis repeto, sicuta sequitur:

1. Ante mensem Novembrem anni 1917 florebat in mea dioecesi pars catholica, nominata: »pars popularis slovenica«. Innixa principiis vere catholicis, prouti in quattuor congressibus catholicis celebratis in urbe Ljubljana clare determinata atque vitae politicae, sociali et oeconomicae applicata fuerunt, adunatam habuit in se omne clerum et immensam maioritatem populi. Dux fuit Dr. J. Šušteršič, nunc caput provinciae (Landeshauptmann). Iste dux in dies maiori absolutismo partem regebat; viros intelligentes, operarios et alios despiciebat, clerum vero ad se attrahebat et praeprimis decurrente anno 1916 diversis vicibus procuravit, ut clerus ab illo convocatus absolutam illi confidentiam voveret. Perspexit nimirum, recedere a suo ducto viros intelligentes, iuventutem, milites necnon omnes slovenos, qui in terris Carniolae finitimis habitant, atque Croatas. Ideo ope cleri positionem suam firmare et conservare intendebat.
2. Ad servandam suam publicam auctoritatem postulavit, ut a deputatis comitiorum imperii elegeretur qua membrum delegationis Austriacae. Immo ab asseclis suis, praecipue a sacerdotibus, obtinuit mandatum pro delegatis, ut illum in delegationem eligere debeant. Mihi saepius dixit, se in casu, quo non eligeretur, consecraria necessaria deducturum. Et revera electus non fuit.

In sua ambitione laesus convocavit suos asseclas, inter quos multos sacerdotes, quibus applaudentibus proclamavit: partem popularem slovenicam esse sublatam eiusque loco erigendam novam partem agrariam, pro cuius fundatione proclamationem composuit, aptam ad excitandas passiones pessimas.

Persuassus fore, ut tali actione omnis populus perturbetur necnon ut viri intelligentes, iuventus, milites a duce Šušteršič atque a clero illi adhaerente penitus recedant, consilium cepi cum viris probis, quid agendum sit. Statuimus, sustinendam esse probatam partem popularem slovenicam, atque invitandum populum et clerum, ut huic parti, pro qua per tot annos sudavimus, maneant fideles, nihilominus ut omnes, qui ab illa duce Šušteršič recederent, amicabilem absque ira vel aversione tractarent. Cum tempus urgeret, proclamationem meam non potui publicam facere in folio diocesano, sed adhibere debui nostra folia politica »Slovenec« et »Domoljub«. Quae omnia acta sunt ad finem mensis Novembris.

Per se patet, meam actionem minime placuisse duci Šušteršič eiusque asseclis, inter quos canonicus Lampe, parochus Piber necnon advocatus Dr. Pegan eminent. Ut clerum et populum sibi adunarent duo folia edere coeperunt, et quidem folium »Resnica«, quod semel in hebdomada, et folium »Novice«, quod quotidie editur: quae folia veritatem obreptionibus et subreptionibus obfuscare, partem popularem slovenicam omnimodo denigrare, ad omnem actionem ineptam declarare, immo de fide et patriotismo suspectam reddere contendunt. Cum insuper nova pars agraria nullos progressus facit, alteram associationem in publico consensu erigere decreverunt, cui ad populum decipiendum nomen »Unio slovenica-catholica« dare volunt.

3. Interim nova quaestio agitari coepit, sc. declaratio Jugo-slavica proclamata in comitiis imperii die 30 Maii 1917. Quae declaratio originem ducit ex perpetuis iniuriis illatis nationi slovenicae, croaticae et serbicae a politica gubernii centralis Viennensis et Buda-Pestiniensis, atque a variis associationibus germanis et magiariis. Nostrae quaerelae et reclamaciones nihil profuerunt; immo minae prolatae novissimis temporibus atque actiones a parte eorum, qui populum germanicum et magiaticum repraesentant, sole clarius probaverunt, in periculo esse ipsam existentiam populi slovenici atque liberam evolutionem populi croatici, quem Magiari subiugare sibi contendunt. Cum urgente bello omnia susdeque vertantur, cum futurum sit, ut constitutio austriaca reformetur, cum omnes populi, licet numero parvi, iura neutralia reclamant, ab oppressis Jugo-slavis solemniter in comitiis imperii ipsis 30 Maii 1917 proclamatum fuit, ab ipsis postulari statum proprium independentem – sc. a Germanis et Magyaris – intra fines

Austriae atque sub sceptro imperatorum de domo Habsburg.

Praefata declaratio in dies altiores figebat radices in populo slovenico. Ab initio ego tacebam; ast cum periculum immineret, ne a Slavis non austriacis atque a viris Austriae offensis ista declaratio perverteretur in sensum antipatrioticum, antiaustriacum, ego varias partes politicas provocavi, ut declarationem de mense majo aliquantum clariorem redditam ab omnibus simul subscriptam coram universo mundo publicemus. In mea formula enim sensum patrioticum clarius expressi, spem manifestavi futurum esse, ut noster Imperator nostris votis satisfactor sit, gratias insuper Suae Sanctitati atque Imperatori reluti pro conatu stabiliendae pacis iustae pro omnibus populis. Formulae ita ampliatae omnes subscripsimus, atque foliis publicavimus. Quod factum est ad finem mensis Octobris anni 1917.

Quod factum omnem populum nostrum vehementissime commovit. Exinde hanc formulam omnes suam fecerunt illamque subscriptam a plus quam centum millibus nostrae delegationi imperiali et per illam gubernio centrali expedierunt. Huic formulae patriotticae populus meus firme adhaeret illamque qua data occasione de novo atque cum entusiasmo affirmat. Addo hanc actionem ab ipso Imperatore repetitis vicibus approbatam fuisse.

Declarationi majali et nostrae formulae dux Šušteršič nomen quidem dedit, ast non libenter sed moraliter coactus. Exinde vero pars illi adhaerens non cessat hanc declarationem reddere suspectam tam verbis tum articulis et notitiis in foliis »Resnica« et »Novice«, quapropter Šušteršič cum suis asseclis a populo quasi despicitur.

4. Fateor, ab initio ortam fuisse sat magnam confusionem non solum in populo, sed etiam in clero, ac si pars slovenica popularis cum parte liberali, cui etiam atheistae adhaerent, in unam partem coaluisset. Causam huius confusionis praebuit mea subscriptio cum liberalibus, atque varii conventus populi utriusque partis, in quibus viri catholici et liberales ad populum sermones tenebant. Ast isti conventus mixti non pertractabant aliam questionem, quam declarationem necessitatemque proprii status pro Slovenis, Croatis et Serbis intra fines monarchiae Austriacae. Insuper viri partis popularis slovenicae statim firmiterque coram populo profitebantur, se de nullo fidei articulo recedere velle, ad suam partem politicam non posse pertinere nisi virum professione et vita catholicum, immo jam decreverunt tales conventus permixtos non amplius esse convocandos nisi in casu, quando a ducibus propter unanimem manifestationem in re pure nationali talis conventus necessarius declareretur.
5. Cum una fractio partis liberalis falsis affirmationibus populum ad se colligere atque praecipue folium »Domovina« propagare conaretur, pars slove-

nica popularis persuasa est, necessarium esse ut omnis populus per omnes parochias in sua organizatione coniungeretur, atque coniunctus faciliter in veritate contineretur. Quia vero in aliquibus parochiis parochi parti ducis Šušteršič adhaerent, et propterea huic organizationi minime favent, immo populum sibi atque influxibus malis relinquunt, pars slovenica popularis me annuente in sua actione inprimis parochum rogat, ut in organizatione populi secum cooperaretur; si vero renuit tunc ad cooperationem invitatur cooperator cum aliis viris idoneis. Ego ipse cooperatores ad adiutorium in organizatione populi, parochi renuente excito, ne populus a sacerdotibus derelictus in aliis quoque quaestionibus stricte ecclesiasticis auctoritatem sacerdotibus respuat. Populus iste petit a me sacerdotes, qui in istis quoque temporibus et quaestionibus se exhibeant duces eiusdem.

6. Situatio praesens est ut sequitur: cum episcopo et parte populari slovenica consentiunt maior pars cleri, fere omnes viri exculti, qui munere professorum, advocatorum, medicorum etc. funguntur, omnes milites et fere universus populus, Sloveni quoque a provinciis finitimis et Croatae, a quibus omnibus subscriptus propterea, quia suo agendi modo claram firmamque directionem omnibus monstravit, supra modum celebratur. Ex parte opposita stat dux Šušteršič, paucissimi viri exculti, vix unus vel alter e populo et proh dolor magna pars cleri, qui vero a populo derelinquitur ita, ut timor, ne auctoritas huius partis in populo etiam in rebus pure ecclesiasticis penitus intereat, non sit inanis.

Descripta nostra situatione in suo initio, progressu et praesenti statu ad puncta accusationis breviter respondere potero.

1. Piber die 16 Julii 1918

Ad 1. Nego me ideis politicis prorsus falsis obstrictum esse, immo, ne ideae falsae clerum et populum pervaderent, ideas de »democratia« atque »de jure populorum determinandi propria voluntate suam constitutionem« in folio diocesana anni 1917 e principiis catholicis clare exposui.

Ad 2. Nego assertiones, nam vi oboedientiae nonnisi tres sacerdotes, duces oppositionis, obligavi, ne actionem episcopi directe oppugnent, et quidem canonicum Lampe, qui obedire non vult, parochum Šarec qui tacet, et cooperatorem Traven, qui interim mortuus est; insuper quattuor vel quinque sacerdotibus mandavi, ne folium »Resnica« propagare audeant; populum solummodo una vice invitavi ut parti slovenicae populari fidelis maneat (vide supra n. 2) quam invitationem ex corde secutus est. Dissensiones vero dantur inter partem popularem atque assecclas ducis Šušteršič, quae praecipue a canonico Lampe et aliquibus sacerdotibus iterum iterumque excitari solent.

- Ad 3. Concedo me istum mandatum dedisse; talem mandatum necessarium fuisse, patet ex expositione sub n. 5.
- Ad 4. Parochiam huius parochi tranquillam et concordem fuisse nec non additam parti slovenae populari; addo parochiam nunc quoque concordam esse, eidemque parti, excepto parochi et quibusdam numero paucissimis viris, adhaerere.
- Ad 5. Nego omnes assertiones ex toto; nam sicut ex superiori expositione patet a me conservatam antiquam partem slovenico-popularem (vide n. 1, 2.) et actione mea vitam catholicam quam plurimum promotam fuisse (vide n. 6.). Immo optimi viri asserunt, me actione mea ecclesiae magnum praestitisse servitium, eo quod liberalibus periculosissima arma e manibus eripuerim, sc. accusationem, ac si clerus antinationalis esset atque serviliter addictus quilibet gubernio. De commotione in dioecesi lege supra exposita in num. 2 ad finem et n. 3.
- Ad 6. Concedo ante aliquot menses in parochia huius parochi parochi invito congressum habitum ab asseclis ex parte populari slovenicae et partis liberalis et quidem praeside viro liberali. Ast viri catholici ingenue et aperte declaraverunt, se Ecclesiae catholicae principia nunquam esse prodituros, licet nunc huic congressui praesideat vir liberalis, in decursu non agebatur nisi de declarationi majali, contra fidem vel Ecclesiam ne verbum quidem prolutum fuit (de hac re vide supra n. 4).
Domum vero ecclesiasticam postulavi nuper die 11. Julii tantummodo pro congressu ad organizationem partis popularis slovenicae, postquam prima partialis confusio iam diu disparuit et congressus mixti vetiti sunt (vide n. 5).
- Ad 7. Concedo folia »Resnica« et »Novice« esse scripta sensu catholico, in quantum fidem catholicam profitentur, non vero in quantum partem popularem slovenicam vehementer oppugnant et quidem laedendo et detorquendo veritatem (vide supra n. 2 ad finem) eo modo, quo in hac accusatione e parte parochi Piber et canonici Lampe factum est.
Nego, folia partis nostrae »Slovenec« et »Domoljub«, quae a nobis commendantur et a coadiutore propagantur spirare modernos errores et quando in illis assertiones proferuntur, quae falsum sensum habere possunt, a me (?) aliis viris statim corriguntur. Nego dissensiones in populo istius parochiae, nam populus omnis excepto parochi et paucis viris concors permansit.
- Ad 8. Concedo nominatos parochos excepto canonico Lampe sat tranquillos esse, sed praeoccupatos assertionibus, prouti in foliis »Resnica« et »Novice« falso proferuntur.
- Ad 9. Concedo parochum in aliis negotiis ecclesiasticis sat legalem esse.

2. Lampe de die 22. Julii 1918

Ad 1. Concedo me ita egisse, nego vero actionem meam esse iniuriosam, prouti ex superiori expositione n. 1-6 ad amussim patet; canonicus videtur seipsum de mandato meo non observato accusare.

Ad 2.: nego assertionem meum mandatum esse iniustum atque bono communi nocivum.

Ad a) concedo; ad b) nego, nam decursu nostrae scissionis canonicus in conventibus sacerdotum illos contra mandata episcopi excitabat;

Ad c) nego me in errore incidisse atque omni vi clerum ad meos errores amplectendos compellere; nam solummodo tribus sacerdotibus, utpote ducibus contra mandata episcopi, sub oboedientia praecepi, ne directe contra me agant, nulli vero sacerdotum mandavi, ut partes meas positive amplectatur, immo omnes eodem modo amico et humano recipere soleo.

Ad d) nego omnes assertiones, utpote quae veritati minime respondet (vide expositionem n. 1-6)

Ad e), a) nego assertionem ex toto; de quaestione vide supra n. 3

ad b) nego et rogo ut dere (?) videas supra n. 4

ad c) nego ex toto, nam prouti supra n. 2 exposui, solummodo una vice et quidem primam meam invitationem, eo quod tempus urgeret, in foliis »Slovenec« et »Domoljub« publici juris feci. Initio huius anni in meo folio dioecesano adhuc una vice clero exposui et probavi meam agendi rationem, dissidentesque ad unitatem provocavi. Quam expositionem me permittente »Slovenec« reproduxit; de egregio duce Sustersic vide supra n. 2 et 2.

ad d) iterum nego, nam societatem parlamentarem »Jugoslovanski Klub« nunquam memini (?), sed semper locutus sum de solummodo de parte nostra populari, quae in rebus politicis qua duces sequitur deputatos ad comitia imperialia, qui revera in »Jugoslovanski Klub« cum aliis Jugoslavis cooperatur; ast pars nostra popularis illos duces sequi vult, donec et in quantum principiis catholicis permanserint fideles.

ad e) nego cum omni indignatione; res patet ex supra dictis ex n. 1-6; addo viros catholicos, qui e vita publica pellantur, non esse nisi paucos et praecipue tres; dux Šušteršič canonicus Lampe et advocatus Pegan.

ad f) nego et reiicio cum omni, qua fieri potest, vi, suppositionem me, aliosque viros mihi adhaerentes esse falsos prophetas, qui populum perturbent nec non oboedientiam erga legitimam potestatem avertant.

ad g) iterum nego cum indignatione, nam recte hunc finem, ne postulatio »autodeterminationis« erronee concipiatur, illam in congressu sa-

cerdotum 17 Julii 1917 et postea in folio meo dioecesano explanavi et infra veros limites circumscripsi.

- ad h) nego assertionem, nam suprema auctoritas provincialis, i.e. canonicus Lampe qua substitutus »capitani provinciae« edidit mandatum, quod limites huius potestatis excessit, quam circumstantia folia nostra communitatibus exposuerunt cum instructione, quid agant, ne in laqueos istius supremae potestatis incident.
- ad i) nego; me canonicum adducere voluisse, ut mecum cooperetur, sed solummodo hoc mandavi, ne contra meam actionem ecclesiastico-politicam operam det; fateor vero, proh dolor, disciplinam ecclesiasticam subversam esse, et quidem a canonico necnon ab illis sacerdotibus qui parti illius adhaerent, cui vero non adhaerent, si rebus maturius perpensis huius canonici perversas, veritatem detorquentes, astutasque assertiones et sophisticas probationes cognoscerent.
- ad l) de foliis »Resnica« et »Novice« iam locutus sum; iterum vero summa cum indignatione nego »folia episcopalia« hostiliter scribere contra Statum Austriacum et tantummodo folia »Resnica« et »Novice« populum in fidelitate ad Domum Augustissimam Austriacam conservare studere.

Pegan de die 12 Junii

Tertiam accusationem »ad Sanctam Curiam« advocatus Pegan contra me directe, via Ordinarius direxit. Delatio scripta est in lingua slovenica; rogatus ut delationem lingua concipiat latina vel italica, obsequi noluit.

Ad finem num. 2 exposui partem Šušteršič sibi proposuisse fundare »unionem slovenico-catholicam«, ut appellatione catholica populum deciperet et ad suam partem saltem paulatim pertraheret. Cum vero praefata »unio« actioni ecclesiastico-politicae Ordinarii opponatur, illam oppugnare necnon populum ab episcopo separare intendat, ascripsi advocato Pegan, cui fundatio huius unionis demandata fuit, isti unioni nomen »catholica« nullo modo competere meque talem appellationem interdicere.

Contra hanc inhibitionem advocatus Pegan ad »Sanctam Curiam« recurrit. Affirmat finem huius unionis esse: a) defensio principiorum catholicorum in vita publica atque indefessus labor ut in vitam deducantur; b) lucta constitutionalis pro iuribus politicis et pro oeconomico bono populi slovenici;

c) educatio et confirmatio populi in amore erga patriam et fidelitatem erga Imperatorem; »Quo fine exposito affirmat, hunc finem certe non posse non convenire cum intentionibus Ordinarii et per consequens in tali statuto inveniri non posse impedimentum, quominus nominetur »catholica«.

Revera si statuta in abstracto consederantur, unioni nomen »catholica« competeret; ast si unio consederatur in concreto, utpote opposita actioni politico-ecclesiasticae Ordinarii cum tendentia pertrahendi populum e parte Ordinarii in partem Ordinarii ostiliter oppositam, dicendum est, huic unioni nomen »catholica« minime competere.

Excellentissime Domine, omnem causam, de qua agitur, fideliter secundum conscientiam et sicut coram Domino exposui, iudiciumque Tuum vel Sanctae Sedis tranquillo animo expectabo persuasus, me in circumstantiis difficillimis populum mihi concreditum servasse in via, quam horror Dei, gloria Ecclesiae, necnon salus eterna populi mihi praescripsit et adhuc praescribit.

Dokument št. 9: Pismo Johanna Hauserja državnim vojaškim oblastem, Dunaj, 24. februar 1919, št. 82811 – v: ASV, Arch. Nunz. Vienna, vol. 803, fasc. 6, ff. 391r–392v:

Hauser v pismu vojaškim oblastem predstavi duhovnike (preko trideset) in župnije na Koroškem, od koder so bili le-ti pregnani s strani nemških (avstrijskih) vojaških sil; prosi za podrobno preiskavo teh dogodkov ter izrazi željo, da bi se zadeva čim prej uredila.

In Beantwortung des hochgeschätzten Schreibung Z. 775 /Präs/ B vom 15. Februar d.j. beehre ich mich die Namen derjenigen Pfarreien in Kärnthen bekanntzugeben, in denen lt. Bericht des hochwürdigsten Herrn Fürstbischofs von Gurk vom 23. Jänner d.J. die Seelsorger von dem Kärtner Volkswehr entweder gefangen genommen oder zur Flucht genötigt oder sonst ad der Ausübung ihrer Seelsorgstötigkeit verhindert wurden:

Der Pfarrer Vinzenz Razgoršek von St. Philippen bei Reinegg und der Provisor Ignaz Malej von Windisch-St. Michael wurden gefangen genommen misshandelt, dann zwar wieder freigelassen, ohne dass ihnen jedoch für ihre Rückkehr in ihre Pfarreien die nötigen Garanten gegeben wurden, so dass sie sich in ihre Heimat zurückziehen mussten. Den Nachbarpfarrern von Timeritz und Pockersdorf wurde die Pastoration, die sie aushilfsweise besorgen sollten, militärischerseits verboten. Pfarrer Schüttelkopf von Brückl wurde so überwacht, dass er nicht einmal mit seinen Pfarrkindern ohne Zeugen sprechen konnte, nicht einmal zu einem Leichenbegängnis liess man ihn ausgehen.

Pfarrer Benedek von Diex musste flüchten, um der Verhaftung zu entgehen.

Pfarrer Drdlik von Greutschach ist gefangen, so dass die vier Pfarraien des Diexer Gebietes ganz ohne Seelsorge(r) sind.

Pfarrer Dolinar von Töllerberg wurde gefangen genommen, dann von einer jugoslawischen Patrouille befreit.

Der Pfarrer von St. Peter am Grafenstein und der Kaplan von Grafenstein mussten flüchten, da beide am Leben bedroht wurden.

Der Pfarrer Dr. Arnejc von Ebental konnte nur mit Mühe flüchten; es wurde ihm nachgeschossen.

Ebenso mussten flüchten: die Pfarrer von Radsberg, Köttmannsdorf, Maria Gail, der Pfarrprovisor von Göriach.

In Lind ob Velden wurde Pfarrhaus und Kirche durchsucht, auch 5000 K aus der Kirchenkasse entwendet. Der Pfarrer musste fliehen.

Der Pfarrer von St. Georgen am Sandhof ergielt einen Drohbrief von einem aus dem 2. Volkswehrbataillon.

Der Pfarrer von Augsdorf musste flüchten, nachdem auf ihn scharf geschossen worden war.

Gleichfalls musste flüchten der Pfarrer von Gottestal. Der Pfarrhof wurde ausgeplündert. Nicht einmal am Weihnachtsfeste konnte Gottesdienst sein.

Der Pfarrer von Lavamünd wurde gefangen genommen und in St. Paul interniert. Der Pfarrhof wurde geplündert, auch Akten und Geld gestohlen.

Propst Einspieler von Tainach und sein Kaplan wurden zuerst an der Pastorierung der deutschen Dörfer der Pfarrei verhindert und mustern später flüchten. Der Propsteipfarrhof wurde augeraubt und geplündert, auch die Kirchengelder sind verschwunden. Kirchliche Kleider und Paramente wurden von den Soldaten missbraucht.

Weiters flüchteten die Pfarrer von Arnoldstein, St. Leonhard bei Siebenbrunn und Fürnitz. Der Feldkurat Pototschnigg, der nach Arnoldstein zur Hilfe kam, wurde gefangen genommen und ist in Friesach in Haft.

Pfarrer Dr. Lučounik von St. Stefan bei Finkenstein gleichfalls verhaftet.

Der Pfarrer von Latschach ist geflüchtet.

Der Pfarrer von Rossegg musste in die Gendarmerie-Kaserne flüchten da er sonst nirgends seines Lebens sicher war.

Weiters sind geflüchtet die Pfarrer von St. Johann im Rosentale und Kappel, die ganze Pfarrgeistlichkeit von Ferlach, die Pfarrer von Windisch-Bleiburg, von Gleinach und von St. Jakob i. Rosentale. Der Administrator von Suettschach wurde gefangen genommen, dann aber von seiner Gemeinde befreit und befindet sich auf seinem Posten.

In der Umgebung von Völkermarkt sind der Pfarrer von St. Peter am Wäldersberg und der Provisor von Goretschach geflohen. Die Pfarrer von Ruden, Stift Griffen und Markt Griffen wurden verhaftet und dem f.b. Ordinariate überstellt.

Im ganzen sind es über dreissig Geistliche, die gewaltsam von ihren Seelsorgsposten ferngehalten werden.

Indem ich Euer Exzellenz für Hochreden tatkräftiges Einschreiten in der traurigen Angelegenheit aufrichtigst danke und der Hoffnung Ausdruck gebe, dass es Hochderselben gelingen werde, geordnete Verhältnisse in den in Rede stehenden Gebieten herbeizuführen, verharre ich in ausgezeichnetster Hochverehrung

Euer Exzellenz ergebenster

Sr. Exzellenz

Dem Hochwürdigsten Herrn

Prälaten Johann Hauser

Präsidentes deutsch-österr. Staatsrates

Etc. Etc.

Wien I

Reichsratsgebäude

Miha Šimac

asistent pri Katedri za zgodovino Cerkev in patrologijo, dr. znanosti,
Teološka fakulteta UL, Poljanska c. 4, p. p. 2007, SI – 1001 Ljubljana
e-pošta: miha.simac@teof.uni-lj.si

ORIS VPLIVA PRVE SVETOVNE VOJNE NA PASTORALNO DELO DUHOVNIKOV

1 UVOD

Z izbruhom vojne je topot vojaškega škornja začel narekovati utrip vsakdanjega življenja ljudi. Posledično je vojna globoko zarezala v življenje in delo duhovnikov, saj so se ti znašli pred popolnoma novimi nalogami, ki še zdaleč niso bile povezane le s temeljnim duhovniškim poslanstvom. Ta zareza je bila v slovenskem prostoru še večja, saj se je po letu 1915 frontno dogajanje preselilo praktično pred domači prag in če so se ob mobilizaciji duhovniki sprva soočali zlasti s pastoralnim delom pri mobiliziranih domačih možeh in fantih, se je njihov delokrog med vojno še razširil. Njihovo življenje in delo je ostalo obeleženo v različnih časopisnih noticah, ohranjenih župnijskih kronikah, posameznih dnevniških noticah ter v zaprašenih vizitacijskih poročilih, ki so jih župniki napisali ob škofovi vizitaciji. Na podlagi tega gradiva je bilo mogoče na kratko orisati delovanje dušnih pastirjev in težave, s katerimi so se soočali pri svojem delu v vihnih letih vojne.

2 POLOŽAJ DUHOVŠČINE V SLOVENSKIH DEŽELAH NA PREDVEČER VOJNE

Na predvečer prve svetovne vojne je večina Slovencev, ki je bivala v habsburški monarhiji, sodila v avstrijsko polovico monarhije, prebivalstvo pa je bilo konfesionalno večinsko katoliško. V cerkvenem oziru so bili tako razdeljeni med salzbursko metropolijo, pod katero so sodile lavantinska, krška (celovška) in sekavska škofija, ter ilirsko metropolijo z nadškofijo Gorica, tržaško-koprsko in ljubljansko škofijo. Omeniti velja še tisti del Slovencev, ki je ostal v ogrski polovici monarhije in je spadal pod sombotelsko škofijo; Beneški Slovenci so po letu 1866 ostali pod žezlom italijanskega kralja in so v veliki meri sodili pod videmsko nadškofijo, za njihovo versko življenje pa so bili v prvi vrsti odgovor-

ni duhovniki, zlasti župniki, saj so župnije predstavljale tisto temeljno versko sredino, v kateri so bili deležni duhovnih spodbud in verske oskrbe.

Na podlagi poročil cerkvenih letopisov posameznih škofij, v katerih so prebivali Slovenci, je bilo za leto 1909 mogoče sestaviti naslednjo okvirno tabelo:

Škofija	Katoličani	Število duhovnikov (svetni in redovni duhovniki)	Župnije	Druga dušnopastirska mesta (vključno s kanonikati, katehetskimi mesti)
Krška	376.051 ¹	506	273	197
Lavantinska	521.896	504	217	159
Goriška	257.704	345	86	233
Ljubljanska	572.613	722	296	273
Tržaško-koprška	431.932	281	119	233

Vir: Letopisi dotičnih škofij za leto 1909.

Omenjena tabela le ilustrativno prikaže število duhovnikov in župnij oziroma dušnopastirskih postojank, kakor tudi število vernikov po posameznih škofijah v avstrijski polovici monarhije. Vključili bi lahko še vse tiste župnije v sombotelski škofiji, kjer so živeli Slovenci, podoben podatek pa bi bil dobrodošel tudi o vseh Slovencih, ki so ostali pod italijanskim kraljem v videmski nadškofiji.

Že leta 1909 so v že omenjenem časopisnem prispevku o ljubljanski škofiji zapisali še, da so skoraj vsi prebivalci omenjene škofije katoliške vere; »v sodnih okrajih Kostanjevica in Metlika prebiva tudi okrog 400 unijatov, poleg tega živi v škofiji tudi nekaj pravoslavnih, protestantov in židov«. ¹ Omenjeni zapis seveda lepo opomni, da je bila Avstro-Ogrska poznana »ne le kot ‚multinacionalni‘ temveč tudi kot ‚multikonfesionalni imperij‘«, kakor je zapisal Adam Wandruszka. ² Država je res priznavala sedem veroizpovedi in omogočala vernikom, da so opravljali svoje verske obrede; ob tem pa je mogoče še vedno reči, da je bil habsburški imperij, kljub svoji preosnovi v dvojno monarhijo leta 1867, prodoru liberalizma in svežnju t. i. majskih zakonov iz leta 1868, ki so omejevali in deloma zamajali dotlej izjemen vpliv Katoliške cerkve, vse do svojega razpada leta 1918 še vedno pretežno katoliški. Omenjena verska raznolikost se je v manjši meri odražala tudi v deželah s slovenskim življenjem, kar lahko razberemo iz zadnjega popisa prebivalstva iz leta 1910. Po teh podatkih je bilo stanje naslednje:

¹ Slovenec, 1. marec 1909.

² Adam Wandruszka, *Katholisches Kaisertum und Miltikonfessionelles Reich, v: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band IV: Die Konfessionen*, str. XI.

	Koroška	Štajerska	Kranjska	Primorje (Kustenland)
Katoličani	371.333 (93,72 %)	1.416.155 (98,06 %)	524.846 (99,78 %)	877.504 (98,18 %)
Pravoslavni	39 (0,01 %)	925 (0,06 %)	308 (0,06 %)	3.067 (0,34 %)
Evangelikičani obeh veroizpovedi	24.299 (6,12 %)	22.351 (1,55 %)	635 (0,12 %)	4.714 (0,53 %)
Judje	341 (0,09 %)	2.895 (0,20 %)	146 (0,03 %)	6.513 (0,73 %)
Drugoverci	188 (0,05 %)	1.831 (0,13 %)	60 (0,01 %)	1.999 (0,22 %)
VSEH OSEB	396.200	1.444.157	525.995	893.797

Vir: Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1912, der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1912, str. 604; 642; 652; 663.

Ob tem je potrebno opozoriti, da se podatki iz omenjenega popisa prebivalstva glede števila prebivalcev ne ujemajo s podatki iz škofijskih letopisov. Ob primerjavi obeh tabel so namreč odstopanja zelo opazna. Na to so bili očitno pozorni že leta 1911, ko so v *Slovincu* objavili prispevek, v katerem je mogoče dobiti vsaj delna pojasnila, zakaj je do takšnih razlik prišlo: »Ljudsko štetje in štetje župljanov, iz tega še nič ni razvidno, stanje duš. Ljudsko štetje šteje tudi drugoverce, šteje slučajno in začasno tam navzoče tujce, katerih katoliški dušni pastir nima vpisanih kot svoje ovčice. Ima pa vpisane kot prave in lastne župljane mnoge ob času štetja začasno od doma odsotne in drugod štete domačine, ki so šli za nekaj mesecev, tudi za nekaj let iskat v tujino zaslužka, ali v delo ali tudi v službo, pa se povračajo domov.«³

Iz tega bi lahko razbrali, da so duhovniki med svoje šteli tudi tiste, ki so odšli v tujino. Zaradi slabih gospodarskih razmer je bilo pri Slovencih veliko takih selitev. Večino je namreč predstavljalo kmečko prebivalstvo, ki se je, kljub izboljšavam, uvajanjem novih kmetijskih naprav in postopkov, še vedno soočalo z revščino in stiskami. Nemalokrat so se njihove kmetije zaradi zadolženosti znašle tudi na dražbah. Že leta 1901 so *Novice* poročale, da je med vsemi avstrijskimi deželami prav Kranjska tista, ki ima zaradi izseljevanja najmanjši prirast prebivalstva. Ljudje so se odpravljali deloma v Ameriko in deloma v Vestfalijo. Po nekaterih ocenah, ki so jih navedli, naj bi bilo takrat na ameriških tleh okoli 150.000 Slovencev, v Vestfaliji pa okoli 30.000. Pri tem so opozorili še na vse tiste, ki so odšli na delo v rudnike ali iskat svojo srečo na Štajersko in Ogrsko.⁴ Izseljevanje se je nadaljevalo tudi v prihodnjih letih.

Vsi tisti, ki so ostali v domačih krajih, so bili še vedno vpeti v življenje župnij, ki mu je v veliki meri dajal ton koledar cerkvenega leta in farni zvono-

³ Slovenec, 4. september 1911, str. 2.

⁴ Novice, 12. julij 1901.

vi. Prav v župnijskih središčih pa so duhovniki skušali poskrbeti za primerno socialno in versko življenje. »Poveličevati Boga in ljudi zveličati!« Tako je prvi namen delovanja dušnih pastirjev strnjeno povzel Anton⁵ Zupančič.⁶ Pri tem delu kot tudi pri karitativnem in društvenem življenju, v katerem so sodelovali, pa so se duhovniki tesno naslanjali na delovanje takratnih škofov, ki so vsak po svojih močeh poskušali skrbeti za versko prenovitev in poživitev ljudstva. V zadnjih letih habsburške dvojne monarhije je ljubljansko škofijo vodil Anton Bonaventura Jeglič (1898–1930), ki je s svojo energičnostjo in delavnostjo pustil velik pečat. Pozornost je posvečal tako kleru kot vernikom; podpiral pa je tudi redovne skupnosti. V ljubljansko škofijo je tako povabil salezijance, ki so nato leta 1901 prišli na Rakovnik, kakor je poročalo takratno časopisje.⁷ V tržaško-koprski škofiji se je za poživitev verske vneme od leta 1911 naprej trudil škof Andrej Karlin (1911–1919), v lavantinski škofiji škof Mihael Napotnik (1889–1922), na sedežu goriške nadškofije pa je bila zahtevna služba metropolita in nadškofa zaupana Frančišku Borgii Sedeju (1906–1931). Vsi ti so s svojim delovanjem postavljali smernice vsemu verskemu, pa tudi narodnostnemu delovanju med ljudstvom. Podpirali so ustanavljanje različnih bratovščin in društev, skrbeli za izobraževanje klera, sodelovali pri različnih karitativnih dejavnostih, vodili škofijske sinode itd.⁸ Škof Jeglič je denimo prav na škofijski sinodi leta 1903 posebej izpostavil željo, da se po vseh župnijah ljubljanske škofije ustanovijo Marijine družbe in kongregacije. V slabih dveh letih je bilo tako, kakor navaja Drago Zalar, že priglašeni 115 fantovskih, 10 moških, 15 ženskih in kar 218 dekleških Marijinih družb. Val ustanavljanj pa se je dokaj hitro prenesel tudi na vse sosednje škofije in ena najmočnejših cerkvenih organizacij so postale prav Marijine družbe, saj so bile zelo redke župnije, »kjer niso delovale vsaj dekleške Marijine družbe, v nekaterih župnijah pa so delovale celo Marijine družbe za vse štiri stanove (dekleške, mladeniške, za žene in za može)«. ⁹ Ob tem ne smemo pozabiti še ustanavljanja Marijinih dijaških kongregacij. Poleg teh pa so se ustanavljala še druga društva, postavljali so se domovi itd.

Kljub opisanemu pestremu dogajanju v župnijah pa vse to ni moglo preprečiti postopnega odmika posameznih delov prebivalstva od Cerkve, pojavlja joče se verske indiferece, ponekod celo sovražnosti do Cerkve ali odpada od nje. Na to so vplivali različni dejavniki; od vzgoje v domači hiši do duhovnikove zavzetosti in sposobnosti delovanja, političnih agitacij, različnih idej, ki so se

⁵ Anton Zupančič, r. 13. 1. 1841, Ljubljana; m. 3. 8. 1867; † 7. 9. 1915, Ljubljana. V: *Letopis Cerkve na Slovenskem 2000: stanje 1. januar 2000*, Ljubljana 2000, str. 422. Odslej: *Letopis 2000*.

⁶ Anton Zupančič, *Duhovno pastirstvo*, Katoliška bukvarna, Ljubljana 1894, str. 2.

⁷ Prim. Slovenec, 30. november 1901.

⁸ France Kralj, *Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda*, v: Metod Benedik, ur. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, Celje 1991, str. 184–187.

⁹ Drago Zalar, *Marijine družbe na Slovenskem*, Družina, Ljubljana 2001, str. 22.

širile preko tiska, pa vse do vplivov gibanja »Los von Rom«. Deloma naj bi se zlasti moške in fantje verske mlačnosti ali Cerkvi celo nasprotnih nazorov navzeli v vojski;¹⁰ na razmere na podeželju pa naj bi imela svoj vpliv tudi bližina tovarn v večjih mestih, kakor je leta 1907 menil kovorski župnik Jurij Rozman.¹¹ V vizitacijskem zapisniku je ob tem še strnjeno opisal tedanje razmere v kovorski župniji: »Vse, kar nima opraviti s kmetijstvom celo leto, hodi v tovarne ali doma sedi pri čevljarstvu: mnogo jih že ne zna več kmečkega, poslov za kmečko delo ni dobiti.« Na koncu poročila je še potožil, da je med ljudmi v njegovi župniji precej razširjena tudi ljubezen do žgane kapljice.¹² Njegova pritožba glede alkohola seveda še zdaleč ni bila osamljen primer, saj je bilo tega veliko tudi po drugih krajih; le da so na Štajerskem raje posegali po vinu. Duhovniki so omenjeno težavo skušali reševati z abstinencijskimi krožki in društvi. Duhovniki in še zlasti župniki so se torej pri svojem pastoralnem delu soočali z vedno novimi izzivi in razmerami, na katere pa vsi vedno niso imeli najbolj primernih in učinkovitih odgovorov.

3 VOJNA!

V leto 1914 so ljudje vstopili s pričakovanji o svetli prihodnosti. Kljub temu pa se v časopisih niso izognili vprašanju o miru: »V začetku leta se vsak vprašuje, ali bo v prihodnjem letu vojna ali mir. Novo leto smo začeli ob mirnem času in vse kaže, da so se evropski duhovi nekoliko pomirili,« je 3. januarja 1914 razmišljal neodvisen politični dnevnik *Dan*. Pri tem pa ni manjkalo opozorilo, da »vlada samo navidezen mir« in da težnje različnih držav ter mnoga politična vprašanja – posebej še na Balkanu – niso rešena. »Zato se obetajo za l. 1914 novi viharji dogodki.«¹³ Najbrž pa je le malo bralcev zasluhtilo, da bo tega leta zares prišlo do takšnih »viharnih dogodkov«, ki so potem zaobjeli večji del Evrope.

Življenje v monarhiji in po župnijah je po novem letu teklo po svojih ustaljenih tirih; duhovniki so skrbeli za aktivno življenje župnij, ljudje pa so se rojevali, poročali, odhajali na tuje, se vračali domov in umirali. Vsemu življenju po župnijah so svojevrsten ton še naprej dajali različni prazniki in slavnosti. Škofje so v pastirskih listih že v začetku leta sporočili tudi predvidene datume kanoničnih vizitacij in birmanj. Tako je imel škof Jeglič v tem letu namen vizitirati dekanije Vipava, Postojna, Trnovo, Moravče, pa tudi ljubljansko okolico – v njegovem programu sta se znašla Tomišelj in Želimlje. V programu je podal tudi predvideni čas prihoda in zapisal še nekatera navodila glede vizitacijskih

¹⁰ Prim. Jernej Hafner, *Slovenskim fantom na pot v cesarsko službo*, Ljubljana 1914, str. 18.

¹¹ Jurij Rozman, roj. 18. 4. 1846 v Trbojah pri Kranju. V mašnika je bil posvečen 31. 7. 1871, umrl 1. 1. 1933 v rojstnem kraju. V Kovorju je bil župnik od oktobra 1901 do maja 1930, torej skoraj polnih 30 let. V: *Glasnik kovorske župnije*, 20. 2. 1933, str. 1.

¹² NSAL/SAL V., Vizitacije, fasc. 11, *Promemoria župnije Kovor 1907*.

¹³ *Dan*, 3. januar 1914, str. 1.

zapisnikov, arhiva in obiska šole.¹⁴ Ob vsem tem pa so bili ljudje in duhovniki marsikje zelo angažirani tako na gospodarskem, kulturnem, kot tudi na političnem področju.

Poleti 1914 se je obetala bogata žetev, ob tej priložnosti pa ni manjkalo različnih prireditev in romanj po posameznih župnijah. Posamezniki, romarske skupine, različne organizacije, društva in bratovščine so tudi to poletje iz vseh smeri med drugim romali k Mariji Pomagaj. Tako je na Brezje 24. maja t. l. poromala tudi skupina jeseniškega Orla,¹⁵ tik pred julijsko mobilizacijo pa so člani Svete vojske na Brezjah organizirali protialkoholni shod, ki se ga je udeležilo okoli 2000 ljudi.¹⁶ Drugod so shode organizirali v domačih ali sosednjih župnijah. V Šempetru v Savinjski dolini je denimo Savinjsko okrožje Zveze slovenskih deklet 20. junija t. l. organiziralo skupni shod, kjer jim je maševal dr. Josip Hohnjec,¹⁷ kakor so zapisali v »*Naš Dom*«, prilogo *Slovenskega gospodarja*.¹⁸ V preserski župniji so 2. junija organizirali shod dekliških Marijinih družb cele dekanije; 27. junija je bil predviden še mladeniški shod.¹⁹ Že naslednjega dne pa je monarhijo in svet pretresla vest o sarajevskem atentatu na avstro-ogrskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo soprogo Sofijo. Ljudje so to dejanje obsojali in si dajali duška, le malokdo pa je slutil, kaj bi lahko smrt nadvojvodskega para pravzaprav sprožila.

»Vojska bo! Ta glas se je kakor blisk raznesel po vsej župniji. Bila je ravno nedelja, god sv. Ane in pri podružnici sv. Ane duhovno opravilo.«²⁰ Tako je mesec dni po sarajevskih dogodkih v mirno poletno nedeljo po vseh krajih Avstro-Ogrske odjeknila novica o vojni. Srbska vlada po mnenju cesarskih oblasti ni zadostno odgovorila na ultimat, ki ji je bil postavljen 23. julija. Ostareli cesar Franc Jožef je zato posegel po meču in Srbiji napovedal vojno. To pa je nato sprožilo pravi plaz vojnih napovedi: »Napoved za napovedjo vojske je sledila. V nekaj dneh so v vojski Avstrija, Nemčija in Turčija na eni strani; na drugi pa Rusija, Anglija, Srbija, Francija, Belgija, Japonska, Črna gora.«²¹ Tako je v farni kroniki julija 1914 dogajanje zabeležil Anton Skubic,²² takratni ribniški dekan.

Ob izbruhu vojne so se oglasili škofje s pastirskimi pismi. V njih so se obračali na vernike in duhovnike ter poskušali pojasniti vzroke za t. i. »pra-

¹⁴ *Kanonična vizitacija in birmovanje v letu 1914, v: Ljubljanski škofjski list (LŠL) 49 (1914), št. II., str. 31.*

¹⁵ *Slovenec*, 4. junij 1914, str. 6.

¹⁶ *Gorenjec*, 24. julij 1914.

¹⁷ Josip Hohnjec, r. 1. 1. 1873, Sv. Peter pod Svetimi gorami; m. 25. 7. 1896; † 17. 2. 1964, Velenje. V: *Letopis 2000*, str. 791.

¹⁸ *Naš dom*, str. 2. V: Sgp, 23. julij 1914.

¹⁹ *Slovenec*, 27. junij 1914, str. 5.

²⁰ Župnijski arhiv (ŽA) Tržič, *Kronika župnije Tržič*.

²¹ ŽA Ribnica, Ribniška kronika. Za posredovane zapise se iskreno zahvaljujem ribniškemu župniku Antonu Berčanu in Marini Gradišnik.

²² Anton Skubic, r. 7. 4. 1892, Šmarje - Sap; m. 24. 6. 1916; † 25. 3. 1948 Montefranco, Italija. V: *Letopis 2000*, str. 444.

vično vojno«,²³ do katere je prišlo.²⁴ Škof Jeglič je tako v pastirskem pismu, naslovljenem na duhovnike in vernike ljubljanske škofije, skušal pojasniti vzroke za vojno ter vernikom položil na srce, da naj bo to obdobje preizkušenj »čas molitve, čas pokore in čas ljubezni do bližnjega.« Duhovnike pa je med drugim opozoril na molitve v času vojne ter jim podal nekaj splošnih navodil. Tako je denimo zapisal, da naj dušni pastirji v svojih pridigah na ljudi delujejo kolikor mogoče tolažilno. Ob tem jih je tudi pozval, naj po svojih močeh pomagajo in sodelujejo pri delih »telesnega usmiljenja«. ²⁵

3.1 O nekaterih nalogah duhovščine

»Sedaj duhovnik ne sme biti le gledalec, ampak mora biti častnik na bojišču src,« je poudaril Jožef Somrek,²⁶ ko je razpravljal o nalogah duhovnikov v vojnem času. V svojem razmišljanju je izpostavil skrb za versko-nravno prero-ditev ljudstva, zlasti še za tiste, ki so versko zanemarjeni ali pa so Cerkvi postali celo nasprotni. Za to naj bi duhovnik uporabljal predvsem prižnico in različne nagovore. Z njimi naj bi ljudi spodbujal in jih tolažil, jih vabil k pobožnostim in svetim zakramentom; zlasti k spovedi in pogostejšemu prejetanju obhajila. Poleg tovrstnih nagovorov je v razpravi duhovnikom položil na srce, da naj bi ti vodili vsaj občasno »primerne stanovske duhovne vaje«. Somrek je imel pri tem še posebej v mislih mladenke in žene, ni pa pozabil tudi na moške stanovske družbe, ki naj, kljub vojni, ne bi nehale prirejati svojih shodov. Duhovniki bi morali biti v tem času pozorni tudi na vse, ki so bili vpoklicani v vojaško službo; za to naj bi vodili zapisnik vpoklicanih in si beležili morebitne spremembe, če je bil kdo ranjen, odlikovan ali je padel na bojišču. Pogosto naj bi obiskovali ljudi po domovih in se zanimali za njihove težave in bridkosti: »Četudi ne more odpraviti bolečin, pa lajšati jih more s tem, da tolaži, vzpodbuja, dela pogum, kaže sočutje. Pri tem pa naj ohrani stanovsko čast in previdnost.« Duhovnik pri tem ne bi smel ostati le pri besedah, kakor je zapisal Somrek, temveč naj bi tudi sam gmotno pomagal, kolikor je pač mogel in sodeloval pri karitativnem delovanju različnih odborov, da bi se tako pomagalo ljudem v stiskah.²⁷ Podobno je naloge duhovnika v vojnem času obravnaval tudi Andrej Kalan.²⁸ V svojem spisu pa je še posebej poudarjal, da naj bodo duhovniki nosilci upanja,

²³ O pravični vojni glej npr. D. M. Jr. Bell, *Just War as Christian Discipleship: Recentering the Tradition in the Church rather than the State*, Grand Rapids 2009.

²⁴ O pastirskih pismih avstro-ogrskih škofov glej: W. Achleitner, *Gott im Krieg: Die Theologie der österreichischen Bischöfe in den Hirtenbriefen zum Ersten Weltkrieg*, Wien 1997.

²⁵ *Duhovnikom in vernikom*, v: LŠL 49 (1914), št. IX, str. 101–102.

²⁶ Josip (Jožef) Somrek, r. 22. 1. 1871, Čadram - Oplotnica; m. 25. 7. 1897; † 22. 10. 1936, Šmartno pri Slovenj Gradcu. V: *Letopis 2000*, str. 780.

²⁷ Voditelj v bogoslovnih vedah (VBV), 1915, str. 55–60.

²⁸ Andrej Kalan, r. 2. 12. 1858, Stara Loka; m. 24. 7. 1882; † 3. 6. 1933, Ljubljana. Stolni prošt. V: *Letopis 2000*, str. 432.

ob vseh zaupanih jim nalogah pa naj se osredotočajo predvsem »na svoj glavni cilj na oznanjevanje in razširjanje kraljestva božjega. V duhovnem pastirstvu, pri socialnem delu, v politiki, v umetnosti in literaturi, povsod kjer svečenik dela, naj dela temu glavnemu namenu primerno«. ²⁹ Nekateri duhovniki so že v prvih mesecih vojne v glasilih razpravljali, kako naj se čas preizkušenj obrne v prid ljudstva, in menili, da bo zaradi tega več molitve in zatekanja k svetim zakramentom, sovraštva in nasprotovanja pa se bodo zaradi vojne poravnala. ³⁰ Te pozitivistične ideje so se v naslednjih mesecih izkazale za pretirane. Podobno se je godilo razpravam in načrtom, ki so se ukvarjali z vprašanjem o nalogah dušnih pastirjev po koncu vojne. O tej temi je na pastoralni konferenci v Velikovicu govoril Anton Benedek. ³¹ V razpravi je izpostavil, da se bo duhovnik po vojni moral zavzemati za vojake, za spomin in duše padlih, za invalide in bolne, kot tudi za karitativno delovanje in primerno dušno oskrbo ljudstva. ³² Toda vseh teh opravil in izzivov duhovščini v resnici ni manjkalo že v tistih, vojnih, dneh.

3.2 Duhovniške naloge v praksi ob začetku vojne

Najprej so duhovniki poskušali pomiriti ljudi, jim pojasniti vzroke za vojno ter posebej izpostaviti patriotizem in zgled, ki jih je na bojiščih mogoče najti. ³³ Še pomembnejše od tega pa je bilo zagotavljanje primerne pastoralne oskrbe za vse v vojaško službo vpoklicane moške in fante. Iz nekaterih župnijskih kronik in vizitacijskih poročil je mogoče razbrati, da je velika večina vpoklicanih fantov in mož tako že v domačih župnijah na večer pred odhodom opravila sveto spoved, naslednjega jutra pa bila še pri sveti maši in prejela sveto obhajilo. ³⁴ Mnogi so potem od župnikov, kaplanov ali domačih prejeli svetinjice in rožne vence. ³⁵ Podobni prizori so se ponekod odvijali skorajda ves vojni čas.

Skupaj z vpoklicanimi moškimi in fanti so v vojašnice odhajali tudi duhovniki, ki so jih oblasti imele v seznamih rezervne ali nadomestne rezervne vojaške duhovščine. ³⁶ Med temi je bil tudi remšniški kaplan Janez (Januš) Golec, ³⁷ ki je v svojih spominih o sprejemu takšne brzojavke zapisal: »Nje vsebina je tudi meni prav na kratko povedala, da sem od danes naprej podvržen vojaški postavi

²⁹ Vzajemnost, 1915, št. 2, str. 20.

³⁰ Prim. Vzajemnost, 1914, št. 9, str. 110–111.

³¹ Anton Benedek, r. 19. 5. 1877, Griže pri Celju; m. 19. 7. 1906; t?. V: *Personalstand der Säkularund Regular Geistlichkeit der Diözese Gurk und Kärnten für 1925*, Klagenfurt: Imverlage der fürstbischöflichen Ordinariatskanzlei, str. 109. Bil je duhovnik krške škofije.

³² Prim. Vzajemnost, 1915, št. 8, str. 113–116.

³³ Prim. S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, v: AES 27, Ljubljana, 2005, str. 194. Odslej: Oblak, *Kronika župnije Kropa*.

³⁴ Prim. ŽA Ribnica, Ribniška kronika, zapis z dne 26. 7. 1914.

³⁵ Prim. J. Jereb, *Jerebova kronika župnije Škocjan pri Turjaku*, v: AES 29, Ljubljana 2007, str. 244. Odslej: *Jerebova kronika*.

³⁶ O ureditvi duhovne oskrbe v cesarski vojski glej: M. Šimac, *Vojaški duhovniki iz slovenskih dežel pod habsburškim žezlom*, v: AES 36, Ljubljana 2014. Odslej: M. Šimac, *Vojaški duhovniki*.

³⁷ Janez (Januš) Golec, r. 28. 8. 1888, Polje ob Sotli; m. 25. 7. 1911; t. 24. 5. 1965, Maribor. V: NŠAM, Kartoteke duhovnikov, Golec Januš.

in moram takoj v Trst. Mislite si sedaj hribovsko mirnosrečnega kaplana, ki bo moral mesto na novo štacijo, na vojsko! Vrtelo in kovalo mi je po glavi.«³⁸ Samo iz ljubljanske škofije je bilo že do sredine avgusta vpoklicanih 6,³⁹ iz lavantinske škofije pa 11 duhovnikov.⁴⁰ Prve posledice teh vpoklicev so bile premestitve nekaterih kaplanov. Tudi tržiški župnik Jožef Potokar⁴¹ se je zato takrat poslovil od svojega kaplana Antona Goleta,⁴² ki je bil prestavljen v Idrijo.⁴³

Prav za vse odhajajoče na bojišča pa so verniki in duhovniki molili, kot je molitev župnika približno opisal Fran Saleški Finžgar:⁴⁴ »Prosim te zanje! Varuj jih! Vrne otrokom očete, materam sinove! Miserere – prizanesi svojemu ljudstvu!«⁴⁵

3.3 Preganjanje duhovščine

Izbruh vojne naj bi deloval na vse ljudi in narode monarhije navduševalno ter povezovalno: »Zdaj mislijo vsi državljani mogočnega cesarstva isto, čutijo isto, spoznajo, da so udje velike enote, staročastite Habsburške države. Zdaj so vsa politiška in narodnostna nasprotja poravnana,« je ob izbruhu vojne menil lavantinski škof Mihael Napotnik.⁴⁶ Država se je v prvih dneh vojne zdela zares enotna in složna, kakor je to mogoče zaslediti tudi v nekaterih zapisih. V resnici pa je bila ta podoba le navidezna, pod njenim plaščem sta se skrivala žalost in strah ljudi pred negotovo prihodnostjo, pa tudi nacionalna nasprotja in nasprotovanje Cerkvi v resnici še zdaleč nista zamrla, ampak sta se prav ob izbruhu vojne in uveljavitvi t. i. vojnega absolutizma še posebej pokazala. Prvi očitki, ki so jih ob izbruhu vojne naslovili na duhovščino, so bili: »duhovni so krivi vojske«. ⁴⁷ Če so se s temi očitki, ki so se sicer pojavljali tudi še v poznejših vojnih letih,⁴⁸ nekako mogli soočiti, pa je bilo soočenje z nastopom nemškega nacionalizma precej težje. Ta si je namreč dal duška zlasti s preganjanjem zavednih Slovencev – učiteljev in še posebej narodno zavedne duhovščine na Koroškem in Štajerskem. Najpogosteje so jih dolžili, da so premalo domoljubni, z različnimi ovadbami (npr. žalitev veličanstva, obtožba srbofilstva) so jih pošiljali v graške preiskovalne zapore.⁴⁹ Slovenske duhovnike je ob tem preganjanju še posebej

³⁸ Sgp, 23. november 1916, str. 2.

³⁹ Prim. *V vojno službo*, v: *LŠL* 49 (1914), št. X., str. 110.

⁴⁰ Prim. *Cerkveni zaukaznik* 1914, VIII., str. 130.

⁴¹ Jožef Potokar, r. 17. 2. 1874, Stična; m. 23. 7. 1898; † 19. 6. 1922, Tržič. V: *Letopis 2000*, str. 427.

⁴² Anton Gole, r. 15. 1. 1882, Dobrič; m. 14. 7. 1905; † 20. 11. 1958, Stična. V: prav tam, str. 449.

⁴³ Prim. *Ža Tržič*, Župnijska kronika Tržič.

⁴⁴ Fran S. Finžgar, r. 9. 2. 1871, Breznica; m. 21. 7. 1894; † 2. 6. 1962, Ljubljana. V: *Letopis 2000*, str. 451.

⁴⁵ Fran Saleški Finžgar, *Prerokovana*. V: *Zbrano delo V.*, DZS, Ljubljana 1983, str. 22.

⁴⁶ *Cerkveni zaukaznik* 1914, X, str. 144.

⁴⁷ Prim. *Vzajemnost*, 1914, št. 10 in 11, str. 121.

⁴⁸ Prim. *Jerebova kronika župnije Škocjan pri Turjaku*, str. 356.

⁴⁹ O preganjanju duhovščine na Štajerskem glej: F. Čuček in M. Moll, *Duhovniki za rešetkami: poročila škofu o poletih 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikih*. V: *Viri* 22, Ljubljana 2006.

bolelo, da jih je v časopisnem prispevku tega dolžil tudi njihov sobrat, duhovnik in graški profesor dr. Johannes Ude (1874–1965). S svojim člankom v časopisu je dolžil slovenske duhovnike, da so krivi za »(veleizdajo, fanatično mišljenje, zmedene nazore o narodnem vprašanju, simpatijo z morilci itd.) ne da bi navedel kakšnih dokazov«. ⁵⁰ Šele oster nastop dunajskega kardinala dr. Friedricha Gustava Pifflla (1864–1932) ⁵¹ proti takšnemu obrekovanju in očitkom je zadevo umiril; vendar pa ni preprečil preganjanj, do katerih je v manjši meri prihajalo tudi še v naslednjih letih. ⁵² Od izbruha vojne do konca leta 1914 je bilo v graških zaporih zaprtih 910 oseb, od tega kar 117 duhovnikov (večina teh je bila potem izpuščena). ⁵³ Tako veliko število zaprtih duhovnikov je zagotovo vplivalo tudi na zagotavljanje pastoralne oskrbe med ljudstvom. Vprašanje je tudi, v kolikšni meri je ljudstvo po njihovi izpustitvi še imelo zaupanje v preganjane duhovnike. Sence nezaupanja in različne govorice o krivdi duhovnikov za vojno so po teh dogodkih ostale in jih je, kakor je zabeležila Nataša Budna, mogoče opaziti tudi v nekaterih zapisih v župnijskih kronikah. ⁵⁴

4 »ZA BLAGOR LJUDSTVA«

Vsi tisti, ki so ostali doma in na katere je padlo breme vzdrževanja posesti, kmečko in tovarniško delo, so sprva pričakovali hiter konec vojne. Živo so se zanimali za časopisna poročila in dogajanje na bojiščih. Toda to zanimanje je zaradi neugodnih poročil, domov prihajajočih ranjencev in ob vedno novih naborih kaj kmalu pojemale. Če so v Kropi 20. avgusta 1914 še željno čakali na novice o vojnih dogodkih, jih čez nekaj tednov to ni več pretirano zanimalo. ⁵⁵ Zelo kmalu se je namreč pokazalo, da Avstro-Ogrska na vojno takšnih razsežnosti ni bila pripravljena, posledično pa je bilo v državi že sredi leta 1915 pomanjkanje živil; sprva moke in žita, pozneje še mesa. Država je sprejela različne ukrepe in vpeljala maksimiranje cen, povsod se je priporočalo varčevanje, vršile so se različne nabirke (zbiranja barvnih kovin, naposled tudi zvonov). Ob vsem tem je zato ljudi začelo veliko bolj vznemirjati preprosto vprašanje – vprašanje preživetja. Z namenom pomagati ljudem so se zato ustanavljali različni odbori od podružnic Rdečega križa v prvih tednih vojne, različnih komitejev pa vse do ljudskih kuhinj, ki so jih ponekod – zlasti po mestih – ustanavljali v zadnjem

⁵⁰ Slovenec, 21. september 1914, str. 4.

⁵¹ Prim. Slovenec, 6. oktober 1914, str. 1.

⁵² Do zapiranj posameznih slovenskih duhovnikov je na Koroškem tako prišlo še med majem in septembrom 1915 ter med februarjem in julijem 1916. Prim. P. G. Tropper, *Kirche an der Front: Die Diözese Gurk im Ersten Weltkrieg (1914 – 1918)*, Hermagoras/Mohorjeva, Klagenfurt/Celovec 2015, str. 105–106.

⁵³ Prim. W. Lukan, *Iz »črnažolte kletke narodov« v »zlato svobodo«?: Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni*, Zbirka zgodovinskega časopisa 47, Znanstvena založba Filozofske fakultete: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 2014, str. 31, op. št. 78.

⁵⁴ Prim. N. Budna, *Prva svetovna vojna iz župnijskih kronik*, v: *Loški razgledi* 1995, str. 81.

⁵⁵ Prim. *Oblak, kronika župnije Kropa*, str. 216; str. 232.

letu vojne. Pri vseh teh dobrodelnih in karitativnih dejavnostih so bili vključeni tudi duhovniki. Marsikje so bili prav oni na čelu vseh teh organizacij in so po svojih močeh poskušali blažiti posledice vojnega pomanjkanja med ljudmi. Vpliva duhovnikov so se zavedali tako ljudje kot tudi oblasti, prav župnišča pa so na nek način postajala pomemben vezni člen med njimi.

4.1 Podpore družinam

Že ob izbruhu vojne so mnogi vpoklicani možje in fantje še pred odhodom na bojišče želeli skleniti sveti zakon. Na to sta reagirali tako država kot tudi Cerkev in olajšali same postopke sklenitve zakonske zveze. Če je država v prvi vrsti olajšave namenila aktivnim vojakom in častnikom – zlasti glede vprašanja ženitnih kavcij –, se je Cerkev sprva odzvala s podeljevanjem spregledov vseh treh, do takrat predpisanih, oklicev. Pozneje so bili duhovniki v škofijskih listih posebej opozorjeni tudi na poroke preko namestnika.⁵⁶ Seveda je pri tem potrebno upoštevati tudi razlikovanje jurisdikcije – katere osebe so sodile pod vojaško duhovščino in katere osebe so lahko poročali krajevni duhovniki. Pri tem je v letih vojne večkrat prihajalo do manjših sprememb, o čemer so bili duhovniki najpogosteje obveščeni v škofijskih listih.⁵⁷ V obeh primerih pa za samo veljavno poroko ni smel obstajati noben zadržek. Iz raziskave Jasne Vanček lahko razberemo, da je ob začetku vojne do takšnih porok v velikem številu prihajalo tudi v slovenskih deželah. Samo pri sv. Petru v Ljubljani so tako do konca leta 1914 sklenili 144 zakonskih zvez, pri frančiškanih v Ljubljani pa je bilo to število še višje – 230. Seveda so se po različnih slovenskih krajih poročali tudi še v poznejših vojnih letih.⁵⁸

Na vpoklicane vojake in njihove izbranke naj bi pri odločitvi za ta korak imele določen vpliv tudi ugodnosti, ki jih je za družine mobiliziranih vojakov z vojnim zakonom iz leta 1912 posebej predpisala država. Do finančnih podpor, ki jih je predvideval zakon, so bili namreč upravičeni vsi tisti, ki jih je mobiliziranec s svojim dohodkom preživljal. Najpogosteje je šlo pri tem seveda za žene in otroke, pa tudi za starše. Podpora se je izplačevala ves čas odsotnosti mobiliziranca, višina pa je bila določena glede na število družinskih članov. Če pa je vpoklicani dezertiral ali je bil pred vojaškim sodiščem obsojen na težko ječo, se je takšna podpora ukinila. Če je vpoklicanec padel v boju, je bila družina upravičena do prejemanja podpore še naslednjih šest mesecev od dneva njegove smrti. Po preteku tega časa pa so lahko računali na sicer zelo skromno vojaško preskrbnino.⁵⁹ Prav te ugodnosti naj bi ponekod pripomogle tudi k temu, da so

⁵⁶ Prim. *Poroke v vojnem času*, v: LŠL 50 (1915), št. III., str. 55.

⁵⁷ Prim. *Vojaške poroke, posebno črnovojnikov*, v: LŠL 51 (1916), št. X., str. 102.

⁵⁸ Jasna Vanček, »Vojne poroke« med prvo svetovno vojno, v: *Zgodovina za vse 1* (2009), str. 40–47.

⁵⁹ Povzeto po: Jasna Vanček: *Prva svetovna vojna in poroke z vojaki*. V: *Na Fronti, revija za vojaško zgodovino*, št. 5 (2008), str. 28.

nekateri moške, ki so »čež veliko let pohujšljivo živeli in 2 – 5 nezakonskih otrok imeli«, sprejeli zakrament svetega zakona in so »sirote« dobile očeta, kakor je poročal župnik župnije Sv. Magdalena v Mariboru.⁶⁰ Leta 1917 je bil sprejet še dodaten ukrep, državno finančno podporo pa so namenili tudi »družinam, katerih reditelji so zadržani v – Ameriki«, kakor je poročal časopis *Slovenec*.⁶¹

Prošnje in vloge za takšne podpore so po mnogih župnijah pisali župniki in kaplani.⁶² V Sori je to delo opravljal župnik Fran Saleški Finžgar, pri tem opravilu mu je pomagal kaplan in tudi dr. Izidor Cankar,⁶³ ki je bil takrat pri njem na počitnicah.⁶⁴ Zdi pa se, da so žene zaradi nevednosti imele vlaganje takšnih prošenj za »beračenje«, kakor je o tem poročal prav sorški župnik. Sam jim je moral nato razložiti, za kaj pri teh podporah pravzaprav gre, in šele potem so privolile in prosile zanje.⁶⁵ Na sploh je v kroniki zapisal, da so prošnje za vso faro pisali v župnišču.⁶⁶

Pri samem določanju podpore naj bi ponekod prihajalo do nepravilnosti. Posamezni župniki so v kronikah zabeležili, da so se pri določanju glavarstva ozirala le na izjave orožnikov. Ti seveda niso poznali razmer pri sleherni družini, svoje je dodalo še pritoževanje sosedov čez sosedov.⁶⁷ Posamezniki, ki so bili morda oškodovani ali podpore niso prejeli, so potem videli krivdo za negativno rešitev tudi pri piscih prošenj – duhovnikih. Finžgar poroča, da se je po tem, ko so nekaterim prošnjam ugodili, drugim pa ne, pojavljala zavist in »vzrok je bil župnik, da je enim bolje naredil kot drugim«. Zaradi tega je potem poskušal intervenirati pri glavarstvu, v veliki meri pa so bile te intervencije in nove prošnje nato tudi uspešne.⁶⁸

Tudi same podpore, kakor gre razbrati iz nekaterih župnijskih kronik in vizitacijskih poročil, niso vedno zgledno vplivale na življenje ljudi. Zaradi izdatnih podpor naj bi bile žene ponekod preveč lahkomišelnostne. Župnik Janez Jereb⁶⁹ je bil v svojem opisu te »lahkomišljenosti« mnogo bolj določen – denar od podpor so nekateri prejemniki oziroma prejemnice ob začetku vojne zapravljali za popivanje.⁷⁰ Drugod so bile podpore tako izdatne, da so ljudje dobili več, kot je mož poprej zaslužil. Kako naj bi to vplivalo na posamezne žene, je opisal tržiški župnik, ki je v kroniko zapisal naslednje: »Ko so nekega Tržičana pri vojakihi

⁶⁰ NŠAM, Pastoralne konference, Pastoralne konference za leto 1915, šk. 12.

⁶¹ Slovenec, 5. december 1917, str. 4.

⁶² Prim. NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria – Ovsije 1918*.

⁶³ Izidor Cankar, r. 22. 4. 1886, Šid; m. 12. 7. 1909; † 22. 9. 1958, Ljubljana. V: *Catalogus cleri 1917*, str. 179; ZSS 1968, str. 152–155.

⁶⁴ ŽA Sora, *Župnijska kronika*, str. 191.

⁶⁵ Fran Saleški Finžgar, *Leta mojega popotovanja*, DZS, Ljubljana 1992, str. 259.

⁶⁶ ŽA Sora, *Župnijska kronika*, str. 191.

⁶⁷ Prim. J. Jereb, *Jerebova kronika*, str. 253.

⁶⁸ Prim. ŽA Sora, *Župnijska kronika*, str. 191.

⁶⁹ Janez Jereb, r. 5. 5. 1873, Ljubljana; m. 22. 7. 1897; † 8. 6. 1937, Čušperk, Kopanj. V: *Letopis 2000*, str. 434.

⁷⁰ *Jerebova kronika*, str. 253–254.

radi nesposobnosti odslovili, se ga je žena kar ustrašila, ker je prišel domov in vzdihnila: 'Oh, zakaj si vendar prišel?' Zaslужek, ki ga ji je mož odstopil, zdaleka ni dosegel državne podpore, ki bi jo bila sicer dobila.«⁷¹ Za razliko od omenjenega primera pa so bile odmerjene finančne podpore ponekod nižje od tega, kar je mož prej zaslužil, kakor denimo omenja vizitacijsko poročilo za Banjo Loko. Iz njega izvemo še, da so podpore ponekod povzročile napetost »med starimi in nevestami«.⁷² Tako kot v teh domačih hišah je višina podpor tudi sicer marsikje vplivala na odnose med ljudmi. Pojav »nevoščljivosti« pri tem ni bil nič nepričakovanega.⁷³

Prošnje za podporo pa so dejansko predstavljale le uverturo v vse, kar je sledilo. Župnikom so namreč, zaradi vedno novih vpoklicev, kmalu zaupali še različna druga opravila, od občinskih funkcij do vodenja različnih odborov. Sorški župnik Finžgar je v spominskih zapisal, kako je vedno znova prevzemal nove funkcije – postal je občinski tajnik in se kmalu znašel v množici birokracije, saj je država zasipavala občinske urade z vedno novimi in novimi razglasi. Zaupali so mu še dela pri regulaciji Sore, postal je upravitelj živinorejske pristave na Robežu in ob tem opravljal še posle pisarja za vse svoje župljane, ki so se obračali nanj z različnimi prošnjami. Vsem je tudi pisal prošnje, odgovarjal na dopise itd.⁷⁴ Takšne funkcije in opravila so bila župnikom zaupana tudi drugod. Nekateri od njih so v župniščih vzpostavili pravo »vojno kanclijo«, ki je imela svoj urnik delovanja. V semiškem župnišču je takšna »kanclija« delovala ob nedeljah, ponedeljkih in četrtnih in je oskrbovala pošto (za ruske vojne ujetnike je župnik pisal rusko!), med drugim pa so se prek nje vršile tudi poizvedbe in vlagale prošnje za dopuste domačinov.⁷⁵ Tako kot so se ljudje obračali k duhovščini po pomoč, se je le-ta obračala na ljudi in jih z različnimi apeli nagovarjala, naj sodelujejo pri karitativnem delu in skrbi za bližnjega.

4.2 Skrb za begunce

Prvi tovrstni pozivi so govorili o beguncih⁷⁶ in prav z njihovim prihodom v slovenske dežele je mnogim ljudem vsa tragična podoba vojne postala še bolj jasna. Že sredi septembra 1914 so prvi begunci prišli iz Dalmacije, Galicije in Poljske. Tako so 17. septembra samo v Črnomelj pripeljali 200 galiških beguncev, Poljakov.⁷⁷ Okrajna glavarstva so jih potem razporejala po krajih in tako se je večje ali manjše število le-teh znašlo v različnih župnijah. Denimo, v Ribnico

⁷¹ ŽA Tržič, *Župnijska kronika*.

⁷² NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria Banja Loka 1918*.

⁷³ Prav tam, *Promemoria Ribno 1918*.

⁷⁴ F. S. Finžgar, *Leta mojega popotovanja*, str. 209–210.

⁷⁵ NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, Semič 1917.

⁷⁶ Prim. *Usmilite se Poljakov*, v: LŠL 50 (1915), XI., str. 115.

⁷⁷ NŠAL, ŽA Adlešiči, *Kronika 191–1916*, str. 183–184.

so takrat poslali 56 galiških beguncev,⁷⁸ v Soro pa 43 poljskih beguncev.⁷⁹ Po župnijah so jih potem nastanili po hišah. Ponekod so v župnije prišli le mladi fantje in dekleta. Ti mladi begunci pa niso bili povsod zadovoljni s tem, da so jih ločili in razporedili po posameznih hišah, saj bi si želeli ostati skupaj. Takšen primer je bil v Križah, iz tamkajšnje župnijske kronike pa je moč razbrati, da naj bi to željo narekovala zaljubljenost. Šele po posredovanju župnika so popustili.⁸⁰ Nasploh se ocene o beguncih in njihovem življenju po slovenskih župnijah precej razlikujejo. Ponekod naj bi bili izjemno pobožni, delavni, spet drugod temu ni bilo tako.⁸¹ Ne glede na to pa so župniki po svojih močeh poskušali poskrbeti tudi za njihovo dušno oskrbo. Pri tem so bili za tiste poljske in rusinske begunce, ki niso bili večji nemškega ali slovenskega jezika, določeni posamezni duhovniki, ki so lahko zadostili njihovim potrebam. Poljaki, denimo, so se lahko obrnili tudi na župnijski urad v Leskovcu, kjer sta prebivala dva poljska jezuita.⁸² Mnogo beguncev iz Galicije je bilo grkokatoličanov, zato so župniki večkrat povabili tudi njihove duhovnike – begunce, da so jim ti potem maševali in z njimi praznovali različne praznike. V Ribnico je tako 22. decembra 1914 prispel przemyslski stolni pridigar Julian Miahky. Skupaj z dekanom sta naslednjega dne spovedovala tamkajšnje begunce, Miahky pa je potem vernikom pridigal in daroval sveto mašo po vzhodnem obredu, »med katero so prejeli vsi begunci sv. obhajilo *sub utraquespecie*.«⁸³

V prvih mesecih leta 1915 so bili ti begunci v veliki večini poslani v posebna taborišča, največ v Gmünd – a župnije so kmalu spet opravljale samaritansko delo za begunce. To pot za vse tiste primorske ljudi, ki so zaradi vstopa Italije v vojno maja 1915, morali zapustiti svoje domove. Tudi za njih so poskušali poskrbeti po najboljših močeh in nekateri od njih so ves čas vojne ostali po posameznih župnijah. Tako je bilo precej beguncev v Škofji Loki, med begunci pa so bili tudi duhovniki.⁸⁴ Velika večina primorskih beguncev pa je bila, tako kot poprej že begunci iz Galicije, poslana v različna taborišča. Kljub temu so tudi za njih vse do konca vojne še naprej potekale različne nabirke, da bi jim vsaj na ta način lajšali bedo begunskega življenja.

⁷⁸ ŽA Ribnica, *Župnijska kronika*.

⁷⁹ ŽA Sora, *Župnijska kronika*, str. 194.

⁸⁰ NŠAL/ŽA Križe, *Razne knjige*, fasc. 2. Vojna kronika.

⁸¹ Prim. ŽA Tržič, *Župnijska kronika*; ŽA Ribnica, *Župnijska kronika*; ŽA Sora, *Župnijska kronika*.

⁸² Prim. *Dušno pastirstvo Poljakov in Rusinov*, v: LŠL 50 (1915), št. VI., str. 82.

⁸³ *Pod obema podobama*. – ŽA Ribnica, *Župnijska kronika*.

⁸⁴ Prim. *Kronika kapucinskega samostana v Škofji Loki II. del (1860–1939)*, str. 73. Za posredovane posnetke se iskreno zahvaljujem Nataši Budna Kodrič.

4.3 Skrb za prehrano

Z vsakim mesecem vojne je bilo zaradi vedno novih naborov doma vse manj delovnih rok. Doma so ostajali le še bolni, ostareli ter seveda ženske in otroci, ki so po svojih močeh poskušali storiti vse, da bi bilo delo dobro opravljeno. Zato so tudi šolske oblasti marsikdaj prikrojile šolski pouk. Že jeseni 1914 so na podeželju pouk pričeli pozneje, da bi otroci lahko pomagali pri kmečkih opravilih. Podobno so postopali tudi v naslednjih vojnih letih. Nekateri župniki so ob tem poročali, da so bila kljub pomanjkanju delovne sile domača polja vseeno dobro obdelana.⁸⁵ K temu naj bi pripomogla tudi državna oblast, saj je za vsako občino vzpostavila žetveno komisijo, ki je morala bdeti nad tem, da so bila polja obdelana. Homški župnik Anton Mrkun⁸⁶ je zapisal, da so te komisije morda imele nekaj dela leta 1915, pozneje pa ne več. Ljudje so se namreč sami trudili za to, da je bilo vse obdelano. K temu je dodal še, da je tudi sam s prižnice priporočal, naj »eden drugemu radi pomagajo, da bo vse poljsko in gospodarsko delo opravljeno.«⁸⁷ V škofijskih listih so škofje objavljali tudi navodila glede nedeljskega dela.⁸⁸ Na duhovnike pa je računala tudi država. Leta 1916 je tako ministrstvo za poljedelstvo posebej izpostavljalo pomembno vlogo duhovščine, ki naj »prek prižnic poučuje ljudstvo, kako pomembna je obdelanost zemlje.« Prav tako so omenili, da bodo marsikje vpoklicani tudi župani krajev in bodo edine javne osebe v kraju le še duhovniki, ki bi lahko uspešno vplivali na pravilnost delovanj žetvenih komisij. Ob koncu prispevka v *Domoljubu* so poročilo o tem pozivu sklenili takole: »Minister upa na najboljši uspeh, kajti avstrijska duhovščina je to svojo najvažnejšo nalogo vršila vedno s celim srcem in ravno kmetijsko zadružništvo se ima za svoj procvit zahvaliti največ ravno neumornim katoliškim duhovnikom.«⁸⁹

Oblasti so kmetom želele pomagati tudi s tem, da so jih bili za različna poljska dela pripravljene oskrbeti z delovno močjo vojnih ujetnikov. Cerkev se je zavzemala tudi za njih in njihovo duhovno oskrbo. Skrb za vojne ujetnike katoliške veroizpovedi je bila zlasti tam, kjer so bili ti izven taborišč in so opravljali različna dela (poljska, gradbena) po raznih krajih, tako poverjena tamkajšnji krajevni duhovščini.⁹⁰ Župniki so to nalogo skušali dobro opravljati, ob tem pa so bili posebej pozorni na vse drugače verujoče vojne ujetnike, ki so se znašli v njihovih župnijah. Tako je župnik v Preserjah v župnijsko kroniko zapisal, da je nekaj časa v podpeškem kamnolomu delalo okoli 80 ruskih vojnih ujetnikov: »Bili so ljudje srednje postave, rumene polti, rumenih brk, vseh starosti, a videti

⁸⁵ ŽA Preserje, *Kronika župnije*, str. 111.

⁸⁶ Anton Mrkun, r. 4. 7. 1876, lg; m. 14. 7. 1900; † 31. 10. 1961, Cleveland, ZDA. V: *Letopis 2000*, str. 451.

⁸⁷ A. Mrkun, *Homec*, Ljubljana 1925, str. 81.

⁸⁸ Prim. *Delo ob nedeljah in praznikih*, v: *LŠL* 50 (1915), št. IV., str. 61.

⁸⁹ *Domoljub* 1916, str. 202.

⁹⁰ Prim. *Slovenec*, 20. julij 1916, str. 4.

je bilo, da so nekako vdani v svojo usodo, brez posebnega hrepenenja po domovini. Bili so, kakor poročajo ljudje, verni in so veliko in radi molili.« Za hrano so ti ruski ujetniki skrivaj hodili prosit po vaseh in ljudje so jim dajali krompir, jabolka in drugo sadje.⁹¹

Vse to prizadevanje pa spriči vojnih razmer, slabih letin in vse večje draginje ni bilo dovolj, zato so iskali še druge načine, da bi zagotovili zadosti živil in prehranili prebivalstvo. Kot odgovor na vse te stiske so se po vseh občinah že leta 1915 ustanavljali aprovizacijski odbori, ki so poskušali skrbeti za preživljanje ljudstva: »Nastopila je doba nakaznic za živila, oziroma doba krušnih kart.«⁹² Tudi pri teh odborih so pomembno, če že ne odločilno, vlogo imeli župniki. Kot člani aprovizacijskega odbora oziroma komisije so poskušali skrbeti za to, da bi se živila delila kolikor mogoče pravično. Ob tem se je seveda vedno našel kdo, ki z dodeljenim ni bil zadovoljen. Črniški župnik Alojzij Novak⁹³ je tako opisal, kako je januarja 1916 v takšnem odboru nadomeščal sosednjega župnika in delil belo moko, ki je bila takrat prava redkost: »Kot mlinar sem bil zvečer, glavo polno šundra /hrupa, trušča/, krika, kreganja tudi prepira – tu za plačilo nehvaležnost in zbadanje, da si mi pri moki jemljemo cele kvintale, medtem ko drugim delimo le à 6 kg na osebo. Res dobrota je sirota!«⁹⁴

Aprovizacija je duhovnikom povzročala veliko skrbi in stroškov; za ljudi so poskušali storiti vse, kar je bilo mogoče – od osebnih intervencij pri deželnemu predsedniku pa do obiskov različnih glavarstev, žitnih komisarjev, zavodov itd. Mnogi so poskušali storiti še več in zlasti tisti s podeželja so si prizadevali, da so za kmete priskrbeli žitno seme, krmila; na različne načine so poskušali tudi zavarovati kmeta, da bi žita ne bilo treba oddajati, kakor je o teh aktivnostih poročal belopeški župni upravitelj.⁹⁵ Vsi ti ukrepi seveda niso zadoščali; nasprotja med podeželjem in mesti pa so bila vse večja. Tako so zlasti delavci in meščani močno občutili pomanjkanje živil. Zato so se ponje odpravljali h kmetom na podeželje, kjer pa si jih z denarjem niso mogli kupiti. Vse bolj je namreč v ospredje prihajala blagovna menjava. Kroparski kovači so denimo za živila zamenjevali žeblje, sladkor itd.⁹⁶ Po mestih pa so se ponekod vzpostavljale tudi »vojne kuhinje«. Pri vsej tej skrbi za hrano in živila so imeli pomembno vlogo duhovniki; v luči tega je morda lažje razumeti zapis župnika Franca Koširja,⁹⁸ ki

⁹¹ ŽA Preserje, *Kronika župnije*, str. 90.

⁹² Viktor Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Tržič*, Tržič 1936, str. 389.

⁹³ Alojzij Novak, r. 28. 6. 1881, Trnovo pri Ilirski Bistrici; m. 3. 5. 1905; † 30. 8. 1967, Gorica. V: A. Novak, *Črniška kronika: frontno zaledje v Vipavski dolini med prvo svetovno vojno*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 2014, str. 7–8; 13. Odslej: A. Novak, *Črniška kronika*.

⁹⁴ A. Novak, *Črniška kronika*, str. 129.

⁹⁵ NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria Bela peč 1918*.

⁹⁶ Prim. NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria Kropa 1918*.

⁹⁷ Prim. Viktor Kragl, *Zgodovinski drobci župnije Tržič*, str. 390.

⁹⁸ Franc Košir, r. 6. 4. 1863, Škofja Loka; m. 21. 7. 1889; † 27. 3. 1953 Ljubljana – Ježica. V: *Letopis 2000*, str. 447.

je o tem zapisal: »V teh časih se mora priznati, da ima župnik mnogo več posla z aprovizacijami in prehranjevalnimi odbori, kakor z župnijskimi opravili.«⁹⁹

4.4 Nabirke za različne namene

Ljudstvo je torej računalo na pomoč župnikov, nanje pa je pri različnih nabirkah za vojne potrebe in potrebe države računala tudi država. Z njene strani so tako deževale agitacije za različne nabirke od barvnih kovin za potrebe države do prošenj in apelov za zimska oblačila, pletenje nogavic za vojake itd. Prav posebej pa so računali na duhovnike, da bodo ti s svojim zgledom in vplivom pripomogli k podpisovanju vojnih posojil. Te je razpisala država že leta 1914 »v pokritje izrednih vojnih stroškov«. Pri tem naj bi po svojih močeh sodelovali vsi podaniki habsburškega vladarja in tako pokazali ljubezen do domovine. Na posojeno glavnico je država jamčila posebne obresti, po koncu vojne pa naj bi državljani dobili ta posojila vrnjena. Škof Jeglič je svojim duhovnikom priporočal, naj vernike povabijo k vplačevanju vojnega posojila, obenem pa dejal, naj pri tem sodelujejo tudi duhovniki sami. Zato, in zaradi državnega jamstva, je bilo dopuščeno, da so za vojno posojilo lahko uporabili tudi različne nadarbine ali obresti različnih glavnin in ustanov, ki so jih premogle župnije.¹⁰⁰ Res so mnogi verniki in duhovniki vlagali v ta vojna posojila, saj takrat še niso slutili, da bo država propadla. Župniki so se pri tem pogosto znašli v precepu in bili deležni različnih kritik. Na eni strani so bili od ljudi deležni očitkov, da na ta način pomagajo podaljševati vojno, kakor je to zapisal črniški župnik Novak,¹⁰¹ na drugi strani pa jih je državna oblast lahko gledala postrani, češ, da delujejo premalo v domoljubnem duhu.

Dokaz patriotičnega duha so nekateri škofje videli prav v karitativnih dejavnostih župnij in duhovščine ter različnih nabirkah, ki so jih organizirali. Pri tem pa je potrebno opozoriti, da vse nabirke niso bile namenjene le beguncem, državi ali vojaški industriji, pač pa pogosto tudi sosednjim župnijam in ljudem v stiski ob različnih naravnih in drugih nesrečah (požari).¹⁰² Prav tako so sprva pogosto organizirali nabirke na prošnje različnih bolnišničnih vodstev za ranjene in obolele vojake. V Preserjah so tako nabrali okoli 500 kg jabolk, voz krompirja in jajca ter vse to prepeljali v Ljubljano, kjer so zbrano sadje in živila predali bolnišnici, ki je takrat delovala v tamkajšnjem uršulinskem samostanu. Pri takšnih aktivnostih so po svojih močeh sodelovali tudi otroci. Ti so nabirali različne robidnice, zelišča za čaje itd.¹⁰³

⁹⁹ NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, Spomenica Koroška Bela 1918.

¹⁰⁰ Prim. *Vojna posojilo*, v: LŠL 49 (1914), št. XIII., str. 132–134.

¹⁰¹ Prim. A. Novak, *Črniška kronika*, str. 146.

¹⁰² Prim. *Nabirka milih darov za pogorele v Knaphah*, v: LŠL 50 (1915), št. VII., str. 89.

¹⁰³ Prim. ŽA Preserje, *Kronika župnije*, str. 112.

Škofje so želeli ponekod biti o teh aktivnostih posebej obveščeni. Škof Jeglič se je zato že leta 1915 obrnil na duhovščino s pozivom, naj mu poročajo o nabirkah in karitativni dejavnosti po župnijah. To je bil po njegovem tudi odličen odgovor vsem tistim, ki so duhovščini očitale, da niso dovolj požrtvovalni in patriotičnega duha.¹⁰⁴ Iz poročil, ki so jih potem župniki in dekani posredovali ordinariatu, je mogoče razbrati, za kaj vse so leta 1915 nabirali denar. V Adlešičih je župnik sam iz svojega premoženja podpiral družine svojih sorodnikov, ki so bili ob mobilizaciji vpoklicani v vojsko. Dalje je daroval še za Rdeči križ, različnim društvom, v župniji je podpiral šest galiških beguncev itd. Zanimiv je njegov zapis, da je v teh vojnih razmerah z donacijo podprl tudi slovenski tisk, in sicer *Dolenjske novice*, da bi te zaradi zmanjšanja števila naročnikov ne prenehale izhajati.¹⁰⁵

Iz Ambrusa je prišlo poročilo, da je župnik osebno daroval denar za Rdeči križ, perilo za vojake in ranjence v bolnišnicah. Za podobne namene so ob različnih priložnostih darovali tudi drugi ljudje.¹⁰⁶ Dekanija Loka je denimo samo za Rdeči križ nabrala nekaj več kot 2.277 kron, prav tako pa več kot 1.655 kron samo za različne oblike podpor. Nabirali pa so seveda še za druge namene; za begunce, pomožno akcijo deželnega odbora, za domačine itd.¹⁰⁷ Tovrstne akcije so se odvijale tudi po drugih župnijah in krajih širom monarhije. Škof Jeglič je na podlagi teh poročil, ki sicer niso bila popolna, saj jih nekateri (še) niso poslali, uspel sestaviti splošno oceno o požrtvovalnosti ljudi in duhovnikov v prvih mesecih vojne. Tako so denimo samo za Rdeči križ zbrali in prek ordinariata odposlali 13.209,65 kron, za begunce v Galiciji je škof lahko izročil 1.738,36 kron. Škof je k temu še dodal: »Koliko ste pa poslali vladi potom c. kr. glavarstev! In koliko se je po raznih župnijah storilo za begunce v denarju in živilih! Mislim, lahko stopimo pred svet in lahko ponosno rečemo: duhovniki in verniki ljubljanske škofije smo svojo patriotično dolžnost storili v polni meri.«¹⁰⁸ Podobna poročila so pošiljali tudi še pozneje.

Omenjeno patriotično dolžnost so ves čas vojne v večji ali manjši meri seveda dokazovali tudi po župnijah ostalih škofij. Toda če so nekateri lahko darovali precej sredstev, so bile na drugi strani tudi posamezne župnije, ki pri tem niso mogle sodelovati. Razlog je bil preprost – farani sami so bili preveč ubožni, da bi lahko še kaj darovali. Župnik župnije Sv. Magdalena v Mariboru je prav to navedel kot razlog, zakaj v njihovi župniji niso nabrali mnogo denarja.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Prim. *Spominske knjige in statistika*, v: *LŠL* 50 (1915), št. I, str. 14.

¹⁰⁵ NŠAL/ŠAL V., *Vojne zadeve*, fasc. 310, *Vojaške zadeve 1878–1916*, ovoj Podporne zadeve duhovščine za blažitev posledic vojne – poročila 1915, Poročilo župnijskega urada Adlešiči o karitativnem delovanju župnika in župnije v prvih mesecih vojne.

¹⁰⁶ Prav tam, Poročilo o delovanju duhovščine v korist bojevnikom – župnija Ambrus.

¹⁰⁷ Prav tam, Pomožna vojna akcija – dekanija Loka.

¹⁰⁸ Delo duhovnikov za vojne potrebe, v: *LŠL* 50 (1915), št. V, str. 70.

¹⁰⁹ Prim. NŠAM, Pastoralne konference, Pastoralne konference za leto 1915, šk. 12.

Očitno pa za manjše nabirke niso bile krive le omenjene slabe razmere, pač pa so k temu pripomogle tudi različne govorice in ugotovitve glede nepravilnosti, ki so se pojavljale pri nekaterih društvih. Ljudje so izvedeli, »da ni doseglo to karitativno delo svojega namena in da so se denarne zbirke za vse kaj drugega porabile, je pojenjala radodarnost«, kakor je zapisal župnik v Lescah.¹¹⁰ Zlasti naj bi bili ljudje nezaupljivi do Rdečega križa. Pri tem naj bi se ves čas pojavljale nepravilnosti, na kar so bili pozorni tudi drugi, kakor nas opozarjajo različni dnevniški zapisi.¹¹¹

5 PASTORALA MED VOJAŠTVOM

»Najaktualnejše pastirsko vprašanje so sedaj naši vojaki,« je leta 1916 pisalo v *Vzajemnosti*.¹¹² Dejansko so bili krajevni duhovniki v reševanje tega vprašanja vsaj deloma vključeni že takoj ob začetku vojne, v prvi vrsti seveda s primer-no duhovno oskrbo vseh vpoklicanih v vojaško službo, kmalu pa so se temu pridružile še druge skrbi. Apostolski vojaški vikar je namreč kaj hitro spoznal, da je vojaške duhovščine premalo, da bi lahko zagotavljala primerno duhovno oskrbo vojaštva po vseh krajih in vseh vlakih, ki so s frontnih črt vozili ranjene in obolele. Zato se je obrnil na krajevne škofove z naročilom, naj v svojih škofijah določijo nekatere, ki bi delovali na takšnih vlakih. Takim duhovnikom bi rad podelil jurisdikcijo, obenem pa so jim zagotovili tudi brezplačno vožnjo s temi vlaki. Na to so se odzvali tudi v ljubljanski škofiji in tako so bili za posamezne proge določeni nekateri duhovniki oziroma kanoniki. Med temi je bil denimo tudi Ignacij Nadrah,¹¹³ poleg njega pa je takšno nalogo potem opravljal tudi Franc Hiersche,¹¹⁴ takratni župnik v Radečah.¹¹⁵ Toda to še zdaleč ni zadoščalo, saj so se polnile tudi sanitetne ustanove, ki so se, glede na razmere, vzpostavljale v večjih mestih po monarhiji.

Že oktobra 1914 so v ljubljanski škofiji na posebni konferenci obravnavali vprašanje duhovne oskrbe bolnikov in ranjencev po ljubljanskih vojaških sanitetnih ustanovah. Na njej so sodelovali tudi predstavniki različnih redovnih skupnosti. Ugotavljali so razmere na področju pastoralne oskrbe vojaštva. V Ljubljani sta takrat delovala dva vojaška duhovnika, ki pa za vse bolj napolnjene sanitetne ustanove nista zadoščala. Zato so se navzoči duhovniki zavzeli, da se uredi in izboljša duhovna oskrba ranjencev in obolelih v ljubljanskih bolnišni-

¹¹⁰ NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria Lesce* 1918.

¹¹¹ Prim. E. Lampe, *Dnevniški zapiski dr. Evgena Lampeta (1898–1918)*, ur. M. Ambrožič, Ljubljana 2007, str. 38; F. Milčinski, *Dnevnik 1914–1920*, Ljubljana 2000, str. 63.

¹¹² *Vzajemnost* 1916, št. 10, str. 113–114.

¹¹³ Ignacij Nadrah, r. 24. 12. 1868, Ivančna Gorica; m. 9. 7. 1893; † 17. 11. 1951, Ljubljana. V: *Letopis 2000*, str. 446. Dolgoletni generalni vikar ljubljanske škofije, stolni prošt.

¹¹⁴ Franc Hiersche, r. 14. 12. 1866, Početty, Češka; m. 21. 8. 1889; † 12. 2. 1954, Polzela. V: prav tam, str. 788.

¹¹⁵ Prim. *Dušno oskrbovanje ranjencev na železnicah*, v: *LŠL* 49 (1914), št. XII., str. 124.

cah. Pri tej razdelitvi delokroga med redovniki in škofijsko duhovščino so se ozirali tudi na znanje jezikov posameznih duhovnikov, ki bi lahko duhovno oskrbeli večji krog vojaštva. Tako so denimo določili, da poljske in slovaške ranjene ter obolele vojake oskrbuje salezijanec Ignacij Stuchly,¹¹⁶ skrb za vojaške ogrske narodnosti pa je bila poverjena jezuitu Janezu Hrubešu.¹¹⁷ Zavedali so se, da škofijski duhovniki nimajo jurisdikcije v vojaških ustanovah, zato so prosili škofa Jegliča, da jim priskrbi te legitimacijske karte.¹¹⁸ Škof Jeglič je zato posredoval pri vojaškem vikariatu na Dunaju in pridobil omenjene legitimacijske karte ter jih razdelil med določene duhovnike. Vojaški mornariški superior Karel Kokolj¹¹⁹ je bil te pomoči še kako vesel, prosil pa je tudi, da bi pristojni duhovniki v posameznih bolnišnicah darovali svete maše. Glede tega je ordinariat povabil duhovnike, naj se javijo vsi tisti, ki bi mogli maševati za ranjence. Na to vabilo so se odzvali predstavniki posameznih redovnih skupnosti, ki so se potem zavezali, da bodo ob določenih dneh maševali v posameznih objektih vojaških sanitetnih ustanov.¹²⁰ Pri tem so bolnim in ranjenim vojakom podeljevali svete zakramente, jim razdeljevali knjige, časopise in jim na njihovo željo pomagali pri pisanju različnih prošenj, pisem itd.

5.1 »Pastorala vpoklicanih vojakov«

Takšne naloge so bile sprva namenjene duhovnikom v večjih mestih in garnizijah, kjer so pač delovale bolnišnice, ali pa v tistih krajih, koder je potekala železniška proga. Po drugih župnijah so se duhovniki z vojaško pastoralo najprej srečevali v skrbi za domače vpoklicane vojake. Večino le-teh so, kakor je bilo že omenjeno, pospremili na njihovi poti proti bojiščem, kjer so za njihovo duhovno oskrbo po najboljših močeh skušali skrbeti vojaški kurati.¹²¹ Toda tudi domači župniki so še potem, ko so bili poslani na fronto, želeli vplivati nanje. »Kratko bi se reklo, duhovniki so skušali biti vpoklicanim isto, kot da bi bili dotični vojaki doma,« je zapisal dobravski župnik. Pri tem je navajal, da so svojim faranom v vojaški suknji skušali pomagati na različne načine: od pisanja prošenj za dopuste do različnih vlog, podpor itd.¹²² Mnogi župniki so bili zato v pismeni zvezi z vpoklicanimi vojakmi.

¹¹⁶ Ignacij Stuchly, r. 14. 12. 1869, Boleslav, avstrijska Šlezija; m. 3. 11. 1901; † 17. 1. 1953. V: B. Kolar, *In memoriam II: nekrolog salezijancev neslovenske narodnosti, ki so delovali na Slovenskem*, Salve, Ljubljana 1997, str. 116–119.

¹¹⁷ Janez Hrubeš, r. 3. 11. 1878, Dunaj; m. 26. 7. 1909; † ? – V: *Catalogus cleri 1914*, str. 142; 185.

¹¹⁸ *Zapisnik seje ljubljanske duhovščine dne 13. 10. 1914 »O dušnem oskrbovanju vojakov ranjencev.«* V: NŠAL/ŠAL, *Vojne zadeve*, fasc. 313, št. 5144.

¹¹⁹ Karl Kokol(j), r. 3. 11. 1865, Sv. Barbara v Halozah; m. 6. 7. 1890; † 1. 9. 1931, Ljubljana. Glej: Slovenec, 2. september 1931, str. 5.

¹²⁰ *Zapisnik seje ljubljanske duhovščine dne 13. 10. 1914 »O dušnem oskrbovanju vojakov ranjencev.«* V: NŠAL/ŠAL, *Vojne zadeve*, fasc. 313, št. 5144.

¹²¹ O vojaških kuratih in njihovi pastorali glej: M. Šimac, *Vojaški duhovniki*, str. 146–190.

¹²² NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, Promemoria Dobrava 1918.

Ponekod pa so bili duhovniki pri tem izvrševanju »*pismenega dušnega pastirstva*«, kakor je to označil notranjski duhovnik,¹²³ ovirani. Župnik v Gorjah je škofu tako potožil, da vsega tega, kar bi želel narediti za svoje mobilizirane može in fante, ne more storiti. Razlog naj bi bil, da »je bil denunciran kot politično zanesljiv«. Dodal je še, da je to zvedel »iz gotovega vira« in menil, da je to tudi vzrok, zakaj »mnogo pisem ni dobil, ravnotako pa tudi vojaki njegovih ne«. ¹²⁴ Takšni primeri pa so le redko zabeleženi, drugod naj bi bil stik z vojaštvom, kolikor so to dopuščale vojne razmere, nemoten. Seveda so že sami dobro vedeli, kaj smejo in česa ne smejo zapisati – državna cenzura je pač povzročila avtocenzuro. Na takšne stike so bili odzivi dokaj različni. Ponekod so si z duhovnikom dopisovali le nekateri, drugod pa je, vsaj za večje praznike, domači župnik poslal voščilnice vsem vpoklicanim v vojaško službo.¹²⁵ Nekateri so tudi v drugem času poskusili storiti nekaj takšnega in stopiti v »ožjo zvezo z vojaki svoje župnije«. Zato je dal župnik neke župnije na Notranjskem leta 1916 natisniti nekaj sto dopisnic s pozdravi domačega župnika: »Kajti že 10 do 20 mesecev ni videl, ni govoril župnik s svojimi; naj govori vsaj pismeno!«¹²⁶ Nekateri župniki so ves čas vojne tudi zbirali takšna pisma, pa tudi pisma, ki so jih vojaki pisali domačim ali prijateljem in jih, če so bila bolj zanimiva, prepisovali v župnijske kronike. Dobro so se namreč zavedali, da bodo ta prihodnjim rodovom predstavljala pomemben vir za raziskovanje teh hudih časov.¹²⁷

Poleg pisem so vojake skušali oskrbeti tudi z dobrimi knjigami, časopisi in listi. V prvi vrsti pa so pogosto pošiljali molitvenike. Tudi na ta način so domači župniki dali vojakom vedeti, da niso pozabili nanje. Zaradi tega naj bi si ponekod duhovniki pridobili simpatije, saj so se jim vojaki potem z različnimi razglednicami in pismi zahvaljevali za to pozornost.¹²⁸

Ob vsem tem so se župniki in drugi duhovniki obračali na vojaške kurate in jih spraševali, kaj bi še lahko storili za vojake na bojnih poljanah.¹²⁹ Vojaški kurat Leopold Turšič¹³⁰ je na ta vprašanja odgovoril s pobudo za ustanovitev posebnega letaka ali lista, ki bi se vojakom pošiljal vsakih 14 dni. Predlagal je, da bi takšen list obsegal nekako štiri strani in podrobno opisal, kako si je zamislil samo sestavo lista. »Na prvi strani bi bila kratka pridiga, meditacija ali razprava,« je razložil svoje misli Turšič, »na drugi kake novice iz domovine, na tretji novice iz vojske, na zadnji drobiž: opomin h kesanju, kaki izdihljaji itd.«

¹²³ Prim. *Vzajemnost*, 1916, št. 5-6, str. 68.

¹²⁴ NŠAL/SAL V., Vizitacije, fasc. 15, Promemoria Gorje 1918.

¹²⁵ Prim. *Jerebova kronika*, str. 263.

¹²⁶ *Vzajemnost*, 1916, št. 5-6, str. 68.

¹²⁷ Prim. A. Mrkun, *Homec*, str. 93–102.

¹²⁸ Prim. *Vzajemnost*, 1915, št. 12, str. 189.

¹²⁹ Prim. prav tam, 1916, št. 10, str. 113–114.

¹³⁰ Leopold Turšič, r. 13. 11. 1883, Stari trg pri Ložu; m. 15. 7. 1907; † 30. 5. 1927, Krško. V: *Letopis 2000*, str. 429.

Prav tako je pojasnil, da vojaki sicer res potrebujejo molitvenike, a tak list bi bil še potrebnejši, saj »prinese kaj novega, tako zaželeno spremembo«. Na ta način bi se, kakor so mislili tudi nekateri drugi duhovniki, lahko vplivalo na slabe posledice, ki jih povzroča vojska. List pa bi predstavljal tudi neke vrste pot za delovanje med temi možmi po koncu vojne. Turšič je ob tem predlagal tudi ime: *Pozdrav iz domovine*.¹³¹ Glavno vprašanje je seveda predstavljal denar za ta projekt. Sredstva so sicer poskusili pridobiti s strani države, a največ so za ta projekt, kot kaže, prispevali duhovniki, ki so očitno presodili, da gre za dobro stvar.¹³² Prav na podlagi teh sredstev je nato prva številka *Pozdrava iz domovine* izšla konec januarja 1916. V njej so bili pozvani tudi možje in fantje, naj po svojih močeh prispevajo za to, da bi se list obdržal.¹³³ Duhovniki so ta list posredovali vojakom in odziv naj bi bil, vsaj pri nekaterih, precej ugoden. Tudi na ta način so torej poskušali vplivati na dušni blagor svojih faranov.

5.2 Vpliv vojaštva na župnije

Če so z domačimi vojaki ohranjali pisne stike in na ta način poskušali skrbeti tudi za njihov dušni blagor, so v domačih župnijah, zlasti po vojni napovedi Italije, kmalu imeli veliko več opraviti tudi z duhovno oskrbo vojakov, ki so se znašli v njihovih krajih. Zlasti po maju 1915 so bile v neposrednem zaledju soškega bojišča pogosto nastanjene različne vojaške enote. Nekatere so prihajale z bojišča na počitek, druge so bile prepeljane od drugod in so se odpravljale na frontno črto, tretje pa so bile dlje časa v rezervi. Večje enote so razpolagale z vojaškimi kurati, ki so skrbeli za versko življenje med njimi. Če pa teh ni bilo in je šlo za katoličane, so za njihovo duhovno oskrbo poskušali skrbeti tamkajšnji krajevni duhovniki.

V Ribnico sta 17. septembra 1915 s soškega bojišča prišla 14. dragonski polk in »6. deželno brambeni polk ulancev«. Podpolkovnik dragoncev se je obrnil na dekana Skubica in ga prosil, da »duhovščina ribniška« poskrbi za dušno oskrbo vojaštva, saj svojega vojaškega kurata niso imeli. Za njih je dekan tako prvič maševal v nedeljo, 26. septembra. Takrat je imel pridigo v nemščini, častniki pa so potem dekana prosili, naj ima v prihodnje tudi češko pridigo, saj je bilo »2/3 vojakov Čehov«. Dekan je to sprejel in pozneje za vojake imel pridige v češčini, posebno še, ker so Nemci kmalu odšli iz Ribnice in so tam ostali le še češki in ogrski vojaki.¹³⁴ Tako kot ribniški dekan so bili za takšno dušno oskrbo naprošeni tudi po drugih župnijah, pri čemer pa je bilo veliko odvisno tudi od pove-ljujočih častnikov. Ti seveda niso bili vsi enako naklonjeni duhovščini oziroma

¹³¹ *Tole pa res naredimo za naše vojake!* V: *Vzajemnost*, 1916, št. 1-2, str. 19–20.

¹³² Prim. *Vzajemnost*, 1916, št. 3-4, str. 36.

¹³³ Prim. *Pozdrav iz domovine*, 1916, št. 1.

¹³⁴ Prim. *ŽA Ribnica, Župnijska kronika*.

niso posvečali veliko pozornosti skrbi za versko življenje. To je nato v določeni meri vplivalo tudi na vojake.

Poleg maševanja so se župniki velikokrat, posebej pa pred večjimi prazniki ali pred odhodom na bojišče, znašli v vlogi spovednika. Črniški župnik in dekan Novak je v župnijsko kroniko zapisal, da so ob koncu marca in v začetku aprila 1916 vsak dan tri tedne spovedovali vojaštvo. K temu je dodal: »Človek mora postati polyglot po sili, ker prišli so k spovedi Slovenci, Čehi, Poljaki, Rusini, Nemci.«¹³⁵ Za prvo silo so si duhovniki pri tem pomagali s posebnimi knjižicami *Confessarius polyglottus*, v katerih so bila v različnih jezikih zapisana spovedna vprašanja in obrazci.¹³⁶ Vprašanje pa je, koliko župnikov je takšno knjižico takrat imelo v svojih knjižnicah. Zato pa je potrebno omeniti, da so slovenski duhovniki, tako kot njihovi sobratje v vojaški službi, imeli veliko prednost prav zaradi znanja jezikov. Mnogi pa so se različnih, posebej slovanskih jezikov, za silo priučili kar sproti.

Omenjena vloga župnikov, kot dušnih pastirjev vojaških oseb, je bila še posebej pomembna tam, kjer se je za krajši ali daljši čas vzpostavila vojaška sanitetna ustanova. Če te ustanove niso imele lastnega vojaškega kurata, je skrb za duhovno oskrbo ranjenih in bolnih spet padla na pleča krajevnega župnika oziroma tamkajšnje duhovščine. Na Bledu, kjer so bile vojaške bolnišnice, nekaj časa ni bilo nobenega vojaškega kurata. »Zato je vojaška oblast prosila, da je opravljal versko službo za vojake,« lahko preberemo v vizitacijskem poročilu iz leta 1918 za omenjeno župnijo.¹³⁷ Dogajalo pa se je tudi, da so bili vojaški kurati sicer prisotni in odgovorni za bolnišnico, a so svoje naloge slabo opravljali. Nad takšnim češkim duhovnikom se je 16. oktobra 1915 v farni kroniki pritoževal tudi ribniški dekan.¹³⁸ Pogosto so potem namesto za dušno oskrbo bolnikov poskušali poskrbeti župniki in krajevna duhovščina.

Da bi vsi krajevni duhovniki lažje opravljali to poslanstvo med vojaštvom, je iz Rima prišlo naslednje sporočilo: »S. Poenitent. apost. daje duhovnikom, ki so kakorkoli v vojni službi, isto oblast glede spovedovanja kakor vojnim kuratom.«¹³⁹ Šlo je torej za to, da so duhovniki s tem prejeli posebna pooblastila, da so smeli spovedovati in podeljevati odvezo tudi za vse tiste prestopke, ki so bili sicer posebej pridržani Apostolskemu sedežu oziroma papežu. Na ta način je bilo olajšano delo krajevni duhovščini, ki je marsikje v resnici opravljala subsidiarno vlogo vojaških kuratov. Takšne naloge je v Leonišču dve leti opravljal tudi lazarist Alojzij Pohar,¹⁴⁰ ki je o tem svojem delu podal naslednje izčrpno

¹³⁵ A. Novak, *Črniška kronika*, str. 143.

¹³⁶ Prim. *Confessarius polyglottus: examen conscientiae in sedecia linguis ad usum sacerdotis: cum pretiunculis*, Kirch, Wien, 1914.

¹³⁷ NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria Bled 1918*.

¹³⁸ Prim. ŽA Ribnica, *Župnijska kronika*.

¹³⁹ *Vzajemnost*, 1915, št. 4, str. 61.

¹⁴⁰ Alojzij Pohar, lazarist, r. 19. 5. 1887, Hrastnik; m. 23. 7. 1911 Gradec, † 17. 12. 1974, Ljubljana. V: *Letopis 2000*, str. 562.

poročilo: »Tukaj je imenovani izvrševal dve polni leti popolno dušno oskrbo vseh ranjencev, od katerih jih je zelo veliko umrlo. Spovedoval je vojake v osmih jezikih; skrbel, da ni nikdo umrl brez sv. zakramentov. Obiskoval je bolnike vsaki dan, pogostokrat tudi dvakrat na dan. – Dokler še ni bilo vojske z Italijo, je bilo v bolnici precej rekonvalescentov, ki so pridno zahajali vsaki dan k sv. maši in k sv. obhajilu. Nekateri so se celo navadili na vsakdanje obhajilo. – Meseca majnika je bilo mogoče opravljati za vojake majniško pobožnost. – Ob večjih praznikih, posebno seve o božiču in vel. noči so prejeli skoro vsi sv. Zakramente. – Ko je izbruhnila vojska z Italijo, so bili nastanjeni v bolnici večinoma le težko ranjeni, ki se ve, niso mogli k sv. maši; vendar je bilo mogoče, da so tudi zelo težko ranjeni prisostvovali o božiču polnočnicam; ležali so na nosilih v kapeli okoli oltarja. –

2. Razun tega je imenovani prevzel prostovoljno tudi vso dušno oskrbo ranjencev na objektu št. 4 v belgijski vojašnici, dokler je imel tam svojo podružnico »Rdeči križ«. – Pozneje je prevzel pomoč tamošnjemu voj. kuratu za celo rezervno bolnico s 1200 ranjenci. – Ker je bolnica v bližini naše cerkve, je bil v odsotnosti voj. kurata klican na vse objekte ob vsaki uri. To delo je izvrševal tudi, ko je postala vojašnica rezervna bolnica za nalezljive bolezni. Obhajanih je bilo v tej bolnici včasih na en dan do 50, posebno v adventu l. 1915. –

3. Razun tega je bil imenovani tudi v pomoč v kolera bolnici izven mesta, kamor je večkrat nesel poslednje sv. zakramente in kjer so mu 4 bolni na koleri takorekoč v naročju umrli.«¹⁴¹

Pohar je pri svojem delu hudo zbolel in bil nekaj časa na zdravljenju. Po prestani bolezni je menil, da je dovolj dobrega zdravja za opravljanje vseh opisanih nalog. Kazalo pa je, da se bo bolezen ponovila, zato so ga predstojniki leta 1916 razrešili vseh nalog in premestili v Gradec.¹⁴² Tako kot Pohar v Ljubljani, so te naloge opravljali tudi duhovniki po drugih krajih, kjer so krajši ali daljši čas delovale vojaške sanitetne ustanove. Med njimi se je znašel tudi takratni rektor Škofovih zavodov, dr. Janez Gnidovec.¹⁴³ Njegovo delovanje je v spominski črtici opisal Rado Bednarik (1902–1975), ki je s še nekaterimi dijaki begunci takrat zavetje našel prav pod zavodsko streho. Bednarik in njegov prijatelj, prav tako begunec, sta med poletnimi počitnicami ostala v Zavodih in kot mašna strežnika pomagala dr. Gnidovcu pri svetih mašah. Spremljala pa sta ga tudi pri obiskih vojakov po zavodski bolnišnici: »Pa smo šli iz hodnika na hodnik, gor, dol, iz sobe v sobo. Gospod rektor, ki je nosil Najsvetejše, je kar z glavo pokimal desno, levo, gor, navzdol, da sva znala, v katero sobo in na kateri hodnik kreniti.

¹⁴¹ Poročilo o delovanju Alojzija Pohar, duhovnika misijonske družbe v treh rezervnih bolnicah tekom 2 let: od oktobra 1914 do okt 1916 v Ljubljani, v: NŠAL/ŠAL, *Vojne zadeve*, fasc. 314, št. 4530.

¹⁴² Prav tam.

¹⁴³ Janez Francišek Gnidovec, r. 29. 9. 1873, Ajdovec; m. 23. 7. 1896; † 3. 2. 1939, Ljubljana. Škof. V: *Letopis 2000*, str. 346.

/.../ V dvorani je bilo tiho, ko so se drugi bolniki (po obrazu je vedel, katerega je pripravil za sv. obhajilo, čeprav jih je dnevno sto in še več v dvajsetih različnih sobah obhajal) spoštljivo pripravljali za pobožnost. /.../.« Po Bednarikovem opisu je bila ob Zavodih postavljena tudi posebna lesena baraka »za bolne na koleri«. Tudi tja se je dr. Gnidovec odpravil, da je lahko umirajočim podelil svete zakramente, strežnika pa sta ga čakala pred vrati.¹⁴⁴

Zanimivo je, da se je o njegovem delovanju našel dokument tudi v Vojnem arhivu na Dunaju. Gre pravzaprav za kratko poročilo, ki ga je na Apostolski vojaški vikariat naslovil rektor sam. Iz njega je razbrati, da so v mesecu maju 1917 za bolnike in sanitetno mašo v zavodski kapeli opravili sedem svetih maš. Pri tem je petkrat maševal dr. Gnidovec, po enkrat pa sta zanje maševala prof. dr. Anton Breznik¹⁴⁵ in prof. Pengov.¹⁴⁶ Dr. Gnidovec je vojake in ranjence vedno nagovoril tudi s pridigami; nemško in slovensko. Število udeležencev je bilo seveda različno. V poročilu je zapisal še nekaj podatkov o pobožnostih in molitvah litanij, ki so se pred Najsvetejšim molile v slovanskih, nemškem pa tudi v madžarskem jeziku.¹⁴⁷ Podobno poročilo sta na Dunaj poslala tudi dr. Franc Ksaver Lukman¹⁴⁸ in dr. Guido Rant.¹⁴⁹ Prvi je v njem popisal dušno oskrbo bolnih in ranjenih v rezervni bolnišnici št. 3 v Mariboru v mesecu avgustu 1917,¹⁵⁰ drugi pa maševanje v ljubljanski šoli za invalide v maju 1918.¹⁵¹

Ob vsem tem je potrebno na kratko omeniti tudi, da so zaradi vedno dlje trajajoče vojne duhovniki tu in tam imeli vse pogostejše opraviti tudi z nespoštljivim odnosom do vere, duhovnikov in verskih obredov. Takšen primer je bil denimo ranjeni Madžar, ki se je zdravil v bolnišnici v škofovih zavodih. Ko je dr. Gnidovec vstopil v sobo z Najsvetejšim, se je ta »surovo zarežal. Rektor je odložil Najsvetejše na mizo«, se je spominjal Rado Bednarik, »in je s presunljivim glasom, kakršnega še živ dan nisem slišal, zavpil nad surovežem, da je on kot vojaški kurat stotnik in da naj vsaj saržo spoštuje. Bolnik se je zdrznil in se je izgovarjal, da ni verujoč.« Madžar naj bi se, po zaslugi in molitvi rektorja, čez nekaj dni spreobrnil in bil »pobožno obhajan«.¹⁵² Zanimivo je, da se je dr. Gnidovec pri tem ravnanju skliceval le na svoj čin, čeprav bi lahko proti takšnemu ravnanju po vojaških pravilnikih postopal tudi precej bolj strogo. Vojaški

¹⁴⁴ Rado Be.: *V spomin rektorju in škofu dr. Gnidovcu in nam za vzgled*, v: *Vestnik društva Jeglič*, 1939, str. 239.

¹⁴⁵ Anton Breznik, r. 26. 6. 1881, Ihan; m. 14. 7. 1905; † 26. 3. 1944 Ljubljana. V: *Letopis 2000*, str. 439.

¹⁴⁶ Franc Pengov, r. 4. 8. 1876, Sv. Jakob ob Savi; m. 22. 7. 1899; † 2. 9. 1954. V: prav tam, str. 447.

¹⁴⁷ Prim. ŐSTA/KA, AFV, karton 229, Rektor D. J. Gnidovec [priloga 1].

¹⁴⁸ Franc Ksaver Lukman, r. 24. 11. 1880, Loke pri sv. Juriju ob Taboru; m. 1905; † 12. 6. 1958, Ljubljana. V: Lukman, F. Ks.: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi336060/> (dostopno na spletu 1. 6. 2015).

¹⁴⁹ Guido Rant (OFM), r. 16. 1. 1880, Dobrova; m. 14. 7. 1902; † 7. 5. 1956, Ljubljana. V: *Letopis 2000*, str. 448.

¹⁵⁰ Prim. ŐSTA/KA, AFV, karton 232, Lukman, dr. Franz Xaver [priloga 2].

¹⁵¹ Prim. prav tam, karton 244, Dr. p. Guido [sic!] Rant [priloga 3].

¹⁵² Rado Be.: *V spomin rektorju in škofu dr. Gnidovcu in nam za vzgled*, v: *Vestnik društva Jeglič*, 1939, str. 239.

pravilnik, ki ga je tudi omenjeni Madžar moral poznati, je namreč v členu, ki je govoril o motenju vere, posebej določal kazni za takšno ravnanje.¹⁵³

5.3 Bolezni

Že iz Gnidovčevega opisa delovanja lahko razberemo, da so z vojsko in vojaki v župnije prišle tudi nalezljive kužne bolezni; posebej je potrebno izpostaviti kolero in tifus. Duhovnike so tako oblasti uporabljale, da so ljudem pojasnjevali vzroke in jih poučevali, kaj storiti, da bi se, če že ne preprečilo, vsaj omejilo širitev bolezni. Seveda so ti poskušali tudi obiskovati takšne bolnike, civilne ali vojaške, in jim prinašati tolažbo svetih zakramentov, kakor je to delal črniški dekan Novak.¹⁵⁴ V *Voditelju v bogoslovnih vedah* se najde zanimiv pri-spevek, ki podaja nekaj navodil, kako naj duhovniki ravnaajo ob takšnih obiskih in kaj se priporoča za dezinfekcijo. Pri tej naj bi se uporabljala vodna sopara, razpuščeno živo apno za stranišča ali pa karbol, lizol, »za desinfekcijo rok nam dobro služi špirit«. Duhovniki, so zapisali, morajo po vsakem takem obisku posebej skrbeti tudi glede obleke in jo razkužiti, pri čemer so malce naivno zapisali, da bi naj »solnčni žarki, kamor naravnost pridejo«, uničili vse bacile, ki povzročajo bolezni. Veliko bolj učinkovito je bilo navodilo, naj se oblačila dajo v krop, šele pozneje naj se jih opere.¹⁵⁵ O dezinfekciji je pisal tudi domžalski župnik France Bernik,¹⁵⁶ ki je v tamkajšnji bolnišnici večkrat pomagal spovedovati bolne, pozneje pa je dlje čase sam opravljal posle vojaškega kurata.¹⁵⁷

Pojav ali sum bolezni med vojaki, nastanjenimi v posameznih krajih, sta povzročila, da so se ti kraji znašli v karanteni. Posledično je to seveda vplivalo na življenje kraja in tudi na pastoralo duhovščine. Gibanje je bilo ponekod strogo prepovedano, drugod omejeno. Vendar se duhovniki niso vedno držali takšnih prepovedi in so, kljub stražam, uspeli priti, kamor so bili namenjeni. Včasih pa naj bi, kakor so menili ljudje, pri takšnem razglašanju »pojava bolezni« v resnici šlo tudi za »švindlanje«. Vojaki so pač poskušali storiti marsikaj, da bi se izognili fronti.¹⁵⁸

¹⁵³ »Člen XXV: O motenju vere. Kdor Boga preklinja, bogočastje kake v državi priznane verske družine moti, s posodami in orodjem, namenjenim v božjo službo, grdo dela, javno (očitno) vero zaničuje, naj se kaznuje z ječo do jednega leta, in kedar se je z motenjem vere javno pohujšanje dalo, s težko ječo do petih let, pri veliki hudobiji do desetih let.« V: A. Komel, *Prisega in vojni členi*, Celovec 1889, str. 15.

¹⁵⁴ A. Novak, *Črniška kronika*, str. 94.

¹⁵⁵ Prim. Somrek, *Kužne bolezni in pastirsko delovanje*, v: VBV 1915, str. 134–135.

¹⁵⁶ Franc Bernik, r. 28. 9. 1870; Ljubljana – Šentvid; m. 21. 7. 1894; † 5. 11. 1948, Domžale. V: *Letopis 2000*, str. 443.

¹⁵⁷ NSAL, ŽA Domžale, fasc. 4, *Spomenica duhovnije Matere božje na Goričici 1904–1915*, str. 353.

¹⁵⁸ Prim. A. Mrkun, *Homec*, str. 89–90.

5.4 Predstavniki drugih veroizpovedi

Tako mobilizirani možje in fantje, ljudstvo, kakor tudi vojaška in krajevna katoliška duhovščina so se med vojno znašli v stiku z drugače verujočimi. To je poželo veliko zanimanja med vsemi, saj so radovedno opazovali, kako svoje verske dolžnosti izpolnjujejo drugoverci. V Ribnici je bila tako 24. septembra 1916 sveta maša za romunske vojake iz Sedmograške (uniati). Dekan Skubic je pohvalil pobožnost vojakov in precej podrobno popisal samo sveto mašo: »Vsa služba božja se vrši s petjem: poje duhovnik in vojaki. V puščico so darovali 74 K, te darove imajo menda za dolžnost. Služba božja traja nad ½ 2 uro. Celo taki, ki so včasih sanjarili o iztočnem obredu so izgubili do njega veselje, ker ta traja predolgo. Sicer pa je obred zelo lep, in ga verniki (vojaki) spremljajo z veliko pobožnostjo. Sploh so bili ti vojaki vzor vernih ljudi.«¹⁵⁹ Zdi se, da so podobne dogodke z zanimanjem spremljali tudi po drugih župnijah. Dogajalo se je tudi, da je župnik v župnišču krajši ali daljši čas gostil vojaške kurate drugih veroizpovedi. V Črničah je imel precej takšnih priložnosti tamkajšnji župnik Novak. Ob koncu meseca marca 1916 je tako sprejel vojaškega rabina Mozesa Schwarza, s katerim sta potem razpravljala o različnih verskih vprašanjih, liturgiji itd.¹⁶⁰ Podoben dogodek se je zgodil tudi v ribniškem župnišču, kjer so 16. septembra 1916 za isto mizo – »v prijaznosti« – sedeli katoliški, uniatski in razkolniški (arhijerej) vojaški kurat, skupaj z njimi pa seveda tudi Skubic.¹⁶¹ Ta srečovanja z drugoverci so po eni strani gotovo odpirala veliko vprašanj, na drugi pa so najverjetneje tudi podirala različne stereotipe, ki so bili prisotni med farani in tudi med duhovščino.

Morda je prav to spoznavanje drug drugega vsaj v posamičnih primerih vplivalo na to, da je med vojaki in tudi med civilnim prebivalstvom prihajalo do prestopov iz ene verske skupnosti v drugo. Takšni dogodki že v času miru niso bili redki. Velikokrat je imela pri tem glavno težo želja po sklenitvi zakonske zveze z drugače verujočim oziroma verujočo, včasih pa so temu botrovali tudi drugačni razlogi. S takšnimi prestopi so se v vojnem času srečevali tako vojaški kurati na bojnih poljanah, kot tudi krajevna duhovščina v posameznih škofijah, o njih pa je večkrat poročalo časopisje. Časopis *Slovenec* je tako oktobra 1914 prinesel notico o izstopu osmih Nemcev iz Katoliške cerkve v Mariboru.¹⁶² Na drugi strani je denimo leta 1916 isti časopis poročal o prestopu artilerijskega poročnika Bruna Fürsta iz Moravske, ki je iz judovske vere prestopil v katoliško.¹⁶³ Ti prestopi so bili deležni le kratkih notic, večje medijske pozornosti pa

¹⁵⁹ ŽA Ribnica, *Župnijska kronika*.

¹⁶⁰ A. Novak, *Črniška kronika*, str. 142–143.

¹⁶¹ ŽA Ribnica, *Župnijska kronika*.

¹⁶² Prim. *Slovenec*, 22. oktober 1914, str. 6.

¹⁶³ Prim. *Slovenec*, 14. julij 1917, str. 6.

je bil očitno deležen prestop »turškega vojaka« v katoliško Cerkev. V resnici je šlo za Bošnjaka Meha Jusića, ki je bil doma iz Čeliča. Več mesecev se je, kakor je poročalo časopisje, »poučeval v resnicah katoliške vere«. Dne 4. februarja 1917 je bil potem slovesno krščen v Horjulu pri Vrhniki.¹⁶⁴ Za botra mu je bil major Karel Eder. Poročilo o tem dogodku se je končalo takole: »Na posebno željo izpreobrnjenca mu je presvetli gosp. Knezoškof ljubljanski podelil še zakrament sv. birme 8. februarja. Dal Bog, da v pravi katoliški veri vztraja do konca!«¹⁶⁵

Drugoverci so vojaškim kuratom, kot tudi krajevnim duhovnikom, predstavljali različne izzive in sprožali številna vprašanja glede pastorage: »Če so na smrt bolni, ali naj jih pustim?«, se je spraševal vojaški kurat Janko Cegnar.¹⁶⁶ Vprašanja o tem, kako ravnati z drugoverci v smrtni nevarnosti, seveda niso bila edina, s katerimi so se srečevali župniki. Ti so bili pravzaprav včasih v precepu, saj so po eni strani morali upoštevati cerkvene predpise, po drugi strani pa niso smeli nasprotovati vojaškim oblastem. Te so od njih večkrat zahtevale nemogoče – tako tudi pokopavanje drugovercev, česar katoliški duhovnik po cerkvenih predpisih ni smel storiti. Prav tako se je ob tem izpostavljalo vprašanje glede pokopa nekatoličanov na katoliškem pokopališču. Če so bila ta večja, so običajno imela tudi posebej določen in ograjen prostor, kamor so se poleg prestopnikov, samomorilcev itd. pokopavali tudi drugoverci. Kaj pa naj storijo tam, kjer so bila pokopališča manjša in takšnega prostora ni bilo? S takšnimi vprašanji so se soočali mnogi, med njimi pa se je avgusta leta 1915 znašel tudi župnik v Dolnjem Logatcu, Valentin Remškar.¹⁶⁷ V njegovi župniji je namreč delovala mobilna rezervna vojaška bolnišnica (4/16), kjer so umirali tudi verniki drugih veroizpovedi. Vojaška oblast je od župnika zahtevala, da blagoslovi trupla »nekatoličanov«, ker pa tega ni smel storiti, so ga potem tožili na etapno poveljstvo v Ljubljano. Remškar se je nato obrnil na škofa Jegliča s prošnjo, naj on odloči o tem vprašanju oziroma stori ustrezne korake na pristojnem mestu. Res je škof Jeglič že 28. avgusta t. l. podal posebno navodilo glede pogrebov nekatoliških vojakov na katoliških pokopališčih, pri tem pa posebej poudaril, da katoliški duhovnik v nobenem primeru ne sme pokopavati nekatoličanov.¹⁶⁸

Ob soočanju s smrtjo in umiranjem vojakov velja omeniti, da so se tudi med njimi dogajali primeri samomorov. Cerkev je bila glede tega zelo jasna in je pokopavala le v primerih, ko so bili ugotovljeni vzroki oziroma, da je to oseba storila zaradi »pomračenja uma«, kakor je mogoče prebrati v knjižici *Krščanski*

¹⁶⁴ Krst omenjenega vojaka je zares vpisan v krstni matični knjigi dotične župnije. Za ta podatek se zahvaljujem Tonetu Krampaču.

¹⁶⁵ Slovenec, 10. februar 1917, str. 6.

¹⁶⁶ Janko (Ivan) Cegnar, r. 12. 10. 1887, Stara Loka; m. 14. 7. 1910; † 9. 9. 1939, Ljubljana Trnovo. V: *Letopis 2000*, str. 436.

¹⁶⁷ Valentin Remškar; r. 16. 2. 1871, Brezovica; m. 25. 7. 1895; † 3. 8. 1947, Dolnji Logatec. V: prav tam, str. 443.

¹⁶⁸ Prim. M. Šimac, *Vojaška zdravstvena in duhovna oskrba v Ljubljani 1914–1918*, v: M. Šimac in K. Keber, *Patriae ac humanitati*, ZRC SAZU, Ljubljana 2011, str. 144–145.

vojak.¹⁶⁹ S takšnimi primeri se je srečevala vojaška pa tudi krajevna duhovščina in v večini primerov naj bi bili ti nesrečni vojaki cerkveno pokopani. Zdi se, da so bili v vojnih razmerah do tega vprašanja duhovniki precej bolj popustljivi kakor v miru, saj je bilo med vojaki izjemno težko ugotavljati, zakaj je prišlo do takšnega dejanja in v kakšnem stanju je bilo to storjeno.

Če so nekateri duhovniki to zabeležili le v poročila in kronike, so drugi smrtne primere zapisovali tudi v mrliške matice. Tam, kjer so nekaj časa opravljali službo vojaških duhovnikov v sanitetnih ustanovah, jim je bila namreč zaupana tudi ta naloga. To pa, kakor je zapisal Bernik, ki je te posle nekaj časa opravljal v domžalski bolnišnici, ni bilo vedno lahko početje: o umrlih so velikokrat manjkali tudi osnovni podatki.¹⁷⁰

5.5 Konflikti

Župniki so se najbrž največkrat znašli v sporih s poveljujočimi častniki različnih enot, ki so bile krajši ali daljši čas nameščene po župnijah. Te so po vaseh ponekod pustile pravo razdejanje, različne kraje in pritožbe ljudi nad ravnanjem vojaštva so bile ponekod na dnevnem redu. Župniki so proti takšnemu ravnanju seveda poskušali protestirati in velikokrat so tudi uspeli doseči, da je prišlo do povračila škode. V takšni vlogi branilca svojih faranov se je velikokrat znašel tudi Finžgar, ki je ob tem v svojih spominih zapisal, da je takrat vendarle še vladala neka pravica: »Če si prišel z zakonom, si zmagal.« Iz teh spominov je mogoče razbrati, da so župniki po drugi strani večkrat vzeli v bran tudi vojake, nad katerimi so se ponekod izživljali nekateri podčastniki ali častniki. Z različnimi pritožbami na višja poveljstva ali pa samo z grožnjami, da bodo to storili, so potem velikokrat uspeli doseči, da je bil predpostavljeni vsaj prestavljen, če že ne kaznovan.¹⁷¹

Na podlagi odnosa vojakov in častnikov posameznih enot do civilnega prebivalstva so duhovniki v vizitacije in župnijske kronike zabeležili različne ocene. Te so bile le redko tako pozitivne, kakor je črniški župnik pohvalil 29. honvedski črnovojniški ogrski polk.¹⁷² Podobno pohvalno se je izrazil župnik Janez Piber¹⁷³ v Gorjah o dveh bataljonih 66. »ogerskega oz. slovaškega regimenta«. Po deseti soški ofenzivi, leta 1917, sta bila bataljona namreč poslana na krajši počitek v to župnijo, kjer so se izkazali z zglednim in pobožnim življenjem. Od tam jih je pot vodila nazaj na bojišče, kjer sta se oba bataljona znašla v 11. soški bitki. Očitno pa so se med vojaštvom in gorjanskim župnikom spletle

¹⁶⁹ V. Rozman, *Krščanski vojak: pouk slovenskim mladeničem, ki so poklicani v vojaško službo*, Maribor 1911, str. 111.

¹⁷⁰ Prim. F. Bernik, *Zgodovina fare Domžale: svojim faranom doma in na ptujem v spomin na veliko dobo farne in domovinske ljubezni spisal Franc Bernik*, Domžale 1923, str. 275.

¹⁷¹ Finžgar, *Leta mojega popotovanja*, str. 211–212.

¹⁷² Prim. A. Novak, *Črniška kronika*, str. 110.

¹⁷³ Janez Piber, r. 12. 4. 1866, Bled, m. 21. 7. 1889; † 10. 6. 1934, Ljubljana. V: *Letopis 2000*, str. 433.

prijateljske vezi. Častniki so namreč župniku »v zahvalo in priznanje« potem posredovali »dragocen spominek: rožni venec, izdelan iz drobecv laških granat z napisom: Bog nas je čuval v 11. soški bitki«. ¹⁷⁴ Toda iz drugih zapisov je mogoče razbrati, da so bili prav Ogri, od vseh nastanjenih enot, najhujši. ¹⁷⁵ Ob tem so omenjali tudi druge, zlasti češke in nemške vojake. ¹⁷⁶ Še bolj črne pa so bile tedaj ocene pripadnikov nemških enot, ki so se v zaledju soškega bojišča znašli jeseni 1917. Ti naj bi se ljudem zamerili predvsem zaradi surovega postopanja. Finžgar jih je v zapisu, ki je datiran s 13.–19. X. 1917, ostro bičal v sorški farni kroniki: »Nemška kultura – divjaki, tatovi kur, ovac in vsega. Oblastni, naduti, oholi. Ljudstvo jih primerja s hudiči.« ¹⁷⁷

5.6 Morala

Ob vseh materialnih težavah, ki jih je po župnijah povzročalo vojaštvo, je to duhovnikom povzročalo še druge skrbi. V prvi vrsti bi tu bilo mogoče izpostaviti vprašanje nravnosti, zlasti zakonsko zvestobo. V *Kroniki gospoda Urbana* je mogoče prebrati, kako so vojaki postopali do deklet in žena in kako je lepi seržant z obljubami premotil in zapeljal mlado Agato Korenovo, da je postala nezakonska mati. Pisatelj je v omenjeno kroniko v resnici skril dogodke, ki so odsevali resnično podobo vojnega časa prve svetovne vojne, s katero je bil kot sorški župnik zelo dobro seznanjen. ¹⁷⁸ Podobni dogodki pa so se odvijali tudi po drugih župnijah – od poskusov posilstev do zapeljevanj, prikrite prostitucije, do prelomljene zakonske zvestobe in ne nazadnje tudi vidnih posledic.

Ponekod so duhovniki v vizitacijskih poročilih zapisali, da so bila dekleta in žene zares zgled drugim. Župnik v Podnartu je svojo župnijo posebej pohvalil, češ da pri njih ni nobena od žena, katerih moške so bili v vojski, prelomila zakonske zvestobe v vsem obdobju vojne. Zato jim je vzklikal: »Čast, komur čast!« ¹⁷⁹ O tem, da je bila zakonska »nezvestoba neznana reč« in da so se tudi dekleta dobro držala, je mogoče prebrati v vizitacijskem poročilu iz Rateč za leto 1918. ¹⁸⁰ Toda če bi ostali le pri takšnih opisih, bi bila podoba zvestobe in vprašanje nravnosti naravnost idealna. Da je to idealiziranje, ki ni držalo niti v mirnem času, ni treba ugibati. Kako »nevarno« pa lahko postane hvaljenje, pa četudi le posameznika ali posameznice, se je najbrž dodobra prepričal kozjanski

¹⁷⁴ NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, Promemoria Gorje 1918. Kot zanimivost velja omeniti, da se je župnik izjemno trudil z zbiranjem vseh mogočih materialnih ostankov in spominkov, z namenom, da bi se to potem predalo muzeju. Za takšna zbiranja »vojnih spominkov« je imel, kakor je zapisal, tudi posebno dovoljenje s strani poveljnika 5. armade.

¹⁷⁵ Prim. A. Mrkun, *Homec*, str. 90.

¹⁷⁶ Prim. NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, Promemoria Radovljica 1918.

¹⁷⁷ Prim. ŽA Sora, *Župnijska kronika*, str. 247.

¹⁷⁸ Prim. F. S. Finžgar, *Leta mojega popotovanja*, str. 211.

¹⁷⁹ NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, Promemoria Podnart 1918.

¹⁸⁰ Prav tam, Promemoria Rateče 1918.

dekan Tomažič.¹⁸¹ Januš Golec je v svojih spominih zapisal, kako je pri pridigah »padlim« dekletom dekan kot svetel zgled znova in znova izpostavljajal domačin-ko Urško. Njen soprog je bil vpoklican v vojsko že ob prvi mobilizaciji, ona pa je ostala sama z majhnim sinom ter gostiščem, ki ga je upravljala. Tomažič je torej v pridigah slavil njen zgled in zvestobo vse do nekega nedeljskega jutra, ko je po maši spet srečal Urško in njenega sinčka. Tega je dekan pred cerkvijo dvignil v zrak in mu rekel: »'Pridni Jožek, ki ajaš in spankaš že skoro 4 leta pri dobri mamici, boš kmalu spoznal ateka, ki se bo vrnil domov.' Na te besede je uprl otrok oči v g. dekana in se odrezal vpricho vseh: 'Jaz sam spančkam, pri mamici ajajo g. doktor Kveder.'«¹⁸² Lahko si le predstavljamo, kako so te otrokove besede zarezale v poslušalce, še posebej pa župnika.

Marsikje v prvih dveh letih vojne tovrstna vprašanja npravnosti niso bila v ospredju, po letu 1916 pa se je, če sodimo iz vizitacijskih poročil, to ponekod začelo postopoma spreminjati. Vendar je tudi tu težko govoriti o splošnem pojavu po vseh krajih v enaki meri. Pri tem so deloma na to vplivale tudi vojne razmere in stiska. Povsod po državi je namreč pričelo primanjkovati osnovnih dobrin in tudi to je bil, kakor je omenil pesnik iz Kreda, deloma razlog, da so se žene v stiskah zatekale k plačevanju kruha s svojim telesom.¹⁸³ Pojav prostitucije naj bi se med vojno le še razširil.¹⁸⁴ »Veliko gorja je vojna povzročila v zaledju, predvsem na Notranjskem. Koliko nedolžnih dekliških duš je zamorila ledena slana, kolikim družinam je bilo uničeno skupno življenje! To je bil vzrok, da se je v letu 1916 Elizabetina otroška bolnica v Ljubljani čudovito hitro polnila z novorojenčki.« Te besede najdemo zapisane v kroniki usmiljenk, ki so potem skrbele za te zapuščene otroke.¹⁸⁵ Pri tem je mogoče nekaj vrstic prebrati tudi o posebnih primerih, ko naj bi take nezakonske otroke prinašali očetje svojih hčera ali pa matere, ki so gojile znanstvo z vojakom in se bale sinov, ki so bili takrat na fronti: »Mati se je spečala z vojakom. Zboji se sina, ki bo prišel na dopust, zato da otroka v košaro, ga pokrije s solato, pusti v otroški bolnici in izgine.«¹⁸⁶ Prihajalo pa naj bi tudi do detomorov.¹⁸⁷ Takšne pojave so zaznavali duhovniki, proti temu pa so poskušali nastopati s pridigami, s svarili z lece, ki pa niso imeli velikega učinka. Nekoliko bolj učinkovite naj bi bile različne bratovščine, ki pa tega kljub temu niso mogle preprečiti. Ponekod so na ljudstvo s slabim zgledom

¹⁸¹ Marko Tomažič, r. 8. 4. 1861, Ljutomer; m. 18. 7. 1887; † 14. 5. 1930, Kozje. V: *Letopis 2000*, str. 777.

¹⁸² NŠAM, Zapuščine duhovnikov, Golec Januš, šk. 1, Spomini, str. 1538.

¹⁸³ A. Čebokli, *Andrej Čebokli: pesnik in pisatelj iz Kreda (1893–1923)*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1999, str. 116.

¹⁸⁴ O prostituciji med vojaštvom glej: M. Sluga, *Vtakni ga, ja, ma ne prav v vsak lajben: nekaj drobcev o spolnem življenju avstro–ogrskih vojakov med prvo svetovno vojno*, v: *Zgodovina za vse: vse za zgodovino*, 2011, str. 5–19.

¹⁸⁵ DHKL, *Provincialna kronika Slovenske province Družbe hčera krščanske ljubezni*, tipkopis, str. 227.

¹⁸⁶ Prav tam, *Otroška bolnica v Ljubljani*, tipkopis, str. 9.

¹⁸⁷ Prim. T. Budkovič, *Bohinj 1914–1918: med fronto in zaledjem*, Mohorjeva založba, Celovec – Ljubljana – Dunaj 1999, str. 167. Odslej: T. Budkovič, *Bohinj 1914–1918*.

in pohujšljivim življenjem kvarno vplivali tudi posamezni duhovniki v vojaški suknji.¹⁸⁸ Tako so se nekateri župniki znašli na dveh frontah; pridige za ljudstvo na eni in ukrepi proti slabim kuratom na drugi strani.

Primerov nezakonskih otrok naj bi bilo v času vojne zelo veliko, povod za to pa naj bi dajali vojaki, kakor je leta 1916 menil župnik v Ljutomeru in pri tem ošvrknil predvsem pripadnike 97. tržaškega pehotnega polka.¹⁸⁹ Pa je bilo temu res tako? Duhovnikovo pero je – tako kot v mirnem času – tudi v času vojne vodilo krstne matične knjige, ki bi na to vprašanje dale najbrž najbolj relevanten odgovor. Doslej podrobne statistične študije o tem (še) ni in tudi tu ni namen, da bi se podrobneje ukvarjali le s tem vprašanjem. Zdelo pa se je primerno, da se poskusi podati vsaj okvirni, ilustrativni odgovor na zastavljeno vprašanje. V spodnji tabeli so tako predstavljeni in uporabljeni podatki iz nekaterih izbranih ljubljanskih in mariborskih krstnih matičnih knjig. Vodilo pri tem je bilo, da sta bili obe mesti sedeža vojaških garnizij, kjer je torej tudi nastanjenega vojaštva več. Pri tem je bila v Ljubljani namensko izbrana tudi matična knjiga ljubljanske bolnišnice, saj so tam že v mirnem času pogosto rojevale nezakonske matere. Zbrani podatki o vpisanih otrocih¹⁹⁰ nam podajo naslednjo sliko:

Krstne knjige	1913		1914		1915		1916		1917		1918	
	Vseh vpisanih	Nezakonskih	Vseh vpisanih	Nezakonskih	Vseh vpisanih	Nezakonskih	Vseh vpisanih	Nezakonskih	Vseh vpisanih	Nezakonskih	Vseh vpisanih	Nezakonskih
Ljubljana – bolnica	498+2	218	527	201	466	166	433	170	387	180-1	419	194
Ljubljana – Sv. Peter	468	52	467	45	402	39	308	34	277	25	272	23
Ljubljana – Sv. Jakob	106	16	110	18	92	17	78	14	69	15	67	6
Maribor – Sv. Janez Krstnik	180	56	165	53	155	45	143	40	103	26	116	44
Maribor – Sv. Magdalena	431	94	464	96	352	79	319	77	275	74	289	59
Maribor – Sv. Marija	276	59	269	44	199	41	171	29	166	35	138	24

Vir: NŠAL; NŠAM: Prepisi krstnih matičnih knjig za omenjene župnije.

¹⁸⁸ Prim. NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, Promemoria Bled 1918.

¹⁸⁹ Prim. NŠAM, Škofijska pisarna, F 61–Vizitacije, šk. 15, Promemoria Ljutomer 1916.

¹⁹⁰ V tej statistiki so upoštevani čisto vsi vpisi; torej tudi drugoverci, od drugod prihajajoči, v sili krščeni itd. Pri tem je potrebno upoštevati tudi faktor zmote pri samem štetju.

Tako je, denimo, prav iz podatkov krstnih matičnih knjig ljubljanske bolnišnice mogoče razbrati, da je v času vojne število rojstev precej nihalo, medtem ko je bilo število nezakonskih otrok precej bolj stabilno. Če je bilo v predvojnem času, leta 1913, v omenjeni sanitetni ustanovi kar 43,6 % nezakonskih rojstev, se je to v prvih vojnih letih zniževalo, v letu 1917 pa je odstotek nezakonskih rojstev spet narasel in celo presegel tistega iz leta 1913. Pri tem je treba opozoriti, da ti podatki predstavljajo le en del realne slike, saj tu ni upoštevana umrljivost otrok, ki zaradi slabih razmer v vojnem času ni bila nizka.¹⁹¹ Jasno pa je, da so bila odstopanja glede rojstev po drugih krajih v vojnih letih lahko precej bolj izrazita. Do takšnega odstopanja je v prvi polovici leta 1916 prišlo v že omenjeni ljutomerski župniji, »ko je bilo od 52 kar 15 nezakonskih porodov, torej skoro 29 od sto«. Vendar pa naj bi se situacija v župniji po odhodu vojaštva precej umirila.¹⁹² Razmere so bile torej tudi v tem oziru različne, župniki pa so se po svojih močeh trudili, da so tudi tem nezakonskim materam in otrokom pomagali.

Zanimivo vprašanje je seveda, kakšen je bil odnos mož do žena, ki so se v času vojne pregrešile zoper zakonsko zvestobo in se potem znašle v blagoslovljenem stanju. Pri tem krivda ni bila vedno na strani vojakov, saj so se takšne prepovedane ljubezenske zveze dogajale tudi med ženami in civilisti.¹⁹³ V pričevanjih iz bohinjske župnije je mogoče zaslutiti različna ravnanja in odgovore soprogov. Izjemno zanimiv naj bi bil odgovor moža, ki je doma našel svojega otroka na mrtvaškem odru, v hiši pa novorojenca. »Sovaščani so ga spraševali kaj bo naredil. Odgovoril jim je: ‚Kaj hočem narediti. Bolje ne bo nič, slabše je pa lahko.‘«¹⁹⁴ Mnogi najbrž niso takšnih dejstev sprejeli tako zlahka in žalosti ob tem najbrž ni manjkalo. Če so nekateri ob tem preklinjali, so bili tudi takšni, ki so utego iskali v molitvi.

6 VERSKO ŽIVLJENJE

»Med vojno se je mnogo molilo,« je zapisal homški župnik Anton Mrkun.¹⁹⁵ V prvih mesecih vojne so, kakor je mogoče razbrati iz župnijskih kronik in spomenic posameznih župnij, ljudje v resnici veliko in goreče molili tako za zmagoslaven konec vojne kot za svoje domače, se radi udeleževali različnih pobožnosti, obiskovali svete maše in pogosteje prejemali svete zakramente. K vsemu temu naj bi jih pritegnila zlasti skrb za prihodnost in ljubezen do svojih domačih, ki so se znašli v vojaški suknji, kakor je menil tržiški župnik Jožef Potokar. Zato so v Tržiču vpeljali še skupno molitev v cerkvi, za kar je bila za-

¹⁹¹ O večji umrljivosti otrok v Ljubljani v prvem četrtletju leta 1917 glej: Slovenec, 9. maj 1917, str. 2.

¹⁹² Prim. NŠAM, Škofijska pisarna, F 61 - Vizitacije, šk. 15, Promemoria Ljutomer 1916.

¹⁹³ Prim. J. Cvirn, »Župnik je rekel, da bi bilo treba ženske zapečatiti«: vpliv prve svetovne vojne na ločitve zakonov, v: *Zgodovina za vse*, 2004, št. 2, str. 72–73.

¹⁹⁴ T. Budkovič, *Bohinj 1914–1918*, str. 167.

¹⁹⁵ A. Mrkun, *Homec*, str. 79.

služna ženska Marijina družba.¹⁹⁶ Podobno so se ljudje zbirali pri molitvah tudi po drugih cerkvah, pa tudi po domačih hišah so radi molili; zlasti rožni venec. Župnik v Preserjah je o tem med drugim zapisal: »Tudi v takih družinah se moli, o katerih bi človek po zunanjem soditi ne verjel.«¹⁹⁷ V začetku leta 1915 so škofijski listi in druga glasila objavili tudi posebno Molitev za mir, ki jo je spisal papež Benedikt XV. Želel je, da bi jo molili verniki vseh narodov.¹⁹⁸ V tem času so tudi avstrijski škofje sklenili, da se narodi monarhije posvetijo presvetemu Srcu Jezusovemu. Skupno pastirsko pismo vseh avstrijskih škofov je v celoti in v slovenskem prevodu objavil *Novi čas* in tudi poročal, da se bo posvetitev v goriški nadškofiji »izvršila dne 17. t. m., drugo nedeljo po sv. Treh Kraljih«.¹⁹⁹ Na Kranjskem se je posvetitev izvršila 6. januarja 1915.²⁰⁰

Ljudstvo je v vojnem času rado obiskovalo svete maše, zlasti ker so bile te pogosto darovane za vpoklicane može in fante.²⁰¹ Žalostna sporočila o padlih možeh in fantih so bila seveda velikokrat vzrok, da so ljudje pri svojih župnikih zanje darovali za svete maše. Škocjanski župnik je denimo 16. januarja daroval »veliko črno mašo za vojaka Okorna z Rožnika«. V nedeljo pa je daroval sveto mašo še za padlega vojaka Borštnika.²⁰² Tu in tam se je pripetilo, da se je človek, za katerega so že mislili, da je padel in so zanj celo že opravili zadušnico, potem oglasil s kakšnim pismom ali kartico. Takšen primer so imeli v hiši vojaka Albina Pintarja iz Št. Ferjana pri Gorici. V prvem vojnem letu je na domači naslov prišlo pismo enega od Pintarjevih soborcev, v katerem jim je sporočil Pintarjevo smrt v Galiciji, kjer naj bi bil ta tudi pokopan. Domače je preplavila žalost in tolažbo zanj so iskali v molitvah. Tako so potem molili za njegovo dušo in »darovali zadušnico«. Toda 16. marca 1915 je prispelo še drugo pismo; to pot je pisal Albin sam in domačim sporočil, da je ruski vojni ujetnik v Sibiriji.²⁰³ Domači so tako vendarle lahko upali, da ga bodo še videli.

6.1 Romanja in procesije ob različnih priložnostih

Prav želja izprositi pri Bogu srečno vrnitev vpoklicanih mož in fantov je bila v vojnem času pogosto tista sila, zaradi katere so se doma ostali možje, predvsem pa matere, žene in otroci, radi podajali tudi na Božje poti. Že ob začetku vojne so oblasti glede procesij in romanj sprejele posebno odredbo, po kateri so bila ta dovoljenja »le z dovoljenjem politične instance prvega reda (c.

¹⁹⁶ ŽA Tržič, *Župnijska kronika Tržič*.

¹⁹⁷ NŠAL/SAL V., Vizitacije, fasc. 14, *Promemoria Preserje*, 15. junij 1916.

¹⁹⁸ Prim. *Molitve za mir zapovedana od sv. Očeta*, v: LŠL 50 (1915), št. II., str. 47. Molitev je objavljena v prilogah [priloga 4].

¹⁹⁹ Prim. *Novi čas*, 7. januar 1915.

²⁰⁰ Prim. *Jerebova kronika*, str. 266.

²⁰¹ Prim. prav tam, str. 284.

²⁰² Prim. prav tam, str. 318.

²⁰³ Prim. Slovenec, 22. marec 1915, str. 5.

kr. okrajno glavarstvo, c. kr. policijsko ravnateljstvo v Ljubljani.)«. ²⁰⁴ Kljub temu so se verniki radi udeleževali tako zapovedanih ali zaobljubljenih procesij in romanj kot tudi vseh tistih, h katerim so vabili ob različnih priložnostih. Ekspozit na Zdihovi je, denimo, leta 1918 poročal, da so tamkajšnji verniki v času vojne radi romali k Novi Štifti in na Brezje. Radi so romali tudi na Trsat, vendar pa je bilo to, kot kaže, v času vojne prepovedano. ²⁰⁵

Prav Brezje so bile na Kranjskem najbrž najbolj oblegano romarsko svetišče, saj so tja hodili tako posamezniki kot skupine iz vseh krajev domovine. Prihajali so pač prosit Marijinega varstva za može in fante, za konec vojne, pa tudi za druge potrebe so se k Mariji radi obračali. Mnoge župnije so tja vodile svoje procesije, posamezna stanovska društva pa so organizirala tudi svoje shode. Gotovo največji shod v vojnem času je predstavljalo vseslovensko narodno romanje na Brezje avgusta leta 1915. V ohranjenih poročilih in časopisju razberemo, da se je tega romanja udeležilo nad deset tisoč vernikov iz vseh dežel. Slovensnost je vodil ljubljanski knezoškof Jeglič, ljudi pa sta med drugim nagovorila deželni poslanec dr. Evgen Lampe ²⁰⁶ in državni poslanec dr. Anton Korošec. ²⁰⁷ Po sveti maši so ljudje skupaj s škofom pred cerkvijo molili tudi posebno molitev naroda. ²⁰⁸ Ker vsi, ki so si želeli priti na Brezje, zaradi prometnih in drugih težav tega niso mogli storiti, so se odločili, da bodo organizirali romanje k njim lažje dostopnemu romarskemu središču. Tako je *Slovenski gospodar* ob koncu avgusta 1915 poročal o odločitvi Savinjanov in vabil na romanje k Materi Božji na Oljko. ²⁰⁹ Po poročanju dotičnega časopisa se je tam zbralo nad 7000 ljudi, ki so molili »za cesarja, armado in domovino«. Sveto mašo je daroval mariborski profesor dr. Josip Hohnjec. Pri tem je bil navzoč tudi tedanji celjski opat, ki je v imenu vseh romarjev poslal posebno brzojavko cesarju. ²¹⁰ Romanja ob različnih priložnostih so se nadaljevala tudi v naslednjih mesecih. Po nekaterih župnijah pa naj bi vojna in vse slabše razmere vplivale tudi na samo udeležbo ljudi pri takšnih dogodkih. Fran Saleški Finžgar je v sorški župnijski kroniki poleti 1917 zapisal podatek o izredno hudi suši, ki je v tistem poletju vplivala na obilnost letine. V župniji Preska je tamkajšnji župnik predlagal, da bi se opravila prošnja procesija za dež na Šmarno goro: »Ljudje se niso oglasili zanjo! Pojavlja se nekaka splošna indolentnost, obup: Saj je vseeno! Če imam manj, nam bo manj treba dati. Bog naj uredi sam, kakor ve, da je prav.« ²¹¹ Takšni odgovori niso bili

²⁰⁴ *Procesije in romanja*, v: LŠL 49 (1914), št. XI., str. 117.

²⁰⁵ Prim. NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria Zdihovo*.

²⁰⁶ Evgen Lampe, r. 13. 11. 1874, Metlika; m. 22. 7. 1897; † 16. 12. 1918, Ljubljana. V: *Letopis 2000*, str. 424.

²⁰⁷ Anton Korošec, r. 12. 5. 1872, Sv. Jurij ob Ščavnici; m. 25. 7. 1895; † 14. 12. 1940, Beograd. V: prav tam, str. 781.

²⁰⁸ Prim. Slovenec, 17. avgust 1915, str. 2–3.

²⁰⁹ Prim. Sgp, 19. avgust 1915, str. 4.

²¹⁰ Prim. Sgp, 2. september 1915, str. 3.

²¹¹ ZA Sora, *Župnijska kronika*, str. 234–235.

redki, ni pa mogoče reči, da so bili prisotni po vseh župnijah. V nasprotnem primeru bi najbrž posamezne bratovščine in stanovske organizacije ne vabile k procesijam in na romanja tudi še v zadnjem letu vojne. Iz nekaterih časopisnih povabil pa je mogoče razbrati, da se je dogajalo prav to. Šentiljska Marijina dekleška družba je tako na primer dne 2. julija 1918 priredila romanje k Mariji Snežni v Slovenskih goricah.²¹²

Ob romanjih in procesijah ter ob praznovanju različnih cerkvenih praznikov seveda ni manjkalo tudi drugih mirovnih pobožnosti – od križevih potov do molitvenih ur, molitve rožnega venca, šmarnična pobožnost itd. Pri tem so aktivno sodelovale že omenjene različne bratovščine in stanovske organizacije, katerih člani so radi prejeli sv. zakramente. O pomembnosti teh društev za poživitev verskega življenja v župnijah so poročali številni župniki. Kriški župnik Janez Zabukovec²¹³ je, denimo, posebej izpostavil vpliv ženske Marijine družbe, ki je močno vplivala na versko življenje v župniji.²¹⁴ Podobno je razbrati tudi iz vizitacijskih poročil drugih župnij širom slovenskih dežel. Seveda pa je na samo delovanje različnih bratovščin in družb v sleherni župniji pomembno vplivala tudi angažiranost duhovščine, na kar je opozarjal Jožef Sinko,²¹⁵ lavantinski duhovnik.²¹⁶ Prav duhovniki so ponekod še posebej ter z različnimi nagovori in poukom za dekleta in žene poskušali pozitivno vplivati, da ne bi prihajalo do pregreškov zoper moralo ali zoper zakonsko zvestobo. Vojni časi, delovanje družb in bratovščin ter povabila k prejemanju zakramentov naj bi pozitivne sadove pokazali zlasti v pogostem prejemanju sv. obhajila, kjer je torej počasi prodirala želja papeža Pija X. po vsakodnevem obhajanju vernikov.

Na svoj način so bili v to pestro versko življenje vključeni tudi otroci. Že v škofijskih listih iz prvega vojnega leta je zaslediti povabila škofov, naj se otroci z različnimi molitvami obračajo na Boga in Devico Marijo ter na ta način pomagajo izprositi čimprejšnji konec vojne ter srečno vrnitev domačih mož in fantov.²¹⁷ V takšnih pobožnostih so denimo sodelovali tudi homški otroci, ki so med drugim kar nekajkrat darovali sv. obhajilo za dušni blagor vseh umrlih in padlih vojakov.²¹⁸ Podobno so otroci s podobnimi nameni prihajali k obhajilu tudi po drugih župnijah; tako na primer v župniji Bela peč. Pri tem je takratni župnik Zajc opazil, da se otroci na to vabilo pogostega prejemanja obhajila ponekod niso odzvali zaradi materialne revščine, saj naj ne bi imeli primerne obleke in obutve. Deloma je slab odziv otrok pripisal tudi temu, da le-ti »pri

²¹² Prim. Sgp, 27. junij 1918, str. 4.

²¹³ Janez Zabukovec, r. 14. 5. 1868, Stari trg pri Ložu; m. 23. 7. 1891; † 24. 4. 1946, Komenda. V: *Letopis 2000*, str. 443.

²¹⁴ Prim. NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria 1919*.

²¹⁵ Jožef Sinko, r. 24. 3. 1850, Sv. Jurij ob Ščavnici; m. 27. 7. 1873; † 1. 8. 1932, Sv. Lovrenc v Slov. goricah. V: *Letopis 2000*, str. 777.

²¹⁶ Prim. NŠAM, Škofijska pisarna, F 61 - Vizitacije, šk. 15, *Promemoria, Sv. Lovrenc v Slov. Gor. 1915*.

²¹⁷ Prim. *Duhovnikom in vernikom*, v: LŠL 49 (1914), št. IX., str. 102.

²¹⁸ Prim. A. Mrkun, *Homec*, str. 79.

stariših« niso imeli prave opore. Ne glede na to pa velja omeniti, da je tudi v tamkajšnji župniji duhovnik, kljub temu opažanju, poskušal storiti še kaj več za duhovno življenje otrok. Tako je denimo posebej za otroke organiziral nekatere vojne pobožnosti; z otroškim vrtcem za deklice pa se je odpravil tudi na Brezje.²¹⁹ Tudi drugod se je poznalo, da doma manjka očetova avtoriteta. Nekateri župniki in župnijski upravitelji so poskušali to vprašanje reševati »z rednimi mesečnimi sestanki »Marijinega vrtca«. »S primernimi nagovori, petjem in sestanki v cerkvi so se otroci nekako poživljali,« je o verskem življenju poročal dobровский župnik Janez Klavžar.²²⁰ Pri tem je v svojem poročilu izpostavil tudi lep zgled in sodelovanje tamkajšnje učiteljice, ki je v šoli očitno dobro vplivala na otroke.²²¹

6.2 Šolske klopi

Prav v šolskih klopeh so kateheti poskušali vsaj deloma vplivati na otroke, da bi jih v teh viharjih časih slabi zgledi ne pritegnili preveč. Josip Somrek se je že leta 1915 posebej pomudil prav pri vprašanju kateheze in nalogah kateheta pri delu z otroki v tem vojnem obdobju. Pri svojem delu naj bi se kateheti tako poskušali posluževati aktualnih dogodkov: »Včasih jih uporabljamo pri podaji učne snovi, včasih pri razlagi, prav pogostokrat pa pri naobračbi.« Ob tem je navedel še nekaj zgledov. Tako naj bi katehet, ko govori o veri, opozoril na to, da so se v času vojne mnogi veri poprej sovražni ljudje spreobrili in postali verni. Podobno je izpostavil zglede ljubezni do bližnjega in dobrih del usmiljenja ter tudi moč molitve.²²² Seveda pa kateheti teh navodil niso mogli uresničevati v polni meri. Vojna in vsakdanje razmere so imele velik vpliv na šolski pouk in prisotnost otrok pri njem. Na njihovo pomoč so namreč računali v domačih hišah, ko so bili gospodarji vpoklicani v vojaško službo. Zaradi tega so šolski sveti pogosto sprejemali odločitve, da se pouk skrajša ali da so nekateri učenci zaradi potrebe po fizični moči oproščeni od pouka. Ni bilo redko, da se je zaradi teh razmer šolski pouk kdaj končal predčasno. Kovorski šolski svet je denimo konec šolskega leta 1914/1915 sklenil, »da je bilo lahko 15 šoloobveznih otrok oproščenih pouka od 1. maja dalje zato, da so lahko doma pomagali pri poljskih delih. Iz istega razloga se je tudi dopoldanski skrajšal za pol ure.«²²³ Vendar pa so se razmere razlikovale od župnije do župnije; odvisno tudi od tega, ali je šlo za podeželske kraje ali pa za kraje, kjer so prevladovali delavci in obrtniki. Za razliko od prvih, v slednjih otroci praviloma niso imeli veliko ali pa ponekod

²¹⁹ NŠAL, ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria Belapeč* [priloga 5].

²²⁰ Janez Klavžar, r. 29. 1. 1883, Črni Vrh nad Idrijo; m. 12. 7. 1906; † 30. 5. 1934, Dobrava pri Kropi. V: *Letopis 2000*, str. 433.

²²¹ NŠAL, ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria Dobrava 1918*.

²²² Prim. VBV 1915, str. 61–62.

²²³ Šolska kronika Kovor, zapis za l. 1914/1915.

skoraj nič opraviti z delom na polju, kakor je prebrati iz poročila za župnijo Kropa. Zato naj bi v takšnih krajih otroci lahko redno obiskovali šolo; posledično pa tudi verski pouk »med vojsko ni trpel«. ²²⁴ Nasprotno pa so bili kraji, ki so bili zlasti po letu 1915 blizu vojnih dogajanj ali pa so bili zaradi bližine transportnih povezav močno vpeti v načrte vojaških oblasti, zelo na udaru: »Šola v tem bojnem času silo trpi,« je poročal kapelski župnik Martin Meško ²²⁵ leta 1916. V nadaljevanju je omenil še, da je vojaštvo v maju leta 1915 »zavzelo« šolske prostore in jih začasno preuredilo za potrebe vojaške bolnišnice. Zaradi tega je bil pouk nekaj mesecev prekinjen, krščanski nauk pa so otrokom lahko podajali le v cerkvi, pri čemer je posebej pohvalil marljivost tamkajšnjega kateheta. ²²⁶ Ponekod so takšne zasedbe preprečili duhovniki s svojimi apeli pri različnih vojaških poveljnikih. Uspeh teh prizadevanj je bil namreč v veliki meri odvisen prav od poveljnikov in njihovega sočutja do civilnega prebivalstva. ²²⁷ Tu in tam so bili med poveljujočimi častniki tudi zavedni Slovenci. Tako je v Srednji vasi leta 1915 izpraznitev šolskih prostorov, ki so jih želeli nameniti za potrebe bolnih in ranjenih, od vojaštva zahteval poveljnik pohodnih enot 15. korpusa, polkovnik Gustav Globočnik pl. Vojka. ²²⁸ Kot zaveden Slovenec se je namreč zelo zavzemal za prebivalstvo Bohinjskega kota in prav zaradi njegovega posredovanja se je šolski pouk v šolskem letu 1915/1916 lahko nemoteno začel. ²²⁹ Ob vseh razmerah pa so na prisotnost otrok v šoli kot tudi pri verskem pouku po svojih močeh poskušali vplivati tudi duhovniki sami. Nekaterim duhovnikom je s stalnim opominjanjem staršev, naj otroke pošiljajo v šolo in k verskemu pouku, ter z iskanjem drugačnih rešitev uspelo doseči, da se kljub vojnim razmeram pomanjkanje pouka ni pretirano opazilo. Povsod pa takega uspeha ni bilo.

6.3 »Dnevi duhovnih dobrot«

Med vojno so si ljudje marsikje želeli posebnega svetega misijona, o čemer je razmišljal in pisal tudi škof Jeglič ob koncu leta 1915. ²³⁰ Ob tem pa se zdi, da so se nekateri duhovniki v teh viharjih razmerah zatekli tudi k drugačnim rešitvam in tako samoiniciativno vsaj malo vplivali na poživitev verskega življenja med verniki. Tako je v župniji sv. Križa v Ljutomeru za »čas večne molitve dne

²²⁴ NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria Kropa 1918*.

²²⁵ Martin Meško, r. 27. 10. 1845, Ormož; m. 21. 7. 1870; † 10. 8. 1933, Kapela. V: *Letopis 2000*, str. 778.

²²⁶ NŠAM, Škofijska pisarna, F 61 - Vizitacije, šk. 15, *Vizitacije Kapela 1916*.

²²⁷ Prim. A. Novak, *Črniška kronika*, str. 111.

²²⁸ Gustav Viktor Jožef Globočnik pl. Vojka (1859–1946). Kot mladenič si je izbral vojaški stan in končal kadetsko šolo za pehotne častnike, nato pa služboval v različnih enotah. Ob začetku vojne je imel čin polkovnika, dne 1. septembra 1915, ko je bil torej poveljujoči častnik v Bohinju, pa je bil povišan v generalmajorja. Februarja leta 1917 mu je cesar podelil plemiški stan (pl. Vojka), a je s 1. majem 1918 napredoval v čin podmaršala. V prvi svetovni vojni se je udeležil bojev na srbskem in italijanskem bojišču. Za podatke se zahvaljujem prof. Vinku Avsenaku.

²²⁹ Prim. T. Budkovič, *Bohinj 1914–1918*, str. 26; str. 105.

²³⁰ Prim. *Poročilo o drugem shodu dekanov*, v: *LŠL 50* (1915), št. XII., str. 127–128.

12. in 13. junija« v župnijo vedno prišel predstavnik redovne skupnosti (frančiškani, kapucini) in v pridigah nagovarjal ljudi k češčenju presvetega Rešnjega Telesa. Posledice teh nagovorov naj bi bile vidne tudi pri številu obhajanih, ki naj bi se takrat precej povišalo. Svoj opis je župnik zaključil z naslednjimi besedami: »Tako so ti dnevi, ki so vernikom jako ljubi, postali nek vir raznih duhovnih dobrot.«²³¹

Med takšne dneve so župljani gotovo šteli tudi dneve vizitacijskih obiskov škofov in birmanja, ki so tudi pozitivno vplivali na versko življenje župljanov. »Da se vse pripravlja na veseli dan, v župniji imeti svojega Nadpastirja, je za vse dobro znamenje,« je med drugim zapisal Jožef Sinko.²³² O načrtovanih letnih birmanjih in vizitacijah so škofje posebej obveščali svoje duhovnike preko škofijskih listov. A če so bili v mirnem času sprejemi škofov ob obisku župnij nadvse slovesni, so zaradi vojnih razmer škofje apelirali na skromnost. Lavantinski škof Napotnik je tako vsako leto svojim duhovnikom posredoval podrobna navodila o teh obiskih. Tako je v navodilu iz leta 1917 med drugim zapisal, da bo v župnije prihajal »samole s svojim tajnikom« in pri tem opozoril tudi na skromno pogostitev. Če župnik ne bi mogel poskrbeti za »najpreprostejšo pripravo«, bi škof »prinesel vsakdanji kruh s seboj«. Prav tako je škof podrobneje podal navodila in dnevni red vizitacij oziroma birme ter ob tem opozoril na vse »potratne prireditve, kakor godba, razsvetljava, streljanje«, pa tudi na slavaloke in okrasitve ter naročil, naj vse te priprave zaradi vojnih razmer opustijo.²³³ Podobno so ravnali tudi drugi škofje.²³⁴ Vendar pa se teh predpisov in navodil povsod le niso držali. Tako so v Škocijanu pri Turjaku leta 1917 škofa Jegliča ob prihodu pričakali postavljeni slavaloki in lepo okrašena cerkev, pa tudi šolsko poslopje.²³⁵

Izjemen dogodek za črniško župnijo je v trušču vojne in neposredni bližini frontne črte gotovo predstavljal tudi obisk nadškofa Frančiška Borgie Sedeja, ko je 14. aprila 1916 v tamkajšnji župnijski cerkvi posvetil sv. olja. Župnik in dekan Alojzij Novak je bil o tem obveščen le tri dni poprej in ob vseh obveznostih tega dogodka sprva ni bil nič kaj vesel. Posebej ga je skrbelo, kako naj pogosti vse duhovnike in nadškofa. Dekan je zato apeliral na vse, ki bodo želeli ostati pri kosilu, naj prinesejo hrano s seboj, kar so tudi storili. Nadškof o tem ni bil obveščen in je zato mislil, da se pri njih vpliv vojske ne pozna; »pa smo mu pojasnili, kako je to prišlo skupaj,« je v župnijsko kroniko zapisal Novak.²³⁶

²³¹ NŠAM, Škofijska pisarna, F 61 - Vizitacije, šk. 15, Sv. Križ pri Ljutomeru 1916.

²³² Prav tam, *Promemoria Sv. Lovrenc v Slov. Gor. 1915*.

²³³ NŠAM, F 61/15, 1917, Navodila zastran birmovanja in kanoniškega obiskovanja v vojnem letu 1917.

²³⁴ Prim. *Birmovanje in kanonična vizitacija*, v: LŠL 50 (1915), št. I, str. 16–17.

²³⁵ Prim. *Jerebova kronika*, str. 364–365.

²³⁶ A. Novak, *Črniška kronika*, str. 144–145.

Dneve veselja je, vsaj za otroke in njihove starše, predstavljalo tudi pripravljanje in potem prejem prvega svetega obhajila. Pri tem so se ponekod zaradi predčasnega konca šole posebej poučevali in so potem imeli javno izpraševanje krščanskega nauka v cerkvi, kar naj bi bilo koristno tudi za odrasle, saj so tako lahko osvežili svoje poznavanje verskih nauk. Pri pripravi na to slovesnost so ponekod deloma sodelovale tudi učiteljice in učitelji. Duhovniki so nato otroke vsaj v prvih letih vojne poskušali nekoliko razveseliti z različnimi skromnimi darili in priboljški.²³⁷ Pri tem slovesnem in veselem dogodku se je najbrž le redko zgodilo, da bi bili prav ob tej priložnosti prisotni tudi očetje vojaki. To srečo je imela prvoobhajanka Berta Erker. Njen oče Franc Erker, ki je takrat služboval kot četovodja na tirolski fronti, je namreč uspel priti domov prav v času, ko je hčerka prejela prvo sveto obhajilo.²³⁸

6.4 »Religio depopulata ...«

Opisani primeri prejemanja različnih »virov duhovnih dobrot« ustvarjajo videz, da sta bili pobožnost in verska gorečnost med ljudmi ves čas vojne zares veliki. Toda, kakor je mogoče razbrati iz ohranjenih poročil, ljudje so se vojne, ki ji ni bilo videti konca, nekako privadili, verska vnema pa je posledično pri mnogih počasi začela pojenjati. »Vera peša,« je bilo že leta 1916 mogoče prebrati v *Bogoljubu*. »Mnogi manj molijo in redkeje prejemajo svete zakramente kakor prej ...«²³⁹ Zanimivo je, da naj bi to ponekod že po prvem letu vojne opazali tudi vojaki, ki so prihajali domov na dopuste, kakor je mogoče razbrati iz posameznih dnevniškihotic.²⁴⁰ Rateški župnik pa je glede tega zapisal, da so ljudje prvih osem mesecev vsak večer molili, potem pa je ta navada zamrla: »Ljudstvo je polagoma postalo topo in brezobčutno,« je še dodal.²⁴¹ Razmere seveda niso bile povsod enake, ponekod so bile še prav zgledne, kakor je denimo poročal župnik iz župnije sv. Križa pri Ljutomeru leta 1916: »Verniki radi obiskujejo Božjo službo, so pobožno pri sv. maši, poslušajo radi Božjo besedo v pridigi in v krščanskem nauku, pristopajo k sv. Zakramentom, mnogoteri vsaki mesec, posebno ob prvih petkih vsakega mesca, ko se obhaja pobožnost na čast presv. Srcu Jezusovemu. Veliko jih prejme sv. zakramente vsak teden [sic!] in lepo število je tudi takih, ki prejmejo sv. obhajilo vsaki dan.«²⁴² Dlje kot je trajala vojna, bolj se je med ljudmi pojavljal dvom, vprašanja o tem, zakaj Bog to dopušča, pa niso bila nič nenavadnega. Pri tem so duhovniki opazali opuščanje molitve.

²³⁷ Prim. *Jerebova kronika*, str. 290.

²³⁸ Prim. prav tam, str. 333.

²³⁹ *Bogoljub*, 1916, št. 4, str. 98.

²⁴⁰ Prim. Ivan Matičič, *Na krvavih poljanah: trpljenje in strahote z bojnih pohodov bivšega slovenskega planinskega polka*. Ljubljana, 2006, str. 71.

²⁴¹ NSAL, ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria o priliki kanonične vizitacije 3. in 4. julija 1918 v Ratečah*.

²⁴² NSAM, Škofijska pisarna, F 61 - Vizitacije, šk. 15, Sv. Križ pri Ljutomeru 1916.

Kroparski župnik je »ljudsko pojasnilo« takole zabeležil: »Navaden izgovor se glasi: Molitev itak nič ne pomaga.«²⁴³ Ponekod pa naj bi molitev prepovedali tudi moške, ki so se vrnili iz vojske na dopust, kakor je zabeležil škocijanski župnik.²⁴⁴

Ocene o delni verski otopelosti in pojemanju molitvene gorečnosti zaradi dolgotrajnosti vojne je mogoče najti tudi v zapisih drugih župnij. Vendar se da pri tem razbrati tudi nekoliko drugačne razloge za manjšo udeležbo ljudi pri romanjih, molitvah in prejemanju zakramentov. Te so nekateri duhovniki videli predvsem v težavnih razmerah, v katerih so ljudje živeli. Župnik v Zasipu je tako zapisal, da je do opuščanja prišlo tudi zaradi »silnega dela« in da je bila popoldanska Božja služba slabše največkrat obiskana zaradi »truda«. Pri tem je še izpostavil, da ljudje ob nedeljah praviloma niso delali, razen če so si pomagali pri košnji.²⁴⁵ Na to, da je ob nedeljah ponekod trpela služba Božja, naj bi vplivalo pomanjkanje hrane in, zlasti med delavci, obilica dela ter posledično fizična utrujenost. Zato naj bi ti ob nedeljah raje počivali, kot pa prihajali k službi Božji.²⁴⁶ Najbrž bi pri tem vprašanju skorajda v vsaki župniji morali posebej upoštevati, kaj je bil glavni vir preživljanja ljudi in tudi kakšna je bila vzgoja, ki so je bili ti deležni. Kjer je bila vera globoko zasidrana, je bila molitev še vedno postavljena na visoko mesto človekovega vsakodnevnega življenja, kjer pa je bila vera ljudi bolj površna, je bil tudi njen pomen znatno manjši; ponekod pa je na plan prihajalo tako nasprotovanje Cerkvi kot tudi versko neznanje. Škocijanski župnik je o slednjem zabeležil tudi naslednji primer: »Eius pater dives je na smrtni postelji rekel: »Dajte mi v trugo kaj denarja. Ko duša pride na oni svet, mora nekaj plačati, da se čez eno vodo prepelje ... saj tako vem, da se na onem svetu brez denarja nič ne dobi. Tam bomo ravno tako barantali, kakor smo tu.«²⁴⁷ Vse te razmere so močno vplivale na mlada dekleta in fante.

6.5 Mladina

Duhovniki so v svojih zapisih večkrat tožili, da se vse vojno dogajanje še kako pozna pri mladini, ki je v tem času postala neobvladljiva. Jeseniški župnik je menil, da so poleg vojnih razmer, slabih zgledov in »zanikrnih« staršev na otroke vplivale tudi neprimerne možnosti za pouk kot tudi splošno pomanjkanje, še posebej slaba in pomanjkljiva prehrana. Vse to naj bi pripeljalo do tega, da so bili otroci bolj trmoglavci, neradi pa so obiskovali tudi verski pouk. Še posebej je v svoji spomenici izpostavil vprašanje odraščajočih fantov, starih od 14

²⁴³ NŠAL, ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria župnije Kropa 1918*.

²⁴⁴ Prim. *Jerebova kronika*, str. 393.

²⁴⁵ NŠAL, ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, Spomenica o stanju verskega življenja v župniji Zasip – dobavski ob kanonični vizitaciji dne 27. VI. 1918.

²⁴⁶ Prav tam, *Promemoria pro anno 1918 – Župnija Bela peč*.

²⁴⁷ Prim. *Jerebova kronika*, str. 358.

do 17 let. Lavantinski duhovnik je glede tega vprašanja že leta 1915 v spomenici opozoril, da »mnogi zapuščajo mladi svoj dom in gredo v druge kraje iskat si boljšega kruha«. Prav to pa naj bi bilo krivo, da so se mladi fantje in dekleta v svetu izgubili.²⁴⁸ Deloma naj bi, kakor je ugotavljal tudi jeseniški župnik, k temu prispevala slaba družba pri obrtnikih ali pri železnici, kamor so mladi odhajali na delo. K temu kritičnemu pogledu je župnik še dodal: »Hvala Bogu, niso vsi taki; oni, ki pristopijo pravočasno h katoliškemu delavskemu društvu, so rešeni te podivjanosti.« Pozitiven vpliv nanje naj bi še vedno imel tudi dober zgled od doma, pri čemer pa je župnik ugotavljal, da je bilo v župniji mnogo fantov od drugod. Podobno je ugotavljal tudi glede deklet, ki so našle službo v privatnih hišah ali v tovarni. Med temi naj bi bile celo takšne, ki so bile Cerkvi nasprotni. V splošnem pa je za domača dekleta, kar zadeva vernosti, župnik menil, da nanje ugodno vpliva Marijina družba in da so trdna. Vendar je temu opisu previdno dodal: »Seveda, če bi mogel človek videti v srce vsakega v župniji bivajočega dekleta, bi se pač ustrašil.«²⁴⁹

O mladini in zlasti o fantih, starih od 14 do 17 let, so pisali tudi drugi duhovniki in izpostavljali pravzaprav identične razvade: fantiči so se želeli prištevati k odraslim, nastopali so včasih oblastno, osorno, med njimi se je vse pogostejše širila kletev. Nekateri od njih so tudi že kadili, kakor je pisal župnik v Lescah, drugi so hodili po gostilnah in ponočevali. Pri tem je župnik sicer opozoril, da gre v njegovi župniji le za posameznike, ki so »bolj podivjani« in torej tja ne gre prištevati vseh fantov.²⁵⁰ Proti takšnemu ravnanju in še zlasti proti ponočevanju so se duhovniki borili s pogovori, opozorili in pridigami, pri katerih pa so se radi sklicevali tudi na pisma, ki so jih domov pošiljali posamezni bojujoči se možje ali fantje. V njih so ti mlade pozivali, naj tega ne počno.²⁵¹ Vprašanje pa je, v kolikšni meri so ta pisma dosegla svoj namen in preprečila takšne razvade. Te naj bi bolj učinkovito preprečevali po tistih župnijah in krajih, kjer so plodno delovale različne bratovščine ali stanovske družbe, v katere so vabili fante. Toda biti član ali članica takšne družbe še zdaleč ni bilo zagotovilo, da tudi pri teh mladih ne bo prihajalo do različnih oblik prestopkov.

Razmere so se torej razlikovale od župnije do župnije, vsem duhovniškim zapisom pa je bila nekako skupna naslednja ugotovitev: moč avtoritete duhovnikov in spoštovanje do starejših sta pri mnogih mladih med vojno počasi, a zanesljivo vse bolj kopnela. Mladina naj bi se tako počasi navzemala bolj »posvetnega duha« in se vse manj menila za različne pobožnosti, med sveto mašo pa ostajala zunaj cerkve ali pa se celo neprimerno obnašala. Po nekaterih župnijah

²⁴⁸ NŠAM, Škofijska pisarna, F 61 - Vizitacije, šk. 15, *Promemoria Sevnica 1915*.

²⁴⁹ NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria Jesenice, 1918*.

²⁵⁰ Prav tam, *Promemoria za župnijo Lesce 1918*.

²⁵¹ Prim. *Jerebova kronika*, str. 300–301.

so fantje to počeli kar med sveto mašo na koru. Škocijanski župnik je v kroniki denimo opisal, kako je župnik na Golem zaradi nespodobnega obnašanja leta 1918 fantom prepovedal vstop in zaprl dostop na kor, ti pa so prežagali »bangarje« in tja vdrli. Podobno naj bi se zgodilo tudi na Robu, kjer naj bi potem prišlo celo do napada na duhovnika. Pri tem ni umanjalo niti zmerjanja duhovnikov.²⁵² Proti tovrstnemu nespodobnemu obnašanju v cerkvi so se duhovniki bojevali vsak na svoj način. Nekateri so včasih prestopnike tudi javno omenili v pridigah, drugi so poskušali s pogovori, nekateri pa so početje posebej prepovedali. Teh prepovedi pa mladi, kakor je razbrati iz posameznih poročil, ponekod niso prav nič upoštevali. Jožef Ocepek,²⁵³ ki je v vojnem letu 1918 župnikoval v Ovsisah, je denimo poročal, da so mladi med službo Božjo »ostajali na stopnjicah, ki vodijo na kor, za pevci in za orgljami«. To jim je potem prepovedal, a ni nič pomagalo, zaradi tega pa se je potem moral obrniti »za pomoč na c. kr. okrajno glavarstvo, ki je pod kaznijo prepovedalo, kar sem že jaz preje prepovedal. In tako mislim, da se bo polagoma odpravila ta razvada,« je zaključil župnik Ocepek.²⁵⁴ Toda to upanje se marsikje ni popolnoma uresničilo.

V splošnem je torej mogoče zapisati, da so na versko življenje tako mladih kot utrip delovanja sleherne župnije v vojnem času najbolj vplivale vojne razmere, zaradi česar je trpela vzgoja; svoje je dodala tudi draginja, pomanjkanje itd. Vse to se je iz leta v leto slabšalo, česar so se zavedali tudi župniki. Na raznolikost ocen verskega življenja pa so imeli del vpliva tudi duhovniki s svojo agilnostjo; pa tudi s tem, da jih je bilo zaradi vojnih razmer z vsakim letom manj.

6.6 Pomanjkanje duhovnikov

Leta 1918 je bilo v časopisju zaslediti kar nekaj tožb, da v posameznih škofijah močno primanjkuje duhovnikov.²⁵⁵ Nekateri izmed njih so bili namreč tedaj v vojaški službi, drugi so onemogli na polju dela, tretji so preminuli. Škofje so si sicer prizadevali, da bi dosegli odpust iz vojaške službe za nekatere svoje duhovnike, vendar so bili, zaradi razmer, pri tem neuspešni. Tako je bil neuspešen tudi poskus goriškega nadškofa Sedeja, ko je v začetku leta 1918 prosil, da iz vojaške službe izpustijo sedem duhovnikov goriške nadškofije.²⁵⁶ Nastale vrzeli so sicer deloma lahko pokrivali z duhovniškim podmladkom. Ilustrativni prikaz nam poda število novomašnikov v lavantinski in ljubljanski škofiji:

²⁵² Prim. prav tam, str. 393.

²⁵³ Jožef Ocepek, r. 6. 3. 1876, Šentlambert; m. 22. 7. 1899; † 19. 6. 1964 Jesenice – bolnišnica; pokopan Ovsše. V: *Letopis 2000*, str. 453.

²⁵⁴ NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria – Ovsše 1918*.

²⁵⁵ Prim. Slovenec, 8. 7. 1918, str. 5.

²⁵⁶ Prim. ÖSTA/KA, MfLV, HR, Mil. Teil., karton 2395, VII, 6210-1918, Miltgeistliche Der Görzer Erzdioezese.

Leto	Ljubljanska škofija	Lavantinska škofija
1914	12	14
1915	23	15
1916	20	11
1917	25	18
1918	15+2 (avgust–kanonična starost ovira)	8+1 ²⁵⁷

Vir: LŠL za omenjena leta; NŠAM, Škofijska pisarna, F 62 – Ordinacije, Protocollum Ordinationum ab anno 1780 usque ad annum 1942 incl.

Pričujoče številke delujejo izjemno pomirjevalno, saj je bilo recimo število novomašnikov v ljubljanski škofiji leta 1917 večje kot število tistih, ki so mašniško posvečenje prejeli pred vojno. Kar pa je v resnici skrbelo škofo, je bila praznina, ki se je odražala v skromnih številkah prvoletnikov v bogoslovnih šolah prav v teh vojnih letih. Vojaška oblast je namreč z vsakim letom vojne v armado klicala vse mlajše letnike. Zato mnogi, ki so želeli študirati teologijo, tega niso mogli. Tisti pa, ki so že bili v bogoslovju, so bili vpeti v karitativno delo; mnogi od njih so, vsaj v času počitnic, delovali kot sanitetni strežniki po različnih vojaških bolnišnicah.²⁵⁸ Zanimivo je, da se nekateri bogoslovci niso odpovedali vojaški službi, čeprav jim je vojni zakon iz leta 1912 to omogočal. Lavantinski bogoslovec Stanislav Jurko, ki je odšel na bojišče, je potem v prvih mesecih vojne hitro napredoval in do konca leta 1914 že postal kadet.²⁵⁹ Ob tem ostaja odprto vprašanje, koliko je bilo takšnih bogoslovcev z ljubljanskega, mariborskega, goriškega ali celovškega bogoslovja, ki se, tako kot Jurko, niso odpovedali vojaški službi. Najverjetneje pa bi lahko rekli, da je bilo takšnih precej manj kot tistih, že vpoklicanih fantov, ki so zaradi takšnih ali drugačnih razlogov poskušali vstopiti v bogoslovje. Pri tem so na vse mogoče načine poskušali pomagati tudi domači župniki. Za abiturienta Franca Kirarja, ki si je želel postati duhovnik,²⁶⁰ se je tako leta 1917 trudil tudi Janez Perko,²⁶¹ župnik v Šmarjeti na Dolenjskem.²⁶² Vsa tovrstna prizadevanja pa praviloma niso prinesla uspeha, saj so vojaške oblasti upoštevale le tiste, ki so bili že pred vstopom v vojsko (oziroma pred vpoklicem) dejansko v bogoslovju. Da se bodo te težke razmere spremenile in bodo pregnali zaskrbljenost, ki jih je takrat trla glede bodočega duhovniškega naraščaja, so upali vsi. Toda svetel žarek upanja, da se bo to zares zgodilo, jim je zasijal šele ob koncu vojne leta 1918.

²⁵⁷ Za pomoč in opozorilo na dodatno ordinacijo redovnika v letu 1918 se zahvaljujem Lilijani Urlep.

²⁵⁸ Prim. NŠAL/ŠAL, Vojne zadeve, fasc. 313, št. 2600.

²⁵⁹ Prim. Slovenec, 30. december 1914, str. 4.

²⁶⁰ Kaže, da je svojo željo uresničil in postal duhovnik. V *Letopisu 2000* namreč med drugim najdemo tudi njegovo ime in naslednje podatke o njem: Franc Kirar, r. 13. 10. 1895, Šmarjeta; m. 10. 7. 1921; † 11. 8. 1973, Podgrad. V: *Letopis 2000*, str. 458.

²⁶¹ Janez (Ivan) Perko, r. 24. 5. 1880, Poljane nad Škofjo Loko; m. 18. 7. 1903; † 21. 6. 1950, Šmarjeta. V: *Letopis 2000*, str. 445.

²⁶² Prim. NŠAL/ŠAL V., fasc. 311, Vojaške zadeve 1917–1921, No. 134.

6.7 Novi izzivi na obzorju

Ob razpadu habsburškega imperija so se s frontnih črt in iz vojnega ujetništva vračali možje in fantje. Doma so jih pričakale težke gospodarske razmere, ponekod razrušeni domovi in žalostne družinske zgodbe. Vračali so se v popolnoma novo državno tvorbo, ki pa še ni bila do konca formirana in se je še bojevala na novem, severnem bojišču.²⁶³ Ob tem so bili mnogi vojaki tudi sami prežeti z novimi idejami; drugačnimi od tistih, ki so jih gojili v času pred izbruhom vojne. V enem od vizitacijskih zapisnikov lahko beremo: »Vojaki bodo prišli najbrž še slabši domov, kakor so šli v vojsko. – Po svetu so videli veliko krivice in nemoralnosti, zlasti v ozadju, in bodo najbrž tudi sami ravnali po teh zgibih, vsaj se slaba reč človeka raji prime nego dobra.«²⁶⁴ Prav tako je bilo vprašanje, kaj bo glede deklet in žena, ki so v teh bridkih časih izgubile vero in zaupanje v tedanje ideale. V tem oziru bi torej dušni pastirji le težko pričakovali, da bodo prav vsem še vedno predstavljali enako moralno avtoriteto kot prej. Ob tem ne gre pozabiti tudi težkih razmer, ki so jih bili deležni narodno zavedni duhovniki na Primorskem in tudi na Koroškem.²⁶⁵

»Mi gremo časom nasproti, ki bodo obličje precej predrugačili,«²⁶⁶ je menil župni upravitelj v Beli peči. Ta drugačnost se je po vojni pokazala v vsej svoji polnosti. Posledice vojnih naporov in izkustev so v ljudeh prelomile stare, zakoreninjene navade in posledično še kako vplivale na duhovno življenje. Duhovniki so bili zaradi tega postavljeni pred nove izzive na polju pastorage, na kar vsi niso bili dobro pripravljeni. Morda pa so nekateri pri tem računali, da bodo prav v teh novih nalogah in izzivih primeren odgovor dali možje in fantje, ki so bili preizkušeni v vseh vojnih strahotah. Posledice vojne pa so se pokazale tudi med tako preizkušenimi duhovniki, ki so prišli iz vojaške službe. Nekateri so namreč s fronte prinesli kal bolezni, posamezni so postali invalidi ali pa so imeli težave z živci. Škofje so jim potem le stežka zaupali pomembnejše naloge. Zato pa so pri tem najbrž bolj mislili na tiste fante, ki so svojo vero izklesali in utrdili v frontnih črtah; po vojni pa so se odločili vojaške uniforme zamenjati za duhovniški talar. In kot je kazalo takoj po vojni, takšnih ni bilo malo. Če je še v šolskem letu 1917/1918 prvi letnik ljubljanskega bogoslovja štel le osem domačih in dva tuja bogoslovca, je bilo tako že v letu 1918/1919 v prvem letniku bogoslovja 51 domačih bogoslovcev in dva tuja; eden je bil goriški, drugi pa je bil – zanimivo – grkokatolik iz Križevcev.²⁶⁷ Škofu Jegliču se naposled, vsaj v ljubljanski škofiji, le ni bilo treba več bati za nove duhovnike.

²⁶³ O bojih za severno mejo glej: L. Ude, *Boj za severno mejo 1918–1919*, Maribor 1977.

²⁶⁴ NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria Bela peč 1918* [priloga 5].

²⁶⁵ O razmerah, ki so bile po župnijah južne Koroške v viharjih letih 1918–1918, glej: *Veliko navdušenje: Iz koroških farnih kronik 1918–1920*, ur. M. Messner, H. Verdel, Slovenska prosvetna zveza v Celovcu, Drava, Celovec 1989.

²⁶⁶ NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, *Promemoria Bela peč 1918*.

²⁶⁷ NŠAL 32, fasc. 76: Katalog slušateljev za študijsko leto 1918/1919.

7 POVZETEK

Z izbruhom vojne je topot vojaškega škornja začel narekovati utrip vsakdanjega življenja ljudi. Posledično je vojna globoko zarezala v življenje in delo duhovnikov. Ta zareza je bila v slovenskem prostoru še večja, saj se je po letu 1915 frontno dogajanje preselilo praktično pred domači prag in če so se ob mobilizaciji duhovniki sprva soočali zlasti s pastoralnim delom pri mobiliziranih domačih možeh in fantih, se je njihov delokrog v teku vojne še razširil. Njihovo življenje in delo je ostalo obeleženo v različnih časopisnih noticah, ohranjenih župnijskih kronikah, posameznih dnevniških noticah ter v zaprašenih vizitacijskih poročilih, ki so jih župniki spisali ob škofovi vizitaciji. Na podlagi tega gradiva je bilo mogoče na kratko orisati delovanje dušnih pastirjev, skrbnikov za gmotni blagor župljanov pa tudi tistih, ki so se po svojih močeh trudili za duhovno oskrbo vojakov, tako tistih, ki so iz domačih krajev odhajali na bojišča, kakor tudi tistih, ki so se, zlasti po vstopu Italije v vojno, znašli v njihovih župnijah. Za njih so maševali, jim podeljevali svete zakramente, posredovali pri vojaških poveljstvih ob različnih prilikah ter jim na sploh poskušali pomagati. Zlasti je bila njihova vloga dušnih pastirjev pomembna tam, kjer vojaštvo ni imelo svojega vojaškega kurata. Najpogosteje je bilo to v krajih, kjer se je za krajši ali daljši čas vzpostavila vojaška sanitetna ustanova. V teh primerih je tako skrb za duhovno oskrbo ranjenih in bolnih padla na pleča krajevnega župnika, ki je pravzaprav tako opravljal subsidiarno vlogo vojaškega kurata. Pri tem so mu občasno pomagali kaplani ali drugi duhovniki. Dlje kot je vojna trajala, večje težave so pri svojem delu imeli, saj se je moč avtoritete počasi izgubljala in relativizirala. Veliko bolj je postajalo pomembno življenje in doživetje trenutkov, kar se je odražalo tudi v padanju morale. Vojaki, ki so bivali v zaledju, so namreč predstavljali »grožnjo« npravnosti in zakonski zvestobi. Če so v začetku vojne župniki še lahko poročali o zglednem življenju žena in deklet, se je to postopno spreminjalo. Vse več je bilo pritožb nad ravnanji vojakov pa tudi nad moralnim življenjem deklet in žena, v krajih, kjer se je vojaštvo dlje časa zadrževalo. Na eni strani je prihajalo celo do posilstev, na drugi strani so zaradi pomanjkanja marsikje žene skušale plačevati vsakdanji kruh tudi s svojim telesom. Vse to se je ponekod odražalo v številu nezakonskih otrok, ki so jih v krstne knjige vpisovali župniki.

Ob vsem tem so se ves čas srečevali tudi z drugače verujočimi. Opazovali so njihovo življenje in še zlasti duhovno življenje pri njih. Zlasti ta srečanja so predstavljala posebno izkustvo, ki so ponekod tudi pomagala podreti marsikateri mejnik in predsodek tako s strani duhovnikov kot tudi vernikov.

Vojaški vpoklici mladih fantov so v času vojne vplivali na zmanjšano število bogoslovcev po semeniščih in manjše število kaplanov. Tako je bilo tudi duhovščine manj, nalog pa vse več. Te nove okoliščine, dodatne obveznosti, ki

so bile zaupane duhovščini, so pustile svoj pečat pri razumevanju svojega poslanstva in delovanja duhovnikov med vojaštvom in prebivalstvom, ki se je od sprva goreče pobožnosti počasi umikalo v apatijo in brezbržnost. Z vsem tem so se potem morali spoprijeti tudi po koncu vojne, ko so se znašli v popolnoma novi državi, kjer katoliška Cerkev ni več predstavljala večine.

KLJUČNE BESEDE: *prva svetovna vojna, slovenske dežele, župnije, duhovniki, pastoralna oskrba, vojaštvo*

Summary

AN OVERVIEW OF THE INFLUENCE OF THE FIRST WORLD WAR ON THE PASTORAL WORK OF PRIESTS

When the First World War broke out, the stamping of military boots started to dictate the rhythm of everyday life. As a consequence, the War cut deeply also into the life and work of priests. This cut was even deeper on the Slovenian soil due to the fact that after 1915 the action of the front moved practically to the home doorstep. If upon the mobilisation priests were primarily occupied with the pastoral work revolving around the mobilised men and boys from home, their scope of duties widened significantly during the Great War. Their life and work remains recorded in various newspaper notices, the preserved parish chronicles, individual diary notices, and dusty visitation reports written by priests upon the bishop's visitation. On the basis of this material it was possible to briefly outline the work of these men of God, the guardians of the parishioners' material well-being, and those who tried their best for the spiritual needs of the soldiers – the soldiers who departed from home for the battlefield, as well as those who, especially after Italy joined the First World War, found themselves in their parishes. Priests gave services, granted holy sacraments, upon different occasions intervened at military commands, and generally tried to help. Their role of spiritual leaders was especially important at locations where military lacked their own military curates. Most frequently these were places where a military hospital was established for shorter or longer periods of time and in such instances the care for the spiritual needs of the ill and the wounded was shouldered by the local priest who thus actually performed the subsidiary role of a military curate. In his efforts he was occasionally aided by chaplains or other priests. The longer the War lasted, the greater were their troubles since the power of authority slowly diminished and was relativized. Living and experiencing the moment to the fullest became increasingly important, which was

reflected in the poor state of morale. Namely, soldiers staying in the hinterland presented a »threat« to the morals and marital fidelity. If at the beginning of the War priests were still able to report about the commendable behaviour of women and girls, the situation started to change gradually. Complaints regarding the actions of soldiers and the moral life of women and girls were ever more frequent, especially in towns and villages where military remained for a longer period of time. On the one hand, rapes were not uncommon, while on the other hand, due to the lack of financial means, women tried to pay for their daily bread with their own bodies. These situations were in some parts reflected in the number of illegitimate children recorded by the priests in baptismal books. Additionally, priests were constantly in contact with people of other beliefs. They observed their life and especially their spiritual practices. Such meetings presented a special experience which more than once helped overcome several barriers and prejudices on the side of the priests as well as believers.

Military drafts of young men in the time of the First World War influenced the number of seminarians and the decreased number of chaplains. Thus there were fewer clergymen but more duties. These new circumstances and additional duties entrusted to the clergy left their mark in the understanding of the priest's own mission and their work among the soldiers as well as among the general population who drifted from their initial ardent devotion towards apathy and indifference. Priests were faced with all these difficulties also after the Great War ended, when they found themselves in a completely new state, in which members of the Catholic Church no longer presented the majority.

KEY WORDS: *First World War, Slovenian Lands, parishes, priests, pastoral care, military*

PRILOGE

Priloga 1: Poročilo dr. Janeza Gnidovca, rektorja Zavoda sv. Stanislava, o duhovni oskrbi ranjenih in bolnih vojakov v mesecu maju 1917 v tamkajšnji rezervni bolnišnici.

Vir: ÖSTA/KA, AFV, karton 229, Rektor D. J. Gnidovec.

Gottesdienstausweis.

[žig] Mil. Seelsorge des k. u. k. Reservespitals No 1
in St. Veit bei Laibach.

St. Veit ob Laibach, den 4. Juni 1917

Exh. Nr. 29

Ausweis
über den im Monate Mai 1917 abgehaltenen Militärgottesdienst und Religion-
sunterricht.

Wann?	Wo?	Für welche Truppen?	In welcher Sprache?	Welches Thema?	Wer?	Anmerkung
6. Mai	Spitalskapelle	Rekonvaleszenten	slowenisch und deutsch	Die österliche Zeit ermahnuns zum Gottestraum	Dr. Gnidovec	
9. Mai	Spitalskapelle	Spitalsmannschaft	-		Prof. Pengov	Hl. Messe anlässlich des Geburtsfestes Ihrer Majestät der Kaiserin
9. Mai	Spitalskapelle	Rekonvaleszenten			Prof. Dr. Breznik	Hl. Messe wie oben
13. Mai	Spitalskapelle	Rekonvaleszenten	slowenisch und deutsch	Bedeutung der Bittprozessionen	Dr. Gnidovec	
17. Mai	Spitalskapelle	Rekonvaleszenten	slowenisch und deutsch	Christi Himmel fahrt	Dr. Gnidovec	
20. Mai	Spitalskapelle	Rekonvaleszenten	slowenisch und deutsch	Vorbereitung auf das Pfingstfest	Dr. Gnidovec	
27. Mai	Spitalskapelle	Spitalsmannschaft	slowenisch und deutsch	Dankbarkeit zum Hl. Geiste	Dr. Gnidovec	

Im Monate Mai wurde auch alle Abende mit Ausnahme von den 4 letzten Tagen des Monates (wegen sehr großen Transportes) eine Andacht zur Mutter Gottes abgehalten. Vor dem ausgesetzten Allerheiligsten wurde in einer slawischen, in deutscher und ungarischer Sprache die Litanei und das Friedensgebet verrichtet.

Die Beteiligung seitens der Kranken und Verwundeten war verschieden, je nach der Zahl und nach dem Gesundheitszustande der Kranken. Die Zahl der Teilnehmer schwankte zwischen 20 und 60.

[podpis] Rektor Dr. J. Gnidovec,
Militärseelsorger

Priloga 2: Poročilo dr. Franca Ksaverija Lukmana o duhovni oskrbi ranjenih in obolelih v mesecu avgustu 1917 v vojaški rezervni bolnišnici št. 3 v Mariboru.

Vir: ÖSTA/KA, AFV, karton 232, Lukman, dr. Franz Xaver.

Gottesdienstausweis**K. u. k. Reservespital No. 3 Marburg a. d. Drau****Nr. 44**

Ausweis

über den im Monat August 1917 abgehaltenen Militärgottesdienst.

Wann?	Wo?	In welcher Sprache?	Welches Thema?	Wer?	Anmerkung
4/8	III. Abt.	deutsch, slowen.	? Männerstolz u. – demut	Dr. Lukman	
5/8	I."	/	/	/	10. Sonnt. u. Pfingsten
6/8	II.,'	/	/	/	
11/8	III.,'	/	Der rechte Gebrauch d. Sprache	/	11. Sonnt. u. Pfingsten
12/8	I."	/	/	/	
13/8	II.,'	/	Der Triumphtag Mariens	/	
15/8	I.,'	/	/	/	Assumptio B. M. V.
17/8	Kirche der Schulschwester	Hochamt mit Te Deum		/	Geburtstag Sr. Majestät
18/8	III. Abt.	deutsch, slow.	Der barmherzige Samariter	/	
19/8	I.,'	/	/	/	12. Sonnt. u. Pfingsten
20/8	II.,'	/	/	/	

Am letzten Augustsonntag (26/8) war das Spital ausgeleert zwecks Aufnahme neuer Verwundeter aus der 11. Isonzoschlacht.

Stille hl. Messen in der I. Abt. jeden Mittwoch u. Feiertag.

[podpis] Dr. Franz Xaver Lukman
subsid. Militärseelsorger

Priloga 3: Poročilo dr. Gvida Ranta o duhovni oskrbi invalidov v ljubljanski šoli v maju 1918.

Vir: ÖSTA/KA, AFV, karton 244, Dr. p. Guido [sic!] Rant.

[žig] Militärseelsorge das k. u. k. Garnisonsspitals Nr. 8 in Laibach
Nº 908

An das hochwürdigste k. u. k. Feldvikariat
in

Wien.

Ausweis

über die vom D^rP. **Guido Rant O. F. M.** in der **k. u. k. Invalidenschule in Laibach** für das Militär abgehaltenen Gottesdienste im Monate Mai 1918.

Tag	Ort	Gegenstand der Predigt
5. Mai. Dom. V. p. Pascha	[k. u. k. Garnisonsspital Nº 8] Invalidenschule	Maria unsere Mutter: a) als Heil der Kranken; b) als Zuflucht den Sünder; c) als Trösterin der Betrübten
9. Mai. Ascensio Domini	/	Die Himmelfahrt: a) unserer Gedanken, ein Trost für den Invaliden. b) unserer Gebete für I. Majestät die Kaiserin, eine Pflicht für den Soldaten.
12. Mai Dom. infra oct. Ascens.	/	Der Kampf der Welt gegen die Religion: a) Warum verfolgt die Welt unsere Religion? b) Wie soll sich, der Soldat bei der Aufeindung der Religion verhalten?
19. Mai. Dom. Pentecostes	/	Die Erneuerung der Welt durch den hl. Geist: a) Die religiösen, politischen und sozialen Verhältnisse im Heidentum. b) Die Veränderung dieser Verhältnisse nach der Ankunft des hl. Geist
20. Mai. Fer. II. Pentecostes	/	Die Gnade des hl. Geistes: a) Der Mensch in der Sünde. b) Der Mensch in der Gnade.
26. Mai. Festum ss. Trinitatis. Dom. I. p. Pent.	/	Die hlst. Dreifaltigkeit und der Mensch: a) Die Erschaffung b) Die Erlösung,}des Menschen durch Gott. c) Die Heiligung
30. Mai. Festum ss. Corporis Christi.	/	Die Eucharisti der Mittelpunkt des Lebens: a) Die Eucharistie im Leben b) Die Eucharistie im Tode.

Die Predigt wurde während der hl. Messe abgehalten.

Laibach, am 6. Juni 1918.

[podpis] D^rP. Guido Rant O. F. M.
Subsidiar – Militärseelsorger

Priloga 4: Molitev za mir, ki jo je prinesel Ljubljanski škofijski list in so jo molili po župnijah.

Vir: Molitev za mir, zapovedana od sv. Očeta, v: LŠL 50 (1915), št. II., str. 47.

MOLITEV.

V stiski in sili vojske, ki ograža [sic!] ljudstva in narode v obstoju, pribežimo, o Jezus, k tvojemu tako ljubeznipolnemu [sic!] Srcu, ki je naše najvarnejše

zavetje. Tebe, o Bog usmiljenja, prosimo goreče: odvrni to strašno šibo. K tebi, o Kralj miru, kličemo v srčni molitvi: daj nam kmalu zaželeni mir!

Iz svojega božjega Srca si po vsem svetu razlil sveto ljubezen, da bi prenehal vsak razpor in bi gospodovala med ljudmi samo ljubezen. Tvoje Srce je bilo, ko si bival na zemlji, polno nežnega sočutja za človeško trpljenje. Oh, naj se nas usmili tvoje Srce tudi v tej uri, ki nas težko tlači z usodepolnim [sic!] sovraštvom in strašnim prelivanjem krvi.

Usmili se toliko mater, ki so v strahu in skrbi za usodo svojih sinov, usmili se toliko družin, ki so oropane svojega poglavarja, usmili se nesrečne Evrope, ki jo je zadelo tako težko gorjé. Navdaj vladarje in narode z mislijo na mir, daj, da preneha prepir, ki razdvaja narode; stori, da zopet objame narode medsebojna ljubezen; spomni se, da si jih za ceno svoje krvi storil za brate. Nekoč si poln ljubezni uslišal klic apostola Petra: »Reši nas, Gospod, poginjamo«, in zapovedal mir razburkanim valovom; tudi danes odpusti, usliši milostno našo zaupno molitev in daj viharnemu svetu zopet mir in pokoj.

In ti, preblašena Devica, kakor prej v časih največje sile, tako nam pomagaj tudi zdaj! Varuj nas in reši nas. Amen.

Priloga 5: **Promemorija župnije Bela peč za leto 1918.**

Vir: NŠAL/ŠAL V., Vizitacije, fasc. 15, Promemoria Bela peč 1918.

Župnija Bela peč

Promemoria pro anno 1918 tempore belli orbis terrarum

vide škof. list 1917, 5, 50.

sestavil župni uprav. Franc Zajc.²⁶⁸

I. Vojska in mladina

Verski poduk se je, če izvzamemo nekaj presledkov, vršil redno. Šolo so konec leta 1915 zasedli vojaki, a občina je odstopila šoli veliko dvorano v stari šoli (Gemeindehaus), kjer se vrši poduk še danes. – Obisk je bil pa ves čas vojske slab, deloma prav slab, ker so morali otroci kmečkih starišev [sic!] pomagati pri kmetijstvu. Veliko otrok je izostalo tudi, ker niso imeli obleke in obutev. –

Pogosto sv. obhajilo se je priporočalo, vendar se temu vabilu ni odzvalo veliko otrok, deloma ker manjka obleka, obuvalo, deloma ker ni pri stariših prave zaslombe. –

²⁶⁸ Franc Zajc, r. 27. 10. 1879, Sodražica; m. 18. 7. 1903; † ? V: *Catalogus cleri et beneficiorum ecclesiasticorum dioecesis Labacensis inuente anno 1917*, str. 108.

Otroški vrtec za deklice se je negoval – vstanovil se je leta 1917, 18. avgusta – deklice so prišle večinoma vsak mesec k sv. obhajilu. –

Z otroci smo napravili nekaj vojnih pobožnosti, enkrat smo napravili tudi Božjo pot na Brezje, da izprosimo skorajšen mir. Božje poti se je udeležilo okrog 20 deklic. –

b) Ponavljanja šola se je tudi redno vršila, pa tudi tukaj je bil obisk precej slab.

– Odsotnost očetov se pri otrocih precej čuti. Disciplina trpi. –

c) Odraščujoči fantiči so postali že precej samozavestni, zlasti tukaj, ko že z 14 letom stopijo v službo pri tovarni in že zaslužijo svoj kruh; v takih krajih je nevarnost demoralizacije še veliko večja, ker se prav lahko pohujšajo. Tudi k maši ne prihajajo redno, ker stariši pazijo premalo na red in versko vzgojo.

c) Oblastveni ukrepi tu ne pridejo veliko v poštev, ker se premalo izvajajo. Če ni v družini sami pravega reda in discipline, tudi posvetna oblast malo doseže. –

d) Tudi glede deklet bi bilo kaj boljšega želeli. – Stariši jim puščajo preveč prostosti, preveč se gibljejo po cesti. – Nekaj jih je hodilo tudi na Koroško v vojaško družbo, kljub temu, da sem jih večkrat svaril, tudi stariše sem opozarjal na nevarnost, ki preti njih otrokom. – Pa ni pomagalo veliko. – Marijina družba med dekleti je toliko časa, dokler pri pretežni večini vlada posvetni duh, nemogoča; po Marijinem vrtcu upam, da se bo dalo tudi tukaj rešiti, kar bo mogoče. – Ker je večina dekliškega naraščaja navdana posvetnega duha, ničemurnosti [sic!], ni tudi opaziti veselja do zakramentov; vendar je tudi nekaj deklet, ki so poštena in pridejo tudi večkrat k spovedi. –

II. Vojska in družina

V vojsko je bilo poklicanih okroglo devetdeset mož in mladenčev; a veliko jih je, zlasti delavcev, železničarjev in rudarjev, oproščenih. – Žene so bile v začetku precej potrte. Žene, ki so zgubile radi vojske svoje može, so bile zelo žalostne. – V vojni in radi vojske so postale vdove štiri žene; ena je prišla med tem tudi z druge fare sem. Vsega skupaj je tu pet vdov. – Ko so prišli radi mrtvaških opravil k meni, sem jih tolažil, razdelil sem med nje tudi denarja in živil iz pomožnega fonda. – Ker so žene večinoma versko bolj mlačne, je poduk mater (oziroma obisk) pomanjkljiv, vsaj jih k popoldanski službi Božji prav malo pride. – Tudi ženski spol je tu od nekdanj versko mlačen, zato tudi k zakramentom večinoma bolj redko zahajajo. Pač je pa tudi nekaj dobrih in pobožnih žena, zlasti starejših, ki pridejo le večkrat k mizi Gospodovi. – V dveh slučajih se je prelomila zakonska zvestoba; moža, dotičnih žensk sta v Ameriki. – Da bi bila ljubezen med zakonci kaj posebno trpela, se ne da opaziti. Evitatio prolis ni

izključena, vendar se ne da generalizirati. – Vzgoja otrok pa precej trpi, ker so tu stariši do otrok premehki, manjka prave, trdne discipline. –

Razmere med nevestami in starimi ni posebno prijazno, opaža se mržnja in samoljubje, zlasti, ker manjka živež. Večkrat je morala aprovizacija starim iti na roke. – A opomniti je treba tudi, da se mladim materam – nevestam smilijo otroci, ki vendar lažje potrpe kakor stari, ki so itak že hudemu privajeni. – Pomanjkanje hranil tudi v tem oziru slabo vpliva na družinske razmere. –

Družba sv. družine šteje 25 družin. –

III. Posledice vojne.

Posledice vojne so slabe, vsaj je vojska višek človeške zlobe in slabosti. – Verniki so postali malodušni, vera ni globoko vkoreninjena in peša; skrb, kaj bomo jedli, s čim se bomo oblačili, tlači ljudi, ki živijo večinoma le od tega, kar se uvozi, kakor mora. – Moli se bolj malo. – Do sv. zakramentov se ne kaže posebno veselje – tudi služba Božja trpi radi pomanjkanja. Ljudje hodijo ob nedeljah na Koroško po živež, zlasti delavci, ki imajo ta dan edin prost v tednu. Manjka pa tudi obleka. Delavci so nejevoljni, ker imajo pičel živež in ker tudi plača ne odgovarja silni druginji. Ljudje, zlasti delavci so preveč utrujeni in pešajo radi preslabe hrane – manjka zlasti masti – in ob nedeljah doma počivajo, namesto da bi šli k Božji službi. – Tudi vpliva slabo, ker vodečih oseb ni blizu – in naveden mož si misli, če gospodi ni treba iti v cerkev, pa tudi jaz ne grem. – Godrnja se proti Bogu, dvomi se o pravičnosti Božji, ker imajo eni vsega zadosti, drugi pa ne vedo, kaj bodo dali jutri pod zobe! Lahkoživja pri ljudeh ni opazati, ker vlada splošno pomanjkanje; vendar je življenje vojašine bolj slabo učinkovalo, ker so častniki zlasti živeli v izobilici. – Pijančevanje je prenehalo, ker je izginilo žganje, vino je pa predrago – vsaj velja danes liter vina 6 do 8 K. – V fari sami se ne pleše, a žalibog hodi nekaj deklet – kakor že omenjeno – na Koroško, kjer se shajajo z vojaki in plešejo. To je splošno najbolj mučno za dušno pastirstvo, da v teh časih, ko hodi gorje, pomanjkanje, trpljenje, s težkimi nogami po svetu, ko umira toliko krepih ljudskih mož in mladenčev v bojnih jarkih, ki preliwa toliko vdov in sirot grenke solze težkih družinskih zgub, da v teh časih nekaj ljudi še toliko pijetete [sic!] do svojega bližnjega nima, da bi opustili neumni in nori ples. –

IV. Karitativno delo duhovščine v blagoslov ljudstva. –

Vpoklicance se je pred odhodom vabilo k zakramentom, kjer naj dobi moč in krepilo za težki stan, ki ga nastopajo. Nekaj se [jih] je temu vabilo odzvalo. Koj nekaj vojakov, zlasti mlajših mi piše z bojišča. Vojaki se ob dopustu večinoma zglasijo pri meni, zlasti glede aprovizacije. – Skrbi se zanje, da se doma ne stradajo – vsaj jim tega pri vojakihi ne manjka. – Vdovam in sirotam se gre po

pomožni akciji na roke. – Za vojake je bil po inicijativi tukajšnega [sic!] dušnega pastirja ustanovljen odsek za rudeči križ. – Nabiral se je na priporočilo iz lece denar, volna, kovine za vojaške namene. – Za vojake te fare smo preskrbeli gorke, volnene predmete proti mrazu.

Za rudeči križ, za ranjence, slepce i druge tuzadevne namene se je po odseku rudečega križa nabralo 3.961,89 K. Cerkev sama je v te namene žrtvovala K 223.777. Blaga se je nabralo v domovinske namene: srajc 113, spodnjih hlač 23, nogavic 40, »Hützen« 4 pare, rjuh 33, ovojek (Füsslappen) 90, avb proti snegu 24, žepnih robcev 17, žilogrelcev (Pulswärmer) 34, »Schwals« 6, šarpije 9 paketov, brisač 6, polštrov [sic!] 6, 2 odeji, 19 kg volne. – Božičnih darov smo nabrali vsega skupaj 348 K 49 v. [inarjev]. – Cerkev je darovala za Božične darove 46 K 90 v; za vdove in sirote 70 K 20; za begunce 25 K 60 v. Župni upravitelj je dal za rudeči križ in pomožni akciji 132 K. –

Odsek za pomožno akcijo (Hilfsaction) je nabral po inicijativi župnega upravitelja, ki ga je ustanovil, 1.026 K 61 v. – Cerkev je v ta namen dala K 128 v 43. – Vse prireditve v domoljubne namene je organiziral dušni pastir, vprizoril je v te namene več ljudskih iger, večinoma verskega značaja in mladino tudi sam izvežbal za te prireditve. –

Pri aprovizaciji, najteže vprašanje tega časa pomanjkanja in draginje, je imel dušni pastir prvo skrb, je to nehvaležno akcijo organiziral in še danes vodi tej težke posle. – Aprovizacija je tu v premeri [sic!] z drugimi kraji še precej povolna. – Imel sem radi živil veliko potov in stroškov. – Dvakrat sem šel osebno v Ljubljano; interveniral sem pri deželnem predsedniku, pri žitnem zavodu, pri okrajnem glavarstvu, pri žitnih komisarjih, pri deželni aprovizaciji. Kot načelnik kmetijske podružnice sem skrbel za semensko žito, za krmila; varoval sem kmete, da jim ni bilo treba oddajati žita. Belopeški kmet tudi v resnici ni oddal doslej razen sena in nekaj krompirja – pa še tega za tukajšnjo potrebo – ničesar, nasprotno sem skrbel, da so kmetje, ki tukaj v resnici večinoma prav malo pridelajo, tudi svoj delež dobili pri aprovizaciji. – Skrbelo se je, da je bilo blago pravično razdeljeno, da se je oziralo na potrebe in siromaštvo. – Knjigovodstvo aprovizacije je vodil dušni pastir; prometa je bilo vsako leto do 120.000. –

Ko je državo votirala 300.000.000 kron za siromašne sloje, zlasti delavske, da dobi meso bolj poceni, sem župana opozoril, da naj intervenira, da dobi tudi občina svoj delež. – Tovarna je za delavce to pomoč odklonila, a občina dobiva vsak mesec do 1500 K. S tem pomožnim fondom, s katerim razpolaga aprovizacija, skrbimo, da dobe reveži živež, mast i. dr. zastonj, blago prodajamo z 50 %, 20 % popustom, zlasti mast, ki je silno draga, da jo normalen človek ni vstanu kupiti. –

Dušni pastir se je trudil za begunce, posredoval zanje pri posredovalnici, jim izprosil obleko, denarnih podpor, krompirja. Skrbel je tudi, da so dobili svoj

delež pri aprovizaciji, da niso bili prikrajšani. – Po pomožni akciji smo imeli skrb za invalide in njihove sorce. – Med revne otroke sem razdelil obleko, denar, večkrat tudi kruha in drugih živil, če je kaj preostajalo. – Deželni odbor je poslal župnemu upravitelju 1000 K v podporo revnih družin; s tega fonda smo tudi omilili bedo in siromaštvo, zlati otrok. Pri tem težavnem in neprijetnem delovanju sta me zlasti podpirala pridna in vesta moža, Ivan Eichleter, podžupan in Jakob Puci, odbornik kmetijske podružnice. – Veliko je pomagala tudi tukajšnja učiteljica Gizela Eisenhartova, da smo mogli izvršiti vse te težke akcije v blagor trpečega ljudstva. –

V. Karitativno delo.

Za javnost. Verniki so podpisovali vojna posojila, so, kakor je razvidno iz zgorajšnjih podatkov, radi prispevali za vojne namene, rudeči križ, pomožno akcijo, invalide, slepce i. t. d. Kmet je tukaj sam revež, se ne more preživiti na svoji zemlji – malo jo je, so večinoma travniki, podnebje je mrzlo – pa so le nekateri radi pomagali revnim s krompirjem, zeljem. – Vendar kaže neka napetost med delavci in kmeti, ker prvi očitajo zadnim, da imajo dosti živeža, da se preveč stisnjeni, medtem ko delavec strada. Kmetje pa zopet jezi, ker morajo oddajati svojo živino za delavce; Bela peč mora namreč sama skrbeti za kontingent mesa, od drugod ne dobimo nič živine za zakol. –

Vsled vojaških podpor je bilo tudi precej jeze in zavisti, ker nekatere ženske nočejo nič pomagati pri kmetijskem delu, na jesen in zimo pa le pridejo prosit živeža.

Trgovin je tukaj malo. Prodaja se precej drago, vendar o kakem oderuštvi ne smemo ravno govoriti. Blago se ni nakopičevalo, ker tu ni blaga in ker je aprovizacija prevzela živila v svojo režijo in prodaja blago po zmernih cenah. – Obogateli niso posebno nobeni sloji, če izvzamemo tovarno, ki dela zdaj v vojski velike dobičke, ker dobavlja armadi, pri tem pa delavca bolj slabo plača. Res pa je tudi, da jim daje draga živila, zlasti mast z znatnim popustom. – Nekaj gostiln je imelo tudi precej prometa, zlasti, kadar se je nastanilo vojaštvo. – Zdaj ni veliko skupila, ker teh ni in ker je pijača silno draga.

VI. Vojaki.

Vojaki, ki prihajajo domov kot invalidi in subarbitriranci, so versko bolj indiferentni in mlačni. K službi Božji jih nekaj pride, k zakramentom prihajajo po malem. Če imajo kake predsodke proti cerkvi, duhovščini, ni ravno znano, ker se duhovščine bolj ogibljejo. Da bi vojaki – možje prelomili zakonsko zvestobo, se ne more trditi; fantje imajo pa glede čistosti bolj široko vest. Splošno je opaziti, da tukaj ljudstvo že od nekdaj nima tistega zaupanja do dušnih pastir-

jev, kakor se opaža po pristno kmečkih farah. Vsaj tvorijo nadpolovico župnije delavske družine, ki so pa večinoma tuje in so kot take duhovniku bolj odtujene.

VII. Tuje vojaštvo v župniji.

Tuji vojaki so bili v župniji večkrat nastanjeni, toda večinoma le prehodno. Dalj časa je bivala tukaj neka havbična baterija in sicer poleti leta 1915. Leta 1916 so bili tu nastanjeni pionirji, in sicer čez zimo. Imel sem skozi dva meseca posebno mašo zanje in sem biniral. Imel sem ob tej priliki tudi cerkvene govore zanje, in sicer v slovenskem in nemškem jeziku. V Podklancu je bila delj časa neka vojaška formacija »Reparatur Werkstätte«. Mimogrede so nekaj noči tu prenočili nek štajerski polk (LIR 3), marca mesca je bil tu in v Ratečah domači gorski polk št. 2 – imeli so tu velikonočno spoved – vojni kurat Turšič je bil znjimi – spovedovati sem pomagal tudi jaz. Leta 1917 sta bila tu neki topovski polk – bili so večinoma Čehi, in pa Linški »Hausregiment Inf. Reg. 14«. Vojaške bolnice ni bilo. – Tudi vojni ujetniki so bili večkrat tukaj, v začetku Rusi, ki so delali v borštu drva, in popravljali deželno cesto. Pozneje so prišli tudi laški ujetniki, ki so bili tudi v gojzdu zaposleni. – Vojaštvo je bilo splošno dobro in ne preveč vsiljivo. Vendar se mora pripoznati, da so se ženske, zlasti dekleta nekoliko preveč prijazno obnašale do njih. Sklepala so se tudi znanja s temi tujci – dekleta iščejo ženinov. Shajali so se večkrat v neki gostilni na Koroškem. Nezakonskih otrok je bilo v letih vojske doslej 12. – O spolnih boleznih ni doslej še nič znano.

VIII. Domači nasprotniki

O kakem poboljšanju v verskem oziru ne moremo govoriti. – Vojska v tem oziru ni uplivala blagodejno. – Ljudstvo, ki je bilo od nekdanj tu bolj mlačno, je ostalo tudi sedaj tako. Ker politične stranke tukaj niso formalne organizirane, se o kakem političnem boju in nasprotovanju ne da poročati. – Vendar je moralo biti tu določenih nekaj konfidentov, ki so najbrž duhovnega pastirja denuncirali, da je politično sumljiv (ker je slučajno Slovenec) – gre tu za narodno sovražstvo. –

Vendar o kakem izrečnim [sic!] hujskanju ne moremo govoriti. Splošna nezadovolnost [sic!] se ni nikoli izrabljala proti cerkvi, kakor proti kapitalističnemu podjetju tu, ki je delavce bolj zmerno plačevalo. – Zaupanje napram duhovščini je ostalo pri starem. – Vendar se je z aprovizacijo doprinesel dokaz, da duhovni v času sile in bede ne stoji brezbržno ob strani, ampak ima srce za ljudstvo. – Upanje je, da se je s tem doprinesel očiten dokaz, da ravno duhovnik v časih stiske in bede stoji nesebično na strani ljudstva, da kot usmiljeni samaritan olajša tudi telesno bedo. – Z ljudmi splošno dobro shajam, osebnih sovražnikov nimam.

IX. Česa se je posebno bati v prihodnosti?

Prihodnost je temna in se ne da popisati – Kolo časa se vrti z veliko brzino. – Vojaki bodo prišli najbrž še slabši domov, kakor so šli v vojsko. – Po svetu so videli veliko krivice in nemoralnosti, zlasti v ozadju, in bodo najbrž tudi sami ravnali po teh zgibih, vsaj se slaba reč človek [sic] raji prime nego dobra. – Z dekleti bo velik križ, ker bodo gotovo presilno iskale svojih prihodnih mož, vsaj s že zdaj opaža neka nervoznost in skrb, kaj bo glede zakonskih zvez prinesla težka prihodnost.

Glede politiškega življenja prihodnosti je težko govoriti. – Zdaj živimo v neki težki, zlasti gospodarsko težki, krizi. Kako bo socialni organizem to krizo prestal, je zdaj še težko govoriti. – Glede politiških strank je gotovo, da ima tu socialna demokracija prihodnost, ker se je ta stranka še najbolj protivila vojni in skušala delati za mir, medtem ko so bile meščanske stranke, med njimi žalibog tudi nemško krščansko socialna stranka, bojaželjne in zagovarjale opravičenost sedanje vojske. – Ljudstvo kot tako, katero vojska najbolj tlači, je vojske do grla sito, ker vidi v nji le krvavo kupčijo velekapitalistov, ki se igrajo z njegovo krvjo in z njegovim imetjem. –

V gospodarskih ozirih bodo srednji stanovi, mala obrt, mala trgovina in tudi zlasti kmečki stan, oslabei. Res je sicer, da se je kmet, tudi obrtnik rešil dolgov, da ima zdaj tudi denar, a nevarnost je, da bo prišel po vojski iz dežja pod kap, in da bodo »die letzten Dinge ärger als die ersten.« –

Pomisliti je treba, da je zlasti kmet zgubil svoj najboljši obratni kapital, zlasti živino, da mu manjka krepkih delavnih moči – vsaj je menda 70 % armade kmečkih sinov – delavci in razni meščanski sloji so oproščeni ali delajo »in Hinterlande«, med tem ko se mora kmet boriti za svojo smrt. – Kmečki inventar je bil pobran, šli so vozovi, poslopja so zanemarjena, strehe za nič, veliko orodja manjka. Vse te reči bodo po vojski silno drage, tudi delavci, rokodelci bodo dragi. Denar bo zginil kakor je prišel. Državne finance bode treba sanirati, odstopiti bo treba del premoženja, davki bodo povišani. Vlada bo skušala državni dolg navaliti na ljudske rame in nevarnost bo, da bo kmet v kratkem zopet zlezal v dolgove, ki ga bodo hujše tlačili kot prejšnji. Poleg tega je ljudstvo po raznih šikanah vladnih odredb, radi rekvizicij i. t. d. zgubilo veselje do dela in bo zašlo v neko letargijo, ki ga bo morila.

Delavstvo trpi pomanjkanje, v pravi besedi strada, je bilo pred vojsko nezadovolno [sic!] in bo po vojski še bolj. Njegove telesne moči so opešale, in s tem bo trpela tudi moralna moč in odpornost. Delavec je že prej rad verjel raznim utopijam in bo vojski še bolj dostopen raznim agitacijam, ki mu bodo obljubljale modro nebo na zemlji. Nevarnost je, da bo prišla socialna revolucija, ki bo vse hujša kakor so bile razne politiške prekucije preteklosti. Rusia docet. – Vse se giblje, cuncta movebuntur. – Mi gremo časom nasproti, ki bodo obličje

Evrope precej predrugačili. – Ker bo manjkalo surovin, bo Evropa postala odvisna od Amerike in Azije, in to bo vplivalo na politiško in gospodarsko življenje zlasti osrednjih držav.

Razpok v ljudski stranki se tukaj posebno ne čuti, ker so merodajni faktorji nemškega mišljenja in jih politika slovenskih strank ne zanima. –

Splošno pa se mora reči, da bo radi razpora moč prejšnje ljudske stranke trpela. – Gotovo je, da ima ima [sic] na novo organizirana ljudska stranka prihodnost, ker ima jasne, res demokratične cilje, med tem ko je starinstvo s svojo oligarhijo in osebnim kultom (oboževanjem) zgubilo tla med ljudstvom, ki rajši prenaša tuje nego domače tlačanstvo. – Velika škoda je, da se je toliko uglednih duhovnih gospodov, katerim nihče ne more odrehati zaslug za gospodarsko in politiško organizacijo stare ljudske stranke, oklenilo z vso svojo dušo ljubljanskega triumvirata pri deželnem odboru. –

Vendar se lahko trdi, da bo jasna izjava presvetlega kneza in škofa v tem oziru uplivala blagodejno, – če tudi nekatere gospode boli ..., ker je s tem mlada ljudska stranka dokazala, da ima tudi čut za narodnostno gibanje; s tem se je izvilo narodni napredni stranki glavno orožje iz rok, češ, da se samo ona bori za narodnost, da je ljudska stranka brezdomovinska, da klečeplazi pred avstrijsko birokracijo a la Stürgk. Merodajni činitelji so lahko s tem spoznali, da ni slovensko ljudstvo samo dobro za fronto, ampak, da si hoče tudi doma priboriti mesto, ki mu gre po Božji in človeški pravici. –

X. Po Marijinem vrtcu se skuša polagoma začeti izobraževalno delo; deklicam sem preskrbel malo knjižico, katere se prav rade poslužujejo. Uči se jih petja, nabožnega in ljudskega. Misijon bi bil zelo potreben, da bi zopet oživilo versko življenje. Po vojski se bo lahko priredil. – Glede moških je tu težava, organizirati jih versko, ko se še z dekleti in ženami ne da veliko opraviti. – Važnejši dogodki so se zabeležili v župnijsko kroniko.

Bela peč, 1. julija 1918.

[podpis] Fr. Zajc

Matjaž Ambrožič

doc., dr. cerkvene zgodovine, znanstveni sodelavec
Teološka fakulteta UL, Poljanska c. 4, p. p. 2007, SI – 1001 Ljubljana
e-pošta: matjaz.ambrozic@teof.uni-lj.si

VPLIV PRVE SVETOVNE VOJNE NA LJUDI, DELOVANJE CERKVE IN POLITIČNO DOGAJANJE V LJUBLJANSKI ŠKOFIJI

1 UVOD

Po sarajevskem atentatu so prevladala protisrbska čustva, ki so se sprostila ob mobilizaciji in odhodu prvih čet na Drino. Kmalu je z vstopom carske Rusije postalo jasno, da bo vojna evropska in ne nova balkanska, kot se je sprva mislilo. Zato tudi ni bilo pričakovane zmage do božiča 1914, pač pa je vojna maja 1915 z vstopom Italije prišla na domači prag in hvala Bogu na njem tudi obstala.

Grozote in blaznost je vojna pokazala z italijanskim napadom, ki je Goriško in Posočje prizadel neposredno. Kranjska je postala dobesedno talec vojaških oblasti, saj je bilo gibanje omejeno, potovanje v druge dežele onemogočeno, pestili pa so jo rekvizicija, ranjenci, begunci ... Celo knezoškofu Jegliču vojaško poveljstvo spomladi 1916 ni dovolilo obiskati nekaterih gorenjskih župnij, v katerih bi moral opraviti vizitacijo in birmanje.¹

Ljubljanski škofiji je bilo v naslednjih letih vendarle prizaneseno z materialnim uničenjem, ki so ga utrpeli Kras, Goriška in Posočje. Kranjska je predstavljala most in prvo shrambo za oskrbovanje avstro-ogrske soške armade, kar je privedlo do pomanjkanja hrane, živinske krme, živine (konj) in moške delovne sile. Svoje je namreč napravila tudi mobilizacija, ki je na fronto tekom vojne potegnila številne može in fante, ki pa so se v prvem letu vojne večinoma bojevali v Galiciji oziroma na ruskem bojišču.

Ozemlje ljubljanske škofije, ki se je prekrivalo z mejami dežele Kranjske, je med majem 1915 in oktobrom 1917 predstavljalo zaledje soške fronte. Župnije v Bohinju, na Idrijskem in Vipavskem so se znašle neposredno za frontno črto.

¹ Sebastjan Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, v: *AES* 27 (2005), str. 259.

Močno so bile z vojaštvom in vojnimi ujetniki napolnjene tudi Kranjska Gora, Bohinj in Postojna, kjer je bil štab generala Svetozarja Borojevića. Na Kranjskem je bilo tudi večje število sanitetnih ustanov.

2 DOGODKI

2.1 Mobilizacija

C. kr. vlada za Kranjsko je škofijskemu ordinariatu že 6. aprila 1914 posredovala v objavo zakonodajo glede nabornikov.² Vest o sarajevskem atentatu na prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo ženo Zofijo je kljub temu silovito odjeknila. Vsi so čutili, da gre za uvod v velike dogodke. Kmalu so se začela vrstiti žalna bogoslužja, ki so se jih udeleževali občinski predstavniki, učenci ljudskih šol, gasilci, orožniki in številni verniki. Z zvonikov, uradnih stavb in številnih hiš so visele žalne zastave.

Trupli prestolonaslednika in njegove soproge so iz Trsta čez slovensko ozemlje prepeljali na Dunaj. V Ljubljani ju je blagoslovil knezoškof Jeglič. V župnijskih cerkvah so se darovale črne maše z libero. Naslednji dnevi so se odvijali v napetosti.

26. julija 1914 je v jutranjih urah prispela novica o delni mobilizaciji, ki je bila slavnostno sprejeta. Sem in tja je kakšna mati na skrivnem objokovala vpoklicanega sina, v glavnem pa je gospodovalo veselje in zadoščenje, da bo končno povrnjeno morilcem. 27. julij je bil vpoklicni dan. Tu in tam žalost v očeh, nato miren in tih stisk roke ob slovesu med ukanjem in veselim petjem. Številni se potem niso več vrnili.

Upalo se je, da bo vojna zares končana do božiča. Vpoklicane so popisali, nabori pa so se vrstili od septembra 1914 pa do konca vojne. Natrpani vlaki so poslej vozili nabornike na različna bojišča. Marsikdo, ki je računal, da ne bo vpoklican, se je vseeno znašel pred naborno komisijo. Končno se je vojaška obveznost raztegnila celo na 50-letnike, zato so ostali po nekaterih hišah od moških samo fantje do 18. leta in starejši od 50. leta. Pogosto sta morala hkrati iti na nabor oče in sin oziroma je sin postal oficir, oče pa je bil navaden vojak v isti enoti.

Nabornikom na pot je duhovnik Jernej Hafner napisal 316 strani obsega-jočo žepno knjigo *Slovenskim fantom za slovo na pot v cesarsko službo*. V prvem delu je vsebovala praktične nasvete za mlade vojake, v drugem pa molitve za čas miru in čas vojne.³

Kroparski župnik Valentin Oblak je januarja 1915 mobilizirancem pridigal: »Bodite srčni, zato bodite verni. Vera je zlasti v vojski potrebna. Veren – neve-

² Zakoni vojaških nabornikov in mladeničev pred naborno dolžnostjo, v: LŠL 49 (1914), št. VI, str. 73.

³ Jernej Hafner, *Slovenskim fantom za slovo na pot v cesarsko službo*, Katoliška Bukvarna, Ljubljana 1914.

ren v vojski. Prejmite sv. zakramente, opravljajte jutranjo molitev z dobrim namenom, vzemite s seboj molitvenik, rožne vence in svetinjice, škapulirje, obujajte popolni kes ...»⁴ Posebno navodilo za podeljevanje odveze vpoklicanim vojakom je 6. februarja 1915 posredovala tudi rimska penitenciarija.⁵

V Bohinju je bilo k vojakom vpoklicanih manj moških, veliko pa jih je bilo tudi oproščenih. Za to sta bila dva razloga: strateška bohinjska železnica in potreba po lesu.⁶

2.1.1 Mobilizacija konj in vozov

Zaradi pomanjkanja transportnih sredstev je oblast že v prvih mesecih vojne mobilizirala določeno število konj in vozov. Tovrstne ukrepe je ponavljala tekom vojne. Sprva so oprostili t. i. obhajilne konje, ki so jih župniki imeli za previdevanje umirajočih. Strah pred vstopom Italije v vojno je botroval temu, da je na Gorenjskem že v prvih mesecih leta 1915 močno primanjkovalo konj za kmetijsko rabo. Obdelovanje polj je postalo poslej oteženo.

2.2 Optimističen začetek vojne

V prvi polovici avgusta 1914 je sledila navzkrižna vojna napoved sprtih držav. Ljudje so bili zaradi začetka vojne v skrbah, saj so denarni zavodi kmalu omejili poslovanje. Žene vpoklicanih od oblasti sprva niso dobile podpore. Kmalu so se začele prve devetdnevnic za srečen izid vojne, romanja na Brezje ... Sredi ponorelega dogajanja so še uspeli praznovati cesarjev rojstni dan in se spomniti smrti papeža Pija X. Zanj so bile oznanjene molitve, obenem pa tudi molitve za srečno izvolitev novega papeža.⁷ 3. septembra 1914 je bil izvoljen papež Benedikt XV.

Prebivalstvo je vojno dogajanje spremljalo z velikim zanimanjem. Ugodne novice so bile sprejete z veseljem, neugodne pa so povečale pritisk. »Zmage« avstrijske vojske v Srbiji so proslavljali z obešanjem zastav in slovesnim zvonjenjem. Neugodno je na ljudi vplivala zima 1914/15, ko so Rusi prodrli do Madžarske, predvsem pa marca 1915 padec utrdbe Przemyśl. Ko so spomladi prispele novice o preboju ruske fronte, je bilo vse napolnjeno z novim upanjem. Po ponovnem zavzetju Lemberga (Lvov, danes Lviv) je bilo slavlje nepopisno. Takoj po prejeti novici so zapeli zvonovi, na nedeljo zvečer pa je bila zahvalna procesija z baklami, svečami in banderi; cesarjevo sliko pa so ovenčali. Podobno je bilo tudi ob zavzetju Beograda in Bukarešte.⁸ Žene in dekleta so nestrpno pričako-

⁴ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 232.

⁵ *De absolute impertienda militibus ad praelium vocatis*, v: *LŠL* 50 (1915), št. III, str. 54.

⁶ NŠAL/SAL, *Vizitacije 1917–1919*, šk. 15, *Promemoria*, Župnija Bohinjska Bistrica, leto 1918.

⁷ ŽA Begunje na Gorenjskem, *Kronika župnije Begunje*, leto 1914; Anton B. Jeglič, *Potrebne odredbe ob smrti sv. Očeta, papeža Pija X.*, v: *LŠL* 49 (1914), št. 10, str. 105–106.

⁸ ŽA Kočevska Reka, *Pfarrchronik für Rieg*, *Der Weltkrieg und die Pfarre Rieg*, leto 1915.

vale pisma mož in fantov, ki pa občasno zaradi ofenziv sploh niso prihajala. Bila so cenzurirana.

Naj omenimo, da v ljubljanski škofiji ob začetku vojne ni prišlo do zapiranja narodnozavednih slovenskih duhovnikov, kot se je to brutalno zgodilo v lavantinski in krški škofiji.⁹ So pa znani primeri aretacij posameznikov. V Selcih so zaprli organista in gostilničarja, češ da sta govorila vpričo nekega slikarja, da bo Avstrija razpadla. V Ljubljani so zaprli nekaj liberalnih veljakov: npr. nekdanjega župana Ivana Hribarja in predsednika Slovenske Matice Frana Ilešiča. Župnik v Kolovratu Adolf Knol je bil leta 1916 obsojen na 3 mesece zapor, ker je rekel: »Hvala Bogu, da so šle te barabe, t. j. ničvredni ljudje iz župnije v vojsko.« Zgubil je župnijo in bil predčasno upokojen. Kranjski dekan Anton Koblar se je šele julija 1917 vrnil iz političnega pregnanstva v Zagrebu.¹⁰

2.2.1 Nabirke za vojake, sirote, vdove, primorske begunce in invalide

Država je preko županstev in župnij zbirala sredstva za vojake, sirote, vdove in vojne invalide. Sprva so akcije naletale na soliden odmev pri ljudeh in otrocih, a je vnema za tovrstno pomoč kmalu pojenjala, saj je zavladalo splošno pomanjkanje denarja.

Ubogi begunci z Goriške so zmrzovali po vojaških taborih in barakah na Zgornjem Štajerskem in v Avstriji, saj niso imeli ustrezne zimske obleke. Med begunskimi otroci so razsajale nalezljive bolezni, zaradi katerih so številni umrli.¹¹

2.3 Vstop Italije v vojno 23. maja 1915

Na Notranjskem so že od novembra 1914 kopali okope zoper morebiten napad Italijanov. Vlada je za obrambo sprva nameravala zbrati večje število slovenskih vojakov, kar pa bi bilo za naš narod pogubno, saj je Italija na mejo poslala dvakrat toliko vojakov, kot je imela Kranjska prebivalcev. Kranjci so spopad pričakovali s strahom, saj so se bali begunstva. Govorilo se je, da naj bi Italija zasedla Kranjsko do Štajerske.¹²

Spomladi 1915 je postajalo vedno bolj jasno, da bo Italija napadla Avstro-Ogrsko. 26. aprila je sklenila zvezo z antanto, 4. maja je odpovedala trojno zvezo, na binkošti, 23. maja, pa izvedla napad. Na obrambo domače dežele so pozivali in pripravljali prostovoljce. Razdeljeni so bili v zaščitne oddelke in vojaško opremljeni. Imeli so svojo obleko in starejše puške. Nekateri so varovali

⁹ Janko Pleterški, *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Poročili vojaške in vladne komisije*, v: *Viri* (1980), št. 1, str. 5–15, 35–50; Filip Čuček in Martin Moll, *Duhovniki za rešetkami. Poročila škofu o poletih 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikov*, v: *Viri* (2006), št. 22; Matjaž Ambrožič, *Dnevniški zapiski dr. Evgena Lampeta*, v: *Viri* (2007), št. 26, str. 56, 64, 68–69.

¹⁰ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 220, 259, 301.

¹¹ Prav tam, str. 248.

¹² Prav tam, str. 233.

telegrafske drogove, ostali pa so stražili železniške postaje in predore. Kasneje so jih pošiljali tudi na fronto.

Prebivalstvo je bilo prestrašeno zaradi grmenja topov, ki se je na Zgornjem Gorenjskem s soške fronte razločno slišalo. Nehote je v ljudeh vzbujalo vedoželjnost po novicah, kaj se pravzaprav tam dogaja. Župniki so ljudi informirali o obleganju Gorice, bojih na Doberdobski planoti, v Posočju in seveda tudi v Srbiji in Galiciji.

Ob prvi obletnici vojne z Italijo so se ljudje zahvaljevali Bogu s sv. mašami in z upanjem na čudežno rešitev. Avgusta 1916 je padla Gorica, zato so se ljudje začeli vpraševati, če enaka usoda ne bo zadela v kratkem tudi Kranjske, Italijani pa so preko Krasa želeli čim prej zasesti tudi Trst. Župniki so bili mnenja, da je vstop Italije v vojno delo prostozidarjev, ki so želeli uničiti edino preostalo katoliško velesilo.

2.4 Smrt cesarja Franca Jožefa I.

23. novembra 1916 je na prebivalstvo napravila globok vtis novica o smrti cesarja Franca Jožefa I. Naznanilo jo je zvonjenje zvonov, na dan pokopa je bila zanj po župnijah maša zadušnica. Ob pogrebu je zvonilo po vseh župnijah.¹³

Vest o cesarjevi smrti je ljudi presenetila. Slovensko ljudstvo mu je bilo dokaj vdano. Govorilo se je že prej, da bodo ob cesarjevi smrti vojne in res je divjala do tedaj najstrašnejša vojna. Po krajih so se razobesile cesarske zastave s črnimi trakovi. V cerkvah je za cesarja najprej zvonilo z velikim zvonom. Ordinariat je nato ukazal, naj se zvoni tri dni opoldne po pol ure. Avstrijski škofje so ob cesarjevi smrti izdali posebno pastirsko pismo.¹⁴ Novi cesar Karel I. je takoj izdal manifest svojim narodom in ljudi navdal z upanjem.¹⁵ 10. decembra 1916 so bile po cerkvah za novega cesarja slovesne sv. maše z zahvalno pesmijo. Simpatičen vtis je napravila tudi cesarica Cita, za katero so se morala opraviti slovesna bogoslužja na njen godovni in rojstni dan; 27. aprila in 8. maja.¹⁶ Zlasti se je priljubljenost cesarskega para pokazala ob obisku cesarja in cesarice junija 1917.¹⁷

2.5 Smrt dr. Janeza Ev. Kreka

8. oktobra 1917 je v Šentjanžu na Dolenjskem umrl največji Jugoslovan in Slovenec tedanje dobe dr. Janez Ev. Krek (1865–1917). Pokopan je bil v Ljubljani. Veličastnega pogreba so se udeležili vsi narodni politični predstavniki in mno-

¹³ ŽA Kočevska Reka, *Pfarrchronik für Rieg, Der Weltkrieg und die Pfarre Rieg*, leto 1915.

¹⁴ *Pastirski list ob mrliskem odru cesarja Franca Jožefa I.*, v: LŠL 51 (1916), št. XII, str. 135–140.

¹⁵ *Cesar Karol I. svojim narodom*, v: LŠL 51 (1916), št. XII, str. 141.

¹⁶ *Maša za Njeno Veličanstvo cesarico Cito*, v: LŠL 52 (1917), št. VI, str. 62.

¹⁷ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 277.

žica ljudstva. K pogrebu so prišli tudi Hrvati in Dalmatinci. Njegove zasluge za gospodarski in kmečki preporod slovenskega in hrvaškega naroda je težko opisati. Bil je eden najvidnejših predstavnikov VSLS (Vseslovenska ljudska stranka) in v zadnjem obdobju voditelj frakcije mladinov.¹⁸ Kulturno in socialno je prenovil Kranjsko in deloma sosednje slovenske dežele, njegov vpliv pa je segal tudi na Hrvaško in v Dalmacijo. Od poletja 1915 je intenzivno delal za zedinjenje jugoslovanskih narodov pod habsburškim žezlom. Zaradi prevelikih naporov je umrl v najboljših letih. Za vse jugoslovansko usmerjene politike in ostale ljudi je njegova smrt v vojnih razmerah pomenila nenadomestljivo izgubo.

3 UKREPI VOJAŠKIH IN CIVILNIH OBLASTI

3.1 Zasedba (cerkvenih) šolskih in ostalih poslopij

Zaradi zasedbe šolskih poslopij je bil marsikje na Kranjskem začasno onemogočen šolski pouk in z njim vred seveda tudi verouk. Zgradbe javnih ustanov so se spremenile v bolnišnice ali pa so se v njih naselili različni vojni in civilni uradi.

V Postojno se je npr. preselilo tržaško namestništvo. Veroučitelj je zapisal: »Ko je l. 1914 izbruhnila svetovna vojna, se je v Postojni takoj naselilo vojaštvo in zasedlo obe šoli. Šolski pouk se je začel na ljudski šoli šele s 16. oktobrom in to po mnogih prošnjah in potih veroučitelja Andreja Ažmana, ki je posebno poudarjal posurovelost mladine. Dobili sta se 2 privatni sobi, ena v okrajnem glavarstvu, ena pa v stari kaplaniji, da je bilo vsaj nekaj pouka.«¹⁹ Vseh 8 razredov ljudske šole so poučevali v 2 učilnicah po 2 uri na dan. V meščanski šoli so lahko začeli s poukom šele po božiču in to v zasebnih sobah. V šolskem letu 1916/17 je šoli uspelo pridobiti dve sobi v hiši g. Kende in eno v stanovanju šolske služkinje.

Tudi šentviški škofovi zavodi so se spremenili v bolnišnico za ranjence z ok. 700 posteljami.²⁰ Ranjence so sprejeli tudi v Kranju.

3.2 Udejeztvovanje šolske mladine in odraslih pri zbiranju sredstev in pomoči

Preko mladine je oblast posredovala opozorila o nevarnosti kolere, pa o pomembnosti vojnih posojil. Opozarjala je na varčevanje z živili, učenci pa naj bi pomagali zbirati sredstva za avstrijski Rdeči križ. Prav tako so zbirali denarne prispevke za vojne vdove in sirote, za kar so dobili spominske listke. Učenci

¹⁸ Mladini – Krekovi privrženci (pomembnejši so bili: Josip Gostinčar, dr. Jakob Mohorič, Janko Kralj, Miha Moškerc) so bili projugoslovansko usmerjeni in so začeli pod uredništvom Frana Ježa izdajati glasilo *Jugoslovan*, ki je sprožilo spor v VSLS.

¹⁹ NŠAL 527, *Zapuščine*, šk. 221, Čuderman, Ažman.

²⁰ Več o tem glej: Miha Šimac, *Zavod sv. Stanislava 1914–1918*, v: *Sto let Zavoda sv. Stanislava*, ur. F. M. Dolinar, Družina, Ljubljana 2005, str. 143–160.

so sodelovali pri zbiranju kovin. Z vozički so hodili od hiše do hiše ter zbirali stare predmete iz medenine, bakra in ostalih kovin. Nabirali so robidovo listje za vojaški čaj in koprive za tkanje oblek.²¹ V šoli so pletli nogavice, dokolenke, kape. Za božič in veliko noč so pošiljali vojakom darila. Šolarji so tudi molili in prejeli sv. obhajilo za srečen izid vojne, za mir in umrle vojake. Septembra 1916 je oblast pozvala k zbiranju divjega kostanja, želoda in žira na Kranjskem. 100 kg kostanja je veljalo 20 K, želoda 35 K in žira 85 K.²²

3.3 Delovna obveznost

Po ukazu vojaških oblasti je moralo delavstvo delati tudi ob določenih nedeljah in praznikih. Župniki so bili nad tem ogorčeni. Kroparski je zapisal: »Vojska in država ne poznata Boga in Božjih zapovedi! Vojska mora še trajati, če je Bog hotel ljudstva in narode in oblasti po vojski poboljšati in jih privedi do spoznanja svojih grehov. Res je, države so popolno odpadle od Boga.« Sedem delavcev v Kropi in Kamni Gorici, ki na nedeljo Jezusovega imena niso delali, je višje vojaško sodišče v Gradcu obsodilo na 3 tedne zapore od 18.00 zvečer do 6.00 zjutraj v šoli, ležati pa so morali na slami.²³

3.4 Cenzura

K cenzuri bi lahko prištevali tudi prepoved izhajanja listov *Dom*, *Slovenski Dom*, *Zarja* in *Ilustrirani Tednik*. *Slovenski narod* je taktično spremenil slog pisanja in se s tem izognil prepovedi izhajanja. K župnikom so od časa do časa prihajali načelniki orožniških postaj s prošnjo, naj v cerkvi oznanijo, da je strogo prepovedano razširjati neresnična poročila o vojni, pa tudi tista resnična, ki uradno še niso bila potrjena. S tovrstnimi manevri je oblast preko župnikov želela ljudi pomiriti spričo šokantnih novic, ki so prihajale z bojišč.

Resnico o vojnih grozotah so leta 1916 dokončno razkrili vojaki, ki so prišli na dopust. Vojne so bili že siti in so si želeli čimprejšnjega miru.²⁴

3.5 Rekvizicija živil in krme

Obdelava polj je padla na ramena žena in otrok ter deloma vojnih ujetnikov. Komisije so hodile od hiše do hiše ocenjevati zaloge živil. Sestavljali so jih: predsednik, predstojnik soseske, orožnik in predstavnik vojske. Zlasti so bili pozorni na žita, koruzo, krompir in seno. Popisovali so natančno. Nekatere družine sploh niso imele živil, zopet druge še precej. Marca 1915 so bila vsa živila dana pod zaporo in se brez dovoljenja oblasti niso smela prodajati. Vsak je smel

²¹ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 221.

²² *Razglas o nabiranju divjega kostanja, želoda in žira na Kranjskem*, v: *LŠL* 51 (1916), št. XI, str. 113–114.

²³ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 250, 261.

²⁴ *Prav tam*, str. 228, 271.

porabiti mesečno 7,20 kg moke (240 g na dan). Zaloge živil po hišah so popisovali tudi v naslednjih letih. Leta 1916 je bila predvidena kazen za prikrievanje živil kar 20.000 K.²⁵

Določeno količino živil so ljudem pustili za preživetje, vse preostalo pa so odpeljali. Krompirja so po osebi pustili dnevno 1/2 kg, za eno svinjo 200 kg. Občina Kočevska Reka je npr. leta 1916 pridelala 156.950 kg krompirja, od tega pa ga je oddala 36.200 kg. Občina Koče ga je pridelala 116.350 kg, oddala pa 32.500 kg. Za konja je bilo dnevno odmerjeno 7 kg sena, za vola ali kravo 8–10 kg, za tele 3–5 kg, za ovco in kozo 2 kg. Občina Kočevska Reka je morala oddati 300 metrskih stotov sena, občina Novi Lazi 350, Koče pa 100. V najhujšem dežju so morali ljudje s kravami voziti seno v Kočevje, ker so jim konje pobrali. Tja je prispelo popolnoma namočeno. Prav tako so morali voziti krompir v zbirališče pozimi v najhujšem mrazu.²⁶

Po župnijah je vojska kupovala drva, oglje, repo, suho listje, seno in slamo. Leta 1917 je vsega skupaj že močno primanjkovalo, zato so posebne vojaške komisije pri kmetih iskale oves in koruzo za vojaške konje. Kmetje so pridelke znali dobro skriti, saj so se bali, da bodo tudi sami stradali. Stradajoči ljudje so se zatekli h krajam po hišah in na polju, ponekod so zmanjkale tudi ovce in krave.

So pa stradali tudi vojaki, ki še niso bili na fronti, pač pa v njenem zaledju. Marsikoga je zamikal krompir ali zelje na njivi, pa jabolko na jablani. Nekateri se niso mogli upreti skušnjavi in so segli po prepovedanih sadovih, ki so jih stali življenja. Vojaške kazni za nekatere prestopke so bile izjemno stroge, kar je še dolgo ostalo v spominu ljudi.

5. armada je na soški fronti nujno potrebovala seno in slamo za konje in klavno govedo. Kranjska bi ga do konca februarja 1917 morala prispevati kar 70.000 metrskih stotov. Oblast je po ordinariatu pozvala duhovnike, naj ljudi spodbujajo k varčevanju s krmo, da bodo viške lahko prodali vojski, ki bi v nasprotnem primeru krmo zasegla s silo. Izvzeti so bili le okraji Radovljica, Kranj in Črnomelj.²⁷ Vojska je za soško fronto jeseni 1917 na Kranjskem nameravala zbrati 4000 konj, kar je bilo preprečeno v zadnjem hipu.

3.6 Aprovizacija živil

Že prva zima je razkrila nepripravljenost države na preskrbo prebivalstva v vojnih razmerah. Za posredovanje žit, koruze, moke, otrobov in sladkorja je skrbela Gospodarska zveza. Moke je zmanjkalo kmalu. Omejila se je prodaja krompirja na debelo in prepovedal njegov izvoz iz dežele. Cene so takoj po-

²⁵ Prav tam, str. 233, 258.

²⁶ ŽA Kočevska Reka, *Pfarrchronik für Rieg, Der Weltkrieg und die Pfarre Rieg*, leto 1915.

²⁷ A. B. Jeglič, *Dobava sena in slame za c. kr. vojno*, v: *LŠL* 52 (1917), št. II, str. 28.

skočile, saj so vojni dobičkarji zaslutili priložnost za zaslužek na račun obubožanja mestnega in delavskega prebivalstva. Ljudje so hodili plačevat naročeno blago, ki ga je Gospodarska zveza sprva z zamudo še uspela dobavljati. Kmetje so pričeli taktizirati in niso hoteli prodajati krompirja ter fižola, zato je morala posredovati oblast. Deželna vlada je decembra 1914 določila najvišje dovoljene cene za živila, ki pa niso dolgo vzdržale.²⁸

Ljudje so močno varčevali pri živilih, saj so se bali lakote. Preskrbo tistih, ki so imeli malo ali nič, je prevzel krajevni župnik. Skoraj vsak mesec jim je priskrbel moko, vendar pa je bilo njeno razdeljevanje izredno težko. Prihajali so tudi nekateri, ki so doma še imeli zaloge, zato so bili zavrtnjeni. To je povzročalo hudo kri. Tudi goveje in telečje meso se je delilo. Župnik je skupaj s predstojnikom soseske organiziral njegovo nabavo. Prodajalo se je po 1 K za kg. Tako poceni je bilo zato, ker so od vlade dobili denar, s katerim so krili primanjkljaj, saj je ok. 305 kg težak vol stal 700 K. Nekateri ljudje pa so bili kljub poceni mesu nezadovoljni in so kdaj meso celo odvrgli pred vrata, ker niso dobili tistega kosa, ki so ga želeli. Družine so sicer dobivale tudi denarno podporo, t. i. *Unterhaltungsbeiträge*. Zneski so bili različni, od 30 h do 1 K 60 h na osebo dnevno. Župnik je dobil denar za 3 mesece in to za vso župnijo, nato pa ga je moral izplačati posameznim strankam.²⁹

Kadarkoli je prispela moka v posamezno občino, je bil naval nanjo stranski. Tudi aprovizacijski uradi so se vdali skušnjavi vojnega dobičkarstva. Februarja 1917 so ponujali 1 kg koruze za 2 K, kmet pa je državi moral prodati 1 kg pšenice po 35 h. Ljudje so kmalu ugotovili, da gre za goljufijo.³⁰

Ko je koncem novembra 1917 v Kropo prispelo 52 prašičev za zakol, so se ljudje zanje dobesedno spopadli. Občinska aprovizacija je tisto leto prvič delila krompir po 15 kg na osebo. Zadružna aprovizacija je delila zelje po 1,50 K za kg. Sredi decembra so ponovno prejeli moko in 19 prašičev.³¹

3.7 Nastanitev vojakov pri prebivalstvu

Nastanitev različnih vojaških enot je tekom prvih treh let vojne bremenila civilno prebivalstvo na Kranjskem. Leta 1915 so se v vasi začasno namestile stotnije Hrvatov, Madžarov, Čehov in Poljakov, ki so nato odšle na soško bojišče. Za te vojake so imeli posebne maše.³² Duhovnikom je bilo podeljeno dovoljenje, da so v primeru večjega števila vojakov v njihovi župniji lahko ob nedeljah in praznikih binirali.³³

²⁸ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 227.

²⁹ ŽA Kočevska Reka, *Pfarrchronik für Rieg, Der Weltkrieg und die Pfarre Rieg*, leto 1915.

³⁰ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 284.

³¹ Prav tam, str. 312.

³² ŽA Begunje na Gorenjskem, *Kronika župnije Begunje*, leto 1915.

³³ *Služba božja za vojake*, v: *LŠL* 50 (1915), št. IX, str. 103.

Zgostitev vojaške prisotnosti se je občutila zlasti od začetka leta 1917, saj je avstro-ogrsko vojsko začela postopoma koncentrirati svoje sile na soški fronti. To je omogočila postopna vojaška slabitev Rusije zaradi serije revolucionarnih dogodkov. Prebivalstvo je vojaštvo potrpežljivo prenašalo, saj se je na soški fronti odločala tudi prihodnost slovenskega naroda. Naši predniki so želeli, da bi čim prej pregnali Lahe z Goriške, iz Posočja in s Krasa ter tako vzpostavili časten mir.

Marca 1917 so v Begunje na Gorenjskem prišli avstrijski ulanci s konji in pomagali kmetom na polju. 28. septembra 1917 so iz Nemčije prišli nemški trenski oddelki vojaštva in so se naselili po vseh vaseh. Delali so škodo na sadju in polju ter jemali seno. V tem letu so dobro obrodile maline, sadje in kostanj. To je pomagalo ljudem pri prehrani in zaslužku.³⁴

Jeseni 1917 so tudi v župniji Kočevska Reka nastanili vojsko. Najprej je prišla kompanija domobranske pehote (Kremsier), Čehi, ki so bili pošteni ljudje. Za njimi je prišla kompanija Madžarov, »en grob nečist narod«. Kradli so kot podgane. Kako veseli so bili župljani po njihovem odhodu.³⁵

V drugi polovici septembra so v okolico Kropo prišle nemške čete iz Romunije. Tudi sicer je na Gorenjskem nemških vojakov kar mrgolelo, zato so ljudje sklepali, da se pripravlja velika ofenziva. Ljudje so jih hvalili, saj so bili prijazni in pošteni. Vsega so imeli dovolj, tudi hrane. Iz Romunije naj bi prinesli toliko graha, da ga je kroparska zadruga kupila 400 kg. Aprovizacijski odbor je od njih kupil tudi 50 kg romunske moke.

V začetku oktobra sta v Kropo prišli dve kompaniji nemških vojakov z Bavarske s 60 konji. Razmestili so se po hišah. Pri Klinarju jih je bilo kar 70, ker jim gospodinja ni hotela dati ključev, drugod pa po 10, 7 ali 5. Dva sta bivala v župnišču, na župnijskem skednju jih je bilo 5, ostali pa so bili nastanjeni v dvorani Marijine družbe. Konje so namestili v hleve, šupe, skednje in zadružno skladišče. Med njimi je bilo okoli 50 vojakov protestantske veroizpovedi. Ko je prišel mednje protestantski pastor, so župnika zaprosili, da bi jim dovolil bogoslužje v eni izmed kroparskih cerkva, a jim tega ni mogel dovoliti. Za katoliške vojake je ob nedeljah maševal divizijski župnik, pel pa je domači mešani zbor. 16. oktobra je vojaštvo odšlo proti Bohinju na soško fronto. Župnik Oblak je zapisal: »Bili so v splošnem jako dobri, imeli so hrane dovolj, le krompirja niso imeli nič pa so ga silno prosili za denar, katerega so pa imeli dovolj. Bilo je pa tudi med njimi nekaj ničvrednežev, ki so radi kaj boljšega vzeli, zlasti kaj kuretin. Pri meni so vzeli npr. pred odhodom en par kokoši, a ne pri meni nastanjeni vojaki, ampak drugi; ti so bili pošteni in tudi drugod nekaj. Ljudstvo se ni imelo

³⁴ ŽA Begunje na Gorenjskem, *Kronika župnije Begunje*, leto 1917.

³⁵ ŽA Kočevska Reka, *Pfarrchronik für Rieg*, Der Weltkrieg und die Pfarre Rieg, leto 1917.

nič kaj čeznje pritoževati, če bi naši ljudje prišli kam, bi se mnogo, mnogo slabše obnašali! [...] Govori se, da kmalu dobimo drugo vojaštvo, ker imamo boljše prostore kot na kmetih. Ta hvala ni koristna za nas!»³⁶

3.8 Vojna posojila

Vsaka vojna veliko stane. Avstro-Ogrska je denarne zagate pri njenem financiranju reševala tudi z razpisovanjem vojnih posojil, ki jih je bilo vsega skupaj kar 8. V vojna posojila so šla v preteklih desetletjih prihranjena cerkvena denarna sredstva, bodisi gotovinska ali pa tista, ki so bila naložena v ustanovah, obveznicah in skladih. Dejansko je Cerkev pri nas ob koncu vojne zaradi tega doživela delni bankrot, saj so ji ostale le nepremičnine, posestva in gozdovi.

Podpisovanje 1. vojnega posojila je Ministrstvo za bogočastje in uk priporočilo že 12. novembra 1914. Poudarilo je pomen združitve vseh sil za dokončanje začetega boja in angažiranje vseh stanov ljudi pri vojnem projektu. Že takoj je opozorilo na nevarnost zmanjšanja vrednosti denarja. Oblast je zlasti računala na prispevke velikih korporacij, med katere je prištevala tudi Cerkev. Pri spodbujanju ljudi se je oprla na duhovščino. Vsak državljan naj bi državi posodil kar največ. S tem bi pokazal svojo domovinsko ljubezen.

Posojena glavnica se je obrestovala po 5,5 % obrestni meri. Obresti naj bi se izplačevale vsako leto 1. aprila in 1. oktobra. 1. aprila 1920 naj bi se vrnila glavnica. Oblasti so po župnikih prepričevale ljudi, da so posojeni denar in vrednostni papirji naloženi dobro in varno. Knezoškof Jeglič je duhovnike pozval, naj tudi sami posodijo, kar največ morejo. Za vojno posojilo so lahko namenili tudi cerkveni denar: glavnice ustanov in nadarbin, ki se niso takoj potrebovale. Posojilnice so bile tovrstne prihranke dolžne izplačati. Ob prijavi je bilo potrebno vplačati 10 %, ostanek pa v naslednjih mesecih. Vezane državne obveznice se niso mogle uporabiti za vojno posojilo.³⁷ So pa župnijam naročili, naj vežejo zadolžnice vpisanega vojnega posojila.³⁸

2. vojno posojilo je bilo razpisano julija 1915 po 5,5 % obrestni meri.³⁹ 3. vojno posojilo je bilo razpisano jeseni 1915. 13. novembra je dunajsko c. kr. ravnateljstvo državnih dolgov ordinariatu sporočilo, naj cerkvena predstojništva obvesti, da nemudoma vežejo zadolžnice 3. vojnega posojila na podlagi začasnih (vmesnih) seznamov. Pogoji so bili enaki kot pri predhodnih posojilih.⁴⁰

Oblast je odziv ljudi na podpisovanje prvih vojnih posojil na podlagi propagiranja duhovščine ocenjevala pozitivno, zato se je nanjo obrnila tudi ob raz-

³⁶ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 304, 306.

³⁷ A. B. Jeglič, *Vojno posojilo*, v: *LŠL* 49 (1914), št. XIII, str. 132–134.

³⁸ *Vinkuliranje državnih zadolžnic vojnega posojila*, v: *LŠL* 50 (1915), št. III, str. 56.

³⁹ *Vinkuliranje vojnega posojila I. 1915*, v: *LŠL* 50 (1915), št. X, str. 112.

⁴⁰ *Vinkuliranje zadolžnic 3. vojnega posojila*, v: *LŠL* 50 (1915), št. XII, str. 149.

pisu 4. vojnega posojila aprila 1916. Pogoji naj bi bili »ugodni«, zato so cerkvene oblasti ponovno zaprosili, naj zanj namenijo del cerkvenega in ustanovnega premoženja. Vezava državnih zakladnih listov (obveznic) po 5,5 % obrestni meri naj bi bila izplačana 1. junija 1923. Župnijski uradi so bili s strani ordinariata tudi pozvani, naj pripravijo vse potrebno za vezavo zadolžnic 40-letnega državnega posojila.⁴¹

5. vojno posojilo je bilo naznanjeno novembra 1916. Oblast je zopet pritisnila na domoljubna čustva in duhovnike, ki naj bi zanj zastavili svoj ugled in spretnost. Knezoškof Jeglič je navedel naslednje razloge za podpisovanje vojnega posojila: 1. uspeh vojnega posojila bo sijajna zmaga Avstrije; 2. ker je veliko denarja v hranilnicah, bo najbolj koristno in varno naložen v vojnem posojilu; 3. ni se treba bati, da se posojilo ne bo vrnilo. Duhovnikom je naročil, »da poučujte ljudstvo v cerkvi in zunaj cerkve, da izpodbijete krive in škodljive ugovore in tako izdatno pomagajte naši državi do sijajne zmage na gospodarskem polju.«⁴² Ljubljanski škofijski ordinariat je cerkvenim predstojništvom naivno naročil, naj odškodnino za odvzete zvonove dajo v 5. vojno posojilo. Novi bronasti zvonovi naj se takoj po vojni ne bi naročali, ker so predvidevali, da bo zvonovina še nekaj let zelo draga.⁴³ Toda država je bila v tistem času praktično na kolenih, zato je februarja 1917 predlagala zamenjavo obveznic 1. in 2. vojnega posojila s 40-letnimi obveznicami 5. vojnega posojila, ki pa so se še morale izdati. Cerkevna predstojništva so zato morala vezati vojno posojilo na podlagi začasnih listov – obveznic.⁴⁴

6. vojno posojilo se je podpisovalo od 10. maja do 8. junija 1917. 40-letno davka prosto 5,5 % amortizacijsko državno posojilo v kosih od 50 do 20.000 K naj bi se vrnilo po 1. maju 1927 v kosih od 1000 do 50.000 K. Župnije naj bi za posojilo namenile vse proste glavnice in ustanove, ponovno pa naj bi vanj vključile odškodnino za odvzete zvonove.⁴⁵

Podpisovanje vojnih posojil so imele oblasti za izraz domoljubja, cerkvene ustanove in ljudje pa so skorajda do zadnjega naivno verjeli, da bodo posojena sredstva dobili nazaj po vojni, ki pa se za Avstro-Ogrsko ni srečno končala. Med kladivom in nakovalom so se znašli župniki, ki so vojna posojila morali ljudem priporočati. Ljudem je začelo zmanjkovati denarja, zato je bil odziv na 7. vojno posojilo leta 1917 že skrajno slab. Od 28. maja do 2. julija 1918 je bilo razpisano že 8. vojno posojilo. Pri vojnih posojilih je šlo za t. i. zakladno listo, ki

⁴¹ 4. vojno posojilo, v: LŠL 51 (1916), št. 5, str. 51; Vinkuliranje 5½ % državnih zakladnih listov IV. vojnega posojila, v: LŠL 51 (1916), št. VII, str. 78.

⁴² A. B. Jeglič, *Peto vojno posojilo*, v: LŠL 51 (1916), št. XII, str. 129.

⁴³ V. vojno posojilo, v: LŠL 52 (1917), št. I, str. 8.

⁴⁴ Vabilo na zameno obveznic 1. in 2. vojnega posojila s štiridesetletnimi obveznicami 5. vojnega posojila, v: LŠL 52 (1917), št. III, str. 39; Vinkuliranje zadolžnic V. vojnega posojila, v: LŠL 52 (1917), št. V, str. 52.

⁴⁵ Šesto vojno posojilo, v: LŠL 52 (1917), št. VI, str. 62–63.

bi se morala izplačati v določenih letih po vojni. Toda to je bila najslabša možna investicija, saj je medvojna inflacija vrednost denarja popolnoma izničila.

3.9 Oddaja barvnih kovin

Pomorska blokada antantnih sil je centralnim silam onemogočala dostop do materialnih virov in surovin, zlasti kovin. Tekom vojne so oblasti pozivale ljudi k zbiranju volne, kavčuka, čreslovine in starega papirja.

Ker so se v prvi svetovni vojni že uporabljala sodobna orožja, je hitro prišlo do pomanjkanja barvnih kovin. Zmotno je prepričanje, da so cerkvene zvonove pretapljali v topove, kot se je to dogajalo npr. v Napoleonskih vojnah. Zvonovina je sestavljena iz kositrnega brona, ki vsebuje 78–80 % bakra in 20–22 % kositra. Orgelske piščali so izdelane iz zlitine svinca in kositra v različnih razmerjih, pri čemer je delež kositra 30–80 %. Najkvalitetnejše pročelne piščali glavnega orgelskega registra Principal 8' so vsebovale ok. 75 % kositra, zato so bile zaradi svoje kemijske sestave in teže za vojaško industrijo še kako zanimive. Isto je veljalo tudi za bakreno kritino, ki je bila ponekod nameščena na cerkvenih zvonikih in strehah z žlebovi. Omenjene barvne kovine in medeninaste predmete je oboroževalna industrija potrebovala predvsem za izdelavo nabojev in topovskih izstrelkov oziroma njihovih tulcev. Ljubljanska zvonarna in livarna Samassa je npr. izdelovala tudi fosforni bron, ki se je uporabljal v ladjedelništvu. Ne gre prezreti tudi dejstva, da so bili deli za zadnje avstro-ogrske podmornice sestavljeni v Ljubljani.⁴⁶

Poseben davek je Cerkev v vojnih letih plačala z odvzemom zvonov, orgelskih piščali in bakrenih streh, kar je prebivalstvo spremljalo z veliko žalostjo in ogorčenjem. Izdelke in predmete iz barvnih kovin so morala oddati tudi gospodinjstva, zbirali pa so jih na županstvih.

Najprej je oblast 23. junija 1915 cerkvena predstojništva pozvala, naj za vojaške namene darujejo bakrene pavke. Šlo je za domovinsko obarvano zbiralno akcijo.⁴⁷ Decembra 1915 je oblast pozvala deželna predsedstva, naj ljudi preko Cerkve nagovorijo za prodajo bakrenih predmetov. Za 1 kg so predvideli ceno od 2 K 35 h do 2 K 55 h. Poslati so jih morali v posebno zbirno skladišče na Dunaj, kjer so jih stehali in določili višino plačila.⁴⁸

Julija 1916 se je c. kr. državni spomeniški svet zavzel za izločitev umetniških in spomeniško zaščitenih predmetov iz oddaje.⁴⁹

Januarja 1917 je oblast zahtevala tudi oddajo cerkvenih kovinskih predmetov. Župniki so morali napraviti njihov seznam in ga predložiti ordinariatu. V

⁴⁶ Maks Samassa, *K zgodovini zvonarstva v Ljubljani*, v: *Kronika* 1 (1934), št. III, str. 178.

⁴⁷ *Bakrene pavke naj se darujejo v vojne namene*, v: *LŠL* 50 (1915), št. IX, str. 103.

⁴⁸ *Nakup bakra*, v: *LŠL* 51 (1916), št. I, str. 8–9.

⁴⁹ *Izločevanje umetniških in spomeniških predmetov iz vojne kovinske zbirke*, v: *LŠL* 51 (1916), št. VIII, str. 91–92.

njem so morali navesti tudi predmete, ki naj bi bili izvzeti iz oddaje. Morali so jamčiti za točnost navedenih podatkov. Pravzaprav so napravili dva seznama; enega za predmete iz kositra in drugega za predmete iz bakra, medenine in bron. Oddaje so bili oproščeni: kelihi, monštrance, ciboriji, relikviariji, vaze, kadilnice, čolnički, kipci, Marijine in Jezusove krone. V seznamu so poleg tekoče številke predmeta navedli njegovo vrsto (npr. svečnik, svetilka), število kosov, kratek opis predmeta, napisov, gravur, starost in mere. Župniki so do 15. junija 1917 morali ordinariatu posredovati oba pravilno izpolnjena seznama.⁵⁰

3.9.1 Odvzem zvonov

Odvzem zvonov za vojaške namene je kar nekaj časa visel v zraku. Ministrstvo za bogočastje in uk je 25. septembra 1915 izdalo odlok, s katerim je za potrebe vojske naznanilo odvzem cerkvenih zvonov. Za argument je navedlo izredne vojne razmere, a hkrati omenilo tudi obzir do zgodovinsko pomembnih zvonov, o katerih naj bi odločala spomeniškovarstvena služba. Odškodnina naj bi se izplačevala z ozirom na težo odvzetih zvonov. Pri odvzemu naj bi sodelovali vojaki. V soglasju z obrambnim ministrstvom je deželno predsedstvo škofijski ordinariat zadolžilo, da preko župnij izvede popis zvonov po posebnem formularju. Podatke naj bi ordinariat združil v škofijski seznam zvonov, v katerega naj bi se zaznamovalo, kateri zvonovi naj bi bili na predlog župnikov in deželne spomeniškovarstvene službe iz oddaje izvzeti.⁵¹

V ljubljanski škofiji je vlogo sestavljalca škofijskega seznama prevzel ravnatelj deželnega muzeja Josip Mantuani, v imenu spomeniškovarstvene službe pa je izbor zvonov za ohranitev napravil deželni konservator za Kranjsko in Primorsko dr. Anton Gnirs. Plod njegovega dela na Kranjskem, Primorskem in v Istri sta postali tudi knjigi, ki sta še danes nepogrešljiv vir za preučevanje starih zvonov.⁵²

Zvonovi so se morali sistematično popisati do 19. oktobra 1915 na podlagi ukaza avstro-ogrske vojske in deželnega predsedstva, ki ga je župnijam posredoval Knezoškofijski ordinariat Ljubljana.⁵³ Ob tem je zapisal: »Ordinariat se dobro zaveda, da je ta naloga silno težavna in zamudna, vendar opozarja čč. gg. cerkvene predstojnike na težko stališče domovine in jih prosi, naj se iz domovinske ljubezni takoj lotijo dela, da bodo izkazi pravočasno predloženi. Prepisi zaznamkov naj se ohranijo v arhivu.«⁵⁴

⁵⁰ *Oddaja cerkvenih kovinskih izdelkov*, v: *LŠL* 52 (1917), št. VI, str. 63–64.

⁵¹ *Zvonovi v vojne namene*, v: *LŠL* 50 (1915), št. XI, str. 124–125.

⁵² Anton Gnirs, *Alte und neue Kirchenglocken*, Kunstverlag Anton Schroll & Co., Wien 1917; isti, *Alte und neue Kirchenglocken*, Verlag von Walther Heinsch, Karlsbad und Leipzig 1924.

⁵³ Več o odvzemu zvonov med prvo svetovno vojno glej Matjaž Ambrožič, *Zvonarstvo na Slovenskem*, v: *AES* 15 (1993), str. 147–150.

⁵⁴ *Zvonovi v vojne namene*, v: *LŠL* 50 (1915), št. XI, str. 124–125.

C. kr. centralna komisija za varstvo spomenikov na Dunaju je preko škofijskih ordinariatov župnijam posredovala rubrike, po katerih so župniki morali napraviti popis zvonov. Obsegale so naslednje meritve in podatke o posameznem zvonu: premer in postranska višina, teža, število korenin v kroni, podobe svetnikov, grbi, napisi, oblika kemblja in glas zvona. Namen popisa je bil, da so se zbrali natančni podatki o zvonovih in zvonarjih na Kranjskem. V primeru težke berljivosti napisov ali razpoznavnosti reliefov so župnikom svetovali, naj s svinčnikom napravijo njihove papirnate odtise in jih posredujejo strokovnjaku. Popis zvonov je župnikom povzročil nemalo preglavic, zato jim je ordinariat za pomoč poslal posebno skico zvona z njegovimi posameznimi deli.⁵⁵ Posredoval je tudi navodilo za izdelavo odtisov reliefnih podob, okrasja, grbov in napisov.⁵⁶

Župniki so zvonove popisali z nejevoljo, saj so bili ljudem nadvse dragi in je njihovo odvzete povzročilo neprijetne dušnopastirske posledice. Maja 1916 je ordinariat župnikom posredoval žalostno novico, da je vojaška oblast odločila, da se cerkvam odvzamejo vsi zvonovi, ki so bili uliti po letu 1800. Zopet so ponovili frazo o patriotskem pomenu odvzema zvonov za obrambo domovine. Za izvedbo odvzema zvonov so služili sezname, ki so jih morali posredovati vojaškim poveljstvom. Ta so za odvzem določila posebno komisijo, ki so jo sestavljali: častnik, deželni inženir ali vojaški uradnik. Posebej označeni zvonovi so bili iz oddaje izvzeti. Morebitne poškodbe na zvonikih, ki bi nastale zaradi odvzema zvonov, bi morale sanirati vojaške oblasti na lastne stroške. Vojaški in cerkveni predstavnik sta morala biti navzoča ob tehtanju zvonov. Njihove železne opreme in kembljev vojaške oblasti niso odvzele.

Ob odvzemu zvonov se je napravil poseben zapisnik, ki je vseboval podatke o krajih in naslovih dotičnih cerkva, številu odvzetih zvonov, njihovi teži, znesku odškodnine na osnovi cene 4 K za 1 kg zvonovine in omembo vojaških oblasti, ki so cerkvam morale izplačati odškodnino. Odvoz zvonov je bil stvar oblasti.

Ordinariat je župnikom naročil, naj zastopnikom vojaških oblasti pomagajo pri delu, vernike pa naj zaradi izgube zvonov tolažijo. Odškodnino naj bi naložili v sklad za nabavo novih zvonov po končani vojni. Arhivirali naj bi tudi odtise podob in grbov ter jih shranili v arhivu.⁵⁷

V skoraj vsaki župniji je visel zvon, ki je bil ljudem še posebno drag, zato so župniki množično začeli vlagati prošnje za izvzete tovrstnih zvonov iz oddaje ali pa za njihovo zamenjavo. Vojaške oblasti so prošnjam le redko ustregle. Izjemoma so se ohranili zvonovi, ki so bili uliti ob posameznih jubilejih habsburške vladarske hiše, npr. ob 50. obletnici vladanja cesarja Franca Jožefa I. leta 1898.

⁵⁵ *Katalog zvonov*, v: *LŠL* 51 (1916), št. III, str. 30; št. VI, str. 73.

⁵⁶ *Zvonovi in snimki napisov*, v: *LŠL* 51 (1916), št. VI, str. 74.

⁵⁷ *Oddaja zvonov vojni upravi*, v: *LŠL* 51 (1916), št. VI, str. 65–68.

Graško vojaško poveljstvo je 3. avgusta 1916 sporočilo, da spremembe pri odvzemu posameznih zvonov niso več mogoče. Izjeme oziroma zamenjave so se poslej naredile le v primerih, ko je za večji odvzeti zvon cerkveno predstojništvo oddalo enako ali večjo skupno težo manjših zvonov. Seveda je zamenjave moral odobriti tudi deželni konservator dr. Anton Gnirs.⁵⁸

Pred vojno so imele cerkve zvonove večinoma zavarovane pri Vzajemni zavarovalnici, ki pa je zavarovanja zaradi nastalega položaja morala začasno prekiniti. Število zvonov se je po prvi oddaji znižalo za dobro tretjino, vanjo pa so bili vključeni predvsem mlajši, večinoma Samassovi zvonovi. Zaradi tega se je povečala raba preostalih zvonov, ki pa so bili starejši in obrabljeni, zato se je povečalo tveganje za njihovo morebitno ubitje.⁵⁹

Maja 1917 so vojaške oblasti napovedale drugi val odvzema zvonov, ki se je zgodil nekaj mesecev kasneje. Ponekod so pobrali prav vse zvonove, zopet drugje so pustili najmanjšega oziroma vsaj enega v župnijski cerkvi. Razglas je imel naslednjo vsebino: »C. kr. ministerstvo za deželno brambo je izdalo sledečo naredbo z dne 22. maja 1917, drž. zak. št. 92, katero tu okrajšano podajamo: ‚Vsi zvonovi, uliti iz bakra ali bakrenih zlitin (bron, mesing itd.), katerih premer je 25 cm ali več, se morajo oddati v vojne namene. Izvzeti so zvonovi umetniškega ali zgodovinskega pomena, kar določajo člani državnega spominskega sveta. Necerkveni (zasebni) zvonovi se morajo do 6. junija 1917 naznaniti pristojnemu vojaškemu poveljstvu. Prodati se drugemu, ko vojaškemu poveljstvu, ne smejo. Za 1 kg zvonovine je določena cena 4 K. Poškodovanje stavb o priliki snemanja zvonov se mora v 14 dneh, ko se opazi, pismeno naznaniti c. kr. voj. poveljstvu. – Podrobnejših ukazov še ni. Pripraviti se bo treba tudi na te žrtve.“⁶⁰ Naj omenimo, da je bila realna vrednost zvonov v tistem času 16 K za kg.

Zaradi ohranitve zgodovinsko in umetnostno pomembnih zvonov je spomeniškovarstvena služba pozvala župnijske urade, naj ji v 14 dneh predložijo seznam preostalih zvonov, ki so jih še posedovale. Vsebovati je moral naslednje podatke: dekanija, ime župnije, naziv cerkve ali kapele, tekoče oštevilčenje posameznih zvonov glede na njihovo velikost, premer, teža, letnica ulivanja sicer pa ocena starosti, napisi, figuralno okrasje, ornamentalno okrasje, grbi, odtisi kovancev in medalj, podatki o zvonarju in pomenu zvona za skupnost, glasbeni pomen oziroma glas zvona. Tokrat so bili poleg umetniških in zgodovinsko pomembnih zvonov oproščeni oddaje le še zvonovi, ki so bili uliti pred letom 1600. Ostale so izločevali po kriteriju pogostnosti glede na posamezne zvonarje. Zvonovi, ki so imeli zgodovinsko pomembne napise o osebah in dogodkih, so

⁵⁸ *Zvonovi*, v: *LŠL* 51 (1916), št. IX, str. 98–99.

⁵⁹ *Zavarovanje zvonov*, v: *LŠL* 52 (1917), št. III, str. 37–38.

⁶⁰ *Oddaja zvonov v vojne namene*, v: *LŠL* 52 (1917), št. VI, str. 67.

bili prav tako oproščeni oddaje. Glede omenjenih kriterijev se je močno zatikalo pri zvonovih iz 19. stoletja, saj je bilo najboljše primerke potrebno ohraniti.

Za lažje ocenjevanje starosti nedatiranih zvonov je dr. Gnirs pripravil posebna navodila glede oblike zvonov in njihovih posameznih delov. Njihova starost se je določala tudi s pomočjo poznavanja sloga črk v napisih.⁶¹

Ljubljanski knezoškofijski ordinariat je župnikom naročil: »1. župni uradi naj prejšnje izkaze o zvonovih ordinariatu predložijo. V izkazih naj pojasnijo, kateri zvonovi so bili oddani in kateri so še ostali. 2. cerkve, katere so za oddajo določene zvonove zamenjale ali si od podružnic zvonove izposodile, morajo predložiti nove (na pol poli papirja) izkaze. V teh izkazih naj se natanko popiše, od kod je zvon došel. 3. Umetniški in zgodovinski znaki zvonov naj se popišejo. Letnica naj se vedno pristavi. 4. Ti izkazi naj se predložijo do 20. junija 1917. Na podlagi teh izkazov bo mogoče določiti, kateri zvonovi ostanejo.«⁶²

Avgusta 1917 se je začela druga oddaja zvonov. Zbirno mesto je bilo v Zalogu pri Ljubljani. Vojna uprava je odvzela vse zvonove, razen tistih, ki jih je označil konservator dr. Gnirs. V vsaki duhovniški cerkvi naj bi ostal vsaj en zvon in sicer najmanjši, če ni bil za ohranitev določen drug zvon. Prepovedano je bilo tudi izmenjavanje preostalih zvonov med cerkvami. Prošnje za ohranitev zvonov niso bile več možne.⁶³

Oglejmo si nekaj primerov odvzemov zvonov. 17. oktobra 1915 je vrhniški dekan Franc Hoenigman pripravil dokumentacijo za odvzem zvonov. Kljub temu pa so julija 1916 zvonove morali ponovno popisati, saj se je tedaj že začel prvi odvzem, ki mu je naslednje leto sledil še drugi. Najprej so na Vrhniki za vojsko namenili srednji zvon, kasneje pa še velikega, ki je bil skupaj z malim oddaje najprej »oproščen« na podlagi ocene deželnega konservatorja dr. Anton Gnirsa. Avstro-ogrsko vojska je seveda imela apetit predvsem po večjih zvonovih, zato prvotni dogovor ni dolgo držal. Dekan Hoenigman je 21. januarja 1917 rotli župljane z naslednjimi besedami: »V kratkem, morda še ta teden bodo pobirali po naši župniji zvonove. Ker jih bodo pobirali za vojne namene, zato Vas svarim, da ne boste godrnjali ali se temu vstavljali. To bi bilo kaznivo.«⁶⁴ Veliki zvon so jeseni 1916 reševali tako, da so morali namesto njega oddati dva iz Blatne Brezovice in enega iz Male Ligojne. 31. oktobra 1917 so ga odvzeli in zanj plačali le 4 K odškodnine za kg teže; skupaj 5484 K. Umazan posel je za vojsko vodil narednik ing. Rudolf Haller. Vojaki so zvonove večinoma pobrali že v dneh od 29. januarja do 5. februarja 1917. Tehtali so jih na občinski tehtnici na Vrhniki.⁶⁵

⁶¹ *Druga oddaja zvonov v vojaške namene*, v: *LŠL* 52 (1917), št. VII, str. 70–71.

⁶² *Oddaja zvonov v vojne namene*, v: *LŠL* 52 (1917), št. VII, str. 75.

⁶³ *Oddaja zvonov II.*, v: *LŠL* 52 (1917), št. IX, str. 95.

⁶⁴ NSAL/ZA, *Vrhnika*, fasc. 2, *Razne knjige, Oznailna knjiga 1915–1917*, oznailo z dne 21. 1. 1917.

⁶⁵ Matjaž Ambrožič, *Župnijska cerkev spreobrnjenja sv. Pavla na Vrhniki*, Župnija Vrhnika, Vrhnika 2002, str. 64.

Vojni rekviziciji je ušel le mrliški zvon iz leta 1744, delo ljubljanskih zvonarjev Jožefa in Antona Samasse ml. Za to sta bila zaslužna mežnar Franc Jurjevčič in njegov sin Lojz. Zvonček sta snela in ga skrila na cerkvenem podstrešju, kjer je počakal do konca prve svetovne vojne in se ohranil do današnjega dne.⁶⁶

Popis zvonov cerkva župnije Preserje, ki ga je leta 1915 sestavil župnik Matija Gerzin, se je izgubil. Josip Mantuani je v škofijske tabele za oddajo zvonov prepisal le njihove tehnične podatke. Leta 1916 je tudi v preserski župniji prišlo do prvega odvzema zvonov za potrebe avstro-ogrske vojske.

Če primerjamo popisa zvonov iz leta 1915 in 1922, potem opazimo, da so v drugem odvzemu leta 1917 avstro-ogrski vojaki pobrali tretji zvon pri župnijski cerkvi, srednjega v Kamniku in velikega na Žalostni gori, ki so po prvem odvzemu ostali. Župnik je v kroniki leta 1918 zapisal: »7. januarja 1917 je vojaška oblast rekvirirala zvonove. Vseh zvonov je lani šlo za vojsko 19 in sicer v Preserju 3, ostal je samo mali zvon; na Gori vsi štirje, v Kamniku trije, pri sv. Jožefu trije, pri sv. Ani trije, na jezeru dva, na Planinici eden. Na Planinici je ostal eden radi tega, ker je bil star (iz leta 1695). Plačali so za kg po 4 K. Tehtali so 6518 kg. Znesek 24.000 K se je dal za vojno posojilo.«⁶⁷

Ponekod so zaradi oddaje zvonov nastale velike napetosti med podružničnimi soseskami in župnijskimi predstojništvii. Na Breznici se je sprva prizaneslo velikemu zvonu po velikem trudu dekana Jožefa Lavriča. Zanj je šel prosit v Gradec na višje vojaško poveljstvo, da so ga dobili nazaj, potem ko je bil leta 1916 že odpeljan v zbirališče zvonov v Zalog pri Ljubljani. Za povračilo so morali oddati veliki rodinski zvon in ubiti zvon iz Brega. Zaradi tega je nastalo veliko nasprotovanje vaščanov Smokuča in Rodin.⁶⁸ Prišel pa je »črni« 16. avgust 1917, ko so župniji odvzeli še vse preostale zvonove, razen treh manjših. Za vojne potrebe je bilo odvzetih 16 zvonov v skupni teži 7048 kg.⁶⁹

Leta 1917 je tudi vernike župnije Kočevska Reka prizadelo pobiranje zvonov za vojaške namene. 9. januarja je v župnišče prišel poročnik na pogovor o odvzemu dela cerkvenih zvonov. Zraven sta bila tudi župnika iz Borovca in Gotenice. Najprej so župnijski cerkvi nameravali odvzeti veliki zvon. Ker je bil ljudem zelo pri srcu, je župnik dosegel, da so odvzeli drugega, iz podružnic pa toliko manjših zvonov, da so nadomestili težo velikega. 12. januarja so zato iz župnijskega zvonika odvzeli 576 kg težak srednji zvon, v Kočah 270 kg težak zvon iz leta 1746, v Štalcerjih 167 kg težak zvon iz leta 1730, na Moravi 145 kg težak zvon iz leta 1731 in iz kapele sv. Frančiška 66 kg težak zvon iz leta 1746.

⁶⁶ Prav tam, str. 64–65.

⁶⁷ ŽA Preserje, *Kronika župnije Preserje* 1863, leto 1917.

⁶⁸ NSAL 5, šk. 353, Zvonovi, Oddaja zvonov 1915–1917, Ordinariat župnemu uradu Breznica, Ljubljana, 19. 6. 1916, št. 2502.

⁶⁹ Matjaž Ambrožič, *Zgodovina brezniške župnije* (v pripravi).

Zvonove so vojaki iz zvonikov zmetali na tla. Naslednji dan so jih okrašene s cvetjem za vedno odpeljali.

Denar od pobranih zvonov se je naložil v vojno posojilo in je na ta način popolnoma izgubil vrednost. Toda to še ni bilo vse. Poleti istega leta je sledila druga oddaja zvonov, zato je župnik Josef Kraker na konferenci duhovnikov v Kočevju protestiral proti nizki odškodnini, saj z njo po vojni ni bilo mogoče kupiti novih zvonov. Morda so prav zaradi tega zvonove v njegovi župniji pobirali drugič povsem nazadnje – šele za praznik rajnih vernih duš, 2. novembra 1917. Oficir mu je dejal, da so ga za to nalogo poslali prav iz Gradca. Župnijska cerkev je naposled izgubila še veliki zvon v teži 1080 kg, podružnica v Kočah 315 kg težak zvon, podružnica v Štalcerjih 166 kg težak zvon, podružnica v Preži 217 kg težak zvon, podružnica v Novih Lazih dva zvona v skupni teži 269 kg (151+118 kg), na Moravi pa so vzeli 230 kg težak zvon. Župnija je skupno oddala 12 zvonov v skupni teži 3501 kg, za to pa je prejela 14.004 K. V župniji so ostali le mali zvonovi na Kočevski Reki, Preži in v Kočah. Zvončka sta ohranili tudi kapeli pri Handlerjih in na Mlaki, saj ju župnik ni prijavil. V ostale prazne zvonike so obesili 1,5 m dolge železniške tračnice, ki naj bi nadomeščale pobrane zvonove. V župnijski cerkvi je po njej bilo tudi urino kladiivo.⁷⁰

Ljudje so ob snemanju zvonov jokali, saj so jim zadnjič zapeli v slovo. Zgrazali so se nad ravnanjem vojakov, ki so zvonove preprosto zmetali iz lin, tako da so se številni ob padcu na tla razbili. Odvzete zvonove so ovenčali z venci, žalnimi trakovi in zastavami. Ljudje so od njih dobesedno jemali slovo. Prenekateri je ob odvzemu zvonov pritrjeval ljudski modrosti, ki pravi, da državo, ki jemlje posvečene zvonove, pobere hudič.

Pred prvo svetovno vojno je bilo v Ljubljanski škofiji 3960 zvonov, ki so skupaj tehtali 1.517.355 kg. Vojska je odvzela 3551 zvonov oziroma kar 89,7 % v skupni teži 1.365.955 kg. Najbolj je bil pri oddaji prizadet litijski okraj.⁷¹

Po končani vojni je Narodna vlada SHS 15. novembra 1918 odločila, da se lastnikom vrnejo vsi rekvirirani zvonovi, ki so se nahajali na ozemlju pod njeno oblastjo.⁷² Zlasti v Avstriji je ostalo večje število nepretopljenih zvonov. Likvidirano vojno ministrstvo je 16. julija 1919 ljubljanskemu ordinariatu cinično odgovorilo, »da ni nobenega zvona iz tamkajšnje škofije in tudi nobenega zvona iz nekdanjih kronovin Štajerske, Koroške, Kranjske, Istre, Goriške in Gradiške.«⁷³ Beograjsko Ministrstvo ver je 9. septembra 1921 sporočilo, »da se še nahajajo v Nemški Avstriji in na Ogrskem cerkveni zvonovi ne le iz bivših okupiranih

⁷⁰ ŽA Kočevska Reka, *Pfarrchronik für Rieg*, Der Weltkrieg und die Pfarre Rieg, leto 1917.

⁷¹ M. Ambrožič, *Zvonarstvo na Slovenskem*, str. 151.

⁷² Bogumil Remec, *Rekvirirani zvonovi*, v: *LŠL* 53 (1918), št. XI, str. 147.

⁷³ *Odvzeti zvonovi*, v: *LŠL* 54 (1919), št. VIII, str. 79.

delov prejšnje kraljevine Srbije in Črne gore, ampak tudi iz onih naših področij, ki so pred zlomom spadala v zvezo Avstro-ogrske monarhije.«⁷⁴

Za ulivanje novih bronastih zvonov se je junija 1919 osnovala Zadružna zvonarna, ki je kot članica pristopila k delniški družbi Strojne tovarne in livarne v Ljubljani, ki je postala lastnica nekdanje Samassove zvonarne.⁷⁵ Zvonarna je delovala do leta 1932.

3.9.1.1 Jekleni zvonovi KID

Odvzem bronastih zvonov je bil za prebivalstvo šokanten. To so kmalu spoznali tudi na škofijskem ordinariatu, zato so že leta 1916 zapisali: »Ker nekatere cerkve ne morejo biti brez zvonov, si lahko pomagajo s tem, da si naroče jeklene zvonove (nem. Gussstahlglocken), ki imajo vse lastnosti bronastih zvonov in so na Nemškem že splošno vpeljani.«⁷⁶

Na izziv so odgovorili v jeseniški železarni KID. Oče jeseniških jeklenih zvonov je postal livarski mojster Franc Torkar. Kako je prišel do ustreznih konstrukcijskih in tehnoloških rešitev, je skrivnost, ki je ni nikoli izdal. Prvi jekleni zvon so za poizkus ulili 6. junija 1916, skoraj sočasno s prvim valom rekvizicije. Leto kasneje so začeli z redno proizvodnjo.

Prototipni jekleni zvonovi jeseniške železarne iz leta 1917 so imeli svojevrstno obliko. V krilu so bili precej zaobljeni, v boku pa dokaj hitro zoženi. Pod klobukom so imeli napis: KRAIN. IND. GES. ASSLING-HÜTTE 1917 [Kranjska industrijska družba Jesenice – metalurški obrat 1917]. Ob koncu leta 1917 in prvih mesecih leta 1918 so jeklene zvonove ulivali v rebru, ki je bilo po obliki dokaj podobno rebru bronastih zvonov. Ker so tovrstni zvonovi zaradi trdote materiala v primerjavi z bronastimi peli skoraj kvinto višje, se je Torkar odločil, da poskusijo s stanjšano obliko rebra. Nazadnje so v jeseni leta 1918 privzeli in nekoliko preoblikovali rebro bochumske livarne, ki so ga v naslednjih letih izvajali v osmih različnih inačicah. Morda so se zbal konkurence bochumske livarne, ki je cerkvam v Hinjah in Mirni peči v tistem času že dobavila svoje zvonove. Jeklenih zvonov so na Jesenicah do leta 1928 ulili preko 2000.⁷⁷

Po končani vojni so bili jekleni zvonovi osemkrat cenejši od bronastih, zato so jih cerkve množično nabavljale. Odškodnine za odvzete zvonove so cerkvena predstojništva večinoma naložila v vojna posojila, kjer pa se je vrednost denarja izničila, zato so bila prisiljena v nabavo jeklenih zvonov. Sprva so bili mišljeni kot začasna rešitev, a so številni od njih ostali v zvonikih do današnjega dne.

⁷⁴ M. Ambrožič, *Zvonarstvo na Slovenskem*, str. 149.

⁷⁵ *Zadružna zvonarna*, v: *LŠL* 54 (1919), št. VII, str. 73.

⁷⁶ *Jekleni zvonovi*, v: *LŠL* 51 (1916), št. XI, str. 115.

⁷⁷ M. Ambrožič, *Zvonarstvo na Slovenskem*, str. 154.

3.9.2 Odvzem prospektnih orgelskih piščali

Avstro-ogrška oboroževalna industrija je proti koncu vojne hlastala za zadnjimi barvnimi kovinami. Zvonovi ji niso zadoščali. 20. avgusta 1917 je deželni konservator dr. Anton Gnirs škofijski ordinariat obvestil, da bo vojaška oblast segla tudi po prospektnih kositrnih piščalih v orglah z več kot osmimi registri. Tudi v tem primeru naj bi vzeli v zaščito umetnostno, zgodovinsko in glasovno pomembne orgle, o čemer naj bi presodili izvedenci. Konservator je ordinariat zaprosil za seznam orgel, ki bi bile izvzete iz oddaje kositrnih piščali. V seznamu je bilo potrebno navesti ime škofije, dekanije, župnije in cerkve, orgle, zunanji videz pa je bilo potrebno opisati. Dobrodošli so bili tudi podatki o kiparskem okrasju, starosti in orglarju. Iz umetnostnozgodovinskih razlogov so bile oddaje piščali oproščene orgle, ki so bile izdelane pred letom 1800. Župnijski uradi so morali do 12. septembra 1917 na ordinariat poslati prošnjo z opisom orgel, če so želeli oprostitev oddaje kositrnih piščali.⁷⁸ Na vrsto za odvzem so od novembra 1917 prišle orgelske piščali pročelnega registra Principal 8^č ali Principal 4^č, če je šlo za manjše orgle in pozitive.

Ljubljanski ordinariat je že predhodno naročil župnijskim uradom, naj duhovniku in skladatelju prof. Stanku Premrlu pošljejo podatke o orglah. Ponovno je to storil novembra 1917.⁷⁹ V letih 1916/17 je Premrl sestavil seznam vseh orgel, ki so stale v cerkvah ljubljanske škofije. Nalogo je vzel resno. S pomočjo terenskega dela in sodelavcev je pripravil popis orgel po posameznih dekanijah, župnijah in podružnicah. Sestavljen je na podlagi rubrik, v katere so po dekanijah in župnijah vneseni podatki o posamezni cerkvi, orglarju (izdelovalcu orgel), letu postavitve, številu registrov, številu manualov in sistemu sapnic ter traktur (mekanika ali pnevmatika).⁸⁰ Premrlova statistika je danes glavni vir za organografske raziskave na ozemlju nekdanje Kranjske.

Kositrne orgelske piščali so bile odvzete na temelju odloka c. kr. Ministrstva za bogočastje in uk, datiranega 22. septembra 1917. Nekatere orgle so bile lahko oproščene odvzema prospekta na podlagi mnenja orglarskega mojstra in škofijskih orglarskih izvedencev. Ministrstvo je za presojanje izjem za Kranjsko imenovalo ravnatelja deželnega muzeja Josipa Mantuanija, radovljiškega orglarja Antona Dernača in skladatelje dr. Franca Kimovca, Stanka Premrla in p. Hugolina Sattnerja. Svojo besedo je imela tudi deželna spomeniškovarstvena služba, ki je vloge za oprostitev morala centralni spomeniškovarstveni komisiji posredovati do 10. oktobra 1917. Odvzem se je odvijal od 22. oktobra 1917 dalje.

⁷⁸ *Oddaja cinastih orgelskih piščali v vojne namene*, v: *LŠL* 52 (1917), št. IX, str. 91.

⁷⁹ *Orglje*, v: *LŠL* 52 (1917), št. XI, str. 107.

⁸⁰ *NŠAL/SAL, Zapuščine*, sk. 406, Stanko Premrl, Statistika orgelj ljubljanske škofije 1916/17.

Če je bila pri odvzemu na orglah napravljena dodatna škoda, so cerkve lahko zahtevale odškodnino.⁸¹

Omenili smo, da so bile odvzema kositrnih piščali načeloma oproščene historične orgle iz 17. in 18. stoletja in tiste, ki so imele manj kot 8 registrov, kar pa se zlasti pri podružničnih cerkvah ni vedno upoštevalo. Orglam iz 19. in 20. stoletja žal ni bilo prizaneseno, če župniki niso zaprosili za izvzetje principalov iz oddaje.

Kositrne orgelske piščali so snemali z orgel orglarski mojstri, da bi se s tem preprečila morebitna škoda na inštrumentih. Izmeriti so morali tudi menzure odvzetih piščali in meritve shraniti v župnijskem arhivu. Poskrbeti so morali za odpremo odvzetih piščali dunajskemu zbirnemu centru. Za 1 kg kositra je vojna uprava sprva nameravala plačati po 15 K,⁸² a si je premislila. Za količino do 30 kg je plačala po 4 K za kg, do 50 kg oddanih kositrnih piščali je bilo obračunanih po 3 K za kg, nad 50 kg pa le po 2 K za kg.⁸³

Prospektne principale so izgubile skoraj vse orgle ljubljanskega orglarja Johanna Gottfrieda Kunatha, kamniškega Petra Rumpla, podtaborskega Petra Rojca, ljubljanskega Franca Ksav. Deva, pa tudi orgle bratov Zupan iz Kamne Gorice. Prizaneseno je bilo le nekaterim največjim in starejšim orglam ljubljanskih orglarjev Ferdinanda Malahovskega in Franca Goršiča, podobno je veljalo za takrat najsodobnejše orgle ljubljanskega orglarja Ivana Milavca in orgle avstrijskih orglarjev Mayerja in Mauracherja.

Ponovno je potrebno poudariti, da je ponekod prospektne principalove piščali rešilo odločno posredovanje posameznih župnikov pri vojaških oblasteh. Na Breznici je npr. dekan Josip Lavrič rešil orgelske piščali 10 let starih Milavčevih orgel tako, da je vojski izročil vse kovinske piščali starih malih orgel podružnice na Rodinah. Tam je leta 1915 kamnogoriški orglar Zupan postavljal svoje zadnje orgle, opus 128. Ko jih je imel v delu, je imel težave z delavci, ki so mu jih jemali na fronto. Tudi sam je leta 1915 umrl, istega leta kot orglar Milavec. Orgle je leta 1916 dokončal radovljiški orglar Anton DERNIČ, a so že naslednje leto prišle ob principal. Orglar DERNIČ se je podobno kot petrovški orglar Naraks v prvih povojnih letih preživljal prav z izdelovanjem nadomestnih piščali principalov iz cinkove pločevine, ki v številnih orglah še danes nadomeščajo izvirne kositrne, ki so postale žrtev prve svetovne vojne. Nabavo cinkastih piščali je ljubljanski škofijski ordinariat odsvetoval. Če je do nje prišlo, se je zahtevalo, da so bila jedra in ustnice piščali izdelane iz kositra, noge in odmevniki pa iz cinka.⁸⁴

⁸¹ *Oddaja cinastih orgeljskih piščali v vojne namene*, v: *LŠL* 52 (1917), št. XII, str. 130–132.

⁸² *Oddaja orgeljskih piščali v vojne namene*, v: *LŠL* 52 (1917), št. XI, str. 107.

⁸³ *Oddaja cinastih orgeljskih piščali v vojne namene*, v: *LŠL* 52 (1917), št. XII, str. 130–132.

⁸⁴ *Cinkaste piščali mesto odvzetih cinastih?*, v: *LŠL* 53 (1918), št. VII, str. 87.

3.9.3 Odvzem bakrene pločevine s cerkvenih streh

V začetku leta 1918 je vojaška oblast stegnila roko še po zadnjih, v tistem času še dokaj redkih cerkvenih »dragocenostih« – bakrenih strehah. Z bakreno pločevino so bili pokriti le zvoniki premožnejših mestnih cerkva, na podeželju pa so bili bakreni zvoniki izjeme, saj so bili večinoma kriti s škodlami ali skrilom. Nekaj jih je bilo pokritih tudi s pocinkano pločevino.

Glede odvzema bakrene pločevine je zanimiv primer ljubljanske stolnice. Knezoškof Jeglič je v duhu avstrijskega patriotizma žrtvoval 3 stolne zvonove, največjega Codellijevega pa so uspeli ohraniti. Prav tako je stolnici uspelo obdržati kositrne piščali novih Milavčevih orgel iz leta 1912, ne pa tudi prospektov stranski orgel. Kmalu pa bi šla v razrez tudi bakrena pločevina, s katero je pokrita kupola. O tej zadevi je v svojih *Spominih* Ignacij Nadrah zapisal: »V svetovni vojni (1914–1918) pa niso pobirali samo zvonove, ampak tudi baker s cerkvenih zvonikov in streh. Kupola naše stolnice je bila že od svojega začetka pokrita z bakrom. L. 1918. so se je lotili, da jo razkrijejo in pokrijejo s cinkom. Že so vso obili z lesom, da bi mogli izvršiti svoje uničevalno delo. Pa preden so začeli, je prišel glas, da je vojske konec. Kupola je bila rešena.«⁸⁵

4 SKRB ZA VOJAKE

4.1 Ranjenci

Zadnjo nedeljo v mesecu so v cerkvah pobirali pušico za Rdeči križ, tj. za ranjence.⁸⁶ Ljubljanska škofija se je morala vključiti v duhovno oskrbo ranjencev. Za spremstvo ranjencev na vlakih je morala že v prvih mesecih vojne določiti 5 duhovnikov, ki so delovali na različnih odsekih prog. Za dušnopastirsko dejavnost med ranjenci je dobilo posebno pooblastilo 11 redovnih duhovnikov in 4 iz škofovih zavodov.⁸⁷

Število ranjencev se je znatno povečalo z odprtjem soške fronte. V škofovih zavodih jih je bilo včasih tudi nad 1000, v škofjeloškem nunskem samostanu nad 500, med njimi tudi civilisti in otroci, ki so jih zadeli šrapneli. Umrljivost ranjencev je bila visoka.⁸⁸

4.2 Invalidi

V Ljubljani je bila ustanovljena deželna komisija, ki naj bi skrbela za domače invalide, torej tiste, ki so imeli pred izbruhom vojne domovinsko pravico na Kranjskem. Župniki so bili naprošeni, naj ji po dekanijških uradih in ordinariatu posredujejo število oslepeli vojakov, ki so bili za delo nezmožni. Ker

⁸⁵ Matjaž Ambrožič, *Spomini in semeniška kronika 1941–1944 Ignacija Nadraha*, v: *Viri* (2010), št. 30, str. 97.

⁸⁶ A. B. Jeglič, *Rdeči križ*, v: *LŠL* 49 (1914), št. IX, str. 105.

⁸⁷ *Dušno oskrbovanje ranjencev na železnicah*, v: *LŠL* 49 (1914), št. XII, str. 124.

⁸⁸ S. Likar, *Valentin Oblak. Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 227, 241, 245.

do julija ni bilo posredovanih informacij, je ordinariat zanje ponovno zaprosil.⁸⁹ Spomladi 1916 je bila ustanovljena Uradna deželna posredovalnica za delo vojnim invalidom na Kranjskem. Namenjena je bila osebam, ki so med vojno zaradi ran in bolezni postale nezmožne za delo ali pa so bile le delno zmožne. Deželna vlada je zato ustanovila poseben urad, ki bi skrbel za zaposljivost vojnih invalidov.⁹⁰

Poveljnik graškega vojaškega okrožja, pod katerega je spadala tudi Kranjska, se je na škofa obrnil s prošnjo za pomoč »v vojski pohabljenim vojakom, ki pripadajo temu okrožju«. Darove so po cerkvah nabirali 20. avgusta 1916, ko so se še zadnjič spomnili rojstnega dne ostarelega cesarja.⁹¹

4.3 Vojni ujetniki

Vojna je takoj postregla s problematiko dvojnih vojnih ujetnikov; domačih in tujih. Številni slovenski možje in fantje so se znašli v ruskem vojnem ujetništvu, zato so naši ljudje ruske vojne ujetnike sprejemali z večjo naklonjenostjo. Botrovala so ji pisma ujetih sorodnikov, ki so prispela iz Rusije s posredovanjem Rdečega križa.

Vojni ujetniki so v veliki meri prihajali v naše kraje iz vzhodne (Rusi, Srbi, Romuni) in soške fronte (Italijani). V večjem številu so zabeleženi jeseni 1916. Najbolj znani so ruski ujetniki, ki so gradili cesto čez Vršič. Nanje še danes spominjajo Ruska kapelica in njihovi grobovi.

24. oktobra 1917 se je začela dolgo časa pričakovana ofenziva združenih avstro-ogrskih in nemških sil zoper italijansko vojsko. Italijanski vojaki so se trumoma vdajali in prišli v vojno ujetništvo. Do »Lahov« naši ljudje niso imeli usmiljenja, kar se je pokazalo tudi ob hladnem sprejetju italijanskih vojnih ujetnikov, ki so postali žrtev lakote, neprijaznega vremena in bolezni.

V *Kroniki župnije Begunje* je zapisano: »Po veliki ofenzivi na Soški fronti so oktobra 1917 v vas pripeljali italijanske vojne ujetnike tako lačne, da so med potjo na njivah populili vso repo. V jeseni so iz kaznilnice umaknili 40 kaznjenk v Ljubljano, sem pa namestili bolne vojake.«⁹² Dr. Evgen Lampe je 13. novembra 1917 o italijanskih ujetnikih po preboju soške fronte skopo zapisal: »Gorenjska polna laških jetnikov. Pri Žabnici stoje brez strehe v strašnem dežju. Mrjo.«⁹³ Tudi kroparski župnik Oblak je ugotavljal podobno: »Ujetnikov je vse polno na poti proti Ljubljani in v Ljubljani. Nekaj jih vozijo z vlakom, večina mora peš, ker ni zadosti voz. Pravijo, da niso že tri dni jedli. V Podnartu jih je bilo včeraj

⁸⁹ *Oslepelci vojaki*, v: *LŠL* 50 (1915), št. XII, str. 145; *Oslepelci vojaki*, v: *LŠL* 51 (1916), št. VII, str. 79.

⁹⁰ Ivan Šubic, *Uradna deželna posredovalnica za delo vojnim invalidom na Kranjskem*, v: *LŠL* 49 (1914), št. XII, str. 119.

⁹¹ A. B. Jeglič, *Prošnja duhovnikom in vernikom*, v: *LŠL* 51 (1916), št. VIII, str. 86–87.

⁹² *ŽA Begunje na Gor.*, *Kronika župnije Begunje*, leto 1917.

⁹³ M. Ambrožič, *Dnevniški zapiski dr. Evgena Lampeta 1898–1917*, str. 160.

polno. Stali so kar na dežju, v naliveu, na cesti lačni, premraženi, umazani, nekdo je izpulil repo, jedel jo je, kar s prstjo vred, pulijo šture od zelja, da jih pojedjo. Baje so dajali častniki zlato uro za eno jabolko. Kako je vojska neusmiljena! Saj se našim ujetnikom godi prav tako povsod drugod!«⁹⁴

Marca in aprila 1918 so se začeli iz ruskega ujetništva vračati prvi rojaki. Nekateri so se v ujetništvu dobro znašli, zopet drugi so se pod vplivom oktobrske revolucije vrnili kot boljševiki. Prepojeni so bili z revolucionarnim duhom in nepokorščino do oblasti. Bivši vojni ujetniki so zatrjevali, da se lačni ne bodo več bojevali. Doma so ostali kar nekaj časa, saj jih orožniki niso prišli takoj iskat za na fronto.⁹⁵

4.4 Padli in vojaška pokopališča

Da je vojna zares krvava, so dokazovala sporočila o padlih vojakih. Nekatera so prispela z bojišč, zopet druga iz bolnišnic, v katerih niso uspeli rešiti življenj ranjencev. Sprva oblasti tovrstnih podatkov župnikom niso sporočale, zato so jih le-ti zahtevali, saj so na ta način lahko ljudem postregli z nasveti in pojasnili. Tudi civilne bolnišnice so morale posredovati sporočila o umrlih vojakih pristojnim okrajem, le-ti pa župnijam.⁹⁶ Župniki so tekom vojne vestno zapisovali novice o padlih in pogrešanih. Navadno so s tovrstnimi podatki kar dopolnili seznam mobilizirancev, ki so ga dopolnjevali do konca vojne. Ker nemški zapisi imen in priimkov pogrešanih in ujetih vojakov niso bili vedno natančni, je prihajalo tudi do pomot, zato so oblasti zaprosile župnike za pomoč pri zbiranju verodostojnih osebnih podatkov.⁹⁷ Župniki so tudi posredovali, da so vdove in nepreskrbljeni otroci prišli do državnih podpor.

Ker je bilo med padlimi vojaki tudi večje število nekatoličanov, so v primeru njihovega pokopa na župnijskem katoliškem pokopališču župniki morali postopati po posebnih pravilih,⁹⁸ v katerih je bilo med drugim zapisano: »Katoliški župnik naj na cerkvenem pokopališču drugovercu odkaže spodobno mesto na onem neposvečenem svetu pokopališča, ki je po nizki ograji ali vsaj po jarku ločen od posvečene zemlje.«⁹⁹ Sicer je v zadnjem letu vojne skrb za vojaške grobove prevzela dunajska vojaška uprava, sredstva za njihovo ureditev pa so pomagali zbirati tudi po župnijah na praznik vseh svetih popoldne, na praznik vernih duš pa so duhovniki opravili sv. mašo z rekviemom.¹⁰⁰ Drugi splošni

⁹⁴ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 308.

⁹⁵ Prav tam, str. 323.

⁹⁶ *Naznanila v vojski padlih vojakov*, v: *LŠL* 51 (1916), št. II, str. 23; *Naznanila smrti v civilnih bolnicah umrlih vojakov*, v: *LŠL* 51 (1916), št. V, str. 50.

⁹⁷ *Pogrešani in ujeti vojaki*, v: *LŠL* 52 (1917), št. IX, str. 89–90.

⁹⁸ *Vojaški grobovi*, v: *LŠL* 51 (1916), št. X, str. 103–104.

⁹⁹ *Smrt in pokop drugoverca v župniji*, v: *LŠL* 52 (1917), št. IX, str. 95.

¹⁰⁰ A. B. Jeglič, *Dan v korist vojaških grobov*, v: *LŠL* 52 (1917), št. XI, str. 107.

dan v korist vojnih grobov naj bi priredili v času od 31. oktobra do 3. novembra 1918,¹⁰¹ a je njegovo izvedbo prehitel prevrat.

V prvem desetletju po končani vojni so župnije na pokopališčih ali pa ob župnijskih cerkvah postavile spominska obeležja (plošče in spomenike) na čast padlim župljanom. Nekatera je zasnoval arh. Jože Plečnik (Komenda, Bled, Breznica ...).

5 SKRB ZA CIVILISTE

5.1 Begunci

Na Gorenjsko je že v začetku oktobra 1914 prispelo več Poljakinj z otroki. Določeno število je morala sprejeti vsaka občina. Preko prvih beguncev se je potihoma razvedela resnica o slabih razmerah na galicijskem bojišču.¹⁰² 18. oktobra je škof napisal daljše pastirsko pismo, v katerem je pohvalil župnike, ki so sprejeli rusinske duhovnike iz Galicije. Pozval jih je, naj ljudem priporočajo sprejem beguncev.¹⁰³

Za begunce z Goriške in s Primorske je knezoškof Jeglič na velikonočni ponedeljek 1916 ukazal nabirko, saj so jim povsem pošla denarna sredstva, obleka in obutev.¹⁰⁴ V begunjski župniji so leta 1916 na pet krajev porazdelili 16 beguncev in 12 otrok iz Posočja. Trije so v begunstvu umrli.¹⁰⁵

Na Kranjsko je prišlo tudi več Dalmatincev in hrvaških ter črnogorskih pravoslavcev in Rusinov. V kranjskem župnišču sta bivala dva poročena rusinska grkokatoliška duhovnika z družinama iz Galicije, nekateri njuni tovariši pa še po ostalih župniščih.¹⁰⁶

Problematika beguncev je ostala aktualna do konca vojne. Decembra 1917 je knezoškof Jeglič po župnikih pozval kmečke družine, naj za čas vojne vzamejo še kakšnega begunskega otroka z Goriške. Pred prebojem soške fronte je avstro-ogrska vojska evakuirala čepovansko planoto, zato se je tudi tamkajšnji župnik Valentin Pirc od oktobra 1917 do februarja 1918 mudil v Kropi pri kapelici, nato se je vrnil k svojim ljudem, ki so se vrnili iz begunstva. Tožil je, da mu ljudje umirajo, saj so mesečno pri aprovizacijskem uradu dobivali le 1 kg moke in ½ kg zrna.¹⁰⁷

V začetku leta 1918 se je namreč začelo vračanje beguncev na Goriško. Gorenjci so odhajajočim beguncem dajali na pot semena in razna živila, zato jih je škof dal za zgled tudi ostalim prebivalcem Kranjske. Tovrstno pomoč je imel za

¹⁰¹ *Drugi splošni dan v korist vojnih grobov*, v: *LŠL* 53 (1918), št. X, str. 127.

¹⁰² S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 223.

¹⁰³ A. B. Jeglič, *Pastirski list*, v: *LŠL* 49 (1914), št. XII, str. 119.

¹⁰⁴ A. B. Jeglič, *Za goriške begunce*, v: *LŠL* 51 (1916), št. IV, str. 41.

¹⁰⁵ *ŽA Begunje na Gorenjskem, Kronika župnije Begunje*, leto 1916.

¹⁰⁶ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 221.

¹⁰⁷ *Prav tam*, str. 315.

izraz domovinske in krščanske ljubezni. Osnoval se je poseben odbor za obnovo Goriške, ki je bila v dobršni meri razrušena. Na 3. povelikonočno nedeljo 1918 je bila organizirana v ta namen po cerkvah posebna nabirka. Goričani so potrebovali zlasti vseh vrst orodja, izropane in porušene cerkve pa paramente (cerkvena oblačila) in bogoslužne posode (kelihe, ciborije).¹⁰⁸

5.2 Vojne vdove in sirote

Ob koncu vojne je oblast spoznala, da bo morala po njej poskrbeti tudi za vdove in sirote, zato je ustanovila poseben sklad. Po posameznih kronovinah so njegov namen udejanjala posebna deželna društva. Sklad je želel vdovam pomagati preživeti in ohraniti njihovo gospodarsko dejavnost (kmetijsko, obrtno), sirotam pa naj bi priskrbel primerno vzgojo in delo.¹⁰⁹

Leta 1918 je ljubljanska škofija načrtovala odprtje treh domov za vojne sirote. Društvo Dobrodelnost je v ta namen pri Grobljah kupilo graščino in jo preuredilo za dekleško sirotišnico. V Žireh je neka plemenita žena darovala istemu društvu hišo, gospodarsko poslopje in nekaj zemljišč. V Šentvidu nad Ljubljano je Patronat Vincencijeve družbe za sirote kupil hišo. Vse tri hiše je pod okrilje prevzelo Škofijsko društvo za varstvo sirot. Knezoškof Jeglič je župnikom toplo priporočal, naj podprejo prizadevanja za sirote.¹¹⁰

6 POSLEDICE VOJNE ZA PREBIVALSTVO

6.1 Draginja in pomanjkanje živil

Govorice o napadu Italije so sprožile draginjo. Krajevne hranilnice in posojilnice so dobile že januarja 1915 od Zadružne zveze poziv, naj se napravijo dvojni prepisi hranilnih vlog in posojil. Nekateri hujskači so ščuvali delavce zoper kmete, ki naj ne bi želeli prodajati pridelkov. V začetku leta v trgovinah ni bilo mogoče dobiti krušne moke. Ljudi se je začel lotevati obup in so rekli: »Bomo pa začeli krasti.« Ko je moka občasno tudi po zaslugi posredovanj župnikov le prišla, je nastal problem pri krajevnih trgovcih, ki je niso želeli vsem prodajati v enaki meri.¹¹¹ Na začetku vojne se je pomanjkanje najprej pojavilo v industrijskih krajih, kjer so delavci sicer imeli denar, kmetje pa so taktizirali s prodajo pridelkov po določenih cenah, trgovci pa so cene dvigovali.

Zaradi bližine soške fronte je že decembra 1915 na Gorenjskem primanjkovalo prašičev za zakol. Zelo težko jih je bilo dobiti, cena pa se je gibala od 2,70 do 3 K za kg. Posledično je začelo primanjkovati tudi špeha in masti. 1 kg kaše je stal 1,30 K. Tekom leta 1916 se je draginja samo še stopnjevala. Cene so pole-

¹⁰⁸ A. B. Jeglič, *Za Goriško*, v: *LŠL* 53 (1918), št. IV, str. 38–39.

¹⁰⁹ A. B. Jeglič, *Kranjsko deželno društvo c. kr. avstr. zaklada za vojaške vdove in sirote*, v: *LŠL* 53 (1918), št. X, str. 127.

¹¹⁰ A. B. Jeglič, *Za vojne sirote*, v: *LŠL* 53 (1918), št. VIII, str. 102.

¹¹¹ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 232.

tele v nebo. Primanjkovati je začelo prav vseh vrst živil, ljudem pa počasi tudi denarja. Izjema so bili močni kmetje. Med ljudmi sta začela izginjati krščansko usmiljenje in pripravljenost za dobra dela. Oblast je oderuhe skušala kaznovati, a pri tem ni bila najbolj uspešna.¹¹²

Država je že leta 1915 dala pod zaporo žito in živino, da so le-to porabili za prehrano vojaštva. Na občinah so dajali potrdila (karte) za nakup živil. Žene vpoklicanih vojakov so dobivale podporo. Oblast se je obregnila tudi ob žitno bero, ki so jo prejemale župniki in samostani. Za cerkveno rabo je odmerila potrebne količine, višek pa so morali prodati Vojnemu žitno-prometnemu zavodu. Ostro je omejila tudi krmljenje živali z žitom od bere.¹¹³

Zima leta 1916 je bila dolga in huda.¹¹⁴ Posledično so ponovno poskočile cene živil: 1 kg kruha je stal že 18 K, liter mleka 2 K, liter vina 6 K, 1 kg koruzne moke 4 K, 1 kg sladkorja 10 K, 1 kg soli 6 K, 2 jajci 1 K. Oderuške cene so skušali znižati z deželnimi dobavami moke. Bela pšenična je veljala 1,18 K, krušna 76 h, moka za kuho 50 h. Ker je živil začelo kronično primanjkovati, je bila oblast februarja 1916 prisiljena uvesti karte za sladkor. Ponekod je povsem zmanjkalo živil. Kmetje so jih lahko prodajali samo državi, žitno-prometni zavod pa jih je z zamudo posredoval trgovinam. Izjema je bila le moka. Razpasla se je črna borza, ljudje pa so se znašli in so krompir, fižol, ješprenj in proso kupovali pod roko pri kmetih. Primanjkovalo je še vedno krompirja, sladkorja in petroleja. Oblast je marca po duhovnikih in učiteljih pozvala k varčevanju z živili in poučevanju ljudi o ravnanju z njimi.¹¹⁵

Poleti 1916 je oblast prepovedala mlatiti žito, saj je najprej želela ugotoviti, kolikšen je bil dejanski pridelek. Županstva so morala poročati tudi o načrtovani količini sena, otave in slame, ki naj bi se pridelali in koliko živine redijo kmetje. Na ta način so prišli do podatkov, ki so služili za zaseg krme s strani države, ki jo je slabo plačala. Oktobra je bila pred zaporo tudi prodaja prašičev in ostale živine, ki se je ni smelo prodajati posameznikom, ampak za to ustanovljenemu deželnemu organu.¹¹⁶

Oktobra 1916 je poveljstvo 5. armade zaprosilo ordinariat, naj pri duhovnikih posreduje, da bodo verniki podpirali vojaške naredbe za dobavo krmil in stelje za vojaške konje in klavno živino. Vojaška uprava naj bi za metrični stot plačevala 4 K, za dovoz do 5 km 1 K, nad 5 km pa 2 K, za metrični stot butaric pa 50 h.¹¹⁷

¹¹² Prav tam, str. 249, 250, 271.

¹¹³ Žitna bera, v: *LŠL* 51 (1916), št. IV, str. 40; *Krmljenje z bernim žitom*, v: *LŠL* 51 (1916), št. IV, str. 41.

¹¹⁴ ŽA Begunje na Gorenjskem, *Kronika župnije Begunje*, leti 1915 in 1916.

¹¹⁵ *Varčujte z živili*, v: *LŠL* 51 (1916), št. 4, str. 39.

¹¹⁶ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 253, 257, 267, 272.

¹¹⁷ *Dobava krmil in stelje*, v: *LŠL* 51 (1916), št. XI, str. 113.

V začetku leta 1917 se je preskrba prebivalstva malenkostno izboljšala, a se je po trgovinah za denar dobilo le malo blaga. Ljudje so se morali znajti po svoje in so prakticirali blagovno menjavo. Primanjkovalo je zlasti usnja in podplatov za obutev, saj je skoraj vse šlo za vojsko. Trgovci so tekom vojne bogateli, množice pa so vedno bolj trpele pomanjkanje in stradale. Blago za obleko se je v enem dnevu tudi po trikrat podražilo, saj je denar zaradi inflacije začel občutno izgubljati vrednost. Mernik pšenice je na Gorenjskem stal 50–74 K.¹¹⁸

Marca 1917 je oblast ponovno ukazala oddati viške žita in otrobov vojno-žitnemu prometnemu zavodu. Duhovniki naj bi ljudi prepričali, da bi se predpisana oddaja izvršila redno in mirno.¹¹⁹

Lakota je zaradi suše ponovno pritisnila poleti 1917, zlasti med delavci. Aproxizacija je zanje skušala priskrbeti do 8 kg živil mesečno, za ostale pa občine do 4 kg. Primanjkovalo je sladkorja. Nekatere družine so skopo odmerjene obroke hitro pojedle, potem pa so njihovi člani jedli solato in pili s cikorijo obarvano vodo. Mnogi so zaradi pokvarjene in slabe moke začeli bolehati na želodcu, pojavila se je griža ... Delavci so hodili prosjačit za hrano h kmetom, ki pa je niso dali rade volje, saj so jo morali oddajati oblastem po nizkih cenah. Delavci so zaradi draginje in pomanjkanja postali kmetom sovražni. Kmetje so postali zaskrbljeni, saj je z letino v vsakem oziru slabo kazalo. Bali so se tudi pomanjkanja krme in posledične prodaje živine.¹²⁰

V začetku leta 1918 je draginja postala že neznosna. Trgovine so bile prazne, živila so bila zelo draga. Za denar se skorajda ni moglo dobiti ničesar, saj je izgubil vrednost. Vsa menjava je večinoma potekala po sistemu blago za blago. Ljudje z Gorenjske so zato začeli odhajati po raznovrstno blago, živila in dobrine v zasedeno Benečijo. Bali so se lakote, ki je prizadela posamezne pokrajine cesarstva. Pomnožile so se tatvine živeža. Najbolj pogumni so začeli odpirati vagone, vojaki pa so kradli po kmetih. Navadni ljudje so iz aprovizacije dobivali le še 4 kg moke na mesec.¹²¹

7 VPLIV VOJNE NA VERSKO ŽIVLJENJE

7.1 Prva navodila knezoškofa Jegliča

Na začetek vojne se je 5. avgusta 1914 odzval ljubljanski knezoškof dr. Anton B. Jeglič s kratkim pastirskim pismom. Duhovnikom je naročil, naj ob nedeljah po pridigi in po litanijah dodajo tri molitve »ob času vojske« iz cerkvenega molitvenika. Pri pridigah naj bi podajali tolažilne nauke za ljudi. Z občinskimi odbori naj bi poskrbeli za pomoč ženam in otrokom, ki so potrebovali pod-

¹¹⁸ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 282–283, 293.

¹¹⁹ *Oddaja žita zavodu za promet z žitom*, v: *LŠL* 52 (1917), št. V, str. 52.

¹²⁰ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 289–300.

¹²¹ Prav tam, str. 314.

poro. Vernikom je sporočil, da je vojna proti Srbiji pravična. Danes vemo, da nobena vojna ni pravična. Škofova uslužnost oblastem je bila sprva neizmerna. Cesarja je opravičeval, da je bil prisiljen napovedati vojno morilcem prestolonaslednika. Seveda se je zavedal tudi gorja. Vernike je pozval, naj molijo doma in v cerkvi za sijajne zmage avstrijskega orožja in za srečno vrnitev mladeničev in mož iz vojne. Čas vojne je označil za čas pokore za grehe posameznikov, narodov in držav ter kot priložnost za dela krščanske ljubezni do bližnjega. Ljudi je spodbujal, naj pomagajo drug drugemu, trgovce pa posvaril pred zlorabo nastalega položaja. Knezoškof se je v pismu obrnil tudi na otroke in jih pozval k pobožnosti do Jezusovega in Marijinega Srca.¹²²

Zaradi vojnih dogodkov se je komaj opazila sprememba na sedežu sv. Petra. Novi papež Benedikt XV. je vernikom o vojni in miru spregovoril v posebni okrožnici. V njej je nanizal glavne vzroke in poudaril pomanjkanje dobrote ter ljubezni med narodi. Za 7. februar 1915 je papež ukazal molitev za mir pred Najsvetejšim.¹²³

Knezoškof Jeglič je duhovnike opozoril, naj v vojnem času posvetijo pozornost šoli in mladini, ki naj jo odvrnejo od morebitnega popivanja in veseljačenja. Tolažijo naj tudi žene padlih in ranjenih, ostale pa spodbujajo k zakonski zvestobi. Stari ljudje naj bi pomagali po svojih močeh. Duhovniki naj bi ohranjali delovanje cerkvenih društev, zlasti pa Patronata sv. Vincencija, ki ga je škof priporočal za podpiranje vdov in sirot. Naročil je tudi skrb za katoliško gibanje, ki naj bi v svoje vrste zajelo vse katoličane. Vojne dogodke je škof naročil popisati v župnijske kronike.¹²⁴

7.2 Versko življenje v vojnih razmerah

Vojna je sprva v zaledju malo vplivala na versko življenje po župnijah. V prvih mesecih vojne so v cerkvah pogosto molili rožni venec, da bi izprosili zmago »našemu orožju«. Čestokrat so ljudje hodili zvečer v procesiji molit rožni venec h kapelicam. Procesije in romanja je morala odobriti oblast. Ko je vreme jeseni postalo neprijazno, so s tovrstnimi pobožnostmi prenehali. Priredili so tudi več vojnih romanj k bližnjim romarskim cerkvam. Zmage na bojnem polju so pospremili s *Te Deum* – zahvalno pesmijo ali pa z nedeljskimi zahvalnimi bogoslužji.

Deželni odbor je preko župnij organiziral krajevne odbore za pomoč družinam vpoklicanih. Pobiranju prispevkov za Rdeči križ se je po cerkvah pridružilo še pobiranje za prizadete družine.¹²⁵ Nekatere nespametne žene so podporo

¹²² A. B. Jeglič, *Duhovnikom in vernikom*, v: *LŠL* 49 (1914), št. IX, str. 101–102.

¹²³ A. B. Jeglič, *Molitev za mir, zapovedana od sv. Očeta*, v: *LŠL* 50 (1915), št. II, str. 47.

¹²⁴ A. B. Jeglič, *Čč. Gospodom duhovnikom za leto 1915*, v: *LŠL* 50 (1915), št. I, str. 9–14.

¹²⁵ *Pomoč družinam rezervistov*, v: *LŠL* 49 (1914), št. X, str. 109.

neodgovorno zapravljalje in se celo upijanjale, nad čemer se je zgražal tudi knezoškof. Ljudi je 18. oktobra pozval, naj se varujejo sovražnosti srca in trdosrčnosti do bližnjega. Obžaloval je tudi, da še ni zmage in »da je premnogo naših padlo.« Vernike je spodbudil k pravi molitvi in vdanosti v Božjo previdnost. Za poživitev verskega življenja je knezoškof duhovnike navduševal, naj organizirajo sv. misijone. Zelo je bil vesel, da noben duhovnik ni bil obsojen zaradi izdaje in zaprt.¹²⁶

Versko življenje je sčasoma postalo okrnjeno, saj so bili moški večinoma na fronti. Ženske so se versko poglobljale, za to pa je bilo veliko priložnosti, saj so med vojno cvetele različne pobožnosti: npr. molitvene tridnevnice za mir, rožnovenske tridnevnice, pobožnosti na čast Marije Kraljice miru, tridnevnice za mir na čast Presv. Srcu Jezusovemu, šmarnice in različne vojne pobožnosti, ki so bile predpisane, da se opravijo na isti dan po vsej škofiji. Za cesarjev god, 4. oktobra 1914, je knezoškof Jeglič ukazal po župnijah celodnevno češčenje sv. Rešnjega telesa za srečen izid vojne, kar se je v naslednjih letih večkrat ponovilo.¹²⁷ 6. januarja 1915 se je izvršila posvetitev Presv. Jezusovemu Srcu, ki so jo izvedle vse avstrijske škofije. Zanj je bila izdana posvetilna molitev. Posebno slovesno se je obhajala v ljubljanski stolnici kot posvetitev Kranjske ob navzočnosti škofa, kanonikov, duhovščine, politikov in ljudstva.¹²⁸ Zelo priljubljena je med vojno postala pobožnost na čast Lurški Materi Božji. Za članice dekliških Marijinih družb so med vojno pripravljali duhovne vaje. Vse so bile navadno združene tudi s prejemom odpustkov. Pri vodenju duhovnih vaj so se izkazali redovniki.

Celonočna molitev pred Najsvetejšim se je ob grmenju topov 16. in 17. avgusta 1915 odvijala na Brezjah. Udeležili so se je politiki SLS: dr. Ivan Šušteršič, dr. Evgen Lampe in dr. Anton Korošec, pontifikalno mašo za cesarja ob njegovem 85. rojstnem dnevu pa je daroval knezoškof dr. Anton B. Jeglič.

Knezoškof se je s pastirskim pismom jeseni 1915 ponovno obrnil na vernike. Upanje na zmago je bilo živo, a hkrati ga je zameglevala realnost, zato je že začel govoriti o častnem miru za Avstrijo. Ozrl se je na trpljenje pregnanih Primorcev, zato je vernike pozval, naj pomagajo beguncem. Ožigosal je oderuštvo, ki je zavladalo po mestih in podeželju.¹²⁹ Kmalu zatem je opozoril na silno trpljenje Poljakov, ki so bili v zgodovini branik krščanstva. Na ta način je dal ljudem vedeti, da so vojne stiske deležni tudi ostali narodi.¹³⁰

¹²⁶ A. B. Jeglič, *Pastirski list*, v: *LŠL* 49 (1914), št. XII, str. 120–121.

¹²⁷ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 223.

¹²⁸ A. B. Jeglič, *Posvetitev presvetemu srcu Jezusovemu*, v: *LŠL* 50 (1915), št. I, str. 15; *Posvetitev naše dežele presv. Srcu Jezusovemu*, v: *LŠL* 50 (1915), št. II, str. 49.

¹²⁹ A. B. Jeglič, *Vernikom*, v: *LŠL* 50 (1915), št. X, str. 107.

¹³⁰ A. B. Jeglič, *Usmilite se Poljakov*, v: *LŠL* 50 (1915), št. XI, str. 115–117.

Ponekod so vsak dan molili križev pot za vojake. Ljudi je septembra 1915 prizadel požig priljubljenih božjepotnih cerkva na Višarjah in Sveti gori, kar je še podžgalo gnev proti Lahom. Med vojno so ponovno oživele krajevne božjepotne cerkve, saj so k njim prihajale procesije iz različnih krajev. Že v letu 1916 so procesije dobile spokoren značaj zadostitve za mnoge grehe, ki so se dogajali med vojno. Prošnje za zmago v vojni so postopoma preglasile prošnje za mir.

Predpisi glede porok so ostali nespremenjeni, le vpoklicani vojaki so dobili spregled od oklicev. Župniki pa so morali paziti, pod čigavo jurisdikcijo so spadali, saj je imela avstro-ogrska vojska svoj ordinariat z vojaškimi kurati.¹³¹ Dopuščene so bile tudi poroke po pooblaščenju.¹³² Posebno poglavje so predstavljale poroke ogrskih državljanov.¹³³ Poroke z vojnimi ujetniki niso bile dovoljene.¹³⁴ So se pa nekateri naši vojaki poročili za časa svojega ujetništva v Rusiji. Znan je celo primer, da se je mož kot ujetnik poročil z Rusinjo, potem pa je po vojni zopet prišel nazaj k svoji ženi in družini. O »ruski poroki« in tamkajšnjih dveh otrocih je domačim spregovoril šele na smrtni postelji. Omenjene problematike se je zavedal tudi apostolski vojni superiorat.¹³⁵ Naj kot zanimivost omenimo, da so se med vojno začeli poročati tudi Romi, ki so poprej živeli v priležništvu. V cerkveni zakon jih je prignala vojna. Poročena žena je namreč, zlasti če je mož padel, uživala posebno državno podporo.¹³⁶

Duhovniki so dobili za spovedovanje vojakov na razpolago spovedno knjižico s spovednimi molitvami v 14 jezikih. Tudi vojaški kurati so prejeli posebna pooblastila za spovedovanje za čas vojne.

Da bi duhovščina vzdrževala stik z rojaki vojaki, je knezoškof močno priporočal, naj podprejo tisk lista *Pozdrav iz domovine*, ki se je tiskal v 20.000 izvodih, od katerih jih je šlo 14.000 na bojišča, ostali pa v bolnišnice.¹³⁷

Jeglič je ljudem svetoval spokornost, molitev, pokoro in razna dela telesnega usmiljenja. Duhovnikom je naročil uvedbo dodatnih molitev pri mašah in ljudskih pobožnostih. Za Rdeči križ se je nabralo 60.000 K, za Bolgare 5000 K, za Poljake 29.000 K, za pomoč vdovam in sirotam 30.000 K, za begunce 5000 K in za zimsko obleko vojakom 11.000 K. Nabirke so bile načrtovane tudi za naprej. Duhovnikom je naročil, naj s prižnice delujejo splošno, v posameznih primerih pa zasebno. Mladino naj bi vzgajali v ljubezni in navdušenju do ljudi in domovine, zato je duhovnike pozval k organiziranju mladih in k vsestranskemu cerkvenemu in socialnemu delovanju. Pri sv. mašah naj bi se spominjali duš

¹³¹ Več o tem glej: Miha Šimac, *Vojaški duhovniki iz slovenskih dežel pod habsburškim žezlom*, v: AES 36 (2014).

¹³² *Poroke v vojnem času*, v: LŠL 50 (1915), št. III, str. 55, 57; *Vojaške poroke, posebno črnovojnikov*, v: LŠL 51 (1916), št. X, str. 102–103.

¹³³ *Poroke ogrskih državljanov v Avstriji ob času vojne*, v: LŠL 50 (1915), št. X, str. 111.

¹³⁴ *Zakoni z vojnimi ujetniki zabranjeni*, v: LŠL 52 (1917), št. IX, str. 90–91.

¹³⁵ *Poroke avstrijskih ujetnikov na Ruskem*, v: LŠL 53 (1918), št. VIII, str. 100.

¹³⁶ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 292–293.

¹³⁷ Anton B. Jeglič, *Pozdrav iz domovine našim vojakom na bojišču*, v: LŠL 51 (1916), št. III, str. 31.

padlih. Razširila se je tudi prva ideja o postavitvi spominskih plošč, za kar naj bi se ustanovil poseben sklad, iz katerega naj bi jih po vojni postavili. Duhovnikom je ponovno naročil pisanje spominskih knjig – kronik, kamor naj bi se vpisovali tudi statistični podatki o padlih.¹³⁸

Duhovniki pa so seveda imeli opravka s konkretnimi problemi ljudi. Škofa so vpraševali, kaj storiti s spovedanci, ki so se odtegovali služenju vojaščine? Nekateri so imeli pripombe nad številnimi nabirkami. Postali so neke vrste posredniki med ljudmi in oblastmi. Mnogi so že čutili posledice vojne in so s skrbjo zrl v prihodnost. Nekatere je skrbela usoda cerkvenih arhivov, matičnih knjig in cerkvenih dragocenosti v primeru sesutja fronte. Opažali so, da so otroci postajali nepokorni in so celo med sv. mašo ostajali izven cerkve. Med ljudmi se je razširila miselnost, da je 6. Božja zapoved odpravljena, da so duhovniki krivi vojne, ker cesarju dajejo denar, da se more vojskovati ... Duhovniki so bili vpeti v socialno in politično delovanje, kar je škof posebno cenil.

Jeglič je duhovščino in vernike pozval, naj se v postnem času 1916 pridružijo papeževi pobudi za zaustavitev strašnega prelivanja krvi z molitvijo, postom in pokoro. Za veliki petek naj bi priredili posebno molitveno uro, da bi skupaj s sv. očetom trkali na srce usmiljenega Boga.¹³⁹

Dnevi darovanja za invalide, sirote in vdove so potekali od 4. do 8. oktobra 1916. Njihov cilj je bila ustanovitev sklada za sirote in vdove. Domov se je vračalo tudi vse več vojakov, ki so zboleli za jetiko. Njim je veljala posebna skrb. Za uspeh akcije so po občinah ustanovili posebne agitacijske odbore.¹⁴⁰ Za invalide se je po cerkvah redno pobiralo vsako zadnjo nedeljo v mesecu. Od novembra 1916 se je četrtno zbranega denarja namenilo za knjige, ki so jih pošiljali vojakom na fronto.¹⁴¹ Akcija je uspela. Knezoškof je do konca februarja 1917 vojakom odposlal za 2647 K knjig in rožnih vencev, osnoval pa je tudi poseben odbor za vojaško berivo. Duhovnike je pozval, naj pregledajo svoje knjižnice in iz njih odberejo za vojake primerne knjige.¹⁴²

Ljudi je oktobra 1916 vznemirila prepoved prižiganja sveč na grobovih za praznika vseh svetih in vernih duš. V zraku je visel tudi odvzem zvonov, zato so ljudje tovrstne ukrepe razumeli kot boj proti Cerkvi.

V začetku leta 1917 so avstrijski škofje izdali skupno pastirsko pismo, v katerem so vernike opominjali k živi veri v Boga, k upanju in krščanski ljubezni. Ljubljanski knezoškof je za februar po vseh župnijah zapovedal primerne govore v zvezi s pastirskim pismom. Župnikom je naročil, naj vernike po sta-

¹³⁸ Anton B. Jeglič, *Duhovnikom*, v: *LŠL* 51 (1916), št. IV, str. 33–36.

¹³⁹ A. B. Jeglič, *Duhovnikom in vernikom*, v: *LŠL* 51 (1916), št. IV, str. 42–43.

¹⁴⁰ A. B. Jeglič, *Dnevi darovanja od 4. do 8. oktobra 1916*, v: *LŠL* 51 (1916), št. IX, str. 95–96.

¹⁴¹ A. B. Jeglič, *Mesečne zbirke*, v: *LŠL* 51 (1916), št. XI, str. 112–113.

¹⁴² A. B. Jeglič, *Nabirka za invalide in vojaško berivo*, v: *LŠL* 52 (1917), št. IV, str. 45.

novih povabijo k prejemu sv. zakramentov ter k nadaljevanju vpeljanih molitev za čas vojne. Žalostilo ga je, da sovražniki niso sprejeli cesarjeve ponudbe za razgovore o koncu vojne in miru. Zaslutil je, da hočejo staro Avstrijo skupaj s katoliško vladarsko rodbino vred uničiti.¹⁴³ Duhovnike in redovnike je pozval, naj sestavijo zapisnike o svojih raznoterih medvojnih dejavnostih, da bi bila iz njih razvidna njihova prizadevnost. Prav tako je podal vsebinska poglavja za pisanje *Promemorij*.¹⁴⁴

Cerkvena predstojništva so od oblasti dobila ukaz, da so morala skrajno varčevati z oljem in svečami. Raba oljčnega olja za razsvetljevanje cerkva ni bila več dovoljena.¹⁴⁵ Za praznika vseh svetih in vernih duš leta 1917 na pokopališčih skorajda ni bilo sveč, ker grobovi niso smeli biti razsvetljeni. Svečka je nekdanj stala 12 h, njena cena pa je poskočila na 1 K, a sveč ni bilo mogoče kupiti. Prav tako ob koncu vojne duhovniki niso mogli dobiti pravega kadila, zato so uporabljali smrekovo smolo, ki so ji primešali sivko. 100 l mašnega vina je stalo 700 K ...

Leta 1917 bi moralo biti redno birmanje v radovljiški dekaniji, a ga zaradi bližine soške fronte in številnega vojaštva ni bilo. Kanonično vizitacijo je opravil kar dekan. Birmanje je knezoškof Jeglič zato opravil na Dolenjskem.

Med prvo svetovno vojno je nastala po župnijah težava s petjem in orglanjem, ker so številni organisti morali v vojsko. V Begunjah so imeli srečo in so problem rešili tako, da je nedeljske maše na orglah spremljala sestra Alojzija iz bližnje ženske kaznilnice.¹⁴⁶

7.3 Kvarni vplivi in moralne posledice vojne

Že novembra 1915 je knezoškof Jeglič spregovoril o kvarnih posledicah vojne, ki jih je takole kategoriziral:

1. doma: podivjanost in trma otrok; pohujšanje žensk in deklet, kjer so bili nastanjeni vojaki; razdor med kmeti in delavci, revnimi in bogatimi; napetost in nezaupanje do SLS in Gospodarske zveze zaradi živil; nevolja zoper duhovnike in Cerkev; pretrgano društveno življenje.
2. pri vpoklicanih: preklinjanje; posurovelost in prezir duhovniške oblasti; alkoholizem; nečistost in spolne bolezni; življenje brez sv. zakramentov; mlačnost v veri.

Za čas po vojni je škof predvidel naslednje posledice: popivanje, preklinjanje, ponočevanje in posurovelost mladeničev; sovražno delovanje nasprotnikov zoper Cerkev in duhovnike; spodkopavanje verskih in političnih organizacij; razdor v SLS. Zoper posledice je priporočal naslednje ukrepe: poživitev in po-

¹⁴³ A. B. Jeglič, *Orate, fratres!*, v: LŠL 52 (1917), št. II, str. 23.

¹⁴⁴ *Promemorija* je bilo župnikovo poročilo škofu za kanonično vizitacijo, ki se je opravljala na 5–6 let.

¹⁴⁵ *Oljivo olje za razsvetlavo*, v: LŠL 52 (1917), št. V, str. 53.

¹⁴⁶ ZA Begunje na Gorenjskem, *Kronika župnije Begunje*, leto 1915.

globitev strogo krščanskega življenja; Marijin vrtec in Marijine družbe; rast izobraževalnih društev; natančen pouk odličnih mladeničev in mož; preprečiti razcep v SLS.¹⁴⁷

V začetku leta 1916 je Jeglič duhovnikom naročil, naj posebno skrb posvetijo moški mladini. Bal se je, ker naj bi država z vojaško vzgojo nadaljevala tudi po vojni, zato jo je želel prehiteti.¹⁴⁸

Strašne vojne ni hotelo biti konec. V prvih mesecih leta 1916 je knezoškof navzven še verjel v avstrijsko zmago, navznoter pa je začel razmišljati o rezervnem scenariju in je nanj pripravljaj ljudi. Skrbelo ga je glasno in vedno pogostejše mrmranje čez Boga, kakor da bi bil On glavni krivec za vojno. V pastirskem pismu je vernikom skušal razložiti, zakaj Bog dopušča vojno gorje: 1. ker imamo ljudje svobodno voljo; 2. ker ima Bog pri tem najsvetejše in za ljudi koristne namene; 3. da bodo ljudje gradili prihodnost na temelju dobrih sklepov. Škofa so zaskrbele govorice o hudi razuzdanosti v nekaterih krajih. V tolažbo mu je bilo dejstvo, da so poročene žene večinoma ostajale zveste možem, dekleta pa so s pomočjo Marijinih družb varovala deviško čast.¹⁴⁹

Zaradi pomanjkanja so ponekod ljudje segali tudi po tuji lastnini, pri čemer celo zapuščeni vojaški objekti niso bili izjeme. Iz njih so odnašali še uporabne predmete in deske, kar je oblast strogo prepovedala.

V povezavi z vojaškimi vežbališči so se v zaledju soške fronte začele dogajati nesreče z neeksplodiranimi minami, granatami in ostalimi izstrelki. Oblasti so prebivalstvo šele po prvih nesrečah začele opozarjati na tovrstno nevarnost, ki so ji bili izpostavljeni zlasti otroci. Opozorila niso vedno zalegla, zato so bile nesreče relativno pogoste.¹⁵⁰

Posledice vojne je jeseni 1916 dobro orisal sostrski kaplan Franc Jaklič. Zapisal je, da je vsaka nova mobilizacija še dodatno izpraznila vasi. Sorodniki so z žalostjo prebirali dopisnice z obvestili o padlih, pogrešanih in ranjenih. Pri majhnih otrocih je v otroško brezskrbnost vstopila kruta vojna. Pri njihovi vzgoji se je poznala odsotnost očetov in starejših bratov, pa tudi stalen jok ali žalovanje mater, kar je vplivalo na njihov duševni razvoj. Zaradi pomanjkanja hrane je trpel tudi njihov telesni razvoj. Usihati je začela skupna družinska molitev. Umanjkanje očetove avtoritete mati pri vzgoji ni mogla nadomestiti. Ob pogledu na skrb in žalost, ki sta bili zarisani na obrazih mater, so otroci občutili resnobo. Njihova molitev je postala konkretna, saj so molili za očeta ali brata v vojski. Utrjevala se je ljubezen do družinskih članov in njihova medsebojna

¹⁴⁷ A. B. Jeglič, *O slabih posledicah vojske*, v: *LŠL* 50 (1915), št. XII, str. 131–133.

¹⁴⁸ A. B. Jeglič, *Duhovnikom*, v: *LŠL* 51 (1916), št. I, str. 1–3.

¹⁴⁹ A. B. Jeglič, *Pastirsko pismo*, v: *LŠL* 51 (1916), št. II, str. 13–17.

¹⁵⁰ *Prepoved uporabljanja ali poškodovanja nerabljenih vojaških stavb*, v: *LŠL* 51 (1916), št. V, str. 55; *Previdnost pri najdenih izstrelkih in strelivu*, v: *LŠL* 51 (1916), št. V, str. 55; *Ročne granate*, v: *LŠL* 52 (1917), št. VI, str. 63.

povezanost. Krušne karte so otroke iz bogatejših družin spodbudile, da so bolj cenili vsakdanji kruh. Žal pa so se v otroške igre vtihotapile vojaške vsebine, saj so se otroci radi igrali z noži, sabljami in lesenimi puškami. Morali so poprijeti za delo, ki je nemalokrat presegalo njihove moči. Pri skupnem delu z odraslimi so bili izpostavljeni pohujšanju, saj so jim kletvine in opolzko govorjenje ostajali v spominu. Zaradi pomanjkanja obutve otroci pozimi ali v dežju pogosto niso prihajali k sv. mašam.

Duhovniki so bili zaskrbljeni nad kvarnim vplivom vojne na mladeniče in dekleta. Morali so trdo delati. Kljub temu so že 14-letniki segali po cigaretah in alkoholu, kar je bilo pred vojno značilno za mladeniče po 18. letu starosti. Tudi kletvine niso bile redkost. Dekleta so imela manj prilike za greh. Nevarnost je predstavljal predvsem dopust njihovih izbrancev, katerim so obljubile, da jih vzamejo po vojni, pa je potem prihajalo do predčasnih nosečnosti. Duhovniki so opazili, da so dekleta ob priložnosti prihoda očeta ali brata na dopust zahajale z njimi v gostilne. Nekatere so se tudi prekomerno lišpale. Kot pozitivno posledico so duhovniki opazili, da so mladeniči in dekleta med vojno bolj molili in bolj redno prejemali sv. zakramente.

Pri ženskah se je pobožnost samo še povečala. Matere so prosile za sinove, žene za može. Postale so še bolj pravične in svete. Le nekatere so se zaradi obilice denarja vdale razsipnosti in uživanju. V krajih, kjer je bilo nastanjeno vojaštvo, je bila velika nevarnost za prešuštvo. V Kamniku in Škofji Loki je oblast večje število žensk pozvala na zdravniški pregled zaradi morebitnih spolnih bolezni. Duhovniki niso odobravali onanizma, ki se je pojavil iz skrbi pred nezaželeno nosečnostjo. Na žene je padlo pretežno breme vodenja posestev in družin v vojnih razmerah.¹⁵¹

Načeloma so se dekleta in žene po zaslugi Marijinih družb med vojno dobro držale in niso zapadale v pregrehe z vojaki, begunci in ujetniki. Moralni prestopki so bili glede na razmere redki. Le tu in tam se je v kateri izmed župnij zgodilo, da so bile težave z javno moralo. Na splošno so župniki moralno stanje ocenjevali kot dobro.

Seveda pa so bile tudi izjeme. Kroparski župnik Oblak je ljudem 26. novembra 1917 oznanil: »Govori se, da hodijo k nam v Kropo iz okolice ljudje drugih narodnosti, da v Kropi jedo, popivajo, plešejo in potem cele noči prežive za denar pri nekaterih ženskah. Nekatere ženske: vdove, omožene in samske so jim v Kropi rade volje za vse na razpolago in jih celo vabijo in za njimi tekaajo. Povem: dekletom je zunaj hiš se muditi zvečer postavno prepovedano, godba in ples po hišah je brez dovoljenja prepovedana; javno vlačugarstvo je oblastveno prepovedano, zlasti ker se lahko zatrosijo nalezljive bolezni. Zato se bodo vse te

¹⁵¹ Franc Jaklič, *Dobre in slabe posledice vojske*, v: *LŠL* 51 (1916), št. XII, str. 119–122.

vlačuge – o katerih se govori, naznanile okrajnemu glavarstvu, da se postavijo pod policijsko nadzorstvo in od zdravnika preiščejo, da se obvarujemo bolezni. Žalostno, največja sramota za nas vse, da se more kaj takega govoriti o nas, kar se ne godi v Podnartu, ne na Dobravi, ne v Kamni gorici, sram me je pred svetom, da sem župnik takega kraja. Gorje vam, gorje, a tudi vsem, ki to na kak način podpirate.«¹⁵²

Dobri možje in fantje so tudi v strelskih jarkih večinoma ostali isti. Molitev se je pri njih le še okrepila, saj so bili mnogi rešeni na čudežen način. Na kapah so številni nosili Marijino svetinjo. Spreobrnili so se tudi nekateri možje in fantje, ki so bili pred vojno versko mlačni. Kdor pa je bil že prej pokvarjen, se je iz vojne vrnil še bolj. Posurovelost iz vojske so takšni ponesli domov. Za Boga jim ni bilo mar, zato so mnogi moralno nizko padli in se vdajali razuzdanosti. Razširile so se kletvine vseh vrst, ki jih naš narod pred vojno ni poznal. Ujetniki so se v Rusiji seznanili tudi s pravoslavljem, zato je nekatere duhovnike skrbelo, kako bo z njihovo katoliško vero po vojni.

Možje so se v bojih utrdili, zato na njihovo čustvovanje vojna ni toliko vplivala. Tisti, ki so ostali doma, so bili prisiljeni trdo delati. Med sosedi se je utrdila medsebojna vzajemnost. Družile so jih skrb, žalost in potrnost. Preostali možje so bolj hodili k sv. maši in zakramentom kot prej. Pozitivna posledica vojne je bila na kmetih vidna v povečanju zaslužka, žene vpoklicanih pa so dobivale tudi podporo. Marsikatera kmečka družina si je opomogla od zadolženosti. Prej je kmet za 5000 K dobil hišo in manjše posestvo, med vojno pa je bila to cena za par volov. Tudi država se je zavedala, da vojak ne bo zmagoval, če ne bo imel kruha in mesa. Meščani so med vojno prvič spoznali, da trgovina in tovarna nista vse. Na podeželju je bil vir telesnega in moralnega zdravja in žive vere.

Moč države je silno narasla. Maksimirane cene so ubijale veselje do dela, saj so bili kmetje že takrat tržno naravnani. Vzdihovali so: »Kaj bom delal, drugi bodo pa poceni vzeli. Kaj bom redil živino, ko bo prišel trener,¹⁵³ pa bo vzel kravo, ki je za pleme najboljša!«

»Dobre« plati vojne so bile v tem, da so vojaki spoznali tuje dežele in narode. Zaradi pisanja pisem so se navadili brati in pisati. Draginja je napravila življenje bolj preprosto, domača hrana pa je prišla bolj do veljave. Skopuške duhovnike so ljudje začeli sovražiti, radodarni pa so postali še bolj priljubljeni. Zaradi mirovnih prizadevanj je pri ljudeh narasel tudi vpliv papeža Benedikta XV.¹⁵⁴

Med nova orožja prve svetovne vojne so spadala tudi letala. 14. avgusta 1917 so italijanska letala napadla obrate jeseniške železarne na Javorniku, a so bombe zadele tudi Koroško Belo, ki je pogorela do tal – 45 hiš z gospodarskimi

¹⁵² S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 311.

¹⁵³ Trener je bil vojaški pratežnik – vojak, dodeljen pomožni enoti, ki je oskrbovala operativne enote s sredstvi za življenje in boj.

¹⁵⁴ F. Jaklič, *Dobre in slabe posledice vojske*, str. 123.

poslopji in župnijska cerkev. Škoda je bila ocenjena na ok. 400.000 K. Pomoč za prizadete prebivalce je zbirala celotna Kranjska, razdeljevalo pa jo je radovljiško okrajno glavarstvo. Prispevke so pobirali tudi po cerkvah.¹⁵⁵

Vojna je vse vojskujoče se strani izčrpala do konca. Naveličanost nad njo je botrovala številnim nemirom, ki jih je sprožilo pomanjkanje. Vojaki so se upirali, ljudje po mestih pa so množično demonstrirali zaradi stisk in lakote. Najbolj je med ljudmi odmeval upor 17. polka v Judenburgu maja 1918. Uprl se je tudi 97. polk v Radgoni. Lačni vojaki se niso hoteli več bojevati. Ljudje so proti koncu vojne ponekod postali podivjani, vera in morala sta začeli pešati. Boga in vojno so preklinjali z najgršimi izrazi. Zadnje vojne mesece je zaznamovalo tudi vračanje ujetnikov iz ruskega ujetništva in beguncev na razrušeno Goriško.

Mir z Rusijo, Ukrajino in Romunijo je bil le slab obliž na vojskovanje z Italijo, ki se je vleklo še naprej. Vojaki na italijanski fronti naj bi živeli nemoralno, kar naj bi botrovalo porazom. Tudi na Tirolskem je šlo vse slabše. Ljudi se je polastil strah, da bo Avstro-Ogrska podlegla. Bali so se tudi komunistične revolucije, ki se je zgodila v Rusiji. Ljubezen do Avstrije se je ohlajala. Trumbičevo¹⁵⁶ propagando za novo jugoslovansko državo so jemali z nenaklonjenostjo, saj so ostajali zvesti majniški deklaraciji, ki je zahtevala jugoslovansko državo pod habsburškim žezlom. Nazadnje so Nemčija, Avstro-Ogrska in Turčija morale sprejeti točke ameriškega predsednika Wilsona, na podlagi katerih so se začela mirovna pogajanja.

Med narodi Avstro-Ogrske so se razvili strastni prepiri. Stranke so si v parlamentu prizadevale, da bi za svoje narode dosegle čim več ugodnosti. Politični razdor se je čutil tudi na Kranjskem in je imel vpliv na versko življenje, saj je bila vanj vključena duhovščina s svojim škofom vred. Posledično se je pojavila needinost med duhovniki in škofom, kar je Jegliča zelo prizadelo. Zbal se je, da se bo politični razdor med duhovniki prenesel tudi na cerkveno in izobraževalno dejavnost. Zato je svoje postopanje duhovnikom pojasnil. Majniški deklaraciji je pripisal izreden pomen za Slovence, čeprav so ji očitali nedomovinske in izdajalske namene. Bila je deklaracija za Avstrijo in habsburško dinastijo. Na pobudo sv. očeta se je tudi na Slovenskem začelo mirovno gibanje.

Jeglič je opravičeval tudi svoj odnos do deželnega glavarja dr. Ivana Šušteršiča, ki je 22. novembra 1917 razpustil SLS in ustanovil Kmečko stranko. Jeglič je razdor želel omejiti, zato je podprl ohranitev SLS, ki je dobila novo načelnštvo, a hkrati naročil, naj ostane v zvezi s tistimi, ki so prestopili v novo stranko.¹⁵⁷

¹⁵⁵ *Nabirka za pogorelce na Koroški Beli*, v: *LŠL* 52 (1917), št. IX, str. 54–55.

¹⁵⁶ Ante Trumbić (1864–1938) je bil hrvaški pravaški politik, ki je bil sprva jugoslovansko usmerjen, kasneje pa je se vrnil k ideji hrvaške državnosti.

¹⁵⁷ A. B. Jeglič, *Gospodom duhovnikom*, v: *LŠL* 53 (1918), št. I, str. 12–14.

Jeseni 1918 je ogromno otrok zbolelo za t. i. špansko boleznijo. Obolele so silno boleli glava, želodec, čreva, iz nosa jim je tekla kri, temu sta se pridružila bljuvanje in kašelj, nazadnje še pljučnica, ki je mnoge pahnila v prerani grob.

Zadnji tedni vojne so se odvili v naglici. Cesarjev manifest narodom je pri slovenskih politikih naletel na gluha ušesa. Habsburški Jugoslovani so v Zagrebu oblikovali Narodno vijeće SHS, ki je predstavljalo Državo SHS. 29. oktobra 1918 je bilo vojne za Slovence formalno konec, začele pa so se težave z vstopom v novo jugoslovansko državo.

8 RAZKOL V SLS IN RAZPAD AVSTRO-OGRSKE

Vodilni politiki Vseslovenske ljudske stranke so se v svojih pogledih med vojno začeli razlikovati. Dr. Janez Ev. Krek in dr. Anton Korošec sta postala jugoslovansko usmerjena, dr. Ivan Šušteršič in dr. Evgen Lampe pa sta bila za večjo avtonomijo Slovanov znotraj monarhije. Povezave s Srbi so se bali zaradi pravoslavja.

Spor se je zaostрил poleti 1915. Z vstopom Italije v vojno je postalo jasno, da bodo njene posledice za slovenski narod usodne. Dr. Janez Ev. Krek se je v povezavi z oblikovanjem jugoslovanske države zavedal morebitnega »žrtvovanja« današnjih zamejskih Slovencev. Temu je odločno nasprotoval dr. Evgen Lampe, ki je v monarhiji videl edino državo, v kateri bi še naprej lahko živeli vsi Slovenci. Različna pogleda Kreka in Lampeta na reševanje nacionalnega vprašanja med in po vojni sta botrovala razkolu v SLS. Lampetovo in Šušteršičevo avstrofilstvo je potrebno razumeti v luči reševanja nacionalnega vprašanja, prav tako pa tudi Krekovo in Jegličevo jugoslovanstvo.

Soška fronta je Goriško ohromila, prenehal je deželni zbor, slovenske dežele so morale prehranjevati 5. armado. Vse to je dodatno vplivalo na razkol znotraj SLS. Krekovi privrženci mladini so od dr. Šušteršiča zahtevali, naj se bolj zavzame za Slovence pri cesarju. Katoliško tiskovno društvo, ki je izdajalo dnevnik *Slovenec*, je bilo sprva še pod Šušteršičevim vplivom, a je kmalu prišlo pod vpliv dr. Andreja Kalana. Mladini (Josip Gostinčar, dr. Jakob Mohorič, Janko Kralj, Miha Moškerc) so začeli pod uredništvom Frana Ježa izdajati glasilo *Jugoslovan*, ki je sprožilo spor.

Krek je z istrskimi poslanci oblikoval idejo jugoslovanskega združenja. Vojna je Vseslovenski ljudski stranki kot glavni predstavnici naroda nalagala reševanje težkih vprašanj. Postalo je jasno, da bodo velesile po vojni delile ozemlja. V tem oziru je za Slovence in Hrvate postala nevarna Italija. Zaradi vojne je bilo tvegano delati načrte mimo Avstro-Ogrske, saj bi to pomenilo veleizdajo. Kljub vsemu je pod Koroščevim vodstvom in s Krekovo dejavnostjo Vseslovenska ljudska stranka prevzela pobudo mimo Šušteršiča. Delo za združitev je potekalo preko njenih poslancev in njihove klubske povezave z ostalimi južnimi Slovani. Jugoslovanski klub je pred ponovnim zasedanjem parlamenta 30. maja

1917 potrdil *Majniško deklaracijo* za zedinjenje ozemelj, kjer so prebivali Slovenci, Hrvati in Srbi v samostojno politično demokratično enoto pod habsburškim žezlom. Deklaracijo je oblikoval Krek z istrskima pravašema Vjekoslavom Spinčičem in Matkom Laginjo. Korošec je deklaracijo v imenu kluba prebral na zasedanju parlamenta. Podobne zahteve so postavili tudi Čehi. Cesar se je z deklaracijo seznanil, a se je ustrašil nemškega pritiska.

V deklaracijskem gibanju je najpomembnejšo vlogo odigral knezoškof Jeglič. Tudi odbori Vseslovenske ljudske stranke so po posameznih deželah podprli deklaracijo. Dr. Aleš Ušeničnik je škofu pripravil osnutek septembrske *Ljubljanske deklaracije*, ki so jo za škofom podpisala vodstva SLS po pokrajinah, krščanski socialci in nazadnje liberalci Narodnonapredne stranke. V času deklaracijskega gibanja je 8. oktobra 1917 umrl dr. Janez Ev. Krek. Njegov pogreb je bil manifestacija slovenstva in jugoslovanstva.

Jugoslovanski emigranti (Ante Trumbić, Franjo Supilo, Bogumil Vošnjak) so bili združeni v Jugoslovanskem odboru v Londonu. Julija 1917 so na Krfu s srbsko vlado podpisali *Krfsko izjavo* za združitev južnih Slovanov in njihovo povezavo s Srbijo. Sporazum Pašić – Trumbić ni predvideval ureditve nove države, kar je kasneje botrovalo številnim težavam.

Deklaracijsko gibanje je koncem oktobra 1917 ohromil preboj soške fronte in z njim povezana navidezna zmaga nad Italijo. Leta 1918 so bile centralne sile izčrpane. Vojna je Avstro-Ogrsko silila v kapitulacijo. Junija 1918 je bil ustanovljen Narodni svet za Slovenijo in Istro. Sledilo mu je Narodno vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki je 29. oktobra 1918 proglasilo Državo Srbov, Hrvatov in Slovencev (Državo SHS). Dr. Anton Korošec je kot vodja jugoslovanskega kluba na jesenski seji parlamenta izjavil, da Avstrija nima več pravice nad narodi, ki jih je zatirala. Zaradi težav z mejami se je Država SHS 1. decembra 1918 združila s Kraljevino Srbijo in Črno goro v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Avstrijska armada se je preko naših krajev umikala z italijanskega bojišča. V Ljubljani je prisegla nova deželna vlada z viteзом dr. Josipom Pogačnikom, dr. Jankom Brejcem in dr. Karlom Trillerjem na čelu. Vseslovenska ljudska stranka in hrvaški ter srbski poslanci so svoje narode privedli v novo državo, ki se je soočala z negotovostjo. Odprta so bila vprašanja politične ureditve, meja ... Zaradi razdeljenosti na posamezne dežele Slovenci pred in med vojno niso mogli nastopati tako enotno, da bi z izdelanim programom postavili svoje zahteve združitve z ostalimi jugoslovanskimi narodi.¹⁵⁸

Razpad monarhije in nastanek Države SHS je pomenil kratkotrajno zmogoslavlje jugoslovansko usmerjenih politikov. Nova država se je morala takoj

¹⁵⁸ Janez Juhant, *Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda*, v: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, ur. M. Benedik, Mohorjeva družba, Celje 1991, str. 209–211.

soočiti z vsemi posledicami dolgotrajne vojne. Najprej je bilo potrebno nahraniti številna lačna usta in poskrbeti za varnost ljudi, saj so se čez Kranjsko valili različni oddelki razpadle avstro-ogrske armade.

Stradajoči meščani, delavci, rudarji, železničarji in otroci so zaradi lakote vpili na pomoč. Narodna vlada SHS je zato 4. novembra 1918 po župnikih pozvala kmete k izpolnjevanju državljanskih dolžnosti: »Kmetovalci! Dajte, kolikor morete, od svojih pridelkov, odtrgajte si od ust, da ne podleže vaš brat vsled lakote in pomanjkanja v času, ko vsak ponosno in s srečo v srcu doživlja veličastno rojstvo nove lepše domovine.«¹⁵⁹

8.1 Poseganje knezoškofa Jegliča v politiko

22. november 1917 je bil zgodovinski dan. Izvršilni odbor SLS je svojim državnim poslancem, razen dr. Šušteršiču in Jakliču, izrekel najstrožjo grajo in nezaupnico, nato pa je stranko razpustil. Državni poslanci niso upoštevali volje izvršilnega odbora stranke, v katerem je bila velika večina duhovščine in le malo laikov, ker le-ta ni imela za seboj ljudstva. Kroparski župnik je zapisal: »Da bo tudi pri nas prišlo do tega, da bo ljudstvo obrnilo hrbet duhovščini, ki mu je vse dala in mu bila vse, ki ga je kulturno in gmotno tako visoko povzdignila, je bilo pričakovati, ker je tudi v drugih, zlasti v čeških in nemških deželah tako, a da se bo to zgodilo tako hitro, je gotovo celo nasprotnike osupnilo, tudi se jim je s tem izpolnila njih najbolj vroča želja. Vzrok temu je: tok časa in cerkvi sovražni duh, drugi vzroki so pa stvar pospešili npr. naša mlada sedaj še katoliška inteligenca je hotela takoj vplivnih in vodilnih mest in moči in plače; nevednost mnogih, za kaj se gre, in ne najmanj nerodno obnašanje in brezobzirno vladanje načelnikov SLS dr. Šušteršiča in dr. Lampeta. Prvemu se je pred bacivala prevelika častihlepnost in sebičnost, obema pa: da sta preoblastna in nasproti vladi, nemški, preveč popustljiva. V stranki pa ni bilo nikogar, ki bi hotel ali mogel z uspehom zoper to nastopiti. Nastal je še prepir med dr. Šušteršičem in dr. Krekom itd. Najžalostnejše pri tem poglavju pa je to, da je ta poraz dr. Šušteršiča oziroma duhovščine podpirala mlada in vsa liberalna napredna duhovščina in tudi velik del dobre duhovščine zlasti takih, ki se doslej s politiko niso pečali in celo prevzvišeni knezoškof sam. Obmejni Slovenci in njih duhovščina so vsled nepoznanja razmer kranjsko starejšo duhovščino z načelnikom SLS vsled tega boja prezirali, ne pa nasprotnikov, ki so nam ta boj povzročili, ob teh za nas južne Slované tako usodnih časih. Čas bo pokazal, kdo je imel prav.

Posledice se bodo kmalu, zlasti še vsled vojske pokazale: naše ljudstvo ne bo več duhovščini zaupalo, cerkveno in versko življenje bo pešalo, počasi bo postalo tudi pri nas ljudstvo zopet liberalno in malo verno, tudi gmotno bo

¹⁵⁹ Ivan Tavčar, *Poziv kmetovalcem*, v: *LŠL* 53 (1918), št. XI, str. 145.

zopet čutilo moč nekdanjih liberalnih časov – če se duhovščina potegne nazaj – kakor je to drugod. Tudi na obmejne Slovence bo to kvarno vplivalo.«¹⁶⁰

27. decembra 1917 je bil v Ljubljani shod nove SLS. Njen predsednik je postal kanonik dr. Andrej Kalan. V stranki je bila zastopana liberalno narodna frakcija prejšnje SLS (mladini), vmes pa je bilo nekaj narodno čuječe duhovščine. Nova stranka se je polastila katoliških časnikov, v katerih je napadala svoje politične nasprotnike starine, liberalce in socialdemokrate pa je v glavnem pustila pri miru. Tovrstnemu postopanju se je uprla starejša duhovščina.

Knezoškof Jeglič je obe strani skušal miriti, čeprav je postajal vedno bolj jugoslovansko usmerjen. Zastopniki prenovljene SLS so zagovarjali stališče, da se čvrsto držijo načel katoliške vere. V odnosu do Šušteršičeve kmečke stranke in liberalcev so pričakovali, da bodo prenehali z napadi in da bodo v narodnih zadevah stopili skupaj. Jeglič se je bal širjenja novih svobodomiselnih idej preko knjig in časopisov nazorsko drugače usmerjenih, zato je vernike pozval, naj berejo le katoliške knjige in časopise.¹⁶¹

Tudi duhovnike je poleti 1918 navduševal za politično delo v prenovljeni SLS. Bolelo ga je, da mu niso sledili starejši župniki, ki naj bi zaradi lojalnosti dr. Šušteršiču izgubljali zaupanje in veljavo pri ljudeh. Jeglič je zapisal: »Ljudstvo se skuša v SLS organizirati brez njih. In največja nevarnost obstoji za dotične župnije, da ljudstvo, ločeno od gospodov duhovnikov, odpade naposled tudi od stranke in katoliških nazorov. Zato prosim, nujno prosim in zaklinjam vse gospode: Kar Vas že je v SLS, ostanite ji zvesti, podpirajte in vodite njeno vsestransko politično, gospodarsko, družabno¹⁶² in kulturno organizacijo; kar Vas pa še omahuje ali še ob strani stojite, iz ljubezni do vernikov, iz ljubezni do Cerkve in spoštovanja do škofa, ki je od Boga postavljen za voditelja, premagujte razne osebne pomisleke, pristopite SLS in v tej ljubezni pomagajte, da se organizacija stranke izvede do zadnjih vasi in tako poveča odporna moč za obrambo našega katoliškega svetovnega naziranja.«¹⁶³

8.2 Prvi Jegličev pogled na prvo svetovno vojno in politično dogajanje

Jegličeve ugotovitve, ki jih je ob koncu vojne posredoval duhovnikom, so bile naslednje. Avstrija je Slovence in južne Slovane vedno tlačila. Posebno obmejni Slovenci so trpeli ponemčevanje. Slovenci so imeli le toliko pravic, kolikor so si jih izbojevali. Ob koncu vojne so trepetali, da ne bodo razkosani še bolj, kot so že bili. Krivična politika je Slovence in Hrvate odvrnila od Dunaja oziroma Budimpešte. Sprva škof ni odobral zedinjenja z ostalimi južnimi Slovani, saj

¹⁶⁰ S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*, str. 310–311.

¹⁶¹ A. B. Jeglič, *Vernikom*, v: *LŠL* 53 (1918), št. VII, str. 84.

¹⁶² Družbeno.

¹⁶³ A. B. Jeglič, *Duhovnikom*, v: *LŠL* 53 (1918), št. VIII, str. 101–102.

se je bal revolucije in še večjega razkosa. Ob začetku vojne ljudje še pomislili niso, da bi bili argumenti za vojno napoved Srbiji lažni. Zato sta se dvignila patriotska zavest in ogorčenje nad sarajevskim atentatom. Vojna je bila pričakovana. Vpoklicane vojake je Cerkev želela obvarovati in jih ohraniti na poti krščanske poštenosti. Kmalu se je začelo grozno trpljenje, ki je iz dneva v dan naraščalo. Kmetje so morali oddajati živila, da bi preskrbeli z njimi vojsko, a vmes so se vrinili mešetarji, ki so barantali za dobičke. Krivice so se godile ob popisovanju in odvzemu pridelkov. Ljudi so oblasti prepričevale, da je denar najbolj varno naložen v vojnih posojilih, ki naj bi bila izraz patriotizma. Številni so potem izgubili osebno premoženje, svojega pa v veliki količini tudi Cerkev. Ljudi je silno prizadel odvzem zvonov in orgelskih piščali. Škof je o tem zapisal: »Vedno so nam grozili, da nam vzamejo s silo, ako ne damo dragovoljno. [...] Povedali smo jim, kako se nam zdi, da od zvonov pride kaj malo v vojne potrebe, marveč ostane le preveč od njih v rokah judovskih goljufov: vse to so nam utajili.«

Že na začetku vojne se je čutilo, da vojaške oblasti sovražijo Cerkev in Slovane. Veliko ljudi so po krivici odgnali od doma na določen kraj, kjer so živeli pod nadzorom. Mnoge so zaprli za prazen nič. Novice s srbskega bojišča so bile pošastne, saj so avstrijski vojaki kar na slepo obešali in morili ljudi. Poveljniki so surovo postopali s slovenskimi vojaki in jih pošiljali v prve bojne vrste, da bi jih čim več padlo. Majniška deklaracija 1917 je izrazila željo Slovanov, da se od Nemcev in Madžarov popolnoma ločijo in osnujejo lastno državo pod habsburškim žezlom. Nasprotniki so začeli naše poslance napadati v parlamentu. Podobno gibanje za združitev Jugoslovanov se je začelo tudi izven monarhije. Jeglič je spoznal, »da bomo Slovenci za vekomaj izgubljeni, ako ne dobimo sedaj v tej vojski lastne države, združeni s Hrvati in Srbi. [...] Sklenil sem, da zberem vse stranke, da podpišemo vsi deklaracijo in jo brez strahu objavimo ministrom, cesarju in vojnemu svetu.« Od septembra 1917 se je razširilo deklaracijsko gibanje, ki so mu nasprotovali Nemci in Madžari. Škof je zapisal: »Da, cesar Karel je imel prekoristne namene za ureditev Avstrije. Hotel je priznati pravice vseh narodov v njej.«

Jeglič je propad katoliške Avstrije pripisal tudi pruski protestantski politiki nemškega cesarja, ki je avstrijskega prisilil v vojaško, gospodarsko in politično podreitev. »Očitno so se delale priprave za ustanovitev nemškega mostu do Trsta.« Avstrija je spričo vojnih dogodkov začela razpadati sredi oktobra 1918. Silni dogodki so Slovence prehiteli. Nemčija in Avstrija sta sprva ponudili Wilsonu mir. 16. oktobra 1918 je cesar Karel izdal manifest, v katerem je sprejel Wilsonova načela o samoodločbi narodov. Ker je izvzel narode pod madžarsko krono, med njimi Hrvate, so le-ti postali naklonjeni združitvi s Srbi. Medtem se je pripravljala Narodna vlada. Potrdilo jo je Narodno vijeće v Zagrebu 31. oktobra, naslednji dan pa so že proslavljali ustanovitev Države SHS v cerkvah. Že

29. oktobra je bil v Ljubljani velik shod v podporo Jugoslaviji, a govorniki niso jasno omenili ali jo želijo pod habsburškim žezlom ali v povezavi s Kraljevino Srbijo. V naslednjih tednih so pripravili vse potrebno za združitev s Kraljevino Srbijo in Črno goro v Kraljevino SHS 1. decembra 1918. »Taka združitev je bila potrebna, ker drugače ententa Jugoslavije ne bi sploh priznala in kmalu bi bili žrtev Lahov, Nemcev in Madžarov, potem pa gorje nam.« Problematična je ostala situacija z današnjimi zamejskimi Slovenci.

Ljudstvo je zapustilo Avstrijo brez bolečin in obotavljanja. »Pekle so nas krivice, in sicer stoletne krivice, ki nam jih je prizadevala avstrijska vlada in so jih Habsburžani potrjevali.« Jegliča je skrbela tudi državna ureditev nove jugoslovanske države; republika ali kraljevina, avtonomija ali centralizacija ... Skrbelo ga je, kakšno bo razmerje nove države do Katoliške cerkve, saj je šlo za združitev s pravoslavno državo in muslimani v Bosni. Škofje so upali na sklenitev konkordata s Svetim sedežem.

Jeglič je ocenil, da so številni moške in fantje tudi po vojni izkušnji ostali verni in dobri. Prejemali so zakramente in se udeleževali sv. maš. Molili so in ohranjali treznost. Mladenci so se zopet prijavljali k Orlom in Marijini družbi. Precej moških in fantov pa se je v vojski spridilo in so se surovo obnašali do žena in mater. Nekaterim ni bilo več mar za Cerkev. Škof je prosil duhovnike, da bi do njih postopali milo, saj so izkusili veliko hudega in slabega. Nevarnost naj bi predstavljali tudi oživljeni plesi. »Naj bi se plesa zdržale vsaj dekleta iz Marijine družbe!« Nova nevarnost za moralno življenje naj bi bile tudi gledališke igre z mešanimi vlogami. »Celo telovadbo hočejo naša dekleta. Moj Bog, saj deklško telo ni za tako telovadbo, kakor je telo mladeniča.«¹⁶⁴

9 POVZETEK

Optimističen začetek prve svetovne vojne je naznanila mobilizacija fantov in moških, ki se je tekom vojne večkrat ponavljala. Povzročila je pomanjkanje moške delovne sile na kmetih in v tovarnah. Prvi ranjenci z bojišč v Srbiji in Galiciji so naznanili krvave posledice vojne. Prišlo je do zasedbe cerkvenih šolskih in ostalih javnih poslopij, ki so se namenila za improvizirane bolnišnice. Cenzura je poskrbela, da so bile informacije o dogajanju na bojiščih skope. Prve realne ocene so podali šele ranjenci in vojaki, ki so prišli na dopust. Vstop Italije v vojno 23. maja 1915 je frontno črto premaknil na meje dežele Kranjske, ki je postala zaledje soške fronte. Dve leti so bile po hišah in skednjih nastanjene različne vojaške enote, ki so se zgostile zlasti oktobra 1917 pred prebojem soške fronte pri Kobaridu. Čez deželo je šel val beguncev z Goriške in s Primorske, ki se je pridružil beguncem iz Galicije. Nov položaj je povzročil vsesplošno pomanjka-

¹⁶⁴ A. B. Jeglič, *Duhovnikom*, v: *LŠL* 54 (1919), št. II, str. 10–14.

nje in draginjo. Vojaška oblast je rekvirirala konje, živino, pridelke, seno, vozove, orodje, vosek, olje ... Z aprovizacijo je vojno-žitni zavod ljudi oskrboval z minimalnimi količinami pšenice, otrobov in krmil za živali. Za živila so bile uvedene karte, razcvetela pa se je črna borza z oderušskimi cenami. Dodatno so ljudi gospodarsko oslabila vpisovanja vojnih posojil, v katerih so zaradi inflacije in razpada države izgubili ogromne vsote denarja. Posebno poglavje so predstavljali vojni ujetniki; domači in tuji.

Potek vojne je vplival tudi na versko življenje. Vpoklicani so dokaj množično prejeli sv. zakramente. Del mlajših duhovnikov je bil vpoklican za vojne kurate. Duhovniki so tekom vojne dobivali različna navodila za pojasnjevanje ukrepov vojaških oblasti. Odprla so se tudi vprašanja duhovne oskrbe ranjenec, ujetnikov, porok, pokopov drugovercev ... Po župnijah so bile organizirane nabirke za vojake, vdove, sirote, pa akcije pletenja nogavic za vojake, zbiranja divjega kostanja, žira ... Duhovniki in redovniki so pripravili razna romanja in molitvene pobožnosti za »uspeh« vojne oziroma za mir. Zlasti velja izpostaviti vlogo Marijinih družb in ostalih verskih združenj za ohranitev vernosti in morale pri ljudeh. Vernike je še posebno prizadela oddaja cerkvenih zvonov (1916–1917), orgelskih piščali in bakrenih cerkvenih streh (1917–1918).

V vojni projekt sta bila vpeta tudi ljubljanski knezoškof dr. Anton B. Jeglič in njegova duhovščina. Njeno pastoralno in politično delovanje je škof v prvih letih vojne usmerjal v duhu avstrijskega patriotizma. Pomembnejši »ljubljanški« duhovniki politiki so bili: dr. Evgen Lampe, dr. Janez Ev. Krek in dr. Andrej Kalan. Poleti 1915 se je zgodil razkol v SLS med mladino in starini. Politično je odmeval zlasti po župnijah, saj je povzročil tudi razkol med mlajšo in starejšo duhovščino. Omeniti velja vpliv knezoškofa Jegliča na deklaracijsko gibanje, razpad monarhije in prevrat ter nastanek nove Države SHS.

Posledice prve svetovne vojne lahko strnemo v več skupin. 1. Verske posledice: upad verskega življenja pri moških (fantih). Pojavila sta se verska mlačnost in brezboštvo. Opazen je bil delni upad duhovnih in redovnih poklicev. Pojavilo se je nasprotovanje Cerkvi, zlasti pri prvih komunistih. 2. Moralne posledice: zelo se je razširilo preklinjanje, povečalo se je število alkoholikov in posledični propad kmetij. Pomanjkljiva je bila tudi skrb za vojne invalide in preživele vojake. 3. Materialne posledice: razvrednotenje denarja zaradi inflacije in razpada države. Škofija, kapitelj in župnije so izgubili večino kapitala, naloženega v vojnih posojilih. Ostale so le nepremičnine. Propadle oziroma skržene so bile mašne in ostale cerkvene ustanove. Po vojni so se pojavile finančne težave z zagotavljanjem dohodkov duhovnikom in cerkvenim uslužbencem (organistom, cerkovnikom). Škofija je težko servisirala patronatne obveznosti do župnij pod njenim patronatom, hkrati pa je morala prevzeti tudi kompetence nekdanjega

deželnega kneza (cesarja) do patronatov Kranjskega verskega sklada. Sanacija izgube zvonov je bila za župnije velik finančni zalogaj.

KLJUČNE BESEDE: *Ljubljanska škofija, prva svetovna vojna, rekvizicija, aprovizacija, Slovenska ljudska stranka, zvonovi*

Summary

THE INFLUENCE OF THE FIRST WORLD WAR ON PEOPLE, THE FUNCTIONING OF THE CHURCH, AND POLITICAL EVENTS IN DIOCESE OF LJUBLJANA

The optimistic beginning of the First World War was announced by the mobilisation of boys and men, which was repeated several times during the war. It caused a shortage of male workers in the countryside and in factories. The first wounded from the battlefields in Serbia and Galicia made the bloody consequences of war very clear. Ecclesiastic schools and other public facilities were commandeered to serve as improvised hospitals. Censorship made sure that information regarding events on the battlefields was scarce. The first realistic assessments were provided by wounded soldiers and those on leave. The entry of Italy into the war on May 23rd 1915 shifted the front line to the borders of the land of Carniola, which then became the hinterland of the Isonzo Front. For two years homesteads and barns were taken over by different military units, the highest concentration of which occurred in October 1917, just before the Isonzo Front was breached at Kobarid. The land was inundated with refugees from the regions of Goriška and Primorska, who joined the refugees coming from Galicia. The new situation caused general shortages and price rises. The military authorities requisitioned horses, stock, crops, hay, wagons, tools, wax, oil etc. Through provisions the body charged with responsibility for grain provided people with minimal amounts of wheat and bran, and fodder for animals. Coupons were introduced for food and the black market with its usurious prices boomed. People were additionally economically weakened by war loans which lost them enormous sums of money due to inflation and disintegration of the state. Prisoners of war, both, domestic and foreign, were a special case.

The course of the war also influenced religious life. Conscripted men widely received holy sacraments. Some of the younger priests were drafted as army chaplains. During the war priests were given various instructions on how to explain the actions of military authorities. Questions arose regarding the spiritual care of the wounded, prisoners of war, marriage, burial of people of different

religions etc. Parishes organised collections for soldiers, widows and orphans; they also organised the knitting of socks for the soldiers, collections of horse chestnuts and beechnuts etc. Priests and monks prepared various pilgrimages and devotional pieties for »success« in the war or for peace. The role of St Mary's societies and other religious associations should be highlighted because they worked for the preservation of faith and morals in people. Believers were especially hurt by the seizing of church bells (1916–1917), organ pipes and copper church roofs (1917–1918).

The Ljubljana Prince Bishop Dr Anton B. Jeglič and his clergy were also involved in this war project. The pastoral and political actions of the clergy during the first years of the war were directed by the bishop in the spirit of Austrian patriotism. The most important »Ljubljana« priest – politicians were: Dr Evgen Lampe, Dr Janez Ev. Krek, and Dr Andrej Kalan. In the summer of 1915, a split happened in the Slovenian People's Party between groups of '*mladini*' and '*starini*'. This echoed politically, primarily through parishes, because it also caused the divide between the younger and the older generations of the clergy. Additionally, the influence of Prince Bishop Jeglič on the declaration movement, the disintegration of the Monarchy, its overthrow and emergence of the new State of Slovenians, Croats, and Serbs needs to be mentioned.

The consequences of the First World War can be summarised into several groups: 1. Religious consequences: decline of religious life among men (boys). Religious apathy and atheism appeared. A partial decline in spiritual and monastic professions can be noticed. Contradiction to the Church occurred, especially with the first Communists. 2. Moral consequences: cursing spread immensely, the number of alcoholics rose and the consequent ruin of farms increased. Care for war invalids and surviving soldiers was also insufficient. 3. Material consequences: the devaluation of money due to inflation and disintegration of the state. The diocese, chapter, and parishes lost most of their capital invested into war loans. All that remained was the real estate. Mass and other religious foundations were made bankrupt or were reduced. After the war, financial difficulties arose around the provision of income for priests and church employees (organists, sextons). The diocese had a hard time servicing patronage duties towards parishes under its patronage, because it had at the same time to assume the responsibilities of the former land prince (the emperor) towards the patronages of the Carniola religious fund. The restoration of the requisitioned church bells was a major financial burden for the parishes.

KEY WORDS: *Ljubljana diocese, First World War, requisitioning, provisions, Slovenian People's Party, church bells*

Bogdan Kolar

dr. teologije, redni profesor za zgodovino Cerkve in patrologijo
Teološka fakulteta UL, Poljanska c. 4, p. p. 2007, SI – 1001 Ljubljana
e-pošta: bogdan.kolar@guest.arnes.si

POSLEDICE PRVE SVETOVNE VOJNE NA CERKVENO ŽIVLJENJE V LAVANTINSKI ŠKOFIJI

1 UVOD

Lavantinska škofija je ob izbruhu prve svetovne vojne obsegala južni del dežele Štajerske (brez Prekmurja in brez Mežiške doline). Bila je tesno vpeta v dogajanje v Avstriji in njeni katoliški skupnosti, hkrati pa zaznamovana tudi z napetostmi med slovensko in nemško skupnostjo v deželi. Škofijo je v tem času vodil dr. Mihael Napotnik (voditelj škofije 1889–1922), ugleden član zbora avstrijskih škofov in zvest zagovornik habsburške krone. Vodstvo škofije je prevzel leta 1889, ob izbruhu vojne je bil že bolehen in ostarel. Bil je zvest glasnik uradnega gledanja na vojno dogajanje, na vzroke vojnih spopadov in pravic Avstrije. Zato je v škofijskem listu *Zaukaznik lavantinske škofije* redno objavljajl odločbe, ki so jih izdajali različni uradi na Dunaju. Ob začetku vojne, ko je Maribor postal veliko vojaško vadbišče in zbiralishče, so vojaki, zlasti mobilizirani družinski očetje in moške, zelo čutili tveganost časa. Zagotovilo Božjega varstva in molitve jim je veliko pomenilo. V *Kroniki matrne hiše šolskih sester v Mariboru* za 10. avgust 1914 beremo: »Med godbo in vzklikanjem je šla vojaščina po ulicah; pred knezoškofovsko palačo so se ustavili. Na oknu se je pojavil prevzvišeni gospod knezoškof in imel navdušen govor, v katerem je zagotovil svojo molitev in molitev vernih in spodbudil k pogumnemu boju.«¹ Ravnanje duhovnikov in župnijskih skupnosti je bilo v skladu s stališči škofa, čeprav so se ob posameznih vprašanjih in posegih vojaških oblasti spraševali o primernosti tako zvestega ravnanja do krone. Cerkveni tisk, ki je izhajal na

¹ *Kronika matrne hiše šolskih sester v Mariboru 1864–1941* (dalje *Kronika matrne hiše*), Ljubljana 2007, str. 220. Kroniški zapisi so zelo bogat in dober vir za delovanje ustanov šolskih sester in celotnega Maribora.

področju lavantinske škofije, se je omejeval na strogo cerkveno področje in se v času vojne ni oddaljil od tradicionalne zvestobe vladarski hiši in Avstriji. Takšno razpoloženje kaže tudi ohranjena dokumentacija iz cerkvenega poslovanja v tem času. Zato bi težko govorili o drugačnih pogledih na vojno dogajanje, kot so bili uradni. Duhovniki, ki niso bili bolj intenzivno vključeni v pastoralno delo pri vojaških enotah, so svojo pozornost namenjali predvsem notranjemu cerkvenemu dogajanju: organiziranju molitvenih srečanj in drugih pobožnosti za doseg miru in prenehanje sovražnosti, spominjanju živih in rajnih vojakov, urejanju zakonskih zvez in podeljevanju drugih zakramentov, nato pa manjšanju posledic vojnega dogajanja, delu za pomoč vojnim sirotam, beguncem in invalidom. Med bistvene dolžnosti duhovnikov v župnijski pastoralni je sodilo usklajevanje dejavnosti drugih ustanov, spodbujanje vernikov, da so podpirali akcije vojaških oblasti, in izvrševanje ukazov, ki sta jih razpošiljali cerkvena in vojaška oblast. Posamezniki med duhovniki so zagovarjali tudi drugačna stališča, ki so postajala vse glasnejša ob poročilih o porazih avstrijske vojske in z bližanjem konca vojne; časovno bi to bilo mogoče postaviti v čas po smrti Franca Jožefa I.

2 OB ZAČETKU VOJNEGA DOGAJANJA

Bližanje vojne so ljudem v cerkvenih skupnostih nakazovali različni dogodki, ki jih je sprožil sarajevski atentat v nedeljo, 28. junija 1914. To se ni čutilo le v pogostnem klicanju mož in fantov pod orožje, njihovi udeležbi na vojaških vajah in slednjič v mobilizaciji, temveč tudi v vsakodnevnem utripu ljudi. Prižnica je postala pomemben kraj seznanjanja z dogajanjem v širši skupnosti, z načrti državnih in posebej vojaških oblasti ter tudi z obveščanjem o akcijah, ki so se pripravljale za mobilizacijo vseh moči. Čutiti je bilo bolj intenzivno delovanje represivnih državnih ustanov, ki so skrbele za politično neoporečno govorjenje in ravnanje. Navodila, ki so jih policijskim enotam dajale državne oblasti, pa so bila tako splošna, da si jih je bilo mogoče razlagati na različne načine in prilagoditi krajevnim razmeram oz. posameznikom v njih. Najpogostejša obtožba je bila, da je bil nekdo »srbofil« in da ni bil lojalen avstrijski državljan. Ker so bile razlage takšnih očitkov prepuščene raznim krogom in predvsem tisku, je to med ljudmi vzbujalo nezaupanje in vsestransko sumničenje. O takšnem razpoloženju v Mariboru zgovorno priča kronika skupnosti šolskih sester za 10. avgust 1914: »Že nekaj dni je mariborsko prebivalstvo žal strašno razburjeno; zdaj je gruča tu, zdaj tam. Žal so našli resnično preoblečene Srbe, ki so jih takoj zaprli. Eden je hotel vojaščini zastrupiti hrano, drugi vodo in eden naj bi pod železniški most nastavil bombo, vendar so jo pravočasno opazili in jo je neki oficir pogasil. Kar nas je tako zelo ganilo, je to, da so tudi med domačini privrženci Srbov. Več jih je bilo med klici na Srbijo napadenih in skoraj na

smrt potolčenih. Marsikdaj pridejo zraven tudi popolnoma nedolžni.«² Izbruh vojnega dogajanja je poudarjeno pokazal napetosti, ki so se kazale že pred tem. Krivdo za začetek vojne so duhovniki skupaj s škofom in verniki v veliki večini pripisovali Srbiji, kot je takrat bilo splošno razumevanje med preprostim ljudstvom, Avstriji pa so priznavali pravico, da zadoščenje doseže tudi z vojaškimi sredstvi; v tem smislu je bila po njihovem razumevanju vojna pravična.

Na začetku vojne, 20. avgusta 1914, je nenadoma umrl papež Pij X. V tisku in v cerkvenih krogih je obveljalo prepričanje, da ga je prav izbruh vojne tako potrl, da je umrl. »Papež Pij X. si je pošteno prizadeval, da bi preprečil izbruh te strašne svetovne vojne. Njegovega opominjajočega in opozarjajočega glasu naši sovražniki niso slišali. Težko si je predstavljati, kako je ravno tako nežna, čuteča duša, kakršna je bil Pij X., trpela ob poročilu o izbruhu svetovne vojne. Pred nekaj dnevi je obkrožila tisk kratka notica, ki nam je povedala, da je pri sv. očetu ob prihodu vojnih poročil nastopila opazna potrtnost. /.../ V zadnjih dneh je sam narekoval številne brzojavke, da bi preprečil grozote evropske vojne. Ta mu je zadala smrtni udarec, ko mu je strla zadnjo moč, ki je še ostala v njem. Zaradi tega razburjenja in bolečin se je zgrudil.«³

Nastopil je papež Benedikt XV. in že v svojem prvem javnem nastopu 8. septembra 1914 delo za mir vzel kot svojo primarno nalogo. Takoj je pozval vse udeležene, da naredijo vse za popuščanje napetosti in sklenitev miru. »Vladarjev narodov prosimo in rotimo, naj zaustavijo vsa nasprotstva v blagor človeške družbe. Naj pomislijo, da je temu umrljivemu življenju že samoobsebi prisojenega preveč gorja in zla; kaj bi torej mi sami to gorje še množili in večali! Naj bo dosti razdejanja! Dosti človeške krvi je že prelite. Naj bi se požurili ter se začeli pogajati za mir; naj bi si podali roke.«⁴

Sicer pa mirovne pobude, ki jih je predlagal papež Benedikt XV., v Avstriji niso bile vselej sprejete z naklonjenostjo, kot tudi ne papež sam. Zlasti so se napadi nanj okrepili po vstopu Italije v vojno, ko so ga avstrijski krogi obtoževali, da je bil podpornik Italijanov in sovražnik Avstrije. Takšne očitke so morali poslušati tako verniki kot duhovniki. Odmev tega lahko vidimo v poročilu o pastoralni konferenci duhovnikov celjske dekanije, ki se je odvijala 17. junija 1915, torej le nekaj tednov po vstopu Italije v vojno in po odprtju fronte na Soči (Priloga II). »Mnogo konferentistov z ogorčenjem omeni, da trosijo ne samo laiki, temveč tudi vojaške osebe javno obrekljive vesti o sv. Očetu, češ da so oni Italijo nahujskali k vojski; posledica tega obrekovanja je gorostasno psovanje čez sv. Očeta, tudi že med kmeti.«⁵

² *Kronika matere hiše*, str. 220–221.

³ *Kronika matere hiše*, str. 223.

⁴ *Sv. oče Benedikt XV. – za mir*, v: *Bogoljub* 12 (1914), štev. 11, november, str. 359.

⁵ NŠAM, pastoralne konference, 1915, dekanija Celje.

Poleg organizirane duhovne oskrbe vojakov, do začetka novembra je bilo enotam namreč dodeljenih več kot 900 duhovnikov, je v jeseni 1914 izšel slovenski priročnik za vojake, ki so odhajali v vojno. Znan vojaški duhovnik Jernej Hafner je za mlade vojake pripravil razširjeni molitvenik z naslovom *Slovenskim fantom za slovo na pot v cesarsko službo*, v katerem je predstavil lik katoliškega vojaka, vojaškega stanu in dodal »molitve za čas miru in čas vojske«. Priročnik so priporočali tako vojakom kot njihovim staršem in duhovnikom, ki so ga razdeljevali med mobilizirance.⁶ Izbruh vojne je narekoval, da se je spremenil ritem življenja cerkvenih skupnosti in združenj, župnij, samostanov in posameznih družin. Na takšen ali drugačen način se je vojna dotaknila vseh ustanov, ki so predstavljale temelje cerkvenega življenja v lavantinski škofiji. Manjšalo se je število prireditev, ki so bile sicer bistveni sestavni del cerkvenega življenja.⁷

3 REPRESIVNI POSTOPKI PROTI DUHOVNIKOM

Avstrijske oblasti so z nezaupanjem gledale na mnoge ljudi v lavantinski škofiji, aretiranih je bilo na stotine ljudi, predvsem inteligenca, trgovcev, uradnikov in celo kmetov. Represivni ukrepi so bili namenjeni tudi duhovnikom, ki so delovali na večinsko slovenskem ozemlju.⁸ Že pred začetkom vojaških dejavnosti so bili pripravljeni sodni procesi proti posameznikom, manj proti duhovščini, s katerimi so želeli vzbuditi strah pred političnim oporečništvom. Da so avstrijske oblasti dvomile o lojalnosti Slovencev in slovenskih duhovnikov, je bilo potrebnih malo dokazov.⁹ Kronika mariborskih šolskih sester govori o primerih, ko so frančiškana v redovnih oblekah imeli za preoblečena Srba, prisilili so ju, da sta izstopila iz vlaka in so ju nato pretepli. Dalje za 10. avgust 1914 piše: »Zaprli so več duhovnikov; gospoda župnika iz Limbuša so menda med strašnim razburjenjem vodili v Maribor; bilo je klicanja, vpitja, zmerjanja, neznanška množica ljudi je bila na cestah in ni mogla dobiti zadoščenja v zmerljivkah in sramotenju. Gospoda bi po poti potolkli do smrti, ko ne bi bil pod močno stražo. Gospoda župnika so pred nekaj dnevi poklicali pred vojaško sodišče v Gradcu, prav tako gospoda kaplana s Kamnice in iz Jarenine. Nekaj dni je bilo takšno razburjenje, vedno je šlo le proti duhovnikom. Gospoda župnika od Svete Magdalene so na cesti napadli in pretepli do krvi, njegova obleka in klo-

⁶ Prim. *Dobre knjige*, v: Bogoljub 12 (1914), štev. 11, november, str. 380.

⁷ Misijonska družba pri Sv. Jožefu nad Celjem je že od začetka januarja 1915 opazila manjšanje števila ljudskih misijonov. Moški so bili pod orožjem, ženske pa tako obremenjene z delom, da se niso mogle udeleževati dogodkov v cerkvah. Prim. B. Kolar, *Misijonska hiša pri Sv. Jožefu nad Celjem. Kronika ustanove od 1852 do 1925*, Ljubljana 2013 (AES. 35.), str. 206–207.

⁸ Prim. A. Ožinger, *Zgodovina samostana in župnije sv. Petra in Pavla od začetka 19. stoletja do konca 1. svetovne vojne*, v: *Minoritski samostan na Ptuj 1239–1989*, Ptuj-Celje 1989, str. 171, op. 43.

⁹ Obširneje o tem prim. F. Čuček – M. Moll, *Duhovniki za rešetkami. Poročila škofu o poletju 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikih. Priester hinter Gittern. Die Berichte der im Sommer 1914 in der Untersteiermark verhafteten Geistlichen an ihren Bischof*, Ljubljana 2006 (Vir. 22).

buk razcefrana. Gospod Korošec se ni smel pokazati na cesti.«¹⁰ Večina aretacij duhovnikov je bila opravljena v avgustu in septembru 1914. Vseh 21 primerov, ki so poznani, je bilo iz okrajev Maribor, Ptuj, Slovenj Gradec, Celje in Brežice.

Duhovnike so zapirali, ker so bili Slovenci in ker so zaradi vpliva na ljudi lahko širili politične ideje, ki niso bile v soglasju s prevladujočo politiko v monarhiji. »Katolicizem in slovenstvo – to je bilo v tem pogledu skoraj identično, verjetno tudi zato, ker je slovensko prebivalstvo z veliko večino podpiralo katoliško slovensko ljudsko stranko.«¹¹ Takšno stališče tudi razloži, zakaj je bil dr. Anton Korošec posebej osovražen pri avstrijskih oblasteh, ki so se v tem času pokazale kot opora poudarjenega nemškega nacionalizma. Izgovori za aretacije so bili zelo različni, podobno kot so se razlikovali odnosi, ki so jih do aretiranih duhovnikov kazali krajevni žandarji ali drugi uradniki, ki so nastopali v procesu aretacije.

Za dobršen del duhovnikov sodni postopki sploh niso bili izpeljani. Navažno so več mesecev čakali v zaporih, ne da bi bila obtožnica sploh vložena. Prava zaslišanja so bila bolj izjema kot del rednih postopkov. Zdi se, da je bilo pomembno predvsem dejstvo, da so duhovnike zaprli in da so določen čas prebili v preiskovalnem zaporu, kjer so bili deležni raznih oblik ponižanj, zasramovanj, nehumanih razmer, slabe hrane, prekinitve stikov s sotrpini, negotovosti ... Ko je bil v začetku decembra 1914 iz zapora izpuščen še zadnji aretirani duhovnik lavantinske škofije Franc Muršič,¹² župnik v Framu, so to razumeli kot obliko popuščanja sovražnosti do slovenske duhovščine. Gotovo pa gre drugačno ravnanje vojaških oblasti do katoliških duhovnikov slovenske narodnosti razumeti tudi kot sad nastopa vodstva Katoliške cerkve v Avstriji. Dne 4. oktobra 1914 je namreč dunajski kardinal Friedrich Gustav Piffl med pridigo v dunajski stolnici sv. Štefana, kjer je bilo zbranih prek 10.000 ljudi iz »najvišjih krogov«, zavrnil gonjo proti katoliški duhovščini, zlasti proti slovanski, ki se je širila od začetka vojne: »Ker je bilo nekaj duhovnikov v preiskavi, češ, da so zapleteni v panslavistično gibanje, menijo nasprotniki, da smejo celokupni duhovščini vreči v obraz očitek, da nimajo dovolj domovinske ljubezni.«¹³ Ljubljanski škof dr. Anton B. Jeglič se je kardinalu zahvalil za »uspešno javno obrambo Bogu in cesarju vdane slovanske duhovščine v Avstriji«.

Podobno pričevalno vrednost o razpoloženju uradnih oblasti in žandarmerije do slovenskih duhovnikov ima zapis v celjski župnijski kroniki (takrat je bila v mestu samo župnija sv. Danijela): »Zaprte so pošiljali v sodnijske zapore

¹⁰ *Kronika matere hiše*, str. 221.

¹¹ F. Čuček – M. Moll, *Duhovniki za rešetkami*, str. 8.

¹² Franc Muršič (1867–1916) je bil aretiran 2. avgusta 1914 in je bil v preiskovalnem zaporu v Gradcu štiri mesece. Prim. F. Čuček – M. Moll, *Duhovniki za rešetkami*, str. 75–90.

¹³ *Bogoljub* 1914, št. 11, str. 376.

v Gradec. Graška poulična druhal je za vsako ekspedicijo bila obveščena ter na kolodvoru čakala na ‚delinkventa‘, kričala nad njim, ga opljuvala, nekatere celo pretepla. Nemški nacijski listi so bili o zaporu slovenskih duhovnikov včasih prej obveščeni, kakor jih je žandarmerija v rokah imela. /.../ Ni čuda, da so se celo poštene Nemci izražali: Pri takem postopanju Avstrija ne more zmagati, ker vsaka krivica se gotovo kaznuje. Tudi celjski opat je bil na tem, da ga denejo v zapor. Imel je cerkveni govor o usmiljenem Samarijanu, kateremu so nekateri hoteli podriniti proti državne namene. Le takratni okrajni glavar baron Müller je posredoval, da 78 let starega opata Ogradi-ja niso zaprli.«¹⁴

V času, ko so bili duhovniki zaprti ali v postopkih, so bile župnije brez dušnih pastirjev. Le občasno so jih nadomeščali župniki ali kaplani iz sosednjih župnij. Ob dejstvu, da je bilo v vojaško duhovniško delo poklicano večje število duhovnikov, ki so sicer delovali po župnijah, je to povzročilo pomanjkanje duhovnikov in nezadovoljstvo med ljudmi. Lavantinski škofijski ordinariat v času postopkov ni interveniral niti ni sprožil kakšnih postopkov, ki bi kazali na zavzemanje za zaprte duhovnike. Bili so prepuščeni sami sebi in vojaškemu kolesju. »Zelo zelo redko je zaslediti, da bi škofija poslala k aretiranemu duhovniku odvetnika. Tudi o drugih oblikah pomoči s strani škofije ni nikakršnih poročil. /.../ Omembe vredne pobude, da bi zaprtim duhovnikom stali ob strani, ni nikjer z dokumenti izpričane. Edina zadeva, ki je škofa zanimala, so bile okoliščine aretacij in odmevi o tem v časopisju.«¹⁵ Škof dr. Mihael Napotnik je namreč po njihovi osvoboditvi naročil, da so pripravili poročila o svojih aretacijah in zaporniških dneh. Ohranjeni dokumenti zgovorno pričajo o razmerah v avstrijski družbi in v lavantinski krajevni Cerkvi v prvih mesecih vojnih sovražnosti.

Mariborski meščani so sovražnost do slovenske katoliške duhovščine kazali ob različnih priložnostih, podobno kot se je dogajalo tudi v Celju in nekaterih drugih krajih. 12. maja 1918 naj bi v Mariboru obhajali narodni dan. Ni uspel, kot so pričakovali organizatorji. Udeležba je bila majhna, med njimi so bili povečini šestnajstletni fantje. »Strašno so udrihali po slovenskih farjih, cesarju in cesarici in grozno vpili: ‚Proč od Avstrije in Parme!‘. Nato so veliko tulili, peli Stražo na Renu, šli po Poštni in Šolski ulici in stvar se je končala,« beremo v kroniki šolskih sester.¹⁶ Na splošno pa so sodni postopki proti duhovnikom in dijakom med ljudmi povzročali zgražanje.

¹⁴ Opatijsko-dekanijski urad Celje, Kronika opatijske cerkve sv. Danijela v Celju za leta 1914 do 1918 (dalje: Kronika-opatija), str. 55. Franc Ogradi (1836–1921) je celjsko župnijo vodil od 1890 do 1921.

¹⁵ F. Čuček – M. Moll, *Duhovniki za rešetkami*, str. 10.

¹⁶ *Kronika matere hiše*, str. 329.

4 ZASEDBA CERKVENIH PROSTOROV

Za vojaške potrebe je bilo zasedenih več cerkvenih prostorov, predvsem šolskih. Kot je razvidno iz *Kronike matrne hiše šolskih sester v Mariboru*, so že pred razglasitvijo vojnih sovražnosti vojaške oblasti zahtevale izpraznitev prostorov in njihovo uporabo za vojaške namene.¹⁷ Hiša vrhovnega vodstva je postala center za opremljanje rezervistov, skladišče zalog in postaja pred odhodom na fronto. V zavodu se je naselil 47. regiment in prevzel velik del vseh prostorov. Sredi avgusta je na njihovo mesto prišel 27. regiment iz Gradca. Že po dobrem mesecu spopadov so v samostanske prostore začeli prihajati ranjenci. Sestre so se morale stisniti v preostale prostore ali iskati možnosti prebivanja pri drugih skupnostih. Pouk so lahko izvajale le v manjšem obsegu, v več izmenah ali pa so ga sploh morale odpovedati. O podobnih razmerah bi smeli govoriti v večini samostanskih skupnosti. V Mariboru je bila rezervna bolnišnica tudi v frančiškanskem samostanu.

Vojne razmere so se poznale tudi v skupnostih frančiškank Brezmadežne (slovenjebistriških šolskih sester), z osrednjo ustanovo v Slovenski Bistrici. Velik del mlajših sester je opravil tečaje izobraževanja pri Rdečem križu, da so lahko pomagale ranjenim vojakom. Del šolskih prostorov v Slovenski Bistrici so preuredile za potrebe vojaške bolnišnice, oskrbo vojaških ranjencev so prevzele sestre. Zlasti po letu 1916 se je v skupnosti čutilo veliko pomanjkanje osnovnih sredstev za preživetje. Kljub temu so uspele prav v času vojne prevzeti tri vzgojne ustanove v nemškem delu monarhije.¹⁸

Šolske dejavnosti so morale zelo omejiti tudi šolske sestre v Celju, ker je vojska zasedla velik del prostorov. Tiste, ki so ostali na voljo, so uporabljale za dvoizmenski pouk: dopoldne so poučevale višje razrede, popoldne nižje, medtem ko so morale vrtec preseliti v zasebno hišo. Ker je vojska spreminjala svoje potrebe in zahteve, so se neprestano spreminjali tudi pogoji dela. Občasno so sestre morale pošiljati dekleta na daljše ali krajše počitnice, medtem ko se je vodstvo šole dogovarjalo na raznih ravneh. Konec leta 1914 in na začetku naslednjega leta je bilo v prostorih dekliške šole šolskih sester na okrevanju okoli sto vojaških ranjencev. Od februarja 1918 dalje je bil pouk ponovno v vseh razredih. Hkrati velja za celjske razmere značilna ugotovitev: »Mestna oblast je nameščanje vojaštva uporabljala tudi kot sredstvo nagajanja. Tako so dekliški šoli šolskih sester, kljub temu da si je pri vojaških oblasteh izborila odhod vojakov iz njenih prostorov, odredili, da mora del prostorov izprazniti in jih nameniti za vojaške potrebe. Te ‚pozornosti‘ je bila ta šola deležna, ker je bila

¹⁷ Prim. *Kronika matrne hiše*, str. 217.

¹⁸ Prim. A. Solar – M. Kadiš, *Kronika frančiškank Brezmadežne*, Slovenska Bistrica 1994, str. 100.

edina slovenska v nasprotju z vsemi javnimi šolskimi zavodi v mestu, ki so bili v tem času nemški.«¹⁹

Za vojaške namene so v Celju porabili podružnično cerkev sv. Maksimilijana, najprej od začetka leta 1915 do januarja 1916, ko je bila cerkev vojaško skladišče, nato ponovno od oktobra 1917 dalje, ko so cerkev in zemljišče ob njej po ukazu okrajnega glavarstva dodelili vojaškim enotam. Uporabo je dovolil škofijski ordinariat v Mariboru, pred spremembo namembnosti je bila eksekrirana. »Trpela je veliko škodo, ki še danes ni popravljena in ne rekonziliirana. Cerkev, ki se že v drugi polovici 14. stoletja v listinah navaja in je legendarno in zgodovinsko za Celje izrednega pomena, je dobila po svetovni vojni udarec, od katerega se bode težko opomogla!« je po koncu vojne zapisal kronist.²⁰ Na začetku leta 1915 so v misijonski hiši nad Celjem še lahko pripravili duhovne vaje za več stanov, za naslednje leto so morali vsa srečanja odpovedati, ker je vojska zasedla romarski dom. Zbiranje stanov ni bilo mogoče, kajti možje in fantje niso bili doma, dekleta in žene pa so bile preveč obremenjene z delom, beremo v kroniki misijonske hiše pri sv. Jožefu.²¹ V letu 1917 so že lahko pripravljali večja srečanja v postnem in adventnem času. Več bratov iz skupnosti lazaristov je bilo vpoklicanih pod orožje že avgusta 1914. Poslani so bili na vzhodno fronto. Vpoklici bratov in aspirantov so sledili še vsa naslednja leta, nekateri so bili poslani na južno fronto, drugi na soško. Nekateri med njimi so prišli v rusko ujetništvo, več jih je bilo ranjenih, a so se po zdravljenju morali vrniti na bojišča. Kot neposredno posledico vojnih razmer, ki je spremenila podobo Jožefovega hriba, je razumeti odločitev mestnih oblasti, da so za oskrbo meščanov z lesom in kurjavo posekali gozd pri Sv. Jožefu.

Na Ptujju je vojaštvo zasedlo cerkev sv. Ožbalta, ki je bila obnovljena v času pred izbruhom vojne. Kot je zapisal v svojem poročilu pred kanonično vizitacijo župnik-vikar minorit p. Norbert Povoden, je bila do srede junija 1915 cerkvi povzročena že velika škoda. Član minoritske skupnosti p. Rafael Potrč, kaplan pri Sv. Vidu pri Ptujju, pa je bil deležen vseh postopkov represivnega nastopanja vojaških oblasti, ker je bil obtožen, da je širil alarmanantne vesti.²²

Mednarodni značaj salezijanskega zavoda ‚Marijanišče‘ v Veržeju se je posebej pokazal že poleti 1914, saj je kar dobršen del mladih salezijancev (19), novincev (6), 2 brata in 2 duhovnika ter celo 19 gojencev, ki so bili nemške narodnosti, dobilo pozive in v začetku avgusta odšlo k svojim vojaškim enotam. Vpoklici so sledili tudi v naslednjih mesecih in letih. Zaradi tako zmanjšanega

¹⁹ B. Himmelreich, *Celje v letih prve svetovne vojne 1914–1918*, v: *Iz zgodovine Celja 1848–1918. Odsevi preteklosti*. 2. (ur. Marija Počivavšek), Celje 1998, str. 91.

²⁰ Kronika-opatija, str. 61.

²¹ Prim. Zavod sv. Jožefa, Celje, Hauschronik des Missionshauses za leto 1915.

²² Prim. A. Ožinger, *Zgodovina samostana in župnije sv. Petra in Pavla od začetka 19. stoletja do konca 1. svetovne vojne*, str. 167, str. 171 (op. 43).

števila so bile šolske dejavnosti v zavodu omejene, del prostorov pa je zasedla krajevna ljudska šola, ker je šolske prostore zavzelo vojaštvo. Po odprtju soške fronte so v zavod sprejeli nekatere gojence in duhovnike iz Južne Tirolske in z Goriškega. Posledice vojne so čutili tudi drugače. Zavodska kapela je postala kraj zelo osebnih in iskrenih pobožnosti. Medtem ko so mladi salezijanci ter moške in fantje iz trga trpeli na bojiščih, so se v kapeli vrstile molitve zanje in zato, da bi čim prej utihnilo orožje. Vsaka novica o smrti je v kraj in zavod prinesla novo žalost, skupna molitev v zavodu pa je prošnja za njihov večni pokoj. V določenih obdobjih je zavod (zgrajen v letih 1911–1913) moral sprejemati vojaške ranjence – prva skupina se je vselila oktobra 1914. Vojaška komisija, ki je zavod obiskala v začetku maja 1915, je določila, da je v njem prostora za 500 vojakov. Vse do konca vojne so si sledile različne enote, salezijancem in gojencem so bili na razpolago prostori, ki jih je odobrila vojska. Duhovniki, ki so sicer delovali v zavodu, so občasno imeli skrb za pastoralno delo v vojaških enotah, ki so se nahajale v okoliških krajih. Stiska na vseh področjih, ki jo je povzročala vojna, pomanjkanje sredstev za življenje in težki zdravstveni pogoji so povzročili, da je bilo življenje v zavodu zelo skromno. Neredko je primanjkovalo osnovnih življenjskih potrebščin, po spominih nekaterih avstrijskih salezijancev je bila občasno v zavodu tudi lakota.²³ Proti koncu vojne se je v zavodu razširila ,španska bolezen', za katero je obležala kar tretjina gojencev in vodstva; trije bolniki so umrli. Romarski značaj zavodske kapele se je poudarjeno pokazal, ko se je v teku leta 1917 razširila novica, da se je v Fatimi na Portugalskem prikazovala Marija in priporočala molitev ter pokoro za skorajšnje končanje vojne in vrnitev vojakov z bojišč.

Cerkveni in šolski prostori, ki jih je uporabljala vojska, so bili opustošeni. »V šolskih sobah je bil pod tako umazan, da ni bilo mogoče prepoznati, da je bil v začetku položen parket in ne navaden pod iz desk. Kdor je videl šolsko poslopje pred vojno in zdaj spet, ni mogel verjeti, da je to ista hiša, in nas je pomiloval zaradi naše velike škode. Vendar je to vse veljalo samo vojakom, ki so se borili za domovino!« so razmere sprejele in razložile sredi oktobra 1914 šolske sestre v Mariboru.²⁴ Čeprav so nato v zavod prihajale razne skupine obrtnikov, da bi popravile škodo, je ta ostala. Potrebni je bilo več let, da so se razmere uredile in so lahko začele normalno delovati vse šolske dejavnosti. Šele po maju 1918, ko so odšli zadnji ranjenci in drugi vojaški uslužbenci, so sestre lahko začele temeljito prenovo prostorov. Simbolno odškodnino, ki so jo prejele pred tem, so uporabljale za nakup živilskih potrebščin, s katerimi so pomagale vojakom in revnim otrokom, ki so se redno zatekali v samostan po pomoč.²⁵

²³ Prim. B. Kolar, *Marijanišče v Veržeju sto let*, Veržej 2012, str. 60–61.

²⁴ *Kronika matere hiše*, str. 230.

²⁵ Nekateri vidiki posledic svetovne vojne za cerkveno življenje v Celju so predstavljeni v razpravi B. Kolar, *Celje v času prve svetovne*

5 GOSPODARSKE POSLEDICE

Vojne razmere so od vsega začetka v življenje ljudi prinašale nove okoliščine. Da je bilo vse v službi vojske, so ljudje čutili od jeseni 1914 dalje. Višale so se cene in kmalu je začelo primanjkovati osnovnih življenjskih potrebščin. Posebej so pomanjkanje živil čutili meščani v Mariboru in Celju. Kot nekakšen povzetek dogajanja na tem področju za prvi dve leti lahko vzamemo zapis v kroniki skupnosti šolskih sester v Mariboru februarja 1917: »Vojna s strašnim spremljanjem draginje in lakote nastopa vedno bolj resno. V letu 1914/15 smo še zelo malo čutile, saj je imela domovina živil še v obilju, v letu 1915/16 je bila stvar že veliko resnejša, prišle so karte za moko in kruh, karte za sladkor in kavo, trije brezmesni dnevi: ponedeljek, sreda, petek; ob teh dnevih ni nihče smel jesti mesa, varnostna straža je hodila po hišah gledat, ali kdo kuha meso. V več družinah so našli meso, za kar so bile obsojene na globo, pogosto do 1.000 K. V letu 1915/16 so se za denar še dobila živila, v letu 1916/17, posebno v mesecih januarju, februarju in marcu se v našem mestu ni dobilo živil niti za drage denarje. Ure in ure, celo po pol dneva so stali ljudje v dolgih vrstah pri nekaterih trgovinah, kjer so prodajali kruh ali moko, marsikdaj je toliko ljudi, da zmanjka kruha in zadnji spet odidejo prazni. V vse smeri so vreli meščani, moški, ženske, otroci z nahrbtniki, košarami itd., na podeželje, da bi kupili živila. Dobri ljudje, ki jim razposlani organi, običajno vojaki, vedno znova pobirajo moko, krompir itd., dajejo meščanom, kolikor morejo. Ti pogosto na kolenih prosijo za živila, radi plačajo za en krompir 8 do 10 vinarjev.«²⁶ Veliko pomanjkanje hrane in goriva je šolske sestre večkrat prisililo, da so odpovedale pouk in podaljšale počitnice. Na enak način so problem pomanjkanja hrane in sredstev za kurjavo čutile šolske sestre v Celju in skupnosti sester frančiškank Brezmadežne v raznih krajih.²⁷

Negativne posledice, ki so jih cerkvene skupnosti čutile na področju cerkvenega premoženja, opreme, privarčevanih sredstev in materialne škode so bile zelo raznovrstne in so prizadele domala vsako cerkveno občestvo na področju škofije. Kazati so se začele takoj po izbruhu vojnih sovražnosti, saj je dala oblast vojaškim potrebam prednost pred vsemi drugimi. Mnogi načrti cerkvenih skupnosti, npr. zbiranje sredstev za vzdrževanje in popravilo cerkva, gradnjo novih objektov ali za nabavo cerkvene opreme so bili naenkrat uničeni, saj je vojska pobrala prav vse. Naloga duhovnikov je bila, da so, tudi po naročilu lavantinskega škofa, takšne korake utemeljevali in opravičevali, da so ljudi nagovarjali k vplačevanju vojnih posojil ali k prispevanju za različne nabirke. Ni si težko predstavljati, kakšen odnos so ljudje nato imeli do župnikov in kaplanov, ko so vsa njihova sredstva, ki so jih namenili za državne potrebe, propadla in

vojne kot se kaže v cerkvenem arhivskem gradivu, v: Studia Historica Slovenica 9 (2009), št. 2-3, str. 543–574.

²⁶ *Kronika matrne hiše*, str. 299.

²⁷ Prim. A. Solar – M. Kadiš, *Kronika frančiškank Brezmadežne*, Slovenska Bistrica 1994.

so izgubili prav vse. Duhovniki so si s tem nakopali vrsto zamer in očitkov. V cerkvenih ustanovah so si pomagali z lastnimi gospodarskimi dejavnostmi, dokler so imeli delavce (npr. brate laike v skupnostih lazaristov, kapucinov, trapistov), del sredstev za preživljanje pa so dobivali od župnikov, ko so pomagali pri pastoralnem delu po raznih župnijah. »Pri nas na podeželju še ni bilo tako slabo, hudo pa je bilo v večjih mestih. Pri Sv. Jožefu je bilo težko dobiti moko za kruh, materiala za prikuhe smo imeli zadosti doma, tudi masti je bilo za naše potrebe zadosti, če je le človek pri tem ravnal varčno. Olje, petrolej in kurjavo smo si pravočasno priskrbeli,« beremo v kroniki misijonske skupnosti pri Sv. Jožefu nad Celjem.²⁸

Če je med ljudmi katera od nasilnih rekvizicij povzročila bolečino in nezadovoljstvo, je bilo to plenjenje zvonov, kajti nobeno dejanje ni bolj poseglo v življenje cerkvenih skupnosti in nanje napravilo globljega vtisa. Neredko so se ljudje od zvonov poslavljali s solzami v očeh in jih pospremili do meja župnije. Že maja 1915 so vojaške oblasti poizvedovale, ali bi bila katera župnija pripravljena svoje zvonove odstopiti za vojne potrebe; šlo je za zvonove, ki niso bili nujno potrebni. Kar nekaj župnij se je prostovoljno odpovedalo zvonovom na podružničnih cerkvah (v Celju sta bila izročena dva zvonova iz cerkve sv. Maksimilijana in dva druga).²⁹ Avgusta istega leta pa je Ministrstvo za uk in bogočastje sporočilo, da so zvonovi za vojno nujno potrebni in da bo prišlo do odvzemov. Splošna določba je bila, da bi naj za vojne potrebe šlo 66 % zvonov, ostalo naj bi jih 33 %, med temi bi bili tisti, ki so imeli največji zgodovinski pomen. Vojaška uprava na Štajerskem je zvonove začela pobirati 7. avgusta 1916 in jih največ pobrala do konca leta. V kroniki mariborskih šolskih sester za 11. avgust 1916 beremo: »Slovo od naših zvonov. Tega dne so prišli v naš samostan štirje vojaki in javili, da imajo ukaz, da odpeljejo naše cerkvene zvonove za vojno. Kmalu nato je bilo iz samostanskega stolpiča zaznati slovesno zvonjenje. Bilo je zvonjenje v slovo od ljubih zvonov. Potem ko je izzvenel zadnji ton, so ju vojaki sneli in na dvorišču naložili na avto in odpeljali. Žalostno smo sestre obstopile zvesta tovariša našega življenja. Solze otožnosti so nam tekale iz oči, bilo je, kot da bi nesli h grobu dragega člana samostana, vendar za ljubljeno domovino ni prevelika nobena žrtev. Ostal nam je vendarle še mali zvon, to je navček.«³⁰ Na začetku leta 1917 so vojaške oblasti nakazale manjšo vsoto kot odškodnino za zvonove; denar je šel v vojno posojilo. Drugi val plenjenja zvonov je sledil od julija 1917 dalje. Sedaj so na svojem mestu ostali le še redki zvonovi. Večje zvonove so razbijali že v zvonikih in jih nato po kosih metali na tla. Ohranjeni dopisi na škofijskem ordinariatu kažejo, da si je več duhovnikov prizadevalo rešiti vsaj

²⁸ Zavod sv. Jožefa, Celje, Hauschronik des Missionshauses za leto 1916.

²⁹ Prim. Kronika-opatija, str. 88.

³⁰ Kronika matere hiše, str. 289.

nekaj zvonov, a tudi posredovanje ordinariata ni pomagalo. Odškodnina, ki so jo župnije dobile za odvzete zvonove, je bila v veliko primerih vložena v sedmo vojno posojilo in je bila s tem izgubljena za vedno. Kot zanimivost iz obširnega dopisovanja v zvezi z reševanjem zvonov velja omeniti, da je julija 1916 škofijski ordinariat iz Maribora po naročilu namestništva iz Gradca dal vsem župnijskim uradom navodilo, naj vse vloge glede zvonov pišejo v nemškem jeziku, »ker gospodje pri vojni upravi drugih jezikov ne znajo!«³¹

Za vojaške potrebe so pobrali tudi druge kovine, predvsem bron in kositer, o čemer so se širile govorice kmalu po izbruhu vojne. Takšni predmeti so se velikokrat nahajali v cerkvah in drugih sakralnih prostorih. 15. marca 1915 je lavantinski škofijski ordinariat po naročilu vojaških oblasti razposlal vprašalnik, ali imajo cerkve kaj medeninastih predmetov. »Vojna uprava potrebuje medenino, cink, baker etc. Za nabiranje teh snovi se ustanovljajo posebni odbori. K takim lokalnim odborom naj pristopajo tudi duhovniki,« beremo v celjski župnijski kroniki.³² Podoben dopis so župnijski uradi ponovno prejeli 3. aprila, ko so zahtevali poročila o starem bakru. 7. avgusta je škofijski ordinariat zahteval dodatne informacije o zvonovih in medeninastih možnarjih. »14. februarja (sc. 1917) je prišla komisija, da bi pobrala za vojne namene medeninaste in druge lestence iz trdne kovine. Gospodje so si ogledali lestence v cerkvi. Našli so le štiri majhne lestence iz medenine, ki bi bili uporabni v ta namen,« poroča kronistka šolskih sester v Mariboru.³³ Septembra 1917 so bile na vrsti orgle. Najprej so morali za vojne namene oddati kovinske piščali, oktobra istega leta so zahtevali še cinaste ali s cinom legirane. Narejeni so morali biti natančni popisi orgel, njihove opreme in vrednosti. Celjska župnijska cerkev sv. Danijela je za oddane piščali prejela 1718 kron, ki so šle v »orgelski sklad,« tega pa je v celoti pobralo osmo vojno posojilo.³⁴ Za 15. april 1918 je kronistka v skupnosti šolskih sester dodala, da je prišel orgelski mojster Brandl, ki je za vojne namene iz samostanskih orgel pobral 23 kositrnih piščali ter jih nekaj dni kasneje nadomestil s piščalmi iz cinkove pločevine.³⁵ Marca 1918 so za vojaške potrebe pobrali vse bakrene strehe (prvič so to zahtevali že junija 1915) in strelovode. Le na izrecno zahtevo posameznih župnikov ali škofijskega ordinariata so prizanesli posameznim delom cerkvene opreme, sicer pa je bilo upiranje zaman.

Posebna oblika izčrpavanja posameznikov in ustanov so bila vojna posojila. Že jeseni 1914 je država razpisala prvo vojno posojilo, ki bi veljalo za sedem let in je bilo obrestovano s 5,5 %. Da bi se nabralo čim več denarja, je Ministrstvo za

³¹ Kronika-opatija, str. 95.

³² Kronika-opatija, str. 60.

³³ *Kronika matrne hiše*, str. 298.

³⁴ Prim. Kronika-opatija, str. 109.

³⁵ Prim. *Kronika matrne hiše*, str. 325.

uk in bogočastje 12. novembra 1914 dovolilo, da se lahko vse cerkveno premoženje, ki je bilo na razpolago, naloži v vojna posojila. Mnoge župnijske skupnosti so naročilo vzele zares in so v posojilo dale tudi mašne ustanove ter državne zadolžnice. 1. maja 1915 je bilo razpisano drugo vojno posojilo. Že septembra 1915 je bilo razpisano tretje vojno posojilo. Ker nekateri duhovniki očitno niso hoteli več delati propagande za te namene, je država iskala posameznike, ki bi bili pripravljeni prevzeti agitacijo za posojila preko župnijskih meja. Leta 1916 sta sledila še četrto in peto posojilo; slednje je bilo podaljšano v letu 1917. Maja tega leta je bilo razglašeno še šesto, ki je bilo tudi večkrat podaljšano. Sedmo vojno posojilo je bilo razpisano novembra 1917; tudi tega so večkrat podaljšali. Župnije so bile spodbujene, da so v to posojilo dale sredstva, ki so jih prejele za zaplenjene zvonove. »To posojilo je požrlo celjske zvonove,« je z žalostjo zapisal celjski kronist.³⁶ Maja 1918 je bilo razpisano še osmo vojno posojilo, za katerega so bila izdana posebna navodila, kajti očitno je tudi v cerkvenih ustanovah začelo primanjkovati sredstev in navdušenja; za to posojilo so šla sredstva, ki so jih župnije dobile za orgle in drugo kovinsko opremo. Vojna posojila so temeljito izčrpala vse oblike cerkvenega premoženja. Iz popisa, ki ga je naredila opatijska cerkev v Celju, je razvidno, da je v vojna posojila dala kar prek 72.000 kron, v kar so šle vse pobožne (mašne) ustanove, državne zadolžnice, ubožne ustanove, premoženje podpornih in drugih katoliških društev ter osebno premoženje duhovnikov in neredko tudi njihovih sorodnikov, ki so živeli skupaj z njimi. Ker po koncu vojne posojila niso bila vrnjena in ne obrestovana, kakor je bilo obljubljeno, so škodo vojne na takšen ali drugačen način čutile vse cerkvene ustanove in posamezniki. Pri tem velja dodati, da je imela vsaka cerkvena ustanova lastno premoženje in upravo, zato je potrebno obravnavati poročila za vsakega posebej in da celovit pregled raznih oblik gospodarske škode ni bil narejen.

6 RAZMAH DOBRODELNOSTI

Vojni čas je bil čas organiziranja različnih oblik dobrodelnosti in pomoči, ne le vojakom, temveč tudi drugim skupinam, ki jih je vojna prizadela. To so bile predvsem vdove, sirote, vojni ranjenci in invalidi, po letu 1915 tudi begunci, ki so našli zatočišče v osrednjem slovenskem prostoru.³⁷ Dogajanje na področju dobrodelnosti lahko povzamemo v trditvi, da je vojni čas prinesel pravi razcvet pobud na tem področju in za razne kategorije ljudi. Ta je bila organizirana tako na ravni škofije kot dekanij in posameznih župnij. V polni meri so se v to dogajanje vključile tudi različne cerkvene družbe in združenja. Stiska se je večala

³⁶ Kronika-opatija, str. 78.

³⁷ Prim. Bogoljub 1915, št. 12, str. 365–366.

z vsakim dnem vojne. Značilne so besede, ki jih je v poročilu za kanonično vizitacijo v celjski župniji leta 1918 zapisal dekan F. Ogradi: »Kmetje si radi sami pritrjajo, da lačnim vojakom zamorejo pomagati. Po 5-8 jih pride na dan k nekaterim hišam kruha prositi.«³⁸

Za te namene so se vrstile najrazličnejše nabirke. Najpogostejše so bile nabirke za Rdeči križ. V ta namen so pripravljali tudi razne prireditve, na katerih so zbirali sredstva za to organizacijo in njene dejavnosti. Pripravljali so nabirke za ranjene v vojni in za podporo revnih svojcev vpoklicanih vojakov. Druge najpogostejše omenjene nabirke so bile še naslednje (nekatero od teh so prišle na vrsto vsako leto): za vojne sirote in vdove, za vojne invalide, za Prostovoljni vojaški kolesarski klub, za gradnjo 'podmorskega čolna' (*Flottenverein*), za štajerski vojni sklad za vdove in sirote in onemogle vojake, za vojaško božičnico, za revne Istrijane, za Armence, za patriotične namene, za Brežice in Brežičane, žrtve požara, za Litvance, za votivno cerkev na Dunaju, za goriške begunce, za poškodovane cerkve na Goriškem in drugo. »Sicer pa ni bilo skorej dneva, da bi ne prišlo kako naročilo, pouk ali ukaz radi vojne,« je zapisal kronist celjske župnije na začetku leta 1918.³⁹

V vojni propagandni stroj so vključili tudi šole, učitelje in šolarje. Otroke so spodbujali, da so se vključevali v pripravo darov za vojake na frontah ali ranjence v bolnišnicah. Zbirali so sredstva in izdelovali različne izdelke, s katerimi so želeli olajšati vojaško življenje in vojakom pomagati, da bodo hrabro nadaljevali svoje dolžnosti. Za to so bila posebej primerna posamezna obdobja cerkvenega leta (npr. božični čas).

Tako za člane cerkvenih občestev kot njihove voditelje in za prebivalstvo na splošno je novost predstavljalo srečanje z begunci, ki so prihajali bodisi z vzhodne fronte, predvsem Galicije, kot tistimi, ki so po maju 1915, ko je bila odprta soška fronta, začeli prihajati s Primorske, iz Istre in Trsta. Z novimi vojaškimi razmerami so se Mariborčani srečali že kmalu po 20. juniju 1915, ko je v mesto prispela prva večja skupina bolnih in ranjenih vojakov z italijanske meje. V oskrbo so jih deloma prevzele šolske sestre v njihovem samostanu, deloma pa druge bolnišnice.⁴⁰ Begunci so prihajali tudi v okolico Celja, kjer so dobili možnost življenja, čeprav so se mestne oblasti kmalu začele soočati s problemi, ki so jih prinašale večje skupine. Mnogi begunci so ostali vse do konca vojne, nekateri pa se nato sploh niso vrnili na svoje domove. V celjski župnijski kroniki beremo: »Tudi z begunci so prišli duhovniki iz severa in juga k nam. V Polzeli se je celo ustanovila zasilna šola za Poljake. V Celju je bila določena Marijina

³⁸ NŠAM, D 14, 1918, poročilo za kanonično vizitacijo.

³⁹ Kronika-opatija, str. 109.

⁴⁰ Prim. *Kronika matere hiše*, str. 269.

cerkev za italijansko božjo službo.«⁴¹ Duhovniki-begunci iz primorskih krajev so bili posebej dobrodošli, ker je bilo v Celju in okolici mnogo beguncev iz Pulja in okolice, iz Gorice in njenega zaledja, kot beremo v dopisu celjskega dekanijskega urada dne 9. junija 1915, v katerem dekan F. Ogradi prosi dovoljenje za spovedovanje duhovniku-beguncu iz Pulja, saj domači duhovniki niso bili sposobni spovedovanja v italijanskem jeziku.⁴² Eden od begunskih duhovnikov, ki je prevzel pastoralno oskrbo italijanskih beguncev, je ostal v Celju do začetka septembra 1919, ko se je vrnil v Istro.

Za nekatera okolja so bili poseben izziv begunci židovskega porekla. Na celjskem področju se je pojavilo vprašanje, kam pokopavati židovske begunce iz Galicije, ki so se zatekli v okolico Celja in tam umrli; večja skupina je živela na gradu Blagovna pri Šentjurju. Ker so mestne oblasti nasprotovale, da bi jih pokopavali na posebnem delu osrednjega celjskega pokopališča, so zanje postavili pokopališče na gričku za graščino. Baje se je proti tej skupini beguncev izoblikoval negativen odnos, tako J. Orožen, ker so po svojem prihodu začeli prazniti celjski živilski trg in s tem ogrozati možnosti življenja za drugo prebivalstvo.⁴³

V začetku oktobra 1916 je v Maribor pribežala skupina redovnic, begunk iz Trsta, ki so pred tem morale zapustiti svojo hišo v Cormonsu; zasedla jo je italijanska vojska.⁴⁴ Mariborske šolske sestre so sredi decembra 1917 prevzele delo v begunskem taborišču v Wagni pri Lipnici, kamor so vojaške oblasti namestile begunce iz Gorice, tudi sirotišnico; med temi je bilo 70 dečkov in 50 deklic brez staršev. O svojem izobraževalnem delu med begunci so za december 1917 v kroniko zapisale: »Begunci pozimi tukaj niso obiskovali šole zaradi pomanjkanja ogrevanja, zato je bilo treba pouk nadomestiti z inštrukcijami doma, žal brez knjig. Otroci so zelo zadovoljni, posebej srečni pri petju različnih pesmi in pri skupnih igrah.«⁴⁵ Pojav beguncev je bil za stalno prebivalstvo poseben izziv. Ne le, da so bile organizirane različne nabirke, s katerimi so pomagali begunskim skupinam, temveč so se z njimi srečevali v vsakodnevem življenju, ko so begunci posamezno ali v skupinah iskali pomoč na podeželju.

Pregledu dejavnosti na področju dobrotelnosti, ki so jih razvile cerkvene ustanove in Cerkev v celoti, je bila namenjena pastoralna konferenca junija 1917.⁴⁶ V istem okviru so duhovniki namenili pozornost pregledu možnosti delovanja na tem področju po koncu vojne. Dušni pastirji so bili povabljeni, da so pripravili predloge, kako bi lavantinska škofija lahko še učinkoviteje pomagala pri odpravljanju posledic vojne in pri lajšanju stisk, v katerih so se znašli ljudje.

⁴¹ Kronika-opatija, str. 62.

⁴² Prim. NŠAM, D 14, 1915.

⁴³ Prim. J. Orožen, *Celje med prvo svetovno vojno*, v: *Kronika slovenskih mest* 3 (1936), števil. 1, str. 69.

⁴⁴ Prim. *Kronika matere hiše*, str. 292.

⁴⁵ *Kronika matere hiše*, str. 315.

⁴⁶ Poročila o pastoralni konferenci hrani NŠAM, pastoralne konference, leto 1917.

V svojih sklepih na pastoralni konferenci so poudarjali vlogo cerkvenih družb in bratovščin, ki so imele karitativno delo med svojimi temeljnimi nalogami. V vsaki večji župniji so obstajali ubožni zavodi (*Armeninstitute*), katerim je voditelj škofije dr. Mihael Napotnik po letu 1915 namenjal veliko pozornost in pomen. Večje župnije so imele Vincencijevo konferenco, dobrodelno društvo krščanskih žena in Marijino družbo. Med najbolj zavzetimi skupinami je bil tretji red, ki je bil organiziran v dveh tretjinah vseh župnij na ozemlju celotne škofije. Središča njihovega organiziranja so bile redovne skupnosti sv. Frančiška Asiškega. Na samostanskih portah so prejemale hrano in obleko številni reveži, brezdomci, v Mariboru, Celju, na Ptuju in drugod so na istem kraju pomoč dobivali dijaki, ki so obiskovali mestne šole. Za najbolj ogrožene skupine, ki bodo ostale po končani vojni, so imeli vdove, vojne sirote in invalide. Te skupine bodo po mnenju duhovnikov zahtevale posebno pozornost in večjo skrb.

Ker pa so vsa društva in družbe svoje premoženje izgubili z vlaganjem v vojna posojila, je bilo potrebno začeti znova. Kot prednostne naloge za povojni čas so duhovniki, ki so se udeležili pastoralne konference, predlagali: izpopolniti delovanje že obstoječih cerkvenih združenj in okrepiti njihovo članstvo; v vsaki župniji naj bo ustanovljen dobrodelni odbor ali krajevna karitativna zveza, ki bo usklajevala vse dejavnosti na tem področju; akcije krajevnih odborov naj bodo usklajene na škofijski ravni (v nekaterih okoljih so že govorili o karitativni zvezi kot povezovalki vseh dejavnosti na tem področju). Te službe bi morale ljudem nuditi tudi razne oblike pravne pomoči in jim pomagati pri uveljavljanju njihovih pravic. Duhovniki so bili prepričani, da država ne bo mogla opraviti vsega dela in da bodo iz sistemskih ukrepov vedno izpadli nekateri, za katere se bo morala zavzeti Cerkev. *Caritas* bo pred vsem svetom najboljša apologija krščanstva, delovanje duhovnikov na tem področju pa najboljši odgovor na oporekanje njihovem delu. Vsekakor bo treba dobrodelnim združenjem po vojni nameniti večjo pozornost, obnoviti stara in ustanoviti nova, ki bodo ustrezala novim potrebam in bodo v pomoč pri odpravljanju posledic vojne.⁴⁷

7 POSLEDICE V VERSKEM ŽIVLJENJU

Posledice izjemnih razmer in vsakodnevne življenjske nevarnosti so se čutile tako v osebnem kot družinskem in skupnem življenju. Negotovost se je čutila na vseh ravneh. Dogajanje na bojnem polju je imelo posledice za življenje cerkvenih ustanov v zaledju. Splošna izkušnja duhovnikov je bila, da se je vsaj v začetku vojne tvegan čas poznal v vsakodnevnem življenju ljudi in v njihovi verski praksi. »Vojaki prosijo za svetinjice. Razdeljujejo jih častita mati in več sester. V celoti smo jih danes razdelile do 1.500. Vsak jo rad vzame, nekateri

⁴⁷ Prim. NŠAM, pastoralne konference, 1919.

zanjo prosijo, le štirje so jo odklonili, verjetno so Judje. Neki protestantski oficir jo je sprejel s pripombo, ali bo vendar pomagala,« so v kroniki za 28. julij 1914 zapisale šolske sestre v Mariboru.⁴⁸ Le nekaj dni kasneje (31. julija) so med zapisi dodale: »Ko je šla častita mati popoldne čez dvorišče, jo je neki kuhar prosil za svetinjico za svojega poročnika. Ko jo je prinesla, so se vse roke iztegnile k častiti materi. Neki oficir je prosil za celo svojo kompanijo, ki je stala na cesti, za svetinjice, ki jih je sam razdelil med moštvo, neki drugi je pomagal častiti materi v hiši pri razdeljevanju. Neki stotnik si je pustil dati svetinjico, neki drug je prosil za dve. Eno svetinjico je vtaknil v žep, drugo na kapo, da bi sovražna krogla ne zadela glave!«⁴⁹

Pomemben pokazatelj posledic vojne na versko-nravno življenje so vsakoletna vizitacijska poročila, ki so jih dekani pošiljali na škofijski ordinariat v Maribor po opravljenem obisku v vseh župnijah dekanije. V zapisniku za vizitacijo leta 1915 v celjski dekaniji beremo: »Versko-nravno stanje župnije / je/ povoljno. Moramo zadovoljni biti tudi s mestjani in tovarniškimi ljudmi v sedanjem resnem času. Bratovščin je mnogo pri fari, pri kapucinih in pri sv. Jožefu. Cerkvene zapovedi se v mestu ne spolnjujejo od tako imenovane intelligence, posebno moške. Sv. zakramenti se pa bolj prejemajo, kakor nekdanj – se ve da ženski spol – okoličanov in mestnih.«⁵⁰ Še bolj celovit in podrobneje predstavljen pogled na posledice vojne za pastoralno delo nam nudijo poročila o pastoralnih konferencah, ki so jih imeli duhovniki vsako leto po dekanijah in so po vnaprej pripravljenih programih obravnavali določeno tematiko. Pod vodstvom dekana so duhovniki obravnavali teme, ki jih je za pastoralno konferenco določil lavantinski škofijski ordinariat. Skupaj s poročilom o konferenci so nato dekani poslali na ordinariat tudi referate, ki so jih pripravili posamezni dušni pastirji za svojo skupnost.⁵¹

Vpeljane so bile nekatere posebne oblike pobožnosti, h katerim so bili povabljeni duhovniki in verniki. Navadno jih je razglasil voditelj škofije škof Napotnik, ki je takšne pobožnosti v mariborski stolnici tudi sam vodil. Prva je bila že 4. oktobra 1914, ko je bil godovni dan cesarja Franca Jožefa. Po slovesnosti v stolnici je bila procesija okrog stolnice, nato je podelil blagoslov z Najsvetejšim in nazadnje so zapeli cesarsko himno. »Pred odhodom vernikov je imela Njegova ekselenca pri oltarju nagovor, v katerem je izrazila svoje veselje in zadovoljstvo, da so se tako množično udeležili te slovesnosti. Škof je tolažil

⁴⁸ *Kronika matrne hiše*, str. 218.

⁴⁹ *Kronika matrne hiše*, str. 219.

⁵⁰ NŠAM, D 14, 1915.

⁵¹ Konference so bile navadno ob koncu šolskega leta. Gradivo, ki ga o teh konferencah hrani Nadškofijski arhiv v Mariboru, je za določene dekanije zelo obsežno in vsebuje poročila vseh župnij. Za druge so ohranjena poročila redka in nekatera so v slabšem stanju. Poročila so v veliki večini napisana v slovenskem jeziku, le tu in tam je v odgovorih še prevladovala nemščina. Nekateri primeri poročil o pastoralnih konferencah in o ugotovitvah duhovnikov na teh srečanjih so objavljena v nadaljevanju kot priloge.

domače vpoklicanih vojakov in vse spodbujal k vdanosti v najsvetejšo Božjo voljo,« so v kroniko zapisale šolske sestre.⁵² Med poudarjenimi pobožnostmi je šlo predvsem za oblike češčenja Najsvetejšega zakramenta, opravljanje drugih pobožnih vaj in zlasti za mašne namene. V poročilu o vizitaciji v letu 1916 je dekan F. Ogradi dodatno poudaril, da posebej od kar je vojna, ljudje radi namenjajo maše za rajne župljane in duhovnike.⁵³ Še bolj zgovorno v tem smislu je poročilo za kanonično vizitacijo v letu 1918, ki jo je opravil lavantinski škof dr. Mihael Napotnik. Opat F. Ogradi je v promemoriji zapisal: »Za sv. maše pa odkar je vojska tako obilno plačujejo pri fari, pri sv. Jožefu, pri kapucinih, da vsi duhovniki celjski ne morejo vseh maš odslužiti.«⁵⁴

Med novo uveljavljene oblike pobožnosti lahko uvrstimo mirovne procesije, ki so jih posamezne župnije organizirale k znanim Božjim potem. O tem so dušni pastirji redno obveščali škofijski ordinariat (prim. priloge). V Mariboru je bila pripravljena mirovna procesija od Marijine cerkve do stolnice in nazaj. Za 31. oktober 1915 je bila pripravljena druga takšna procesija, vodil jo je škof Napotnik. »Namen: da bi se Bogu zahvalili za dosedanje srečne uspehe, ki jih je imela naša hrabra vojska, in da bi izprosili trajen blagoslov na voditelje in bojevnike,« beremo v kroniki šolskih sester v Mariboru.⁵⁵ Zadnja takšna procesija je bila v Mariboru 10. marca 1918. Kronistka šolskih sester je zapisala: »Procesija za mir, ki sta se je udeležila tudi samostan in učiteljsiše. Udeležil se je tudi prevzvišeni gospod knezoškof. V baziliki je imel mirovno pridigo.«⁵⁶

Vpeljani so bili molitveni dnevi za mir. Prvi takšen dan je vpeljal papež Benedikt XV. za 7. februar 1915. Verniki so bili povabljeni, da so prejeli zakramente, da so del časa namenili češčenju Najsvetejšega zakramenta in opravljali druge pobožnosti.

Posledice vojnega dogajanja so čutila številna cerkvena združenja, zlasti tista, ki so bila namenjena fantom in možem. Ker so bili ti namreč poklicani pod orožje, so mnoge skupine prenehale delovati. To so doživele Marijine dijaške kongregacije, ki so povezovale dijake (navadno v okviru šol), in tudi Marijine družbe za može in fante, ki so bile organizirane po župnijah. Preostala združenja so svoje dejavnosti usmerjala na karitativno področje in prevzemala druge dejavnosti, ki so jih narekovale vojaške oblasti, npr. podpiranje ranjenih in pripravljanje dobrin, ki so jih nato pošiljali vojakom na fronte. Nekoliko manj, čeprav še vedno, so se vojne razmere videle v delovanju ženskih in dekliških združenj. Žene in dekleta so bile namreč preveč obremenjene s skrbjo za dru-

⁵² *Kronika matrne hiše*, str. 229.

⁵³ Prim. NŠAM, D 14, 1917, poročilo o dekanijski vizitaciji za leto 1916.

⁵⁴ NŠAM, D 14, 1918, poročilo za kanonično vizitacijo.

⁵⁵ *Kronika matrne hiše*, str. 276.

⁵⁶ *Kronika matrne hiše*, str. 322.

žine in gospodarstvo, da bi se lahko udeleževale dejavnosti in srečanj njihovih stanovskih skupin. Zato je bilo pastoralno vprašanje, ki so ga duhovniki obravnavali na konferenci leta 1919, namenjeno vprašanju, kako naj cerkvene družbe in društva sodelujejo pri obnavljanju verskega življenja po končani vojski. Dušni pastirji so bili namreč prepričani, da je vojna verskemu življenju prinesla veliko škodo, zato je bilo potrebno v prenovitveno delo vključiti vse moči. Na temelju splošnih cerkvenih predpisov sta morali biti v vsaki župniji za krepitev verskega življenja ustanovljeni Bratovščina sv. Rešnjega Telesa in Bratovščina krščanskega nauka, kajti njun namen je bil predvsem v utrjevanju praktičnega verskega življenja. Duhovniki so na srečanjih poudarjali prednostni pomen družb in bratovščin, ki so povezovalе cerkveno življenje v ožjem pomenu besede in karitativno dejavnost. Zato so vodstvu škofije priporočali podpiranje in novo organiziranje tretjega reda in Marijinih družb, ki so temeljile na stanovski ureditvi.⁵⁷

8 POSLEDICE ZA DRUŽINSKO ŽIVLJENJE

Družinsko življenje so vojna in vojne razmere prizadele na več načinov. Mnogi očetje in možje so bili mobilizirani. Matere so ostale same, neredko z majhnimi otroki, za katere so morale skrbeti in obdelovati kmetijo. Trpela je družinska vzgoja, saj so bile matere od hudih naporov izčrpane in niso mogle skrbeti za otroke. Otroci niso mogli obiskovati šolskega pouka, ker so jih potrebovali za delo doma. Neredko so bili prepuščeni sami sebi, morda slabi družbi starejših, ki so jih vključili v svoje dejavnosti.

Posledice so posebej čutile družine v mestih, zlasti v Mariboru in Celju, kjer so ostali brez vsakih sredstev za preživetje. Prva in največja skrb vsake družine, otroci iz tega niso bili izvzeti, je bila najti živež za vsak dan. Redno so odhajali na podeželje, k sorodnikom in drugam, da so od tam pripeljali s seboj vsaj nekaj hrane. Tako se je med otroci in odraslimi pogosto širila tudi navada, da so živila kradli.

Izredne okoliščine so člane cerkvenih občeſtev, ki niso imeli urejene zakonske zveze, spodbujale, da so te uredili. Kot je razvidno iz poročil, ki so jih na svojih pastoralnih srečanjih obravnavali duhovniki, so imeli z urejanjem dokumentov za sklepanje zakonskih zvez dodatno delo, ker so morali v kratkih obdobjih obiskov vojakov pri domačih pripraviti potrebne dokumente in urediti vse druge okoliščine, da so lahko sklenili zakonsko zvezo; to je ženam dajalo pravico do denarne pomoči, otroci pa so s tem pridobili status zakonskih. Duhovniki so morali urejati dokumente za sklepanje cerkvenih porok ranjencev, beguncev in vojakov iz drugih okolij (npr. z italijanskega področja). Pri tem je

⁵⁷ Prim. NŠAM, pastoralne konference, 1919.

pogostokrat šlo za pospešeno urejanje teh vprašanj, ker so se morali vojaki v kratkem času vračati k svojim enotam. Velikokrat so urejali zakonske zadeve v času dopustov ali v postnem času, ki je sicer veljal za prepovedan čas za sklepanje porok. Treba je bilo urejati matične zadeve v zvezi s padlimi in njihovimi pogrebi. Zaradi vojnih razmer so imeli duhovniki nekatera posebna pooblastila, tudi v samostanskih cerkvah.

Na temelju ugotovitev srečanja duhovnikov na pastoralni konferenci 17. junija 1915 v Celju (Priloga II) lahko vidimo, da je »vojska pospešila tudi delavnost in varčnost, medsebojno pomoč pri delu. Kljub manjšemu številu delavskih moči so se vendarle vsa poljska dela o pravem času in vestno opravila, pomagajo drug drugemu, kolikor le morejo. Posebno važno je spoznanje, da je moč države v delavnem kmečkem stanu. Ta stan prinese največ žrtev, največ trpi – daj Bog, da bi se kmalu zacelile rane, ki jih bo ta vojska vsekala ravno kmečkemu stanu«. Poročevalec M. Vraber je dodal: »Vojska je tudi utrdila ljubezen med domačimi, ljubezen v družini. Sklepale so /se/ sicer v tem času zakonske zveze, kjer se je šlo večkrat le za denar, le za podporo, a v obče je vojska rodila lepe sadove zakonske in otroške ljubezni.«

Na splošno pa so vojne razmere vplivale tudi na številčno gibanje prebivalstva. To je razvidno iz statističnih podatkov, ki so jih vsako leto pripravljali župnijski uradi. Najbolj se je čas poznal v številu sklenjenih cerkvenih porok, ki se je skoraj prepolovilo (v Celju 132 leta 1914, 57 leta 1915, 69 leta 1916, 63 leta 1917 in 120 leta 1918), in v številu rojstev (v Celju 398 leta 1914, 345 leta 1915, 307 leta 1916, 303 leta 1917 in 253 leta 1918). Zelo pa se je povečalo število umrlih, vpisanih v cerkvene matične knjige umrlih (v Celju 400 v letu 1914, 439 leta 1915, 491 leta 1916, 583 leta 1917 in 546 leta 1918).⁵⁸ Neredko je bilo potrebno reševati vprašanje, kje pokopavati umrle vojake (umirali so predvsem v raznih vojaških zdravstvenih ustanovah). Rešitev so videli v postavljanju ločenih pokopališč za avstrijske vojake in za vojne vojaške ujetnike (predvsem ruske in srbske), kajti krajevnim oblastem se je v mnogih krajih zdelo neprimerno, da bi skupaj pokopavali domače in sovražne vojake. V Celju so jih pokopavali na dveh različnih pokopališčih. Ker se je število vojaških grobov večalo iz leta v leto, je bilo treba pokopališča povečevati ali celo odpirati nova.

9 NOVE NALOGE ZA DUHOVŠČINO

Duhovščina se je zelo zgodaj zavedela, da vojne razmere z vsemi posledicami za Cerkev in njene ustanove prinašajo povsem nove okoliščine. Posledice so se poznale na mnogih področjih njihovega delovanja. Večje število duhov-

⁵⁸ Prim. B. Himmelreich, *Celje v letih prve svetovne vojne 1914–1918*, str. 95; B. Kolar, *Celje v času prve svetovne vojne kot se kaže v cerkvenem arhivskem gradivu*, str. 559.

nikov je bilo vpoklicanih v vojaško službo in so prevzeli duhovniško delo v vojaških ustanovah v zaledju ali na bojnih poljih. Drugi so dobili dodatne naloge v župnijah, kjer so delovali, zaradi oskrbovanja vojašnic in vojaških bolnišnic. Povečalo se je njihovo administrativno delo tako v prid vernikov kot državnih in cerkvenih ustanov. Organizirali so različne oblike pomoči in dobrodelnost še v večji meri kot pred vojno vnesli v redno obliko delovanja za vernike. V nekaterih krajih so morali organizirati duhovniško delo med skupinami beguncev, ki so tam našle zatočišče. V posameznih primerih so jim bili pri tem v pomoč duhovniki, ki so prišli z begunci, ali vojaški kurati, ki so znali jezike beguncev. Ti so poleg pooblastil, ki so jih imeli kot vojaški kurati, potrebovali še dovoljenja krajevnega škofa, da so lahko pomagali pri pastoralnem delu v krajevnih župnijah.

Iz ravnanja duhovnikov in vodstva lavantinske škofije je razvidno, da so se zavedali tudi posledic, ki jih bo za življenje ljudi, družin in cerkvenih skupnosti prinesla vojna kot takšna in njenega vpliva za prihodnost. Redna pastoralna srečanja so bila namenjena obravnavanju posledic vojne pod različnimi vidiki. Kot temo pastoralne konference v letu 1916 so po naročilu ordinariata imeli vprašanje: »Kakšne naloge ima rešiti dušno pastirstvo, da po končani vojni zaceli rane, verskemu življenju med vojsko zadane? S katerimi sredstvi se bo dala vršiti zlasti verska prenovitev v bližnjem miru domov se vračajočih vojakov ter doraščajočih mladeničev?« Čeprav seveda ni bilo nobenih znamenj, da se vojna bliža koncu, so takšno tematiko uvrstili na dnevni red, ker so želeli opozoriti predvsem tiste, ki so bili doma, da bodo za odpravljanje posledic potrebni izredni napor. Ali kot je zapisal župnik F. Pšunder pri Sv. Bolfenku v Slovenskih goricah: »Krvava vojska sicer še ni končana; ni toraj mogoče že zdaj pregledati vse posledice svetovnega spora. Vendar ker se vse politične stranke že zdaj pridno pripravljajo na čas po vojski, sme in mora tembolj dušni pastir delati načrte za svoje prihodnje delovanje.«⁵⁹ Ko so ugotavljali razmere v vojaških vrstah, predvsem na moralnem in verskem področju, so imeli o tem vse prej kot pozitivno mnenje: »Saj je javna tajnost, da je 60-70 odstotkov vpoklicanih vojakov okuženih, da se je moralo na tisoče venerično okuženih mož iz armade izločiti. V zdravniških krogih pa se resno posvetujejo, kako to za človeško družbo tolikanj nevarno zlo omejiti,« beremo v zapisniku konference celjske dekanije.⁶⁰ Za seznanjanje z razmerami v vojnih vrstah in sprejemanje sklepov glede nadaljnega dela so bila pomembna poročila, ki so jih pošiljali (in objavljali) vojni kurati. Tudi za duhovnike lavantinske škofije so bile v tem smislu zgovorne izkušnje, ki jih je v duhovniškem glasilu *Vzajemnost*, ki je izhajalo v Ljubljani, objavljal

⁵⁹ NŠAM, pastoralne konference, 1916, poročilo župnika F. Pšundra.

⁶⁰ NŠAM, pastoralne konference, 1916, poročilo dr. J. Jančiča.

kurat Janez Hafner.⁶¹ Njegovemu zgledu so sledili še nekateri drugi duhovniki, ki so službovali v vojnih enotah.

Kot dodatno obliko pastoralnega delovanja so predvidevali pobožnosti, ki so imele mirovni značaj in priložnostne ter stanovske govore. »Ko mine vojska, bode obrnil dušni pastir vso svojo pozornost na iz vojske došle vojake. Če se bodo ti vrnili na pot moralnega življenja, jim bodo sledile tudi njihove sedaj morda v nečednih razmerah živeče družine, po načelu: pars maior minore post se trahit. /.../ Vse, ki se vrnejo, bomo spoštovali. Oni bodo veselje dušnega pastirja in ponos cele družine.«⁶² Bili so prepričani, da bo z zavzetim verskim življenjem mogoče postopoma odpraviti posledice vojnih razmer. Zato so v mnogih okoljih postali pomembno sredstvo prenavljanja ljudski misijoni, ki so jih pripravljali misijonarji iz različnih redovnih skupnosti. Večjo pozornost so se namenili dati cerkvenim združenjem, zlasti stanovskim, in drugim skupinam. Obnovljeno versko življenje bo dušni pastir »bojevnikom najlaglje ohranil z ustanovitvijo moške in mladeniške Marijine družbe. Ako jo bode in patientia et doctrina z vnemo in pravilno vodil, bode v srcih tudi globoko padlih veteranov obrodila stoteren, čeprav našim očem prikrit sad«. Kot pomembno sredstvo prenove so videli stanovska srečanja in nagovore, posebej v adventnem in postnem času. »Možje so v skupinah na fronti, naj bodo tudi v skupinah pri obhajilni mizi.« Slednjič je bil poudarjen še pomen duhovnikovega socialnega delovanja, da »bode zmanjšal bedo in gorje«. »Duhovnik bode moral tudi skazovati veteranom, vdovam in sirotam telesna dobra dela. Vzeti bo pa moral v roko tudi z vso vnemo protialkoholno delo. Ako v tem pogledu ne delujemo, ne bode po končani zmagi in srečni vrnitvi pijančevanju ne konca ne kraja. Saj nas vojska sama uči, da treznost daje in hrani dušne in telesne moči posamezniku in narodu.«⁶³

Zlasti začetno obdobje vojnih razmer je za duhovnike prineslo vrsto drugih posledic. Ne le, da je bilo v vojaško službo vpoklicano več duhovnikov in da so drugi v župnijah morali prevzemati nove dolžnosti, temveč so morali prevzeti dodatne naloge, to je utemeljevanje ravnanja Avstrije in njenih zahtev v odnosu do sosedov oz. držav, ki so se znašle v njej nasprotnem taboru. Morali so sprejeti vlogo glasnikov uradne avstrijske državne politike in opravičevati ravnanje posvetnih ter duhovnih oblasti. To jim je prineslo vrsto nasprotnikov, kajti če takšnim nalogam niso bili zvesti, so bili osumljeni.

⁶¹ Prim. duhovniško stanovsko glasilo *Vzajemnost*, 1916, št. 7-8, str. 110–112; 5 (1917), št. 1-2, str. 4–6; št. 5-6, str. 51–53.

⁶² NSAM, pastoralne konference, 1916, poročilo dr. J. Jančiča.

⁶³ NSAM, pastoralne konference, leto 1916, dekanija Celje.

10 ZAKLJUČEK

Prva svetovna vojna je globoko in na različne načine zaznamovala celotni slovenski prostor, posameznike in ustanove, družine, cerkvene skupnosti in različna združenja. Posledice vojne so se poznale na vseh razsežnostih življenja. »Vojska, vseh šib božjih najhujša šiba,« je že po nekaj mesecih vojnega dogajanja zapisal župnik na Polzeli Janez Jodl.⁶⁴ Tako duhovniki kot učitelji, starši in otroci so spoznali, da se je z vojno končalo neko obdobje in da je nastopil novi čas. Kot nekakšen povzetek posledic škode na raznih področjih javnega in zasebnega življenja lahko vzamemo zapis v celjski župnijski kroniki: »Za naše cerkve je prinesla vojna razne pobožnosti in celo vrsto raznoterih zbirk, cerkveno premoženje je potopila v vojna posojila, pobrala nam je večji del naših zvonov in orgelskih piščalk; pobrala pa je tudi celo vrsto ljudi in sicer med njimi najboljših. V moraličnem oziru pa je imela velikansko manco, ki še se bode desetletja poznal. Edino dobro je po polomu prišla zedinjena Jugoslavija, država Srbov, Hrvatov in Slovencev.«⁶⁵

11 POVZETEK

Župnije lavantinske škofije so bile vključene v vojno dogajanje, čeprav se nobena od njih ni nahajala na ozemlju, kjer so potekale vojne akcije. Duhovniki in verniki so se srečali z vsemi posledicami vojnih razmer: trpeli so pomanjkanje, rastle so cene življenjskih potrebščin, izguba sredstev, opustošenje sakralnih objektov, predvsem pa izguba življenj in pri mnogih trajne posledice na zdravju ali delovni sposobnosti. Srečali so se s pojavom vojnih ujetnikov in beguncev, boleznimi in lakoto. Proti narodnozavednim posameznikom in klerikom so bili pripravljene sodni postopki, ker so bili obtoženi, da so premalo patriotični ali da so branili interese Srbije. Posledice vojnih razmer je bilo čutiti na vseh področjih zasebnega in javnega življenja. Poznale so se v organiziranju verskega življenja in pri poslovanju cerkvenih ustanov. Posamezna cerkvena poslopja je zasedla vojska in jih uporabljala v vojaške namene. Samostani so postali vojaške bolnišnice, redovnice so pomagale pri oskrbovanju bolnih in ranjenih. Uvedene so bile nekatere nove oblike pobožnosti, ki so imele za cilj molitve za mir, le redko molitev za vojaške zmage. Težke razmere in pomanjkanje na vseh področjih je rodilo nove oblike dobrodelnosti; čas vojne in neposredno po njej je bil čas razcveta dobrodelnih akcij in karitativnih ustanov. Vojno dogajanje je prineslo vrsto posledic za poslovanje župnij: zaplenjenih je bilo 66 % zvonov, zaplenjeni so bili predmeti iz dragih kovin, župnije in druge cerkvene ustanove so izgubile vsa denarna sredstva, ki so jih imela za redno poslovanje

⁶⁴ NŠAM, pastoralne konference, 1915, dekanija Celje, župnija Polzela.

⁶⁵ Kronika-opatija, str. 56.

in vzdrževanje karitativnih dejavnosti. Razpisanih je bilo osem vojnih posojil, s katerimi so župnije in posamezniki financirali vojsko. Obljubljene so bile visoke obresti, na koncu so zaradi propada države ljudje izgubili vse. Ker so morali duhovniki po naročilu svojega škofa podpirati takšne akcije državnih oblasti in ljudi navduševati zanje, so bili po končani vojni žrtve nezadovoljstva ljudi. Duhovniki so v svojih poročilih na vojno gledali v luči razlag vojne kot kazni za zlo, ki se je razbohotilo med ljudmi, v družinah in med narodi. Kot njihov škof so na vojno sprva gledali kot na pravično in zagovarjali stališča Avstrije. Njihova stališča so se kasneje spremenila. Razpravi je dodanih pet prilog, ki so izraz odnosa duhovnikov do vojne in posledic vojnega dogajanja za življenje Cerkve. Čeprav so se duhovniki na srečanjih spraševali o vzrokih za vojno, so svojo pozornost namenjali predvsem času po končani vojni in obveznostim, ki jih bo takrat dobila Cerkev. Veliko upanje so polagali v delovanje cerkvenih združenj, namenjenih karitativnemu delu.

KLJUČNE BESEDE: Škofija Maribor, škof Mihael Napotnik (1850–1922), prva svetovna vojna, bratovščine, karitativno delo, begunci, duhovniki

Summary

CONSEQUENCES OF THE FIRST WORLD WAR FOR CHURCH LIFE IN THE LAVANT DIOCESE

The parishes of the Lavant diocese found themselves caught up in the war regardless of the fact that none of them was located in the territory where battles were being fought. Priests and parishioners were faced with all consequences of the war: they suffered shortages, the prices of basic goods grew, they lost money and property, sacral buildings were destroyed, and, above all, they were faced with the loss of lives and for many of the survivors lasting consequences for their health and ability to work. They were faced with prisoners of war and refugees, disease, and hunger. Legal proceedings were underway against nationally-conscious individuals and clerics, who were being accused of not being patriotic enough or that they defended the interests of Serbia. The consequences of the war were felt in all areas of private and public life; they were present in the organisation of religious life and in the operation of church institutions. Numerous church buildings were occupied by the army to use for its own purposes. Monasteries became military hospitals, while nuns helped to care for the sick and the wounded. Several new forms of piety were introduced, the aim of which was to pray for peace, only occasionally for military victories. Difficult circumstances and the lack of every necessity possible brought about

new forms of charity; the time of war and the period immediately after it was the time when charity work and church charity institutions flourished. The war caused a number of consequences for the operation of parishes: 66 per cent of church bells were confiscated along with objects made of precious metals, and parishes and other institutions of the church lost all their money which was used for regular operation and to support church charity activities. Eight war loans were announced through which parishes and individuals financed the army. High interest rates were promised but in the end, due to the disintegration of the state, people lost everything. Since priests were ordered by their respective bishops to support such actions of the state authorities and make people enthusiastic about them, they were the targets of people's dissatisfaction after the war. In their reports, priests viewed the war as the punishment for the evil flourishing among people, in families, and among nations. Just like their bishops they regarded the war as just in the beginning and defended Austrian standpoints. These standpoints later changed. The discussion here is supplemented by five annexes which are the expression of priests' attitudes towards the war and consequences of the war for the life of the Church. Even though priests wondered at their meetings about the reasons for the war, they devoted their attention primarily to the time after the war and the duties appointed to the Church at that time. They placed high hopes on the actions of church associations devoted to charity work.

KEY WORDS: *Maribor diocese, Bishop Mihael Napotnik (1850–1922), First World War, fraternities, church charity work, refugees, priests*

PRILOGE

Besedila prilog so vzeta iz poročil o pastoralnih konferencah, ki so jih duhovniki lavantinske škofije imeli v letu 1915 in 1917. Hrani jih Nadškofijski arhiv v Mariboru. Priloga I vsebuje poročilo, ki ga je o pastoralni konferenci takratne dekanije Maribor-desni breg Drave, obsegala je župnije Maribor Sveta Magdalena, Limbuš, Ruše, Št. Lovrenc na Pohorju in Sveta Marija v Puščavi, pripravil kaplan v Rušah Janez Ilc. Konferenca je bila 1. avgusta 1915, poročilo je dekan Simon Gaberc, vodil je župnijo Maribor Sveta Magdalena, poslal 28. avgusta 1915. Konferenca je imela nalogo, da duhovniki poročajo o posledicah v prvem letu vojskovanja, o številu vpoklicanih, ranjenih, ujetih, o nabiranju denarja za vojne potrebe, o vplivu vojne na versko življenje posameznikov, družin in celotne župnije.⁶⁶ Po takšnem vrstnem redu je tudi razporejena vsebina poročila.

⁶⁶ Prim. *Cerkveni zaukaznik za Lavantinsko škofijo* 1915, štev. 4, str. 88.

Priloga II obsega poročilo, ki ga je za pastoralno konferenco celjske dekanije (obsegala je župnije: Celje-Sv. Danijel, Galicija, Gotovlje, Griže, Sv. Peter v Savinjski dolini, Polzela, Teharje, Žalec) pripravil vikar v Celju dr. Maksimilijan Vraber. Konferenca se je odvijala 17. junija 1915 v prostorih celjske opatiije. Predsedoval ji je opat in celjski mestni dekan Franc Ogradi. Udeležilo se je 18 duhovnikov. Poročilo, ki je tu objavljeno, kaže na stanje v župniji Sv. Danijela in s tem v mestu kot takšnem, ne govori pa o posledicah vojne v drugih župnijah celjske dekanije. O tem so bila pripravljena samostojna poročila, nekatera med njimi bolj obsežna, druga zelo jedrnata.

Za dekanijo Maribor-levi breg Drave (obsegala je župnije: stolnica, Sveta Marija v Mariboru, Sv. Barbara pri Vurbergu, Gornja Kungota, Kamnica, Sv. Križ pri Mariboru, Sv. Marjeta ob Pesnici, Sv. Martin pri Vurbergu, Sv. Peter pri Mariboru, Selnica) je dekan Fran Moravec⁶⁷ sklical pastoralno konferenco za 19. julij 1915 v mariborskem stolnem župnišču. Izredne razmere so po mnenju nekaterih duhovnikov narekovala bolj previdno ravnanje. Župnik Jernej Frankež, vodil je župnijo Sveta Marjeta ob Pesnici, je dekanu poslal dopis z naslednjo vsebino: »Pastoralna konferenca je tudi za letos zaukazana in dan določen. Pri sedanjih zelo kritičnih razmerah konferenca nikakor ni umestna. Razlogi: Poostren preki sod, vsled katerega so shodi prepovedani; v Mariboru je glavni vojni stan in bi vzbudilo pozornost, če bi se ondi zbirali; naši referati bodo zelo pomanjkljivi, ker se nasledki vojske šele zdaj začnejo prav razvijati; o vojakihi, vjetnikih in umrlih vemo prav malo, nič zanesljivega; tudi učitelji letos nimajo konference.«⁶⁸ Zato konferenca ni imela takšnega obsega, kot je bilo načrtovano.

Pastoralno vprašanje leta 1917 je bilo namenjeno obravnavi vprašanja dobrodelnosti in dobrodelnih ustanov v lavantinski škofiji. Vojna je namreč prinesla nove izzive za krščansko ljubezen. Duhovniki so poročali o: že obstoječih združenjih, ustanovah in zavodih, ki so že obstajali v posameznih župnijah; kako bi bilo mogoče povečati njihova sredstva in s tem okrepiti njihovo delo. Na škofijo naj bi posredovali konkretne predloge in odgovorili na vprašanje, ali bi imelo smisel povezati vse karitativne dejavnosti na ravni celotne škofije.⁶⁹ Za dekanijo Maribor-levi breg je bila pastoralna konferenca sklicana 17. julija 1917 v stolnem župnišču. Pripravljenih je bilo pet poročil. Priloga III povzema poročilo, ki ga je pripravil kaplan v župniji Matere Božje, p. Valerijan Landergott OFM.

Za dekanijo Celje je bila pastoralna konferenca, ki jo je sklical in vodil opat Franc Ogradi, v opatiji dne 14. junija 1917. Referata sta imela dr. Ivan Jančič, žu-

67 Franc Moravec (1864, Velika Nedelja–1930, Maribor) se je v zgodovino zapisal kot član mariborskega stolnega kapitlja, župnik tamkajšnje stolne cerkve, zavzet dušni pastir in organizator katoliških društev in mestnih socialnih dejavnosti. Prim. *Letopis 2000*, str. 698, 777.

68 NŠAM, serija pastoralne konference, fasc. 12; dekanija Maribor-levi breg. Dopis župnijskega urada Sv. Marjeta ob Pesnici 7. junija 1915.

69 Prim. *Cerkveni zaukaznik za Lavantinsko škofijo 1917*, št. 1, str. 21.

pnik v Šempetru v Savinjski dolini, in Konrad Jarh, kaplan v Galiciji. Jančičevo poročilo je bilo povsem teološko in splošno, Jarhovo bolj konkretno in izraz razmer na celjskem področju. V prilogi IV je objavljen Jančičev referat. Ker so bile razmere nekoliko drugačne v dekaniji Šmarje, je kot priloga V dodano še poročilo, ki ga je imel na srečanju duhovščine te dekanije dne 12. julija 1917 v Šmarju Karel Arlič, kaplan v Sv. Juriju ob južni železnici. Dekanija Šmarje je takrat obsegala še naslednje župnije: Dramlje, Šentjur, Kalobje, Ponikva ob južni železnici, Sladka gora, Slivnica, Sv. Štefan pri Žusmu, Grobelno, Zibika in Žusem.

Priloga I: Pastoralno vprašanje za leto 1915. Poročilo Janeza Ilca,⁷⁰ kaplana v Rušah. 1. avgust 1915 (NŠAM, serija: Pastoralne konference, fasc. 12).

Težki so dnevi, v katerih se nahaja naša domovina; težki že sami na sebi, težki za skupno prebivalstvo, kako so šele težki za posamezne družine, ki trepetajo za svoje, morda že težko ranjene, za posamezne družine, ki že objokujejo drage svoje – padle za domovino, umrle častne smrti na bojišču...

Vojskovali so se ljudje med seboj, kar svet stoji. Zgodovina nam to spričuje skozi vse veke. Tudi ta vojska še ni zadnja, ker se ljudje bodo toliko zboljšali, da bi vse krivice izginile s sveta. Sv. Cerkev bi bila zmožna mir ohraniti med narodi, ko bi jo hoteli poslušati, pa ni upanja, da se bo to zgodilo. Nehote nastane vprašanje, kdo pač je kriv te sedanje krvave evropske vojne? – Od vseh strani se oglašajo klicarji, ki nam pripovedujejo o vzrokih in povodih te vojske. Imamo pred seboj manifeste vladarjev, to so oklici do narodov, kjer se jim napoveduje, da je nastopila vojska, in kako je do tega prišlo. Prišle so na svetlo »bele«, »rdeče« in »rumene« knjige, to so zbirke diplomatskih aktov, ki opisujejo ves razvoj političnih zapletljajev pred izbruhom te vojske. Brali smo izjave ministrov v raznih zbornicah vojskujočih se držav, o vzrokih in potrebah vojske. – To so glasovi iz sveta. Kaj pa pravi Cerkev?

Tudi Cerkev je povedala svoje mnenje glasno vsemu svetu. Papež Benedikt XV. lepo, jasno, krepko opisuje stanje sveta, njegove vrline, pa tudi njegove napake in bolezni. – Škofje mnogo o tem pišejo v svojih pastirskih listih. – Razni govorniki in misijonarji to reč obravnavajo. Ako vse to prebiramo, dobimo mnogo skupnega, marsikaj pa tudi različnega in si nasprotnega, kar je umevno, ko od raznih strani prihajajo glasovi.

Kdo je torej kriv te vojske? – Verska resnica je, da se nič ne zgodi brez volje božje, torej se tudi ta vojska ni vnela brez volje božje n se ne nadaljuje brez božje

⁷⁰ Janez Ilc (1877, Ribnica–1927, Ruše) je bil v duhovnika posvečen 20. julija 1902. Umrli je kot župnik v Rušah 18. aprila 1927. Prim. *Letopis 2000*, str. 775.

volje. Bog je Gospod vojnih trum; da zmago, komu hoče in razdeli plen po svoji volji. Dvojno pa moramo ločiti: Ali Bog samo pripušča, da se vname boj med narodi, ali pa naravnost naroči kakemu vladarju, da kaznuje sovražnika na božje povelje. N. pr. Savlu. Prvi način je navadni, ko naravni vzroki in logični razvoj vseh od ljudi postavljenih faktorjev sam po sebi vodi do nasprotij, preprirov in bojev. V takem slučaju bi moral Bog čudežno vmes poseči, da bi zabranil vojsko, česar pa ne stori brez nujnega vzroka. Pri takih razmerah tudi odločujejo v prvi vrsti naravna sredstva o zmagi. Kdor je bolje pripravljen za vojsko, tisti ima več upanja do zmage. Bog pa ostane tudi v teh razmerah vrhovni voditelj vsega gibanja, ker brez njegove volje ne pade vrabec s strehe, ne las z glave. Bog vodi vse tako, da je vojska z vsemi težavami neko zadostilo za njemu storjene krivice v javnosti. Tudi poedinci si lahko te težave obrnejo za pokoro. – Ali pomagajo v tem slučaju molitev za zmago, mir in srečen konec vojske?

Verska resnica je, da dobra molitev vselej doseže svoj cilj; ali Bog da, za kar prosimo, ali pa kaj drugega, ako prošene reči ne moremo prejeti. Kako to Bog napravi? Čudežno ne posega vmes, ako ni potreba za varstvo kraljestva božjega na zemlji; torej vodi narurne faktorje tako, da napravijo take učinke, ki odgovarjajo našim prošnjam, za katere naprej ve. Mogoče pa je, da se cilji naših želja in prošenj včasih križajo z načrti božje vlade; v tem slučaju nas Bog ne more uslišati, ampak poskrbi za to, da se moremo prilagoditi novim razmeram, ali pa nas pokliče s sveta k sebi.

Božjih načrtov v tej vojski ne poznamo, torej govorimo le pogojno. Ako Bog hoče s to vojsko in nje spremstvom temeljito očistiti človeštvo, potem nama ne bo dal miru, dokler ne doseže svojega namena. Vse molitve in dobra dela se obrnejo v to, da se človeški rod zboljša, hudobije ustavi, krivice poravnajo. To so pogoji, da svet vreden postane doseči mir in ga uživati po božji volji. Molitev, pokora in trpljenje gotovo pospešujejo mir, ki ga svet ne more dati, ker ga nima in ne pozna. Tak mir je velik dar božji...

Vendar pa nam je vsekakor treba čas vojske dobro izrabiti! Vprašanje sploh veliko, ali bo vojska v verskem oziru več koristila ali več škodovala. Do zdaj smo pač opazali, da je precej koristila: ljudje več molijo, malo bolj sv. zakramente prejemajo, tudi mnogo vojakov je – nekateri po več letih – dobro spoved opravilo in mnog so in bodo tudi na bojišču prav srečno in lepo umrli. Vojska je napravila velik misijon; in tega misijona se je udeležil predvsem tisti spol, ki se sicer cerkvi bolj odteguje – moški. Pred vojsko je namreč v človeštvu splošno močno oslabela zavest – posebno še pri tako imenovanih olikanih stanovih – o njegovem odličnem namenu, mnogi pa so nanj celo popolnoma pozabili. Živeli so življenje brez Boga, življenje samoljubja, uživanja in izživetja. Začelo se je izkoriščanje, zavaladala je morala sile in uspeha, ki se je iz življenja posameznika razširila tudi na življenje med stanovi, narodi in državami. Vsakdo je bil sam

sebi bog, vsi drugi naj bi služili njemu. Razvneli so se nujno srditi stanovski in narodni boji, naraščala je konkurenca med državami in zadnja faza odpada od Boga in njega nujna posledica je bila – svetovna vojska.

Šele svetovna vojska je s svojim pustošenjem in bedo, ki ju je rodila, nekoliko predramila tega in onega v »svojo visoko kulturo« zaverovanega modernega človeka in ga občutno opozorila na usodne sadove njegovega gesla: »Samoljubje in uživanje!« - Marsikdo je zopet spoznal, drugi se pa živeje zavedel, da biva poleg njega in nad vsem minljivim – Neminljivi, ki ga edini more stalno osrečiti, ki mu pa nalaga tudi obveznosti, ne le do sebe, marveč tudi do soljudi in njih skupin: pravičnost in ljubezen!

Marsikdo je sredi bojnih grozot ugleda Gospoda vojnih čet ali stopil z njim zopet v iskrenejši stik. Človek, ki je v dobi dolgega miru mislil le na dolgo in udobno življenje in si domišljal, da zadošča sam sebi, je zrl sredi krutih bojev milijonov uničujoče delo svoje tehnične kulture in ko je neprestano zrl smrti v oči, živel trpljenja in odpovedi polno življenje, je začutil svojo žalost in se živo zavedel svoje silne šibkosti in osamelosti. Spoznal je, da navzlic svojemu napredku ne zadošča sam sebi, marveč da mu je nujno treba nekoga, ki bi ga krepil in zlasti spremljal na poti v smrt. Pisatelj, ki se je sama udeležil bojev in bil priča sličnih prizorov – Stanko Majcen – lepo slika modernega brezvernega vojaka, ki razglablja o nujnosti božje pomoči. V »Domu in svetu« 1915, št. 2, str. 47 piše z naslovom »Nevernik«: Človek mora imeti nekaj, in najsi je še tako malenkostno in brezpomembno pred vesoljnim človeštvom, pred obličjem velikih stvari, ki se dogajajo med nami, nekaj, česar se krčevito poprime, kakor sveče, ko gre v smrt... Skleniti moraš zvezo z nekom, ko se napravljaš na zadnjo pot, z nekom, ki te ne zapusti, ki ti stoji na strani, brezmejno zvest in udan in dober, da ne osamiš v tistem najhujšem, najsamotnejšem trenutku, v katerem bogme nisi len in brezbrizen, temveč na vso moč, celo čez vse svoje dosedanje sile živ, čuječ in delaven. – Moraš imeti nekaj, majhen in slab, kakršen si, ob kar se opreš.« In pri marsikom je z vso silo privrelo iz dna njegove duše: »Verujem.« Neki gospod učitelj je pisal svojim znancem pismo z bojnih poljan, v katerem se nahajajo znamenite besede: »Tukaj sem našel zopet Boga.« - Marsikdo je razvalinah moderne kulture spoznal z znamenitim, prej brezvernim francoskim pisateljem Lavredanom, da je tako posamezniku kakor narodu mogoče najti miru in sreče le v živi veri v Boga. Zato je imenovani pisatelj javno izpovedal svojo vero, preklical in obžaloval svoja prejšnja bogokletstva in pisal svojim čitateljem: »Zasmehoval sem vero in sem mislil, da sem modrijan. Svojega smeha se nisem več veselil; videl sem, da krvavi Francija in da plaka. – Obupati mora narod, ki čuti bolest Francije, obupati, če ne veruje, da se bolest na zemlji izpremeni v nebeški blagor. Kdo, če nima vere, more upati, ko se vse podira? Ni li vsakdanje delo muka, ni li vse dobro nesmisel, če ne verujemo? Stojim ob francoskih kr-

vavih rekah, vidim sveto vodo solza. O, ljudstvo mrtvih pokriva poljano. Kako težko je na tem narodnem pokopališču ostati brezverec! Varal sem sebe in vas, ki se čitali moje knjige in ste prepevali moje pesmi. Bila je zmota, blodnja, divje sanje. Vidim smrt in kličem življenju. Oborožene roke ustvarjajo smrt! Sklenjene roke ustvarjajo življenje! Francija, Francija, povrni se zopet k veri svojih najlepših dni. Kogar zapusti Bog, je izgubljen. Ne vem, če jutri še živim. Svojim prijateljem pa moram povedati: Lavredan se ne upa umreti kot bogotajec. Ne strašim se pekla, a misel me tlači, da živi Bog in si oddaljen od njega. Visoko se veseli moja duša, ker sem smel doživeti uro, v kateri sem mogel klečoč reči: Verujem, verujem v Boga, verujem, verujem! Ta beseda je jutranja pesem človeštva. Kdor je ne pozna, živi v strašni temi.«

Pa tudi na mnogo kristjanov je vojska vplivala versko poživljajoče. Izginil je strah pred ljudmi, tako pri vojaki kot tudi pri onih, ki so ostali doma; ob živi zavesti, da je iz življenja v večnost en sam korak, so se iznova ogreli ob luči vere in podvojili svojo gorečnost. Neki profesor iz Nürnberga, ki je pozneje padel v Vogezi, je pisal svojim učencem: »V očigled smrti mi je postalo jasneje kot kdaj poprej, da vlada nad nami vsemogočna roka in da nismo brez otroškega zaupanja na to roko nič.« In kolikokrat pišejo naši vojaki domov, kako jih je očitno ščitila vsemogočna roka božja ali njegovih služabnikov in da se bodo vrnili vsi izpremenjeni. In kdor je imel priliko opazovati vojake pri spolnjevanju njihovih verskih dolžnosti, videl je lahko na lastne oči, s koliko gorečnostjo so se pripravljali na prejem svetih zakramentov, s koliko pobožnostjo se udeleževali daritve sv. maše in tudi na njihovih vajah, ako so le nekoliko imeli odmora, so hiteli v cerkev, poklonit in izročit se v varstvo Marijino, kar sem sam tolikokrat opazoval.

Vojska je v marsičem reformirala človeštvo tudi нравno – človeka in družino. Ob prvih dneh mobilizacije so se začudili vsi, ki so globlje poznali zasebno in javno življenje pred vojsko. Prej golo samoljubje, strahopetna ljubezen do mehkužnega življenja, vedni razpori med stanovi, strankami in narodi – tedaj pa izredna edinost in skupnost: vsi zopet skupnega sovražnika. V vojski je krepkost dobila zopet sebi primerno mesto in spoštovanje. Poslušnost, preprostost v hrani in obleki so se zopet pojavile, ljubezen do bližnjega in požrtvovalnost sta zlasti med revnejšimi in srednjimi stanovi zmagali nad sebičnostjo, veselje in žalost sta postali nekako skupna last.

Vojska je zopet opozorila narode, da je urejeno družinsko življenje temelj narodove moči. Zakaj še vedno odločuje v vojni ne toliko množina izbornege orožja, kakor število krepkih ljudi. Zato je treba ozdraviti rakrano na telesu kulturnih narodov – veliki pomor dvajsetega stoletja, kar je možno le v rednem zakonskem življenju.

Tudi ženski je pokazala svetovna vojska od narave in stvarnika ji določen delokrog – doma v družini. Mož nosi najstrašnejša bremena v obrambo skupnosti, žena pa naj podpira moža z molitvijo pri njegovem trudapolnem delu in v skrbi za dom in družino.

To so npravne vrednote, ki jih je doslej ustvarila svetovna vojska (Društveni govornik). In res, medtem ko divjajo vojske na vseh straneh, se zbirajo ljudstva po cerkvah in molijo. Celo na Francoskem! Mislili smo, da je bilo ondi versko življenje že povsem zamrlo. Pa ni bilo tako, samo spalo je. Zdaj se je vzdramilo. Sicer oficijelna Francija še zdaj noče nič vedeti o Bogu in o njegovi pomoči, a ljudstvo ne gre več za tistimi voditelji! Veličasten prizor! Cela Evropa moli!

Ako se ozremo na našo domovino: Koliko procesij, koliko molitvenih ur pred Najsvetejšim, koliko križevih potov, koliko sv. obhajil se je že in se bo še darovalo za srečen izid vojske, za naše vojake v vojski in za one, ki so tam padli za domovino!

Le poglejmo bolj natanko nasledke vojske v posameznih župnijah naše dekanije in prepričali se bomo, da je resnica, kar sem gori omenil. Poročam ravno tako, kakor so mi pismeno sporočili prečastiti gospodje župnikov svojih župnij:

Župnija Sv. Magdalene v Mariboru (poroča preč. g. dekan in kanonik S. Gaberc)

1. v cerkvi se je razvila neka zunanja pobožnost ali gorečnost, ki je drugači posebno med možkim spolom ni bilo videti. Tu vidiš moža klečati pred oltarjem, ki ga prej nikoli ni bilo videti. Zdaj si ovija sv. Rožni venec okoli rok. Vojak z bodalom ali mečem moli pred Marijo Devico in se ne ozira ne na levo ne na desno. Mnogi imajo okoli sebe še svojo familio – otroke in ženo, ki molijo in jočejo. Sprejemajo tudi sv. zakramente. Ko so se v vojsko odvažali, so se še prej okrepili s sv. popotnico. Zaostale žene ali že vdove goreče povzdigujejo k Bogu svoje roke in srce za pomoč ali pa za tolažbo, včasih tudi dajo služiti sv. maše za srečno vrnitev in konec vojske.
2. Javno življenje – rodovinsko. Navadno je po mestih malo lepega slišati ali videti. Čednost čistosti je redka »zlata ribica« v kalnem morju mestnega življenja, ko le vse tišči v mesto, kjer bi nesramno, mirno, skrito živelo. – V tem oziru je čas vojne veliko dobrega povzročil. Nečistniki, ki so že čez veliko let pohujšljivo živeli in 2-5 nezakonskih otrok imeli, so sprejeli zakrament sv. zakona in sirotice so dobile zaželjenega očeta. Seveda je k temu največ pripomogla obečana podpora.
3. Denarja v naši fari nismo mnogo nabrali, ker živijo sami reveži.
4. Število ranjencev in jetnikov ni znano.
5. Število odpadnikov je, hvala Bogu, celo zginilo.
6. Domače pobožnosti se v mnogih hišah opravljajo – rožni venec zvečer – v cerkvi pa po kršč. nauku. Rožni venec, litanije, blagoslov: za srečno vojsko. Po

najnovejši naredbi se pa še služijo vojniške službe božje – obilno spovedovanje vojakov in njihovo skupno obhajilo, posebno pred odhodom na bojišče.

Župnija Št. Lovrenc nad Mariborom (poroča preč. g. župnik F. Horvat)

Od 26. 7. 1914 do 26. 7. 1915 je bilo vpoklicanih na vojsko izmed 3300 župljanov okroglo 700 mož in mladeničev, iz 4 družin po 4 sinovi, iz 2 družin po 5 sinov. Vsi so z veseljem in navdušenjem sledili klicu preljubljenega deželnega očeta, presvitlega cesarja Franca Jožefa I. Ker manjka uradnih podatkov, se število ranjenih, umrlih in ujetih ne more dognati.

Le junaška smrt dveh mladeničev je do sedaj uradno potrjena, namreč: Franc Pečovnik, vulgo Rebernik iz Rudečega brega, kmečki sin, je bil 9. 9. 1914 ranjen v pljuče v bitki pri Grodeku, tretji dan najden, prepeljan v mesto Arad na Ogrskem v zasebno oskrbo grofa Breda, tam umrl 23. 9. 1914; je tam pokopan, ima na grobu lep železen križ.

Drugi junak pa je Mihael Schweiger, vulgo Hožič iz Recenjaka, kmečki sin, ki je umrl vsled ran, dobljenih na minah v Karpatih, umrl menda v aprilu 1915. Govori se še o 10 drugih, da bi bili umrli. Dva junaka, še živa, sta odlikovana z veliko srebrno kolajno, Henrik Medved vsled junaštva proti Rusom in Feliks Zink vsled junaštva proti Lahom.

O verskem življenju pa je poročati tole: S pesnikom smelo trdim: »Rodila smrt ljubezen je.« Stokrat na dan, da sedemstokrat se seka s krvavim mečem zlata vez, katero je spletel Bog sam med seboj in človekom, potem pa dalje med zakonci, med otroki in roditelji, med znanci in prijatelji. A v teh ranah pa klije, raste in se krepi prava ljubezen:

- a. Ljubezen do bližnjega, kojo spričujejo tisti, ki so se posvetili oskrbi ranjencev, vdov in sirot, avstrijski »Rudeči križ« in »Srebrni križ«. V ta namen so darovali tukajšnji farani čez 3000 K.
- b. Ljubezen do starišev; »preljubi oče«, »preljuba mati«, »kako srečen bi bil, ko bi vas kmalu zopet vsaj videti mogel« - piše sin, ki prej tega nikoli ni vedel; in roditelji velikodušno svojim otrokom vse odpuščajo, vsa razžaljenja pozabljajo.
- c. Pa tudi ljudje, ki so se prej sovražili, se z neko skrivnostno močjo zbližujejo in si v medsebojni bridkosti stiskajo roke, sovraštvo izginja.
- d. Ljubezen do Boga in Marije; vsi se hočejo zopet spraviti z Bogom in priti v varstvo Marije. O kako lepo se obuja kesanje nad grehi, kako pogosto sprejemajo farani sv. zakramente! Kedaj se je raztrgalo toliko grešnih vezi, kedaj odpravilo toliko konkubinatov, kakor v tem vojnem času? Ni še izginilo vse brezverstvo, ni še odpravljena vsa verska brezbržnost in malomarnost, a vendar spozna, da človek v tej vojski spoznava in prizna Boga. »Rodila smrt ljubezen je.«

Župnija Sv. Marija v Puščavi (poroča preč. g. župnik Gašp. Zrnko)

V tej župniji je bilo do sedaj vpoklicanih 96 moških in mladeničev. Vseh je že bilo ranjenih 12, ujetih 6, padlo in umrlo jih je 7, pogrešajo se 4.

Denarja se je nabralo in preč. kn. šk. Konzistoriju poslalo za avstr. Rdeči križ leta 1914 skupaj 305 K 85 v. in leta 1915 150 K 54 v. Kot posebno darežljivi se skažejo Tretjeredniki in Marijina družba. Tople obleke so pridne učenke in že šoli odrasle deklice pod vodstvom učiteljice ročnih del naredile minulo zimo nad 200 komadov. Dobri farani so darovali v ta namen nad 300 K.

Vpliv na versko življenje se kaže v tem, da ljudje, zlasti možje, bolj vestno obiskujejo nedeljsko službo božjo, prejemajo večkrat sv. zakramente, posebno se je pomnožilo pogostno prejemanje sv. obhajila. Tudi ob delavnikih si vzamejo večkrat čas, da pridejo k sv. maši. Je tudi nekaj hiš, v katerih se moli sedaj vsak večer sv. rožni venec, ko se poprej še enkrat v tednu ni. K romarski cerkvi v Puščavo so prišle do sedaj sledeče vojne in prošnje procesije:

Prva iz Remšnika in Sv. Ožbalta dne 18. aprila 1915, okoli 400 udeležencev. Pridigo in sv. mašo je imel č. g. J. Vrečko, kaplan v Remšniku.

Druga od Sv. Lovrenca dne 6. junija 1915, okoli 400 udeležencev; tej procesiji je šla puščavska proti; službo božjo je imel puščavski č. g. župnik Gašp. Zrnko, potem je bila velika, teoforična procesija.

Tretja iz Brezna in Sv. Ožbalta dne 25. julija 1915, vključ slabemu vremenu 300 udeležencev; pridigo je imel č. g. Friderik Volčič, sv. mašo č. g. Vinko Lorenčič, potem je bila teoforična procesija.

Četrta iz Selnice in iz Kaple dne 26. julija 1915 na god sv. Ane. Vsaka procesija zase je šela okoli 300 romarjev; pridigo je imel č. g. P. Vesenjaki, kaplan v Selnici, slovesno sv. m. pa č. g. Ljudv. Kores, provizor na Kapli. Ta dan je bilo tukaj 6 sv. maš. Beguncev iz Galicije tukaj nismo imeli, pač pa imamo sedaj 11 Goričanov, ki so prav pridni in pobožni. Pri elektrarni na Fali v župniji Dev. M. v Puščavi je 300 ujetih Rusov in 70 ujetih oziroma interniranih Lahov, kateri nimajo nobene službe božje.

Župnija Lembah [Limbuš] (poroča preč. g. župnik Andr. Bračič)

Svetovna vojska je tudi v lembaški župniji napravila svoje vtise in posledice. Vpoklicanih je bilo iz cele župnije okoli 200 možev in mladeničev, ki so vsi šli z navdušenjem v boj. Od teh je bilo nekaj ranjenih, vjetih, nekaj jih je tudi padlo v boju junaške smrti. Natančnejša poročila še do sedaj niso na razpolago. Po vseh štirih občinah lembaške župnije se je nabiralo za rudeči križ in se poslalo v ta blagi namen okoli tisoč kron. Vpliv na versko življenje je bil ugoden. Ljudje so začeli bolj marljivo obiskovati cerkev, zlasti molitve ob vojskinem času in v ta namen sestavljen križev pot je bil še jako priljubljen. Tudi k božji mizi so prihajali verniki v večjem številu ter darovali sv. Obhajila za ljubo domovino in

za svojce, ki se nahajajo na bojnem polju. V župniji Lembah je bilo nastanjenih tudi veliko število vojakov. Na praznik vnebohoda Kr. je došla v Lembah nadomestna kompanija lovcev – »Feldjägerbaon« št. 20, okoli tisoč mož. Stanovali so tudi na Laznici. Obnašanja so bili prav lepega ter so zelo radi obiskovali cerkev. Trikrat so imeli skupno spoved in sv. obhajilo, namreč 26. 6., 27. 6 in 28. 6. Ganljivo je bilo gledati, s koliko pobožnostjo so pristopili k mizi Gospodovi. Na praznik sv. Rešnjega Telesa so se vsi udeležili procesije ter so pri sv. evangelijih streljali, kar je močno povišalo slovesnost in ljudem jako dopadlo. Na Laznici so se meseca maja vsak večer zbrali vojaki pred vaško kapelo ter skupno molili sv. rožni venec in prepevali Marijine pesmi. Tudi na Pekrah so bili vojaki kakih 900 mož in sicer 6. nadomestna kompanija domobranskega pešpolka št. 27. Da bi se te množice ob nedeljah in praznikih lažje udeležile sv. maše, je prosil g. župnik za dovoljenje binacije, katero mu je preč. k. šk. Konzistorij z odlokom 25. jun. 1915 št. 3474 milostno podelil. Te pravice se je posluževal g. župnik do 18. julija inkluзивe. Za časa bivanja vojakov v lembaški župniji sta z Lembaha šle dve marš kompaniji na bojno polje spremljani z najboljšimi željami od strani svojih častnikov, tovarišev in domačega prebivalstva. V Lembahu so bili po poveljniku stotniku odlikovani trije vojaki s srebrnimi kolajnami. Tej slovesnosti so prisostvovali na prijazno povabilo poveljništva tudi lembeški g. župnik, župan in Radeckjev veteran Jernej Tominc.

Gospod stotnik Červenka na Pekrah je dal napraviti pri križu na Pekrah novo ograjo, je kupil laterno za luč in omislil podobo sv. Antona, da bi ljubi Bog varoval njega in njegove vrle junake.

Župnija Ruše

Število vpoklicanih se ne more navesti popolnoma natanko. Poklicanih je do sedaj približno 300. Koliko je ranjenih, ujetih in umrlih ni znano, ker manjka uradnih podatkov. Do sedaj se je vedelo samo za pet padlih in eden je umrl doma, Jožef Pečovnik, odličen gospodar na Smolniku, vsled jetike, katere se je že težko ranjen nalezen na bojišču. Nekaj se jih pogreša že od začetka vojske. Ruški župljani, vkljub temu, da so nekateri izmed njih morali v tem času mnogo pretrpeti, so se skazali zelo darežljivi in so položili veliko na altar domovine. V denarju: župni urad je poslal preč. kn. šk. ordinarijatu 120 K, podpisani nabral za božičnico slov. vojakom 288 K in 18 škatelj cigaret, vojni dar ruške posojilnice 130 K 55 v in o Božiču 25 K, na »Frauen-Hilfs-Ausschuss in Marburg« 463 K 40 v, zbirka učencev 109 K 88 v; vsega skupaj 1136 K 83 v. Vojno posojilo: a. ruške posojilnice 3.700 K, b. njenih vlagateljv 17.000 K, skupaj 20.700 K. Na c. kr. okrajno glavarstvo se je odposlalo v raznem blagu: 75 toplih jopičev, 30 trebušnih prevez, 45 parov krpic, 100 žepnih robcev, 25 parov dokolenic, 25 parov podvez, 52 zglavnikov, 35 kg marmolade, 20 kg kutnega sira, 12 steklenic mali-

novca, 2 kg medu in 26 jerbasov suhega sadja, en voz jabolk in krompirja in en zaboj povez. V šoli pa se je napravilo in odposlalo: 57 parov dokolenic, 55 parov krpic, 52 trebušnih prevez, 6 prsni prevez, 52 zimskih čepic, 10 zglavnikov, 14 srajc, 20 spodnjih hlač, 22 nogavic, 4 žepni robci, 9960 papirnatih podlog in 540 papirnatih nogavic. Razven tega so še nabrali 92 kg posušenega ostrožnega listja za čaj in drugič zopet 3 velike vreče tega listja. Raznih kovin so učenci nabrali vsega skupaj 395,56 kg.

Kakor drugje, tako se je tudi pri nas pokazal velik vpliv vojske na versko življenje. Treh procesij, za srečen izid vojske, h kapeli na pokopališču in ene k sv. Arehu, se je ljudstvo udeležilo v izvanredno velikem številu. Ravno tako obiskujejo ljudje zelo radi druge pobožnosti in priporočajo svojce, na bojišču se nahajajoče, ruški Materi Božji. V jesenskem in zimskem času, ko ni bilo še toliko dela, se je v cerkvi molil redno vsaka večer sv. rožni venec in verniki, posebno bližnji, so se radi udeleževali te pobožnosti, drugi so pa molili doma. Do sedaj je v naši župniji navadno primanjkovalo mašnih stipendij, to leto pa naročujejo veliko sv. maš za srečno vrnitev, posebno še z blagoslovom. Saj prosijo vojaki sami v pismih svoje domače: Dajte za me za sv. mašo ali molite zame! Pa ne prosijo samo, da bi se srečno vrnil, temuč tudi za srečno zadnjo uro, ako bi bila božja volja, da bi morali tam umreti. Upati smemo po vsem tem, da se zdaj res nebesa polnijo in da bomo imeli veliko mučencev tudi Slovenci v nebesih.

Toliko je gotovo: ako se ljudstvo zdaj ne obrne k Bogu, ako zdaj ne moli, ako katerega naroda ta udarec ne zmodri – po človeško govorim – menda ni več nobenega rednega pripomočka, da se obrne na pravo pot.

Priloga II: Pastoralno vprašanje za leto 1915. Poročilo Maksimilijana Vraberja,⁷¹ vikarja v župniji Sv. Danijela v Celju (NŠAM, serija Pastoralne konference, fasc. 12).

Nenadno je prišla grozna vojska nad nas in nam zastrla nebo z negotovo bodočnostjo, in čim dalje traja, tem bolj se kaže, koliko sovražnikov ima naša ljuba domovina Avstrija. Pravi vpogled nam še zdaj ni dan in o nasledkih tega svetovnega požara, ki črta z jeklenimi črkami zgodovino človeštva, nam v trenutku ni mogoče v celoti, ne za našo domovino, ne za posamezne, izgovoriti

⁷¹ Maksimilijan Vraber (1877, Kapla na Kozjaku–1945, Maribor) je bil dolga leta ravnatelj škofijske pisarne v Mariboru in stolni prošt. Mašniško posvečenje je prejel 25. julija 1901. Doktoriral je iz cerkvenega prava v Rimu leta 1906. Bil je predsednik škofijskega cerkvenega sodišča, član škofijskega nadzornega sveta, 1. februarja 1918 je bil imenovan za stolnega kanonika, 7. februarja 1931 za stolnega dekana in 5. februarja 1934 za stolnega prošta. Prim. Šematizem *lavantinske škofije* za leto 1937, Maribor 1937, str. 16; F. Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928)*, Maribor 1928, str. 441.

kaj gotovega, to bo prihranjeno desetletjem za nami. Za ta čas se v posameznih krajih lahko poroča le o žrtvah, ki jih zahteva vojska glede vojakov, o žrtvah, ki jih morajo darovati tisti, ki sicer niso v boju, a morajo tudi vse storiti, da v boju za obstanek naše domovine podpirajo hrabre avstrijske armade. – Da vse to ni ostalo brez vpliva na vsakdanje, pa tudi na versko življenje ljudi, je gotovo. V naslednjem nekaj podatkov, ki so za celjsko župnijo za poznejše čase spomina vredni, ki se bodo pa seveda morali o svojem času izpopolniti in ohraniti za kroniko župnije.

1.1. Število vpoklicanih v vojaško službo, mrtvih, ranjenih in vjetih (do 17. junija 1915). Celje mesto: vpoklicanih 322, mrtvih 11, ranjenih 12, vjetih 4. Celje okolica: vpoklicanih 610, mrtvih 15, ranjenih 26, vjetih 12. Ti podatki so več ali manj netočni, ker do zdaj o mnogih se ni moglo kaj gotovega pozvedeti. Iz mnogih družin jih je odšlo 4 do 5 k vojakom, v nekaterih družinah je med vojsko umrla mati, oče je v vojni, ostali so doma le nedoletni otroci – sirote. Vpoklicana sta bila kot vojna kurata tudi dva duhovnika iz Celja: 10. oktobra 1914 gospod nemški pridigar in katehet dr. Anton Jehart, ki je bil mesca decembra 1914 ujet in biva sedaj kot ujetnik v Čačku v Srbiji; dne 12. februarja 1915 gospod mestni kaplan Jos. Pinter, ki se od tistega časa nahaja še zdrav in čil v Galiciji.

2. Dela krščanske ljubezni. Takoj v začetku vojske so se začele pripravljati bolnišnice za ranjence. Do zdaj se iste nahajajo v mestni deški in dekliški ljudski šoli, v domobranski vojašnici, v takozvani ‚Burg-Kaserne‘ in v Narodnem domu; v nemški hiši (Deutsches Haus) in v poslopju nove državne gimnazije je garnizonska bolnišnica št. 9 iz Trsta; nahajajo se ranjenci tudi v javni deželni bolnišnici. – Rudeči križ mesta Celja oskrbuje svojo bolnišnico v hotelu ‚Mohr‘. – Dušnopastirstvo v teh bolnišnicah oskrbujeta dva vojna kurata, v garnizonski gospod Ant. Gnidovec iz tržaške škofije, v drugih najprej gospod Beno Kobal iz kapucinskega reda, sedaj gospod I. Klemenčič iz ljubljanske škofije. Sedaj se pripravljajo še bolnišnice v okrožnem sodišču in v mestni meščanski in trgovski šoli; došel je tudi tretji vojni kurat gospod Josip pl. Šeper iz djakovske škofije.

V bolnišnicah je bilo vedno čez 1000 ranjencev, umrlo jih je do zdaj čez 100. Avstrijski vojaki se vsi pokopavajo na skupnem prostoru na mestnem pokopališču, drugi na pokopališču javne bolnišnice. Da so se vsi ti prostori lahko porabili, je bilo treba skrbeti šolski pouk, ker celo okoliško šolo so zasedli vojaki in tudi spodnje prostore šole šolskih sester. Vse šole so zato začele pouk šele v mescu oktobru, in mestne šole so končale pouk s 1. junijem t.l., obe gimnaziji s 15. junijem, le za dečke okoliške šole se vrši še pouk v dveh zasebnih sobah v Gosposki ulici ter tudi pri šolskih sestrah.

Ker za vojake tako ni bilo dovolj prostora v mestu, se je napravilo 12 barak izven mesta na ‚Dolgem polju‘ (Langenfeld). Za rekonvalescente s porablja

Chemal-Kaserna, prostori slovenske gimnazije (pouk je bil zato samo popoldne v poslopju državne gimnazije) in ‚Waldhaus‘.

3. Darovi. Že v začetku vojske so se začeli pobirati donesli za ‚rudeči križ‘ in se še sedaj vedno pobirajo. Omenimo tu le večje vsote:

Dne 18. avgusta se je pobiralo v cerkvi, po mestu in v okolici za rudeči križ. – V cerkvah celjske župnije se je nabralo 630.54 K, v mestu čez 4000 K, v okolici blizu 2000 K. – Dne 4. oktobra se je nabralo v isti namen v cerkvi 242 K.

Za vojake na bojišču in za božičnico se je nabralo dne 2. in 6. decembra 1914 blizu 3000 K. Za kolesarje se je nabralo 65 K, za sirotinski in za invalidni fond 104.22 K in za podmorski čoln 39 K – te tri zadnje vsote so se nabrale večinoma med duhovniki celjske župnije.

4. Begunci. Krščanska ljubezen do bližnjega so prav lepo pokazali celjski župljani tudi beguncem, najprej onim iz Galicije, a sedaj še v večjem številu onim iz Primorske, katerih biva sedaj samo v celjski okolici čez 500 tudi v bolj oddaljenih vaseh, v mestu jih je še več.

II. To so bolj zunanji nasledki vojske, h katerim moramo prišteti vse solze, vsa uničenja družinske sreče in tudi nasledke v gmotnem oziru, draginja in drugo; a vojska je tudi povzročila marsikatero lepe verske, družabne in državljanske čednosti. Šiba sicer boli, a večkrat tudi poboljša.

Fizične sile vojska uporablja in napenja in povišuje do take višine, da zastrmimo nad njihovo velikansko organizacijo in močjo. Je pa vojska tudi vaja duševnih sil, ki so najvišje in najgloblje, ker izvirajo iz Boga in dvigajo k Bogu. Te duševne sile so posebno verske sile. Mir je dostikrat grobišče teh sil. Saj smo videli, da se je v časih miru in blagostanja širilo le hrepenenje po uživanju, razkošnosti, razuzdanosti in denarju. Tu je posegel Bog vmes in poslal kazen ljudem. Strašna vojska je marsikatero dušo prisilila, da so začutile, kako je vse prazno brez Boga, kako dobiva v velikih momentih človeško življenje vso moč le iz Boga. – Brez vere ni mogoče vojaški stan prav pojmiti. – V pismih vojakov iz bojnega polja ženam, otrokom in prijateljem se vedno ponavlja najsrčnejša prošnja: molite za me – le Bog me more obvarovati.

Tako vojska sili k spokorni vrnitvi k Bogu, k ponižanju pred nedosežno in nerazumljivo voljo božjo, zaupanje v njegovo očetovsko skrb. Vojska je sicer motenje naravnega reda, a vodi po božji previdnosti k dobremu. Vojska je nekaj strašnega, a v načrtu božje previdnosti je vojska kazen za grehe narodov in držav, osveta pravice nad krivico, a ob enem tudi očiščujoča sila narodov. Moderni svet je dal človeštvu neko zunanjo kulturo, s kulturo src je zanemaril. K slednji naj bi nas silila vojska.

1. Nasledek vojske je torej se pokazal že v tem, da se je pomnožil duh molitve in zaupanja v Boga – vsaj v posameznikih. Katoliška Avstrija se je s svojim presvitlim cesarjem na čelu izročila varstvu Boga vseмогоčnega, Gospoda voj-

skinih trum. Kakor pišejo cesar v svojem oklicu dne 28. jul. 1914: »In jaz zaupam na Vsemogočnega, da bo podelil mojemu orožju zmago« ter v oklicu z dne 23. maja t.l.: »Vsemogočnega prosim, naj blagoslovi naše zastave, naj vzame našo pravično stvar v svoje milostno varstvo!« In k temu najmočnejšemu orožju, k molitvi, k zaupanju na božjo pomoč, ki naj odvrne božje kazni od nas, nam nakloni božje usmiljenje, so nas vabili že sv. Oče papež Pij X. v svoji okrožnici mesca avgusta 1914 »A universos orbis catholicos hortatio«, kjer pravijo, da »naj tem skrbneje obračamo srca vseh kristjanov tja, od koder prihaja pomoč, h Kristusu namreč, h knezu miru in najmočnejšemu sredniku med Bogom in ljudmi«. – K molitvi so nas vabili že ponovno apostol miru, sedanji papež Benedikt XV., kjer v znani okrožnici z dne 1. novembra 1914 poudarjajo, da »je vzrok vseh nesreč človeštva, seme sedanje strahovite vojske to, da je prenehala veljava božjih zapovedi in naredb krščanske modrosti, da vlada popačenost duhov in izprijenost src, da vlada le hrepenenje po posvetnem zemeljskem uživanju, a ne hrepenenje po popolnih, neminljivih dobrinah, ki jih je Bog pripravil njim, ki ga ljubijo«. K molitvi so vabili svoje škofljane, duhovnike in vernike, naš prevzvišeni knezoškof v mnogih pastirskih listih.

In koliko uspeha v tem oziru. Koliko se je molilo, koliko sv. maš, sv. obhajil se je darovalo za vojake v boju, za ranjence, za ujetnike, ve le Vsemogočni! A tudi na zunaj se je to pokazalo. Obilna je bila udeležba pri skupnih molitvah pred izpostavljenim sv. Rešnjim Telesom dne 4. oktobra in 6. decembra lanskega leta, ko je bilo celi dan sv. Rešnje Telo izpostavljeno, v celjski župniji tudi vsako drugo nedeljo v mescu, kar je bilo že prej v navadi, a udeležba je sedaj večja. – Lepo se je izvršila posvetitev presv. Srcu Jezusovemu dne 10. jan. t.l. in molitve za mir, naročene po sv. Očetu dne 7. febr. t.l. – Priredile so se tudi ob zelo obilni udeležbi dve procesiji in sicer dne 10. septembra 1914 k cerkvi Marija Lurd v Grižah in 26. septembra k Sv. Jožefu pri Celju. – Moli se v ta namen pri vseh sv. mašah in zvečer pri litanijah. – Mnogo molijo ljudje tudi doma, tudi pri križih in kapelicah v vaseh se opravljajo skupne pobožnosti. Moli se mnogo. – Marsikateri, ki ni prej vstopil v cerkev, zdaj vstopi in moli. Kako lepo molijo mnogi vojaki. Marsikateri, ki prej ni imel mnogo vere, je vzel rožni venec in svetinjico seboj na bojno polje, mnogi začel zopet moliti v bojnem metežu in v strelnih jarkih ter ob grobu sobojevnika. Vojska kliče ene k orožju na bojno polje, doma ostale k molitvi.

Tudi duh pokore in izpreobrnjenja se je v mnogih pokazal; prišli so mnogi k spovedi, ki bi sicer najbrž ne bi prišli, ki so to versko dolžnost že več let zane-marjali. Res je, da ta duh spokornosti in molitve se je nekako bolj pokazal le pri priprostih ljudeh, pri kmečkem ljudstvu. Žalibog se v mestu še sedaj kaže neka otrpnost, razkošnost in razuzdanost se ni zmanjšala, mogoče razuzdanost celo

povečala. Nečistost in nezmernost še jih ima mnogo v svojih zanjkah, v tem oziru je pri mnogih še celo slabše.

Kljub nekaterim lepim pojavom torej sedaj od vojske še ni zabeležiti trajnih nasledkov in trajnega poboljšanja v verskem oziru; tu bo še treba vedno mnogo dela, a naša naloga je, da dobre kali, ki jih je v verskem življenju ozivila vojska, ohranimo v rasti in jih skušamo utrditi.

Poleg verskih čednosti je vojska vzbudila tudi državljanske čednosti. Tako

2. ljubezen do domovine in edinost vseh narodov. Kakor je pretresla vse avstrijske narode novica o umoru preblagega prestolonaslednika in njegove soproge, tako je pri napovedi vojske, ki je bila napovedana le v obrambo miru in za obstoj Avstrije, torej v varstvo pravice, v varstvo domovine, združila ravno ljubezen do domovine, do Avstrije in njenega presvitlega vladarja vse avstrijske narode, da so šli združeni v boj. Bog daj, da bi tudi slovenski narod, ki krvavi za obrambo avstrijske domovine in se odlikuje po hrabrosti, našel v prihodnje tudi priznanje in plačilo svojih vrlin. – Vzbudila je ta vojska duha edinosti in požrtvovalnosti v borbi za en cilj, ohraniti Avstrijo in njene narode v njenem okrilju nedotaknjene.

3. Vojska je pospešila tudi delavnost in varčnost, medsebojno pomoč pri delu. Kljub manjšemu številu delavskih moči so se vendar vsa poljska dela o pravem času in vestno opravila, pomagajo drug drugemu, kolikor le morejo. Posebno važno je spoznanje, da je moč države v delavnem kmečkem stanu. Ta stan prinese največ žrtev, največ trpi – daj Bog, da bi se kmalu zacelile rane, ki jih bo ta vojska vsekala ravno kmečkemu stanu.

4. Vojska je tudi utrdila ljubezen med domačimi, ljubezen v družini. Sklepale so se sicer v tem času zakonske zveze, kjer se je šlo večkrat le za denar, le za podporo, a v obče je vojska rodila lepe sadove zakonske in otroške ljubezni.

Vojska kot kazen božja ima torej poleg zelo mnogih slabih nasledkov, ki se bodo le težko kdaj popravili, posebno glede gmotne izgube, glede izgube človeških življenj i.t.d., tudi svoje dobre nasledke. Bog daj, da bi nam ta božja kazen bila v dušni prid in v utrjenje v dobrem, sicer pa molimo. Kuge, lakote in vojske, reši nas, o Gospod. Bog blagoslovi svoje ljudstvo kmalu s trajnim mirom!

Priloga III: Pastoralno vprašanje za leto 1917. Poročilo p. Valerijana Landergotta⁷² OFM, kaplana v župniji Matere Božje (NŠAM, serija Pastoralne konference, fasc. 14).

I. Po vojski bo imela krščanska Karitas ali dejanska ljubezen do bližnjega reševati nove naloge.

⁷² P. Valerijan Landergott OFM (1870, Sv. Trojica v Slovenskih goricah–1943, Maribor) je duhov-

Usmiljeni Samarijan je kot dober pastir prišel iskat, kar je bilo izgubljene-ga na zemlji in izgubljeno je bilo vse, razen Brezmadežne. Shodil se je, žuljav in krvav je postal, da je našel izgubljene. Pred svojo smrtjo je ena teh najdenih Evinih sirot iz hvaležnosti mu izlila dragocenega mazila na glavo vpričo aposto-lov in drugih ljudi. Potrata – so rekli. A božji odrešenik jim zavrne: Dobro delo je storila. Ubožce imate namreč zmiraj med seboj in kadar hočete jim morete storiti dobro, mene pa nimate zmiraj. /.../

Isto neovrgljivo dolžnost hvaležnosti do božjega Maziljenca kakor Magda-lena imamo tudi mi. Svoja hvaležna dobra dela naj naklonimo revežem, še po-sebno zato, ker našega največjega dobrotnika nimamo vidnega med nami. /.../

A stopimo kar v sedanje čase. Za krščansko ljubezen do bližnjega se nam je po vojski odprlo tako širo in v mnogih legah tako novo polje, da kar ne vemo, kje bi ga začeli obdelovati. Zanimarjeni otroci, katerih očetje so v vojski, katerih matere se pehajo za najpotrebnejšo prehrano; sirote, oropane svojih preskrbni-kov; moralično pokvarjena mladež; vdove; različni novi bolniki; ranjenci; po-habljeni; slepci; begunci; brezposelni; obnemogli; itd.

Vse te in še več jih je Kristus med nas postavil, da jim storimo dobra dela na duši in na telesu. Karitas to zahteva in ne humaniteta. Človekoljubje zdravi samo telesne rane, dušnih ne pozna; se spozna na postavo, na mrzlo pravico, v dvomljivih vprašanjih na fatalistično razsodbo. Karitas – beseda ima iste so-glasnike kakor beseda Kristus – rabi v zdravilo nadnaravna lečila. Kristus je najpoprej odpuščal grehe in šele potem rekel: Vzemi svojo posteljo in jo nesi domov. Njegova beseda: Zapustil sem vam vzgled – nas navdušuje lačne nasi-čevati, gole oblačiti, kar namreč vbogim storimo, smo njemu samemu storili. V ubogih ostane pri nas vse dni do konca sveta.

II. Katera dobrodelna društva, naprave, ustanove že obstojijo v posame-znih župnijah Lavantinske škofije.

III. Kako bi se obenem s pomožnimi pripomočki poživili in razširili, da bi bili kos večjim zahtevam.

1. Vbožni župnijski sklad. Naloženega premoženja ima 10.247 kron, torej letnih obresti 517 K. Obdaruje župnijske ubožce mesečno z dvema kronama; odda Vincencijevi konferenci 80 K iz kn, šk. Jakob M. Stepischnegg-ove ustano-ve za osirotele vboge. – Ustanovni dohodki so se pomnožili radi vojn. posojila za 1200 K; drugih dohodkov ne bode mogoče zdato pomnožiti, ker je znano, koliko donašajo darovanja krog oltarja zlasti po mestih.

Letos je vmrl posestnik M. F. grof Plata. Po svoji oporoki je zapustil žu-pnijskim vbožcem 100 K, ki so se razdelile po njegovi volji. Vsak je dobil 5 K.

---

niško posvečenje prejel 28. decembra 1893. Po letu 1922 je opravljal službo župnika v cerkvi Matere Božje v Mariboru. Prim. *Letopis 2000*, str. 669, 810.

Dalo bi se vplivati na enaka volila, a zelo previdno. Tukaj bodo omenjeno, da je pri karitativnih volilih bolje takoj podariti namenjeno vsoto, kakor pa napraviti ustanovo. Pomagajmo pred vsem sedanjim ubožcem, bodoče reveže prepustimo mirnim srcem našim potomcem. Soživeče ljudstvo se nam vendar najbolj smili in uverjeni smo, da ljubezen do bližnjega ne bo izumrla, ampak našo še prekosila.

2. Vbožna kuhinja pri frančiškanskem samostanu. Siromaki imajo svojo prostorno hišico tik samostana; opremljena je z najpotrebnejšo opravo za kosilo. Žlico si mora vsak sam prinesiti, ker so poprej tudi žlice spravljali in odnesli. Poleti jih pride 22-25, pozimi več. Dobivajo toplo zameteno juho in ostanke poprejšnjega dne od samostanske mize. – Pomolijo, so hvaležni in zadovoljni ter nekako disciplinirani. Ako jih hoče namreč več priti, kakor običajno, kar vrata zapro in je zastavijo. Vbožna kuhinja je že od začetka samostana. Upamo, da bo mogoče tudi zanaprej siromake obdariti z borno hrano, ki se je v vojnem času morala že skritic. Providentia divina providebit! Na kosilo v samostan so hodili redno štirje dijaki gimnazijci.

3. Vincencijeva III. konferenca v Mariboru šteje 7. leto svojega plodonosnega obstanka. Lani je imela 11 delavnih, 160 podpornih članov; oskrbovala 57 oseb; razdelila 1840 hlebov kruha, 229 kil. moke, 198 kil. sladkorja in 870 K 70 h denarja. Ker je letos nemogoče dobiti kruha, je potrošila v prvem polletju 1603 K 20 h. Vincencijeve družbe so vsega priporočila vredne. Na Niže Avstrijskem jih je /:1914:/ 79, na Štajerskem /:1916:/ 15; v Lavantinski škofiji 3. V Gradcu sodeluje 16 visokošolcev.

Delavni udje obiskujejo osebno vbožce in se na lastne oči prepričajo o potrebi osirotele stranke. Lepi zgled krščanskega življenja, dobra beseda in podpora naj privede reveža do spoznanja božjega; naj mu obrne dušne in telesne oči k Očetu v nebesih, ki nam daje »naš vsakdanji kruh«.

Vincencijevi bratje morajo biti res krščanski možje; drugi ne morejo vstrajati in kar kmalu izginejo. Kajti osebno morajo vboge obiskovati, osebno pa tudi premožne bogatine. V ljubezni polni besedi ne smejo posnemati »nadležnih« Jobovih tolažnikov; pri razdeljevanju podpore morajo biti pravični ter ne trdosrčni in ne razkošni.

Čeprav naše Vincencijevo društvo mnogo stori, se bode njegov delokrog še zdatnejše razširil po vojski. Zlasti na nedorasle, osirotele otroke bo lahko obrnil svoj pozor. Jednemu ali drugemu bo mogoče nadomestiti ali nastaviti varuha, mu poiskati učno mesto; ga spraviti v krščansko službo; ga nadzorovati tekom mladoletnosti.

Vincencinci naj bi bili končno glavna garda v prihodnem organiziranem karitativnem društvu, kakor so vže častno bili pozvani k razdeljevanju od mil.

kneza nabranih vojnih daril za težke delavce in kjer so z vidnim veseljem sodelovali.

4. Elizabetin odsek se je osnoval 7/1/1912 kot panoga III. reda sv. Frančiška. On ima nalogo vbogim otrokom preskrbeti obleko in obuvala. Vže v prvem letu se je priskrbelo 223 vbogim otrokom najpotrebnejšega oblačila in 25 prvoobhajancem bela obleka. S prihranjenim denarjem in novimi nabavami se je to dobrodelno podjetje nadaljevalo do današnjega dne.

Elizabetini odseki, ali kakor jih drugod imenujejo Elizabetina društva imajo bistveno isti namen kakor Vincencijeve družbe.

Prav, da si je omislil III. red sv. Frančiška v Mariboru svoj Elizabetin odsek. Začetek je storjen, delo se mu kar vsiljuje. Tretji red sodeluje zlasti v zadnjem času prav živahno na karitativnem polju. – Po njem l. 1892 v Monakovem ustanovljeni odsek za bolniško oskrbo ima 200 sester in čez 50 izvežbanih strežnikov za bolnike na deželi. Iz Nymphenburga, kjer ima krasno bolnico, pošilja mladim materam prvo, bolnikom na deželi edino pomoč. Liese /: Wohlfartspflege:/ popisuje, kaj stori III. red na Tirolskem v istem smislu; v nemških in avstrijskih centrih za dojenčke, za otročiče, za ogroženo mladino; v 24 mestih sedaj zasedene Belgije za služinčad. V Gradcu si je ustanovil svojo hišo za onemogle in ostarele ude, itd. Tako se udejstvuje upanje Papeža Leona XIII., da bo vresničil III. red, kar nobeden postavodajalec ne more doseči. Veliko je o karitativnem delovanju sklepal drugi občni zbor tretjerednikov v Inomostu od 8. – 10/9. 1910.

Tretji red se je poprijel tudi misijonske misli. Oktobra m. 1916 je začel nabirati za armado sv. križa s sedežem na Dunaju, ki podpira misijonarje Svete dežele; do sedaj je odpisal 913 K 34 h. Od meseca januarja pa let. leta sklada zlasti za frančiškanske misijone. Do sedaj je zložil v ta namen 1008 K 20 h. Misijonska karitas je popularna in se bodo še bolj razvila.

5. Šolska kuhinja za vboge otroke Leitsberg-Kratchowinske šole. Zunaj mesta ima naša župnija samo dva veleposestnika in enega zadolženega kmeta. Razven nekaj kočarjev so vsi drugi: viničarji, gostači, delavci – sami siromaki. Njihovi otroci ne dobijo na pot v šolo, kjer prebijejo celi dan, nobenega denarja, in v sedanjem času ali malo ali pa nobenega kruha. Pozimi jim pripravi baronica Twickel tople juhe in jim postreže s kruhom; gospod katehet pa nabere prostovoljnih prispevkov pri preč. g. mestnih duhovnikih, da se ogreje in uteši 250-300 lačnih želodčkov. Letos je prejel 150 K. Javna zahvala in prisrčen ‚Bog plačaj‘ vsem velikodušnim darovalcem! Ta kuhinja je iz mnogih ozirov potrebna; Vincencijeva konferenca jo močno podpira; vzdrževala se bo.

6. V narodni hiši in strelski bolnišnici se podpirajo vojaki z berilom in nabožnimi spominki v kolikor možno in ne nasprotuje vojaškim strogim predpisom. Za ranjence so omislili g. župnik vojni oltarček, ker še niso imeli do sedaj svete maše.

7. Okrajno sodišče ima precejšnje število knjig, katere so darovali tukajšnji dušni pastirji za knjižnico mladinskega oddelka.

Odslužene kaznjence more le karitativna zveza vzeti v svojo oskrbo, ker se iz tukajšnje kaznilnice raztepejo na vse vetrove /:Sträflingsfürsorge:/.

8 in 9. Mladiška in Dekliška Marijina družba bi se dale pridobiti za eno ali drugo karitativno sodelovanje.

10. Isto velja o Kongregaciji gospá.

Zdaj še omenim za vsa tukajšnja in mariborska katoliška društva sploh, da bi se možno na zunaj bolj pokazala v karitativnem vdejstvovanju. Najboljša knjiga od šk. Waitz.

V karitativni smeri delujejo abstinenčni krožki. Pastor Mahnert⁷³ ima svojega, a rad vidi, ako ga posetijo tudi katoličani.

Za katoliško kolpotažo bi se dal ogreti eden ali drugi moški član. Kat. tiskovno društvo in društvo sv. Viktorina bodeta karitativno gibanje s tiskom in denarjem podpirala. Vincencij Pavlanski je spoznal moč kat. tiska in ga je vslužbil za karitativne namene. Kar so mu misijonarji pisali o vojnih grozotah, je dal tiskati in pred cerkvenimi vrati razdeliti med ljudstvo – menda prva tiskana vojna poročila. Taka poročila je objavljala redno v mesecu, in našla so toliko odjemalcev, da so se ponovno tiskala. Škofa pariškega in še druge škofo je prosil, naj bi sestavili pastirske list ob splošni vojni stiski. Pastirski list so se prebrali in do solz ginjeni poslušavci so donašali tem obilnejših milodarov.

V Monakovem, Innsbrucku... imajo vpeljana kolodvorsko misijo /:Bahnhofmission_/. Dekleta, ki pridejo po železnici v mestno službo itd. ne padejo kar zapeljivcem v roke, ampak v oskrbo z znaki zaznamovanim vrlim ženskam. To pa omenim tukaj, da se lagje spomnimo Marijanišča in oskrbe za službene sloje.

Bral sem karitativne slike nemškega učitelja, ki je previdno, a vspešno vporabljal tudi starejše šolarje za dejanska dela usmiljenja.

IV. Naj se stavijo primerni predlogi, kako bi se karitativne naprave združile v dijecenzansko zvezo, da bi se njihovo delovanje enotno organiziralo.

V Lavantinski škofiji imamo karitativno delovanje. Iz današnjega sestanka in iz konferencij po celi škofiji se mora to razvideti. Vendar se nam predbaciva, da imamo ‚auffallend wenig‘ karitativnih naprav /:Vzajemnost:/ . Srce nas boli, ako nas takole sodijo. Kdo je temu kriv? Ker nismo organizirani, nas ne vpo-

⁷³ Pastor Ludwig Mahnert (1874, Hamm, Vestfalija–1943, Innsbruck) je mariborsko evangeličansko skupnost vodil od leta 1903 do 1919. Pred tem je bil tri leta (od 1900) vikar v Mahrenbergu (Radlje ob Dravi), oktobra 1903 pa je bil izvoljen za voditelja mariborske evangeličanske skupnosti. Tu se je zapisal kot pomemben agitator gibanja Proč od Rima. Ob koncu prve svetovne vojne je zbežal v Avstrijo. Prim. Boštjan Zajšek, *Biti Nemec pomeni biti Luteran. Iz življenja nemških evangeličanov na Slovenskem, s posebnim poudarkom na Mariboru in okolici (1862–1945)*, Maribor 2010, str. 50.

števajo. Staročastitljivi naši škofiji in nedotakljivi njeni časti smo dolžni, da se organiziramo. Po organizaciji nas ne bodo več prezirali.

V Lavantinski škofiji imamo družb, priprav, ustanov, dobrodelnih redov. A eden poleg drugega deluje, ne da bi se med seboj dovolj poznali; raztrešeni in razcepljeni so; ni enotnega vodstva; ni jasnega skupnega smotra. Škofijska zveza nas bo zblížala; med nami posredovala; na karitativne pomanjkljaje opozorila; društveno življenje v karitativnem smislu dvignila.

V Lavantinski škofiji imamo nekaj bolnišnic, redovnih strežnih sester. Vendar o nas pišejo, da jih je premalo. Nimamo pa organiziranih strežnikov in strežnic za domačo uporabo, ki bi to vrzel za silo nadomestile. Če kdo zboli, je skorajda prisiljen poiskati bolnišnico – ki so vse prenapolnjene – ako ga Bog ni poslal v boljše razmere. V bolniško postrežbo so pri Scherbaumovih imeli križarke iz Gradca; prof. Spintre usmiljenega brata; pl. Weiss izvenredno šolske sestre. To so sporadni in predragi slučaji. Ker nimamo izvežbanega kat. bolniškega osebja, se vsiljujejo evangelijske sestre. – Bi li karitativni zvezi ne bilo mogoče, izmed vseh n. pr. mariborskih katoliških družb, ki štejejo skupno nad tisoč udov, izvežbati vsaj nekaj bolniških postrežnic, in če to ni mogoče, bolniških služkinj.

Pa pogledjmo si duhovniški stan, govorimo – pro domo sua. V dušeskrbju osiveli, obnemogli sobratje zapustijo preljubljeno škofijo in se nastanijo drugod; oslepeli iščejo zunaj pomoči, ako kateremu nanagloma kaj pride, se poda v Gradec. Obubožan duhoven pa je v bolezni največji revež. Vse ga zapusti; nihče ne podpira; beda v stanovanju, perilu, hrani; prepeljejo ga v rešilnem vozu v bolnišnici, pokopljejo v podarovanem koretlju – ex fraterna charitate. – Zato pozdravljamo odkritosrčno se dvigajoči samostan usmiljenih bratov v Savinjski dolini, kjer nas bode pokrivala, ako nas ljubi Bog odpokliče, dražestna domača gruda.

Vse se organizira v sedanjem času n. pr. vojne priprave, oskrba za živež, gospodarske pereče zadeve. Na Nemškem je organiziranih že 17 škofij, njih število vedno raste. Vse skupaj so zvezane v centrali v Freiburgu v Breisgau. Nočemo hvaliti naših sosedov, a to se jim mora priznati, da so eminentni organizatorji /:Stimmen d. Z. 1917:/.

Župnijski in krajevni odbor. Kaj naj storimo posamezni?

Linz. Quartschfr. 1915 misli, da bi dobro bilo, ako bi bogoslovci v zadnjem bogoslovnem letu imeli kolegije in vaje o društvenem življenju, da bi ne iskali šele potem, ko so nastavljeni, pravih načel in ne eksperimentirali brez uspeha in tako ne izgubili avtoritete. To velja vsem duhovnom, velja i za karitativno delo. Zategadelj omenim pozneje karitativni dom, katerega bi mi vsi lahko obiskovali in se poučili o karitativnem delovanju. Krščanska karitas je zdravilo za družinske, gmotne in npravstvene bolezni. Pravo dijagnozo, učinkujoče zdravilo zamore le preizkušen zdravnik podati.

Ako pride duhovnik tako izvežban in oborožen v svojo župnijo, se bode dela brez predsodkov lotil in nastopajoče težkoče lagje odbil. Kajti duhovnik mora započeti karitativno delo, sicer skoči, če ga drugi uvedejo in vadijo, le prerado iz tira. Brez njega je karitativno delo sicer samaritansko delo, a brez olja in vina. On nima ne žene, ne otrok, vse to mu nadomestijo ubožci; on je od svojega nadpastirja postavljen, da skrbi za dušno in društveno življenje v župniji. Apostoli so nastavili, čeprav je bila prvotna čreda še majhna, sedem diakonov. Po tem zgledu naj se poslužujejo preč. gospodje, ker ne morejo vsega sami opraviti, pomožnih sotrudnikov. Sami si pa obdržijo vodstvo in nadzorstvo.

V vsaki župniji se nahajajo dobrosrčni in dobrodelni ljudje, moški in ženske. Te je treba poklicati, jih navdušiti za karitativno delo. Nekaj premoženja je v vbožnem skladu, nekaj sami darujejo, nekaj se nabere. Vsakemu povablencu se odkaže omejeno število hiš, da jih obišče. Ob prihodnjem vsaj mesečnem sestanku naj poroča, kar je videl in slišal. Iz mičnih in mikavnih slik se bode kar spoznalo, kjer je dejanska ljubezen do bližnjega najbolj potrebna. Na ta način je nastal dobrodelni odbor za župnijo. Niso toraj potrebna nobena nova društva, ni potrebno prejšnjih razdreti. Kar je društvenega življenja v župniji, naj se skrbno ohrani. Zgodovinsko utemeljenih naprav ne smemo rušiti, marveč krepiti.

Iz župnijskih dobrodelnih odborov se sestavi krajevni dobrodelni svet. O krajevni organizaciji sodi dr. Mayer, da je potrebna v mestih s približno 10.000 prebivalci.

Organizacija. Na povabilo premilostljivega kneza in škofa naj se ustanovi pripravljalni odbor. Na povabilo prevzvišenega pravim. Karitativnih vojakov imamo, treba jih je samo poklicati pod orožje; izvežbani še niso dovolj, a saj nas je šele vojska naučila se vojskovati; municije je tudi za časten nastop, za prihodnost se nič ni treba bati, kruta potreba časa rodi – kakor zmiraj – četovodnih mož. Vojskovodjo ni treba iskati, podan nam je v Kristusovem nasledniku. Cerkveni skl. zaukaznik l. 1882: »Die oberste Leitung ... steht selbstverständlich dem Bischofe an.« Občeveljavno besedo imajo za vse vernike Lavantinske škofije; ni dvoma, da se jim bodo z znanim navdušenjem odzvali. Razodeli so pa svoje karitativno mišljenje in dobrodelno vres že neštetokrat z odličnimi karitativnimi dejanji. Njihov letošnji vojni klic je razočaral celo naše sovražnike!

Ta pripravljalni odbor pod pokroviteljstvom in predsedništvom premilostljivega kneza naj bi bil sestavljen iz duhovnikov, svetnih dostojanstvenikov, svetnih moških in ženskih, poslednjih, ker so v karitativnih podjetjih zaposlene in njihovega sodelovanja v karitativni zvezi ne bo mogoče pogrešati. V marsikaterih strokah prekosijo po prirojeni zmožnosti, nadarjenosti in skušnji redke moške in smemo reči, z delom preobložene duhovniške moči.

Pripravljalnemu odboru bodo na razpolago letošnji elaborati pastoralnih konferencij. Nudili bodo vsaj približni razgled karitativnih del širnoširne škofije, ter se kolikor potrebno po vprašalnih razposlanih polah spopolniti. Ta odbor bi naj imel svojo pisarno v karitativnem domu.

Naj stopi s karitativnimi organizacijami v drugih škofijah v stik. Te bodo s svojimi nabranimi skušnjami kaj rade pripravljene omogočiti redni in plodonosni pričetek karitativne organizacije. – *Historia vitae magistra*.

Priredil bo vzorna pravila, ki se bodo v toliko razlikovala od drugih, kolikor razmere spodnještajerske neobhodno zahtevajo. Naj začne nabirati karitativno knjižnico /:v Freiburgu leta 1901 1100 števil:/.

Naj omisli karitativni dan za vse Lavantince v mariborski prestolnici. Kjer se je zazibala misel na Lavantinsko karitativno organizacijo, naj bo začetek, osredotočje in duša vsega dobrodelnega delovanja. Za ta srečni dan naj pripravi, kolikor bo potrebnih spoznal pisarniških, odborovih, strokovnih itd. moči.

Končno naj skrbi za vspesen razglas po časopisju, za sijajen sprejem udeležencev, govornikov, odposlancev, gostov. Kaj želimo zaželenemu organiziranemu društvu? Da bi kmalu začelo delovati; uverjeni smo, da delovalo vspesno.

Gmotni stroški bodo seveda v začetku velikanski. Kedo jih bo poravnal? Ne bodimo bojazljivi! Proseč pogled na Prevzvišenega – in poravnani so. – Najkrajši in najizrazitejši životopis Usmiljenega samarijana nam podaja Djanje Apostol. 10, 38: »Pertransiit beneficiendo.«

Po organizaciji pa naj posamezni karitativni zavodi, blagajne, naše posojilnice, podporna društva in sploh vse organizirane stranke po letnih čistih dohodkih prispevajo od 1 – 5 odstotkov.

Plačilo naše za karitativno delo nas ne sme presenetiti; znano je. Od strani vbožcev: obrekovanje in laž, nered in nesnaga, nevoščljivost in nehvaležnost. Oborožimo se s prijaznostjo, sočutjem in ljubeznijo. – Ne pozabimo, liki slike rečeno, da krožijo tudi nad karitativnim poljem črni oblaki. Sem ter tja nam morejo zagrniti jasnolepoto solnce. A najtemnejši oblak ima vendarle svojo solnčno stran, čeprav je mi ne vidimo. Plačilo naše se nam blišči v zlatem reku iz nebes: *Beati misericordas, quia misericordiam consequentur in aeternitate*.

Priloga IV: Pastoralno vprašanje za leto 1917. Poročilo Konrada Jarha,⁷⁴ kaplana v Galiciji (NŠAM, serija Pastoralne konference, fasc. 14).

Videtis, quam necesse sit omni studio eniti, ut Jesu Christi caritas cursus in hominibus dominetur. Hoc certe semper Nobis prepositum habituri sumus

⁷⁴ Konrad Jarh (1892, Sv. Marjeta pri Rimskih Toplicah–1956, Zavrč) je duhovniško posvečenje prejel 22. julija 1915. Njegovo prvo duhovniško mesto je bila Galicija, nato je leta 1920 postal kaplan v Zavrču in prav tam leta 1933 župnik, kjer je bil po letu 1946 še dekan. Umrl je 2. marca

velut proprium Nostri Pontificatus opus; hoc ipsum studete vos hortamur, tako je Benedikt XV. v svoji prvi okrožnici dne 1. nov. l. 1914 postavil pred nami program ljubezni, krščanske caritas, ki obsega vse panoge dobrodelnosti. Caritas mora biti tudi naše geslo, program našega nadaljnjega javnega delovanja.

Kadar bo prenehalo bojno rožljanje in nam bo prinesel golob zeleno vejico miru, tedaj krščanska caritas po prestanem delu med vojsko, ne bo smela dati rok navzkriž, ampak za njo še pridejo druge dolžnosti; imela bo velikansko nalogo, še večjo, nego jo že ima. Saj pa dela vojska, ki preskuša ljudi in blago, velike spremembe na vseh poljih, torej tudi na polju dobrodelnosti. Celo morje gorja in človeške revščine bo treba prekoračiti in treba nam bo Mozesa, ki nas bo pripeljal čez to morje. Tak vodnik je za nas krščanska caritas. Za njo bo prišla ura odločitve.

Država in javne oblasti sploh so sicer dolžne podpirati one, ki si sami ne morejo pomagati; in za uboge invalide n. pr., ki so se žrtvovali za državo, je pa še celo dolžna država skrbeti. Vendar pa bi bila velikanska zmota, če bi mislili, da naj se vsa skrb za ubožce in sploh pomoči potrebne prepusti javni oblasti. Dejanska caritas, t.j. dobrodelnost ostane vedno hčerka vere in Cerkve. Po vojski bo torej čas, da se razvije caritas v vsej svoji moči.

Kajti gotovo je, da še bo ostalo po vojski na stotisoče vojakov v aktivni službi. Njihovi domači še bodo trpeli nadalje duševno in telesno. Ne samo država in občina, ampak tudi caritas jih bo morala podpirati. Tudi po sklepu miru bodo še dolgo napolnjene bolnišnice, predno bo odšel zadnji bojevnik zdrav iz njih. Po vojski pride skrb za invalide, ki bodo sicer dobili skromno državno ali občinsko podporo; a ne bo zadostovala. Treba jim bo materialno pomagati, povzdigniti njihovo moralno zavest, da so kljub svoji invalidnosti enakovredni udje človeške družbe. Nesrečni bodo, če bo skrbela za nje samo humaniteta, nezadovoljni, če bodo morali živeti samo od materialne podpore. To bodo imeli za miloščino. Čutili bodo, kakor da so ljudem napoti, v nadlogo. Vprašal se bo: »Zakaj sem tako nesrečen?« In ne bo ga potolažila humaniteta, ampak krščanska caritas, ljubezen, zavest, da drugi ž njim sočuti.

Posledice vojske se bodo pri drugih kazale v raznih boleznih. Vsled prehlajenja, prevelikega vojskega napora in strahu bodo boleli vračajoči se bojevniki na revmatizmu, protinu, sušici, živčnih in duševnih boleznih. Pri vseh teh dovolj dela za caritas! K temu še pride skrb za vojne vdove in sirote. Veselje zopetnega snidenja s tistimi, ki se bodo srečno vrnil, se bo zopet kmalu umaknilo prozi vsakdanjega življenja. Za delo usposobljeni bodo morali zopet vsak na svoje delo. Pomočniki, delavci, rokodelci, obrtniki, mali trgovci, tovarnarji, vsi bodo spet hoteli svoj prejšnji zaslužek. Kje ga iskati, ko bo morala marsikaka

obrt počivati, ker ne bo blaga, ko bodo morali prenehati obrati radi pomanjkanja kapitala. Delavske družine bodo trpele vsled draginje. Kako obširno polje za caritas! Da še spregovorim o važni nalogi dobrodelnosti po vojski, to je skrb za mladino. Mladina, brez očetovega nadzorstva, je v nevarnosti, da se pogubi dušno in telesno in s tem celi narod. Caritas ima skrbeti zanje. Doma ostale žene v vojaško službo vpoklicanih mož so postale mnogokje nezveste, te in vsled nesramnih bolezni razdrto družinsko srečo in blagostanje moralno vzdigniti, to bo naloga krščanske caritas. Pomanjkanje malih in cenениh stanovanj po mestih in industrijskih krajih, to bo ljudi vznemirilo, ljudske strasti se bodo razvnele. Vse to mora odpraviti le caritas. Rešitev naroda, celjenje njegovih vojskinih ran, moralna povzdiga mladine, telesna in verska okrepitev celega našega naroda, to je naloga krščanske caritas po vojski.

Skoro gotovo je, da bodo po vojski nehale ali se bodo vsaj omejile razne dobrodelne humanitarne naprave, ki so samo za čas vojske. In tedaj pa bo prešla dobrodelnost zopet na tiste, ki so že pred vojsko v tem oziru veliko storili ali so med vojsko z rezervirano skromnostjo delovali, z veliko vnemo in požrtvovalnostjo ne zato, da bi dobili zaslužne križce in druga odlikovanja, ki so pa bili morda prezirani od tistih, ki delajo v imenu humanitete. Dobrodelnost bo zopet navezana na društva in naprave, ki že obstoje pred začetkom vojske.

V naši škofiji imamo do sedaj tale karitativna društva in naprave:

1. Družba sv. Vincencija v Mariboru; njen namen, podpirati ubožce.
2. Društvo katoliških gospa v Mariboru, Ptuj in Celju; namen podpirati ubožce, bolnike, skrbeti za otroke...
3. Zveza krščanskih žen v Mariboru, Ptuj in Celju; namen razširjati krščansko življenje po družinah, podpirati obrtni in trgovski stan.
4. Katoliško pomožno društvo v Celju (Aushilfsverein); namen, podpirati uboge otroke, šolarje.
5. Patronaža od sv. Filipa Nerija; namen, brezplačno vzgajati in učiti žensko mladino.
6. Cecilijino društvo; ima po § 2 društv. pravil tudi karitativni namen.
7. Dejanje sv. Detinstva; namen versko-karitativni; zbirati darove za misijone.
8. Kongregacija usmiljenk sv. Vinc. Pavlj. v Mariboru, Ptuj, Celju, Brežicah, Vojniku in Slovenj Gradcu.
9. Usmiljene sestre sv. Križa v Prevratu pri Konjicah.
10. Križarke v Ormožu.

H karitativnim ustanovam bi šteli: župnijske ubožne zaklade, razne akcije, ki so se vršile na iniciativo »Celsissimi« (Glej Folia Dioecesis Lavant.). za razne vojne naprave, invalide, za Rdeči križ, za skrbstvo vdov in sirot, za pomoč beguncem i.t.d. »Invalidna ustanova Lavantinskega škofa dr. Mih. Napotnika« i.t.d.

Da bodo vse te karitativne naprave kos svoji nalogi po vojski, jih bo treba z vsemi pomočki poživiti in razširiti. Ne dosti novega ustanavljati, ampak to, kar je že, nam je spopolniti.

Caritas mora po vojski priti v ospredje. Da jo spoznajo vsi, da se zanjo še bolj vnamejo tisti, ki so jo že izvrševali, bi naj naši listi več pisali o krščanski dobroti, naj bi agitirali za že obstoječa društva in naprave. Publicira naj se statistika vseh dobrotnih naprav v naši škofiji, da bo več zanimanja zanje. Opozarja naj se, da je vsak kristjan dolžan delovati karitativno; v raznih društvih se naj vršijo predavanja o krščanski dobroti, v šoli, v pridigah se naj govori o tem. Naj bi se skušali pridobiti za društva novi udje (shodi, sestanki), podpore, ustanove (testacije), doneski.

Vse karitativne naprave naj razširijo svoj delokrog 1. na gospodarsko stran. Gospodarsko življenje bo uničeno. Društva naj širijo karitativno idejo, da bo ž njo prepojen sleherni, da bo spoznal svojo dolžnost dejansko podpirati drugega. Prirejajo naj se poučni tečaji za invalide (rokodelce, obrtnike), kjer se bodo strokovno izobrazili; naj se sestavijo odseki, ki bodo skrbeli za pravno varstvo invalidom, njihovim vdovam, sirotam in drugim (prošnje, pritožbe), ki jim bodo priskrbeli primerne službe in jim drugače pomagali do eksistence. Karitativni zavodi (kongregacije usmiljenk) in ustanove bodo morali upoštevati zlasti tiste, ki so vsled vojske trpeli.

Karitativne naprave bodo morale razširiti svoj delokrog 2. z ozirom na skrbstvo za bolnike, uboge. Podpirajo naj posebno tiste uboge, ki postali taki vsled vojske, vojne vdove in sirote; naj skrbijo, da pridejo v sirotišnice in druge zavode, skrbijo zanje s strežbo in denarno podporo, naj se jim da versko tolažbo.

Razširijo naj svoje delovanje 3. na skrbstvo za mladino. N. pr. sprijene otroke naj se spravi v poboljševalnice, skrbi sploh za zanemarjeno in zapuščeno mladino. 4. Naj razširijo svoje delovanje na skrbstvo za moralno povzdigo in kulturo ljudstva. Obupano ljudstvo se naj po karitativnem delovanju potolaži. Po njem se naj ljudske strasti pomirijo, moralna propalost zatre in odpravi. (Boj zoper spolno kugo, alkohol.) Naj še slednjič 5. omenim, da bo morala caritas razširiti svoje delovanje po vojski na misijone, kar se je do sedaj premalo vršilo.

Torej gospodarska povzdiga ljudstva, skrb za invalide, bolnike, uboge, mladinsko varstvo, moralna povzdiga ljudstva, ljudska kultura, misijoni, na vse naj bi razširila caritas po vojski svoje delovanje, bi se naj razširil delokrog že obstoječih karitativnih naprav v naši škofiji.

Da bodo karitativne naprave dosegle svoj namen, mora biti cela stvar po gotovem načrtu in sistematično dobro organizirana. Za to organizacijo stavim sledeče predloge:

Kjer še v župniji ni karitativnega društva v ožjem pomenu, tam se naj ali naravnost ustanovi krajevni dobroteln odbor, obstoječ iz župnika in drugih

primernih oseb, ali pa se naj sestavijo iz že obstoječih drugih društev (n. pr. iz Marijine družbe) karitativni odseki in odbori. Tako bo v vsako župnijo prodrla ideja krščanske caritas. Dobrodelna društva oz. odbori, ki bodo sicer v stiku z državnimi oz. občinskimi dobrodelnimi napravami, a vendar samostojni, naj se strnejo v centralo; centrala pa naj bi bila v škofijski zvezi. Lokalna društva oz. odbori naj bi pristopili kot udje k centrali, do koje bi se obračali v vseh karitativnih zadevah za pojasnila in navodila. Osrednja centrala bi naj bila v Mariboru. Tam bi naj bila seveda tudi centralna pisarna, po koji bi delovale vse lokalne karitativne organizacije posebno v rečeh, ki se tičejo oblasti. Ž njo bi naj bila redno v stiku.

Kjer je v kraju več karitativnih naprav, tam se naj združijo v krajevno zvezo, te pa v škofijsko zvezo, s centralo v Mariboru.

Izpeljava te organizacije bo naša nujna naloga po vojski.

Dobrodelnost hočejo spraviti framasoni et alii eiusdem generis na humanitarno stališče, Cerkev pa pri tem odriniti. Mi s tem ne smemo biti zadovoljni. Zato mora biti caritas glavni del naše pastoračije. Ne humanitas, ampak caritas naj lajša svetu bolečine. Razni neuspehi naj nas od dela ne odvrnejo. Naše karitativno delovanje po vojski bo najboljši odgovor na sovražne napade na naš stan. Caritas je torej res apologija krščanstva, je kriterij cerkvenega duha takega kraja. Sacerdos Christi! Če si ti »alter Christus«, potem mora biti tvoje življenje življenje karitativnega dela. Če kedaj, bode posebno po vojski veljalo za nas: »Caritas Christi urget nos!«

Priloga V: Pastoralno vprašanje za leto 1917. Poročilo Karla Arliča,⁷⁵ kaplana v župniji Sv. Jurij ob južni železnici (NŠAM, serija Pastoralne konference, fasc. 14). V poročilu predstavlja razmere v župnijah Dramlje in Sv. Jurij ob južni železnici.

Strašna svetovna vojska, kakor je ni videl človeški odkar stoji svet, divja naprej in naprej in ni še videti nikakega konca. Krvava je ta vojska in seka silne rane tako, da gotovo več solza in več različnega gorja še ni občutil človeški rod, kakor v teh – da ne rečem skoraj že neznosnih časih. Vse človeštvo brez izjeme krvavi iz tisočih in tisočih, da iz milijardnih ran. Vsak dan dolgotrajne svetovne vojske se množi število sirot in udov, se množi število pohabljenecv, ki bodo za delo le malo sposobni ali pa celo popolnoma nesposobni.

⁷⁵ Karel Arlič (1890, Šentjanž na Vinski gori–1928, Dobrna) je bil posvečen v duhovnika 22. julija 1915 in je začel duhovniško službo kot kaplan v Šentjurju. Kaplanoval je še v župniji sv. Magdalene v Mariboru in v Brežicah. Umrl je kot župnik na Dobrni, kjer je službo nastopil aprila 1927. Nekaj časa je bil urednik *Slovenskega gospodarja*. *Slovenski gospodar*, štev. 51, 20. december 1928, str. 3; prim. *Letopis* 2000, str. 675, 776.

Kdo predvsem je poklican, da leči vse te rane? Gotovo bode država po možnosti storila svojo dolžnost in skušala lajšati to gorje. Toda nikdar ne smemo pozabiti, da smo duhovniki – oziroma katoliška Cerkev kot taka – v prvi vrsti od Boga poklicani in določeni, da lajšamo ljudstvu njegove bolečine, njegovo trpljenje. »Ljudje se mi smilijo« (Mark. 8,2), te Kristusove besede morajo prešinjati vsakega katoliškega duhovnika, saj je »sacerdos – alter Christus«. To je načelo, ki ga moramo in tudi hočemo vedno in povsod odločno zagovarjati, da se namreč katoliški duhovnik, oziroma sv. Cerkev, nikdar ne sme pustiti izpodriniti iz krščanske dobrodelnosti. Odločno moramo poudarjati potrebo prostovoljne, privatne, cerkveno organizirane dobrodelnosti, kajti to je zapoved Ustanovnika naše sv. Cerkve, to je tradicija, to je bistveni del zgodovine sv. katoliške Cerkve.

Ko se še nikdo ni brigal za ubošce in siromake je edino katoliška Cerkev imela skrb zanje ter nastavljala nalašč dijakone za službo milosrčnosti. In še dandanes se po vzgledu prvih krščanskih časov voli mož, ki sodeluje z župnikom pri oskrbovanju župnijskega zaklada za uboge in je v celi župniji znan s častnim imenom »oče ubogih«. Da, v Kristusovi Cerkvi se je usmiljenost in dobrodelnost vedno gojila s posebno vnemo od začetka do danes. Za vsako dušno in telesno revščino je našla iznajdljiva ljubezen do bližnjega svoje zdravilo. Skrb za reveže, siromake, tujce, sirote, bolnike, umrle, za nevedne, za grešnike in sploh za vse pomilovanje vredne in pomoči potrebne ljudi je vedno živela in še živi v katoliški Cerkvi. Obilo je hudega na svetu, toda v cerkvenem življenju vidimo, da je sv. Cerkev lajšala vsakoršno nesrečo ne samo s svojim nebeškim naukom, temveč tudi v prav obilni meri v dejanju.

Ako je torej sv. Cerkev že do sedaj vedno prva lajšala ljudstvu njegove bolečine, koliko bolj potrebno bo to zlasti sedaj, ko je nečloveška vojska vsekala toliko novih hudo krvavečih ran. Krščanski dobrodelnosti pa se bodo ravno vsled vojske stavile veliko večje, veliko obširnejše in veliko važnejše naloge. Da bo kos tem večjim nalogam, je potrebno, da se vse karitativno delo poživi, razširi in takorekoč spravi v nov tir. Predno pa si načrtamo v glavnih obrisih pot, kako se naj to zgodi, si oglejmo, kakšna dobrodelna društva in naprave že obstoje v naši in drameljski župniji.

V župniji sv. Magdalene v Dramljah obstoji – po poročilu kn.-šk. župnijskega urada z dne 5. 6. 1917, števil. 221 – »dvojni ubožni svet, župnijski in občinski. Snuje se šolska kuhinja. Za uboge se skrbi tudi s tem, da dobivajo po par dni v posameznih hišah stanovanje in hrano, pa delajo, kar morejo«.

Tudi v naši župniji sv. Jurija ob južni železnici so razmere skoro iste. Imamo dvojni ozir. trojni ubožni zavod: župnijski in občinski (za trg in okolico) – in tudi šolska kuhinja se je že otvorila ter so letos po zimi dobivali šolarji kruh in toplo mleko, kolikor so pač dopuščale razmere in dohodki. Vendar pa

se hočem tukaj predvsem ozirati na župnijski ubožni zavod, kajti – kakor že omenjeno – gre predvsem za prostovoljno, privatno, cerkveno organizirano dobrodelnost. Župnijski ubožni zavod je imel leta 1916 2212,50 K glavnice in 252,45 K gotovine. Med letom se je gotovina pomnožila za 377,64 K in sicer je bilo 96 K obresti od glavnice in 281,64 K raznih darov, volil in sporočil. Od te gotovine v znesku 630,09 K je bilo obdarovanih 40 ubožcev – 30 žensk, 10 moških – redno štirikrat v letu in sicer vsak kvaterni petek ter se je za nje porabila vsota 465,60 K. Na enega ubožca je prišlo pri vsakokratnem obdarovanju, kakor je pač bil potreben, od 1 – 15 K. Dohodki župnijskega ubožnega zavoda obstoje iz prostovoljnih darov in volil ter iz dvakratnega rednega darovanja v cerkvi (za Božič in Veliko noč popoldne).

Tako kakor v naši in drameljski župniji, menim, obstoje župnijski ubožni zavodi v celi škofiji, saj je znano, da so prevzvišeni knezoškof leta 1905 in 1906 ustanovili v 47 župnijah naše škofije župnijske ubožne zavode, kjer jih še ni bilo, s tem, da so darovali vsakemu 200 K.

Dočim je bila torej do sedaj naloga župnijskega ubožnega zavoda ta, da je delil domačim ubožcem ob določenem času denarno podporo, bodo te naloge po vojski veliko večje in obširnejše. Karitativno delo se bo moralo ozirati ne samo na invalide in siromake, temveč tudi na svojce teh ubogih vojakov, na vojaške vdove, sirote, na vojake, ki se bodo vrnili domov brez dela, na razuzdano in zanemarjeno mladino, na uboge delavske družine, ki bodo vsled draginje še dolgo časa trpele pomanjkanje, z eno besedo na splošno dušno, telesno in gospodarsko revščino, ali še drugače povedano: glavni namen karitativnega dela ne bo v tem, da se vsem tistim, ki bodo vsled vojske na ta ali oni način postali reveži, pomaga z enkratno ali večkratno podporo, temveč vso karitativno delo bo moralo stremeti za tem, da vsem tem najraznovrstnejšim revežem na socialen način za vedno zagotovi obstanek.

Da bo naše bodoče karitativno delo zmoglo vse te velike naloge in zahteve, je potrebno, da se zanimanje za dobrodelnost na novo oživi, kakoršno je vladalo v prvih časih krščanstva. To se bo zgodilo s tem, da se

1. ljudstvo večkrat v pridigah opozarja na veliko važnost telesnih in duhovnih del usmiljenja. Saj nam v tem oziru daje sv. Cerkev sama mnogokrat priložnost, kajti o nobeni drugi čednosti ali dolžnosti ne govori tolikokrat v sv. nedeljskih evangelijih, kakor ravno o usmiljenju do bližnjega, tako n.pr. na 1., 6., 8., 12. in 21. nedeljo po Binkošti. Ljudstvo se naj ob takih prilikah vzgoji za telesna in duhovna dela usmiljenja, naj se opozarja, kaj da bo v največjačnejšem trenutku v celi zgodovini človeštva – pri vesoljni sodbi – odločilno za naše večno veselje ali trpljenje. Ne veliki čini sveta, ne pridobitve znanosti in umetnosti, celo dela pobožnosti ne, ampak odločilna bodo takrat dela usmiljenja, kakor nam slika vesoljno sodbo sam božji Sin v 25. poglavju Matevževega evangelija.

2. Ako bo ljudstvo tako prešinjeno ljubezni do bližnjega in prepričano o potrebi dobrih del, bo tudi veliko raje in veliko bolj z veselim srcem prinašalo darove. Dočim je župnijski ubožni zavod dobival do sedaj svoje dohodke tako rekoč samo slučajno – razen omenjenih dveh rednih darovanj v cerkvi – bi naj ti dohodki z ozirom na veliko večje potrebe postali redni. To bi se doseglo na ta način, da bi se vršilo vsak mesec ali vsaj vsak drugi mesec darovanje v ta namen. Pobiralo bi se naj že pri dopoldanskih opravilih po cerkvi in pri popoldanski službi božji bi se še naj vršilo posebno darovanje okrog oltarja. Vsak vinar, ki bi se tako nabral, bil bi dobrodošel. Lahko pa se tudi župnijski ubožni zavod preuredi v nekak dobrodelni odbor – o tem več v prihodnji točki – h kateremu bi pristopali ustanovni ali podporni udje z letno članarino. Zlasti pa bi se naj verniki, pa ne samo ti, ampak tudi duhovniki, spominjali ubožnega zavoda v svojih oporokah.

3. Predvsem pa bo potrebno, ako hočemo karitativnemu delu zasigurati obstanek, enotne organizacije. V ta namen se naj ustanovi v srcu škofije – v Mariboru – nekaka centrala ali dobrodelna pisarna, ki naj ima namen voditi vso karitativno delo in gibanje, sklicevati dobrodelne shode, voditi dobrodelne tečaje, skrbeti za karitativne pomočnike i.t.d. – V vsaki župniji pa se naj osnuje – kakor že zgoraj omenjeno – dobrodelni odbor, oziroma se naj pomnoži predstojništvo župnijskega ubožnega zavoda, ki naj ima pred očmi krajevne kakor tudi splošne potrebe. Ta odbor – ali recimo društvo – naj bi bil sestavljen tako, da se državna oziroma občinska dobrodelnost združi s cerkveno, da pri dobrodelnih odborih delujejo skupno vsi faktorji, seveda ne da bi pri tem trpela naša verska prostost in samostojnost.

O posameznih podrobnostih in točkah, kako se naj vse to izvede, mi pač ni mogoče razpravljati, kajti za to še imam premalo izkušnje, manjka mi pa predvsem – kar bi bilo za tako delo neobhodno potrebno – pregledne statistike o vseh dosedanjih dobrodelnih napravah in njihovi ureditvi v celi škofiji. Prvi korak k tej enotni organizaciji bo pač v tem, da se skličejo v Maribor na posvetovanje merodajni faktorji, toda čimprej tem bolje, kajti stvar je nujna, rešiti pa še bo mnogo težkoč.

Renato Podbersič ml.

asistent z magisterijem,

Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana,
e-pošta: renato.podbersic@guest.arnes.si.

POSLEDICE VOJNE V DELOVANJU CERKVENIH SKUPNOSTI NA PODROČJU SOŠKE FRONTE

1 UVOD

Goriška nadškofija je dedič oglejskega patriarhata; ustanovljena je bila leta 1751, po razdelitvi nekdanjega patriarhata na goriško in videmsko nadškofijo. Cesarica Marija Terezija je prvega nadškofa Attemsa maja 1766 imenovala za kneza Svetega rimskega cesarstva. Pravico do tega naslova so poslej imeli tudi njegovi nasledniki, zato so goriškega nadškofa uradno naslavljali knezonadškof. Do desetega goriškega nadškofa Frančiška B. Sedeja se je na tem položaju zvrstilo kar lepo število Slovencev. Od leta 1830 naprej je goriški nadškof nosil naslov »ilirski metropolit«. V to metropolijo so kot sufragani spadale tržaško-koprška, ljubljanska, poreško-puljska in krška škofija. Leta 1915 je bilo v Goriški nadškofiji 365 duhovnikov, od tega 205 v dušnem pastirstvu. Celotna nadškofija je bila razdeljena na 194 pastoralnih enot ali »stationes curatae«, to je župnij, vikariatov, kuracij in kaplanij.¹ Goriški nadškofje so poznali nenapisano pravilo, da se duhovniki nameščajo po etničnem principu. Tako so v slovenskih pastoralnih enotah službovali slovenski duhovniki.²

¹ Goriški nadškof Frančišek Borgia Sedej, rojen 10. oktobra 1854 v Cerknem, mašniško posvečenje je prejel leta 1877, leta 1884 je na Dunaju doktoriral iz teologije. Leta 1906 je postal deseti goriški nadškof. Poleti 1915 se je umaknil iz Gorice, večino begunstva je preživel v samostanu v Stični. Ob koncu vojne se je vrnil v Gorico in kljub fašističnim pritiskom deloval v dobro vseh svojih vernikov. Umrli je 28. novembra 1931 v Gorici, pokopan je na Sv. Gori.

² *Status personalis et localis Archidioeceseos Goritensis*, Gorica 1915.

2 ČASOVNA RAZDELITEV DOGAJANJ NA OZEMLJU GORIŠKE NADŠKOFIJE MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Dogajanje na ozemlju goriške nadškofije med prvo svetovno vojno lahko glede na zunanje vplive v grobem razdelimo na štiri časovne sklope:

- čas navideznega miru, od vojne napovedi in vstopa Avstro-Ogrske v prvo svetovno vojno do italijanske vojne napovedi Avstro-Ogrski, julij 1914–maj 1915;
- od italijanskega vstopa v vojno do italijanske zasedbe Gorice, maj 1915–avgust 1916;
- od italijanske zasedbe Gorice do preboja pri Kobaridu in vnovične vzpostavitve avstro-ogrske oblasti, avgust 1916–oktober/november 1917;
- od avstrijsko-nemške protiofenzive do konca prve svetovne vojne in druge italijanske zasedbe, oktober/november 1917–november 1918.

Ta razdelitev velja predvsem za ožjo Goriško in kraje ob reki Soči, ki so se ob začetku bojev z Italijo znašli na soški fronti. Dogajanje so narekovala vojaške operacije, bitke in italijansko prodiranje ter posledično umikanje avstro-ogrske vojske. Glede na velikost in geografsko razpotegnjenost Goriške nadškofije je ta členitev neprimerljiva in neustrezna za druge predele nadškofije. Furlanijo, Brda in Posočje so italijanske sile zasedle že ob začetku vojne in tam vzpostavile svojo upravo, na katero ni imel goriški nadškof Sedej praktično nobenega vpliva.³ Vzhodni del goriške nadškofije pa je ostal izven neposrednih vojaških operacij in na ozemlju, kjer lahko govorimo o kontinuiteti cerkvene oblasti.

3 GORIŠKA NADŠKOFIJA OB ZAČETKU VOJNE

Prebivalstvo na ozemlju goriške nadškofije je bilo etnično heterogeno, saj so tukaj že stoletja skupaj živeli Slovenci, Italijani, Furlani in Nemci. Slovencev je bilo okoli 2/3 deželnega prebivalstva. Narodnostna meja je bolj ali manj jasno že stoletja potekala zahodno od deželnega glavnega mesta proti morju, vendar je bila Gorica večinsko v italijanskih rokah. Po verski pripadnosti je bilo prebivalstvo večinoma rimskokatoliške vere.⁴ Nekoliko več verske raznolikosti je bilo le v mestu Gorica, kjer je prebivala tudi maloštevilna, a ekonomsko močna in uspešna protestantska oz. evangeličanska skupnost. Prva svetovna vojna je globoko posegla v to versko skupnost, ki si po njej praktično ni več opomogla. Tudi goriška judovska skupnost je trpela za posledicami vojne.

³ Več o okupiranem delu goriške nadškofije: P. Malni, *Esercito e clero nelle »Terre redente«*, v: *La guerra in casa 1914–1918*, ur. Lucio Fabi, Monfalcone 1991; P. Malni, *Vivere la Grande guerra – Militari e popolazione dell' Isontino nella prima guerra mondiale*, v: *Il territorio*, št. 18, september-december 1986; G. del Bianco, *La guerra e il Friuli*, 2. del, Videm 1939.

⁴ K. K. Statistischen Zentralkommission, *Spezialortsrepertorium der österreichischen Länder. Bearbeitet auf Grund der ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910*. Wien/Dunaj 1918; Camillo Medeo, *Ordinamento della Contea*, v: *I Cattolici Isontini nel XX secolo*, 1. del, Gorica 1981, str. 7–12.

Fotografija 1: Ruševine cerkve sv. Ignacija na Travniku pri Gorici

(Vir: Fotografijo hrani Društvo soška fronta Nova Gorica)

Goriška nadškofija je leta 1915 obsegala šestnajst dekanij.⁵ Dekanije so bile v glavnem etnično razdeljene. Od 16 jih je bilo devet popolnoma slovenskih (Bovec, Kobarid, Tolmin, Črniče, Kanal, Šempeter pri Gorici, Devin, Cerklje, Komen), pet je bilo furlanskih oz. italijanskih (Gradišče ob Soči, Krmin, Trzin, Fiumicello, Visco). Mešani sta bili samo dve dekaniji, Gorica in Ločnik. Italijanska oziroma furlanska narodna komponenta je bila v goriški dekaniji omejena zgolj na samo mesto. Dekanija Gorica, katere dekan je bil Jožef Pavletič,⁶ je imela tik pred začetkom sovražnosti z Italijo 46.500 prebivalcev, daleč največ v celotni nadškofiji, in je bila razdeljena na 17 pastoralnih enot. Mesto Gorica je bilo pred vojno razdeljeno na štiri mestne župnije; stolna cerkev sv. Hilarija in Tacijana, župnijska cerkev sv. Ignacija na Travniku, župnijska cerkev sv. Vida in

⁵ Gorica, Bovec, Kanal, Kobarid, Cerklje, Krmin (Cormons), Črniče, Devin (Duino), Fiumicello, Gradišče ob Soči (Gradisca d' Isonzo), Komen, Ločnik (Lucinico), Trzin (Monfalcone), Šempeter pri Gorici, Tolmin, Visco in še Oglej (Aquilaia), ki je zaradi zgodovinskih razlogov predstavljal posebno cerkveno-upravno enoto.

⁶ Jožef Pavletič, rojen leta 1847 v Štandrežu, posvečen leta 1871, stolni kanonik. Umrli je 20. aprila 1921 v Gorici.

Modesta na Placuti in župnijska cerkev sv. Roka. Pastoralne enote goriške dekanije so bile skorajda povsem slovenske, le štiri mestne župnije v Gorici so bile mešane, italijansko-slovenske. Župnija sv. Roka v goriškem predelu Podturn je bila večinoma naseljena s Furlani.

V prelomnih dneh ob izbruhu prve svetovne vojne leta 1914 je goriška duhovščina prevzela vlogo posrednika med državo in državljani. Katoliški duhovniki so ljudem s prižnic posredovali ukaze vojaških oblasti, odloke in zahteve civilnih oblasti ter sporočila humanitarnih organizacij. Enotno so se vključili v propagandno-podporni stroj, ki ga je pognala avstro-ogrška država, tako njeni vojaški kot upravni organi. Preveval je domovinski duh, skrb za cesarja in državo. Vojaški vpoklic in obramba domovine sta veljala za dolžnost vsakega katoličana. Goriška duhovščina, tako slovenska kot furlanska in italijanska, je bila zvesta avstro-ogrski državi in habsburškemu cesarju. Ta odnos je večkrat prišel do izraza, zlasti ob cesarskih obiskih na Goriškem, ob državnih obletnicah in na šolskem področju.

Sicer je bilo bojno razpoloženje čutiti tudi v avstrijski Katoliški cerkvi, ki je grajala Srbijo zaradi atentata v Sarajevu. Isto stališče je imel tudi ves madžarski episkopat.⁷

Za Cerkev na Goriškem in nadškofa Sedeja je to pomenilo spopad, ki je imel tudi duhovne razsežnosti. Večina avstro-ogrskih škofov je izražala globoko vdanost habsburški vladarski družini in posledično državi. Imeli so jo za branik krščanstva, zato so v vojni videli napad na Habsburžane in seveda krščanstvo. Hkrati pa so verjeli, da lahko pomeni vojna neko notranje očiščenje za državo in družbo. Mislili in upali so, da bodo po vojni nastopile razmere, ko bo nemški (liberalni) vodilni sloj pripravljen sklepati kompromise.

Prva »vojna« okrožnica goriškega nadškofa Sedeja nosi pomenljiv naslov »Alea iacta est!«.⁸ Izdana je bila 29. julija 1914, le dan po avstro-ogrski vojni napovedi Srbiji, in je bila pisana v latinščini. Iz vsebine in namena moremo sklepati, da podpisani nadškof Sedej sam ni verjel v mirno rešitev nastale krize po uboju prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu.⁹

Že po začetku prvih vojaških operacij na vzhodni in jugovzhodni državni meji je bil iz goriške nadškofije poslan odlok, ki so ga v nedeljo, 2. avgusta 1914, brali po cerkvah:

»Danes bode od 3.–4. ure popoldne izpostavljeno v javno čiščenje presveto Rešnje Telo. Molili bomo skupno za srečno in kmalu končano vojsko, moli-

⁷ D. R. Živojinović, *Vatikan i prvi svetski rat 1914–1918*, Beograd 1978, str. 302–304; *Benedetto XV, I cattolici e la prima guerra mondiale*, zbornik referatov z znanstvenega posveta v Spoletu, 7.–9. september 1962, ur. Giuseppe Rossini, Rim 1963, str. 815–820.

⁸ V prevodu: *Kocka je padla!* Ta znameniti rek je izrekel rimski vojskovodja Julij Cezar, ko je leta 49 pr. Kr. prekoračil reko Rubikon in začel državljansko vojno.

⁹ *Folium ecclesiasticum Archidioecesis Goritiensis*, Gorica 1914, str. 58.

li bomo za presvitlega cesarja, za naše vojake in domovino. Pridite v obilnem številu. Pri nas bo vsaki dan ob 6. uri sveta maša pred izpostavljenim svetim Rešnjim Telesom in potem molitve za srčen izid vojske. Boljše je sveta maša z blagoslovom kot samo večerni blagoslov. Pridite k sveti maši vsaki dan v obilnem številu. Med vsako sveto mašo bo vsak duhovnik priporočal Bogu naše vojake, po vsaki sveti maši pa se bode molilo en oče naš in češčeno Marijo za srečen izid vojske.«¹⁰

Tovrstne priprošnje in molitve so se odvijale po vseh župnijah, npr. tudi v Batujah: »S septembrom so se začele molitve za srečen izid vojske. Poleg nedelj in praznikov je bila vsaki petek sv. maša pred izpostavljenim Najsvetejšim z molitvami ob vojski. Mnogi so pristopali k sv. obhajilu.«¹¹

Goriški nadškof Sedej je duhovnikom naročil, da oznanijo posebne molitve za čas vojne:

1. ob nedeljah po sv. maši ali po molitvi dodatek: Molimo za cesarja, vojake in domovino ter tri Očenaše in tri Češčena Marija;
2. po vsaki tihi sv. maši en Očenaš in ena Češčena Marija;
3. mašniki pri sv. maši pa opravljamo še posebno molitev za čas vojske.¹²

Zaradi vojne se je okrepila povezanost z lokalnimi svetniki in zavetniki. Duhovniki so spodbujali njihovo češčenje, da bi jim ti izprosili varnost in mir. Pomnožile so se tudi različne oblike cerkvenih obredov. Primer iz solkanske župnije: »Danes popoldne služba božja, po blagoslovu poljubovanje svetinj svetega Roka. Pridite se priporočiti svetemu Roku, žalostni časi so.«¹³

Duhovniki so pomagali utrjevati spoznanje o nezamenljivi združljivosti države in Habsburžanov. Vojno napoved in avstro-ogrski vstop v vojno so večinoma šteli za nujni domovinski dejanji. Hkrati so ostarelemu cesarju Francu Jožefu namenili nesporno voditeljsko vlogo in ga obdali s plaščem nezmotljivosti v težkih vojnih časih. Zanj so posebej prosili tudi v Solkanu: »V torek rojstni dan presvitlega cesarja Franca Josipa. Če kedaj potrebuje presvitli cesar naše molitve, potrebuje jih letos. Pridite k sveti maši vsi, ki morete, in prosite Boga pomoči za prelubo domovino in njenega ljubljenega cesarja.«¹⁴

Prosvetiteljska vloga Cerkve je prišla do izraza pri pridobivanju vernikov za načrte državnih in paradržavnih organov ter ustanov civilne družbe. V Goricah je deloval Slovenski odsek Deželnega pomožnega društva za Rdeči križ.

¹⁰ ŽA Solkan, *Oznanična knjiga župnije Solkan za leto 1914*, 2. avgust 1914; ŽA Šempas, *Oznanična knjiga župnije Šempas 1910–1915* (naprej so strani iztrgane iz zvezka).

¹¹ ŽA Batuje, *Župnijska kronika* (v originalu: *Zgodovina in zapiski župnije od začetka do l. 1928*), zapis za leto 1914.

¹² ŽA Šempas, *Oznanična knjiga, deveta nedelja po binkošti*, 2. avgust 1914.

¹³ ŽA Solkan, *Oznanična knjiga župnije Solkan za leto 1914*, 16. avgust 1914.

¹⁴ Prav tam.

Med člani je bilo veliko goriških duhovnikov.¹⁵ Čeprav je imel Rdeči križ kot nevladna in človekoljubna organizacija med vojno velike zadolžitve, marsikje te organizacije niso poznali. V Šempasu jih je o tem podučil tedanji župnik Blaž Grča:¹⁶ »Po vseh mestih v Avstriji pa tudi po drugih državah obstoji društvo, ki se imenuje »Rudeči križ«. Namen društva je ob času vojske skrbeti za ranjene vojake. Slovenski oddelek tega društva je poslal prošnjo do vsih občin, da bi nabirali milodare za ranjene vojake. V ta namen bo bira jutri popoldne v cerkvi. Kdor pa daruje vsaj eno krono naj prinese k meni, da se zapiše njegovo ime med dobrotnike.«¹⁷

Ljudje, zlasti mobiliziranci, so se večinoma v velikem številu odzivali na priporočila krajevnih duhovnikov k obisku maše in prejemu sv. obhajila pred odhodom v vojaške enote. »Milo so še odmevale orgle, z bridkostjo v srcu so peli pevci, ki so odhajali na bojno polje. Med sv. mašo in zlasti med obhajilom so se skoro vsi solzili.«

Zaradi odhoda mož in fantov na fronto se je spremenilo tudi sodelovanje pri bogoslužju. V Batujah se je spremenila sestava cerkvenega pevskega zbora: »Ker so skoro vsi pevci odšli na bojno polje, se je vpeljal za cerkveno petje mešan zbor.«¹⁸

Tik pred vojno so na Mirenskem gradu začeli delovati slovenski lazaristi (Misijonska družba). Po deželi so sloveli kot voditelji duhovnih vaj. »Misijonarji na Gradu«, kot so se podpisali, so v začetku oktobra 1914 vabili tudi mobilizirance: »Duhovne vaje za rekrute, ki morajo vže 25. t. m. k vojakom, bodo prih. nedeljo in ponedeljek t. j. 10. in 11. t. m. pri žalostni M. B. na Gradu v Mirnu. Ako kedaj, potrebno je gotovo v sedanjih resnih časih našim fantom novincem, da poskrbe za svojo dušo ter dobe nekaj lepih navkov in navodil za vojaško življenje v vojnem času. Prosimo čč. gg. dušne pastirje, da priporoče te duhovne vaje novincem svoje duhovnije. Ker se oglasi za prih. nedeljo gotovo dosti mladeničev bodo naslednjo nedeljo in ponedeljek t. j. 18. in 19. okt. druge duhovne vaje za ostale mladeniče.«¹⁹

Z začetkom vojne se je v deželi povečala vojaška prisotnost. Po vaseh so se nastanili vojaki različnih polkov in veroizpovedi. Duhovniki so se jih razveselili, saj so čutili v vojski podaljšano roko oblasti. Vendar se je pojavila nova nevarnost na področju javne morale. Neredko se je namreč dogajalo, da so krajevna dekleta rada gledala za postavnimi fanti v vojaški službi. Spet je bil duhovnik

¹⁵ Edinost, 30. avgust 1914, str. 3.

¹⁶ Blaž Grča, rojen leta 1846 v Predvdoru na Gorenjskem. Mašniško posvečenje je prejel leta 1871. Deloval je v goriški nadškofiji. Leta 1892 je prišel iz župnije Čepovan v Šempas. Več mandatov je bil tudi član goriškega deželnega zbora. Po vojni se je umaknil v ljubljansko škofijo. Umrli je 25. decembra 1938 v Kranju.

¹⁷ ŽA Šempas, *Oznanična knjiga*, 16. avgust 1914.

¹⁸ ŽA Batuje, *Župnijska kronika*, zapis za leto 1914.

¹⁹ Novi čas, 8. oktober 1914, str. 3.

tisti, ki je skrbel za javno moralo. Tako je bilo tudi v kuraciji Bilje. Tamkajšnji kurat Ciril Zamar²⁰ je med pridigo na mali šmaren (8. septembra) 1914 na vernike naslovil priporočilo in opozorilo: »Imamo sedaj vojake – priporočam, da ste proti njim potrpežljivi, da odnesejo iz Bilj in ohranijo na Bilje lepe vtise in spomine. Dekleta naj bodo pametna, ne pa tako lahkomišelna, da se jim drugi smejejo.«²¹

Ob izbruhu vojne so se spremenile tudi gospodarske razmere, povečali so se posegi države v smeri planskega gospodarstva. Čeprav je večina vojakov naivno pričakovala, da bodo kot zmagovalci do božiča že doma, se je vojna zavlekla. Država je potrebovala tudi svež kapital, zato so se začela vrstiti vojna posojila (Kriegsanleihe), ki so omogočala pridobivanje denarja za nadaljevanje vojne. Tudi goriški duhovniki so bili vneti spodbujevalci razpisov za vojna posojila. Nekateri so jih tudi sami vpisovali, saj so menili, da je denar namenjen za zmago katoliške Avstrije.²²

Na angelsko, to je prvo oktobrsko nedeljo leta 1914, so se na Mirenskem gradu zbrale vse Marijine družbe iz goriške okolice.²³ Prišlo je okrog 6000 članic. Slovesno mašo je daroval prošt in deželni glavar msgr. dr. Luigi Faidutti. Okoliški duhovniki so priredili pravcato propagandno akcijo in dekleta spodbujali k udeležbi. Zunaj romarske cerkve so bili postavljeni slavoloki in na enem se je lesketal zlat napis: »Marija nam pomaga, Avstrija da zmaga.«

Na Goriškem je jeseni 1914 vladal navidezen mir. Vrstile so se cerkvene slovesnosti za mir in zmago. Velika procesija »za srečen izid vojske«, ki jo je vodil nadškof Sedej, je bila 13. septembra 1914. Vila se je iz goriške stolnice do frančiškanskega samostana na Kostanjevici. Procesija se je zaključila z mašo, ki jo je daroval nadškof Sedej. Ljubljanski časopis Slovenec je med drugim poročal: Pobožnega ljudstva je bilo ogromno število.²⁴

Nasploh so se na Goriškem v oktobru 1914 vrstile molitve za mir in zmago avstro-ogrskega orožja v vojni: »V kapucinski cerkvi v Gorici se bo celi mesec oktober opravljal sv. rožni venec, nato blagoslov z Nasvetejšim in sicer zvečer ob 6. uri navadne dni, ob nedeljah pa ob 4. in pol, da se izprosi zmago naši vojski in zopetni mir.«²⁵

V romarski cerkvi na Sveti gori je bila 8. novembra 1914 velika procesija solkanske župnije »za zmago našim vojakom zoper vse sovražnike našega ce-

²⁰ Ciril Zamar, rojen leta 1878 v Medani v Brdih. Mašniško posvečenje je prejel leta 1904. V Bilje je prišel leta 1911 in ostal tam do smrti, 19. aprila 1940. Bil je velik narodnjak. V Biljah se je izkazal tudi na socialnem in gospodarskem področju, saj je vodil tamkajšnjo posojilnico.

²¹ Ža Bilje, *Oznanilna knjiga*, 8. september 1914.

²² R. Podbersič, *Katoliška cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*, magistrska naloga, Ljubljana, 2004, str. 45.

²³ Prav tam, str. 51.

²⁴ Slovenec, 16. september 1914, str. 4.

²⁵ Novi čas, 1. oktober 1914, str. 5.

sarstva«. Pozivu glavnega organizatorja, solkanskega župnika Jakoba Rejca, naj bi se sodeč po časopisnih poročilih odzvalo skoraj devet tisoč vernikov. Mašo je daroval goriški nadškof Sedej, pridigal pa deželni glavar Faidutti.²⁶

Podobne procesije »za mir in zmago« so se odvijale tudi drugod po deželi. Bile so del ljudske tradicije, ki je prišla še posebej do izraza v težkih trenutkih vojne nevarnosti. Krajevna duhovščina je seveda take izraze ljudske vernosti podpirala in pri tem aktivno sodelovala. Poleg Svete gore je bilo v jesenskih dneh leta 1914 in pomladnih dneh leta 1915 zelo oblegano drugo znano romarsko središče v goriški nadškofiji, otok Barbana v gradeški laguni. Tja so romali predvsem Furlani iz vzhodne Furlanije. Tudi lokalni verski listič *La Madonna di Barbana* je zabeležil povečano število romarjev v primerjavi z leti pred začetkom prve svetovne vojne. Prihajalo je predvsem kmečko prebivalstvo različnih starosti, spolov in socialnega stanu. Med njimi je bilo tudi veliko vpoklicanih vojakov, ki so se odpravljali na fronto. Vsem je bila skupna molitev in prošnja za čimprejšnjo vrnitev domačih.²⁷

Čeprav je nadškof Sedej večkrat javno izražal lojalnost, vdanost državi in cesarski družini ter je imel vojno za pravično izbiro izzvanega, se Cerkev na Goriškem ni neposredno vmešavala v vojaške zadeve, ni npr. zbiral vojaških prostovoljcev za odhod na fronto. Tudi ni podatkov, ki bi kazali, da je nadškof Sedej obiskoval posamezne vojašnice na Goriškem. V tem se je razlikoval od ljubljanskega škofa Jegliča, ki se je rad udeleževal vojaških proslav in agitiral za prostovoljce: »V ponedeljek 15/2 sem bil v Gorici. Prišel je tudi tržaški škof Karlin. Povedal sem o pozivu da delamo za prostovoljne strelce. V Gorici in v Trstu tega poziva ni.«²⁸ Nedvomno drži, da je bil vojaško-politični položaj Ljubljane nekoliko drugačen od Gorice.

Konec leta 1914 so se že nakazovali novi problemi. Dotedanja avstro-ogrška zaveznica Italija, ki je ob začetku spopadov razglasila nevtralnost, je začela kazati sovražen odnos.

Pravzaprav so si vsi vpleteni v svetovno vojno prizadevali, da bi Italijo pridobili na svojo stran. Sveti sedež se je znašel v neugodnem položaju. V Italiji je še vedno ostajalo prisotno tako imenovano rimsko vprašanje, to je nerešen položaj med italijansko liberalno državo in Svetim sedežem oziroma Cerkveno državo. Papež in svetovalci so si prizadevali, da bi Italijo zadržali izven konflikta, kajti zavedali so se, da je habsburška monarhija branik katoliške vere v srednji in vzhodni Evropi. Tako so se že v začetku jeseni 1914 s posredovanjem Svetega sedeža začela pogajanja.²⁹

²⁶ Slovenec, 12. november 1914, str. 3; *Novi čas*, 12. november 1914, str. 3–4.

²⁷ *La Madonna di Barbana*, leto 4, 4. april 1915, str. 91.

²⁸ Nadškofijski arhiv Ljubljana (NSAL), *Jegličev dnevnik*, 4. zvezek, 20. februar 1915.

²⁹ Živojinović, *Vatikan i prvi svetski rat*, str. 35–56; G. Verucci, *La Chiesa nella società contemporanea*, Roma–Bari, 1999, str. 3–4.

4 CERKEV IN BOJI OB SOČI

Spomladi 1915 je bilo že popolnoma jasno, da se vojni z Italijo ni mogoče izogniti. To so pokazale tudi priprave na bližajoči se vojni spopad. Državne oblasti so začele izvajati ukrepe za zaščito jugozahodne državne meje. Z vzhodne fronte so v naglici pripeljali vojaške okrepitve, začeli so z izgradnjo obrambnih sistemov. Seveda je tudi duhovščina slutila, da se nekaj pripravlja. Večina slovenskih duhovnikov, tako tistih na odgovornih mestih kot podeželskih župnikov, vikarjev in kuratov, je menila, da so za vse krivi Italijani. To potrjuje pismo škofa Jegliča, namenjeno duhovnikom in vsem vernikom, objavljeno v Slovincu ob italijanskem vstopu v prvo svetovno vojno: »Italija je namreč napadla Avstrijo, ker je katoliška, ker je še edina močna obramba sv. Očeta in svete katoliške Cerkve. Zato jo hočejo uničiti prostozidarji, odpadniki od Boga in sovražniki Jezusovi.«³⁰

Nadškof Sedej je očitno predvideval, da se bliža konec navideznega miru tudi v goriški nadškofiji. Na odgovorno mesto tolminskega dekana je aprila 1915 imenoval mirenskega župnika Ivana Rojca,³¹ dotedanjega dolgoletnega dekana Jožefa Kraglja³² pa upokojil. Prav tako je duhovnikom iz vzhodne Furlanije odredil, da so marca in aprila 1915 na nadškofijo poslali vrednejše predmete in cerkveno posodje ali pa so jih zakopali ali zazidali v domačem kraju.³³ Goriška nadškofija se je ob koncu maja 1915 znašla v vojni na lastni zemlji.

Sredi poletja 1915 se je nadškof Sedej zaradi nevarnosti le moral umakniti iz Gorice, čeprav je tik pred začetkom spopadov z Italijo svojim duhovnikom s posebno okrožnico ukazal, naj ne zapuščajo svojih vernikov. Razmere so postale nevzdržne: »Služabnik nadškofov ima v kuhinji na mizi celo zbirko granatnih in šrapnelskih ovojov, ki so eksplodirali v škofijski palači in na škofijskem vrtu. Nadškof se pa vendarle še pogumno drže doma in hodijo na sprehod v okolico.«³⁴

³⁰ Slovenec, 29. maj 1915, str. 2.

³¹ Ivan Rojec, rojen leta 1866 v Trstu. Mašniško posvečenje je prejel leta 1890 v Gorici. Kot kaplan in župnik je deloval na Goriškem (Solkan, Bilje, Miren). Aktiven je bil na socialno-gospodarskem in političnem področju, kjer se je priključil delovanju mladostrujarjev znotraj goriške SLS. Leta 1913 je bil izvoljen v goriški deželni zbor. Spomladi 1915 je postal tolminski dekan. Med vojno se je trudil za prizadeto civilno prebivalstvo. Sredi novembra 1915 je tudi uradno postal nadškofov delegat za dušno pastirstvo med slovenskimi begunci. Po vojni je prejel več cerkvenih častnih nazivov in imenovanj. Umrli je v Tolminu 2. septembra 1928.

³² Jožef Kragelj, rojen leta 1845 v Volčah, posvečen 1868 v Gorici. Od 1877 župnik in dekan v Tolminu. Umrli je 16. avgusta 1917 kot begunec v Ljubljani.

³³ G. del Bianco, *La guerra e il Friuli*, 2. del, Videm/Udine, 1939, str. 380.

³⁴ Črniška kronika, 14. julij 1915.

Fotografija 2: Nadškof Francišek Borgia Sedej, fotografiran v Vipavskem križu med prvo svetovno vojno

(Vir: Fotografijo hrani Društvo soška fronta Nova Gorica)

Kaj bi se zgodilo ob morebitnem Sedejevem vztrajanju v Gorici in čakanju na italijansko vkorakanje, lahko danes samo ugibamo. Čeprav je šlo za nekoliko drugačne okoliščine, je vendarle mogoče Sedejevo ravnanje primerjati z delovanjem kardinala Desireja Mercierja iz Mechelena, primasa Belgije. Doživel je nemško vkorakanje in grobo kršenje belgijske nevtralnosti avgusta 1914, udeležil se je volitev novega papeža in se vrnil v domačo škofijo. Med vojno je z dovoljenjem nemških zasedbenih oblasti nekajkrat potoval v Rim in se ponovno vrnil v Belgijo, čeprav je neutrudno deloval za obnovo belgijske suverenosti in na različne načine (pridige, poslanice, intervjuji) opozarjal na nemške okupacijske nepravilnosti ter si s tem nakopal nemško jezo.³⁵

Vsekakor so bile varnostne razmere na Goriškem poleti 1915 zelo napete. Veliko pastoralnih enot je bilo že okupiranih. Šlo je večinoma za furlanske oz. italijanske župnije iz Avstrijske Furlanije in slovenske iz Brd in Zgornjega Posočja. Že kmalu po začetku vojne jih je zasedla italijanska vojska. Mesto Gorica je že zapustila več kot polovica meščanov. Avstro-ogrski general Erwin Zeidler, poveljnik 58. pehotne divizije, ki je branila Gorico, je nadškofu svetoval, naj za-

³⁵ Živojinović, *Vatikan i prvi svetski rat*, str. 211–230.

pusti mesto. Že od junija 1915 je bila Gorica pod ognjem italijanskega topništva, kar je povzročilo žrtve tudi med civilisti.³⁶ Zanimivo je, da je nadškof Sedej še 27. julija 1915 podelil mašniško posvečenje petim slovenskim duhovnikom. To se je zgodilo v zasebni kapeli sv. Odrešenika na nadškofijskem ordinariatu. Še isti dan je odpotoval v Vipavo.

Odrpito je ostalo vprašanje Sedejevega »namestnika« oziroma generalnega vikarja, ki bi prevzel nadškofove dolžnosti v času njegove odsotnosti z nadškofijskega sedeža v Gorici. To funkcijo je *de facto* opravljal monsignor Francesco Castelliz,³⁷ častni kanonik in ravnatelj goriškega centralnega bogoslovnega semenišča. *De iure* je bil msgr. Castelliz za Sedejevega predstavnika v Gorici imenovan v začetku leta 1916. Nosil je naziv »začasni vodja Nadškofijske pisarne«. Potrebno je dodati, da je bil msgr. Castelliz po naravi človek, ki se je rad hvalil in si pripisoval zasluge za neobstoječe zadeve. Ni dokumenta, ki bi potrjeval, da je nadškof Sedej msgr. Castelliza imenoval za generalnega vikarja goriške nadškofije, niti ne najdemo tovrstnega podpisa na listinah. Mogoče gre tu iskati vzroke za poznejše napetosti med njima v dvajsetih letih, ko se je msgr. Castelliz zoperstavil svojemu predpostavljenu in bil zato cerkveno kaznovan. Del Bianco sicer msgr. Castelliza naslavlja z generalnim vikarjem (*vicario generale*), vendar tega ne utemeljuje. Najverjetneje izhaja to Del Biancovo poimenovanje iz funkcije, ki jo je msgr. Castelliz opravljal na sedežu nadškofije.³⁸

Dejstvo je, da je msgr. Castelliz ostal v Gorici praktično do konca, iz mesta se je umaknil šele zvečer, 6. avgusta 1916. Do konca julija 1915 je bival v prostorih centralnega bogoslovnega semenišča, nato se je preselil v prostore nadškofijske stavbe. Dejansko je bil v pisnih stikih s svojim predstojnikom Sedejem. Ni dokumentov, ki bi dokazovali, da sta se med koncem julija 1915 in začetkom avgusta 1916 kdaj srečala. Msgr. Castelliz je v času Sedejeve odsotnosti dejansko deloval kot vodja Nadškofijske pisarne, saj na dokumentih najdemo njegovo ime in podpis. Ohranjenih pisem iz tega obdobja je šestnajst, zajemajo čas od konca decembra 1915 do 2. avgusta 1916, ko je odšlo zadnje pismo iz Gorice v Stično. Msgr. Castelliz se je iz Gorice umaknil v Gradec na Štajersko, kjer je deloval med tamkajšnjimi goriškimi begunci.³⁹

V Vipavi je nadškof Sedej ostal do 23. avgusta 1915. Nato se je umaknil v župnijo Ravne pri Cerknem, ki je bila v tistem času brez duhovnika (*vacat*). Kot je sam

³⁶ C. Medeot, *Lettere da Gorizia a Zaticina*, Videm/Udine 1975, str. 17–18; G. del Bianco, *La guerra e il Friuli*, 2. del, str. 86–87.

³⁷ Francesco Castelliz, rojen 31. januarja 1862 v Gorici, v premožni družini. Duhovnik je postal leta 1884 in je kar 49 let opravlja službo kateheta na različnih šolah. V letih 1895–1908 je bil ravnatelj Malega semenišča, od 1908 do 1923 pa ravnatelj goriškega Centralnega semenišča. Pred prvo vojno je bil vdan državi in monarhiji, po vojni je spremenil stališče in postal navdušenec za nov italijanski režim. Leta 1925 se je celo zapletel v poskus odstavitve nadškofa Sedeja. Umrl je leta 1934 v Gorici.

³⁸ Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, 2. knjiga, str. 291.

³⁹ Prim. Medeot, *Lettere*, str. 17–30; I. Santeusano, *Chiesa e lotte nazionali nel caso di mons. Francesco Castelliz*, v: Studi Goriziani, letnik 87–88, Biblioteca Statale Isontina di Gorizia, Gorica 1998, str. 257–269; Del Bianco, *La guerra e il Friuli*, 2. del, str. 89.

nadškof zapisal marca 1918, po vrnitvi iz Stične v Gorico: »Subscriptus Archipraesul sub finem julii 1915 suadente duce militari residentiam suam dereliquens secessit Vipacum, postea in Ravne prope Circhinam domicilium fixit.«⁴⁰

Za začasno namestitev na Cerkljanskem sta obstajala dva poglobitna razloga:

1. Bivanje na ozemlju goriške nadškofije, ki je bilo varno pred vojnimi spopadi.
2. Bližina nadškofovega doma v bližnjem Cerknem.

Očitno je bila vsaj višja duhovščina, mislim zlasti na dekane, dobro obveščena o gibanju in nastanitvi goriškega nadškofa: »God našega nadškofa Dr. Franč. Borg. Sedeja. Granate so ga prepodile iz Gorice, (najprej nekaj tednov v Vipavo), potem je odšel v Cerkno. Tja sem mu voščil, da bi se lahko kaj kmalu vrnil.«⁴¹

Isto lahko rečemo za goriške uršulinke, ki so sredi oktobra 1915 vedele za usodo nadškofa-begunca v Ravnah pri Cerknem, zanj so vneto molile in ga pomilovale, saj naj bi opravljal težko delo, »kot zadnji podeželski župnik.«⁴²

Nadškof Sedej je na Cerkljanskem bival dva meseca. Po dolgotrajnih selitvah je v začetku decembra 1915 našel trajnejšo nastanitev v cistercijskem samostanu v Stični. Za begunsko namestitev nadškofa so bili v igri tudi drugi kraji; Ljubljana, Maribor, Dunaj, Celje in Št. Andraž na Koroškem. V Stično mu je uspelo umakniti tudi goriško centralno bogoslovno semenišče in seme-niško knjižnico. Pri iskanju primerne mesta in pri sami selitvi je bil nadškofu Sedeju v veliko pomoč deželni glavar dr. Faidutti. Bogoslovno semenišče je pričelo z delom že pred božičem. Pri namestitvi v Stični je nadškofu Sedeju precej pomagal tudi ljubljanski škof Jeglič. O tem je v svoj dnevnik zabeležil: »Prišel je 8/12 zvečer naš Metropolit. Zadržal se je na Dunaju zaradi zdravljenja zob. V Gorico ne more. Povabil sem ga, naj ostane pri meni. Tudi opat Zatičenski ga je povabil, naj bi ostal v Zatičeni, kjer so njegovi bogoslovci in profesorji. V četrtek 9/12 popoldne sva se odpeljala v Zatičino, da vidi kraj in obiše svoje klerike. Prav zadovoljen je bil, ker je kraj lep in miren, ter redovniki prav prijazni in je sklenil, da ostane v Zatičini. Danes se je odpeljal v Vipavo in če bo mogoče do Gorice, da vidi, kaj je poškodovanega in opravi neke nujne posle in potem se vrne. Prav vesel sem, da bo imel v Zatičini mirno življenje in bo sred svojih klerikov.«⁴³

Kot je razvidno iz Jegličevega dnevnika, se je Sedej v Stični dokončno namestil 23. decembra 1915. Skupaj z njim so prišli tudi profesorji in 36 bogoslovcev iz različnih škofij, ki so se prej šolali v bogoslovnem semenišču v Gorici.

⁴⁰ *Folium ecclesiasticum Archidioecesis Goritensis* (dalje FEAG), 31. marec 1918. Prevod: Podpisani nadškof je po nasvetu vojaškega poveljnika proti koncu julija 1915 zapustil svojo rezidenco, odšel v Vipavo in se potem naselil v Ravnah pri Cerknem.

⁴¹ Črniška kronika, 10. oktober 1915.

⁴² L. Pillon, *Cronaca del monastero delle Orsoline*, str. 397–470, v: *Qualestoria: La Grande Guerra nell'Isontino e sul Carso* (revija), letnik 26, št. 1–2, Trst 1998.

⁴³ NŠAL, Jegličev dnevnik, 4. zvezek, 11. december 1915.

»Tu bodo čakali, dokler ne bodo mogli nazaj v Gorico. Hvala Bogu, da so pri nas zavetišče dobili.«⁴⁴ Sredi oktobra 1916 je Sedej poročal, da je bilo v stiškem bogoslovju 30 goriških bogoslovcev, še toliko se jih je šolalo v Ljubljani.⁴⁵ Ljubljanska škofija je imela namreč organiziran svoj visokošolski študij teologije, za razliko od drugih škofij ilirske metropolije.

V Stični se je nadškof Sedej očitno dobro znašel: »Danes je bil v Ljubljani naš Metropolit. Hvala Bogu, zdrav je in zadovoljen, da je dobil zavetišče v Zatični za se in za bogoslovce.«⁴⁶

Med vojno je nadškof Sedej neutrudno skrbel za vse pomoči potrebne, še posebej ga je prizadela usoda številnih goriških beguncev. Zanje se je prav posebej zanimal, jih obiskoval v begunskih taboriščih in jim priskrbel duhovno oskrbo. Bil je tudi član Pomožnega odbora za begunce z juga, nase je poleti 1916 prevzel skrb za organizacijo pastoralne dejavnosti med begunci.⁴⁷ Pri tem se ni oziral na narodno pripadnost; med drugim je italijanskim beguncem v Ljubljani priskrbel duhovnika, poznejšega tržaško-koprškega škofa Alojzija Fogarja.⁴⁸

S škofom Jegličem je nadškof Sedej ohranjal pristne in redne stike. Velikokrat sta se obiskala, bodisi je prišel Jeglič v Stično ali Sedej v Ljubljano. Vsako srečanje z metropolitom je Jeglič zabeležil v svoj dnevnik: »V torek 10/X sem bil v Zatični; praznovali smo god nadškofov; bil je vesel. Srce ga boli, ker mu je nadškofija vsa razdrta in uničena, duhovniki in verniki povsod razkropljeni.«⁴⁹

Dne 10. oktobra 1916 je Sedej prejel številne čestitke za god. Črniški dekan Novak⁵⁰ mu je voščil: »Bog daj, da bi vam prihodnji god Vaša duhovščina voščila v Gorici!«⁵¹

Kot je razvidno iz Jegličevega dnevnika, so se vsi škofje Ilirske metropolije, razen Pederzollija, udeležili pogreba cesarja Franca Jožefa na Dunaju. V Ljubljano so se skupaj pripeljali jutraj, 2. decembra 1916.⁵²

⁴⁴ Črniška kronika, 6. januar 1916.

⁴⁵ Podbersič, *Katoliška cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*, str. 24.

⁴⁶ NŠAL, Jegličev dnevnik, 4. zvezek, 16. marec 1916.

⁴⁷ C. Medeo, *Storie di preti Isontini internati nel 1915*, Gorica 1979, str. 23–25.

⁴⁸ Alojzij Fogar, rojen leta 1882 v Pevmi, mašniško posvečenje je prejel 1907. Tržaško-koprski škof v letih 1923–1936, ko je bil zaradi fašističnih pritiskov razrešen. Umrl je 26. avgusta 1971 v Rimu.

⁴⁹ NŠAL, Jegličev dnevnik, 5. zvezek, 12. oktober 1916.

⁵⁰ Alojzij Novak, rojen leta 1881 v Trnovem pri Ilirski Bistrici, njegov rod sicer izhaja iz Šturij (Ajdovščina). Posvečen leta 1905 v Gorici. Na Dunaju je pripravljaval doktorat na temo »Zakonska zveza v stari zavezi«. Od decembra 1914 je bil župnik in dekan v Črničah, kjer je ostal kar trideset let. V tem času je pisal zanimivo župnijsko kroniko. Poleti 1944 ga je goriški nadškof Margotti imenoval za stolnega kanonika. Umrl je 30. avgusta 1967 v Gorici, pokopan je v Črničah.

⁵¹ Archivio della Curia Arcivescovile di Gorizia – Nadškofijski arhiv v Gorici (ACAG), fond Arcivescovi, mapa Sedej 3, fol. 984.

⁵² NŠAL, Jegličev dnevnik, 5. zvezek, 2. december 1916.

5 ITALIJANSKA OSVOJITEV GORICE IN POSLEDICE ZA CERKEV

Po padcu Gorice v italijanske roke avgusta 1916 se je umaknila tudi velika večina preostalega civilnega prebivalstva in skoraj vsi duhovniki. O Katoliški cerkvi na Goriškem lahko tedaj govorimo kot o razseljeni skupnosti, ki je svoje poslanstvo opravljala v begunstvu širom tedanje monarhije. Tudi nekateri duhovniki so našli ustrezno biblično povezavo s starozaveznim odhodom Judov v babilonsko izgnanstvo po padcu Jeruzalema leta 586 pr. Kr. Ob italijanskem vkorakanju je bilo v Gorici le še okrog 3.500 meščanov, od tega 2.612 katoličanov, 12 protestantov in 28 judov. Avstrijske oblasti so na varno umaknile večino vrednejših umetniških in muzejskih predmetov.⁵³ Ob vkorakanju so dale italijanske oblasti zastražiti veliko večino pomembnejših in vrednejših stavb v mestu, tudi cerkva. Bali so se plenjenja in uničevanja. Vrednejše predmete v cerkveni lasti, šlo je predvsem za bogato knjižnico frančiškanskega samostana na Kostanjevici, knjižnico goriškega kapucinskega samostana in ostanke nadškofijske knjižnice, so spravili v zaboje in odpeljali v Videm. Zaupali so jih v varstvo videmskemu nadškofu Rossiju. Knjižnico iz kapucinskega samostana so spravili v 166 zabojev in jo s soglasjem nadškofa Rossija spravili v videmski kapucinski samostan.⁵⁴

Dotedanja cerkvena uprava goriške nadškofije, ki jo je predstavljal imenovani Sedejev namestnik msgr. Castelliz, se je z njegovim umikom povsem sesula. V Gorici, ki je pred vojno štela dobrih 30.000 prebivalcev, je bilo decembra 1916 po italijanskem štetju samo še dobrih 2.000 ljudi, od tega kar tri četrtine Italijanov. Goriška Cerkev je doživela hud udarec. Novembra 1916 je italijanski vojaški škof Angelo Bartolomasi poslal prošnjo Generalnemu sekretariatu za civilne zadeve, da se uredi cerkvena uprava v mestu in okolici. Škof Bartolomasi je cerkveno-upravno odgovarjal za celotno italijansko zasedbeno ozemlje. Želel je mesto povzdigniti v sedež dekanije s posebnimi pooblastili. Tak status sta znotraj zasedenega ozemlja goriške nadškofije že imela Krmin za vzhodno Furlanijo in Brda ter Kobarid za Posočje. To je storil z vednostjo predvojnega krminskega dekana Giuseppeja Peteanija,⁵⁵ sicer imenovanega dekana s posebnimi pooblastili za vzhodno Furlanijo, ki je dotlej cerkveno upravljal zasedeno ozemlje ob spodnji Soči. Italijanske oblasti so Gorici verjetno hotele povrniti pomen, ki ga je uživala kot uveljavljen škofijski in metropolitanski sedež. Vendar do take rešitve ni prišlo, verjetno zaradi neposredne bližine vojnih spopadov, ki so se preselili vzhodno od mesta, in majhnega števila preostalega civilnega

⁵³ Del Bianco, *La guerra e il Friul*, 2. del, str. 328–332.

⁵⁴ D. Fortunat Černilogar, *Materiale ostaline soške fronte*, magistrska naloga, Ljubljana 1996, str. 43–52; U. Ojetti, *Lettere alla moglie 1915–1919*, Firenze 1964.

⁵⁵ Giuseppe Peteani, rojen leta 1861 v Gorici, posvečen leta 1884. Krminski dekan od leta 1900 do smrti, 28. junija 1926.

prebivalstva. V obstoječo mrežo cerkvene ureditve je bila sicer vključena tudi Gorica, na čelo goriške dekanije je bil postavljen Carlo de Baubela,⁵⁶ eden redkih duhovnikov, ki se niso umaknili pred italijanskim vkorakanjem in dotedanji župnik pri sv. Roku. Tako je župnik Baubela med januarjem in oktobrom 1917 upravljal vse goriške župnije. Na to mesto ga je v pismu z dne 7. decembra 1916 imenoval prav krminski dekan Peteani, dekret pa je izdal sam vojaški škof Bartolomasi. Župnik Baubela je ob tem zastopal interese stolnega kapitlja in nadškofijskih semenišč ter užival vse cerkvene pravice, ki so jih imeli imenovani dekani goriške nadškofije. Nadalje krminski dekan Peteani Baubeli sporoča, da se mora za svoje civilne pravice pozanimati pri Generalnem sekretariatu za civilne zadeve s posredovanjem lokalnega civilnega komisarja.⁵⁷

Največji slovenski begunski val je sledil zasedbi Gorice avgusta 1916. Okrog 50.000 beguncev je ostalo na slovenskem etničnem ozemlju, največ na Kranjskem. Ostali so našli zatočišče v begunskih taboriščih, največ v Spodnji Avstriji. Najbolj »slovensko« je bilo taborišče Bruck na Litvi, sledila sta mu Steinklamm pri St. Pöltnu in Gmünd na češki meji. Nekaj slovenskih beguncev je bilo tudi v taborišču Wagna pri Lipnici na Štajerskem, toda zanje je bilo to bivanje bolj prehodnega tipa. V njem so namreč prevladovali italijanski in furlanski begunci. Veliko slovenskih beguncev je našlo zatočišče na Češkem in Moravskem, kjer so nastale prave strnjene slovenske begunske kolonije.⁵⁸

Kot je zapisal črniški dekan Novak, se je glavni begunski val zaključil 21. avgusta 1916. Očitno sta mu bila poznana cilj in usoda beguncev, saj je zapisal, da odhajajo na Dolenjsko in v begunska taborišča Bruck na Litvi in Wagna pri Lipnici.⁵⁹

V nadaljevanju navajam seznam cerkvenih upravnih enot (župnije, kuračije, vikariati) goriške nadškofije, ki so zaradi vojne spremenile svoj sedež in so naprej delovale v begunstvu.⁶⁰ Pri tem sem upošteval le enote na slovenskem etničnem ozemlju, nisem pa vključil pastoralnih enot, ki jih je italijanska vojska zasedla že ob začetku sovražnosti (Posočje, Brda):

⁵⁶ Carlo de Baubela, doktor teologije, rojen leta 1852 v Villi Vicentini, posvečen leta 1876, kar 32 let župnik pri sv. Roku v Gorici. Tam je umrl 26. decembra 1927.

⁵⁷ ŽA župnije sv. Roka v Gorici (Archivio parrocchiale di San Rocco, Gorizia); arhiv je shranjen v dveh omarah. Del ga hranijo v župnijskem uradu pri Sv. Roku, del pa v omari za oltarjem v župnijski cerkvi sv. Roka v Gorici. Arhiv je neurejen in nepopisan. Delno je ohranjen po kronološkem zaporedju, delno po tematskih sklopih; G. B. Panzera, *Cormons 1914–1918*, Krmin 1998, str. 106–112.

⁵⁸ Hilfskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden, Tätigkeits-Bericht, Dunaj 1916, str. 29–30; Hilfskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden, Zweiter Tätigkeits-Bericht, Dunaj 1917, str. 107.

⁵⁹ Črniška kronika, 21. avgust 1916.

⁶⁰ *Slovenski begunski koledar za leto 1917*, izdal in založil dr. Luigi Faidutti, goriško-gradiščanski deželni glavar, Ljubljana 1917, str. 126–128.

Ime enote	Nov naslov
Nadškofijski ordinariat Gorica	Stična
Župnijski urad stolne cerkve v Gorici	Stična
Župnijski urad na Placuti v Gorici	Stična
Kuracijski urad Štandrež pri Gorici	Ajdovščina
Župnijski urad sv. Ignacija v Gorici	Maribor, Domplatz 18
Župnijski urad Solkan	Ravne, pošta Cerkno
Vikariatski urad Kromberk pri Gorici	Cerknica
Vikariatski urad Št. Maver	Kamnje, pošta Črniče
Vikariatski urad Ravnica	Lokve, pošta Trnovo pri Gorici
Kuracijski urad Grgar	Čepovan
Kuracijski urad Pevma	Spodnja Idrija, pošta Idrija
Župnijski urad Kanal	taborišče Bruck an der Leitha
Vikariatski urad Deskle	Št. Martin pri Kranju
Vikariatski urad Plave	Št. Martin pri Kranju
Vikariatski urad Osek	Škocjan pri Mokronogu
Župnijski urad Šempas	Col nad Ajdovščino
Župnijski urad Devin	Trnovo pri Gorici
Vikariatski urad Brestovica	taborišče Steinklamm
Vikariatski urad Doberdob	Sv. Planina, pošta Trbovlje
Vikariatski urad Jamlje	Sv. Planina, pošta Trbovlje
Vikariatski urad Kostanjevica	Kazlje, pošta Tomaj
Vikariatski urad Mavhinje	Šempolaj, pošta Prosek
Vikariatski urad Temnica	Kazlje, pošta Tomaj
Kuracijski urad Nabrežina	Ježica pri Ljubljani
Kuracijski urad Opatje selo	Nemški Rut, pošta Grahovo pri Bači
Župnijski urad Komen	Lokev, pošta Divača
Vikariatski urad Gabrovica	Kamnik
Vikariatski urad Lipa	Stična
Vikariatski urad Vojščica	Štorje, pošta Sežana
Kuracijski urad Gorjansko	Merče, pošta Sežana
Kuracijski urad Kobjeglava	Podgorje, Istra
Župnijski urad Škrbina	Selca pri Škofji Loki
Župnijski urad Ločnik (Lucinico)	Ljubljana, Kopališka ulica 10
Kuracijski urad Števerjan (Št. Ferjan)	Sv. Ožbolt, pošta Trojane
Kuracijski urad Podgora	Praga – II. okraj, Emaus
Župnijski urad Šempeter (Št. Peter pri Gorici)	Dunaj – I. okraj, Vorlaufstrasse 4
Vikariatski urad Vrtojba	Metlika
Kuracijski urad Bilje	Vrhnika
Župnijski urad Dornberk (Dornberg)	Salež, pošta Prosek
Kuracijski urad Gabrije	Podgorje, Istra
Župnijski urad Miren	Gora pri Sodražici
Vikariatski urad Sovodnje	Šentlovrenc (Št. Lovrenc) na Dolenjskem

Ime enote	Nov naslov
Župnijski urad Prvačina	Kamnik
Vikariatski urad Gradišče nad Prvačino	Kamnik
Župnijski urad Renče	Št. Vid nad Ljubljano
Župnijski urad Vogrsko	Vojnik pri Celju
Župnijski urad Tolmin	Zadlazar, pošta Podmelec
Župnijski urad Volče	taborišče Bruck an der Leitha
Kuracijski urad Zagraj (Sagrado)	Lipnica (Leibnitz) na Štajerskem

Razmere na Goriškem so se dramatično spremenile po šesti soški ofenzivi in padcu Gorice v italijanske roke. Skupaj s civilnim prebivalstvom so bežali tudi številni duhovniki. Iz dokumentov je razvidno, da večina slovenskih duhovnikov dolgo ni pričakovala italijanskega zavzetja Gorice in premika fronte proti vzhodu. »Do nedelje, 6. avgusta 1916 bi nihče niti v sanjah ne prišel na to, kaj se bo z Gorico in Šempetrom v naslednjih dnevih zgodilo.«⁶¹

Mnogi duhovniki so do zadnjega verjeli v moč avstro-ogrske obrambe in zato večinoma niso poskrbeli, da bi župnijske arhive, cerkveno posodje in vrednejše predmete spravili na varno. Vse je bilo odvisno od posameznikov in njihovih lastnih občutkov.

Marsikdo je imel do italijanske vojske omalovaževalen odnos. Med njimi je bil tudi črniški dekan Novak, ki pa je vendarle dopuščal možnost italijanskega uspeha pri Gorici: »Zdi se, da bodo počasi Lahi vendarle prišli v Gorico. Pa saj 2 kilometra bi še polž napravil v 14 mesecih.«⁶² Ta odnos do Italijanov je izrazitejši pri duhovnikih, po rodu Kranjcih, ki so službovali na Goriškem.

Ob umiku iz Goriške je vladal velik nered, v katerem so se znašli tudi duhovniki. Šele čez nekaj dni so se začele stvari polagoma urejati. Časopisje je prinašalo vesti o ljudeh, katerim se je uspelo rešiti. Med njimi so bili profesor dr. Srebrnič, nadškofijski tajnik Setničar in kromberški vikar Vodopivec, ki so se zatekli v Črniče. Pogrešan je bil mladi duhovnik Jug, vrtojbenskemu vikarju Mežnaršiču pa se je zmešalo in niso vedeli, kje je ostal.⁶³

Iz pisem, ki so jih duhovniki naslavljali na Nadškofijski urad v Stični ali kar na samega nadškofa Sedeja, je razvidno, da jih je zanimal njihov cerkvenopravni status po umiku iz župnije v begunstvo. Takšno skrb lepo ilustrira pismo mirenškega župnika Antona Grbca, ki ga je ta januarja 1916, še pred velikim begunskim valom, naslovil neposredno na nadškofa v Stično. »Gospod vodja »čevljarske zadruga« v Vrbovcu mi je pisal, naj bi se preselil k njim in tam med njimi pastiroval. Ponižno podpisani sem pripravljen tudi to storiti, toda ne vem kakšne bi bile pravne posledice onih treh župnikov, oziroma ali bi jaz bil med

⁶¹ Slovenec, 26. avgust 1916, Zadnji dnevi v Šempetru.

⁶² Črniška kronika, 19. julija 1916.

⁶³ Slovenec, 14. avgust 1916. Čez nekaj dni so to informacijo o Mežnaršiču preklicali.

njimi le kot nekaj misijonar in ne župnik in drugič kaj bi rekla vlada oziroma, kaj bi bilo z mojo plačo.«⁶⁴

Šempetrski dekan dr. Franc Knavs je to obdobje v cerkvenih matičnih knjigah zelo slikovito označil z eno samo besedo – EXILIUM.

Nekega splošnega pravila, ki bi določalo, kam se bodo izselili določeni cerkveni župnijski uradi, ni bilo. Velikokrat je bilo prepuščeno kar samim duhovnikom, da se znajdejo po svojih močeh. Večina duhovnikov je sledila svojim vernikom na poti v begunstvo, a nekateri so se zatekli tudi v domače vasi. Drugi so sledili občinskim uradom oziroma županstvom, ko so se ti podali v begunstvo. Včasih so se nekateri župniki-begunci tudi selili po različnih krajih. V večjih goriških krajih, kjer sta pred begunstvom delovala župnik in en ali celo dva kaplana, se je običajno dogajalo, da so čas begunstva prebili na različnih krajih.

Primer: solkanski župnik Jakob Rejec se je avgusta 1916 umaknil iz Solkana na Črni Vrh nad Idrijo. Tam je ostal do septembra 1916. Ob umiku mu je uspelo spraviti v Ljubljano večino župnijskega arhiva in vrednejših predmetov. Dne 1. oktobra 1916 se je dokončno namestil v Ravnah na Cerkljanskem, kjer je bival do cvetne nedelje 1918. Solkanski kaplan Jožef Likar je ves čas begunstva deloval v župniji Šturje na Kranjskem (danes del Ajdovščine) in je bil za svoje delo z begunci 13. maja 1917 odlikovan z zlatim križcem za zasluge.⁶⁵

Pri pregledovanju krajev novega bivališča posameznih pastoralnih enot opazimo, da so se tiste, ki so bile izseljene, ne pa zasedene, običajno umaknile v varnejši kraj znotraj dekanije. Tudi na Goriškem je nekaj takih primerov:

Vikariatski urad Ravnica je deloval v bližnji župniji Lokve, kuracijski urad Grgar pa se je umaknil v župnijo Čepovan. Vse te pastoralne enote so spadale pod dekanijo Gorica. Dogovarjanje o namestitvi je bilo nedvomno lažje znotraj posamezne dekanije, ker so se duhovniki osebno poznali z dekanijskih konferenc in skupnih cerkvenih slovesnosti. Neredko je pri tem pomagalo tudi generacijsko poznavanje med duhovniki še iz goriškega Centralnega bogoslovnega semenišča.

Kot je razvidno iz seznama, si je veliko duhovnikov poiskalo zatočišče v bližini frontne črte ali vsaj na slovenskem etničnem ozemlju, največ na Kranjskem. Priljubljena so bila predvsem večja mesta. Na drugi strani pa se kažejo nastanitve goriških duhovnikov v odročnejših krajih, kjer so pač bile pastoralne potrebe po duhovnikih. Le redki izbranci so se naselili v velikih mestih izven slovenskega etničnega ozemlja, na primer na Dunaju ali v Pragi. Logično je pričakovati, da sta goriški mestni župniji, stolnica in Placuta, našli zatočišče pri nadškofu Sedeju v Stični.

⁶⁴ ACAG, fond Arcivescovi, mapa Sedej 3, fol. 558.

⁶⁵ ŽA Solkan, *Opravljeni zapisnik solkanskega župnijskega urada v Črnem Vrhu in Ravneh ter Oznanična knjiga iz begunstva; Slovenec*, 15. maj 1917; D. Sedmak, *Ob vznožju branikov*, Celovec 2003, str. 127–128.

Fotografija 3: **Porušena cerkev sv. Petra v Šempetru pri Gorici**
(Vir: Fotografijo hrani Društvo soška fronta Nova Gorica)

Kar nekaj duhovnikov je našlo pribežališče v Ljubljani in njeni okolici ali vsaj na območju ljubljanske škofije. Ljubljana je že pred prvo svetovno vojno veljala za slovensko središče in tako so nanjo gledali tudi izobraženi prebivalci zahodnega slovenskega etničnega ozemlja. Po začetku sovražnosti na soški fronti se je precej slovenskih goriških politikov, gospodarstvenikov, kulturnih delavcev in duhovnikov zateklo prav na Kranjsko, predvsem v Ljubljano. Škof Jeglič s pomočniki si je prizadeval, da bi bili vsaj nekateri begunski duhovniki vključeni v pastoralno delo v ljubljanski škofiji. Mnogi goriški duhovniki so samostojno naslavljali prošnje na ljubljanski škofijski ordinariat in povpraševali po cerkvenih službah. Ob koncu poletja in v začetku jeseni 1916 je glede namestitve begunskih duhovnikov potekalo živahno dopisovanje med Ljubljano (škof Jeglič) in Stično (nadškof Sedej). Nastajale so težave zaradi plačila duhovnikom za njihovo delo – tako imenovane *kongrue*, kajti veliko duhovniških

mest je bilo nesistematiziranih. Pogosto je namreč šlo za kaplanske in pomožne nastavitve.

Dne 22. septembra 1916 je ljubljanski škofijski ordinariat razpisal naslednja prosta mesta s pogoji za zasedbo in o vsem obvestil nadškofa Sedeja v Stično, saj je vendarle šlo za duhovnike iz njegove škofije:

- Cerkev na Kureščku v župniji Ig, stanovanje zagotovljeno, plačilo le kar dajo ljudje.
- Župnija Ježica pri Ljubljani, starejši župnik je prosil za pomočnika, ki dobi stanovanje, hrano in mašne intencije.
- Vojaška bolnišnica v graščini Ponoviče, med postajama Litija–Sava. Dolžnosti nameščenca-duhovnika so bile vsakdanja sv. maša in duhovna oskrba bolnikov. Zagotavljali so mu hrano, bivanje in mogoče kaj denarja.
- Mirenski župnik Anton Grbec bi se rad naselil na Primskovem pri Kranju in je prosil Sedeja za dovoljenje. Očitno s prošnjo ni uspel, kajti zatočišče je dokončno našel pri Sodražici na Dolenjskem.
- Ponujale so se kaplanske službe v Krki, Hinjah in Starem trgu pri Kočevju.⁶⁶

Kot je razvidno iz razpisa, je šlo za manj zanimive cerkvene službe. Nekatere so se odprle na novo, na primer duhovna oskrba v vojaški bolnišnici, a so vendarle ublažile težave z nastanitvami nekaterih begunskih duhovnikov.

Odgovor iz Stične je prišel kaj kmalu. 3. oktobra 1916 je ljubljanski nadškofijski ordinariat dobil zahvalo za pripravljenost sprejeti nekatere begunske duhovnike v začasno službo v ljubljanski škofiji.⁶⁷

V naslednjih dneh je »prečastiti knezonadškofijski ordinariat goriški v Zatičini« dobil obvestilo, da je mirenski župnik Anton Grbec prevzel župnijo Goro pri Sodražici in novomašnik Josip Hren kaplanijo v Hinjah.⁶⁸

Duhovniki, ki so se izselili v domače vasi:

1. Simon Kos, vikar v Opatjem selu od leta 1890. Ob začetku prve svetovne vojne je cerkveno posodje in matične knjige v treh zabojih spravil na varno v Ljubljano. V Opatjem selu je vztrajal do jeseni 1915, ko se je izselil v domači kraj. Kot razlog je navedel svojo starost. Po vojni se ni več vrnil v Opatje selo.⁶⁹
2. Edvard Mežnaršič, vikar v Vrtojbi. V Vrtojbi je deloval v letih 1913–1920. Zanimivo je njegovo poročilo in prošnja, ki ju je zaradi težkih vojnih okoliščin naslovil na nadškofa Sedeja v Stično:

⁶⁶ ACAG, Atti cancellereschi, leto 1916, št. dokumenta 1558.

⁶⁷ ACAG, Atti cancellereschi, leto 1916, št. dokumenta 1563.

⁶⁸ ACAG, Atti cancellereschi, leto 1916, št. dokumenta 1665.

⁶⁹ Vinko Lukan, *Opatje selo skozi čas*, Nova Gorica 1993, str. 51–74.

»Visokočastiti knez. nadškof. ordinarjat
Podpisani prosi visokočast. istega, naj ga dispenzira od molitve bre-
virja za časa vojske iz sledečih razlogov:
stanovanje prenapolnjeno z vojaštvom
vsakdanja vojaška spoved in to včasih ponoči.
Trganje po glavi že šest tednov, da jo bo treba z obroči okovat, drugače se
razpoči. Beguncev brez števila.
Podpisani prosi, da bi zamenjal brevir z rožnim vencem.
Vikarstvo Vrtojba 7. januar 1916«

Pismo samo je videl in potrdil šempetrski dekan Franc Knavs. Pozitiven odgovor brez podpisa je iz nadškofijske pisarne v Gorici, ki jo je tedaj vodil msgr. Castelliz, prišel že 12. januarja 1916. Očitno je prošnja romala tudi do nadškofa, saj je na dokumentu njegov podpis, datum (18. januar) in pripis, da naj namesto brevirja enkrat dnevno moli rožni venec, če se pač tako počuti.⁷⁰

Poleti 1916 se je zaradi vojne nevarnosti umaknil v domačo župnijo Metlika. Glavni razlog naj bi bilo njegovo zdravstveno stanje. V vrtojbenski krstni knjigi še najdemo vpisane tri krste otrok, ki jih je vikar Mežnaršič opravil februarja, marca in maja 1916.⁷¹ V Vrtojbi je vztrajal praktično do konca, po padcu Gorice avgusta 1916 pa se je umaknil iz vasi. Domačini iz Vrtojbe so mu zamerili, ker ni šel z njimi v begunstvo in se za njihovo usodo ni zmenil. Po vojni se je vikar Edvard Mežnaršič vrnil v razdejano vas, a je kmalu umrl.⁷²

Nekateri duhovniki so čutili dolžnost, da po prihodu v begunstvo nadškofa obvestijo o stanju pastoralne enote, ki so jo zapustili, in o rešenih ter shranjenih cerkvenih predmetih in knjigah. Začasno so jih shranjevali na različnih mestih: v samostanu Stična, prostorih ljubljanske nadškofije, kapucinskem samostanu v Vipavskem križu. Kromberški vikar in znameniti primorski skladatelj, Vinko Vodopivec, je vas zapustil v dneh po padcu Gorice. Rešil je večino cerkvene-ga posodja in matičnih knjig. »Prosil sem, da naj vse shranijo v Ljubljani, ker bi n. pr. matrike lahko večkrat potreboval; in so moji prošnji ugodili.« Že 6. septembra 1916 se je javil »Prevzvišenemu Knezoškofijskemu uradu v Zatičini« iz Cerknice, kjer je preživel begunske dni. O zmedi govori njegov pripis na robu dokumenta, da žiga pač ni odtisnil, ker trenutno ne ve, kje je, čeprav ga je sicer rešil. Toda Vodopivčev dopis je bil bolj izjema kot pravilo. Večina drugih duhovnikov je bila zaposlena z zagotavljanjem svoje eksistence.⁷³

⁷⁰ ACAG, Atti cancellereschi, Cartella archivio 995, leto 1916, št. 55.

⁷¹ ŽA Vrtojba, matične knjige, krstna knjiga, leto 1916.

⁷² ŽA Vrtojba, matične in oznanilne knjige.

⁷³ ACAG, Atti cancellereschi, št. dokumenta 1478, 7. september 1916.

Italijanski prodor je marsikaterega slovenskega duhovnika presenetil, saj so večinoma zaupali trdnosti avstro-ogrske obrambe. Šempetrski dekan dr. Franc Knavs je bil prav v času najhujših bojov med šesto ofenzivo na bolniškem dopustu v domačem kraju na Dolenjskem.⁷⁴ Iz dopisa, objavljenega v *Slovenec*, lahko razberemo njegovo grozo in začudenje ob spoznanju, da so Italijani zasedli Šempeter, sedež dekanije. Sicer lahko dekanov dopust primerjamo z vojaškim dopustom tedanjega poveljnika obrambe Gorice, generalmajorja Erwina Zeidlerja, ki je v poletnih dneh 1916 preprosto odšel na dopust, čeprav je bila Gorica resno ogrožena. Kljub temu nam dekanov dopis kaže, da mu ni bilo vseeno za usodo njegovih vernikov in da se je precej trudil, da bi jim olajšal težke dneve begunstva. Poleg tega je iz časopisa *Slovenec* razvidno, da je dobro poznal begunsko življenje, tudi tisto v begunskih taboriščih.⁷⁵

Poseben problem so predstavljali cerkveni predmeti in posodje. Njihova usoda je bila odvisna od posameznih duhovnikov, čeprav so vsi poznali nadškofovo navodilo, da je treba zanje ustrezno poskrbeti. Spet je bila odločilna duhovnikova skrb in iznajdljivost, tudi v Šempetru: »Ob eni popoldne je došel prvi avtomobil. Naložili so vanj zaboje s cerkvenimi rečmi. Odpeljal je v Prvačino. Župan se je peljal na svojem kolesu za avtomobilom, da bi v Prvačini spravil cerkvene reči v varnost. Svojo nalogo je rešil na najlepši način. V četrtek (10. avgusta, po padcu Gorice – op. R. P.) potem jih je v Dornberku dobil veleč. g. Srebrnič, jih spravil v Batuje in dan potem od tukaj še veliko sliko Vnebovzjetja Matere bošje iz stolne cerkve ter cerkvenimi rečmi iz Črnič, Kromberka, Solkana in Št. Mavra odpeljal v Stično na Kranjsko.«⁷⁶

Biljenski kurat Zamar je z dopisom v Stično cerkvene oblasti seznanil, da je rešil vse matične knjige iz Bilj. Začasno zatočišče je našel na Vrhniki, kjer je sprejel kaplansko službo in opravljal vse kaplanske dolžnosti. Njegov uradni naziv je bil »kurat iz Bilj goriške knezonadškofije stanujoč na Vrhniki.« O svojih vernikih je vedel le, »da so razkropljeni po raznih krajih, tako da podpisani ni mogel med nje, kakor je nameraval.«⁷⁷

V težkih časih begunstva so se izkazali številni katoliški duhovniki. Mnogi so odšli z verniki v begunstvo in so se vključili v široko razpredeno mrežo dušnih pastirjev med begunci. Skrb za te duhovnike so prevzeli škofijski ordinariati in državno ministrstvo za notranje zadeve. Velikokrat se je dogajalo, da je zadnjo besedo pri premeščanju in nastavitvah določenih duhovnikov imelo prav omenjeno ministrstvo. Tudi Odbor za pomoč beguncem z juga je usmeril svoje delovanje k duhovni oskrbi beguncev. Smatrali so, da je stiska beguncev velika

⁷⁴ *Slovenec*, 12. avgust 1916.

⁷⁵ *Slovenec*, 19. avgust 1916.

⁷⁶ *Slovenec*, 26. avgust 1916, *Zadnji dnevi v Šempetru*.

⁷⁷ ACAG, Atti cancellereschi, št. dokumenta 1568.

in se še pogloblja, »ker ne sliši niti besede božje več v svojem jeziku.«⁷⁸ V imenu Odbora so tako pridobivali duhovnike in jih pošiljali med begunce. Pri tem so jim nudili tudi materialno podporo, nujno za izvajanje dušnega pastirstva med razpršenimi begunci. Odbor je poskrbel, da so v krajih, v katerih ni bilo duhovnikov-beguncev, skrb za begunce prevzeli domači duhovniki. To je bil pogost primer zlasti na Češkem, predvsem zaradi sorodnosti jezikov. Pomembna vloga Pomožnega odbora za begunce z juga se je kazala zlasti pri posredovanju med cerkvenimi in državnimi oblastmi.⁷⁹

Leta 1917 je v dušnem pastirstvu med begunci delovalo kar 175 duhovnikov iz treh škofij: Gorica, Trento in Poreč-Pulj.⁸⁰ Duhovniki so se zaradi svoje izobrazbe, družbene vloge in pričakovanj beguncev velikokrat znašli kot pravi voditelji in edina preostala avtoriteta, kot svetopisemski pastirji svoje črede ovac. Državne oblasti so se zavedale pomembnosti njihovega dela, tako v begunskih taboriščih kot med begunci, razpršenimi širom tedanje monarhije.

Na ozemlju goriške nadškofije so ob začetku prve svetovne vojne delovali številni cerkveni redovi, tako moški kot ženski. Večina se je lahko pohvalila z dolgoletno prisotnostjo v deželi in globoko vpetostjo v življenje Goričanov. Moški redovi (franciškani, kapucini, jezuiti, usmiljeni bratje, salezijanci, lazaristi) so pokrivali najrazličnejše dejavnosti, priljubljena sta bila predvsem oba redova, ki sta izšla iz izročila sv. Frančiška (franciškani in kapucini). Večina moških redov je svoje delovanje osredotočila na deželno glavno mesto, vendar so bili kot misijonarji, pridigarji, spovedniki, vzgojitelji in oskrbniki svetišč prisotni praktično na celotnem ozemlju goriške nadškofije. Tudi ženski redovi (uršulinke, notredamke, usmiljenke, usmiljene sestre, kajetanke in šolske sestre) so pustili globok pečat, izpostaviti je potrebno njihovo skrb za vzgojo deklet, nego bolnikov in gospodinjstvo v različnih cerkvenih ter izobraževalnih ustanovah. Redovnice so svoje delovanje usmerjale predvsem na samo mesto Gorica. Med njimi so bile najštevilnejše uršulinke, katerih samostan se je ponašal z najdaljšo tradicijo v mestu.⁸¹ Tudi v najhujši dneh obstreljevanja mesta do italijanske zasedbe avgusta 1916 so uršulinke s svojo dejavnostjo vnašale upanje za civilno prebivalstvo. Obokane kleti globoko pod samostanom pa so nudile zatočišče številnim civilistom, predvsem otrokom.⁸²

⁷⁸ *Slovenski begunski koledar za leto 1917*, str. 120.

⁷⁹ Prav tam, str. 116–121.

⁸⁰ *Hilfskomitee für die Flüchtlinge aus dem Süden, Zweiter Tätigkeits-Bericht*, Wien/Dunaj 1917, str. 117–121.

⁸¹ Renato Podbersič, *Goriške redovnice med prvo svetovno vojno*, v: *Kronika* št. 2, letnik 55, Ljubljana 2007, str. 305–314; Renato Podbersič, *Frančiškovi bratje v primežu vojne*, v: *Na fronti 5*, Nova Gorica 2008, str. 36–41.

⁸² Carlo Luigi Bozzi, *Gorizia e l'Isonzo nel 1915*, Gorica 1965, str. 88.

6 PO KOBARIDU, V ZADNJE LETO VOJNE

Po dvanajsti soški bitki in prodoru pri Kobaridu se je na Goriško končno vrnil mir. Od začetka ofenzive 24. oktobra 1917 se je italijanska vojska, ki ni pričakovala tovrstnega napadalnega sunka izmučene monarhije, le še umikala. V štirinajstih dneh so združene sile dosegle reko Piavo, kjer se je fronta ustalila do konca prve svetovne vojne. Prodor avstro-ogrskih in nemških enot na ozemlje Kraljevine Italije je povzročil umik civilnega prebivalstva. Umaknil se je tudi videmski nadškof Rossi. Na svojih mestih sta ostala oba dekana s posebnimi pooblastili, kobariški Peternel in krminski Peteani. Umaknili so se tudi vsi duhovniki, ki so jih na zasedenem ozemlju postavile italijanske oblasti.

Goriška duhovščina v zaledju fronte je nestrpno pričakovala novice o prodoru. »Prihajajo prvi glasovi, da so naši prodrli pri Bovcu in Kobaridu. Upanje je, da bomo rešeni.«⁸³

Gorica je bila osvobojena 27. oktobra 1917. Nalašč sem uporabil izraz »osvobojena«, kajti tako je italijanski umik občutila velika večina slovenske duhovščine. »Skoro, da ne verujemo. Gorica je zopet naša.«⁸⁴

Podobne občutke je delil tudi nadškof Sedej. V pastirskem pismu, izdanem 4. decembra 1917, se je zahvalil Vsemogočnemu Bogu, da je njegovo nadškofijo osvobodil sovražnikov in jo ponovno združil s katoliško Avstrijo pod slavno dinastijo Habsburžanov. Italijansko okupacijo je primerjal z babilonskim suženjstvom, italijanski poraz pa je označil za Božjo kazen za italijansko vlado, ki bo morala plačati za svojo nezvestobo in nasilje proti Cerkvi. To pismo je Sedeja drago stalo v povojnem obdobju, saj je služilo kot iztočnica za dokaz njegovega protiitalijanskega razpoloženja.

Na dan vseh svetih, 1. novembra 1917, je deželni glavar msgr. dr. Luigi Faidutti daroval zahvalno mašo za osvobojeno domovino v cerkvi sv. Uršule v uršulinskem samostanu. Svečanost trenutka je še povečal tržaški cesarski namestnik Alfred Fries-Skene.⁸⁵

Ob ponovni vrnitvi pod avstrijsko oblast se je marsikateri duhovnik zahvaljeval Bogu, predvsem pa Mariji, zelo priljubljeni pri Slovencih. Verjeli so, da bo prav Marija najkasneje do maja 1918 izprosila dokončen mir, seveda z avstrijsko zmago.

Že v začetku decembra je prišel nadškof Sedej na ogled v porušeno deželo in bil pretresen nad stanjem, ki ga je videl. Priprave na obnovo Goriške so se sicer pričele davno pred osvoboditvijo samega območja. Že leta 1916 je bila pri c. kr. namestništvu v Trstu ustanovljena Deželna komisija za obnovo. Primorski vplivni možje, med katerimi so prevladovali župani in duhovniki, so že 17. mar-

⁸³ ŽA Batuje, Župnijska kronika, 25. oktober 1917.

⁸⁴ Prav tam, 28. oktober 1917.

⁸⁵ L' Eco del Litorale, 3. november 1917.

ca 1917 v Ljubljani ustanovili Odbor za obnovitev Goriške. Odbor je bil sestavni del že uveljavljene Posredovalnice za goriške begunce v Ljubljani. Pomembno vlogo v Odboru so predstavljali goriški duhovniki, tajnik je postal dr. Ignacij Kobal, sicer goriški stolni vikar.⁸⁶

Prva dela so se začela takoj po italijanskem umiku. Novembra 1917 je bil na Dunaju ustanovljen Osrednji odbor za vrnitev beguncev in obnovo Primorja. Za častnega predsednika tega odbora so imenovali prav nadškofa Sedeja. Vidna člana odbora sta bila tudi dva katoliška politika, duhovnik Anton Gregorčič in Josip Fon.

Za zbiranje različnih potrebščin za porušeno Goriško so agitirali tudi visoki cerkveni dostojanstveniki po drugih škofijah. Dunajski nadškof in kardinal Gustav Piffl je v dopisu Sedeja obvestil, da bo dunajska nadškofija pod Pifflovim vodstvom organizirala poseben Goriški dan (*Görzer Tag*) za zbiranje oblek, perila in tudi denarja. Zbrano je bilo namenjeno vračajočim se beguncem. Kardinal Piffl je poznal stisko Goričanov, saj je pogosto obiskoval goriške begunce po različnih taboriščih in jim podeljeval zakramente.⁸⁷

Vojna je pustila globoke sledi na verskem, moralnem in materialnem področju goriške nadškofije. Zaradi vojne je bilo na ozemlju goriške nadškofije porušeni ali zelo močno poškodovani kar 43 cerkva, še več jih je bilo potrebnih popravila.⁸⁸ Najbolj so trpele cerkve vzdolž celotne bojne črte, zlasti na Goriškem. Po kobariškem preboju so hiteli pregledovati škodo, med prvimi so se vračali prav goriški duhovniki-begunci, da bi ocenili škodo na cerkvenem imetju: »V Gorici sem srečaval razne gospode duhovnike, goriške begunce, ki so šli ogledovat svoje župnije.«⁸⁹

Vrstila so se poročila, tudi za mirensko cerkev, ki jih je objavljala časopis Slovenec za osvobojene kraje: »Župna cerkev še stoji, zvonika do strehe ni več; cerkveno streho je prebila granata, ta del strehe je padel pri orglah na cerkvena tla.«⁹⁰

Tržaški cesarski namestnik je poleti 1918 nadškofu izrekel vso podporo države pri popravilu in obnovi porušeni cerkvi. Pri tem dopisu je nekoliko ne navadno, da je naslovljeno na nadškofa Sedeja, ki naj bi po naslovu prejemnika sodeč še vedno bival v Stični, »derzeit in Sittich.« Dejstvo pa je, da je bil nadškof Sedej že od sredine marca 1918 v Gorici.⁹¹

⁸⁶ Edinost, 8. april 1917; *Enciklopedija Slovenije*, št. 8, Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, str. 67, geslo *Obnova*.

⁸⁷ ACAG, fond Arcivescovi, mapa Sedej 5, dokument št. 1492, 12. april 1918.

⁸⁸ ACAG, fond Arcivescovi, mapa Sedej 5, 30. december 1918; *Status personalis et localis Archidioeceseos Goritensis*, Gorica 1920. V tem letopisu so podatki o stanju posameznih cerkva ob koncu vojne.

⁸⁹ Slovenec, 5. januar 1918, str. 8–9.

⁹⁰ Slovenec, 5. januar 1918, str. 9.

⁹¹ ACAG, fond Arcivescovi, mapa Sedej 5, dokument št. 1490, 4. julij 1918.

Fotografija 4: **Poškodovana cerkev na Vogrskem**
(Vir: Fotografijo hrani Društvo soška fronta Nova Gorica)

Poleg cerkvenih stavb so trpeli tudi zvonovi; bili so uničeni med obstreljevanji, še več pa so jih odvzele avstro-ogrske vojaške oblasti za potrebe vojne industrije. To so seveda počeli z dovoljenjem cerkvenih oblasti. Prvi odvzemi zvonov so se izvršili v zimi 1915/16. Pri tem je sodeloval Državni urad za spomeniško varstvo, ki je ugotavljal stanje zvonov. Umetnostno-zgodovinske zvonove so želeli rešiti pred pečmi za taljenje. Drugi odvzem zvonov se je vršil spomladi 1917, ob tem so odvzeli tudi kositrne predmete v cerkveni posesti. Jeseni 1917 so ponekod odvzeli celo orgelske piščali.

Zvonovi so bili odvzeti po vseh škofijah, običajno so v zvoniku pustili vsaj en zvon. Pri tem naj bi igrala odločilno vlogo starost in umetniška vrednost posameznega zvona. Ob umiku po šesti soški ofenzivi so avstro-ogrske vojaške oblasti pobrale tudi večino zvonov iz cerkva na ozemlju, ki ga je pozneje zasedla italijanska vojska. Ob pobiranju so ponekod naredili zapisnike, na podlagi katerih se je po vojni terjalo odškodnino za pobrane zvonove. Kjer zapisniki niso obstajali, so terjali odškodnino brez njih, a z manjšo možnostjo za uspeh. Iz goriške nadškofije je bilo pobranih kar 514 zvonov različnih velikosti in teže. Pobirali so praktično povsod; po župnijskih, podružničnih in celo pokopaliških cerkvah. Pri tem je bila na primer izvzeta goriška stolnica. Najbolj so trpeli zvo-

novi na slovenskem etničnem ozemlju goriške nadškofije, saj je večino vasi na desnem bregu Soče italijanska vojska zasedla že kmalu po začetku sovražnosti, tako da avstro-ogrske vojaške oblasti niso imele časa, da bi izpraznile zvonike.⁹²

Kljub vsem težavam so si oblasti prizadevale razmere normalizirati. Dne 4. aprila 1918 se je v Gorici v okviru skrbno načrtovanega obiska ustavil tudi cesar Karel I. s številnim spremstvom. Poleg deželnih oblasti so se poklona cesarju udeležili tudi najvišji cerkveni dostojanstveniki na čelu z nadškofom Sedejem.⁹³

Sredi aprila 1918 se je v Gorico vrnil še goriški deželni zbor, torej mesec dni za nadškofom Sedejem.⁹⁴

Goriška duhovščina se je v obupnih življenjskih razmerah, ki so poleti 1918 spremljale počasno vračanje beguncev na svoje domove, zavedala pomembnosti konsolidacije gospodarskega stanja in preskrbe prebivalstva na Goriškem. Vendar so problemi s preskrbo zadevali vse družbene skupine v deželi. Primanjkovalo je vsega, saj je večina ob odhodu reševala le golo življenje, duhovniki pri tem niso bili nobena izjema. Konec julija 1918 je bila v Gorici ustanovljena aprovizacijska zadruga za duhovnike in učitelje na Goriškem.⁹⁵

Prebivalstvo se je začelo počasi vračati na večinoma porušene domove. Zaradi slabih življenjskih razmer na Goriškem so občinske in deželne oblasti opozarjale begunce, naj nikar ne silijo domov, ker je bil problem z namestitvijo. Nadalje so si morali vračajoči se begunci pri okrajnih glavarstvih priskrbeti dokumente oziroma potne listine za vrnitev. Tudi vračanje posameznih duhovnikov je bilo bolj ali manj spontano. Najprej so se večinoma vračali duhovniki iz pastoralnih enot, ki so ležale za nekdanjo frontno linijo in jih ni zasedla italijanska vojska in kjer so bivalne razmere omogočale vrnitev. Tako je že z novim letom 1918 začel normalno delovati župnijski urad v Šempasu. Župnik Grča je ob novem letu in za praznik sv. Treh kraljev (6. januar) opravil vse običajne obrede. Poleg svoje župnije in podružnic je upravljal še sosednji vikariat Osek, ker se tamkajšnji vikar Franke še ni vrnil iz begunstva na Dolenjskem.⁹⁶ Prve dni maja 1918 se je v porušeni Solkan vrnil župnik Jakob Rejec. V kraju so bile porušene vse cerkve, maše so opravljali v zasilni kapeli. Dne 15. maja je bil v Solkanu krščen prvi otrok.⁹⁷

Toda potrebno je bilo poskrbeti tudi za duhovno oskrbo v tistih krajih, kjer se duhovniki še niso vrnili. V krajih goriške okolice so se izkazali zlasti (slovenski) kapucini iz samostana v Gorici. Neutrudno so maševali, pridigali, spovedo-

⁹² *Statistica delle campane asportate dalle provincie venete dai Germanici e dagli Austro-ungarici o distrutte nella zona di guerra*, 2. popravljena izdaja, Tipografia San Marco, Benetke 1919, str. 27–47.

⁹³ Slovenec, 8. april 1918; L' Eco del Litorale, 6. april 1918.

⁹⁴ L' Eco del Litorale, 14. april 1918.

⁹⁵ Slovenec, 30. julij 1918.

⁹⁶ ŽA Šempas, *Oznanična knjiga*, Novo leto 1918.

⁹⁷ Slovenec, 8. maj 1918; Sedmak, *Ob vznožju branikov*, str. 55–58.

vali in hrabрили vračajoče se begunce. Prevzeli so odgovorno delo. Prvi otrok v Šempetru pri Gorici je bil krščen v domačem kraju šele 6. oktobra 1918. Krstil ga je Karel Piciulin, župnijski upravitelj pri sv. Ignaciju v Gorici. Nadaljnje verske obrede so opravljali goriški kapucini do 22. novembra 1919, ko se je vrnil dekan dr. Knavs. Največ je Šempeter oskrboval p. Linus Prah.⁹⁸ Isti pater je v glavnem skrbel tudi za vrtojbenske vernike, do vrnitve vikarja Mežnaršiča leta 1919.

Septembra 1918 so se redne maše darovale samo v treh goriških mestnih cerkvah; pri jezuitih na Travniku, pri kapucinih in v kapeli Brezmadežne (pri Imakulati).⁹⁹

Življenje je počasi teklo v stare okvire tudi kar se tiče spoštovanja cerkvene zakonodaje oziroma cerkvenega uradovanja. Dne 23. avgusta 1918 je Luka Samar iz Gorice podpisal dovoljenje za poroko svoje mladoletne hčere Alojzije. Dokument je potrdil Giuseppe Grusovin, tajnik nadškofa Sedeja in tedanji župnijski upravitelj župnije sv. Roka v Gorici.¹⁰⁰ Prav primer duhovnika Grusovina nam ponazori pomanjkanje duhovnikov in njihovo angažiranje na različnih področjih delovanja v Cerkvi na Goriškem.

Cerkvene slovesnosti in podeljevanje zakramentov so se skoraj nemoteno nadaljevali. Dne 15. septembra 1918, na nedeljo Marijinega imena, je bil v Sv. Križu (danes Vipavski križ) shod vseh Marijinih družb črniške dekanije. Slavnostni pridigar pri maši je bil lazarist dr. Anton Zdešar, sledil je nagovor v društveni dvorani, ki ga je imel vikar Leopold Cigoj iz Stomaža.¹⁰¹

Zakrament birme za celotno omenjeno dekanijo je podeljeval nadškof Sedej v drugi polovici oktobra 1918. Težave je povzročala nova bolezen, španska gripa, ki je pobirala krvni davek tudi na Goriškem in ni prizanesla niti duhovnikom.¹⁰²

V začetku novembra 1918 so se avstro-ogrski in italijanski vojaški predstavniki sestali v Villi Giusti pri Padovi. Dne 3. novembra 1918 je bilo končno sklenjeno premirje in Italijanom je bila odprta pot do z londonskim sporazumom obljubljenih ozemelj. Vladala je velika negotovost, niti duhovščina ni vedela, kaj se pravzaprav dogaja. »Naši vojaki zapuščajo italijansko vojno črto. Nekteri pravijo, da so naši položili orožje, drugi, da so jih Italijani potisnili nazaj. Gotovo je, da so se že vsi naveličali.«¹⁰³

Malokdo je vedel, kako se obnašati ob prihodu italijanske vojske, čeprav je Narodni svet v Gorici 5. novembra izdal proglas, naj bodo ljudje do italijanske

⁹⁸ ŽA Šempeter, matične knjige, krstna knjiga 1902–1953, str. 95. Šlo je za Antona Černica, rojenega 28. septembra 1918.

⁹⁹ Goriška straža, 19. september 1918, str. 3.

¹⁰⁰ ŽA sv. Roka v Gorici; Giuseppe (Jožef) Grusovin, rojen 1887 v Gorici, posvečen leta 1911. Nadškofov tajnik, umrl zaradi španske gripe 28. oktobra 1918.

¹⁰¹ Črniška kronika, 19. september 1918.

¹⁰² Črniška kronika, 15. oktober 1918; ŽA Batuje, Župnijska kronika, 20. oktober 1918.

¹⁰³ ŽA Batuje, Župnijska kronika, 31. oktober 1918.

vojske prijazni in naklonjeni, ker da prihaja le začasno in to v imenu antantnih zaveznikov. Večina duhovnikov je prihod italijanske vojske gledala nezaupljivo, skupaj s civilnim prebivalstvom so trepetali za usodo domačih krajev. »Italijani zasedajo po vrsti mesta in vasi. Ljudje se bojijo, da pridejo pod Italijo.«¹⁰⁴

Italijanski okupaciji je sledila vojaška uprava zasedenih ozemelj do avgusta 1919. Od 19. novembra 1918 je bil na čelu Julijske krajine general Carlo Petitti di Roreto.

Za goriško Cerkev se je po italijanski zasedbi novembra 1918 začelo težko povojno obdobje, povezano z obnovo in preходом iz sistema avstrijske k italijanski upravi. Ta prehod je bil še težji zaradi vojnih dogodkov in nerešenih vprašanj iz preteklosti. Poseben problem so bile poškodovane in porušene cerkve, ki so predstavljale večino vseh cerkva v škofiji. Do leta 1930 so bile večinoma že vse obnovljene ali na novo pozidane. Skupno število le-teh je bilo 62.¹⁰⁵

7 POVZETEK

V prvo svetovno vojno je Cerkev na Goriškem vstopila z upanjem na obstoj katoliške Avstrije in vsaj na ohranitev družbenih pozicij, ki jih je zasedala do začetka vojne. Na formalni ravni je bilo za organizacijo dobro poskrbljeno in duhovščina je bila pripravljena na začetek spopadov. Toda nadškof F. B. Sedej je že sredi poletja 1915 odšel iz Gorice, čeprav je duhovnikom zapovedal drugače. Sistem se je očitno začel rušiti, vedno bolj se je uveljavljalo geslo, naj se vsak znajde sam.

Večina duhovnikov je čas vojne uporabila za svoje redno in ustaljeno pastoralno delo, ki so se mu pridružile številne obveznosti, ki jih je narekovalo vojno stanje. S stopnjevanjem spopadov in ob italijanskem prodiranju se je odgovornost duhovnikov še povečala. Ker je marsikateri duhovnik pod vplivom uradne politike in propagande podcenjeval moč italijanske vojske, vernikov ni pripravil na težko pot v begunstvo. Posamezni duhovniki so ob odhodu ljudi v begunstvo odreagirali povsem individualno.

Razmere v begunstvu so spet razgalile človeško naravo, nekateri so poslanstvo dušnih pastirjev svoje razseljene črede vzeli dobesedno in so se razdajali za svoje vernike širom nekdanje monarhije. Tudi vrnitev posameznih duhovnikov iz begunstva je bila velikokrat odvisna od njihove subjektivne presoje.

KLJUČNE BESEDE: *prva svetovna vojna, soška fronta, Cerkev na Goriškem, pastoral, nadškof Frančišek B. Sedej (1854–1931)*

¹⁰⁴ Prav tam, 10. november 1918.

¹⁰⁵ Podbersič, *Katoliška cerkev na Goriškem med prvo svetovno vojno*, str. 110–111.

Summary

CONSEQUENCES OF THE FIRST WORLD WAR ON THE WORK OF CHURCH COMMUNITIES IN THE AREA OF THE ISONZO FRONT

The Church in the Goriška region entered the First World War with the hope of the survival of Catholic Austria and at least the preservation of the social position it held until the War had begun. On a purely formal level, the organisation was well established and the clergy was prepared for the beginning of the battles. But the Archbishop F. B. Sedej left Gorica in the middle of summer 1915, even though his priests were ordered to stay. Obviously the system was starting to fall apart, increasingly affirming the slogan of each man for himself.

The majority of priests used the time of war for their ordinary and established pastoral work which was joined by additional duties dictated by the war. The escalation of the conflict and the Italian progression only increased their responsibilities. Due to the fact that many priests, under the influence of official politics and propaganda, underestimated the power of the Italian army, they failed to prepare their parishioners for the difficult path into exile. The reactions of priests upon the departure of people into exile varied between individuals.

The situation in exile once again exposed true human nature; some took their mission of being shepherds to their displaced herds literally and put themselves out for their parishioners all over the former Monarchy. The return of individual priests from exile was often on the basis of their own judgement.

KEY WORDS: *First World War, Isonzo Front, Church in Goriška region, pastoral care, Archbishop Frančišek B. Sedej (1854–1931)*

Boštjan Guček

doktorand na Teološki fakulteti UL,
župnik v Trzinu, Habatova 15, 1236 Trzin
e-pošta: bostjan.gucek@rkc.si

O TOLMINSKI ŽUPNIJSKI KRONIKI

1 UVOD

Ob obletnici prve svetovne vojne je primerno, če pogledamo nazaj v arhive in dokumente, da osvetlimo čas preizkušenj in hudega trpljenja v vojnem času ter takoj po njem. Tako bomo lažje razumeli čas, ljudi, ravnanje in preizkušnje, ki tudi ljudem na Slovenskem, še posebej v Posočju, niso prizanesle.

Pri odkrivanju časa so še kako pomembne in aktualne razne župnijske kronike. V tem članku bomo predstavili *Kroniko župnije in dekanije Tolmin*¹ v obdobju od leta 1914 do začetka leta 1922. V tem obdobju je glavni poudarek na prvi svetovni vojni in naši zahodni frontni liniji, ki je šla tudi čez tolminsko in zahtevala visok krvni davek, predvsem med vojaki. Obdobje smo podaljšali do leta 1922, saj je bila leta 1921 aneksijska slovesnost, 15. januarja 1922 pa volitve, ko so v Tolminu dobili slovenskega župana. *Kronika* prinaša v obdobju 1919–1921 nekaj zanimivih podatkov, predvsem o delovanju župnika in dekana Rojca, nekaj zanimivih statističnih podatkov, tudi v primerjavi s predhodnim stanjem in reševanje raznih problemov v poveljnem obdobju. Prav zato smo v to delo vključili obdobje do volitev 15. 1. 1922.

Vse omenjene *Kronike* hranijo v ŽA Tolmin. Na tem mestu je prav, da izrečemo pohvalo vsem duhovnikom in njihovim sodelavcem, zadnja desetletja predvsem nekdanjemu župniku Štrancarju, ki je po podstrešju razmetano gradivo zbral v fascikle. Ob tem moramo omeniti tudi Silvestra Gaberščka, ki je dober poznavalec arhiva in je mnogo prispeval tudi k popisu in sumaričnemu sortiranju gradiva ter še danes ažurno ureja arhiv in ga dopolnjuje s sodobnimi dokumenti. Poleg tega vedno tudi dopolnjuje zgodovinske podatke, tako da lahko rečemo, da je seznam duhovnikov v njegovi knjigi že nekoliko izpopolnjen.²

¹ V besedilu bomo uporabljali samo skrajšano obliko imena *Kronika*, razen kadar navajamo določeno besedilo in se naslov tam pojavi v drugih oblikah, npr. *IV. tolminska kronika*, *Kronika duhovnije Tolmin* ...

² Prim. S. Gaberšček, *Župnija Marijinega vnebovzvetja Tolmin*, Ljubljana 2005, str. 33, 35.

V arhivu hranijo akte iz 17., 18., 19. in 20. stoletja. Poleg običajnih dokumentov: oznanilne knjige, blagajniški dnevniki, knjige poročnih oklicev, matic, hrani arhiv tudi bogato zbirko urbarjev od leta 1673 dalje in arhidiakonatni del, kjer se nahajajo protokoli od leta 1737 naprej. Pomembni so akti, ki so ohranjeni pod šifro »carte spettanti« iz 18. stoletja.³ Potrebno bi bilo še veliko potrpljenja in dela tudi za vsebinski pregled in sortiranje, ki je bilo do zdaj samo sumarično. Zanimiv bi bil tudi širši vsebinski pregled. Sicer pa se gradivo hrani na suhem in temnem kraju v arhivskem prostoru poleg pisarne, kar je za ohranjanje samega gradiva dobra novica.

2 ZGODOVINSKE OKOLIŠČINE KRONIKE

V tem pregledu si bomo na kratko ogledali okoliščine ob koncu 19. stol. do prve svetovne vojne in po njej, do začetka 20. let 20. stol. Zgodovinski pogled bomo omejili na območje goriške nadškofije, predvsem na področje Tolminske, kar vsebinsko v glavnem zajema tudi *Kronika*. Kjer bi bilo potrebno zaradi osvežitve in večjega razumevanja pogled razširiti, bomo to upoštevali.

Habsburška monarhija je bila narodno pestra. Goriška nadškofija se je nahajala na zahodni meji monarhije, na stiku z Italijani in Furlani, južno z istrsko mešanim prebivalstvom in Hrvati. Odnos do teh različnih narodov se kaže tudi v zavzetosti nadškofov, ki so spodbujali in zahtevali vse štiri jezike enakopravno že v semenišču (slovensko, italijansko, furlansko in hrvaško), saj so tudi bogoslovci različnih narodnosti prihajali iz sufraganskih škofij.⁴ Skoraj v celoti je nadškofija vključevala ozemlje Goriško-Gradišanske dežele, ki je bila ena od 17 dežel avstrijske polovice Avstro-ogrske monarhije. Po letu 1867 je spet postala mejna dežela.⁵ Goriško so za razliko od Gradišanske v večini, razen narodnostno mešane Gorice, sestavljali Slovenci.

Cerkvenoupravno je župnija Tolmin spadala v goriško nadškofijo. Goriška (ilirska) metropolija je imela poleg Ljubljane še sufragane Trst–Koper, Poreč–Pulj in Krk. Nadškofija je v začetku stoletja obsegala 16 dekanij in 115 župnij, vikariatov in kuracij. Prebivalcev je bilo 127.975. Na Goriškem je leta 1900 živelo 232.897 prebivalcev, od teh je bilo 140.582 slovensko govorečih, italijansko govorečih 81.136, ostali pa so se opredelili za drug jezik.⁶ V dekanijo Tolmin so sodile

³ ŽA Tolmin, Index visitationum admodum rev. dom. magnifici archidiaconi Joannes Baptistae Campeis – Anno Domini 1764. Popis in seznam arhivskega gradiva župnijskega arhiva Tolmin. Gre za seznam članov posameznih duhovnij, kaplanij in drugih cerkvenih skupnosti na Tolminskem. Kadar gre za ŽA Tolmin, ga bomo dalje zaradi obsežnosti gradiva navajali le kot »ŽA, vir«.

⁴ Prim. A. Vončina, *Goriški nadškof Alojzij Matijaž Zorn*, Gorica 2012, str. 58–59.

⁵ Prim. B. Marušič, *Goriška na prelomu 19. in 20. stoletja*, v: *Missiev simpozij v Rimu*, Celje 1988, str. 135–136 (dalje: *Missiev simpozij*).

⁶ Popis v letu 1910 je zabeležil 260.749 vseh prebivalcev v deželi, od tega 154.741 Slovencev (Hrvatov in Srbov) in 90.146 Italijanov. Gorica je imela 30.995 prebivalcev, od tega 14.182 Slovencev, 10.868 Italijanov, 3.611 ostalih in 1.704 tujce. Prim. B. Marušič, *Primorski čas pretekli: Prispevki za zgodovino Primorske*, Koper 1985, str. 367–368. V letu 2000 je v teh župnijah živelo le ok. 78.000 ljudi. Prim. I. Likar, *Pastoralna zgodovina Cerkve na Primorskem*, v: *Cerkev na Slovenskem v 20. stol.* Ljubljana 2002, str. 62. O ureditvi gl. tudi: F. M. Dolinar, *Cerkvenoupravna ureditev med I. 1828 in 1918*, v: *Slovenski zgodovinski atlas*, Ljubljana 2011, str. 154 (dalje:

župnije Tolmin, Drežnica, Libušnje, Idrija ob Bači, Most na Soči, Rut, Obloke, Stržišče, Podbrdo, Podmelec, Grahovo, Roče, Dolenja Trebuša, Šentviška Gora, Pečine, Ponikve in Volče.⁷ V te razmere je po nadškofu Zornu (1883–1897)⁸ v Gorico iz Ljubljane prišel nadškof Missia.⁹ Razmere v nadškofiji naj bi bile težke.¹⁰ Politični boj med liberalno in katoliško stranjo po ločitvi duhov v letu 1892 se je nadaljeval z zaostrovanjem na narodnostnem področju. Missia je na pastoralnem področju deloval podobno kot v Ljubljani. Pospeševal je ljudske pobožnosti k Srcu Jezusovemu, sv. Jožefu, molitev rožnega venca, spodbujal je ljudske misijone, duhovne vaje, bratovščine in Marijine družbe. V političnem pogledu je v marsičem sledil Mahničju. Njegova borba je bila borba za katoliško načelnost in zvestobo Katoliški cerkvi. Obsojal je narodne cerkve in vse pobudnike razkolniškega gesla: „Proč od Rima!“¹¹ Spodbujal je vstop laikov v politiko, duhovniki pa naj bodo najprej pastirji duš. Nasprotoval je absolutni narodnosti

Atlas); B. Marušič, *Goriška na prelomu 19. in 20. stoletja*, v: *Missiev simpozij*, str. 135–148.

⁷ Prim. *Status personalis et localis archi-dioeceseas Gritensis ineunte anno 1900*, Goritiae 1900, str. 95–99 (dalje: *Status* ...).

⁸ Alojzij Matija Zorn (Prvačina, 13. 1. 1837–Dunaj, 8. 7. 1897), je bil 7. goriški nadškof. Študiral je na gimnaziji in v semenišču v Gorici, nato v Avguštinu na Dunaju. L. 1883 je bil ordiniran za poreško-puljskega škofa, junija pa že imenovan za goriškega nadškofa. Na njegovo pobudo je skupina duhovnikov (Š. Kafol, A. Mahnič, A. in J. Marušič, F. Mercina, I. Wolf) l. 1892 ustanovila društvo in zavod Aloysianum za revnejše dijake. Na tem zavodu se mu ni posrečilo ustanoviti gimnazije. V kriznih časih je svaril pred izseljevanjem in opozarjal na nevarnosti tujine. Najbolj so ga prizadeli spori med italijanskimi liberalci in slovenskimi narodnjaki ter neednina znotraj katoliškega tabora. Duhovnike je rotal, naj odpravijo notranje narodnostne spore in se trudijo za poživitev goriške italijansko-slovenske katoliške družbe. Velik vpliv na njegove politično-narodnostne odločitve sta imela A. Mahnič in J. Missia, njegov naslednik in sufragani v Ljubljani. Napetost se je še zaostila s pastirskim pismom novembra 1887, v katerem so škofje metropolije obsodili: a) liberalno časopisje in strogo prepovedali vsako sodelovanje pri njem in podpiranje, b) agitacijo za slovansko bogoslužje, c) nedomoljubno razpoloženje do Avstrije. Pobudnik naj bi bil Missia, avtor pa Mahnič. Ogorčena reakcija tudi v katoliškem taboru je nadškofa zelo prizadela. Z imenovanjem Mahničja za krškega škofa leta 1896 je Zorn izgubil močno oporo v teh zapletenih vprašanjih. Notranji spori v katoliškem taboru, razcepljenost duhovščine med stranke in ostro proticerkveno stališče liberalcev so vedno bolj stopnjevali Zornovo negotovost, saj si je očitil, da je za ves nered v škofiji kriv sam. Zadnje mesece se ga je polastila akutna melanholija. Prepeljali so ga v privatni sanatorij na Dunaju, kjer je zaradi možganske kapi kmalu umrl. Po značaju je bil globoko čuteča, umetniška osebnost, izredno plemenit človek, odličen po duhu in po srcu ter vzorni dušni pastir. Prim. F. M. Dolinar, *Zorn, Alojzij Matija, nadškof, prelat*, na: SBL. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi877054/> (pridobljeno 23. 2. 2015).

⁹ Jakob Missia (Mota, 30. 6. 1838–Gorica, 24. 3. 1902). Gimnazijo in teologijo je študiral v Gradcu. Škof Attems ga je poslal v Germanik, kjer je nadaljeval študije in bil leta 1863 posvečen. Opravljal je več različnih služb v škofiji. L. 1884 je bil imenovan za ljubljanskega škofa (posvečen v Gradcu), l. 1897 za nadškofa v Gorici, dve leti kasneje pa za kardinala. Njegovo pastirsko delovanje se je razširjalo na različna področja življenja, od cerkvenega, kulturnega, izobraževalnega do političnega. Ob koncu 19. stol. in na prelomu je bil ena glavnih osebnosti, ki je vplivala na vsa področja življenja, ne le znotraj njegove škofije, ampak tudi mnogo širše. Močno se je zavzemal za temeljito vzgojo duhovnikov in njihovo duhovno življenje ter sploh vse delo usmerjal po svojem geslu: »Vse prenoviti v Kristusu!« Prim. F. Kralj, *Missia Jakob*, v: *Primorski slovenski biografski leksikon* (dalje: PSBL), zv. 2, str. 443. Missia je bil tako vsestranski, da je nemogoče, da bi ga zaobsegli zgolj v eni opombi. To pove že opis v navedenem delu, ki obsega kar 4 strani. Veliko podatkov o njem najdemo tudi v *Missiev simpozij*, Celje 1988.

¹⁰ Prim. V. Rajšp, *Ozadja pri imenovanjih dr. Jakoba Missie za ljubljanskega škofa, goriškega nadškofa in kardinala*, v: *Missiev simpozij*, str. 70. Kot na istem mestu ugotavlja Rajšp, so bile že pri Zornovem imenovanju omenjene težave zaradi dolgoletnega škofovanja predhodnika Gollmayrja (1855–1883) na škodo discipline, glavne naloge in problemi, s katerimi bi se moral spopasti novi nadškof, pa so bili omenjena politična in nacionalna nasprotja med Slovenci in Italijani ter z njimi povezan razpor v škofiji. S prvo trditvijo se gotovo ne moremo v celoti strinjati, saj je mnogo storil v goriški nadškofiji za dvig duhovnega življenja, izobrazbo duhovnikov (uvedel je tudi letne duhovne vaje), uvajanje novih redov v nadškofijo in z ustanavljanjem novih župnij. Prim. F. K. Lukman, *Gollmayer, Andrej, nadškof*, na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi207031/> (pridobljeno 19. 2. 2015).

¹¹ Prim. R. Klinec, *Zgodovina goriške nadškofije*, Gorica 1951, str. 49.

in zagovarjal katoliška načela, ki bi edina lahko pomagala pri spravi Slovencev.¹² Po krajšem škofovanju Andreja Jordana (1902–1905),¹³ ki je bil med ljudstvom priljubljen zaradi svoje blagosti in dobrote, ga je nasledil Frančišek Borgia Sedej (1906–1931), ki je nadaljeval s pobudami Jakoba Missie.¹⁴ Nadškof Sedej je bil škof dolgo časa, tudi celotno obdobje, ki ga obravnava izsek *Kronike*, zato ga bomo predstavili posebej.

Celotno Cerkev sta v tem času vodila papeža Leon XIII. (1878–1903) in Pij X. (1903–1914). To je bil čas po razpadu papeške države, prvem vatikanskem koncilu z dogmo o papeževi nezmotljivosti, do katere je bil avstrijski episkopat zadržan. V tem času so tudi obsodili modernizem, v katoliškem izobraževanju pa sta bili močni silnici neosholastika in tomizem. Na duhovnem področju je bil to čas razcveta različnih pobožnosti do Srca Jezusovega, prvih petkov in prvih sobot, češčenja Najsvetejšega in predvsem uvajanjem pogostnejšega obhajila in obhajanja že v otroški dobi. Vse to so podpirali tudi škofje avstrijskih dežel.¹⁵

3 PRVA SVETOVNA VOJNA IN SOŠKA FRONTA

Sarajevski atentat je bil zgolj povod za sprožitev mnogih teženj in Evropa se je znašla na pragu prve svetovne vojne. Nemčija je zahtevala svoj delež pri kolonialnem gospodarstvu in v Evropi sta tako nastajala dva tabora antantnih (Francija, Anglija in Rusija) in centralnih sil (zveza med Nemčijo, Avstro-Ogrsko, Bolgarijo in Turčijo).¹⁶ Zaostrene razmere so se vlekle že od aneksije Bosne k Avstro-Ogrski, predvsem v odnosih s Srbijo.

»Z vstopom Italije v boje prve svetovne vojne na strani antantnih sil se je na ozemlju ob reki Soči odprlo novo bojišče. Vstop Italije je bil za avstro-ogrsko monarhijo pravi šok, saj je slednja z Italijo sklenila pakt proti papeški državi, tako sta državi postali, kljub vedno novim sporom, 'prijateljski'.¹⁷ V maju 1915

¹² Prim. I. Likar, *Pastoralna zgodovina Cerkve na Primorskem*, str. 65–66.

¹³ Andrej Jordan (Gorica, 29. 11. 1845–Gorica, 4. 10. 1905) je osnovno izobraževanje, gimnazijo in semeniške študije opravil v Gorici, kjer je bil po posvečenju l. 1868 najprej katehet na mestnih šolah, a je zaradi slabega zdravja opustil to službo. Nato je bil nadškofov tajnik, potem tajnik nadškofijske kurije in semeniški spiritual, prošt metropolitanskega goriškega kapitlja in tudi deželnozborski poslanec. V semenišču je predaval tudi več bogoslovnih predmetov. Po smrti nadškofa Zorna je bil kapitularni vikar do prihoda nadškofa Missie v Gorico, nato pa zopet po njegovi smrti do imenovanja za goriškega nadškofa. Škof je bil le slaba tri leta. Prim. F. Kralj, Franc, *Jordan Andrej*, v: *PSBL*, zv. 1, str. 595–596.

¹⁴ Prim. I. Likar, prav tam, str. 66.

¹⁵ Prim. B. Guček, *O Kroniki duhovnije Trzin do leta 1938*, Trzin 2015, str. 36.

¹⁶ Prim. S. Likar, *Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914–1918*. v: *AE5* 27, Ljubljana 2005, str. 185.

¹⁷ To je samo eden od problemov, ki jih Ušeničnik v članku *Ali je Avstrija res – katoliška?* izpostavi, ko kritizira cesarja in vodstvo države, ki je nekoč ščitilo Katoliško cerkev in papeža, danes pa je z ukinitvijo konkordata in paktiranjem z Italijo proti papežu, nasprotuje dogmi o nezmotljivosti papeža in je proti okrožnici *Syllabus*, ki nasprotuje modernizmu, s sprejemanjem liberalne zakonodaje tudi na šolskem in drugih področjih, postala »bolna v srcu«, saj je »med današnjo Avstrijo pa med katoliško Avstrijo načelno taka razdalja, da vmes lahko postavite še eno Avstrijo, ki bi bila vže [sic!] bliže katoliški, vendar še akatoliška!« RK VII (1895), str. 408–415, 417.

so se začeli spopadi na 93 km dolgi bojni črti od Rombona do izliva reke Soče v morje.«¹⁸ Po tajnem sporazumu v Londonu aprila 1915 je Italija, nekdanja zaveznica Avstrije, stopila na nasprotno stran. Obljubili so ji veliko ozemlja, predvsem na Primorskem. Tako se je začela ena največjih gorskih bitk in največja vojaška ofenziva pri nas. V dobrih dveh letih in pol je v dvanajstih bitkah soške fronte padlo več kot 186.000 vojakov, od tega približno 135.000 italijanskih in 51.000 avstro-ogrskih.¹⁹

Od vse frontne linije naj tukaj omenimo samo lokalni del, ki se dotika naše problematike, to so bili vrhovi Krn (2.244 m), Batognica (2.164 m), Mrzli vrh (1.359 m), Vodel (1.053 m), tolminsko mostišče na desnem bregu Soče (zaradi železniške proge pri Mostu na Soči, so ga branili na črti Dolje–Sv. Danijel–Mengore (453 m)–Selski vrh (588 m)–Sela pri Volčah).

V prvi bitki so bile italijanske enote 3. julija 1915 na Tolminskem odbite. V drugi soški bitki so italijanski alpinci 19. julija osvojili vrh Batognice in v treh dneh potisnili branilce proti vzhodnemu robu in tako zavzeli pretežni del planote. Po drugi soški bitki so italijanske enote napadale na območju Tolmina, Krna in Bovca. Po dvodnevem obstreljevanju so 14. 8. 1915 skušale vdreti v dolino Tolminke. Na mostišču so udarili 16. avgusta in zavzeli jarke med Seli pri Volčah in Selskim vrhom. Protinapad 19. avgusta je povrnil nekaj izgubljenih položajev. Boji so se nadaljevali do konca avgusta. Na krnskem pogorju so branilci z velikimi izgubami obdržali svoje položaje. Sredi septembra so Italijani spet napadli tudi na območju Mengor in Kozaršč ter Selskega vrha, vendar neuspešno. V tretji soški bitki so 21. oktobra 1915 italijanske enote napadle mimo Bovca proti Krnu in od 21. do 27. oktobra med Batognico in Vodelom. Na Mrzlem vrhu so zasedle I. avstro-ogrske jarek. V četrti bitki so 26. novembra 1915 na severnem delu italijanske enote napadle položaje med Mrzlim vrhom in Selskim vrhom ter na črti Mrzli vrh–Vodel, a neuspešno. Po enodnevem premoru so zasedli avstro-ogrske obrambne položaje zahodno od Mrzlega vrha. Napadi proti Mengoram, Bučenici in Selskemu vrhu so se končali z velikimi izgubami. V peti bitki so bili Italijani tudi zaradi vremenskih razmer neuspešni pri napadu. 17. marca 1916 so avstro-ogrske enote izvedle protinapad. Na območju Mengor so vdrli v italijanske jarke in tudi pri Čiginju sovražniku povzročili precej izgub. Od aprila do julija je sledilo utrjevanje frontne črte s cestami, zaklonišči, obrambnimi in veznimi jarki na obeh straneh. Intenzivno so delali na območju

¹⁸ E. Drole, *Varovanje in ohranjanje nepremične kulturne dediščine prve svetovne vojne v Posočju*, Tolmin 2010, str. 280.

¹⁹ Prim. *Soška fronta. v: Atlas*, str. 156. Podatki se nanašajo zgolj na mrtve vojake brez ranjencev, zastrupljenih, izginulih in ujetih. Podoben podatek o številu, 186.621 mrtvih, navaja tudi *EŠ 12*, str. 171. Sicer pa so vse te številke le ocene, saj so navadno v statistike zajete le vojaške osebe, ki so bile žrtve vojaških spopadov, niso pa vključeni tisti, ki so umrli zaradi posledic vojne (bolezen, lakota, nasilje), izključeni so tudi tisti, ki so umrli v begunstvu. O krvnem davku velike vojne na Tolminskem lahko le ugibamo. Za Tolminsko, ki je leta 1910 štela dobrih 17.000 prebivalcev, je 845 žrtev prve svetovne vojne vsekakor velika izguba z daljnosežnimi posledicami. D. Pirih, *Kam so vsi ti fantje šli*, v: *Tolminsko mostišče II.*, Tolmin 2005, str. 39–41 (dalje: *Mostišče II.*).

Mrzlega vrha. V šesti bitki so 6. avgusta 1916 začeli deveturno obstreljevanje od morja do Tolmina, kakršnega branilci še niso videli. V enajsti soški bitki so bili branilci uspešni na Mrzlem vrhu, Vodelu in Slemenu. Na Batognici so razstrelili splet italijanskih kavern in jarkov, tako so končali boje na tem območju. V dvanajsti soški bitki 24. oktobra 1917 je bil uspešen prodor pri Kobaridu. Vzhodno od Soče in v Krnskem pogorju so razbili italijansko armado in tako imeli odprto pot proti Čedadu. Ofenziva se je končala sredi novembra 1917 ob reki Piavi.²⁰

Tolmin je bil med vojno močno prizadet. V kraj so 4. novembra 1918 prišle italijanske enote. Maja 1919 je bil ustanovljen zavod za gojence učiteljskega (Škodnikov konvikt). Slovensko učiteljske je leta 1925 zamenjalo italijansko učiteljske oz. gimnazija.²¹

4 PO ITALIJANSKI ZASEDBI

Glavne odločitve po prvi svetovni vojni so bile sprejete na mirovni konferenci v Parizu. Glede zahodne meje med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo se niso odločali na tej konferenci, saj nobena od držav ni bila poraženka vojne. Italija je zahtevala še več ozemlja, kot so ji ga obljubili pri antanti. Jugoslovanska stran pa je bila pod pritiski, saj mednarodno ni bila priznana. To si je dokončno izbojevala s podpisom mednarodne pogodbe v Rapallu 12. 11. 1920. Več kot četrtnina Slovencev je ostala v Italiji. Razmejitev je bila končana šele leta 1924, ko je bila Italiji pridružena še Reka.²²

Šele 12. soška bitka je omogočila premik fronte globoko v Italijo, kar je povzročilo vračanje civilnega prebivalstva na Goriško. Po vojni je bilo na Primorskem več odprtih variant glede prihodnosti. Izbirali so lahko med majniško deklaracijo, bodočo neodvisno državo Jugoslavijo ali pa bi se zavzemali za Trst, ki naj bi bil avtonomno mesto v reorganizirani federaciji avstrijskih narodov ali pa povsem samostojen pod okriljem Društva narodov. Italijanske stranke so do konca vojne in razpada Avstro-Ogrske povsem mirovale.

Dobrih pet let po vojni je bilo stanje na Primorskem negotovo. Sam fašizem tudi v Italiji vse do jeseni 1920 ni bil deležen posebne pozornosti, na volitvah novembra 1920 je Mussolini doživel strahovit poraz. Zaradi politične razklanosti, gospodarskih težav po vojni in tudi želje po ohranjanju kapitala vodilnega razreda se fašizmu uspe počasi povzpeti na oblast. Fašistični vodi (*squadre*) preidejo v napad. V Julijski krajini privzame gibanje značaj protigrarne revolucije, agrarni posestniki podpirajo skvadrisme in z njihovo pomočjo uničujejo kmečke organizacije ter izganjajo kmete z zasebnih zemljišč. Gibanje pritegne tudi številne brezposelne. »Skvadristične akcije imajo povsod isti tero-

²⁰ Prim. *Soška fronta*, v: *ES* 12, str. 159–167.

²¹ Prim. D. Fortunat-Černilogar, *Tolmin*, v: *ES* 13, str. 271.

²² Prim. A. Gabrič, *Zahodna meja po I. svetovni vojni: mejni predlogi*, v: *Atlas*, str. 168.

ristični značaj. Skvadristi, ki imajo na voljo tovarnjake in orožje, ki jim ga pogosto dobavlja vojska, se (navadno zvečer) odpravijo iz svojih mestnih postojank na 'kazenske odprave' proti borzam dela, zadrugam, sedežem agrarnih zvez, jih oropajo in zažgejo. Oblegajo bivališča sindikalnih voditeljev, jih preganjajo po deželi, tiste, ki jih ujamejo, pretepejo s krepeli, jih prisilijo piti ricinovo olje ali pa jih celo zverinsko ubijejo. Nasilje nato doseže mesta, kjer fašistične tolpe usmerjajo svoje napade na sedeže sindikatov, narodne domove, levičarske časopise, militantne komuniste, socialiste, člane ljudske stranke in celo liberalce.«²³ Nekaj teh posegov lahko razberemo tudi v pričujoči *Kroniki*.

5 NEKATERE POMEMBNE OSEBNOSTI ZGODOVINSKEGA KONTEKSTA

V tem delu bomo predstavili nekaj pomembnih oseb, ki so oblikovale zgodovino obdobja, obravnavanega v *Kroniki*. Večino biografskih podatkov oseb sicer najdemo v opombah, nekatere so tudi nekoliko daljše, odvisno od pomembnosti osebe. Tukaj pa posebej predstavljamo nekaj glavnih osebnosti politično-kulturnega in religioznega življenja na Goriškem. Predstavitev naj pomaga h globljemu pregledu zgodovinskega dogajanja v času od konca 19. stoletja do 20. let 20. stoletja.

5.1 Škof Anton Mahnič

Glede na to, da je škof Mahnič močno vplival ne le na življenje goriške nadškofije, ampak je bil tudi rektor in z *Rimskim katolikom*²⁴ idejni vodja ter sodelavec nadškofov Zorna in kardinala Missie, je gotovo primerno, da si vsaj

²³ P. Milza, Pierre, *Zgodovina Italije*. Ljubljana 2012, str. 718.

²⁴ *Rimski katolik* je izhajal v Gorici med letoma 1888 in 1896. V uvodu Mahnič razloži njegov namen: »Pod tem naslovom podajamo slovenskemu svetu vže napovedani list. Naslov pove vse, kar namerujemo. Katoliški smo Slovenci. Vže pred tisoč leti nam je vsšlo solnce krščanstva. Prededje naši so z vernim srcem vsprejeli njegove oživljajoče žarke. Od tedaj je Slovenec trden kakor skala vstrajal v zvestobi do sv. cerkve. (...) Ostali smo katoliki, katoliki do današnjega dne, da ga ni morda pod solncem naroda, ki bi bil tako čisto katolišk kakor mi. (...) Nove nevarnosti nam prete: krivi nauki, ki niso vzrasli na njivi katoliški; nauki ne le nekrščanski, ampak tudi nenaravni, nauki tuji, ki se ne vjemajo niti sè značajem niti sè zgodovino slovenskega naroda. Ti nauki privedo k odpadu od krščanstva, ki bi bil pogubniši kakor povrat k staremu poganstvu. Toda mi hočemo ostati katoliški tudi v prihodnje. Ta je volja naša, ta je volja našega ljudstva. Kot katoliški pa vemo, da je Božji Sin sezidal svojo cerkev na rimsko Skalo, s katero morajo katoliški narodi vedno ostati v živi zvezi: odpad od nje je odpad od cerkve, od katoliške vere, od krščanstva. To se ni morda nikdar očitneje pokazalo, kakor v našem veku. To so katoliški narodi tudi sprevideli, zato se pa vedno ože oklepajo rimske Stolice. Zato je pa tudi Previdnost Božja v naših časih z dogmatično definicijo rimske nezmotljivosti pred narodi poveljčala Petrovo Stolicu, da je v očitno znamenje vsem, ki iščejo resnice. Zatorej pa hočemo biti tudi mi – rimski katoliki. (...) Da, rimsko-katoliški hočemo ostati z milim nam narodom. To vedi cel svet! In ravno zato, ker hočemo temu narodu sveto služiti, mu bomo branili rimsko-katoliško vero, odločno, zavračaje vse napade na njo, naj pridejo od koderkoli. Naš list naj služi razodeti resnici, katere nezmotljiva učiteljica je rimska Stolica; ta beseda nas bo vodila. Ker je pa naravno spoznanje podlaga verskemu, tako da se vera omaje, kakor brž zavladajo v umstvovanju krivi nazori, bodi naš list odprt tudi razmotrivanju vsakeršnih znanstvenih, pred vsem pa filozofičnih vprašanj, ki se kakorkoli stikajo z vero. To je naš program. Komur vgaja, naj pristopi. (...) Sè zedinjenimi močmi, pod rimsko-katoliško zastavo, v bran resnici in pravici!« »Rimski katolik«, v: *RK* I (1888), str. 1–3.

na kratko pogledamo njegovo življenje.²⁵ Obenem je bil sošolec in stalni tekmeč dr. Antona Gregorčiča,²⁶ enega glavnih političnih idejnih vodij pri delitvi duhov na Goriškem, kasnejši nadškof Sedej pa je bil tri leta za njima.²⁷

Mahnič je bil rojen v Kobdilju, v župniji Štanjel, 14. septembra 1850 očetu Antonu in materi Jožefi, rojeni Jerič. Po njegovih besedah naj bi se družina v preteklosti priselila s Hrvaške, vendar o tem ni zgodovinskih pisnih podatkov. Glede nacionalnega vprašanja je Mahnič tako ali tako zagovarjal vernost pred nacionalnostjo. Kmalu po prihodu na Krk pa je začel sam svoj priimek pisati z mehkim č.²⁸

Leta 1863 je vpisal prvi letnik gimnazije v Gorici. Že v dijaških letih je izdajal literarni listič *Vrt*. Po odlično opravljeni maturi leta 1871 se je vpisal v goriško bogoslovje in bil 30. avgusta 1874 posvečen v duhovnika. Tako se začelja njegovo goriško obdobje, ki je bilo zaznamovano z vzgojo in izobraževanjem ter urednikovanjem in pisanjem, z javnimi polemikami in tudi nekaterimi posegi v politiko. Od leta 1881 je poučeval biblične vede v bogoslovju in pisal v

²⁵ Pomembne vloge škofa Mahniča v slovenski zgodovini ni potrebno posebej naglašati, saj jo povzemajo vse pomembne zgodovinske študije in biografski opisi nadškofa Mahniča (gl. literaturo). Praktično nemogoče je v celoti predstaviti tako pomembno osebnost, zato se osredotočamo samo na določene vidike. Mahniču je bila posebej posvečena XV. številka Časa, revije Leonove družbe, ki jo je Mahnič tudi ustanovil. V tej številki je med drugim povzeta avtorizirana Mahničeva bibliografija v štirih tematskih poglavjih *Iz Folium Perodicum, Iz Rimskega Katolika, Iz Hrvatske Straže, Razni spisi*, str. 273–295. Že samo to kaže na zelo plodovitega in neutrudnega pisatelja ter oblikovalca svojega časa. Urednik Srebrnič je v uvodu članka zapisal: »Težko nalogo bo tisti imel, ki bo hotel Mahniča vsestransko študirati. Mahničevo življenje je razdeljeno med Slovence in Hrvatce, pri obojih sega njegov nastop v globino vsega novejšega kulturnega razvoja, kateremu je on ustvaril nove smeri v luči jasno in določeno izraženega katoliškega načela. Prav mnogo specialnega študija bo potrebno, preden bo mogoča Mahničeva biografija. En predpogoj za ta študij je tudi pregled Mahničevih spisov. Pričujoči pregled podaja spise, kolikor jih je bilo mogoče pri sedanjih razmerah ugotoviti. Spisi, ki jih je Mahnič brez podpisa priobčeval – in teh je mnogo – se bodo pri drugi priliki objavili.«

²⁶ Anton Gregorčič (Vrsno, 2. 1. 1854–Štandrez, 7. 3. 1925) je bil duhovnik, politik in kulturni delavec. Po študiju v goriškem bogoslovju je bil 10. 1. 1875 posvečen v duhovnika. Nekaj mesecev je bil duhovni pomočnik na Barbanj, nato pa je odšel v Avguštinaj, kjer je 17. 1. 1879 promoviral za doktorja bogoslovja. Po vrnitvi v Gorico je v študijskem letu 1879–1880 opravil študijsko potovanje po Nemčiji in Švici, nato pa opravljal razne akademske službe v goriškem bogoslovju. Poleg pedagoškega dela in znanstvenega ustvarjanja (članke je objavljala predvsem v *Folium Goritiensis*), se je zanimal tudi za kulturni, gospodarski in politični razvoj goriške dežele, predvsem za slovensko šolstvo in sami Gorici. V politično življenje je stopil leta 1880, ko se je včlanil v društvo Sloga. Čez dve leti je prevzel upravo društva in uredništvo društvenega glasila *Soča*. Oktobra 1885 je na volitvah prišel v goriški deželni zbor. Decembra 1890 je bil izvoljen za predsednika Sloge, ko pa je bila 1907 ustanovljena SLS za Goriško, je bil njen prvi predsednik. Od 1891 je bil poslanec v državnem zboru, kjer je zastopal slovenski del goriških kmečkih občin, med drugim tudi Tolmin. Kot poslanec se je vneto potegoval za narodnostne, kulturne in gospodarske koristi goriških Slovencev, na Dunaju pa je zagovarjal tudi splošne slovenske narodne interese. Med vojno se je z deželnim zborom umaknil na Dunaj, kjer je skrbel za begunce. Po vojni se je 1919 vrnil v Gorico in po italijanski okupaciji še deloval kot deželni poslanec do ukinitev deželne avtonomije (1923). Boril se je za enakopravni položaj Slovencev, za uveljavljanje slovenskega uradovanja, za slovensko šolstvo v Gorici, bil je pobudnik prvega slovenskega vrtca v Gorici, dosegel je odprte 1. razreda zasebne slovenske dekliške ljudske šole, ustanovil je podružnico CM družbe v Gorici, bil njen prvi predsednik, odločno je sodeloval pri ustanovitvi prve slov. državne gimnazije v Gorici leta 1910. Leta 1917 je vstopil v Jugoslovanski klub in podpisal majniško deklaracijo. Za dvig narodne kulture je ustanovil Narodno tiskarno, Goriško matico in Narodno knjigarno. Pomembne so tudi njegove zasluge na gospodarsko-socialnem področju. Bil je med soustanovitelji Slov. bralnega in podpornega društva, ki ga je vodil od 1884 do 1901, ko so ga prevzeli narodnonapredni krogi z dr. Tumo na čelu. Sodeloval je tudi pri ustanovitvi prvega slov. denarnega zavoda Goriške ljudske posojilnice. Prim. F. Kralj, *Gregorčič Anton, v: PSBL*, zv. 1, str. 478–482.

²⁷ Prim. D. Klemenčič, *Kratek pregled Mahničevega življenja in dela, v: Mahničev simpozij v Rimu, Celje 1990*, str. 8.

²⁸ Prim. prav tam, str. 7–8.

Folium Periodicum, nadškofijsko glasilo, ki ga je od leta 1884 tudi urejal. Prav v tem času je posegel v osrednji slovenski prostor, predvsem s knjigo *Dvanajst večerov* s tremi *Dodatki* ter s članki, ki so izhajali v *Slovincu*. Leta 1888 je začel izdajati RK in bil njegov glavni sodelavec ter lastnik. Leto kasneje je prevzel še uredništvo *Soče*.²⁹ Vse to delo je bilo naporno, za kar navede nekaj razlogov: »1. Bilo mi je fizično in moralično nemogoče, vse stanovske dolžnosti opravljati pa poleg tega vrejevati in večinoma pisati še dva lista. 2. Odkar je visoko c. kr. učno ministerstvo prepovedalo srednješolcem prejemanje in branje *Rimskega katalika*, tudi jaz nisem mogel več ostati vodja zavoda, katerega gojenci obiskujejo gimnazij, koji stoji pod istim c. kr. učnim ministerstvom; kajti v istem smislu kakor pišem, tudi govorim, in če je mladini pohujšljivo moje pismo, mora isto tako pohujšljiva biti tudi moja beseda. (...) 3. Zapazil sem bil, da nekateri višjegimnazijski gojenci, Slovenci ne sprejemajo nekaterih mojih nauk s tisto vernostjo kot nekdanj. Po mojih naukih so namreč desetere zapovedi božje, mej temi posebno šesta, dana tudi pesnikom in leposlovcem, kakor so gg. Stritar, Levstik, Jurčič, Gregorčič itd. V tem smislu sem pisal, v tem smislu sem vedno tudi govoril v malem semenišču. A prav to ni vgajalo nekaterim mladeničem. Zakaj ne? No – kakor sem pozitivno zvedel – slišali so iz posvečenih duhovniških ust, da reči pretiravam, da sem ‚pregoreč‘, da sem glede načel ‚prenatančen‘ itd. Različen evangelij od mojega so gojenci slišali glede slov. leposlovja seveda tudi v šoli – pri slovenskem poduku. 4. Zdelo se mi je, da veje tudi z gimnazije sem veter nasproten, ne vem, ali bolj meni ali zavodu.«³⁰ Semenišče je zapustil konec julija 1895. Naslednje leto se je njegova goriška doba zaključila. Prenehal je z izdajanjem RK in bil imenovan za krškega škofa. Na Krku je bil kot škof zelo dejaven, najprej je preštudiral in se zavzel za glagoljško bogoslužje, sklical sinodo leta 1901, ustanovil je škofijsko tiskarno Kurytke, ki je bila osnova za široko publicistično dejavnost krškega škofa. Prizadeval si je za hrvaško-slovensko sodelovanje. V Istri, kjer so bile vse gimnazije nemške ali italijanske, je poleg hrvaške gimnazije, ki so si jo pridobili, predlagal konvikt, da bi tako bilo dovolj

²⁹ *Soča* je izhajala 44 let (od 31. marca 1871 do 29. januarja 1915), v različnih periodah: dvakrat mesečno, nato enkrat tedensko, od 1898 dvakrat in od 1907 trikrat na teden. Izdajatelj in prvi odgovorni urednik je bil Viktor Dolenc. Po uvedbi parlamentarnega življenja, čitalnic in dviga narodne zavesti, se začne tudi politično življenje med Slovenci na Goriškem. Leta 1869 so ustanovili prvo politično društvo *Soča* v Gorici. *Soča* je bil uradni časopis tega društva.

Ker se je nekaterim članom uredniškega odbora zdel časnik preveč liberalno usmerjen, so osnovali svoje glasilo *Glas* (1872–1875) in pozneje ustanovili še svoje društvo Gorica. Leta 1876 je prišlo do sprave, obe društvi sta se ponovno združili in ustanovili enotno društvo goriških Slovencev *Sloga* – takrat je *Soča* postala njihovo skupno politično glasilo. Njeno politiko je oblikoval dr. Anton Gregorčič, urednik pa je postal Andrej Gabršček. Ta dva sta ob ponovnem razcepu in koncu slogaštva ustanovila *Novo Sočo* (1889–1892), „stara“ *Soča* pa je prevzel Josip Tonkli, vendar je bila že ob koncu leta 1892 ponovno v rokah Andreja Gabrščka – tokrat kot izdajatelj in odgovornega urednika. Leta 1900 je *Soča* postala glasilo Narodno napredne stranke za Goriško. Izhajala je s priloga-mi *Primorec* (1893–1897), *Gospodarski list* (1887–1901) in *Kažipot* (1894–1911) vse do leta 1915, ko je moral Gabršček zapustiti Gorico. Prim: A. Troha Jejič, *Glasilo Soča na spletnem portalu dLib.si*, na: <http://www.kamra.si/Default.aspx?module=4&id=121> (pridobljeno 12. 3. 2015).

³⁰ *Odprto pismo*, v: RK VII (1895), platnice.

dijakov. Skratka, bil je zelo delaven in neumoren, kar se je končno poznalo tudi na njegovem zdravju. Po mirovni konferenci, na katero je tudi Mahnič poslal protestni memorandum odtujitvi jugslovanskega primorja, je tudi otok Krk pripadel Kraljevini Italiji. Mahnič je imel do Italijanov korekten odnos, vendar jim ni zaupal. Ko je želel na zdravljenje v Zagreb, mu najprej niso pustili, nato so mu celo dali ladjo, ki ga je namesto v Senj odpeljala v Ancono, od koder je odšel v izgnanstvo v Rim, kjer je bival v Frascatiju v veliki revščini in stalni molitvi od aprila 1919 do marca 1920, ko se je hudo bolan vrnil na Krk. Na zdravljenje v Zagreb je odšel 1. julija, vendar mu je za zdravljenje zmanjkalo denarja. Vrnil se je na Krk, da bi prodal nekaj vina in se vrnil na zdravljenje. V svojo hišo v Zagrebu ga je povabil nadškof Bauer, tam pa je 14. decembra 1920 mirno umrl.³¹

V oporoki je zapisal, da želi, da se mu na grob postavi preprost križ z napisom »Antonius, episcopus Veglensis«, da ne želi pogrebnih govorov in naj se ne piše njegova biografija, vendar teh želja njegovi prijatelji in učenci ne bodo mogli upoštevati, piše Petar Grgec.³²

Pokopan je bil na zagrebškem pokopališču Mirogoj, od koder so ga l. 1929 prenesli v cerkev sv. Frančiška Ksaverja v zagrebškem Ksaverju. 82 let po smrti, 23. novembra 2002, so truplo Božjega služabnika prenesli v njegovo stolnico na Krk.³³ V letu 2011 je kongregacija za svetnike dovolila postopek in pooblastila krškega škofa, da vodi in izvrši škofijski postopek za Mahničevo beatifikacijo. Krški škof Valter Župan (1998–2015) je zato 10. februarja 2013 podpisal odredbo za začetek škofijskega postopka ugotavljanja svetosti in življenja po krepostih Božjega služabnika Antona Mahniča. Na podlagi dekreta št. 904/2013, z dne 9. decembra 2013, krškega škofa Župana, se je postopek uradno tudi začel.³⁴

Za osvetlitev njegove osebnosti morda samo še nekaj malenkosti iz Mahničevega vsakdana, kakor jih je povzel njegov tajnik: »Ora et labora!« Tega se je držal škof Mahnič. Pozimi ali poleti je šel spat ob 22. uri, vstajal je redno ob 5. uri. Do 6. je meditiral in za tem maševal. Potem je bil še pri maši, ki jo je daroval kaplan ali kancler. Tej maši je želel prisostvovati. (...) Ob 8., 11. in 15. uri in pred sprehodom je šel v pisarno. Sam je odpiral službeno pošto, naročal, kako se naj rešijo važnejši spisi. Ves ostali čas je bil Mahnič ali v knjižnici ali v kapeli. Pred in po kosilu si je vzel čas za adoracijo, prav tako po sprehodu in po večerji. Ob koncu večera, po večernicah in skupni molitvi rožnega venca, je pregledal še dnevno časopisje. V obednici je bil običajno tiho, zato so bili tiho tudi njegovi sodelavci. Vedno je bil zatopljen v svoje misli, razmišljal je o kakšnem članku

³¹ Prim. Klemenčič, n. d., str. 14–15; A. Pilepič, *Iz Mahničevega života*, v: *Čas XV* (1921), str. 227, 233–237; P. Grgec, *Smrt prognanika*, v: *Čas XV* (1921), str. 259, kjer najdemo več tudi o Mahničevem memorandumu pariški konferenci.

³² Prim. P. Grgec, *Poslednji dan biskupa Mahniča*, v: *Čas XV* (1921), str. 263.

³³ Prim. S. Ilijčić, *Životopis sluga Božjega Antuna Mahniča*, v: *Mahničevo slovo: glasnik postulaturne sluga Božjega Antuna Mahniča* (ur. S. Ilijčić), Krk 2014, 5. Prim. Klemenčič, n. d., str. 15.

³⁴ Prim. S. Ilijčić, Saša, *Priprave za otvaranje postupka*. n. d., 6–7; S. Ilijčić, *Dekreti o otvaranju Postupka*, n. d., str. 17.

ali meditiral. Jedel je zelo malo. Njegova glavna hrana je bila juha in zelenjava. Mesa je vzel le malo ali sploh nič. Že iz otroštva pa je imel tudi slabe zobe. S sošolcem sta namreč lovila metulje lepidopterje in pri tem pregazila neko fur-lansko njivo. Gospodar je ves besen ujel Mahniča in ga z vso močjo udaril po zobeh. Od takrat naprej je težko grizel. Pri mizi ni prenašal opravljanja in obre-kovanja niti svojih najostrejših sovražnikov liberalcev in antiklerikalcev. V njih je namreč videl žrtve, ne toliko iz hudobije, ampak neznanja. Zato je večkrat ponavljal, da svetu ne manjka toliko vera, kolikor mu manjka logika. Vsak dan je šel na sprehod, pri tem se na vreme ni oziral. Zaradi svoje filozofije je bil re-alen optimist, v svojih načelih pa trd kot kamen. Sveto pismo je znal na pamet, bil je živa konkordanca, točnejša in bolj gotova od tiskane.³⁵

5.2 Nadškof Francišek Borgia Sedej

Nadškof Sedej je vodil škofijo precej dolgo (1906–1931), več časa kot njego-vi trije predhodniki skupaj, in tudi v obdobju, ki ga zajema *Kronika*, v kateri je večkrat omenjen. Kot bomo videli, je bil povezan tako s škofom Mahničem, kot tudi s kardinalom Missiem in škofom Jegličem, torej pomembnimi osebnosti tistega časa in je tako kot metropolit tudi sam stopil v vrsto najpomembnejših mož naše zgodovine.³⁶

Francišek B. Sedej se je rodil 10. oktobra 1854 Lovru in Mariji Bevk v Cerknem. Doma so imeli srednje premožno kmetijo. Oče je imel dva šolana brata, zaposlena v sodnih uradih v Tolminu in Ajdovščini. Mati je bila pred poroko kuharica pri bratu Janezu Bevku, vikarju na Libušnjem, kjer je bil za pastirja tudi Simon Gregorčič, poznejši pesnik in to je bil prvi stik med družinama. Prva dva razreda je Francišek opravil v domačem kraju, nato pa so ga na prigo-varjanje sorodnikov poslali na pripravo za gimnazijo v Gorico, na katero se je vpisal leta 1866. Sprejet je bil tudi v goriški konvikt in tako rešen gmotnih težav. V bogoslovju ga je sprejel nadškof Gollmayr, njegov predstojnik pa je bil Alojz Zorn, kasnejši Gollmayrov naslednik. 26. avgusta 1877 je bil v Gorici posvečen v mašnika. Najprej je bil eno leto kaplan v Cerknem in Šebreljah, potem ga je nadškof poslal študirat teologijo na Dunaj. Avguštimej je Sedeju vtisnil znači-len pečat tedanje srednjeevropske Cerkve: novosholastično teološko usmeritev, določeno legalistično gledanje na moralna in verska vprašanja, bolj racionalen kot izkustven pristop k transcendenci, smisel za hierarhičnost rimske Cerkve in pokorščino do papeža ter lojalnost do vsake postavne oblasti, predvsem do cesarja in monarhije.

³⁵ Prim. Pilepič, *Iz Mahničevega života*, str. 230–233.

³⁶ Življenjepis je povzet po T. Simčič, *Sedejeva življenjska pot*, v: *Sedejev simpozij v Rimu* (ur. E. Škulj), Celje 1988, 48–63 (dalje: *Sedejev simpozij*) in A. Sedej, *Sedej Francišek Borgia*, v: *PSBL*, zv. 3, str. 319–323, razen, če uporabljamo druge vire, ki jih posebej navajamo.

Na povabilo nadškofa Missie se je vrnil na goriško nadškofijo in prevzel več pomembnih funkcij Pastoralne usmeritve, delo nadškofije in poglede nadškofa Missie je spremljal od blizu, zadolžitve pa je ohranil tudi pod nadškofom Jordanom.³⁷ Kot Missiev drugi naslednik (posvečen l. 1906) je lahko uresničeval njegove smernice: obnovitev izhajanja uradnega škofijskega glasila *Folium ecclesiasticum*, potrebnost duhovnih vaj za duhovnike, obnovitev pastoralnih konferenc, skrb za semenišče in vzgojo duhovnikov, Marijine družbe in marijanske pobožnosti, sodalitete, pobožnosti do Srca Jezusovega in adoracije pred Najsvetejšim, poživitev cerkvene glasbe, brezpogojna pokorščina do sv. očeta itd.³⁸

Zagovarjal je prepričanje, da mora biti Cerkev nadnarodna in univerzalna, zato je tudi nasprotoval slovanskemu bogoslužju, Majniški deklaraciji in spomenici duhovnikov sv. očetu, predvsem pa političnim razprtijam, saj je pozival, da naj slovenski in furlanski katoličani nastopajo skupaj. Trudil se je za mir in spoštovanje med Slovenci, Furlani in Italijani. Vedno je bil zavzet Slovenec, le da je gledal slovensko prihodnost v perspektivi avstroslavizma, rešitvi v okviru habsburške monarhije, zato so ga fašisti zmerjali z »avstrijakantom«.

Med vojno je, sam begunec, tudi duhovnikom svetoval naj odidejo s svojimi župljani v begunstvo. Bil je pobudnik odborov za pomoč beguncem tako v Ljubljani, na Dunaju kot tudi v Italiji. Po vojni je svoje sile usmeril v duhovno, moralno in materialno obnovo od vojne prizadete škofije.

Po uveljavljanju fašizma se je zavedal, da ima Cerkev velik pomen pri ohranjanju materinščine. Upiral se je nastavitvi italijanskih duhovnikov na slovenske župnije. Ko so fašisti ukinili slovenščino na osnovnih šolah, je 1929 izdal pastirsko pismo, v katerem poudarja pomembnost materinščine pri verouku. V ta namen je ustanovil farne šole, v katerih so duhovniki lahko učili v slovenščini in so se otroci učili branja in pisanja v materinščini. Malo pred smrtjo leta 1931 je skupaj s škofoma A. Fogarjem in T. Pederzolljem izdal *Normae*, ki so urejale uporabo materinščine pri verouku in bogoslužju.

Sedej je bil brez dvoma izjemna osebnost. S svojo dejavnostjo je posegal dejansko na vsa področja življenja, poleg pastore tudi na področje cerkvene glasbe, umetnosti, duhovnosti, pisateljavanja, tiska; bil je torej velik človek, ki je v svojem času močno zaznamoval vsa področja življenja.

»Po 24 letnem škofovanju je nadškof Sedej zaprosil sv. očeta, da bi bil razrešen težke in odgovorne službe. To mu je bilo naklonjeno dne 2. nov. 1931. Sv. stolica je tedaj imenovala msgr. Ivana Sirottija, bivšega ravnatelja semenišča v Kopru, za apostolskega administratorja goriške nadškofije. Malo dni pozneje,

³⁷ Prim. A. Sedej, *Missia in Sedej*, v: *Missiev simpozij*, str. 170. Sedej je bil kanonik, nadzornik verouka v slovenskih javnih in zasebnih šolah mesta Gorice, cerkveni zastopnik v goriškem deželnem šolskem svetu, prosinodalni izpraševalec, član škofijskega sodišča in škofijski ekonom.

³⁸ Prim. FE, 1901, str. 55, 69; 1906, 1, 28.

dne 28. nov. 1931, je knezoškof Sedej zatisnil svoje trudne oči in ob njegovem truplu, zagrnjenem v nadškofovske paramente in izpostavljenim tri dni v nadškofijski kapeli sv. Križa, se je naše ljudstvo zavedlo, da je izgubilo očeta in zaščitnika ter je v nemi žalosti jokalo kot v predslutnji težkih dni. Dne 3. dec. 1931 so se izvršile žalne pogrebne slovesnosti: videmski nadškof msgr. Nogara je imel črno pontifikalno sv. mašo, žalni govor je imel kanonik teolog msgr. Ivan Kren.³⁹ Nato se je razvil nepregleden pogrebni sprevod, v katerem so jokajoči verniki spremljali svojega nadpastirja na Sv. Goro, kjer sedaj počiva ob strani kard. Missie.⁴⁰

5.3 Duhovnik in pesnik Simon Gregorčič

»Goriški slavček« Simon Gregorčič je omenjen tudi v *Kroniki*, saj je bil »sin soške doline«, obenem pa na kulturno-leposlovnem področju večkrat kamen spotike, vsaj v odnosu z Mahničem.⁴¹

Njegov rod je na Tolminskem izpričan že dolga stoletja. Očetu Jerneju (1823–1905) in materi Katarini, r. Gabršček (1816–1891), se je Simon rodil 15. oktobra 1844 na Vrsnem, umrl pa je v Gorici, 24. novembra 1906. Pokopan je pri sv. Lovrencu pod Libušnjem. Rod je bil močan, družine z veliko otroki, po značaju so bili preprosti hribovski ljudje, iskreni in pobožni. Družine so se preživljale s trdim delom na majhnih posestvih, vendar so si zaradi skromnosti, delavnosti in varčnosti znale pridelati vsakdanji kruh.

Najprej ga je poučeval domači kaplan in katehet Janez Bevk. Jeseni 1852 je prišel na goriško normalko, naredil tri razrede in se vpisal na gimnazijo, ki jo je obiskoval do leta 1864. Tudi kot bogoslovec je bil odličen študent. Kolebal je med študijem bogoslovja in klasičnih jezikov. Kljub žrtvam se je odločil za prvo možnost. Posvečen je bil 20. oktobra 1867. Poleg klasičnih jezikov grščine in latinščine in tečajev hebrejščine, kar mu je kasneje služilo za prevajanje svetopisemskega besedila, je študiral še slovanske jezike (srbohrvaščino, češčino), italijanščino in furlanščino ter uradno nemščino.

Septembra 1868 je dobil dekret za prvo kaplansko mesto v Kobaridu. Njegov predstojnik, župnik in dekan je bil Andrej Jakše, moder, dober in skrben duhovni voditelj, saj ga je spoštoval in razumel ter prvi v njem odkril resničnega pesnika. Zaslovel je tudi kot dober pridigar, kasneje pa je deloval še na prosvetnem področju. Začel je učiti verouk in leta 1871 s prijateljem Nacetom Gruntarjem v Kobaridu ustanovil prvo čitalnico. Postajal je duša čitalnice in leto

³⁹ Ivan (Janez Krstnik) Kren (Trst, 15. 6. 1871–Trst, 31. 3. 1944). V duhovnika je bil posvečen 15. 7. 1894. Na nadškofiji je opravljal več služb in bil kanonik, prelat in prosinodalni izpraševalec. V *Statusu* iz leta 1942, str. 117 je njegovo ime zapisano v italijanščini »Giovanni Battista«.

⁴⁰ Klinec, *Zgodovina goriške nadškofije*, str. 50.

⁴¹ Vsebinska je povzeta po: M. Breclji, *Gregorčič Simon*, v: *PSBL*, zv. 1, str. 482–492.

kasneje se mu je pri tem delu pridružila še nova kobariška učiteljica Dragojila Milekova, s katero sta stkala pristne, iskrene prijateljske vezi.

Že leto kasneje je bil prestavljen za kaplana v Rihemberk (Branik), kjer pa ni bilo tako živahnega stika z domačini in tudi ne tako bogatega kulturnega življenja. Obenem se z leti tudi z župnikom Brezavščkom⁴² nista najbolj razumela, saj sta si bila karakterni zelo različna.

Leta 1876 je prvič resno zbolel in celo razmišljal, da bi pustil kaplansko službo in šel študirat klasično filologijo na Dunaj, kjer je študij tudi vpisal, vendar je uspel narediti le tri semestre. Iz ordinariata so mu končno dovolili začasno upokožitev, zato se je leta 1881 poslovil iz Rihemberka. Želel je biti nastanjen na Gradišču pri Prvačini. Brez dekreta se je odpravil tja, saj so farani sami prišli ponj. Že konec leta 1882 se je ogrel za nakup kosa Tominčevega posestva, kjer je začel kmetovati. Tako je bil vikar Gradišča brez dekreta in kmet. Leta 1885 si je začel zidati svojo hišo, dve leti kasneje pa dal odpoved vikarski službi zaradi nerednega plačevanja bere. Tako se je preselil v svojo hišo. Zaradi raznih težav (s tiskom knjig, nadškofija mu je ukazala, da mora imeti vrata cerkve med mašo zaprta, slabo sprejete druge poezije) je imel leta 1889 drugič resne težave s srcem. Zato je leta 1901 počasi začel odprodajati svojo posest in se je leta 1903 naselil v Gorici, kjer je v Šolskem domu živel do smrti.

Novica o smrti je odjeknila po vsem slovanskem svetu. Od njega so se poslavljali v vseh večjih vaseh in krajih (Solkan, Kanal, Volče) in ga spremljali do Kobarida, kjer je v cerkvi truplo ostalo čez noč. Naslednje jutro se je po molitvah sprevod odpravil k sv. Lovrencu, kjer so ga pokopali za cerkvijo.

Prvi pesniški tekst, ki ga poznamo, je *Pozdrav Tolmincem*. Tega je sam bral na nastopu leta 1863 v tolminski čitalnici. Prve zbrane *Poezije* so izšle aprila 1882. Slovenska javnost jih je sprejela z navdušenjem. Še posebej se je nad njimi navduševal ljubljanski škof dr. Janez Zlatoust Pogačar. Verjetno je prav njegova podpora podžgala nasprotovanje konservativnega tabora proti Gregorčiču.⁴³ Nov val nasprotovanj se je dvignil leta 1888 ob izdaji drugega zvezka *Poezije II*. Tokrat je svoj glas povzdignil tudi dr. Anton Mahnič, ki je sicer v RK I (1888), zv. 1, str. 79, Gregorčiča pohvalil, predvsem njegovi pesmi *Prstan* in *Soča*. Do njegovih načelnih in motivnih zablod pa se je Mahnič opredelil v *Dodatku k Dvanajstim večerom*, kjer je predvsem kritiziral Človeka nikar! kot panteistični fatalizem in pripomnil, da dišita *Ujetega ptiča petje* in *V celici* močno po panteističnem duhu.⁴⁴

⁴² Ivan Brezavšček (Levpa, 7. 5. 1879–Trst, 1960).

⁴³ Prim. M. Ambrožič, *Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar: njegova verska, kulturna in politična vloga za zgodovino Slovencev*, v: *AES* 25 (2003), str. 195–197.

⁴⁴ Prim. I. Pregelj, *Mahnič in slovensko slovstvo*, v: *Čas* XV (1921), str. 183. D. Strižbrnj, *Simon Gregorčič: Pota in cilji*, Bilje 2006, str. 14, na začetku navaja Gregorčičev življenjepis, ki ga je spisal Anton Medved, v katerem pripomni: »Dr. Anton Mahnič, profesor bogoslovja v Gorici, je sicer priznal Gregorčiču velik pesniški dar, toda nekatere njegove pesmi prvega in drugega zvezka je obsojal

Morda konflikt z Gregorčičem Mahnič najbolje predstavi sam v RK, v članku *Dodatek k petdesetletnici pesnika Gregorčiča*: »Dne 14. meseca oktobra je izišel 28. snopič *Slovenske knjižnice*, katero izdaja v Gorici g. Andr. Gabršček. Vže vsebina tega snopiča je morala izobraženega Slovenca mikati, da bi segel po njem: *Petdesetletnica rojstva Simona Gregorčiča*!. Tudi naše ime je v slovstveno zgodovino pesnika Gregorčiča vpleteno; naravno tedaj, da so se nam ob tej knjižici obudili stari spomini. Da bi bili mi pesnika Gregorčiča nevsmiljeno raztrgali ter obsodili na dno pekla – to ne more trditi le zaslepljena strast. Pač pa smo prednosti Gregorčičeve muze osvetlili kakor nihče drug pred nami; le to se nam je vstelo v neodpustljiv greh, da nam niso ugajale nekatere pesmi. Predrznili smo se imeti svoje prepričanje. Radovedno smo segli po 28. snopiču *Slovenske knjižnice*. Pa kako smo se zavzeli, ko smo tukaj našli izbrane večinoma ravno take pesmi, katere smo ali izrečno grajali ali katerih misel sploh se ne zлага z načeli, ki jih v pismu in z besedo zagovarjamo. (...) Pa mi ne zamerimo ta pot pesniku samemu, mariveč izdajatelju, kateri je pač preočitno pokazal namen svoje izbirke. Petdesetletnica pesnikova bi imela le služiti političnemu strankarstvu na Goriškem. Ž njo se je namerjalo oživiti spomin na našo kritiko Gregorčičevih poezij pa kar je ž njo v zvezi ter s tem zopet duhove nadražiti na nas, ki se nočemo pokoriti političnemu diktatorstvu ‚Sočiné‘ stranke. (...) Sicer je pa najhuji strup skrit – v repu. Tu govori telegram s Štajerskega mej drugim, da pesnik nosi trnjavo krono narodnega mučeništva, in v dan njegove slavnosti ‚ne bode pod njegovo streho farizejev in štreberjev‘. Ako bi se hotelo pesnikovo mučeništvo vzeti morebiti tako, da je kaj trpel od cerkvene oblasti, kakor se je raznašalo po svetu in se še raznaša, bi morali mi odločno protestovati proti takemu obrekovanju, akoravno stvar neposredno ne zadeva nas. (...) Toda svet vedi, da Gregorčič ni niti od katerega ordinarijata niti od bratov duhovnov ničesar trpel. Če je kaj trpel, je trpel edino le od naše kritike.«⁴⁵

6 PREDHODNE OBJAVE

Razen pretipkanih štirih zvezkov *Kronika* v celoti nikdar ni bila izdana ali objavljena v kakšnem delu. Tudi tako velik obseg, kot je objavljen v tem delu, še ni bil objavljen. Določene manjše odseke so uporabili v raznih drugih publikacijah. Nekaj so je objavili v Župnijskem glasilu, predvsem pa je ta vir uporabljal Silvester Gaberšček v knjigi *Župnija Marijinega vnebovzvetja Tolmin*.⁴⁶ V njej se

z naravnega, verskega in tudi zgolj estetskega stališča in potegnil za sabo večino slovenskega duhovništva. Ta mahničeva obsodba je bila za Gregorčiča najhuji udarec, ki ga do smrti ni mogel popolnoma preboleti.«

⁴⁵ Gregorčič je Mahniča spodbodel s pesmijo *Prijateljem*, ki je bila objavljena v omenjeni knjižici. »Zahrula name je, nevihta s Krasa! / Kako morilen, groben dih je njen! / Uboge cvetke mojega Parmasa / Vije, drobi in klesti bič leden; / Oropal jih vihar je vsega krasa, / Na nje natrosil gosto prah strupen, / Na vso to kvar pa še dolži vrtnarja, / Češ: ‚cvet otrovan narodu podarja?« RK VII (1895), n. d., str. 129–131.

⁴⁶ S. Gaberšček, *Župnija Marijinega vnebovzvetja Tolmin*, za aktualno obdobje predvsem str. 33–35, 39–45. O tem obdobju so pisali v

je tudi dotaknil napada na kaplana Kodermaca, ki ga omenja *Kronika*, in protesta župnika in dekana Rojca zaradi pritiska Italijanov. V celoti pa je izpustil zaplete ob aneksijski slovesnosti, ki jih *Kronika* na široko predstavi, kar je razumljivo, saj je v knjigi zelo sumarično in poljudno povzel vso zgodovino in predstavil pomembne dogodke, osebe, zgodovinsko-umetniško bogastvo tolminske župnije in župnijske cerkve, ni pa se spuščal v znanstveno razpravo *Kronike*, kar je razumljivo glede na vsebino pričujoče knjige. Takratni župnik Dominik Brus je v uvodu povzel: »Že kar nekaj let je preteklo, ko sva se z g. Silvestrom Gabrščkom pogovarjala, da bi bilo dobro zbrati v eno knjigo mnoge podatke in zapise, ki so raztreseni vsepovsod (...) Tako se je tudi Silvester lotil dela z vso vnemo. Kar nekaj let je trajalo. Veliko stvari je bilo zapisanih in raztresenih po raznih publikacijah. Marsikaj pa je bilo potrebno na novo pregledati in preveriti resničnost podatkov. Prav gotovo to ni bilo lahko delo (...) V knjigi, ki je pred vami, boste lahko našli veliko podatkov, ki do sedaj niti niso bili objavljeni. Knjiga nas popelje iz starih časov do danes.«⁴⁷

7 ORIGINALNI ZAPISI

Originalna *Kronika* je pisana na roko. Sestavlja jo več različnih zvezkov. Seznam arhiva deli *Kronike* v tri področja: a) *Liber memorabilium parochiae et decanatus Tulmini*.⁴⁸ To so prepisi raznih aktov in dokumentov, ki se nanašajo na Tolminsko od 11. do 19. stol. in jih je sestavil ob koncu 19. stol. župnik in dekan v Tolminu, Josip Kragelj; b) *Kronika 1881–1883*, ki jo je tudi sestavil Kragelj; c) *Tolminski dušni pastirji – prispevki za farno Kroniko*, ki jih je napisala Terezija Leben v novejšem času, zajemajo pa čas od leta 1871 dalje.⁴⁹ Za drugo polovico 19. in prvo tretjino 20. stol. obstajajo štirje zvezki *Kronike*. Zvezki so različnih dimenzij in na hrbtu nimajo nobenih zaznamkov ali naslovov.

Za obdobje prve svetovne vojne sta aktualna zvezka III in IV. Zvezek III je vezan v trde platnice, sivo zelene barve v plastificirani imitaciji tkanine, velikosti 29,4 x 20,6 cm. Na sredini je bela nalepka z na roko napisanim naslovom *Kronika III*. Notranji listi so črtasti, velikosti 28,7 x 19,4 cm. Strani so označene

Glasilo župnije Tolmin, letnik XI, št. 2, 3 in letnik XII, št. 1, 3 o dekanu Kraglju in Rojcu, vsebina je povzeta tudi po pričujoči *Kroniki*.

⁴⁷ Gaberšček, n. d., str. 6.

⁴⁸ *Spominska knjiga župnije in dekanije Tolmin*.

⁴⁹ ŽA, Index... Zadnji zapisi so za leto 1959. Njen priimek je sicer v matičnih knjigah zapisan Leben. Glede na zadnji zapis smo v matičnih knjigah našli Terezijo Leben, Poljubinj 15, hči Andreja in Marije r. Špohar. Rojena je bila 6. 9. 1875 v Tolminu h. št. 91 in isti dan tudi krščena. Krstil jo je prvi kaplan Andrej Skrt. Botra sta bila Jože Leben in Maria Podbersič. V krstni knjigi je kraj zabeležen kot Poljubinj 91, čeprav je v vseh drugih knjigah zabeležen kraj rojstva Tolmin. Kasneje je bivala v Poljubinju 15, tako je zavedena tudi v Status animarum IV. Hišno ime je bilo Klostjer – Pikč. Opravila je tudi velikonočno dolžnost. Opomba pa kaže na to, da gre za pravo osebo: »služila pri tpreč. msgr. J. Kraglju T[olmin?].« Umrta je 25. 10. 1962 v Tolminu. Prejela je vse zakramente. Naslednji dan jo je pokopal kaplan Venceslav Črnigoj. Prim. ŽA, *krstna knjiga* (1868–1882); *mrliška knjiga* (1936–1974). Zanimivo, da podatkov o birmi ni mogoče najti, saj so zadnji podatki za l. 1879, ko je bila Terezija premlada za birmo in nato šele za l. 1886, kjer pa je v seznamu ni mogoče najti. Prim. ŽA, *birmanska knjiga* (1819–1879); (1886–1899).

od 1 do 198. Zadnjih osem strani je praznih. Na prvi strani je opomba: »I. Dodatek h *Kroniki II. tolminske župnije 1877–1894*. Prva in druga tolminska *Kronika*, ki jo je napisal župnik-dekan Jožef Kragelj, ima le malo o življenju in delovanju 37 letnega tolminskega dušnega pastirja J. Kragla. Potrebna je bila dopolnitev. Župnik Anton Štrancar je zaprosil za pomoč upok. duh. Alojzija Kodermac, zelo veččega v pisanju kronik. Nudil mu je potrebno dokumentacijo, dal navodila, dopolnjeval, kritiziral in ob enem dobro honoriral delo. Tako so nastali trije dodatki k I in II. Kragljevi *Kroniki*. V tej III *Kroniki tolminske župnije* še marsikaj manjka. Morda se bo še kdo posvetil temu delu. Anton Štrancar žpk.«⁵⁰ Opomba nima datuma. Podobno Štrancar zapiše tudi v svojih *Spominih I.*, takoj na začetku: »Zadnjo kroniko o tolminski župniji je napisal č. g. kanonik Jožef Kragl, žup. dekan tolminski. Nasledniki: kanonik, dekan Ivan Rojc, monsg. dekan Jožef Vodopivec niso[sta?] pisali[a?] kronike. Zelo primerno se mi je zdelo, da bi vsaj v glavnih potezah povzeli o tem dolgem razdobju: zadnja leta dekana Kraglja, doba dekana Rojca in Vodopivca ter moja leta. Tako je nastal III. – IV. – V. zvezek tolminske *Kronike*. Na razpolago so še *Oznanilne knjige* in nekaj dokumentov. Sam tega dela ne bi zmožel. Obrnil sem se na g. Alojzija Kodermaca, župnika v Kožlani v Brdih. Bil je 44 let župnik v Volčah, 4 leta kaplan v Tolminu. Napisal je že volčansko žup. *Kroniko*, osebno je poznal dekana Kraglja, Rojca in Vodopivca. Gospod Kodermac je razgledan človek, rad pomaga ter večč v pisanju *Kronik*. Moji prošnji za pomoč pri pisanju tolminske *Kronike* se je rad odzval. Zbral sem mu potrebne knjige in dokumente ter mu peljal v Kožlano. Neumorno je gospod delal pol leta in maja leta 1971 je bilo delo pri koncu in sicer: dodatek h *Kroniki* Kraglja, *Kronika* iz časa Rojca, *Kronika* iz časa Vodopivca. S tem se je g. Kodermac spet skazal prijatelja in dobrotnika, kljub 79. letom starosti.«

Za nas so zanimive strani od 156 do 190, ki poročajo o letih 1914 in delno 1915. V letu 1914 je dodano še Šolsko poročilo o malem semenišču v Gorici za šol. l. 1913/14. V letu 1915 pa so dodani sezname kaplanov in župnikov v Tolminu, duhovnikov, ki so izšli iz župnije Tolmin, poročilo o cerkveni hiši, kjer je opomba 1911, kot bi le-to spadalo v to leto, čeprav v letu 1911 ni o tem zapisu nobenih besedil ali opomb. Na koncu sta v letu 1915 dodana še seznama učiteljev na tolminski šoli in okrajnih šolskih nadzornikov. S tema seznamoma se *Kronika III* zaključí.

Zvezek IV je vezan v trde kartonaste platnice. Spredaj je polepljen s štirimi slikami. Na vrhu je slika Tolmina z župnijsko cerkvijo, ki je prepleljena čez drugo fotografijo, njene vsebine ni moč razbrati. Pod njo sta dve sliki: levo je slika kamnitega tabernaklja glavnega oltarja župnijske cerkve, ki ima pred ta-

⁵⁰ ŽA, *Kronika III.*, str. 1.

bernakljem tablo z napisom »evharistični shod v Tolminu–7.–8. IX. 24«. Desno od te slike je spomenik žrtvam prve svetovne vojne, vdolan na fasado župnijske cerkve. Te fotografije so prilepljene na podlago, ki se vidi na spodnji tretjini platnice. V desnem spodnjem kotu sta na tej beli podlagi narisana dva ptička na veji, levo pod sliko tabernaklja pa je s svinčnikom dodan naslov *Kronika IV*. Zvezek ima mere 33,9 x 21 cm in obsega strani od 1 do 148. Zadnja stran je prazna. Strani niso označene na sredini na vrhu, ampak na vrhu ob zunanjih robovih. Za nas so aktualne strani od 1 do 74 in nekaj drugih strani iz leta 1928, ki poročajo o smrti in pogrebu msgr. Rojca. Na platnicah znotraj je tako kot pri zvezku III opomba: »*IV Kronika*. Mons. Ivan Rojec ni pisal kronike o svojem delovanju v tolminski župniji, kjer je preživel 14 let. Najbližji mu je vedno bil, kot tolminski kaplan in nato kot volčanski župnik g. Alojz Kodermac. Anton Štrancar, tolminski župnik je prosil g. A. Kodermaca za pomoč pri oskrbi te četrte *tolminske Kronike*. Prav tedaj je g. Al. Kodermac upok. duh. v Kožlani pisal svoje spomine – tolminski župnik mu je preskrbel vse potrebne dokumente, pomagal pri sestavljanju, dopolnjeval in na koncu iz svojega honoriral celo. Tako je nastala ta *IV tolminska Kronika*. Mons. I. Rojec je bil veliki mož in goreč dušni pastir – vreden je našega spomina. Anton Štrancar.«⁵¹ Opomba je tudi tukaj brez datuma.

Zvezek ima med vsemi največ dodatkov, kar pove že naslovnica. Ob robovih je s črto ločen prostor, kjer so dodane vsebinske opombe in razdelki, za lažje iskanje po vsebini. Dodano pa je tudi veliko drugega gradiva: podobica župnika Rojca ob prihodu v Tolmin, njegova slika in osmrtnica ter nekaj pisnih dokumentov, npr. *Zapisnik posveta k pripravi za evharist. shod dne 30. VII. 24.*

8 TIPKARSKI PREPIS

Kronika je tipkana na različno tanek papir, samo enostransko, na desni strani. Na sredini na vrhu so označene strani. Razdeljena je na 6 zvezkov: I., II., III., IV, IVa in V. Vsak zvezek je vezan v trde platnice, oblečene v bordo rdečo tkanino. Zunanje mere vseh zvezkov so enake: 29,4 x 21,4 cm, notranji papir pa ima mere 28,7 x 20,8 cm. Na gornji polovici platnic je vdolben pozlačen naslov, ki ima zaporedno številko in letnice za obdobje, ki ga obsega. Naslov z enako vsebino je tudi na hrbtišču posameznih zvezkov. Poleg izvoda *Kronik* v arhivu, hranijo v župnijski knjižnici v Tolminu še dva identična tipkopisa. Očitno je Oblesčakova naenkrat tipkala tri kopije, kar je bila modra poteza tudi zaradi ohranjanja in varovanja tega vira. Oblesčakova je svoje poklicne sposobnosti očitno uporabila tudi v dobro župnije.

⁵¹ ŽA, *Kronika IV*, brez oznake strani.

V našem primeru sta aktualna zvezka III in IV: *KRONIKA III 1877–1915* in *KRONIKA IV 1915–1923*. Zvezek III vsebuje 97 strani, za nas so zanimive tiste od 78 do 95 in še dve strani pisma o oglejski baziliki, ki nista označeni, kar skupaj znaša 20 strani. V zvezku IV, ki vsebuje 132 strani, so za nas zanimive strani od 1, ki ni označena, do 54. Papir v tem zvezku ima nekoliko večjo gostoto.

9 RAZLIKE IN POSEBNOSTI

Obleščakova se je zelo potrudila. Kljub vsemu se pojavi nekaj razlik in posebnosti v pretipkanem besedilu, predvsem pri imenih in posebnih znakih, npr. na str. 159: v originalu priimek »Kragl« je v pretipkanem besedilu »Kragelj«, ali pa je narejena okrajšava monsg., ki je v originalnem besedilu izpisana. Tudi druga imena včasih izpiše s celo besedo, pa je v originalu okrajšano, npr. na str. 41 Anton, ali izpusti inicialko imena »V.« in dopiše le priimek »Bele«, kot je tudi v originalu. Podobno večkrat tudi izpiše celo besedo, ko original uporablja krajšavo, npr.: prih. – prihodnja konferenca. Tudi priimek »Makuz« vedno piše z »z«, čeprav je v originalu pisan s »c« (npr. str. 180). Na str. 171 je namesto znaka za paragraf (§) uporabljena okrajšava »parag.«. Včasih namesto vejice v originalu zapiše pomišljaj, npr. na strani 22: »Tudi oni nabirajo blago, celo konje – prave oblasti ni.«

Razlike so torej predvsem pri okrajšavah, izpisih imen in priimkov ter nadomeščanju vejic s pomišljaji, zato vsebinsko ustreza izvirniku.

Tudi besedila ne manjka veliko. Sem ter tja se zgodi, npr. na str. 91, ko govori, da bo »gospod dekan sam pobiral listke, da bo ob tem spoznal farane.«, da je »bo« v prepisu izpuščen. Včasih se je zgodilo, da je pretipkovalka izpustila letnico, npr. str. 187, kjer manjka letnica imenovanja učitelja Rudolfa Jelinčiča.

Pri datumih so v pretipkanem besedilu običajno izpisani celi meseci, čeprav so v izvirniku različne oblike datumov: s številkami (arabske, rimske) in okrajšavami za mesece. Teh razlik nismo poenotili, ampak se držimo originalnega zapisa.

Ravno tako datumi: prepisani so celi meseci ali pa l. prepisano leto. Sami se držimo izvirnika. Na nekaj straneh je verjetno pri datumu avtomatično dodala »dne oz.«, npr. str. 36: »Posebno je bil še poudarek, da se to izvrši gotovo do določenega dne oz. roka.«

Spremenila je tudi glagol v »pridite« na str. 46. Originalni zapis ima: »Mirno, odločno in moško pojdite na volišče!«

V vseh primerih smo se držali originala. Navedene strani glede sprememb so iz pretipkanega besedila.

Med besedilom se včasih najdejo tudi razne napake, ko manjka kakšna črka, vejica, ali pa je kakšen kraj pisan različno. V teh primerih je v oglatih okle-

pajih dodana vejica ali prava črka z vprašajem. Če pa gre za večjo spremembo, npr. krajevnega imena, smo razlago dodali v opombo.

Pri biografskih opombah smo skušali dodati čim več podatkov. Pri nekaterih osebah so že v originalu dodani določeni biografski podatki, zato teh oseb nismo dodajali v opombe. Literatura za biografske opombe je natančno navedena med besedilom in v seznamu virov in literature.

10 GLAVNE OSEBNOSTI KRONIKE

Župnik in dekan Rojec sam ni pisal *Kronike*, ravno tako je ni pisal njegov naslednik, župnik in dekan Josip Vodopivec. Na pobudo župnika Štrancarja je to naredil upokojeni župnik Alojzij Kodermac. Prav zaradi teh glavnih osebnosti tega zgodovinskega zapisa bomo posebej predstavili župnika in dekana Ivana Rojca, njegovega kaplana Alojzija Kodermaca, župnika Antona Štrancarja in tipkarico Ljudmilo Oblesčak. Biografija vseh ostalih oseb bo natančneje podana v sprotnih opombah. Veliko gradiva o omenjenih osebnostih je shranjenega v ŽA Tolmin.⁵²

Poleg tega moramo omeniti tudi zvezek *Tolminski dušni pastirji od leta 1870 dalje*. Zvezek ima na platnicah ob naslovu v oklepaju dodano (prispevki za farno Kroniko). Na vrhu je avtorica, ki ima čez prvotno ime Terezija napisano ime Neža Leban. Zvezek ima nekaj zanimivih slik in tudi podatkov, ki dopolnjujejo *Kroniko*. Obsega 127 popisanih strani. Za naše obdobje so najpomembnejše strani od 61 do 82. Označene so na vrhu, ob zunanjih robovih. Obsegajo obdobje od 1914 do 1920. Po tem času vsebina preskoči na leto Rojčeve smrti 1928. Slovnico je besedilo zelo pomanjkljivo, saj večkrat manjkajo pike, velike začetnice in vejice. Kjer smo dodali pike, smo jih postavili v oglat oklepaj [..]. Vejic in velikih začetnic nismo posebej postavljali v oglate oklepaje, ker bi bilo besedilo zaradi tega težko berljivo. Razne črke, ki so pri pisanju v besedah izpadle, ali napačni skloni so dodani v oglatih oklepajih med besedo ali na koncu stavka. Zvezek je malo večji kot A5 format, meri 16,8 x 20,3 cm. Besedilo je pisano s črnilom v modri barvi.

10.1 Avtor originalne *Kronike*, kaplan Alojzij Kodermac

O kaplanu Alojzu Kodermacu v ŽA Tolmin hranijo pretipkan rokopis njegove avtobiografije, vendar je to le prvi del Življenjepisa, ki ima podnaslov

⁵² Predvsem je to mapa »Plebanusi+čedermaci« in fascikel Alojzij Kodermac. Župnik Anton Štrancar je v *Kroniki V*, na notranji strani platnic, dodal opombo: »Mons. Jožef Vodopivec ni pisal kronike. Veliko zanimivih stvari se je dogajalo v letih 1928–1952. Morda ni bilo niti primerno in previdno pisati v letih fašističnega nasilja in kasneje. Vse bi lahko postalo povod tožbe in obtožbe, duhovniki so bili vseskozi med kladivom in nakovalom. Da bi se le nekaj zapisalo, je župnik Anton Štrancar zaprosil g. Al. Kodermaca, bivšega volčanskega župnika, upok. duh. v Kožbani, da napiše to V. tolminsko kroniko. Župnijske dokumentacije ni bilo veliko. Zato je ta *Kronika* bolj splošnega in manj župnijskega značaja. Župnik Anton Štrancar si je želel to *Kroniko* dopolniti, marsikaj dodati, da bi se slišal obojni plat zvona, a žal, ni bilo časa. Tudi sam je marsikaj doživel v času štiriletnega kaplanovanja pod mons. J. Vodopivcem. Morda se bo kdo drugi na to spomnil. Anton Štrancar, žpk.« ŽA, *Kronika V*, začetek, brez oznake strani.

Otroška doba. Obstajata pa tudi dva snopiča fotokopirane, neobjavljene Kodermacove avtobiografije, in sicer od 1921 do 1940 in od 1962 do 1977. Žal manjka vmesni del, ki bi bil za preučevanje še kako zanimiv. Vsi ti deli njegovih *Spo-minov* nam bodo služili za njegovo predstavitev. Ti avtobiografski zapisi bi sicer zaradi obsežnosti potrebovali svojo študijo. Besedo damo kar Kodermacu: »Sem Lojze Kodrmac, rojen 3. februarja 1892, v Hruševlju pri Grobljanovih. Moj oče Miha se je poročil s Karolino Šturm na Groblje, hišno številko 56, vasi Hruševlje. (...) Jaz sem četrti otrok, pred menoj so Rebina, Julija in Fabijan Andrej. (...) Ko sem se rodil, je mama določila, da me bodo dali v šole, da postanem duhovnik. To je večkrat pravila. Fabijan kot najstarejši fant bi postal gospodar na domu. Revček je umrl, a mama o meni ni spremenila svojega načrta in zdi se mi, da tudi oče ne.«⁵³

Na kolonji je bil oče Miha zelo podjeten. Poleg raznih živali, ki so jih redili tudi za prodajo (ovce, purani), je oče prekupčeval tudi z voli, lesom, kupoval zemljo, na kateri je zasajal češnje, v gozdu cepil kostanje in jih prodajal, doma pa je imel tudi gostilno in trafiko.⁵⁴

V letu 1901 so se kolonije osvobodili in postali samostojni. Pred tem so morali kot koloni za določeno posest (vinograd, gozd), ki je bila v lasti večjih kmetij ali posestev oddajati lastniku določen del pridelka. Preselili so se v Britof. 15. septembra 1904 je oče Miha odpeljal sina Lojzeta v Gorico, kjer je naredil sprejemni izpit za pripravnico in vstopil v Alojzijevišče. Prvi letnik je izdelal z odliko. »Lepo je postalo naše dijaško življenje. Zgodaj smo vstajali, bili vsaki dan pri sv. maši, lepo molili in peli, po vrsti stregli pri sv. maši. Lepe so bile naše igre, posebno balincanje, še lepši sprehodi. Šola nas je močno skrbela. Predmete sem težje obvladal, kakor v pripravnici prejšnje leto.«⁵⁵

»Dobro se spominjam pogreba pesnika Simona Gregorčiča. Šli smo ga kropit v hišo na Katarinjen trgu, kjer je umrl. Navdušeni smo bili zanj in ljubili njegove pesmi. Z velikim spoštovanjem smo ga pozdravljali, ko smo ga na svojih sprehodih srečavali. Veličasten je bil pogreb, dijaki vseh šol, seveda le slovenskih, pa tudi slovenski dijaki nemške gimnazije in nemške realke. Velika je bila množica pogrebcev na katarinjevem trgu, kjer je bilo slovo od nepozabnega pesnika, goriškega slavčka. Združeni pevski zbori so mu zapeli njegovo *Nazaj v planinski raj*, profesor dr. Karel Osvald je imel poslovilni govor v imenu slovenske šolske mladine. Ni bilo brez solz. Odpeljali so ga v njegov planinski raj in mi smo potrti in žalostni šli na svoje šolske dolžnosti.«⁵⁶

⁵³ ŽA, Alojzij Kodermac, *Življenjepis*, neobjavljen tipkopis, str. 1.

⁵⁴ Prim. ŽA, Alojzij Kodermac, prav tam, str. 5.

⁵⁵ ŽA, Alojzij Kodermac, prav tam, str. 47.

⁵⁶ ŽA, Alojzij Kodermac, prav tam, str. 51.

V četrtem letniku gimnazije 1908/1909 je vodstvo v malem semenišču prevzel dr. Jožef Srebrnič.⁵⁷ »Spremembo vodstva v malem semenišču smo dobro občutili. Nastajalo je novo, agilno življenje. Gimnazijci so si ustanovili svojo katoliško organizacijo. Zbirali so se v prostorih krščanske socijalne zveze, kjer je stanoval urednik *Novega lista* Kremžar.⁵⁸ Katoliška stranka (klerikalna tudi imenovana) se je na Goriškem razcepila v staro in novo strujo. To je bilo potrebno, da se je razširilo izobraževanje pri slovenskem ljudstvu. Nov duh je nastajal na Goriškem nastajale so nove organizacije. Nauki, ideje dr. Janeza Evang. Kreka

⁵⁷ Jožef (Josip) Srebrnič (Solkan, 2. 2. 1876–Krki, 21. 6. 1966), škof, bogoslovni in zgodovinski pisec. V času srednješolskega študija je med drugim bival tudi v Andreanumu, dijaškem semenišču, katerega ravnatelj je bil ravno A. Mahnič. Po maturi leta 1896 je na Dunaju študiral zgodovino in zemljepis in bil kot suplent 31. 1. 1902 nastavljen za profesorja zgodovine, zemljepisa, slovenskega in nemškega jezika na goriški gimnaziji. Isto leto je na Dunaju promoviral za doktorja filozofije in se odločil za duhovništvo. Nadškof Jordan ga je poslal v Germanik, kjer je študiral na Gregorijani. V duhovnika je bil posvečen leta 1906 v Rimu. Po vrnitvi iz Rima ga je nadškof Sedej postavil za prefekta, vicerektorja in bibliotekarja v goriškem centralnem bogoslovju. Poleg raznih drugih akademskih in pastoralnih služb (profesura, ravnateljstvo, skrb za notredamski dekliški licej), je njegova aktivnost segala tudi na druga področja. Bil je med ustanovniki in prvi predsednik KTD za Goriško, voditelj Marijine kongregacije za kat. izobražence, član odbora za pripravo slov.-hrv. shoda, član odseka Rdečega križa. Zaradi vojne se je z goriškim bogoslovjem preselil v Stično. Vneto se je trudil za begunce kot član begunskega odbora. Z vso dušo je podpiral majniško deklaracijo. Po vojni se je vrnil v Gorico, da bi pomagal pri obnovi opustošene dežele, vendar so ga jeseni 1918 pozvali v Ljubljano, kjer je januarja 1919 prevzel predavanje cerkvene zgodovine v bogoslovnem semenišču in postal član univerzitetne komisije ter tako sodeloval pri statutu za slovensko univerzo. Leta 1920 je postal redni profesor za starokrščansko književnost in za zgod. grškoslovenskih cerkev ter predsednik Leonove družbe. Hkrati je bil urednik revije Čas. Dne 15. septembra 1923 je bil imenovan za škofa na Krku. Posvečen je bil v Ljubljani, ob slovesnosti umestitve pa je namesto slavnostnega obeda pogostil reveže in bolnike. Prizadeval si je za duhovni naraščaj in dosegel velike uspehe. Leta 1928 je vodil 3. škofijsko sinodo, ki je bila temelj za verskonravno prenovo škofije. Razširjal je evharistično gibanje, pobožnost do Božje matere Marije, sodeloval je na večini evharističnih kongresov (tudi v Ljubljani 1935). Leta 1936 je papežu Piju XI. skupaj s škofom Rožmanom izročil spomenico jugoslovanskih škofov o nevzdržnem položaju slovenskih manjšin v Italiji. Med okupacijo se je zavzemal za begunce in internirance na otoku Rabu in zagovarjal hrvaško glagoljaško bogoslužje proti poskusom romanizacije, ravno tako se je zavzel za zatiranje pod nemško okupacijo. Po vojni pa je doživljal ponižanja in zasramovanja s strani komunistične oblasti ter bil tudi telesno napaden in ranjen, konfiniran za šest mesecev na Sušaku in izpuščen brez sojenja. Prevzel je reško škofijo in zaradi razdelitve škofije na slovenski in hrvaški del je leta 1951 slovenski del prepustil ljubljanskemu škofu Vovku. Umrli je na Krku. Bil je odličen organizator, govornik, trezen in daljnoviden presojevalec vseh vprašanj, ki so tedaj mučila slovenskega človeka. Njegovo znanstveno publicistično delo je zelo obsežno, saj je svoje razprave, ocene, govore in članke objavil v domala vsem sodobnem katoliškem periodičnem tisku. Prim. F. Kralj, *Srebrnič Josip*, v: *PSBL*, zv. 3, str. 432–435.

⁵⁸ Franc Kremžar (Cervica, 4. 12. 1883–Buenos Aires, 26. 6. 1954). Po osnovni šoli v Šmartnem pri Litiji in maturi v Ljubljani leta 1903 je želel študirati pravo na Dunaju, a je namero zaradi gmotnih razmer opustil. Pridružil se je uredništvu S. Veliko, ki sodeloval z dr. Krekom in na njegovo pobudo sprejel ponudbo dr. A. Gregorčiča in prišel leta 1906 v Gorico. Urejal je *Gorico*, *Primorski list*, ko je prišlo do nesoglasij med staro– (dr. A. Gregorčič idr.) in novostrujarji (dr. Srebrnič, dr. Breclj, J. Abram, I. Rejec idr.). Stopil je na stran slednjih in izgubil službo pri obeh časnikih. Ostal je v Gorici, sodeloval v krščanskosocialnih prosvetnih, gospodarskih in političnih organizacijah. V letih 1909–1915 je urejal glasilo novostrujarjev *Novi čas*. Med vojno je bil na Dunaju, povezan z dr. J. E. Krekom, dr. A. Korošcem, pisal je članke za S. Po vojni je bil tudi poslanec v Beogradu. Kot begunec je bil v Italiji in na Koroškem. Z družino se je leta 1949 preselil v Buenos Aires, kjer je tudi umrl. Prim. B. Marušič, *Kremžar Franc*, v: *PSBL*, zv. 2, str. 199. Kodermac se je očitno zmotil in zapisal ime časopisa kot *Novi list*, čeprav je pravilen naslov *Novi čas*. Možno je tudi, da so mladi svoj časopis poimenovali kar *Novi list*. *Novi čas* je zagovarjal katoliške vrednote in se zavzemal za rešitev narodnih vprašanj, manjšin ... Podpiral je *Slovensko stražo*: »Obmejne Slovence moramo podpirati, saj oni stoje v vsakdanjem boju. da nam ohranijo materino zemljo slovensko. Ni pa bolj zatiranega naroda, kakor je naš. Zakaj? Sicer nas je malo, a naše ljudstvo je telesno, duševno in pravno zdravo, bogatega uma in pridnih rok; zemljepisna lega naše domovine pa tako ugodna, da nam je usojena po tisočletnem zatiranju in trpljenju krasna bodočnost in svoboda. Naš majhen narod bo velik narod, ker je to zaslužil s svojim trpljenjem. In sedaj divja najhujši boj, odločitev za našo bodočnost. Vse moči, ki sovražijo naš narod, so se združile k skupnemu napadu. Proti združenemu tujcu združimo svoje moči in Slovenska Straža naj jih vodi! Kdor je pravi Slovenec, je podpornik Slovenske Straže!« *Novi čas*, 3. februar 1911, str. 4. V Gorici je sicer izhajal tudi tednik *Novi list*, vendar v letih 1929–1930 in po letu 1954, tiskali so ga v goriški KTD, urednik pa je bil E. Besednjak. Najprej se je ukvarjal z izseljenko narodnostno problematiko, nato s književnostjo, gledališčem in kulturo.

so zajeli tudi Goriško. Ustanovljene so bile v raznih vaseh posojilnice v pomoč kmečkemu ljudstvu. Rasle so po deželi katoliška izobraževalna društva s telovadnimi odseki Orel.⁵⁹ Nastajala so tudi konzumna društva in gospodarska društva, razne zadruge. Ustanovljena je bila v Gorici *Zadružna zveza, Prosvetna zveza*. Nastajale so politične organizacije. Na Goriškem je zacvetela nova doba, razgibana v vse strani. Nastala je tudi katoliška delavska organizacija. Dr. Gregorčič, bogoslovni profesor, politik je veliko napravil za slovensko šolstvo: mali dom, šolski dom, Gregorčičev dom. On je vodil staro strujo. Dr. Gregorčič, deželni in državni poslanec je bil dober, agilen politik starega kova, bolje rečeno politik na prehodu stare dobe v novo. Stara struja je imela pristaše pri duhovščini in profesorjih. Glavni delavci nove struje so bili razni važni (markantni) duhovniki, kakor dr. Srebrnič, nekateri kanoniki, dekani, župniki (Ivan Rojec, Berlot, Valentinčič in drugi), gimnazijski profesorji, kakor Capuder. Zares, na Goriškem se je v tej dobi razbohotilo povsem novo življenje na katoliški in liberalni strani, socialistična stranka je bila še v povojih. Nič čudno, da se je tudi med dijaštvom razvilo strankarsko življenje, včasih ostro, včasih mirno. (...) Dr. Srebrnič je imel poleg zdravnika Breclja veliko besedo pri politiki nove struje, pri časopisu *Novi list*, pri kat. tisk. društvu, pri njeni prodajalni. To sem vedel, ker me je večkrat s pismi pošiljal h Kremžarju in tudi drugam. Tako sem bil nekak njegov sluga.«⁶⁰

Življenje dijakov je bilo res pestro in stalno so spremljali tudi dogajanje v širši okolici. »Na Balkanu je divjala vojna proti Turkom. Dijaki smo se za potek vojne zanimali. Z navdušenjem smo spremljali bolgarske, srbske in črnogorske zmage. Pogosto smo peli Šumi Marica okrvavljena, ena dve tri, napred Bulgari ali Što čutiš Srbije tužni in druge pesmi. Splošno, slovensko dijaštvo se ni navduševalo za Avstro-ogrsko, vedno jasneje je razumevalo krivice, ki so se godile slovanskim narodom pod Avstro-ogrsko.«⁶¹

Prvi del življenjepisa Kodermac zaključuje z odhodom v goriško bogoslovje: »Drugi dan navsezgodaj grem pozdravit mamo, ki je bila še v postelji. ‚Lojze, ali greš rad?‘ mi je rekla. ‚Rad, mama.‘ Objela me je in poljubila. ‚Zbogom mama, bodite zdrava.‘ In oče me je s konjičem peljal v Gorico, v novo življenje.«⁶²

Novo mašo je daroval v Poljanah nad Škofjo Loko, kamor mu je nadškof Sedej poslal dekret za kaplana v Solkanu. Tega mesta zaradi vojne ni zasedel. Za

⁵⁹ *Orel* je bilo katoliško mladinsko gibanje, ki je pokrivalo različna področja od telovadbe do izobraževanja ter duhovnega življenja mladih. Prvo srečanje je bilo avgusta 1909 v Kamniku. Orlovstvo je lepo predstavil Jože Zabret v knjigi *Orlovstvo*, na strani 9 in 15: »Orel je telovadna, izobraževalna in vzgojna mladinska organizacija ter vrši svoje delo na temelju Kristusovih načel, kakor jih oznanja katoliška Cerkev. Kultura duha, t. i. izobrazba uma, vzgoja volje (značaja), gojitev prijateljstva, družinske skupnosti ter socialne vzajemnosti spada prav tako bistveno med naloge orlovstva kakor krepitev telesa (telovadba). (...) Namen orlovске organizacije je vzgojiti telesno in dušno zdravo ter za izobrazbo dovezetno mladino. Orlovsko delo gre torej v trojno smer: telesna vzgoja, izobrazba in vzgoja volje.« *Orlu* nasprotna organizacija liberalnega tabora je bil *Sokol*.

⁶⁰ ŽA, Alojzij Kodermac, prav tam, str. 60–61.

⁶¹ ŽA, Alojzij Kodermac, prav tam, str. 74.

⁶² ŽA, Alojzij Kodermac, prav tam, str. 100.

kratek čas je postal drugi kaplan v Poljanah, kjer je dobil dekret za Tolmin – tam je kot kaplan nastopil decembra 1917. Nadškof Sedej ga je leta 1919 imenoval za veroučitelja na pripravnici in v prvem letniku učiteljsišča v Tolminu. Ob parlamentarnih volitvah 1921 je vernikom na Ljubinju nad Tolminom priporočal, naj volijo Slovence, zato so ga fašisti pretepli. V njihovi nemilosti je bil tudi takrat, ko je z domačini v župnišču branil dekana Rojca.⁶³ Iz Tolmina je upravljal tudi Volče, kamor je prišel leta 1922 kot župnijski upravitelj. Kasneje je postal župnik in tu ostal do leta 1965. Že kot kaplan v Tolminu se je pridružil goriški krščansko-socialni skupini in je začel javno delovati na narodnoobrambnem področju. Po prvi svetovni vojni je pričel z obnovo volčanske župnije in nekaterih podružničnih cerkva: svetega Florijana v Rutih, Marije Magdalene na Selih in svetega Danijela v Volčah. Pomembna je obnova župnijske cerkve sv. Lenarta v Volčah in Marijine božjepotne cerkve na Mengorah. Poslikavo te cerkve je zaupal Tone-tu Kralju (Volče 1926–1927), kar pomeni prvo slikarjevo delo na Goriškem. Na Mengorah je pri poslikavi cerkve sodelovala tudi Kraljeva žena Mara. Ob poti na Mengore je Kodermac dal postaviti postaje križevega pota. V podružnični cerkvi svetega Danijela v Volčah je v času med vojnami vodil številno Marijino družbo in posojilnico ter režiral igre pri prosvetnem društvu. V Gorici je sodeloval pri raznih centralnih katoliško usmerjenih ustanovah. Z inženirjem agronomije Josipom Rustjem je sodeloval pri vodenju tolminskih zadružnih mlekar. Ob ustanovitvi Zbora svečnikov svetega Pavla je postal tajnik. Na župnijskem vrtu v Volčah je dal zgraditi kapelico in dvorano, ki je služila za srečanja verskih organizacij, šolski pouk in sestanke. Po vojni je postal član Ciril-Methodovega društva in zavzemal v njem nekatere pomembnejše funkcije v republiškem, okrajnem in pokrajinskem merilu. Ohranjena je kronika župnije Volče, v kateri je Kodermac obdelal zgodovino vasi od naselitve Slovanov do najnovejše dobe. 22. septembra 1963 se je v Kromberku udeležil sestanka, na katerem je nastal kasnejši Klub starih goriških študentov, takrat še Odbor za postavitev spominskih plošč Andreju Gabrščku in dr. Antonu Gregorčiču. Leta 1965 je prevzel upravo

⁶³ Dekan Rojec je 20. marca 1921, št. 57 v odgovoru na dopis št. 469 VII, z dne 14. marca 1920 protestiral pri slavnem okrajnem šolskem svetu v Tolminu proti razrešitvi njegovih kaplanov, Kodermaca in Kandusa, ki sta bila kateheta na ljudski in meščanski šoli v Tolminu. Razrešitev je sredi leta neumestna, obenem o tem niso obvestili nadškofijskega ordinariata, ki nima drugega duhovnika, da bi ju nadomestil. Obenem oba g. kaplana uživata med tukajšnjim ljudstvom splošno spoštovanje in zaupanje. Njuna odstranitev iz šole bi močno razburjala ljudstvo ter bi dala povod raznim neljubim besedam in dogodkom, ki bi bili zopet v škodo le šoli in šolski mladini. Prim. ŽA, m. katehet – verouk. Kodermac je po smrti Kandusa ponovno postal katehet na ljudski in meščanski šoli. Sam se takole spominja: »Šolska oblast ni smela pustiti te šole brez verouka. Sedaj sem bil hudo preobložen z delom. Vesel sem bil, da se je morala italijanska oblast, ki mi je nagajala, ukloniti. Mojo tožbo radi napada fašistov dne 10. maja 1921 je sodnik g. Dic poslal na sodnijo v Gorico, ker ni hotel napada obsoditi v Tolminu. V Gorici so to zadevo pomečkali. Tolminski sodnik mi je večkrat obljubil, da mi pošlje razsodbo goriške sodnije o tej moji tožbi, a mi je ni nikoli poslal. Napadalci niso bili kaznovani.« ŽA, m. zelena mapa brez naslova, tipkopis, str. 4.

župnije Kožbana, kasneje pa je služboval še v Šlovrencu in nazadnje v Vipolžah, kjer je umrl. Pokopan je v rojstni župniji v Šlovrencu.⁶⁴

Apostolski administrator Mihael Toroš⁶⁵ je 20. marca 1962 pod št. 17 izdal upokojitveni dekret: »Na prošnjo g. Alojza Kodermaca, župnika v Volčah, bivšega kaplana v Tolminu in župnega upravitelja v Volčah, ki vrši dušnopastirsko službo že nad 44 let, omenjenega duhovnika s tem dekretom upokojim.«⁶⁶

V Tolminu je 29. maja 1977 obhajal biserno mašo. Župnik Štrancar je ob tem zapisal: »Sedaj je v pokoju v Vipolžah. Štiri leta je bil kaplan v Tolminu (leta povojne obnove 1918–19–20–21). Slavje je zelo lepo uspelo. Pozdravila ga je v imenu nekdanjih njegovih tol. učencev Marija Kesel in Rajko Šavli. Pri slavnostnem kosilu so bili tudi delavci, ki so se največ žrtvovali pri obnovi župnišča (Jozef Kosate, Gaberšček Slavko, Jarc Ivan, Rejc Andrej zidarji in Krivec Peter, Pintar Drago, Cimprič Jožef, Selan Ciril, Tuta Silvo in domači.«⁶⁷

⁶⁴ Prim. M. Vuk, *Kodermac Alojzij*. v: *PSBL*, zv. 2, str. 89–90; S. Simoniti, na: <http://www.primorci.si/osebe/kodermac-alojzij/1375/> (pridobljeno 11. 11. 2014).

⁶⁵ Mihael Toroš (Medana, 12. 8. 1884–Kostanjevica/Nova Gorica, 29. 12. 1963) je bil cerkvenopravni strokovnjak, narodni delavec in duhovnik. Po končani OŠ 1898 v Medani se je vpisal na goriško gimnazijo in v Alojzijevišče, od koder je 1901 prestopil v deško semenišče Andreanum. Po maturi 1906 je vstopil v centralno semenišče v Gorici. Nadškof Sedej ga je 18. 7. 1909 posvetil v duhovnika. Njegova prva služba je bila v Dornberku. Od 1911 do 1914 je bil kaplan v Braniku. Zaradi hudega vnetja potrebušnice je zaprosil za začasno upokojitev in se zdravil po raznih zdraviliščih, od maja 1915 tudi na Češkem in na Dunaju, kjer je popolnoma okreval. Zaradi fronte se ni mogel vrniti v Gorico, zato je čas izkoristil za študij prava. Leta 1918 se je vrnil in zaradi italijanske zasedbe Gorice eno leto preživel doma. Leta 1919 je odšel v Rim, kjer je na Gregorijani nadaljeval študij prava in bleščeče promoviral 4. julija 1921. Po vrnitvi v Gorico je opravljal več služb na nadškofiji (kancler, zapisnikar na cerkvenem sodišču, pouk cerkvenega prava in zgodovine v semenišču itd.). Poleg tega je bil v letih 1931–1947 tudi predsednik metropolitanskega cerkvenega sodišča in član pokrajinskega cerkvenega sodišča za severovzhodno Italijo s sedežem v Benetkah. Zaradi političnih razmer in onemogočenega delovanja nadškofa Margottija, razdeljenosti na cono A in B, je prejel dovoljenje za birmanje v dekanijah Bovec, Kobarid, Tolmin, Cerkljo in Idrija. Z dekretom konzistorialne kongregacije je bil 2. julija 1947 imenovan za apostolskega administratorja poreško-puljske škofije z vsemi pravicami in dolžnostmi rezidencialnega škofa. Povojna oblast dr. Franca Močnika ni sprejela kot apostolskega administratorja slovenskega dela goriške nadškofije, ampak ga je nasilno izgnala v Italijo, zato ga je Sveti sedež izbral za novega administratorja jugoslovanskega dela goriške nadškofije. Zaradi oddaljenosti in predvsem prometnih težav je po dveh letih uvidel, da obojega ne bo zmogel, zato je službo administratorja poreško-puljske škofije po odobreni prošnji nunciature v Beogradu predal dr. Nežiču iz Pazina. Sam se je po ureditvi prostorov za administraturo v frančiškanskem samostanu na Kostanjevici tja preselil 14. julija 1950. Cerkevno-upravne razmere so se zaradi zaostrenih razmer tako spremenile, da administratorji poreško-puljske, reške in tržaško-koprske škofije niso mogli oskrbovati župnij na slovenskem ozemlju, zato je do 1954 upravo nad tem področjem dobil ljubljanski ordinarij Anton Vovk, ki se je temu odpovedal zaradi preobsežnega dela. Tako je Sveti sedež 28. septembra 1955 dodelil upravo slovenskega dela tržaško-koprske škofije v upravo goriškemu administratorju Torošu in njegovemu delegatu msgr. Albinu Kjudru. Ves čas so iskali boljše upravne rešitve. Kjudru je bila sredi leta 1961 poverjena uprava tržaško-koprskega dela v Sloveniji in reško ozemlje na Slovenskem. Tako je Torošu ostala le še goriška administratura. Do smrti jo je lahko upravljal s pomočjo delegata Andreja Simčiča, župnika v Solkanu. Pod fašizmom je bil tarča mnogih šikaniranj, zato ni mogel nikdar skriti zagrenjenosti do italijanskih oblasti. Leta 1923 je javno protestiral proti izgonu slovenskih kapucinov iz Gorice in si s tem nakopal preklis soglasja k njegovi profesuri, tako da je ostal brez plače. Obdelovali so ga tudi po časopisih in le za las je ušel internaciji. Po vojni je odkrito sodeloval z revolucionarnimi oblastmi in podpiral ustanovitev CMD. Trudil se je, da bi čim prej dosegel cilje, predvsem urejene odnose med državo in Cerkvijo. Zavzemal se je za svobodo veroizpovedi, proti teroriziranju duhovnikov in za versko prenovo, zato je skliceval redne mesečne duhovne obnove. Prav zato je goriška prednjačila v katehezi, na Goriškem so se po vojni najprej začeli ljudski misijoni. Uresničil pa je tudi dva cilja, ki ju je že sam napovedal: malo semenišče in verski list leta 1952. Prim. F. Kralj, *Toroševa življenjska pot*, v: *Torošev simpozij v Rimu*, Celje 2007, str. 47–53.

⁶⁶ ŽA, Alojzij Kodermac, *Moje življenje*, tipkopis in rokopis. Upokojitveni dekret.

⁶⁷ ŽA, Anton Štrancar, *Spomini IV.*, leto 1977, št. 46. Zanimivo, da Kodermac sam v svojih spominih ne omenja biserne maše v Tolminu, ampak zgolj v Volčah, in sicer 25. maja, kamor ga je peljal Danilo Cimprič, ki je pri tej maši tudi pridigal. To je bil tudi zadnji

»Dne 23. 12. 1977 je umrl v Vrhpoljah g. Al. Kodermac (86 let). Pogreb je bil v Šlovrencu v soboto, 24. 12. 1977. Pogreb je vodil g. škof dr. J. Jenko. Tolminci se bodo radi spomnili z hvaležnostjo na g. Kodermaca. Večkrat smo ga že omenili v naših spisih. Ob smrti mu želimo bogato božje plačilo za vse, kar je dobrega storil v Tolminu kot kaplan, kot spovednik, kot svetovalec, kot pisatelj tolminske kronike za časa Kraglja, Rojca, Vodopivca ... Umrl je »očka mengorski«, umrl je naš prijatelj. V molitvi se ga bomo spominjali, on naj prosi za nas.«⁶⁸

10.2 Župnik in dekan msgr. Ivan Rojec

Ivan Rojec je bil rojen 26. marca 1866 v Trstu pri sv. Juštu. Oče je bil zaposlen kot mehanik pri ladjedelnici Lloyd, doma pa je bil iz Sovodenj. Vse šolanje je dokončal v Gorici, kjer je bil leta 1890 posvečen. Služboval je kot kaplan v Solkanu, kot kurat v Biljah, kot župnik v Mirnu in od 1915. leta kot župnik in dekan v Tolminu.⁶⁹

Uvodnik v *Straži* ga predstavi takole: »Pok. msgr. Rojec je bil učenec velikega Mahniča, tovariš apostola Kreka. Sodeloval je že pri *Rimskem katoliku* in pri pripravah za prvi Katoliški shod. Kasneje se je udeleževal pri vsem katoliškem, socialnem in prosvetnem delu. Bil je prvi med tistimi, ki so orali ledino. Veliko se je trudil na zadružnem polju. Trenutnih neuspehov in nasprotovanj se ni ustrašil. Mnogo je trpel, a kljub temu vztrajno delal naprej. Njegovo delo je bilo blagoslovljeno je doneslo našemu ljudstvu obilo socialnih koristi. Pokojnik se je z vso vnemo udeleževal tudi prosvetnega dela. (...) Pri vsem tem velikem delu zunaj cerkve pa pokojnik ni zanemarjal svojih stanovskih dolžnosti. Kot dušni pastir je bil naravnost vzor. V farah, kjer je pastiroval, je dvignil versko življenje in pustil v tem oziru neizbrisne sledove svojega dela. Cerkev je bila njegova prva skrb. (...) Ustanovil je in vodil z najboljšim uspehom več Marijinih družb. Največji spomenik njegovega dela pa je misijonska hiša na mirenskem gradu, ki se je obnovila po njegovi zaslugi. Od tu dobiva cela dežela velike milosti potomo misijonov, ki se vrše v posameznih farah. Celo življenje pokojnika je bilo združeno z dobrotinstvom. Pomagal je vsakemu, kdor ga je zato prosil in kjer je sam uvidel potrebo. Podpiral je dijake in reveže v njegovi hiši je bil vsak

zapis v njegovih spominih. Prim. ŽA, Alojz Kodermac, *Spomini 1962–1977*, str. 188.

⁶⁸ ŽA, Anton Štrancar, *Spomini IV.*, leto 1977, št. 92.

⁶⁹ Prim. SBL, na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi514705/> (pridobljeno 12. 6. 2015); *Straža*, 7. september 1928, str. 2. *Straža*, s polnim imenom *Goriška straža*, je izhajala že v času Avstro-Ogrske. Viri jo v večini primerov navajajo kot *Straža*, brez pridevnika, zato ohranjamo skladno z viri skrajšano ime. Po vojni je glasilo začela izdajati združena goriška SLS, da bi pripomogla k vključitvi Goriške v jugoslovansko državo. Obenem je bilo glasilo goriškega odseka narodnega sveta, ki je 1. novembra 1918 razglasil, da prevzema oblast v imenu Države SHS nad slovenskim delom Goriške in Gorico. *Straža* je razglas objavila 5. 11.: »PROGLAS. V imenu in na poziv Narodne Vlade Samostojne Jugoslovanske Države prevzema pokrajinski odsek Narodnega sveta v Gorici celotno javno upravo slov. dela bivše goriško-gradišanske dežele z njenim glavnim mestom Gorica vred.« V novih razmerah je zagovarjalo ideje krščanskega socializma, zlasti pod vplivom V. Ščeka, J. Biteznika in E. Besednjaka. Od leta 1922 je glasilo urejal F. Bevk.

gostoljubno sprejet. Med vojno je posvetil svoje delo skrbi za begunce, katere je obiskoval po taborih, jih tolažil in podpiral. Pri oblastih je posredoval, da se je položaj beguncev zboljšal. Drugim je pomagal kljub temu, da je bil sam v gospodarskih zadregah, ki so mu prizadejale veliko trpljenja.«⁷⁰

Njegova skromnost se najlepše izkaže kar iz zapisa v *Straži*, ki je poročala o njegovi 60-letnici. Uredništvu je poslal pismo, ki ga je to navedlo pred daljšo čestitko: »Prejeli smo od monsignorja Iv. Rojca odločen in oster ukaz, naj ne omenimo v listu šestdesetletnice njegovega rojstva. Mi gospoda dekana zelo spoštujemo in radi poslušamo, a v tem slučaju ga žal ne moremo ubogati. Šestdesetletnica monsignorja Rojca ni namreč le zasebna zadeva, temveč se tika v prvi vrsti slovenske javnosti. Uredništvo.«⁷¹

Če je uvodnik ob smrti nekoliko splošnejši, pa je članek ob njegovi 60-letnici, ki ga je spisal duhovnik Josip Abram, obsežnejši po vsebini in podatkih.⁷² V njem zasledimo, da je Ivan Rojec v Biljah ustanovil Zadrugne opekarne, nadškofijsko opekarno na Dobravi pri Prvačini, na Mirnu pa je ustanovil Čevljarsko zadrugo za zaščito čevljarjev pred izkoriščanjem kapitalističnih naročnikov. Zadruga je zaposlovala 100 delavcev in izdelala na leto 20.000 parov čevljev. V Biljah je ustanovil tudi Posojilnico. Božjo pot na Gradu pri Mirnu, ki je bila pred tem v upravi župnije, so po njegovem posredovanju prevzeli lazariisti. Vnemo za versko prebujenje naroda je pokazal z zelo odmevnim evharističnim kongresom v Tominu od 6. do 8. septembra 1924.

Zelo zanimivo Abram opisuje njegovo delo v vojnem času: »Kakor povsod, je bil Ivan Rojec zelo delaven zlasti v vojnem času. Nevenljive so njegove zasluge za uboge begunce. Kot škofijski komisar je večkrat prepotoval in obiskal vsa begunska taborišča Primorcev, tja do češke Prage, delil med begunce podpore in neumoreno posredoval zanje na Dunaju pri ministrstvih in pri vseh mogočih oblastnih oblastnih. Ko je moral zapustiti Tolmin, se je nastanil na bližnjem Lubinju, kasneje pa v tolminskih grapah v Zadlazu v najskromnejših razmerah in bil večkrat v smrtni nevarnosti. Spominjam se, da je leta 1916 po parkrat na teden hodil iz Zadlaza v Tolmin maševat v kapelico sv. Antona, ki je bila komaj dober streljaj od laških strelskih jarkov. Po maši pa je v tej kapelici zbiral otroke ter jih učil krščanskega nauka. Nikdar tudi ne pozabimo njegovih posredovanj pri vojnem poveljstvu da ni izganjalo ljudstva in njegova zasluga je, da niso bile vasi po tolminskih grapah sploh nikdar evakuirane od nemških čet. Po končani vojni se je Ivan Rojec takoj vrnil v Tolmin, sam popravil za silo cerkev in sebi skromno stanovanje ter bil duša obnovitvenemu uradu.«⁷³

⁷⁰ Straža, 7. september 1928, str. 1.

⁷¹ Straža, 26. marec 1926, str. 2.

⁷² Prim. Straža, 26. marec 1926, str. 1–2.

⁷³ Straža, 26. marec 1926, prav tam.

Njegova goreča dejavnost na vseh področjih se po vojni ni končala. Zavzemal se je za italijanske vojne ujetnike leta 1917, posredoval je, da je čimveč ujetnikov lahko obvestilo svojce o svojem ujetništvu. Zbral je imena in seznam poslal v Vatikan, ki je seznam objavil v časopisih. Ko v Tolminu ni bilo vojnih kuratov, je s svojima kaplanoma oskrboval vojaško Božjo službo. Skrbno je spremljal učiteljišče v Tolminu in brezplačno poučeval verouk, čeprav ni bil z zakonom predpisan kot obvezen predmet. Za v vojni padle iz Tolmina je pred cerkvijo naredil krasen spomenik. Takoj po končani vojni je ustanovil Marijino družbo.⁷⁴

»Nedelja 2. september je bil za Tolmin žalosten dan. Okrog 5 ½ pop. je zadet od kapi umrl monsignor dekan Ivan Rojec. Hitro poklicani zdravnik dr. Serjun ni mogel nič več pomagati. Volčanski župnik Alojzij Kodermac je podelil sv. maziljenje. Ta dan g. dekan ni ležal. Popoldne je sedel na dvorišču na klopi pred lopo in se pogovarjal s svojo služabnico Kati Zavratnik. Med tem pogovorom kar omahne zadet od kapi. Služabnica je naglo poskrbela za zdravnika in duhovnika misleč, da ga je popadla le velika motična slabost, a žal, bila je nagla smrt.

Zgodaj drugi dan je župnik Kodermac naznanil stolnemu Kapitlu v Gorici dekanovo smrt ter uredil še druge zadeve za pogreb. Stopil je tudi k Mirenski čevljarski zadrugi. Ta je poskrbela za krsto in za marsikaj drugega. Vodja zadruge Tone Vuk je dobro vedel v kakšni revščini je zadnja leta živel monsig. Rojec. Vse se je uredilo, da je imel tolminski dekan veličasten pogreb, kakor se takemu duhovniku, tako zaslužnemu spodobi.«⁷⁵

Kodermac je v *Kroniki* zapisal tudi poročilo o Rojčevi smrti. Ob besedilu je na levi strani prilepljena večja Rojčeva slika v monsignorskem talarju, ob njej je napis »Msgr. Ivan Rojec dekan tolminski †2. IX. 1928.« Pod to sliko je iz časopisa izrezana zahvala: »Zahvala vsem, ki so ob smrti in pogrebu našega sobrata veleč. monsignorja IVANA ROJCA, častitega kanonika, dekana tolminskega izkazali rajnemu zadnjo čast, izrekamo globoko zahvalo. Posebej se zahvaljujemo visokoč. mons. Tarlao, ki je opravil zadušnico in vodil kondukt, zastopnikom prvostolnega kapitlja, asistenci, dekanom in vsem ostalim sobratom, ki so za rajnega maševali in se pogreba udeležili. Naša zahvala naj gre zastopnikom vojaških in civilnih oblastev, kr. karabinnerjem, g. občinskemu načelniku drju Marsanu, zastopnikom kr. gimnazije in šolskih oblasti, šolskim vodstvom, učiteljem in učiteljicam, ki so rajnega spremili na zadnji poti. Hvala tudi navzočim družbam, bratovščinam in društvom, pevcem iz Tolmina in Mirna za ginljivo petje ter sploh vsem, ki so se pogreba udeležili in za rajnega molili. Tolmin, dne 6. septembra 1928. Duhovščina tolminske dekanije.«⁷⁶

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ ŽA, Alojzij Kodermac, *Spomini 1921–1940*, str. 88–89.

⁷⁶ ŽA, *Kronika IV*, str. 123. Straža, 7. september 1928, str. 4. Pod njo je zahvala tudi žalujočih sorodnikov: »Zahvalo izrekamo čč.

Pogreb monsig. Rojca je bil veličasten. Na tisoče ljudi se je zbralo iz vseh krajev dežele, da izkažejo zadnjo čast zaslužnemu možu. Pogreb je vodil msgr. Tarlao iz Gorice v spremstvu petdeseterice duhovnikov, med katerimi smo opazili več kanonikov, skoro vse dekane in razne druge odličnjake duhovskega stanu. Številno so bili zastopani razni uradi in organizacije. Dekan kobariški je imel pretresljiv spominski govor v cerkvi, tolminski in mirenski pevci so zapeli v srce segajočo žalostinko. Bil je pogreb kot ga je naš požrtvovalni voditelj in delavec zaslužil.⁷⁷ Najboljši možje, utrujeni od dela zapuščajo naš rod.

Ne le Tolmin, ampak vso našo deželo je pretresla bridka vest, da je v nedeljo popoldne nenadoma umrl. g. tolminski dekan, zadet od srčne kapi. Blagi pokojnik je bolehal že od lanske kvaternice. Pri veličastnem evharističnem kongresu v Tolminu je čutil prvi močni napad. Letos sredi januarja je bil primoran leči. Zdravil ga je z vso skrbjo spretni zdravnik dr. Serjun iz Tolmina. Le njemu in izredno skrbni postrežbi se imamo zahvaliti, da je monsignor živel še pol leta po nastopivši krizi. Bolnik je navidezno okrevail, a upanja na popolno ozdravljenje ni bilo več. Vkljub težki bolezni je bil še vedno na nogah in je celo maševal na veliki šmaren in preteklo nedeljo. Neumorno je vršil uradne posle, se zanimal za tekoče dogodke in se celo namenil, da bo na usodni dan obiskal g. župnika v Volčah. V nedeljo pod večer okrog 5 ure je napisal še tri krstne liste in izredno dobro razpoložen šel na dvorišče. Mahoma je zavpil in se nagnil. Smrt je nastopila ob 5 ½ trenutno vsled srčne kapi. Kakor hitro so zvedeli Tolminci o nenadni smrti, so z izredno ljubeznijo in odkritim sočutjem hiteli v župnišče, kjer so našli blagega g. dekana mrtvega. Neštete množice ga hodijo kropit in molit za njegovo dušo. Cel gozd vencev in rož krasi njegovo zadnje ležišče, molitve in jok donijo proti nebu. Pokojni monsignor je bil vsled odkritega značaja, odločne in neumorne delavnosti visoko spoštovan povsod.⁷⁸

»2[.]? septembra se je naglo zvedelo okrog, da je mons. Rojc tolminski dekan umrl. Vsa fara je obžalovala, ker so ga radi imeli in še ni bil prav star, nekaj čez 60 let, bil je tudi on izčrpan. Bog mu daj dobro tam, radi vojske ni bilo dobrot tu, so rekle stare ženice, ko so hodili ga kropit, ves je bil v cvetju jesenskih raznobarvnih aster. Imel je veličasten pogreb, posebno lepo je bilo videt[i?] Marijino družbo v sprevodu, kjer je odmevala molitev rožnega venca proti sv. Urhu. Na Sv. Gori so neki romarji pripovedovali, kako da so mu lepo zapeli Tolminci na grobu – neke tretjerednice so pa trdile, da niso peli Tolminci,

duhovščini, zastopnikom oblasti, društvom, pevcem in pevkam, vsem, ki so pokojniku pripravili tako veličasten pogreb, posebej č. g. dekanu Pavlinu za tolažilni govor, č. g. župniku Kodermacu in gg. kaplanom tolminskim, gdč. Devetakovim, gdč. učiteljici Mariji Oblaščak, prednicam Marijinih družb, gospe Šorli, požrtvovalnim fantom in dekletom in sploh vsem, ki so rajnemu izkazali spoštovanje in čast.«

⁷⁷ Poročilo v *Kroniki* povzema članka v Straži. Prvi je na naslovnici +*Ivan Rojec*, drugi pa v rubriki *Dnevne vesti*, kjer je prva z istim naslovom namenjena dekanu Rojcu, 7. september 1928, str. 1–2.

⁷⁸ Prim. Straža, 7. september 1928, str. 2.

marveč da so peli ti mladi duhovniki na koru in na pokopališču in najbrže bo to držalo. Sicer so ga Tolminci radi imeli, a po vojski je bilo tudi petju poman[j?] kl[j?]ivost povsod.«⁷⁹

»Msgr. Rojec je umrl v veliki revščini in dolgovih. Nič čudnega: dolga bo-lezen, majhni dekanovi dohodki, veliko obiskov, poprava farovža in cerkve, kjer je šlo veliko iz njegovega žepa, velika njegova dobrodelnost in pomoč revežem, itd. je prinesla to revščino in nekaj dolgov. Pred smrtjo je močno želel nabaviti nove orgle. Za pogodbo za izdelavo novih orgel pri firmi Zitzmann Ježku v Gorici je pooblastil g. župnika Kodermaca iz Volč. Volčanske orgle so bile takrat že v delu, zato je nameraval tisto nedeljo popoldne iti v Volče na pogovor o orglah, ker ga je isti dan obiskal g. Zitzmann. Na dan smrti g. dekana ni bilo v župnišću prav nič denarja. Zato ni bilo mogoče gostoljubno postreči duhovnike, ki so prišli na pogreb. Duhovniki so obedovali pri »Kranjcu« na lastne stroške. Za najvažnejše stroške ob pogrebu je skrbel župnik Kodermac.«⁸⁰

»Spominčica mons. Rojcu.
Gospod Rojc, komaj si spoznal
Tolminsko cvetje in plevel –
dolini solz slovo si dal
v neznano večnost si odšel.

Z družbo Marijinih deklet
si bil ponosen in vesel
a živel si le nekaj let.
Prehitro Te je Bog u[v?]zel.

Marija Te je rada imela
in Te vzela na višave
Marijinih deklet vesela
dala Tebi venec Slave.

Srečen Ti zdaj nad zvezdami
priporoči nas Mariji
Bog vesel z dekletemi
vse dal bo k njeni kompaniji.«⁸¹

⁷⁹ ŽA, *Tolminski dušni pastirji od leta 1870 dalje*, str. 83.

⁸⁰ ŽA, *Kronika IV.*, str. 122–125.

⁸¹ ŽA, *Tolminski dušni pastirji od leta 1870 dalje*, str. 84.

10.3 Župnik Anton Štrancar

Župnik Štrancar se v svojih *Spominih* sam najlepše predstavi: »Rojen sem bil na Planini pri Ajdovščini 15. 1. 1922. Domača vaška osnovna šola ni dala dovolj podlage za gimnazijske študije. Italijanščine nismo obvladali, o slovenščini pa nismo imeli skoraj pojma. Znali smo le to, kar smo doma slišali in kar nas je naučil domači, navadno zelo zaveden župnik Janko Pišot. Slovenski materni jezik je bil v javnosti odstranjen, zasovražen. Kateri učitelj je celo pljuval otrokom v usta, ko jih je slišal slovensko govoriti. Naš oče, delaven, podjeten kmet, je bil načitan in navadno zaveden. Še se spominjam, kako so prišli nekega večera iz komune Ajdovščine predsednik in tajnik in še nekateri. Oče se je ravnokar vrnil iz vinograda. Kot veljaka v vasi so ga hoteli pridobiti za poučevanje verouka v šoli, a v italijanskem jeziku. Odločno jih je pregnal iz hiše, čeprav mu niso ostali dolžni. ‚Moje otroke bo kot do sedaj učil nauk župnik v cerkvi ali v župnišču, v slovenskem jeziku kot do sedaj.‘ Že kot otrok sem imel posebno veselje z oltarčki in gradnjo kapelic na pašniku. Huda bolezen je preprečila, da nisem ostal doma na kmetiji. Imel sem tuberkulozo. Nega dobre matere, zdravljenje v Trstu in čisti, smrekov zrak v črevniških gozdovih me je popolnoma ozdravil. (...) Dali so me v pripravnico k salezijancem v Gorici. Rad bi ostal pri salezijancih ter se pripravil za misijonsko delo. Uklonil sem se očetovi volji in domačemu župniku in šel v semenišče v Gorici. (...) Jasno sem pa videl pred seboj cilj – duhovništvo.«⁸²

Med vojno se je vrnil domov za nekaj časa v pomoč, saj so na kmetiji ostale le tri mlajše sestre, najstarejša je imela le 10 let. Brat je bil v vojski, oče v zaporu. Štrancar je doma vodil kmetijo in študiral ter l. 1943 v škofovih zavodih na klasični gimnaziji v Ljubljani maturiral. Nato je stopil v semenišče v Gorici, kjer ga je nadškof Margotti posvetil v duhovnika, novo mašo pa je obhajal na veliko noč, 6. aprila 1947, pred sliko svetogorske Matere Božje, ki je bila takrat v Gorici begunka. Doma je bilo slavlje na belo nedeljo, 13. aprila.⁸³

Mihael Toroš, apostolski administrator slovenskega dela goriške nadškofije, je Štrancarja z dekretom 28. decembra 1948, št. 529, imenoval za kaplana v Tolminu in mu obenem poveril tudi Kamno. Dokument je sklenil z besedami: »Preselite se v Tolmin takoj! Bog blagoslovi Vaše delo!«⁸⁴

Tako je ostal štiri leta kaplan. 17. julija 1952 pa mu je Mihael Toroš z dekretom št. 477 sporočil: »Preč. mons. Josip Vodopivec, župnik v Tolminu, se je zaradi bolezni odpovedal svoji župniji in me prosil, da bi podpisani omenjeno odpoved sprejel in po kan. 190 c. z. to mons. Vodopivcu sporočil. Tako je tolminska župnija sedaj izpraznjena. S tem odlokom Vas, preč. g. Anton Štrancar,

⁸² ŽA, Anton Štrancar, *Spomini I.*, osebna predstavitev.

⁸³ Prim. ŽA, Anton Štrancar, prav tam.

⁸⁴ ŽA, Apostolska administracija za Goriško, dopisi od leta 1949 do 1974. Podatek je zabeležil tudi Kodermac: ŽA, *Kronika V.*, str. 111.

imenujem za župnega upravitelja v Tolminu. Vsemogočni Vas podpiraj na novem važnem mestu!»⁸⁵ Božične praznike je želel praznovati še v Novakih, nato bi se preselil v Tolmin, zato mu je msgr. Toroš pisal dopisnico: »Zakaj se še niste preselili v Tolmin?»⁸⁶

Ves čas bivanja v Tolminu je pisal *Spomine*, ki so shranjeni v ŽA Tolmin v 14 zvezkih A5 formata. Pisal je z nalivnikom. Vsebina njegovih *Spominov* si kronološko sledi od leta 1949 naprej. Zabeležke si sledijo po točkah, od cerkvenih slovesnosti, praznovanj in pastoralnega dela, na koncu pa gospodarski del. Spotoma so omenjeni tudi razni pomembni dogodki v Cerkvi doma in po svetu, npr. začetek II. vatikanskega koncila, papeži, dekanijske konference ... Ti zvezki bi potrebovali svojo študijo in posebno obravnavo, vendar bi bilo morda zaradi časovne bližine preuranjeno objavljati kronološke zapise druge polovice 20. stol.⁸⁷

Dve leti je služboval kot kaplan v Novakih nad Cerknim, nato pa sledi dolgo tolminsko obdobje. V Tolminu je deloval polnih 37 let, od 1949 do 1986. V tem času je ne le obnavljal vidno cerkev s podružnicami, ampak predvsem gradil občestvo, tako da je tolminsko versko življenje marsikoga začudilo, ko ga je hotel поблиže spoznati. Versko življenje je oblikovalo vrsto stanovskih srečanj, na katerih so fantje in moške, dekleta in žene, mladi in bolniki prejeli mnogo duhovnih spodbud in verskega znanja. Kljub svinčenim časom je znal organizirati distribucijo verskega tiska, npr. *Družine*. V Tolmin so jo prejeli že sredi tedna. On sam je zalagal raznašalce, da so lahko opravili svoje delo in jih vsako leto peljal na daljše romanje.⁸⁸ S svojim delovanjem je dal velik pečat vsemu župnijskemu življenju, česar se mnogi župljani še danes spominjajo in zavedajo ter o nekdanjem župniku govorijo z velikim spoštovanjem. Župnik Štrancar je zadnja leta bival v rodni Vipavski, v Ajdovščini, in po zmožnostih pomagal v domu za ostarele. Med urejanjem te publikacije je v Šturjah umrl, pokopali so ga 9. julija 2015 na Sveti gori na Primorskem. Njegovo delo in povojni čas župnije bo potrebno v prihodnosti dodatno osvetliti s kakšno študijo dokumentov, *Spominov* in pričevanj.

10.4 Prepisovalka Ljudmila Oblesčak

Ljudmila Oblesčak je bila uradnica na sodišču. V krstni knjigi ŽA Tolmin 1911 je vpisana na strani 161 pod zaporedno št. 83. Rojena je bila 10. 9. 1911, krščena pa 19. 9. 1911. Bivališče: Tolmin 54. Oče Rudolf je bil sutor, mati Maria roj.

⁸⁵ ŽA, Apostolska administracija za Goriško, dopisi od leta 1949 do 1974.

⁸⁶ ŽA, Anton Štrancar, *Spomini I.*, osebna predstavitev.

⁸⁷ Na začetku je v *Spominih I.* sam zapisal: »Škofovo naročilo – v sklepu kanonične vizitacije z dne 1. 9. 1969 naroča g. škof dr. Janez Jenko: Župnija zadnjih 25 let veliko doživela. Bilo bi škoda, da vse to preide v pozabo. Cerkevni predpisi zato govore o vodenju župnijske kronike.' To naročilo me je zganilo, da sem se lotil tudi kronike.«

⁸⁸ ŽA, Čedermaci+Plebanusi, fotokopiran članek *Graditelj jubilej*. Avtor je podpisan samo D. K., je brez datuma in naslova časnika.

Vogrič. Krstil jo je Antonius Rutar,⁸⁹ II. kaplan.⁹⁰ Pri birmi je bila 29. septembra 1920, kar je za tisti čas zelo pozno, vendar je na to verjetno vplivala vojna. Boter ji je bil Janez Callino.⁹¹ Umrla je 21. 10. 1980 v zdravilišču Radenci zaradi kapi.⁹² Poleg drugih podatkov v statusu, ki se ujemajo s krstno, birmansko in mrliško knjigo, najdemo tukaj tudi podatek, da je bila pri prvem sv. obhajilu 16. 7. 1920. Hišno ime pod tem zapisom je »Baroka«. V mrliški knjigi je naveden točen kraj smrti: zdravstveni dom Radenci.⁹³ Nazadnje je stanovala v Tolminu, na Gregorčičevi ulici. Dan po smrti, 22. 10., jo je pokopal vikar Karel Klinkon.⁹⁴

Njen oče Rudolf je vpisan v starejšem statusu. Rojen je bil 24. 2. 1885 Ferdinandu in Mariji, r. Kavčič. Rudolfov oče Ferdinand, rojen 3. 6. 1837, se je po smrti prve žene Terezije, r. Balog, 26. 2. 1880, s katero je imel dva otroka, Jožeta in Andreja, drugič poročil, 15. 11. 1882 z Marijo, r. Kavčič, rojeno 28. 1. 1847. Rodili

⁸⁹ Anton Rutar (Drežnica, 29. 5. 1886–Gorica, 3. 8. 1983). Po osnovni šoli v Drežnici in gimnaziji v Gorici je stopil v semenišče in bil posvečen 25. julija 1910. Med drugim je bil kaplan v Tolminu (sept. 1911–nov. 1913), kurat na Bukovem (dec. 1913–sept. 1914). Okt. 1914 ga je nadškof Sedej poklical v Gorico in ga imenoval za ekonoma v bogoslovnem semenišču, kjer je opravljal to službo do 31. maja 1934. Bil je tudi študijski prefekt in prof. pastoralke (od 1. oktobra 1925 do 31. maja 1934). Fašistična oblast ga je aretirala in obsodila na pet let konfinacije (jun. 1934–febr. 1936). Ko se je vrnil, je pomagal kot kaplan pri Sv. Ignaciju (10. mar. 1936–22. jun. 1938). Po smrti Jožeta Abrama je 1. julija 1938 postal župnijski upravitelj v Pevmi, leta 1941 pa župnik. Župnijo je vodil do 31. oktobra 1961, nato je ostal v Pevmi do 21. marca 1971, od tukaj se je preselil v Gorico, kjer je dočakal 97 let. Bil je vesten, požrtvovalen duhovnik, trden Slovenec, kremenit značaj, moder in pogumen mož, jasen in nepopustljiv v načelih. Presegel je župnijske meje in stopil v areno slovenskega verskega in narodnega delovanja na Primorskem. Bil je med vodilnimi člani slovenske katol. skupine na Goriškem, sodelavec V. Ščeka, E. Besednjaka, J. Biteznika, R. Bednarika, A. Vuka in I. Juvančiča. V semenišču se je odlikoval v strogi pravčnosti do vseh bogoslovcev, ki so prihajali iz štirih škofij: goriške, tržaško-koprske, poreško-puljske in krške. To pisano družbo mladih fantov (Slovenci, Hrvatje, Furlani in Italijani) je skušal vzgajati v duhu medsebojnega spoštovanja, strpnosti in bratske kršč. ljubezni. Skozi njegove roke je šlo okrog 300 duhovnikov. Skozi njegove roke pa je šlo tudi 300 zabojev dragocenih knjig semeniške knjižnice in škof. arhiva, ki jih je rešil med prvo svet. vojno, ko se je semenišče preselilo v Stično. Poleg ogromnega dela, ki ga je imel zlasti v tem času kot ekonom, je to njegova največja zasluga. Po prvi svet. vojni je bil v ospredju vsega narodnega, verskega in kulturnega dela na Goriškem. Bil je duhovni svetnik, odb. KTD, med ustanovitelji GMD in član njegove nadzor. odbora, član konzorcija *Goriške straže*, odb. Alojzijevejšča in Sirotišča, podpredsednik katol. Zadr. zveze in član odbora Svečencikov sv. Pavla. Bil je velik prijatelj škofa Fogarja in prof. I. Trinka. Po drugi svet. vojni sta z inž. Rustjo vplivala na Trinka in nekatere beneške duhovnike, da so izdali molitvenik za Benečane *Naše molitve* (1951). Prav tako je bila njegova pobuda, da je začel izhajati *Trinkov koledar* (1953), ki ga je podpiral do svoje smrti. Trinka je tudi gmotno podpiral, ko je živel v pokoju na Trčmunu. Prim. J. Kragelj, *Rutar Anton, v: PSBL*, zv. 3, 249–250.

⁹⁰ ŽA, *Krstna knjiga* št. 16, od 1. januarja 1907 do 25. oktobra 1912.

⁹¹ ŽA, *Liber confirmatorium*, št. 03, od 1899 do 1928, št. 160.

⁹² ŽA, *Status animarum*, št. 4. Tukaj je Oblesčakova vpisana pod Prešernovo ulico 9. Opravila je velikonočno dolžnost. Pod njo so vpisani njeni starši, pod njimi pa Oblesčak Silvo-Postojna, rojen 4. 1. 1954, krščen v Postojni 14. 3. 1954 in birmen 31. 8. 1969. Pri prvem sv. obhajilu je bil 6. julija 1969, očitno vse v Postojni. Njegova starša sta Silvester in Silva Karamanja. V kakšnem sorodstvenem razmerju so bile te osebe z Ljudmilo, ni zabeleženo. Na listu je spodaj dodan vpis: »Ni več hiše«. Nad črto, kjer je zapisana Oblesčakova, so na istem listu, pod isto hišno številko zapisana še imena: Jenko Albert-Gorica, rojen 23. 2. 1895, učitelj v pokoju, sin Antona in Francke r. Zalokar; Voršič Marija-Kobarid, hči Mihaela in Antonije Peternel; Marijan, Vera-Marija, rojena 14. 5. 1937, krščena 27. 5. 1937. Preselili v Novo Gorico. Prim. ŽA, *Status animarum*, št. 4.

⁹³ ŽA, *Mrliška knjiga* št. 16, 03. 1. 1975, zapis pod št. 42.

⁹⁴ Karel Klinkon (Tolmin, 2. 11. 1905–Šempeter pri Gorici, 16. 1. 1996). V mašnika je bil posvečen 19. junija 1932 v Gorici. Skoraj tri desetletja je pokoj užival v domači župniji, kakor piše tudi Štrancar v svojih *Spominih*: »19. 8. 1977. Ker je tolminski rojak, želi preživeti večer svojega življenja v domačem kraju. Z njim je kot gospodinja sestra Marija, po izobrazbi učiteljica. Po svojih močeh nam bo rad pomagal, čeprav ne prevzema nobene obveznosti do župnije. Z veseljem ga sprejemamo in radi mu bomo pomagali v starosti in onemoglosti. Kljub 71 letom nima pokojnine. Stanoval bo v zgornjih prostorih župnišča.« ŽA, Anton Štrancar, *Spomini IV*, leto 1977, št. 61. Pokopan je pri sv. Urhu v Tolminu.

so se jima Marija Agata, 5. 2. 1884, Rudolf Albin, Ljudmilin oče, in Hieronim, rojen 24. 3. 1887. Brat in sestra sta umrla še kot otroka.

Rudolf in Marija r. Vogrič sta imela šest otrok. Marjan Maksimilijan je bil rojen 23. 1. 1910, Ljudmila Marija 10. 9. 1911, Silvester Hieronim 9. 9. 1912, Doroteja Agata 5. 2. 1915, Štefanija 22. 12. 1918 in Rudolf Ferdinand 22. 1. 1922 (umrl star manj kot leto dni). Njihovo hišno ime je bilo »Čiča«.⁹⁵

Pri župniku Štrancarju je bila glavna pomočnica, saj je pretipkala Kodermacevo *Kroniko* in njegov Življenjepis: I. del: otroška doba. To delo smo v glavnem uporabili za predstavitev župnika Kodermaca. Originala sicer ne hranijo v ŽA Tolmin. Obsega 102 tipkani strani. Pretipkano besedilo je enostransko. Zvezek je ovit v trde platnice s plastificirano modro folijo. Na zgornji tretjini je vdolben pozlačen avtor in naslov: *Alojzij Kodermac ŽIVLJENJEPIS*. Njegov prvi del obsega avtobiografijo od otroških let do vstopa v goriško bogoslovje jeseni 1913. Zvezek je po višini enake mere kakor *Kronika IV.*, le širši je 1 cm, torej 33,9 x 22 cm. Poleg te pretipkane verzije hranijo v ŽA Tolmin še poseben fascikel: *Alojz Kodermac Moje življenje* tipkopis, rokopis.⁹⁶

V tistih časih je bilo v taki službi potrebno zbrati kar veliko poguma, da si je Oblesčakova sploh upala sodelovati pri takem delu, zato ji gre gotovo velika zahvala. S takim delom bi lahko najmanj ostala brez službe, če ne bi imela še veliko večjih težav.

Stota obletnica začetka prve svetovne vojne je dober razlog, da pogledamo nazaj v ta čas trpljenja. V spremni študiji smo na kratko predstavili nekoliko širše obdobje in osebnosti, ki so ta čas najbolj oblikovale. Sama *Kronika* je sicer obširnejša, v tej izdaji pa smo povzeli čas od 1914 do 1921. To je obdobje od začetka vojne, začetka zahodne fronte 1915, tukaj še posebej soške fronte, ki je močno zaznamovala ljudi, kraje in zgodovino vse do danes. *Kronika* se sicer najbolj dotika župnijskega življenja v župniji Tolmin in delno okolici, dotakne pa se tudi drugih problemov, kot so begunci, sosednje župnije, oglejske bazilike, bogoslovno semenišče v Gorici in sam potek fronte. *Kronika* še ni bila izdana v celoti, niti po delih, razen v krajših odsekih v razni literaturi kot vir. V tej izdaji je prvič objavljena za vsa leta vojne v celoti. Dodali smo tudi *Dodatek h župnijski kroniki*, ki tudi govori o teh časih. Tako upamo, da bo to majhen doprinos k večjemu razumevanju tedanjih težkih razmer vojnega časa.

⁹⁵ ŽA, *Status animarum comunalis Tolmin*, št. 54.

⁹⁶ V fasciklu je poleg dveh izvodov pretipkanega prvega dela Življenjepisa tudi fotokopiran III. (1921–1944) in V. del (1962–1979) njegovih *Spominov* v dveh izvodih. Vmesni del za čas po vojni do njegove upokojitve manjka.

POVZETEK

Stota obletnica prve svetovne vojne je odlična priložnost, da pogledamo v ta čas preko različnih virov in da spet odkrijemo zgodovinske trenutke. Tolminska župnijska kronika je lahko tak dodatek k poglobljenemu razumevanju tega časa in dogajanja. Kroniko je pisal duhovnik Alojzij Kodermac, ki je bil v Tolminu kaplan. Župnik in kanonik msgr. Ivan Rojec ni pisal Kronike. Prav zaradi pomembnosti dogodkov je tolminski župnik Anton Štrancar želel, da se dogodki v župniji popišejo. Naprosil je nekdanjega kaplana in kasnejšega volčanskega župnika, da zapiše, kaj se je dogajalo na območju tolminske župnije. Tako je nastala Kronika v več zvezkih. Ta vir še ni bil posebej izdan, nanj pa so se že sklicevali različni avtorji. Prav zato smo izbrali to kroniko in se omejili na čas od 1914, ko je izbruhnila prva svetovna vojna, do začetka leta 1922, ko so bile tudi v Tolminu volitve za novega župana. Tako smo želeli zajeti čas, ko na soškem bojišču še ni bilo fronte, pa tudi čas po vojni, ko so se na porušene domačije vračali begunci in se je počasi pripravljala aneksijska slovesnost, počasi pa se je začel stopnjevati tudi italijanski pritisk na slovenski živelj.

Kroniko smo opremili s tekstno-kritičnim aparatom, predvsem pri vsebini, kjer je bil kakšen dogodek samo omenjen, pa ni bil širše razložen in je današnjemu bralcu težje razumljiv. V opombah so dodani še biografski podatki za večino oseb, za katere smo podatke uspeli najti. Nekatere bolj pomembne osebe, npr. avtor Alojzij Kodermac, župnik Ivan Rojec, nadškof Frančišek B. Sedej, duhovnik Simon Gregorčič in škof Anton Mahnič, ki so v Kroniki posebej omenjeni in izpostavljeni zaradi zgodovinske pomembnosti, pa so posebej predstavljeni v spremni študiji. Predstavljene so osebe, ki so povezane s Kroniko, npr. prepisovalka Kronike, avtor ipd. V njej smo tudi nekoliko pregledali in predstavili dogajanje konec 19. in na začetku 20. stol. na Primorskem, predvsem na Goriškem.

Kronika se sicer osredotoča predvsem na tolminsko župnijo, včasih pa avtor povzema še druga dogajanja v svetovnem merilu, npr. smrt papeža. Tudi te dogodke smo nekoliko osvetlili, saj jih avtor v Kroniki večkrat omenja samo bežno. Zelo se poglobi v problematiko beguncev, precej manj pa se ukvarja s samo soško bitko, frontnimi položaji ipd., ker to ni vsebinski del Kronike. Nekaj teh podrobnosti smo predstavili v spremni študiji in tudi med besedilom, vendar se nismo posebej poglobljali v sam potek vojne, saj je o tem narejenih veliko študij in so te razvidne iz seznama literature. Kronika je bogat dodatek k razumevanju časa, v katerem je tolminska župnija utrpela hude izgube ne le na materialnem, ampak tudi na čisto človeškem področju.

KLJUČNE BESEDE: *Župnija Tolmin, Kronika, prva svetovna vojna, Ivan Rojec (1866–1928), Alojzij Kodermac (1892–1977)*

Summary

TOLMIN PARISH CHRONICLE

The hundredth anniversary of the First World War presents an opportunity to review this period through various sources and rediscover historical moments. The Tolmin Parish Chronicle can contribute to an in-depth understanding of the time and its events. The Chronicle was written by the priest Alojzij Kodermac, who served in Tolmin as a chaplain. Tolmin's priest and canon at the time, Msgr Ivan Rojec, did not write the chronicle. Nevertheless, due to the importance of the events in the parish the later priest in Tolmin, Anton Štrancar, wanted the events of the war to be recorded. Therefore he asked the former chaplain, and later priest in Volče, to write down what happened in the area of the parish of Tolmin. Thus this Chronicle of several volumes was created. This particular source has never before been published, but it has been quoted by various authors. This was one of the reasons why we decided to discuss this chronicle here and so limited the discussion to the period from 1914, when the First World War broke out, until the beginning of 1922, when elections for the new mayor were held in Tolmin. This way we hoped to encompass the time when the Isonzo battlefield did not yet have a front and also the time after the war when fugitives were returning to their demolished homesteads and the annexation ceremony was being prepared, and also when the Slovenian population was increasingly under the Italian pressure.

The Chronicle was added a textually-critical apparatus, especially regarding entries where certain events were simply mentioned and not explained in detail, thus making it difficult for a contemporary reader to understand. The footnotes include biographies of most people mentioned in the text for whom information could be found. Some of the most important people, such as the Chronicle's author Alojzij Kodermac, the priest Ivan Rojec, Archbishop Francišek B. Sedej, the priest and poet Simon Gregorčič, and Bishop Anton Mahnič, who are specifically mentioned in the Chronicle and emphasised due to their historical importance, are represented in detail in the accompanying study. People connected to the Chronicle, e. g. its transcriber, the author etc., are also specifically introduced. This part of the article also presents events at the end of the 19th and the beginning of the 20th century in the Primorska region, particularly in Goriška.

The Chronicle is generally focused on Tolmin parish; the author only occasionally recaps events on the world stage, e. g. the Pope's death. These events were described additionally since the author frequently mentions them only fleetingly in the Chronicle. On the other hand, he is deeply immersed in the

discussion about the fugitives, and deals with the Isonzo battles, the positions on the front and the like in only a few words because these do not form the subject of the Chronicle. Some of these details are introduced in the accompanying study and also within the transcription itself, but no special emphasis was put on the course of the War (since numerous studies have been made concerning this topic and can be found among the works cited). The Chronicle is a rich addition to the understanding of the time when Tolmin parish suffered great losses not only in material but also in human terms.

KEY WORDS: *Tolmin parish, Chronicle, First World War, Ivan Rojec (1866–1928), Alojzij Kodermac (1892–1977)*

TOLMINSKA ŽUPNIJSKA KRONIKA

1914–1922¹

Leto 1914

Novo leto je začelo v četrtek na praznik Obrez. Gospodovega.² Je bila slovesna sv. maša, pri kateri je imel »darovanje« (ofer) mons. dekan. Na praznik Razglaš. Gospodovega je zadnjo sv. mašo imel I. kaplan in »ofer«. Na praznik Imena Jezus. je bila ob 10. uri slovesna sv. maša pred izpost. Najsvetejšim. Pri tej maši je bil »ofer« II. kaplana.

Na sv. Tri kralje je bil sklep sv. leta s pesmijo *Te Deum*.³ Za god sv. Antona puščavnika je bila sv. maša ob 9. uri za vse tiste, ki so za to mašo kaj darovali.⁴

V torek po III. ned. po Razglaš. Gospodovem so cerkveni dolžniki imeli v farovžu obračun in plačevanje obresti in vračanje.⁵

(za velikonočno spoved)⁶ Ob izpraševanju verouka v postnem času je bila priložnost za nabirko za novo malo semenišče v Gorici.⁷

¹ Zaradi večje preglednosti dodajamo naslov, ki ga v originalu ni, navedena je zgolj letnica.

² Praznik Gospodovega obrezovanja je bil po drugem vatikanskem koncilu in preureditvi liturgičnega koledarja ukinjen. Praznik izhaja iz starozavezne judovske postave: »Osem dni po rojstvu naj bodo obrezani vsi moški iz roda v rod, najsi bodo rojeni v hiši ali pridobljeni za denar od katerega koli tujca, ki ni izmed tvojih potomcev« (1 Mz 17,12).

³ »Štej si sedem sobotnih let, sedemkrat sedem let, tako boš iz sedmih sobotnih let dobil devetintirideset let. Deseti dan sedmega meseca, na pravni dan, daj zatrobiti na rog naznanilo, po vsej vaši deželi dajte trobiti na rog! Posvetite petdeseto leto in razglasite po deželi osvoboditev vsem njegovim prebivalcem! To naj vam bo jubilej in vsakdo naj se vrne k svoji lastnini, vsak k svoji rodbini« (3 Mz 25, 8–12). Tako je že v Stari zavezi utemeljeno praznovanje svetih let. V krščanstvu je prvi jubilej razglasil papež Bonifacij VIII. leta 1300, prim. M. Benedik, *Papeži od Petra do Janez Pavla II.*, Celje 1989, str. 178. Praznovanje je navadno vezano na kakšno obletnico in ima namen poglobiti naše duhovno življenje ter pregledati, kje odstopamo od Božjih zapovedi in nauka Katoliške cerkve ter kje naš odnos z bližnjimi ni v skladu z evangelijem. V svetem letu želimo vse to popraviti in izboljšati z različnimi ljudskimi pobožnostmi, prejemom zakramentov, romanji na svete kraje, prejemom odpustkov, dobrimi deli, molitvijo, postom in miloščino.

⁴ Ob posebnih praznikih, ko so bile maše za soseske ali vasi s prošnjami procesijami (npr. pred vnebohodom, za god sv. Marka), so ljudje zbrali denarne darove, duhovnik pa je maševal za njih, po njihovem namenu. Tudi namen je bil običajno oznanjen »za sosesko to in to« ali »za blagoslov polj« ali »za lepo vreme«. Mašni namen ni bil oseben, za določeno družino ali rajnega, ampak splošen. Prav za god sv. Antona imajo marsikje sv. mašo »za zdravje živine«. Okrog oltarja nesejo majhnega lesenega prašička, darujejo svoj dar in kakšno suho mesnino, ki se nato po sv. maši licitira. Vsi prihodki so namenjeni vzdrževanju tiste cerkve. Tako je npr. nad Mačami pri Predvdvoru, pri podružnični cerkvi sv. Nikolaja. Na Tolminskem pa je navada, da posamezne planine ali vasi za župnišče ob žegnanju, ko je maša »za planino«, darujejo določeno količino sira. Ravno tako večkrat ljudje darujejo npr. v čast sv. Jožefu, zavetniku mesta Tolmin, in je nato sv. maša »za mesto Tolmin po namenu darovalcev«.

⁵ Praznik Gospodovega razglasenja je 6. januarja, torej je ta datum 28. januar 1914. Razni posestniki so imeli v najemu tudi župnijsko zemljo, ki so jo obdelovali in od tega so oddali letno najemnino.

⁶ Dodano kot opomba na robu ob besedilu. Dolžnost velikonočnega obhajila izhaja iz 3. cerkvene zapovedi »Prejmi sv. Rešnje telo vsaj v velikonočnem času« (KKC 1993, 2042), ki temelji na CIC 1917, kan. 859 in ZCP 1983, kan. 920. Zapoved zagotavlja minimum glede prejetja Gospodovega Telesa in Krvi v povezanosti z velikonočnimi prazniki, izvirom in središčem krščanske liturgije, vere in življenja (prom KKC 1993, 2042). Ob večjih praznikih (velika noč, božič, sv. Rešnje telo in kri, Marijino vnebovzetje, vsi sveti) župniki pripravijo vernike za sv. spoved in tudi obhajilo. Tako so verniki tudi duhovno pripravljeni na praznovanje največjih skrivnosti katoliške vere. Velika noč je največji krščanski praznik, prav zato je Cerkev zapoved spovedi enkrat na leto vezala na ta praznik. Velika noč je bila 12. aprila 1914.

⁷ Kodermac piše v svojem življenjepis: »30. novembra 1908 smo gojenci semenišča bili navzoči pri blagoslovitvi vogelnega kamna zgradbe novega semenišča.« ŽA, prav tam, str. 61. V šolskem letu 1912/1913 so se vanj vselili semeniščniki. Kodermac je bil v

Celodnevno češčenje sv. Reš. Telesa je bilo III. povelikonočno nedeljo.⁸ Šmarnice v maju so bile ob 5 ½ zjuraj.

Procesije na križev teden so bile ob 8. uri in sicer v ponedeljek [t79] k sv. Marku, v torek k sv. Petru, v sredo k sv. Urhu. Na Gospod. Vnebohod je bila procesija ob 9 ½ po polju, nato pridiga in slovesna sv. maša.⁹

[0157] Na binkošno nedeljo je imel eden tolminski kaplan dolžnostno sv. mašo na Libušnjem.¹⁰

Na praznik sv. Reš. Telesa je bila sv. maša (slovesna) ob 9. uri, po sv. maši procesija. V osmini tega praznika vsak dan ena sv. maša pred izpostav. sv. Reš. Telesom.¹¹

V mirno življenje ljudi je padlo kakor bomba vest, da je bil v Sarajevu v Bosni 28. junija izvršen atentat na avstrijskega prestolonaslednika Ferdinanda in njegovo soprogo.¹² Povsod je zavladovala žgoča vznemirjenost, povsod so se spraševali, kaj bo zdaj, kakšne bodo posledice tega mora umora. Svet je bil silno vznemirjen. Avstrija je obtoževala Srbijo, da je ona pripravila ta umor Ferdinanda in njegove soproge. Kmalu je bilo konec ugibanja, kaj bo. Avstrija je poslala Srbiji ultimat, ki je Srbijo hudo poniževal. Zato je sledila napoved vojne Srbiji, ki je majhna država in oslABLJENA radi balkanske vojne proti Turčiji. Avstriji je dajala potuho mogočna Nemčija, ki ji je bilo kar prav, da začne vojni

osmem razredu gimnazije in takole opiše dogodek: »Semenišniki smo se v začetku šolskega leta vselili v veličastno zgradbo novega semeniškega zavoda. 6. oktobra je bila otvoritvena proslava. Že pred 9. uro so se zbrale v bližini novega veličastnega poslopja cerkvene oblasti s celotnim stolnim kapitljem ter civilne in vojaške oblasti. Tržaški škof, monsig. Karlin in opat iz Sekaua, ki je imel pravico, da nosi škofovsko kapo, sta stala ob strani nadškofa Frančiška Borgija Sedeja. Prisotne so bile cerkvene osebnosti, gojenci semenišča. (...) Knez nadškof Sedej je blagoslovil poslopje, na kar je šel v novo kapelo in tam daroval sv. mašo. Po sv. maši so se vsi udeleženci zbrali v slavnostni dvorani. Gojenec osmošolec gimnazije Jožef Laharnar je pozdravil nadškofa v imenu semenišnikov. Nadškof pa je z izbranimi besedami nagovoril vse prisotne. Nato je spregovoril o zgodovini ustanove, katere namen je bil, kot vedno, vzgajati učečo mladino, da bi (se) pod večšo roko vzgojiteljev prišla do duhovniškega poklica in tisti, ki bi ne sprejeli tega poklica, postali dobri v drugih poklicih, dobri državljani sebi in družbi v čast in ponos. Kot predstavnik ministrstva za javno vzgojo, je nato povzel besedo šolski svetnik Kazminsky. Nato sta se oglasila še deželni svetnik Rebek in predstojnik jezuitov iz Trsta p. Emil Volberg, ki sta spregovorila nekaj priložnostnih besed. P. Volberg nam je bil dobro znan, ker je nekajkrat imel duhovne vaje nam semenišnikom.« ŽA, prav tam, str. 61.

⁸ To je bilo 26. aprila 1914.

⁹ Vnebohod je bil 21. maja 1914. Pred vnebohodom so prve tri dni prošnje procesije za blagoslov polj, vinogradov, sadovnjakov in vsega našega dela.

¹⁰ Binkošti so bili 31. maja. Dolžnostna maša je bila verjetno ali ustanovna ali manualna maša. Dar ali štipendij za te sv. maše duhovnik prejme iz dohodkov ustanov, zato ustanovne ali ustanovljene maše. Prim. CIC 1917, kan. 826, § 3. Manualne maše pa so tiste, za katere dajejo štipendij verniki sami iz pobožnosti ali iz obveznosti, tudi trajnih, ki jih je oporočitelj naložil svojim dedičem tako rekoč v roko, pomeni *manus*. Prim. CIC 1917, kan. 826, § 1.

¹¹ To je bila posebna oblika sv. maše, ko so med obredom sv. maše na oltarju imeli izpostavljeno Najsvetejše, ki pa so ga delno zakrili s tančico ali drugim pregrinjalom. Izpostavljeno Najsvetejše tudi med sv. mašo je sporočalo, da je Jezus navzoč pod podobo kruha, njegovo Telo je z nami in nas varuje, zato ga častimo in poveljučujemo. Dogajanje pri sv. maši je posvetitev, spremenjenje kruha v Jezusovo telo, ki je skrivnostno tukaj že navzoče. Po II. vatikanskem koncilu so bile te sv. maše prepovedane.

¹² Franz Ferdinand I. (Graz, 18. 12. 1863–Sarajevo, 28. 6. 1914) je bil nečak cesarja Franca Jožefa I. Po samomoru prestolonaslednika Rudolfa leta 1889 je bil on naslednji v vrsti za prestol. Zagovarjal je centralizirano oblast, nasprotoval dualizmu in reformam v smeri federalizma ter želel močno centralistično državo z močno vojsko. Že doma je bil deležen konservativne stroge katoliške vzgoje. V privatnem življenju je bil strasten zbiralec umetnin in lovec. Prim. M. Mutschlechner, <http://www.habsburger.net/de/kapitel/franz-ferdinand-der-konservative-erzherzog> (pridobljeno 5. 6. 2015).

ples. Avstrija mobilizira. Fantje in moške polnijo kasarne, v ljudstvu strah, jok in stok. Na dan sv. Ane je Avstrija napadla Srbijo in začela je teči kri.¹³

Evropske države so se zapletale v vojno. [0158] Sledijo vojne napovedi ... Slovenski fantje padajo v Srbiji in Galiciji ...

Učiteljišniška pripravnica v Tolminu je ukinjena.

Monsignor Kragelj je obolel, nekaj dni ni mogel maševati. Oznani za VIII. pob. nedeljo je moral pisati I. kaplan Alojzij Makuz. Za 9. pob. nedeljo so bili oznanjeni odpustki »porciunkovo.« Pogoji za odpustke so: obisk cerkve, prejem zakramentov, molitev 5 očenašev po namenu sv. Očeta ob obisku farne cerkve. Pri večernicah popoldne je bilo enourno češčenje Najsvetejšega, molitev za mir in molitev za vojake, da bi bili močni in da bi jih Bog obvaroval hudega.¹⁴

Opozorjeno je bilo s prižnice, da tisti, ki imajo denar v hranilnici, naj bodo brez skrbi. Do tega denarja nima nobeden oblasti, ne dežela, ne država.

Na god sv. Lovrenca je bila sv. maša ob 8. uri za faro. Praznik Vnebovzvetja M. D. je bil slovesno praznovan po navadi.

Monsig. dekan je nekoliko okrevale.

[t80] Papež Pij X. je 20. avgusta umrl.¹⁵ 3. septembra je že bil izvoljen novi papež. Kardinali so izvolili za papeža eminenco [0159] kardinala Jakoba Cella Chiesa, ki si je nadel ime Benedikt XV.¹⁶

¹³ Avstrija je Srbiji napovedala vojno 28. julija 1914.

¹⁴ 8. pobinkostna nedelja je bila 19. julija, 9. nedelja pa 26. julija 1914. *Porciunkula* se je imenovala majhna cerkva sv. Marije Angelske blizu Assisija, kjer je sv. Frančišek spoznal svoj poklic. Cerkev je izprosil od benediktincev kot delček svoje ustanove (*porciunkula* pomeni *delček*). Tam je začetek velikega frančiškanskega reda, to je bil prvi samostan, sv. Frančišek je tam rad prebival in tudi umrl. Na dan posvetitve obnovljene cerkve, 2. Avgusta, so romarji najprej samo v tej cerkvi lahko prejeli popolni odpustek pod običajnimi pogoji. Prej je cerkev naklanjala odpustke predvsem romarjem v sveto deželo, ki so se spokorili, opravili spoved in romanje. Od 14. stol. naprej pa so na ta dan papeži podeljevali pravico odpustka tudi drugim frančiškanskim cerkvam. Od 17. stol. so odpustek lahko prejeli vsi obiskovalci frančiškanskih cerkva. Po letu 1952 so pravico do porciunkulskega odpustka prejele vse stolnice in župnijske cerkve. Odpustek je odpuščanje časne kazni pred Bogom za tiste grehe, katerih krivda je že odpuščena (pri spovedi za velike grehe ali s kesanjem). Prejme ga kristjan, ki je pravilno pripravljen pod določenimi pogoji (običajno je to sv. spoved, molitev vere in očenaš po namenu sv. očeta, nenavezanost na greh) ob pomoči Cerkve, katera v službi odrešenja z oblastjo razdeljuje in naklanja zaklad zadostitev Kristusa in svetnikov. Lahko je delen ali popoln v tem smislu, da nas delno ali popolnoma reši časnih kazni, ki jih dolgujemo za grehe. Moremo jih naklanjati ali živim ali rajnim. Da lahko razumemo ta nauk, je treba vedeti, da ima greh dvojni učinek. Veliki greh nas izključi iz občestva z Bogom in nismo sposobni večnega življenja, vsak greh, tudi mali, pa ima za posledico nezdravo navezanost na stvari, ki potrebuje očiščenje tukaj ali po smrti, kar imenujemo vice. To očiščenje osvobodi od tega, kar imenujemo časna kazen za greh. To ni maševanje Boga, ampak izvira iz narave greha samega. Prim. KKC 1993, str. 1471–1472. Poleg dobrih del, miloščine, posta in prenašanja lastnega trpljenja, so odpustki odlično sredstvo za napredovanje v svetosti.

¹⁵ Sv. papež Pij X. (Riese, 2. 6. 1835–Vatikan, 20. 8. 1914) je bil beneški patriarh Giuseppe Sarto. Kot papež si je zadal nalogo: vse prenoviti v Kristusu. Reformiral je bogoslužno petje in pravo. 20. decembra 1905 je koncilska kongregacija izdala dekret o pogostnem, tudi vsakodnevem prejemanju sv. obhajila. Sv. Pij X. je razložil tudi dekret o zgodnjem prvem sv. obhajilu *Quam singulari* (8. 10. 1910), naj otroci pristopijo k sv. obhajilu, ko so sposobni razlikovati med evharističnim in običajnim kruhom, ne pa šele pri 10, 12 ali celo 14 letih, kar je bilo takrat marsikje v navadi. Prim. R. Aubert, *Das Reformwerk Pius' X.*, v: *Handbuch der Kirchengeschichte. Die Kirche in der Gegenwart*, Freiburg, Basel, Wien 1973, Band VI/2, str. 416–418; M. Benedik, *Papeži od Petra do Janeza Pavla II.*, Ljubljana 1996, str. 294–296.

¹⁶ Benedikt XV. (Genova, 1878–Vatikan, 22. 1. 1922) je bil za papeža izvoljen kmalu po začetku prve svetovne vojne, 3. septembra 1914. V svojem pontifikatu se je ukvarjal predvsem s problemi in posledicami prve svetovne vojne. 1. septembra 1917 je vsem voditeljem vojskujočih se sil poslal predlog za mirovna pogajanja, ki se je v marsičem ujemal s kasnejšimi 14 točkami Wilsonovega

Vojaštvo je pričelo utrjevati Mengore. Civilistom je prepovedan pristop na Mengore. Prazniika imena Marijinega v septembru ni bilo dovoljeno na Mengorah praznovati.¹⁷ Ljudje so začeli slutiti, da Italija, zaveznica Avstrije, sicer molči, a gotovo nekaj kuha.

Rojstni dan cesarja Franca Jožefa I. in ravno tako tudi njegov godovni dan je Tolmin praznoval s slovesno sv. mašo in s pesmijo *Te Deum*.¹⁸

Šola letos ni pričela ob navadnem času 1. septembra, ker je povsod manjkalo delavcev in naj bi otroci pri družinah pomagali.

mirovnega načrta. Pri tem delu je imel težave z nerešenim rimskim vprašanjem, saj Sv. sedež še ni mogel delovati kot suverena država. Zavzemal se je za čimprejšnjo izpustitev vojnih ujetnikov in skušal organizirati pomoč za dežele, v katerih so ljudje trpeli hudo pomanjkanje. Leta 1917 je objavil tudi nov *Zakonik cerkvenega prava*, ki ga je posebna komisija pripravljala že pod sv. Pijem X. Zakonik je ostal v veljavi do leta 1983. Prim. M. Benedik, *Papeži od Petra do Janeza Pavla II.*, Celje 1989, str. 257–258. *Slovenec* z dne 20. avgusta 1917 je predstavil papežev mirovni predlog, ki je bil poslan tudi cesarju na Dunaj. Med drugim je papež v predlogu zapisal: »Da pa se ne bomo omejevali več na splošne izraze, kakor se Nam je zdelo potrebno to dosedaj, hočemo preiti sedaj k predlogom, ki so v višji meri nazorni in izvedljivi in pozvati vlade vojujočih se držav, da naj se sporazumejo glede sledečih točk, ki so primerne za primerno podlago pravičnega in trajnega miru, pri čemer jim ostaja prepuščeno, da točke posamično določijo in izpolnijo. Predvsem mora obstojati misel, da stopi na mesto materialne sile moralna sila pravice. Iz tega sledi pošten sporazum vseh v svrhu istočasnega in obojestranskega zmanjšanja oboroževanja po določenih pravilih in gotovih jamstvih do mere, ki je potrebna in zadostna za vzdrževanje javnega reda v vsaki državi; potem na mesto bojnih sil uvedba razsodišča z miroljubnim delovanjem v smislu dogovorjenih načel in ob grožnji gotovih škod za državo, ki ne bi hotela podrediti mednarodnih spornih vprašanj razsodišču ali ne sprejeti njenih odločitev. Ako se na ta način enkrat sestavi nadvladje pravice, naj se odstrani vsaka ovira, ki je prometu prebivalstva na potu in sicer z zajamčenjem prave slobode in skupnosti morja s trdnimi pravili. To bi na eni strani preprečilo vzroke za konflikte, na drugi strani pa odprlo nove vire blagostanja in napredka. Kar se tiče povrnitve škod in vojnih stroškov, ne najdemo drugega sredstva za rešitev vprašanja, kakor da predlagamo v splošnem načelo popolne in obojestranske odpovedi, ki je sicer opravičeno z brezmerimi, iz razorožitve nastajajočimi dobrotami in to tembolj, ker je nadaljevanje takega prelivanja krvi edinole iz gospodarskih ozirov nerazumljivo. Ako bi na drugi strani za gotove slučaje obstojali še posebni vzroki, naj se razmotriva o njih pravično in pošteno. Toda ti mirovni dogovori s svojimi brezmerimi ugodnostmi so nemogoči brez obojestranske izročitve sedaj zasedenih ozemelj, torej s strani Nemčije popolna izpraznitev Belgie z jamstvom popolne politične, vojaške in gospodarske neodvisnosti proti vsaki vlasti, dalje izpraznitev francoskega ozemlja; s strani drugih vojujočih se vlasti podobna izročitev nemških kolonij. Kar se tiče spornih teritorialnih vprašanj n. pr. med Italijo in Avstrijo, Nemčijo in Francijo, se zamore upati, da so bojujoče se stranke v očigled neizmernim koristim razoroženega trajnega miru pripravljene, da razpravljajo o njih s spravljivega stališča, pri čemer je treba upoštevati stremeljenja narodov po merilu pravičnosti in možnosti in podrediti slučajne posebne koristi splošnemu blagru vse človeške družbe. Duh pravičnosti in poštenosti bo moral voditi presojanje drugih teritorialnih in političnih vprašanj, posebno onih, ki se tičejo Armenije, balkanskih držav in ozemelj, ki so spadala pod svoječasno poljsko kraljestvo, za čegar plemenite zgodovinske tradicije se morajo vsled posebnih trpljenj tekom sedanje vojne po pravici zavzeti čustva vseh narodov.« Papež je noto izdal 1. avgusta 1917.

¹⁷ Praznik Marijinega imena so v 16. stol. uvedli v Španiji, po zgledu praznika Jezusovega imena. Ta praznik pa je bil od l. 1683, ko so Poljaki premagali Turke pred Dunajem, uveden v zahvalo Materi Božji za zmago pred Turki za celotno Cerkev. Praznik je bil v nedeljo, po malem šmarnu (8. september). Papež sv. Pij X. pa je zanj določil prav na obletnico zmage, torej 12. september. Prim. M. Smolik. *Marijino ime*, v: *Leto svetnikov*, Celje 2000, zv. 3, str. 621.

¹⁸ Franc Jožef I. (Grad Schönbrunn/Dunaj, 18. 8. 1830–grad Schönbrunn/Dunaj, 21. 11. 1916), avstrijski cesar (1848–1916) in ogrski kralj. Bil je sin nadvojvode Franca Karla in nadvojvodinje Zofije. Nasledil je slaboumnega cesarja Ferdinanda I. Vdral je dlje kot kdorkoli drug, bil je konservativen vladar. Zaradi preprostega življenja je bil priljubljen med ljudstvom. Rojstne in godovne dneve vladarja so slovesno praznovali, še posebej okrogle obletnice in obletnice prevzema oblasti. Tako je npr. ob 40-letnici njegovega vladanja zapoški župnik napisal *Ustanovno pismo* za trzinski beneficij in zanj založil glavnico. Prim. V. Kragl, *Kronika duhovnije Trzin do leta 1938*, Trzin 2015, str. 103–113. Podobno so ob njegovi 80-letnici, 17. 7. 1910, v RGB izdali ukaz za poštne znamke od vrednosti 1 h do 10 K v počastitev slovesnosti 80. rojstnega dne njegovega cesarskega in kraljevega apostolskega visočanstva. Prim. RGB, 17. julij 1910, št. 130, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=19100004&seite=00000309> (pridobljeno 21. 5. 2015).

Dne 1. oktobra je nadškof monsignor[j?]a Jožef Kragla upokojil, za upravitelja župnije je postavil I. kaplana č. g. Alojzija Makuza. Za dekanijske posle je nadškof določil, da jih še naprej opravlja monsig. Kragelj. Ob času upokojitve in imenovanja župnijskega upravitelja je bil monsig. Kragelj bolan. Neža Čemanova pripoveduje, da je monsig. omedlel, ko mu je gospod Makuz pokazal dekret, da je on sedaj župnijski upravitelj. Pa je bilo kmalu dobro in sta postala prijatelja. Monsignorju se je zgodilo, da je neko nedeljo bral napačen evangelij in to je škofija zvedela. Sumil je g. Makuza, da je on to javil na škofijo. Monsignor [o16o] je sam prosil za upokojitev. Upokojitve ni povzročila pomotno branje evangelija. Monsig. Kragelj je g. Makuza lepo vpeljal v upraviteljsko poslovanje. Gosp. Makuz je stanoval v kaplaniji, v cerkveni hiši je stanoval katehet Breza-všček, zato je ostal upokojeni monsg. Kragelj v farovžu.

Po naročilu nadškofa je bilo 18. pobinkoštno nedeljo po zadnji sv. maši izpostav. Najsvetejše do konca popoldanske službe božje, ki je obsegala molitve: litanije vseh svetnikov, rožni venec, pete litanije M. B. in blagoslov.¹⁹

Šola je pričela v Tolminu v tednu po 4. oktobru.

Na god vseh Svetnikov je bila slovesna sv. maša ob 10. uri, popoldne večernice za rajne in »Libera«.²⁰ Na vernih duš dan sv. maša pri sv. Urhu ob 9. uri. rido so prejeli verniki popolen odpustek za verne duše po navadnih pogojih.

Ker je bil monsig. Kragelj upokojen, je bila razpisana tolminska župnija do 12. decembra.

Letos je običajna sv. maša na Volarjih odpadla, ker je bila sv. maša doma za vojake neobhodno potrebna.

[o161/t81] S prižnice je bilo oznanjeno: C. in kr. vojno ministrstvo je sklenilo poklanjati vojskujočim se vojakom božični dar v znesku 500.000 kron. Zato je knezonadškofijski ordinariat določil, naj se miloščina, katera se bo v cerkvi nabrala prihodnjo nedeljo, obrne v ta namen. Zato se vam priporoča, naj bi v nedeljo kaj več dali, kakor navadno.

¹⁹ To je bil 27. septembra 1914. Molitev je bila predvsem v prošnji za mir.

²⁰ Na vernih duš dan, 2. novembra, sme duhovnik maševati trikrat: za duše v vicah, po papeževem namenu in po lastnem namenu, kar je ravno zaradi stisk 1. svetovne vojne uvedel papež Benedikt XV. 10. avgusta 1915. Praznik je sicer na zgodovinskih predpostavkah nastal l. 998 v Clunju, kjer je opat Odilo ukazal vsem sebi podrejenim samostanom, naj 1. novembra popoldne po cerkvah zvoni mrtvim v spomin, menihi naj molijo večernice za mrtve, drugi dan pa naj za mrtve opravijo slovesen oficij in zanje darujejo sv. mašo ter delijo miloščino. Najprej se priporočamo vsem nebeščanom (vsem svetim). Naslednji dan molimo za tiste, ki so še v procesu očiščenja, ker v trenutku smrti niso bili dovolj sveti, nenavezani na greh, v življenju niso zadostili za krivdo svojih grehov ali pa jih je težila krivda malih grehov. Sami sebi ne morejo več pomagati, lahko pa jim pomagamo mi, posebej z molitvijo, sv. mašami, dobrimi deli in miloščino, kar omenja tudi zapis v *Kroniki*. Prim. A. Strle, *Spomin vseh vernih rajnih*, v: *Leto svetnikov*, Celje 2000, zv. 4, str. 257–261. Pesem *Libera me, Domine* (Reši me, Gospod) se je glasila: »Reši me, Gospod, večne smrti tisti groze polni dan: Ko se bosta majala nebo in zemlja: Ko prideš sodit svet z ognjem. Zatrepetal sem in bojim se, preiskava pride, in prihodnja jeza. Ko se bosta majala nebo in zemlja. Tisti dan jeze, stiske in bede, veliki in silno grenki dan.« *Rimski obrednik*, Ljubljana 1932, str. 176–177. Pesem je bila izraz tesnobe v imenu rajnega in prošnja Cerkve za usmiljenje njegovi duši. Prim. M. Smolik, *Liturgika*, Celje 1995, str. 137.

Drugo oznanilo: Kakor vam je mogoče znano iz razglasov in časopisov, je država razpisala vojno posojilo v pokritje izrednih vojnih stroškov. Da si naša domovina zagotovi zmago v tej vojski, potrebuje mnogo denarja. Zato je dolžnost vsakega državljana, ki ljubi svojo domovino, priskočiti ji v tem trenutku na pomoč. Kdor ima torej kaj denarja na razpolago, naj ga posodi državi. Denar se bo obrestoval 5 in pol od sto od 1. novembra t. l. naprej. Denar je ravno tako varen kakor v vsaki drugi posojilnici. Na vsak način bolj varen kot doma. Denar sprejme tukajšnji c. kr. poštni urad, kateri vrne za denar zadolžnico. Sprejemajo se zneski od 25, 50, 75, 100, 200 kron, itd. Denar se bo vrnil leta 1920. Čas naložiti denar je samo še danes, jutri in pojutrišnjem. [162] Kdor želi potrebna pojasnila, naj se obrne do g. župnega upravitelja.

V tednu po I. adventni nedelji²¹ so bili predvideni bolniki in stari in sicer v ponedeljek v Zatoľminu, v torek v Poljubinu in Prapetnem,²² v sredo v Žabčah, Zadzaz Žabčah in Ravneh, v četrtek v Čadrgu in Zadzaz Čadrgu, v petek v Doljah, Gabrijah in Volarjih, v soboto na Ljubinu.

Kot božično darilo vojakom je bilo nabrano v cerkvi 100 kron miloščine. Vpišite se v Mohorjevo družbo, udnina 2 kroni—čas je še do II. adventne nedelje, se je glasilo oznanilo.²³

Na Sveto Rojstvo je bila opolnoči slovesna sv. maša. Na Volarjih so bile tri sv. maše. Leto je končalo s slovesno sv. mašo in s pesmijo *Te Deum*.

Monsig. Jožef Kragelj je močno skrbel, ko se je zidalo novo semenišče v Gorici, da je vsako leto ob priliki spraševanja za velikonočno spoved nabral lepo vsoto v pomoč novemu semenišču.²⁴ Zato je bil vesel, ko je bral v škofijskem listu poročilo o uspehih gojencev novega semenišča v šolskem letu 1913–1914. Naj

²¹ To je bilo od 29. septembra 1914 naprej.

²² Kodermac piše včasih Prapetno, drugič Prapotno. Med drugim v besedilu zasledimo tudi različico Praprotno. Gre za isto vas, zato se držimo originalnega zapisa brez popravkov.

²³ Mohorjeva družba je najstarejša slovenska založba, ki jo je leta 1851 v Celovcu s pomočjo A. Einspielerja in A. Janežiča ustanovil bl. škof Slomšek. Vsako leto izdaja redno zbirko knjig. Tako je med našim ljudstvom vse od srede 19. stol. širila znanje, ljubezen do knjig, branje, kulturo in skrb za duhovno poglobitev ter plemenitila slovenski jezik z lepo pisano besedo. Zaradi politično neugodnih razmer so leta 1919 sedež iz Celovca preselili na Prevalje, leta 1922 pa v Ljubljano. Goriška Mohorjeva družba je bila ustanovljena leta 1923 z nadškofijskim dekretom, 17. novembra leta 1924 pa je v predbožičnem času med svoje člane že razposlala svojo prvo knjižno zbirko s Koledarjem za leto 1925, <http://www.mohorjeva.it/drupal/sl/content/zgodovina-gmd> (pridobljeno 12. 6. 2015). Vpis je bil mogoč do 6. decembra 1914.

²⁴ Velikonočno spraševanje je bilo npr. v ljubljanski škofiji uvedeno 20. junija 1774. Škof Herberstein je to določil z aktom ljubljanske generalne sinode in dekretu dodal obrazec, ki obsega 125 vprašanj iz celega katekizma. Prim. A. Odar, *Jegličeve sinode*. v: *BV*, 18 (1938), št. 3, str. 273. Namen tega spraševanja je bilo preverjanje znanja katoliške vere in hkrati poglobitev. Sam katekizem in katoliški nauk so duhovniki razlagali ob nedeljah popoldan. Razlago so združili še z raznimi pobožnostmi litanijskih, blagoslovov z Najsvetejšim, v maju s šmarnicami itd. Bogoslovno semenišče je bilo po jožefinskih reformah ponovno obnovljeno leta 1818, in sicer kot osrednja ustanova za gojence celotnega avstrijskega Primorja, škofij Gorica, Trst–Koper, Poreč–Pulj in Krk. Na pobudo nadškofa Zorna je skupina duhovnikov leta 1892 ustanovila društvo Aloysianum z deškimi zavodom za revnejše dijakke Alojzijeve. Tu so vzgajali bodoče duhovnike in številne katoliško ter narodno zavedne laike. Obenem so skrbno načrtovali ustanovitve notranje gimnazije v okviru malega semenišča, ki bi edina – v nasprotju z laicizirano državno šolo – mogla ustrezno pripraviti kandidate za duhovništvo. Prim. F. Kralj, *Cerkvene razmere v goriški nadškofiji na prelomu 19. stoletja*, v: *Missiev simpozij*, str. 154–155. Te ideje je dokončno uresničil nadškof Sedej.

bo to poročilo tu zapisano v slovenski prestavi. Ker so bili v semenišču Slovenci in Furlani (Italijani), je bil uradni jezik nemški.

[0163/t82] Šolsko poročilo o nadškofijskem in vendenbergsen deškem semenišču za šolsko leto 1913–1914.

V šolskem letu 1913–1914 je bilo v semenišču 154 semeniščnikov in 19 konviktorcev, kateri zadnji so imeli letos prvič svoj oddelek. Semeniščniki razdeljeni na tri oddelke pripadajo obema škofijama: 98 gojencev goriške, 56 tržaške škofije. Od vseh gojencev zavoda je obiskovalo notranjo pripravnico 42 in sicer 28 slovenskih in 14 italijanskih, ostalih 112 je obiskovalo zunanjo gimnazijo in sicer 73 nemško, 27 slovensko, 12 italijansko.

Od 98 goriških semeniščnikov je bilo 65 (66%) Slovencev, 33 (34%) Italijanov, od Tržančanov–gojencev, 50 Slovencev in 7 Italijanov. Med letom je zapustilo zavod radi bolezni ali slabega uspeha v učenju ali drugačnih vzrokov 16 goriških in 4 tržaški gojenci, na koncu so ostali še 134 semeniščnikov v zavodu: 82 iz goriške in sicer 55 Slovencev (67%) in 27 Italijanov (33%) in 52 iz tržaške škofije, 46 Slovencev in 6 Italijanov.

Ocena gojencev, ki so ostali do konca leta je sledeča: od goriških semeniščnikov je bilo 13 odličnjakov, 65 sposobni, 2 na splošno sposobna in 2 sta padla.

Od tržaških semeniščnikov je bilo 9 odličnjakov, [0164] sposobnih 42, splošno sposoben 1 in padel 1.

Od 41 učencev v pripravnici je napravilo sprejemni izpit za gimnazijo 38, in sicer od goriških 2 za nemško, 15 za slovensko, 6 za italijansko, od tržaških 13 za slovensko in 2 za italijansko gimnazijo.

Od 10. konviktorcev, ki so obiskovali gimnazijo, je bil 1 odličnjak, 5 sposobnih, 2 splošno sposobna, 1 padel in 1 neizprašan.

Tako je prejelo na zavodu 23 učencev odlično spričevalo, 112 dobro, 5 komaj dobro, 4 nezgodno in eden ni bil izprašan.

9 goriških semeniščnikov so bili v zavodu brezplačno, 47 je plačevalo od 50–400 K in 24 je uživalo wendenberški štipendij.²⁵

²⁵ Werdenberški zavod je leta 1636 ustanovil dvorni kancler grof Ivan Werdenberg skupaj s svojo ženo Katarino r. Coronini. Zavod je lahko sprejel 24 ubožnih gojencev, ki so prejeli vzgojo in pouk na tedanji višji latinski šoli v Gorici, ki so jo vodili jezuiti. Dobrotnika sta za ustanovo darovala poslopje za vrtom pri cerkvi sv. Janeza Krstnika, dodala pa sta več dobrih zemljišč in 20.000 gld kapitala. Ustanova se je imenovala Werdenberško semenišče. Hiša je bila za zavod kmalu premajhna, zato so se leta 1640 preselili v Semblerjevo hišo, kjer so imeli jezuiti tudi svojo gimnazijo. To semenišče je ostalo v najtesnejši zvezi s knezoškofijskim deškim semeniščem. Ko so leta 1773 ukinili jezuite, so z njim ukinili tudi Werdenberško semenišče. Namesto njega je vlada ustanovila 24 štipendijev za gimnazijce, ki so v Gorici obiskovali gimnazijo. Ti gojenci so bili raztreseni kot podnajemniki po privatnih stanovanjih, zato je nadškof Gollmayr leta 1858 otvoril deško semenišče. Cesar Ferdinand je s soprogo Marijo Ano daroval 10.000 gld. Istega leta je cesar Franc Jožef dovolil, da se 24 štipendij spremeni v ravno toliko ustanovnih mest v novo ustanovljenem deškem semenišču. Werdenberški štipendij je odslej dobil vsak, ki je bil sprejet v to semenišče. Leta 1860 so se preselili v svoje prostore, kjer so ostali vseh 43 let. Prvi ravnatelj je bil devet let Andrej Razpet. Za njim je 22 let semenišče vodil Josip Marušič, tretji pa je bil Anton Mahnič, ki ga je vodil do l. 1895, pred tem pa bil v njem 16 let prefekt. Za njim ga je 13 let vodil msgr. Franc Castelliz, do leta 1908, za njim pa do novih prostorov Josip Srebrnič. Prim. *K blagoslovitvi novih prostorov kn. nadš. deškega semenišča*, v: *Novi čas*, 4. oktober 1912, str. 2.

Učenci so bili v letu, hvala Bogu, zdravi.

Vpeljano je bilo učenje muzike in učitelji za muziko.

Urejene so bile akademije za gojitev materinskega jezika obeh narodnosti. Tudi so bili tečaji za oba jezika, da bi vsak mogel govoriti oba deželna jezika.

Duhovne vaje so bile v slovenskem in italijanskem jeziku, ravno tako nedeljske pridige. Skrb je bila za dobro in slovesno bogoslužje, da bi gojence priregnili.

[t83] Bog naj sprejme v svojo zaščito to semeniško delo.

[o165] Leto 1915

S praznikom Obrezovanja Gospodovega je začelo novo sončno leto. Reči je treba, da je začelo mračno, megljeno leto, ker je vojska[?] ker teče kri, ker je veliko trpljenja, cvet fantov in mož pada, pada ... Komu v korist? ... Gospod Bog, usmili se nas! ...

Na novo leto je bila slovesna sv. maša in običaji, »ofer« za celebranta.²⁶ Po koncu sv. maše je bilo izpostavljeno Najsvetejše do 3. ure popoldne. Bile so molitve za mir in srečen konec vojske. Ob dveh začetek ure molitve iz knjige *Večna molitev*.²⁷ Med molitvijo petje. Na koncu blagoslov z Najsvetejšim.

Dan pred sv. Tremi Kralji je bil blagoslov vode in nato sv. maša ob 10. uri.

Na praznik Razglaš. Gospodovega je bila sv. maša ob 10. uri, pri kateri je bil »ofer« za II. kaplana.

Ker je bil god sv. Antona puščavnika na nedeljo, je bila sv. maša v čast sv. Antonu za tiste, ki k maši darujejo v soboto pred godom.

Nadškof je zaukazal, naj se duhovnije posvete presv. Srcu Jezusovemu II. nedeljo po Razglaš. Gospodovem.²⁸ Namen: Srce Jezusovo naj pomaga ogroženi domovini. V Tolminu je bila v ta namen slovesna [o166] sv. maša in po sv. maši

²⁶ *Celebrant* je mašnik, kdor celebrira, pomeni, da slovesno opravi kakšen cerkveni obred, npr. sv. mašo.

²⁷ J. Walser, *Večna molitev pred Jezusom v Zakramentu ljubezni*. Ljubljana 1895. Obstaja več izdaj omenjene knjige. Tukaj navajamo prvo slovensko izdajo.

²⁸ To je bilo 17. januarja. »Molitev z ozirom na obljube Jezusa Kr. ob razodetjih Njeg. presv. Srca v Paray-le-Monialu sv. Marjeti Mariji Alacouque (†17. oktobra 1690).« Sv. Marjeta (Lhautecour, 22. 7. 1647) je že mlada čutila močno hrepenenje po Bogu. Osemletna je odšla v vzgojni zavod klaris v Chastolles, vendar se je morala zaradi boleznih l. 1657 vrniti domov. Bolehala je 4 leta. Leta 1671 je končno vstopila v samostan sester Obiskanja Device Marije v bližnjem Paray-le-Monialu. Prvo videnje je imela 27. novembra 1672, na praznik evangelista Janeza, ko je klečala pred Najsvetejšim. Božja pričujočnost jo je popolnoma prevzela. V videnjih je videla Zveličarjevo Srce na sijajnem prestolu, žareče kot sonce, obdano s trnjavo krono, ki pomeni rane, ki so jih prizadejali naši grehi. Nad njo se dviga križ, ki naznanja, da je bilo to znamenje vanj zasajeno od prvega trenutka učlovečenja, to Srce je bilo polno bridkosti. To pobožnost in češčenje Jezusovega Srca, njegove ljubezni do grešnikov, je potem tudi širila. Prim. M. Smolik, *Marjeta Marija Alacouque*, v: *Leto svetnikov*, Celje 2000, zv. 4, str. 124–128. Jezus je umrl na veliki petek. Njegova daritev na križu je enkratna, edinstvena in odrešilna za ves svet. Sv. maša (evharistija) je realno ponavzočenje te daritve na nekrvav način. Pri češčenju Jezusovega in Marijinega Srca gre za odnos vernika do Jezusa in Marije. Srce, ki je bilo prebodeno z bolečino, nehvaležnostjo, zavrženostjo, čeprav je darovalo kri in življenje za nas, je simbol ljubezni do nas grešnikov. Prim. KKC 1993, str. 595–618. Prav zato je ta pobožnost sicer vezana na prve petke – dan Jezusove smrti, ko naj bi zadoščevali za svoje grehe in grehe drugih, več molili, opravili sv. spoved in prejeli sv. obhajilo. Zaradi večje udeležbe ljudstva je nadškof posvetitev ukazal v nedeljo.

pred izpostav. Najsvetejšim litanije Srca Jezusovega, posebna molitev posvečenja in blagoslov.

Na god sv. Vincenca je bila sv. maša, ki bi morala biti pri sv. Petru, radi domače pobožnosti preložena na drugi teden.²⁹

Na sv. Nežo je bila sv. maša za občino Poljubinj, ravno tako za Marijino zaroko in sicer pri sv. Marku.³⁰

Na II. predpostno nedeljo po sv. maši ob 10. uri, je bilo izpostavljeno Najsvetejše in so pevci peli *Miserere mei Deus*– usmili se me Gospod. Najsvetejše je ostalo izpostavljeno do 2. in pol, nato je bil rožni venec, od sv. Očeta zložena molitev za mir, litanije vseh svetnikov z molitvami in blagoslov.³¹

Na III. predpostno nedeljo je bilo brano pastirsko pismo nadškofovo. V tem pismu govori o tej strašni vojni, ki tare in upropašča evropske dežele, o vzrokih te vojske, kako naj se vojaki in ljudje v tej vojski ravnaajo. Na koncu priporoča, naj ljudje ohranijo mirne živce, saj moramo v Boga zaupati in v njegovo usmiljenje, zaupno moliti in daje še druge tolažbe.³²

²⁹ Sv. Vincencij, diakon in mučenec (†304), goduje 22. januarja.

³⁰ Sv. Neža, devica in mučenka (†304), goduje 21. januarja. Zaroko Device Marije s sv. Jožefom Cerkev obhaja 23. januarja. Prim. M. Smolik, *Zaroka Marije in Jožefa*, v: *Leto svetnikov*, zv. 1, Celje 1999, str. 269–270.

³¹ To je bilo 7. februarja 1915. Papež Benedikt XV. je zapovedal šestdnevno pobožnost, ki vsebuje izpostavitev in češčenje Najsvetejšega do šeste ure zvečer, molitev žalostnega dela rožnega venca s papeževu molitvijo in blagoslovom z Najsvetejšim. Papež je priporočil tudi sv. spoved in prejem obhajila, na vse to pa vezal popolni odpustek. Papeževa molitev: »V stiski in sili vojske, ki ogroža ljudstva in narode v obstoj, pribežimo, o Jezus, k tvojemu tako ljubezni polnemu Srcu, ki je naše najvarnejše zavetje. Tebe, o Bog usmiljenja, prosimo goreče: odvrni to strašno šibo. K tebi, o Kralj miru, kličemo v srčni molitvi: daj nam kmalu zaželeni mir! Iz svojega božjega Srca si po vsem svetu razlil sveto ljubezen, da bi prenehal vsak razpor in bi gospodovala med ljudmi samo ljubezen. Tvoje Srce je bilo, ko si bival na zemlji, polno nežnega sočutja za človeško trpljenje. Oh, naj se nas usmili tvoje Srce tudi v tej uri, ki nas težko tlači z usodepolnim sovraštvom in strašnim prelivanjem krvi. Usmili se toliko mater, ki so v strahu in skrbi za usodo svojih otrok, usmili se toliko družin, ki so oropane svojega poglavarja, usmili se nesrečne Evrope, ki jo je zadelo tako težko gorje. Navdaj vladarje in narode z mislijo na mir, daj, da preneha prepri, ki razdvaja narode; stori, da zopet objame narode medsebojna ljubezen; spomni se, da si jih za ceno svoje krvi storil brate. Nekoč si poln ljubezni uslišal klic apostola Petra: »Reši nas, Gospod, poginjamo!«, in zapovedal mir razburkanim valovom; tudi danes odpusti, usliši milostno našo zaupno molitev in daj viharnemu svetu zopet mir in pokoj. In ti, preblašena Devica, kakor prej v časih največje sile, tako nam pomagaj tudi zdaj! Varuj nas in reši nas. Amen.« Benedikt XV., *Molitve za mir*, v: *LŠL* 50 (1915), št. II, str. 47.

³² V začetku leta je nadškof Sedej izdal dve pismi, najprej 2. januarja 1915 *Pastirsko pismo avstrijskih škofov duhovnikom*, v okviru celotnega avstrijskega episkopata, in 18. januarja 1915 *Pastirsko pismo vernikom o vojni*. Prim. *Folium ecclesiasticum* 1915, str. 33–39. Slednje pismo so brali v nedeljo, 31. januarja. Pepelnica je bila namreč to leto 17. februarja, 1. postna nedelja pa 21. februarja. Nadškof Sedej je med drugim omenil namen in vsebino pisma: »Da rešim te dvome in ugovore, da vas potolažim in pokrepčam v trpljenju, hočem ob kratkem razložiti: 1. da je vojska v gotovih slučajih dopustljiva in dovoljena; 2. da ima poleg slabe tudi svojo dobro stran; 3. kako se je nam kristjanom vesti v vojskinem času.« V prvi točki razloži, da je vojska upravičena, če jo napove zakoniti oblastnik za popravilo krivic, ki se dogajajo državi. Vojna je stara kot človeštvo, sicer pa posledica ali nujno zlo izvirnega greha. Vzrok te vojne je srbsko ščuvanje in prizadevanje proti vladarju in Avstriji. Ko cesar sporov ni mogel rešiti po mirni poti, je moral poprijeti za meč. V drugi točki navede nekaj dobrih posledic vojne: najprej je to versko-nravno prebujenje, obenem je vojna dvignila ugled Katoliški cerkvi in njenemu vidnemu poglavarju. Papež Benedikt XV. je namreč poudaril resnične notranje vzroke za vojno: strast, pohlep po minljivih dobrinah, krivični boj med stanovi in pomanjkanje medsebojne ljubezni. Vojna spodbuja tudi duha požrtvovalnosti in krščanske ljubezni, duha skupnosti in vzajemnosti. V zadnji točki pa omenja spodbude, ki jih navaja tudi Kodermac.

[0167/t84] Prvega februarja 1915 je nadškof investiral³³ za novega župnika–dekana častitega župnika v Mirnu Ivana Rojca, ki je tudi deželni goriški poslanec. Mesto župnika za župnijo Miren je razpisano do 17. marca.

I. postno nedeljo je župni upravitelj delil dekletom črne spovedne listke, drugo ned. ženam in III. fantom in možem.³⁴

Na sv. Petra Stol v Antiohiji³⁵ je bila sv. maša pri sv. Petru v Zatoľminu ob 7. in pol. Na god sv. Matija je bila sv. maša pri sv. Urhu za Dolje in Gabrije. Tretjo postno ned. je bil vsako leto začetek velikonočne spovedi.³⁶ Po tej nedejli so bili prevideni bolniki in stari po vaseh.

Pred oljčno nedeljo³⁷ je bila tridnevnicca za dobro pripravo na velikonočne praznike. Vodil jo je kapucin pater Gabrijel. Dobro je izpadla, veliko jih je opravilo sv. spoved.

Monsig. Jožef Kragelj, bivši dekan, je zapustil Tolmin in se preselil v Ljubljano. Težko mu je bilo slovo, kako ne, ko je bil za dekana 38 let v Tolminu.³⁸

Veliki ponedeljek je bila obljubljen sv. maša za Gabrije v čast sv. Florijanu, taka maša veliki torek za Dolje.

Velika noč je bila praznovana slovesno po stari navadi.³⁹

[0168] Kaplani v Tolminu⁴⁰ od leta 1864 do 1915.

1.	Hvalica Anton	od 1864–1866	
2.	Lazar Anton	od 1866–1868	
3.	Pencin Karel	[?]	do smrti 1907

³³ *Investitura* je strokovni izraz in danes pomeni postavitve v službo, predvsem za duhovnike, npr. škof ali njegov pooblaščenec javno postavi župnika v njegovo službo, on pa izpove vero in podpiše izjavo lojalnosti do škofa in cerkve ter njenih zapovedi in nauk. Pomeni pa tudi postavitve v cerkveno službo s sprejemom službenih insignij in z njo povezanih dohodkov. Prim. G. Stemberger, *2000 Jahre Christentums: Illustrierte Kirchengeschichte in Farbe*, Erlangen 1990, str. 930.

³⁴ Prva postna nedelja je bila 21. februarja 1915.

³⁵ Praznik sedeža apostola Petra obhajamo 22. februarja. Spominja nas na petrinsko službo v Cerkvu, saj je Jezus Petru poveril posebno službo voditelja in prvega med apostoli.

³⁶ Tretja postna nedelja je bila 3. marca 1915.

³⁷ Oljna ali tudi cvetna nedelja (lat. *Dominica in Palmis*) je bila 28. marca.

³⁸ Kragelj je še 21. februarja 1915 pisal pismo o notranji obnovi cerkve: »Velečast. gospod! Futurizem ali vandalizem. Sam ne vem, kako bi temu rekel. Tu imamo moža, ki se dela za slikarja. Mož pravi ingenü, pa domišljav. Dal sem mu cerkev poslikati in oba oltarja očistiti. Delal je po svoje. Vzel je palico sv. kvirinu na velikem oltarju in jo vtaknil v roko škofu vrh stranskega oltarja sv. Apolonije. Pa še nekaj. Razrezal je palico, ki jo je pobral v grmu, na dvoje in vtaknil v podobi križa škofu v drugo roko in ga naredil s tem za sv. Blaža. Sedanega sv. Blaža' je imelo ljudstvo za sv. Lukeža. Bil je brez palice in seveda tudi brez sveč. Stranska svetnika veljata ljudstvu eden za sv. Tilna (Egidija), drugi za sv. Martina. Pravijo, a ima pri nogah – gos. Kar na fotografiji menda ni. Sploh fotografija ni prav jasna, kar tudi biti ne more. Naročil sem, naj to pogleda oseba, ki je temu vajena. Če najde ta atribut, ni dvoma, da je mnenje ljudstva pravo. Vse mogoče, da so ti trije svetniki prav tisti, za katere jih ima ljudstvo. Volarci imajo namreč ustanovljene maše 1. sept. (sv. Egidij) in 18. okt. (sv. Lukež). Sv. Martin pa mora biti v bližini sv. Briksija. Kedar bom na jasnem, Vam sporočim.« ŽA, m. Josip Kragelj, Zgodovina tolminske šole (1777–1900). Iz pisma ni razvidno, komu je Kragelj pisal.

³⁹ Velika noč je bila 4. aprila 1915.

⁴⁰ Dodajamo še kaplane za obdobje do l. 1922: Štefan Podbršček (1916–1918), Bela Hudyma (voj. vikar 1916–1917), Alojz Koder-mac (1918–1922), Franc Kandus (1922–1922). Prim. ŽA, f. Tolminski plebanusi.

4.	Pervanje Martin	od 1868–1870	
5.	Jug Anton	od 1870–1872	
6.	Mlekuž Jožef	od 1872–1875	
7.	Skrt Andrej	od 1872–1876	
8.	Dugulin Janez	od 1876–1877	
9.	Vuga Mihajlko	od 1877–1878	
10.	Marinič Franc	od 1875–1881	
11.	Bresausig Valentin	od 1878–1883	
12.	Kadenaro Jožef	od 1881–1883	
13.	Čergo Angel II.	od 1883–1888	
14.	Sedej Janez I.	od 1888–1891	
15.	Gergolet Andrej II.	od 1890–1891	
16.	Ivančič Matija II.	od 1891–1894	
17.	Cigoj Jožef I.	od 1894–1898	
18.	Matelič Alojzij I., II.	od 1897–1899	
19.	Košir Janez I., II.	od 1898–1901	
20.	Seljak Janez I., II.	od 1899–1903	
21.	Božič Izaija II.	od 1903–1904	
22.	Batič Valentin I., II.	od 1901–1906	
23.	Leban Albert I., II.	od 1904–1907	
24.	Tomšič Krištof I.	od 1907–1911	
25.	de Posarelli Štefan II.	od 1907–1911	
	[o169/t85]		
26.	Pisk Anton I.	od 1911–1912	
27.	Rutar Anton I., II.	od 1911–1913	
28.	Zorzenon Peter II.	od 1912–1913	
29.	Črnigoj Franc Anton II.	od 1913–1916	
30.	Makuz Alojzij I.	od 1913–1918	Kamnje, Marijino Celje

Župniki v Tolminu⁴¹

I.	Vikarji kurati:		
1.	Matija Gorsche	1652–1661	
2.	Janez Zanuttig	1661–1663	
3.	Peter Gallo	1663–1677	
4.	Simon Vincenc	1677–1689	
5.	Matija Braunizer	1689–1710	
6.	Tomaž Zhuffar	1710–1720	
7.	Jožef Črnigoj	1720–1740	
8.	Janez Braunizer	1740–1782	
II.	Župniki in dekani		
1.	Janez Baunes	1782–1803	
2.	Anton Smersu	1803–1816	

⁴¹ Za popolnejši seznam dodajamo še dekana in župnika msgr. Ivana Rojca (1915–1928). ŽA, f. Tolminski plebanusi.

3.	Matija Battig	1816–1825	
4.	Janez Struchel	1825–1856	
5.	Andrej Skočir	1856–1864	
6.	Jakob Doljak	1864–1876	17/12
7.	Jožef Kragelj	12. 4. 1877–1. 10. 1914	

[o170]⁴² Duhovniki izhajajoči iz župnije Tolmin

1.	Kavčič Simon, roj. 8. 10. 1776
2.	Perdih Mihael iz Dolj 32 (Jakč), roj. 2. 9. 1823
3.	Sovdat Jožef, Žabče 6 (Dobravec), roj. 19. 3. 1808
4.	Pencin Karel, Tolmin 8, roj. 6. 4. 1819
5.	Golja Jožef (Klun) Tolmin 36, roj. 24. 2. 1829
6.	Rutar Tomaž, Poljubinj, roj. 29. 3. 1877
7.	Brešan Jožef, Pologar–Zatolmin 48, roj. 28. 8. 1859
8.	Skočir Jožef, Tolmin 2 (Laštar), roj. 22. 1. 1841–je bil monsignor, župnik–dekan v Devinu.
9.	Carli Alojzij (Lukčev) Tolmin 47, roj. 3. 3. 1846
10.	Jarec Janez, Čadrg (Lovrč), roj. 26. 12. 1851
11.	Kenda Janez (Jurc), Zadlaz Žabče 13, roj. 22. 8. 1882
12.	Klobučar Andrej, Ravne Žabče, roj. 25. 4. 1881 (Skalar), župnik–dekan v Bovcu.

Še o cerkveni hiši. (1911. leta) prepis

Prečastiti g. Josip Kragelj, kanonik–prelat

v Tolminu

Od meseca marca t. l. je v raznih hišah tuk. trga nastanjeno vojaštvo c. in kr. lovskega bataljona št. 20. Ker so nekateri prostori, kjer je bilo dosedaj le za silo nastanjeno vojaštvo za bližajoče se zimo postali nesposobni, zahteva poveljništvo rečenega c. in kr. [t86] bataljona, da [o171] občina v najkrajšem času priskrbi vojaštvu za zimo primerno stanovanje. Tukajšnja občina ne more se temu protiviti in bi tudi rada, posebno z ozirom na to, da so vojaki (novinci) večinoma tukajšnji rojaki vže–iz človekoljubja zadostila postavnim in opravičnim zahtevam za to primerne prostora.

Ozirom na to, da je pritličje v hiši Marijin dom h. št. 160 v Tolminu popolnoma prazno in od nikogar uporabljeno, ter bi isto zadostovalo za začasno nastanitev tuk. vojaštva, vabljeni ste, da kot upravitelj rečene hiše v smislu ustanovitvenega zakona o času miru z dne 11. junija 1879 št. 93 drž. zakona, pri-
pustiti občini za nastanitev vojaštva c. in kr. lovskega bataljona št. 20, pritličje

⁴² V originalu je na vrhu strani najprej prečrtana letnica 1970, nato sledi številka strani, pod njo je prečrtan naslov *Učiteljji*.

M. d. h. št. 160 (110)⁴³ v Tolminu ter za to svrhu⁴⁴ nemudoma izročite podpisane županstvu dotične ključke sicer bi bilo primorano se silo in s pomočjo vojaštva prisrketi nujno potrebno nastanitev v tej hiši.

Končno omenja podpisani, da v smislu paragrafa 10 gornjega zakona ni navedena hiša št. 160 v Tolminu opravičena [0172] od namestitve vojaščine in da vsled paragrafa 20 istega zakona, nima morebitna pritožba nikake odločilne moči.⁴⁵

Županstvo v Tolminu, dne 20. oktobra 1911.

Za župana Carl Cazafura

(1912) Prečastiti knežji in nadškofijski Ordinariat! (prepis)

Da se zatrdno določi, kdo naj bo lastnik zraven tuk. župne cerkve sezidane hiše št. 160, potrebuje prečast. Isti ondašnjega odloka z dne 10. avgusta t. l. št. 2566 še nekatera pojasnila.

To zadevo bom skušal pojasniti v naslednjem: Ko sem bil začel leta 1901 zidati, sem se dogovoril o tem z Nj. eminecijo, raj. kardinalom ter ga vprašal, ali bi smel preostanke podružnih cerkva po svoji razsodnosti porabiti za zgradbo te hiše, v kar mi je rad privolil.

S tem sem si bil vravnal pot, po kateri sem mislil počasi, pa varno hoditi. Kljub privolitvi sem porabil do leta 1909 cerkvenega denarja le 1600 K, torej še toliko ne, kolikor sem dal za stavbišče.

Prispevali pa so dosedaj za zgradbo:

1. Zasebniki so kupili stavbišče (z vrtom) za kakih 2000 K.
  2. Podružnih cerkev skupni znesek [0173] do leta 1909 znaša 1600 K.
- [t87] Dale pa so:

a)	Cerkev sv. Petra (1902)	500 K
b)	Cerkev sv. Marka (1901)	450 K
	Cerkev sv. Marka (1902)	450 K
c)	Cerkev sv. Mihaela (1902)	200 K
		1600 K

Drugi prispevki teh cerkva so izkazani v računih za leto 1909.

3. Sam sem dal okrog 2000 K.

⁴³ Dodano samo v tipkanem prepisu. Zakonik določa, da je lastnik dolžan oddati hišo ali druge prostore, in vse potrebno (sveče in pozimi kurjavo), kar je potrebno vojaštvu. Vojska ima pravico zahtevati prostore za nastanitev in oskrbo vojaštva. Ne smejo pa se zahtevati objekti, ki so namenjeni očitni javni službi Božji, bolnicam in ustanove, namenjene dobrotelni dejavnosti, vsa javna učilišča in tista s pravico javnosti, tiste vzgojno izobraževalne ustanove, ki so neprofittne, in prostori muzejev ter knjižnic. Vendar pa tega nikoli ne zahteva sama, ampak preko lokalnih oblasti. Prim. *Državni zakonik*, Dunaj 1879, št. 93, str. 352–353.

⁴⁴ *Svrha* je zastarel izraz, ki pomeni *namen*.

⁴⁵ §10, v točkah 4 in 7 določa, kateri objekti se ne smejo odvzeti za vojaščino, namreč tisti, ki so namenjeni očitni javni službi Božji, javnim bolnišnicam, javnim učiliščem in vsem neprofittnim vzgojno-izobraževalnim ustanovam, in po strogi potrebi za uradna in duhovska opravila potrebni prostori dušnih pastirjev in višje duhovščine vseh zakonito priznanih verskih družb, in stanovanje, kakršno vsak izmed njih glede na svoje rodbinske razmere potrebuje. Prim. *Državni zakonik*, Dunaj 1879, str. 352–353. Kljub jasni zakonodaji, je bila stvarnost drugačna, kar omenja tudi *Kronika*.

4. V hiši stanuje sedaj g. katehet Brezavšček. Najemščine plačuje le 400 kron na leto. Prepustil sem stanovanje njemu, da sem se odkrižal gostačev, ki bi bili le v napoto. Davke odrajtujem sam.

5. Hiši manjka dvoje že osnovanih pomolov. Manjkajo tudi polkna za 37 oken. Dvoje vhodnih vrat treba narediti iz trdega lesa. Sedanja so le za silo. In tudi lesene vhodne stopnice naj se umaknejo s časom kamnitim.

6. Koliko bo še stroškov, da bo hiša popolnoma dodelana, ne morem povedati ne jaz ne kdo drugi. Hiša bi imela služiti mnogovrstnim namenom. Če bo na pr. tu kedaj tujec mežnaril ali orglal, in ko bi bil ta tudi okoličan (faran), ne dobi v trgu nikjer stanovanja, tudi za lep denar ne. V pošteb sem vzel to že takrat, ko sem snoval načrt novi hiši.

[0174] Podstrešje je tako zidano, da bi imel v njem udobno stanovanje vsak, ki ni preveč razvajen. Stanovanje pa mora biti po družini in morebitni obrti bodočega stanovnika. Samec je z malim zadovoljen, družina z otroci obojega spola potrebuje več, četudi majhnih, pa ločenih spalnic.

Tu smo na razporju. Prečastiti Isti ima svoje pomisleke in jih je tudi že izrazil. Pomisli[e?]ke pa ima tudi jaz in ne majhne. Enajstletna zgodovina te hiše nima zame nič veselega. Dovoljenje za zidanje sem dobil šele tedaj, ko sem žugal s prizivom na višjo oblast. Ko je bila hiša pod streho, so ji mazali ponoči stene in vrata. Na hišnem vrtu so poškodovali setev, da je vsihala. V trdem mraku je priletel skozi okno kamen v sobo, v kateri so vadili pevci. K sreči je priletel v steno, pri kateri ni bilo nobenega. Dvesto vojakov, ki so bili na prehodu, so se mi nastanili hkratu za 48 ur svojelastno v hišo. Ko sem šel popoldne prvega dne tja pogledat, sem naletel na vojaka 2 na prostaka⁴⁶–ki je razgrinjal po tleh cerkveno obleko, da bi na nji ležal. O drugih neprilikah sem že poročal. To niso prijetni spomini. To [t88] boli. Sosebno pa boli to tistega, ki je dal za to hišo, kar je v [0175] teku let namenoma privarčeval.

Moji in prečastitega Istega nazori o namenu te hiše se križajo. Meni je hiša pri cerkvi v stalno pomoč, nekaj *annexus ecclesiae*.⁴⁷ Po mojih mislih, katerih nočem nikomur vsiljevati, bo pri današnjih in bržkone tudi bodočih razmerah le tisti s pridom pastiroval, ki bo dajal ljudstvu tudi zunaj cerkve navodila, katerih ne kaže dajati v cerkvi. Zato mu je treba pa lastnega doma. In ta dom naj bi bil vsekakor svetišče–sedes sacra⁴⁸.

Da pa ne bo več pomislov ne na eno, ne na drugo stran, razvežimo vozle tako, da ga prerežemo. Kar so dale cerkve do zdaj za zidanje hiše, jim povrnem. Po izplačilu si hišo osvojim in jo najbrže spravim v denar. Prizadeta bodo sicer s tem razna društva, ki pridejo ob shajališče in od časa do časa potrebno razve-

⁴⁶ Prostak – najnižji čin v cesarski vojski; navaden vojak.

⁴⁷ *Annexus ecclesiae* pomeni prizidek, privesek, dodatek k cerkvi.

⁴⁸ *Sedes sacra* pomeni posvečen sedež, svet kraj.

drilo. Toda čas zaceli vse. Mlajši rod, ki bo hodil todi mimo, še vedel ne bo, kdo je nekdaj hodil po teh prostorih.

Prostor za pevske vaje naj oskrbuje vsakočasni organist. Cerkvena oprava naj se prenese tja, kjer je imela prej svoj kot. Veseli pa bodo te spremembe tisti, katerim je dvorana na poti. Pregrajena naj bi bila in tudi govore, da ne bo [0176] miru, dokler ne postane pritličje stanovanja za katerega koli. Z njim se bo veselil tudi trg, z malo izjemo. In to je tudi nekaj.

Meseca junija t. l. je kupil neki tujec ves svet, kar ga je ob cesti od te hiše tja do poslopja požarne straže. Kupil ga je lahko, ker ga je preplačal. Na njem bo zidal. Kaj, ne vem. Sčasoma nastane tu nova ulica, katere vogal proti cerkvi bo ta hiša št. 160.

V Tolminu, dne 10. septembra 1912. Josip Kragelj⁴⁹

1912) Št. 512/12

Oskrbništvo župnijske cerkve
v Tolminu

Na poročilo preč. gospoda župnika dekana z dne 26. oktobra 1912, odgovarja k. n. Ordinariat, da mu poleg že dovoljenih ugodnosti glede nove hiše, sezidane poleg župne cerkve v Tolminu, doda še to, da mu doplačajo podružnice tolminske še 3000 kron (tritisoč kron), da postane omenjena hiša cerkvena last.

Kar se pa drugega predloga tiče, da bi namreč prečast. g. dekan nadurna dela pri tej hiši dal izvršiti sam po svoji razsodnosti, izključivši vsako ingerenco⁵⁰ podpisanega, ima le naknadno izpričeval stro[t89]ške s pobotnicami, podpisani ne sme in ne more dovoliti.

Ako vsled vplačanih 3000 K ona hiša [0177] postane popolnoma cerkvena last, potem ima ordinarij pravico in dolžnost njene nadaljno ohranitev in upravo nadzorovati. »Episcopus tamquam summus administrationis inspector, eidem modum determinare et, quatenus canones parum sunt, necessarios quoad isthaec bona, dispositiones facere potest«, ⁵¹ tako uči Aichner, Compend. jur. eccl. ad X. § 828.⁵² In navodilo za upravo cerkvenega premoženja v goriški nadškofiji iz l. 1859, ki je tudi od vlade priznanno kot merodajno odreja v §1: »Die oberte Aufsich[t?] über di[e?] Verwaltung des Kirchliches–Stiftungshud[bund?] P[f?]ründen–Vermögens führt nach den Kanonen. Vorschriften des Diözesen

⁴⁹ V originalu je podpis dodan s svinčnikom. Kragljevo pismo knezoškofijstvu s podobno vsebino, vendar brez datuma, hrani ŽA, f. Župnijski arhiv 1800–[sic.]. Očitno gre za predlogo, saj je vsebina večkrat prečrtana in popravljena s svinčnikom.

⁵⁰ *Ingerenca* pomeni vpliv, vplivanje, poseganje in vmešavanje v kaj.

⁵¹ Škof kot najvišji nadzornik administracije ji lahko določi način in, ker so kanoni premalo, lahko izvede potrebne razporeditve v njeno dobro.

⁵² Prim. S. Aichner, *Compendium juris ecclesiastici: ad usum cleri, ac praesertim per imperium Austriacum in cura animarum laborantis*, Brixinae 1887.

bischof.«⁵³ Obstoječa postava za oskrbovanje cerkvenega premoženja naklada obojestransko obvezne pravice in dolžnosti; toliko oskrbništvom, kakor tudi k. n. ordinarijatu, povsem glede oskrbovanja, drugemu glede nadzorovanja. Ne ena ne druga teh dveh strank, kakor bi se jima zljubilo, ne moreta in ne smeta ravnati pri tem neodvisno. Več oči več vidi, in ako se peza⁵⁴ odgovornosti razdeli na dve stranki, je vsaka lažje nosi.

K. n. Ordinarijat je gotovo za vse stranski duševni in gmotni napredek v škofiji, da je le v cerkvenem duhu in so na razpolago primerna [0178] sredstva. Zato so mu tozadevni predlogi cerkvenih oskrbništev vedno dobrodošli, tembolj ako mu prihajajo od strokovno znajdenih mož. na ta način pridete pa tudi obe stranki najpravičnejše do zaželenega smotra. Tem potom je tudi cerkveno oskrbnišтво zavarovana, da mu ne more kdorsibodi kaj napačnega očitati niti glede naprav, niti glede stroškov.

Po teh pravilih bi se bil držal v tem slučaju tudi vestni kardinal Missia, ko bi bilo prišlo pri omenjeni hiši do dela in do stroškov. Če tudi je prej z besedo idejo cerkvene hiše odobril, bi bil pozneje brez dvoma naročil, naj se postavi načrt in stroškovnik na papir. Zakaj »verba volant, scripta manant«.⁵⁵ Pismo je podlaga za vsako navadno delovanje, posebno če gre za denar ali za pravne zadeve, da ne nastajajo pozneje sumničenja ali prepiri.

Iz navedenega preč. Isti lahko razvidi, zakaj da podpisani zahteva, da se k. n. ordinarijatu v bodoče predložijo–pred izvršitvijo dela–vsi načrti in stroškovniki, tičoč se nadal[j?]ne zgradbe omenjene hiše, kakor tudi končani računi o njeni upravi, kadar ona postane cerkvena [0179] last.

Da pa vsled te velikodušne daritve preč. g. župnika dekana v prid [t90] cerkveni in katol. ljudstva ne nastanejo po njegovi smrti nevšečnosti, je treba, da spiše po vzorcu, katerega tukaj pošiljamo, ko se on izjavi ugodno v tej zadevi, neko izjavo, v kateri priznava, da je vknjižba one hiše na naslov župne cerkve tolminske veljavna, in da si pridržuje v njej zase in za svojo kuharico pravico brezplačnega stanovanja z ozirom na to, ker je hišo zidal deloma iz svojega, deloma iz cerkvenega premoženja. To izjavo izvršene daritve bom jaz na to sprejel in odobril.

Bodi preč. gospod župnik–dekan prepričan, da to ni morda kaka nezau-pnica do njega, ampak je le objektivno postavno postopanje, ki ne more dobri stvari nič škodovati, temveč le koristiti.

Knezo nadškofijski ordinarijat

V Gorici, dne 27. XI. 1912

+Frančišek Borgia

⁵³ §1: Načelniki uprave cerkvenega in ustanovnega premoženja le-tega upravljajo po kanonih, po predpisih rezidencialnega škofa (ordinarija).

⁵⁴ Peza pomeni teža, utež, breme.

⁵⁵ *Verba volant, scripta manent* pomeni: besede preminejo, kar je napisano, pa ostane.

[0180] [Leto] 1915

Na belo nedeljo je v cerkvi župnijski upravitelj Alojzij Makuc naznanil vernikom, da pride v Tolmin novi župnik in dekan častiti gospod Ivan Rojec, ki je bil župnik v Rimu pri Gorici, prihodnjo nedeljo, 18. aprila ob 9. uri. Novi gospod dekan je sporočil, da noče slovesnega sprejema, ker so sedaj žalostni vojskni časi.

Na nedeljo dne 18. aprila je Tolmin prav lepo sprejel novega župnika dekana. Pri sprejemu so bili: tolminski glavar, uradništvo, učiteljstvo s šolsko mladino, tudi avstrijski oficirje in velika množica ljudstva.

G. Ivan Rojec se je kmalu vživel v tolminske razmere in kmalu pokazal svoje velike zmožnosti v pastirskem delovanju. Sprejel je stare tolminske bogoslužne navade, pa vpeljal tudi nove. Vojni čas je motil in kvaril napredek verskega življenja. Oficirjem je nastopil njih čas, da oni komandirajo.

IV. nedeljo po veliki noči je bilo slovesno čiščenje Sv. Reš. Telesa od 6. ure zjutraj do 4 ½ popoldan. Ob 10. uri slovesna sv. maša, popoldne pridiga–litanijske–(procesija S. R. T.)–*Te Deum* in blagoslov.⁵⁶

Maj je posvečen čiščenju Marije Device. [0181] Šmarnice vsaki dan med tednom ob 5 ½ zjutraj–oziraje se pa tudi na vojsko in na izvanredne potrebe tudi zvečer ob 7. uri. Pri šmarnicah po ukazu sv. Očeta molitev za mir.

Priporočeno je bilo, naj se dajo vsi cepiti, otroci in odrasli, [t91] moški in ženske, ker je nevarnost, da se sedaj spomladi ali poleti vnamejo kužne bolezni. Ako bi kdo zbolel na kozcah, ga odneso kar hitro iz hiše–ako umre, pa kar hitro v mrtvašnico. Ako se daste cepiti ni nevarnosti, da vas popade ta bolezen.⁵⁷

Križev teden so bile vse prošnje procesije po navadi ob 7. uri zjutraj.

Na Vnebohod ali Veliki križ ob 9. uri procesija po polju, ob 10. uri pridiga in slovesna sv. maša.

Devetdnevica v čast Sv. Duhu je bila po stari navadi.⁵⁸

Priporočeno je bilo kupiti srečke *Slovenske Straže*⁵⁹ za podporo sirot padlih slovenskih vojakov.

⁵⁶ To je bilo 25. aprila 1915.

⁵⁷ Poznamo dve vrsti virusnih kužnih okužb, ki se prenašajo kapljično: vodene koze ali norice, ki jih povzroča humani herpes virus 3, in črne koze, ki jih povzroča virus variolae iz družine *Proxviridae*. V tem primeru so mišljene črne koze, ki so v 19. stol. po Evropi zahtevale veliko žrtev. S cepljenjem so bolezen popolnoma izkoreninili. Cepljenje je namreč edina zaščita in rešitev za to okužbo. Prim. <http://www.emedicina.si/crne-koze/> (pridobljeno 25. 5. 2015).

⁵⁸ Vnebohod je bil 13. maja 1915.

⁵⁹ Slovenska straža je bilo narodnoobrambno društvo, ki so ga maja 1910 organizirali člani katoliškega tabora na pobudo dr. J. E. Kreka, dr. A. Korošca, dr. A. Gregorčiča in dr. Šušteršiča. Povod je bil spor v Družbi sv. Cirila in Metoda na volitvah v Bohinjski Bistrici leta 1907 in dotedanja trenja znotraj katoliškega tabora med liberalnejšimi in klerikalnejšimi strujami. Svojo pozornost je namenila predvsem obmejnemu področju in njihovim prebivalcem, ki so se iz dneva v dan borili, da bi ohranili slovenski jezik in slovensko zemljo. Prim. M. Križan, *Slovenska straža od ustanovitve do začetka prve svetovne vojne*, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 76(2005), št. 1–2, str. 80–83. Ža hrani *Imenik udov podružnice sv. Cirila in Metoda v Tolminu*. Vpisanih je 27 članov (21 iz Tolmina) in 8 ustanoviteljev: Čargo Angelj, duhovnik iz Stržišča, Devetak Anton, c. kr. poštar, Ivančič Josip, c. kr. notar, Kragelj Josip, dekan, dr. Stanič Josip, advokat, vsi iz Tolmina, Tolminsko učit. društvo, Rokodelsko bralno društvo in Kovačič Ignacij od Sv. Lucije.

6. nedeljo po veliki noči–16. maja– je pričela šestonedeljska pobožnost k sv. Alojziju. Zato pobožnost je g. dekan navdušil veliko število šolskih otrok.⁶⁰ To nedeljo je g. dekan na prižnici razložil svoj program pastirovanja v župniji. Omenil je, da bo predvsem skrbel za mladino.

[0182] Lepo se je opravljala pobožnost k Sv. Duhu vsak dan pri šmarnicah. Konec velikonočne spovedi je bil na vnebohod. Gospod dekan je naznanil, da bo sam pobiral velikonočne listke po celi fari, da bo ob tem spoznal farane.

V soboto pred binkošti je bil ob 8. uri blagoslov krstne vode. Maša je bila za vse ujete vojake iz Čadrga. Pogosto so bile sv. maše za padle vojake iz župnije.

Na binkoštni praznik je bila slovesna sv. maša ponavadi. Eden kaplanov je šel ta dan maševat na Libušnje, kakor je bila od nekdaj navada.

Ker binkoštni ponedeljek ni več zapovedan praznik, je bila ta dan le ena sv. maša ob 9. uri. Sv. maša za faro pa je bila v torek ob 8. uri.⁶¹

V ponedeljek 24. maja, je Italija napovedala Avstriji vojno. Tolminsko ljudstvo je to s strahom pričakovalo, ko je bilo že toliko znamenj, da se bo to zgodilo. Veliko je bilo govorjenja in slutenj, da se Italija pripravlja napasti Avstrijo. Le to je ljudi v Tolminu motilo, da je tu tako malo vojaštva in na meji z Italijo pa prav nič vojaštva, še iz Volč je izginila tista mala četa, ki je bila tam, le Mengore so bile skrivnostne.⁶²

⁶⁰ V *Zgodnji danici* 46 (1893), str. 197, lepo opišejo to pobožnost: »Šestnedeljska pobožnost sv. Alojzija v vikš čast presv. Rešnjega Telesa se je pričela že v začetku poprejšnjega stoletja. Začeli so namreč takratni verli mladenči z gorečnostjo posnemati prelepo življenje sv. Alojzija, posnemati zlasti ljubezen in češčenje do presv. Rešnjega Telesa s pogostim obhajilom, in sicer skoz 6 nedelj zaporedoma. Sad te pobožnosti je bil tako lep in vspesen, da je papež Klemen XII 1. 1740 v še večjo spodbudo in razširjanje te pobožnosti podelil za vsako teh nedelj popolni odpustek. To je vernike tako vnelo, da se je po več cerkvah ta pobožnost obhajala očitno in s posebnimi slovesnostmi. Izvolili so v ta namen navadno šestere nedelje pred godom, ali pa tudi šestere nedelje po godu sv. Alojzija, ki je 21. rožnika (junija). Obhajati pa more vsakdo to pobožnost, kadar mu je drago v letu, samo da šestere nedelje morajo nepretrgoma slediti. Dijaki n. pr. imajo prav lepo priliko to pobožnost opravljati o počitnicah, ko nimajo šolskih opravil. Nekteri šolci, ne da bi se zahvalili Bogu za pomoč v mnogoletnem šolskem teku, ga pa žalijo z nevarnimi veselici, s plesom itd. To ni prav! Prav primerno bi bilo mladenču to pobožnost opravljati, kadar ima n. pr. stan voliti po doveršenih srednjih šolah, ali kadar ima mladenec ali dekle stopiti v zakonski stan, v samostan ali v kako važno službo. Sej Alojzijeva pobožnost ima tudi posebej ta namen, da se z njo kaka posebna milost od Boga sprosi. K zadobljenju odpustkov je razun prejemanja ss. zakramentov tudi še predpisano malo premišljevanje, ali pa ustmena molitev, ali tudi, da se sicer kako dobro delo opravi. K tej pobožnosti naj še pristavimo, da tudi veliko število ženske šolske mladine je letos obhajalo pobožnost sv. Alojzija, posebej na uršulinskih šolah. In kar je vse hvale vredno, tudi drugih izmed ljudstva jih mnogo obhaja 6 tedensko pobožnost, ne le mladih, ampak odrasčenih. Lepo se zлага z omenjeno pobožnostjo tudi lepo obnašanje v hiši Gospodovi, in še zlasti pred najsvetejšim Zakramentom. Kaj lepo je bilo med osmino presv. Rešnjega Telesa videti toliko vernih duš klečati in s povzdignjenimi rokami moliti večno Ljubezen. Čez vse lepo se pa poda vernim otročicem in sploh mladini, ako se spodobno in pobožno obnaša pred Najsvetejšim.«

⁶¹ Na nedelje in zapovedane praznike popoldne se je vse do 80. let 20. stol. opravljala Božja služba. Slovesne praznične sv. maše so bile dopoldne. Popoldne pa so ljudje prišli k molitvi litanij in razlagi krščanskega nauka. Zapovedani prazniki so pomembni dogodki iz življenja Cerkve, Jezusa, Marije in svetnikov, ki ne padejo redno na nedeljo (kakor velika noč ali binkošti), zato je Cerkev za te praznike zapovedala nedeljsko dolžnost. Število praznikov se je v zgodovini Cerkve spreminjalo. Trenutno imamo štiri zapovedane praznike: božič, sv. Rešnje Telo in Kri, vnebovzetje Device Marije in vsi sveti. Binkošti so bili 23. maja 1915.

⁶² Zanimiv zapis, ki poudarja določene podatke iz *Kronike* ima tudi škof Jeglič: »Grozno! V nedeljo popoldne (23/5) je Lah nam vojsko napovedal z opazko, da od 24/5 je Italija z Avstrijo v bojnem stanju. Na mejah se je že včeraj zlj[?]utraj boj začel, na tirolskih in primorskih; tudi ladje naše so včeraj obali laški uspešno obstreljevale. Avstrija je popuščala; hotela je Italiji odstopiti južne Tirole in zemljo ob Soči etc. Toda Italija ni hotela. Framasoni hočejo uničiti Avstrijo, ki je katoliška in ker je katoliška.« NŠAL 331, Zapuščina Antona Bonaventure Jegliča, Jegličev dnevnik, 25. maj 1915.

[o183/t92] Učitelji tolminske šole.⁶³

1.	Luka Ličar (Litscher), Cerkljan, umrl v Tolminu 18. marca 1823, star 62 let. (Učitelj do 1805)
2.	Anton Sandrini od 5. I. 1805 do 6. XI. 1808
3.	Štefan Krušič (Kruschitz) od 6. XI. do 1809
4.	Ivan Pitamic (Ptamitz), Hotevljarju iz Volč, rojen I. 1785 učitelj v Tolminu od 6. I. 1810 do _____
5.	Jožef Pitamic, Volčan, roj. 14. 2. 1802
6.	Ivan Bizajl, roj. 9. IV. 1803 na Modrejcah
7.	Jožef Jež (Jesch) bivši bogoslovec, od 20. 7. 1827 do 1834

Dvorazrednica 1832:

1.	Frančišek Kovačič iz Mosta, prvi Jožef pomočnik; muzik—od I. 1832 do 1843.
8.	Anon Marušič (Marusig) od 1834 do 1852
2.	Peter Kogoj, Solkanec, oc 1843 do 1852.
IX.	Peter Kogoj (Solkanec) od 1852 do _____
3.	Tomaž Mozetič (Mosettig) od 1852 do 1853.
4.	Jožef Zorn iz Prvačine, podučitelj od 1853 do 1855
5.	Jakob Primožič iz Pevme, podučitelj od I. 1855 (21. XI) do I. 1857 (31. X.)

Trorazrednica:

6.	Ivan Bandel iz Podgore, od 1. XI. 1(9)857 do 30. 10. 1859 ⁶⁴
7.	Jernej Štendler iz Nemškega Ruta, od 1858 do 9. VIII. 1860

[o184]

8.	Jakob Furlani iz Prvačine, podučitelj od 1860 do 8. VI. 1867
9.	Danijel Fajgl, podučitelj od 30. X. 1867

Nova šola—voditelji:

I.	Peter Kogoj iz Solkana od I. 1869 do I. 1879
II.	Ivan Grželj iz Vrtovine pri Kamenjah od 4. oktobra 1879 do 29. septembra 1886
III.	Kristjan Bratina iz Štomaža na Vipavskem od septembra 1886 do 30. septembra 1890
IV.	Ivan Širca iz Pliskovice na Krasu od 30. septembra 1890 do _____

[o185] Učitelji:

1.	Danijel Fajgl od I. 1886 do 1886
2.	Amalija Jug, za ročna dela, doma iz Kobarida, od I. 19[?]70 do _____
3.	Alojzij Bunc iz Komenj pri Ajdovščini od 30. sept. 1880 do _____
4.	Matija Leban iz Žabč pri Tolminu od 30. sept. 1880 do nov. 1884.
5.	Valentin Volarič od 31. dec. 1881 (za poskušnjo) do _____
6.	Gašper Likar iz Otaleža. Nadomestoval je I. 1883 obolelega Grželja.
7.	Jožef Kenda iz Temlin od 26. ept. 1882 do 9. maja 1882

⁶³ Kodermac je povzel imena in jih tabelarično uredil po Kraljevi *Zgodovini tolminske šole*, ŽA, m. Josip Kragelj, *Zgodovina tolminske šole* (1777—1900). V cobiss seznamih ni bilo zaslediti, da bi se kak avtor posebej ukvarjal s to problematiko, zato bi bila potrebna nova študija. Kragelj je zgodovino šole spisal z več biografskimi podatki in raznimi drugimi dogodki ter opisi. Pretipkano besedilo je v dveh delih, I. in II. zvezek.

⁶⁴ Napačen zapis letnice je popravljen s svinčnikom.

[t93]

8.	Andrej Volarič iz Kobarida. Nadarjen skladatelj od maja 1884 do 1885
9.	Cecilija Mateuz iz Gorice od 7. okt. 1883 do oktobra 1890. Odšla v gluhonemnico.
10.	Andrej Vrtovec iz Šmarij od 29. sept. 1886
11.	Ferdinand Jelinčič iz Otlice od 6. oktobra 1890 do 12. dec. 1891
12.	Viktor Vuga iz Sv. Lucije na Mostu. Od 12. dec. 1891 do 10. okt. 1892
13.	Andrej Sattler iz Cerknega od 10. okt. 1892 do 2. avg. 1894.

[o186]

14.	Karel Gruntar iz Kobarida od 10. marca 1897 do 7. okt. 1897 (v Bovec)
15.	Jožef Sorč iz Bovca od 7. okt. 1897 do 11. nov. 1898 (na Žago).
16.	Albina Grželj iz Srpenice od 11. nov. 1898 do 31. jul. 1900 (odšla v Cerkno)
17.	Ljudmila Grželj iz Srpenice od 31. jul. 1900 do

Občinam, ki so pod tolminskim zvonom, določil je okrajni šolski svet že 1. 1872 (v seji 21. okt.) šolsko okrožje. Obveljal je sejni predlog, da naj ima šola v trgu za šolski okrog davčne občine: Tolmin, Dolje, Zatoimin, Poljubinj in vas Žabče. Določili so, naj se ustanovi na Perbli podružnica za kraje Zadlaz–Čadrg, Zadlaz–Žabče in Ravne Žabijsko.⁶⁵ Dalje: Podružnica v Čadrgu za to vas. Slednjič: Podružnica na Ljubinju. Za to davčno občino in na Volarjih za Volarje in Selišče. Ta sklep se je le polagoma in na nekoliko premenjen način⁶⁶ izvršil.

a) Podružnica na Lubinju

Učiti je začel tu 8. novembra 1884.

1. Matija Leban iz Žabč do 1890

2. Ferdinand Gabersček iz Tolmina od 3. 8. 1890 do decembra 1891.

[o187]

3. Kristjan Kogoj iz Tolmina, od 12. dec. 1891 do smrti 27. junija 1894.

4. Ferdinand Kavs iz Bovca. Od 2. avgusta 1894 do 27. avgusta 1896.

Na tej šoli ni bilo več rednega pouka, odkar je šel Kavs na Žago. Število otrok se je zmanjšalo in so hodili le po dva dni v tednu v šolo. Pouk so oskrbovali tolminski učitelji excur[r]ende⁶⁷.

b) Šoli v Čadrgu in na Perbli.

1. Ferdinand Jelinčič, potovalni učitelj Čadrg–Perbla, od 1891 do okt. 1893.

2. Rudolf Jelinčič, Ferdinandov brat iz Otlice od (3. okt. 1893 že imenovan)

2. avg. 1893 do 2. avg. 1894.

3. Frančišek Kokole iz Kobarida, od 4. nov. 1895 do maja 1894. Šel za učitelja v Volče.

⁶⁵ Perbla je vas med Zadlaz – Žabčami in Tolminskimi ravnami v dolini Zadlaščice. Očitno je bila med vojno toliko skrita, da je v *Kroniki* večkrat omenjena, saj je bila očitno tudi med vojno naseljena in je v njej potekalo več dejavnosti. Kodermac je ime večkrat zapisal tudi kot Pirbla. V prepisu ostajamo zvesti originalnemu zapisu, zato imen nismo popravljali.

⁶⁶ V originalu je beseda dopisana s svinčnikom.

⁶⁷ *Excurrere* pomeni izpeljujoč, izvajajoč.

4. Janez Grželj iz Čezsoče pri Bovcu, od 1. 10. 1899 do
c. Šola na Volarjih.

Volarci so l. 1890 sezidali sami šolsko sobo na Volarjih in tedaj je nastala potovalna šola Kamno–Volarje.

[t94]

1. Jožef Ivančič iz Kobarida, potovalni učitelj od 1890 do septembra 1900.
2. Ivan Krajnik iz Solkana, od 1. septembra 1900 naprej: zadnji potovalni učitelj Kamno–Volarje.

[o188]

Poldnevni šolski pouk.

Mnogo let je bil šolski pouk v vseh razredih celodneven. Vedne pritožbe zaradi slabega obiskovanja, oziroma nepovoljnega napredka, so okraj. šolski sveti napotile, da je leta 1887 v seji sklenil, naj se z ozirom na to, da ima večina otrok nad pol ure do šole, vpelje poldnevni pouk. Ta uredba je obveljala.

Šolsko nadzorstvo.

Deželni šolski nadzornik.

Dne 1. julija 1869 se je ustanovil c. k. goriški–gradiški deželni šolski svet in je prevzel nadzorstvo za vse šole na Goriškem Anton Klodič⁶⁸ (pozneje vitez Sabladoski). Meseca decembra 1870 se je preselil kot tak v Istro, zapustivši nadzorstvo Ferdinandu Gatti–u,⁶⁹ višje realke ravnatelju. Leta 1871 je šel Klodič na mesto Močnika v Gradec,⁷⁰ vrnil se je pa 1. nov. 1873 v Trst in prevzel z Got-

⁶⁸ Anton Klodič (Klodič, IT, 10. 11. 1836–Trst, 15. 2. 1914). Po dovršeni gimnaziji v Gorici in Trstu se je vpisal v bogoslovje, a je pred posvečenjem izstopil in študiral klasično filologijo na Dunaju. Deloval je najprej v Splitu in Trstu, nato pa v Gorici, kjer je 1869 postal najprej okr. šol. nadzornik, nato 1870 dež. šol. nadz. za Istro v Poreču, 1871 za Štajersko v Gradcu, 1873 za Primorsko v Trstu; 1902 je stopil v pokoj. Spisal je lat. razpravo o *Horaciju* (Trst, 1867), ital. grško slovnico (1870), *O narežjih beneških Slovencev* (Peterburg, 1878) in več drugih del. Več zaslug mu lahko pripišemo kot šolniku kakor pa kot pesniku. V glavnem je bila njegova zasluga, da je bilo do prevrata naše šolstvo na Primorskem, tudi srednje, bolj slovensko kot pa na Štajerskem in Kranjskem. Število šolajočih otrok se je v njegovem obdobju močno dvignilo, ravno tako je moderniziral opremo, pripravljal učne načrte in tako usmerjal šolsko politiko ob koncu 19. stol. na Primorskem in tudi širše. Prim. I. Grafenauer, *Klodič Anton*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi276532/> (pridobljeno 30. 5. 2015).

⁶⁹ O Ferdinandu Gattiju v dostopnih leksikonih ni bilo mogoče najti biografskih podatkov.

⁷⁰ Franc Močnik (Cerkno, 1. 10. 1814–Gradec, 30. 11. 1892), matematik, po študiju bogoslovja je nadaljeval s študijem na vseučilišču, saj zaradi mladosti ni bil posvečen. Leta 1840 je doktoriral iz filozofije. Po predavateljski karieri v Lvovu in Olomucu je bil 10 let šolski nadzornik v Ljubljani, od 1860 naprej pa v Gradcu. Kot šol. nadzornik za Kranjsko je dvignil zanemarjeno ljudsko šolstvo s tem, da je leta 1851 sestavil za glavne šole potrebni učni načrt, v katerem je določil za slovenske otroke v 1. r. 8 ur pouka na teden v dotlej prezirani materinščini. Leto kasneje je s sodelavci sestavil *Slovensko–nemški abecednik*, kasneje pa tudi več znanstvenih učbenikov s področja matematike, ki so bili dolga leta v uporabi po celem cesarstvu. Skrbel je tudi za izboljšanje slabih gmotnih razmer kranjskega učiteljstva. Ker učitelji trivialnih šol, njih vdove in sirote niso dobivali pokojnine, je sprožil misel, da se ustanovi Društvo v podporo vdov in sirot kranjskih učiteljev, sestavil je zanj pravila in na njegovo prošnjo je podarila Kranjska hranilnica 6000 gld, s katerimi je društvo 1. novembra 1860 začelo delovati. Bil je med najbolj priljubljenimi in najbolj zaslužnimi avstr. šolniki v 2. polovici 19. stol. Z njegovim imenom je združen ves napredek računskega pouka na vseh nižjih in srednjih avstr. šolah te dobe, pa tudi preko drž. mej so našli Močnikovi učbeniki pot v šole. Za svoje zasluge v šolstvu je bil 1862 odlikovan z viteškim križem Franc–Jožefovega reda in ob upokojitvi z redom železne krone 3. razr., s katerim je bil povišan v viteza. Prim. J. Šleibinger, *Močnik, Franc, vitez*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi372369/> (pridobljeno 28. 5. 2015).

ti–em nadzorstvo za ljudske šole na Goriškem. Po Gottievi smrti je ostal sam v tej službi.

Klodič je beneški Slovenec. Spisal je med drugim *Razprava o narečju benečanskih Slovencev*, katero je M. Pleteršnik za slovensko–nemški slovar porabil.⁷¹

[o189] Okrajni šolski nadzorniki.

Dne 21. avg. 1869 se je ustanovil c. k. okrajni šolski svet. Prvo sejo je imel 1. sept. Sestavljen je bil (ožji) takole: Andrej Winklerc. k. okr. glavar,⁷² predsednik; Jakob Doljak, dekan–zastopnik cerkve, Peter Kogoj in Fr. Dominko, zvedenca v šolstvu, Izidor Pagliaruzzi in Mihael Cazafura, zastop. dežel. odbora, Andrej Žnidarčič, c. k. okrajni šolski nadzornik.

V prvi seji je bilo sklenjeno, da se imajo pisati vsi spiski okraj. šolskega svetovalstva v slovenskem jeziku, kar je bilo za tisti čas veliko.

1. Andrej Žnidarčič, roj. 2. 12. 1835 na Gradišči. 23. sept. 1860 posvečen v mašnika. V dušnem pastirstvu mnogo let tudi za učitelja. Nadzornik od junija 1869 do 31. marca 1876.

2. Frančišek Vodopivec iz Kamenj, od 1. 4. 1876 do 1. 4. 1888. Razširil je tolminsko šolo v štirirazredno. Pod njim je bilo sezidano nov šolsko poslopje v Tolminu.

[t95] 3. Frančišek Dominko iz Bilj, od 1. aprila 1888 do 14. novembra 1897.

4. Valentin Kumar iz Banšic nad Kanalom. Nadzornik od 14. nov. 1897 do 1. 1898.

⁷¹ Mišljen je: M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, Ljubljana 1894. Kodermac dobesedno navaja Kraglja: ŽA, m. Josip Kragelj, *Zgodovina tolminske šole (1777–1900)*.

⁷² Andrej Winkler (Trnovski gozd, 10. 11. 1825–Gradec, 16. 3. 1916). Oš in gimnazijo je obiskoval v Gorici, pravo je študiral na Dunaju. 1849 je stopil v sodno službo v Gorici. V splošno zadovoljstvo je uredil zemljiško odvezo za goriško deželo, bil je soustanovitelj Slovenske čitalnice v Gorici. 1868 je postal okr. glavar v Tolminu. Po izbruhu vojne se je leta 1915 umaknil v Gradec. Zelo se je zavzemal za slovenski jezik na deželnih uradih. Jeseni 1873 je bil izvoljen v državni zbor. Na Dunaju se je pridružil vladni nemški liberalni stranki, kar so mu zamerili predvsem mladoslovenci, čeprav nikoli ni izdal slov. narodnega programa. 18. 3. 1880 je bil imenovan za dež. predsednika na Kranjskem. Odložil je poslanske funkcije in vršil dolžnosti dež. predsednika. Na lj. učiteljsku je bil za večino predmetov uveden slovenski jezik in za šol. nadzornike so bili postavljeni Slovenci. Vendar je v liberalni stranki prišlo do ločitve in cepljenja na »elastike« in »radikalce«. Začel je izdajati *Ljubljanski list*. Kot predstavnik elastikov (Šuklje, Kersnik, Levec) se ni dobro razumel z Ivanom Hribarjem, ki je izdajal *Slovana* in sodeloval pri *Slovenskem narodu*, in njegovim radikalnim taborom (Tavčar). Razkol se je razširil tudi na Primorsko. V Gorici je imel tudi svoje nasprotnike: S. Gregorčič in F. Erjavec. L. 1885 je prenehal izdajati list, struji pa sta se naslednje leto zblížili. Tako si je Winkler kmalu dobro utrdil položaj in dosegel tudi v duhu vladnih načel pomiritev polit. razmer na Kranjskem. V priznanje za uspehe je ob cesarjevem obisku Kranjske jul. 1883 dobil red železne krone II. stopnje in s tem baronstvo, Ljubljana pa ga je imenovala za častnega meščana. V nasl. letih se je Winkler vedno bolj posvečal splošnim upravnim zadevam. Pospesoval je ustan. novih šol, gradnjo cest, urejanje hudournikov in razdelitev skupnih zemljišč, posebne zasluge si je pridobil pri pogozdovanju kraških goličav na Notranjskem in Kočevskem. »Era Winkler« je v slov. zgod. pomembna doba. Prvič in zadnjič pod Avstrijo je bil vodja drž. uprave na Kranjskem narodno zaveden Slovenec. Kot predstavnik centralne vlade in vladarjev namestnik je imel močno vezane roke navzgor, kjer so ga vrh tega stalno črnili kot zatiralca nem. življa na Kranjskem, navzdol pa mu je bilo v veliko oviro še vedno pretežno nem. uradništvo, ki mu ni bilo nikdar resnično vdano. Kljub temu je z ugledom kot odličan pravnik, skrajno pošten in nepristranski uradnik ter s taktično umerjenim nastopom dosegel za deželo, kar je bilo v tedanjih razmerah mogoče. To so mu priznali ob upokojitvi vsi. Prim. S. Kranjec, V. Melik, *Winkler Andrej*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi841484/> (pridobljeno 30. 5. 2015).

5. Andrej Lasič iz Renč od oktobra 1899 do 1918. Pod njim so bile sezidane šole: [190] na Lubinju, na Pirkli, v Čadrgu, na volčanskih Selih in v volčanskih Rutih.⁷³

[brez številke] Oglejsko baziliko, ta biser v avstrijski Furlaniji, ki je v umetniškem ter v cerkveno–zgodovinskem pogledu izmed najznamenitejših zgradb, je na novo vedi odkrila krasna knjiga, katere je nedavno priobčil Nj. Prevzvišenost grof Lanckoronsky.⁷⁴

V najnovejših krogih pa je vzbudil zanimanje za to stavbo preč. dr. H. Swoboda, profesor na dunajskem vseučilišču, s svojimi izvrstnimi govori, ki jih je imel na Dunaju, v Rimu, v Gorici in v drugih mestih.

Toda javnost mora tudi vedeti, da preti velika nevarnost tej mogočni zgradbi, katere temelji segajo celo v predkrščansko dobo.

Iz tal vsdigujoča se vlažnost in razni zračni vplivi škodujejo zidovnju kakor tudi srednjeveškim freskam, ki so jih nedavno našli v apsidi in v kriti, in katere spadajo k prvim umetniškim dragocenostim.

Pri teh freskah kakor v obče drugod so nujno potrebne primerne varnostne naredbe.

Oglej, ki je bil nekdanj stalno mesto slavnih patrijarhov, se je skrčil dandanes na majhno mestece, ki šteje komaj 2000 prebivalcev.

Vsled tega in pa z ozirom na veliko nalogo, kateri obstoječa sredstva niso kos, je oglejski cerkveni občini povsem nemogoče, ohraniti na dostojni način ta veličastni dom.

⁷³ S tem poročilom se zapisi v originalu končajo. Kodermac je povzel to po ŽA, m. Josip Kragelj, *Zgodovina tolminske šole (1777–1900)*, izpustil je pa sklep: »C. k. deželni šolski svet je izdal leta 1891. navodila, po katerih imajo učitelji izvajati učne načrte. Sklenil je pa taista s tole opomnjo: Državni zakon za ljudske šole poudarja v 1. §-u, da je npravno – verska vzgoja jedna najiminenitnejših nalog ljudske šole; zato pa mi na tem mestu znova poudarjamo, da mora biti učitelj tudi pobožen, ako hoče, da bode njegova beseda veljala pri mladini, in ako mu je do tega, da reši dobro tudi ta del svoje naloge. Saj je skušnja neovrgljivo potrdila, da vsaka človeška oblast, katara ni osnovana na božji in se ne opira na njo, le nekaj časa velja in zgubi svojo moč, ko gojenec sprevidi, da more zvijača prekaniti pazljivost, ali da je odgojiteljeva modrost vendar le dvomljiva. Sklepamo ter pravimo, da ne moreš dati svojemu gojencu, ko ga pustiš iz šole, boljših darov na pot v življenje, ko so: vera v njegov večni namen, želja, da bode od dne do dne boljši, ter sposobnost in veselje dalje izobraževati se in napredovati v vsakem znanji, katero mu more v njegovem stanu prav priti.« V tipkanem prepisu je dodan tekst o oglejski baziliki. Strani nista označeni. To besedilo je tukaj dodano v nadaljevanju.

⁷⁴ Karl Anton L. L. grof Lanckoronsky-Brzezic (Dunaj, 4. 11. 1848–Dunaj, 15. 7. 1933), je bil umetnostni zgodovinar in arheolog. V zadnjih desetletjih Avstro-Ogrske monarhije je bil eden najpomembnejših kulturno-političnih akterjev, oseba z izrednimi sposobnostmi in delavnostjo na različnih področjih. Po gimnaziji je na Dunaju študiral pravo in leta 1874 doktoriral. Zavzemal se je za ohranitev kulturne dediščine in bil v več službah na raznih uradih ces. in kralj. dvora (npr. šef vseh cesarskih zbirk in vodja raznih kabinetov). Od leta 1882 je organiziral in financiral strokovne arheološke ekskurzije največjih strokovnjakov (Felix von Luschan, Marian Sokołowski, George Niemann, Eugen Petersen, Piotr Bieńkowski, Ludwig Curtius) v Pamfilijo in Pizidijo. S tem je stopil v krog elitnih znanstvenikov in se zapisal z velikimi črkami v zgodovino. Ta skupina se je kasneje ukvarjala tudi z drugimi področji: arhitektura, slikarstvo, fotografija. V sodelovanju z Georgom Niemannom in Heinrichom Swobodo je spisal knjigo *Der Dom von Aquileia*, Wien 1906. Prim. http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/lanckoronski1906/0005?sid=712177152898c4ff4694ba-5738def82e-&leftcolumn_compactview_hidden=1; M. Palfinger na: http://austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/-Essays/Institutionen%2C%20Bildung%2C%20Kultur/Graf_Lanckoronski (pridobljeno 26. 5. 2015).

Vendar pa bi se dalo vzajemno z zasebnimi in javnimi sredstvi opomoči temu žalostnemu položaju.

Glede na te okolnosti osnovalo se je v Gorici posebno društvo, ki mu je namen, obvarovati nadaljnjih poškodb ta v umetniško–zgodovinskem oziru tako imenitni cerkveni spomenik. Pripravljeni odbor tega društva se obrača do vseh prijateljev in podpirateljev umetnostij, kakor tudi do onih, katerim je pri srcu ohranitev cerkvenih starožitnostij, z vabilom in prošnjo, naj bi v obilnem številu pristopili k društvu ter z denarnimi prispevki sodelovali, da se ta nam izročeni tisočletni zaklad ohrani.

V Gorici, dne 31. julija 1906

Pripravljalni odbor:

Frančišek Borgija, knez–nadškof.

Kondrad princ Hohenlohe–Schillingfürst

c. kr. namestnik

Lenart baron Bianchi, duca di Casalansa, veleposestnik.

Ivan Bello, vodja c. kr. kmet. kemičnega poskuševališča.

Kamil vitez Egger, ud deželnega odbora

Dr. Alojs vitez Pajer pl. Monriva, dež. glavar.

[brez številke] Josip Fabris, plem. Freyenthal, dvorni svetnik.

Anton Jakobi, c. kr. deželnobrambovski stotnik.

Prof. Henrik Maionica, konservator, vodja državnega muzeja v Ogleju.⁷⁵

Viktor vitez Pozzi, okrajni glavar.

Evgen baron Ritter–Záhony.

Hektor baron Ritter–Záhony.

Mons. Alojs Sambuco, papežev protonotarij, župnik v Ogleju.⁷⁶

Ivan Krst. Stabile, župan v Ogleju.

Dr. Henrik Swoboda, vseučilišni profesor, t. č. dekan na dunajski bogoslovni fakulteti.

⁷⁵ Henrik Maionica (Trst, 26. 8. 1853–Trst, 4. 12. 1916). Po gimnaziji v Trstu je na dunajski univerzi študiral jezikoslovje, poslušal je tudi arheologijo in epigrafiko. Po študiju je učil na goriški gimnaziji do leta 1893. Leta 1882 je postal vodja Arheološkega muzeja v Ogleju, ki se mu je povsem posvetil šele po koncu profesorske službe. Isto leto je bil imenovan tudi za konzervatorja za območji Ogleja in Gradiščanskega okraja. Napisal je več znanstvenih razprav s tega področja. Večjih izkopavanj se sam ni lotil. Obsežna pa so bila njegova izkopavanja oglejskih nekropol. Posebej so pomembna njegova prizadevanja za ohranitev in zaščito bogate oglejske arheološke zapuščine. Zunaj Ogleja je izkopaval manj, vendar je tudi o tem poročal. Izkopaval je tudi v Bukovici, Plaveh, Kanalu, Čiginju in Kobaridu. Posebej ga je pritegnil Most na Soči, kjer je odkril 36 grobov iz velike nekropole in rimskodobno stavbo. Prim. D. Svoljšak, *Majonica (Maionica) Enrico*, v: *PSBL*, zv. 2, str. 334–335.

⁷⁶ Alojzij Sambuco (Codroipo, 17. 10. 1846–Oglej, 3. 5. 1913). Po študiju bogoslovja v Vidmu je bil leta 1869 posvečen v duhovnika. Od 1898 je bil župnik v Ogleju, kjer si je močno prizadeval za duhovno prenovo župnije in se poglobljal tudi v zgodovinske študije. Postal je član Beneške arheološke družbe, ki je bila odgovorna za obnovitev bazilike. Z njegovim sodelovanjem so leta 1909 odkrili antični tlak in 1907 restavrirali apsidno. Prim. M. Tomasin, *Necrologium sacerdotum Archidocesis Goritensis 1900–2013*, Gradišca d'Isonzo 2013, str. 81 (dalje: *Necrologium* ...).

Albin baron Teuffenbach zu Tiefenbach u. Massweg. c. kr. tajni svetnik, c. kr. komornik, feldcajgmajster v p. Aleksander Zampare, knezo–nadškofijski kancler.

Opomba: Pristop k društvu naj se prijavi g. dvornemu svetniku Fabris pl. Freyenthal v Gorici (Via Orzoni 21), kateremu naj se izvoli pošiljati tozadevne denarne prispevke!

Prepis) Hilarijanska tiskarna v Gorici.⁷⁷

[Kronika IV 1915–1928]⁷⁸

[1915]

[01/t–brez številke]

Začetek vojne med Avstrijo in Italijo.

24. maj je Tolmince hudo razburil. Povsod preplašenost, zaskrbljenost, straha kaj vse bo. Meja tako blizu, Lah bo kmalu tu. Avstrijskega vojaštva ni na meji, le žandarmi patrulirajo ob meji. Avstrijsko vojaštvo polagoma prihaja v Tolmin. Utrujejo grad, na desnem bregu Soče kopljejo jarke. V Volčah zvonijo k sv. maši, kanonska krogla iz Tolmina je zadela zvonik v Volčah v znamenje, da ni dovoljeno zvoniti.

[Preplah] Ne samo na Tolminskem, Kobariškem in Bovškem, temveč po vsem Goriškem, po Krasu in Furlaniji je velik preplah. Furlani so dobri avstrijski patrioti, zato se Italijanov boje. V Gorici in v Furlaniji ima Italija prav malo prijateljev, veliko pa jih ima v Trstu in Istri.

Dekan Rojc v Tolminu je naročil volčanskemu župniku Mateliču⁷⁹ naj spravi farne matice in druge važne predmete in dragocenosti na varno. [Vol-

⁷⁷ Hilarijanska tiskarna je delovala med letoma 1880 in 1914 in je večinoma tiskala katoliško usmerjene duhovne in politične tekste, npr. *Cvetje z vertov sv. Frančiška*, *Rimski katolik*, *Delavski prijatelj*, pa tudi nekaj knjig, med drugim Rutarjevo *Zgodovino Tolminskega*, Gorica 1882. Na tiskovinah se ime tiskarne pojavlja v treh oblikah: Typis Hilarianis, Hilarijanska tiskarna in Tipografia Ilariana. O njej ni veliko napisanega. Iz razglednice, ki jo hrani Goriška knjižnica, je razbrati, da je imela sedež v ulici Via Municipio v Gorici. V prvi svetovni vojni je bila zgradba močno poškodovana. Prim. <http://www.kamra.si/Default.aspx?module=5&id=2354> (pridobljeno 26. 5. 2015).

⁷⁸ Strani *Kronik* so označene med besedilom in oglatih oklepajih. Najprej je številka originalne, nato pretipkane *Kronike*. Dodano besedilo v oglatih oklepajih so tematski poudarki ob robovih originalne *Kronike*. Del vsebine povzema tudi D. Frelih, *Kam so vsi ti fantje šli ...*, v: *Mostišče II.*, str. 30, kjer poudarja, da je Ivan Rojec avtor teksta *Začetek vojne med Avstrijo in Italijo*. Besedilo povzema iz tipkopisa in ne iz originala. Možno je, da je originalno besedilo spisal Rojec, a nimamo drugega originala kot Kodermacovo verzijo *Kronike*. Prav zato je težko sklepati, da je avtor Rojec. Verjetno je Kodermac besedilo sestavil iz več predlog (pisni dokumenti, matične knjige, svoj spomin na dogodke, pričevanja).

⁷⁹ Alojz Matelič (Livek, 3. 3. 1871–Šmartno, 1. 2. 1951). Posvečen je bil 13. julija 1897. Pastoralno delo je opravljal na različnih mestih, med drugim je bil kaplan v Tolminu, župnijski upravitelj v Soči, Breginju, Volčah in vikar na Kredu. Od leta 1919 je bil kurat na kuraciji Bate župnije in dekanije Solkan, od leta 1935 pa župnik v Šmartnem. Prim. *Status ...* 1931, str. 101; *Necrologium ...*, str. 438–439.

čanski župnik] Volčanski župnik je bil prepričan, da vojna vihra hitro zvihra čez Volče in Tolmin naprej, ker ni tu vojaštva, da bi se v bran postavilo, zato se je v grapi na Kamenci skril, [Volče evakuirane] a orožniki so ga takoj izgnali iz Volč, da ni mogel več prav ničesar rešiti. Volče so bile takoj evakuirane. Preplašeno ljudstvo ni moglo veliko reči vzeti s seboj. Žalostna je bila procesija beguncev. Več so kleli kakor molili. Pred to procesijo ni šel spredaj križ, a z ljudmi je šel težki križ trpljenja ...

V Tolminu so se prebivalci kmalu nekoliko pomirili, se privadili vojakov, ki so prihajali in prihajali. Italijanska armada je prav počasi [o2] prilezla do Volč in do Soče in se je utrjevala. Mengore utrjene in polagoma polne avstrijskih vojakov. Kobarid in Kamno in vasi okrog so bili kmalu zasedeni po italijanskem vojaštvu. [Italijani v Kobaridu] Avstrijci so branili Krn, Mrzli in Vodil vrh. Pričela je ona grozna pesem kanonov in pušk ...

Italijanska vojaška komanda ni znala izkoristiti avstrijske nepripravljenosti. V Kobarid in Kamno so prišli Italijani brez bojev.

[t2] Italijanska počasnost je prišla Avstrijem prav in jim dala časa, da so mogli dovolj vojaštva nakopičiti na soški obrambni črti.

Služba božja v Tolminu se je mirno vršila po navadah. Tudi sv. maša je bila pri sv. Urhu nemoteno, bila je maša za Dolje in Gabrje. [V Tolmin prihaja avstr. vojaštvo]

Gospod dekan Rojec nekaj tednov ni bil v Tolminu, šel je po svojih opravkih.

Na V. nedeljo po binkoštih⁸⁰ je bila po zadnji sv. maši ob 10. uri v Tolminu zahvalna pesem za vojaško zmago pri Lenbergu v Galiciji. [Pri Lenbergu zmagala]

Na god sv. Petra in Pavla in na god sv. Urha, v Zato Tolminu in pri sv. Urhu sv. maša po navadi.⁸¹

Naznanjeno je bilo v cerkvi, da po nadškofovem dovoljenju, se sme, dokler traja vojska, v petkih jesti meso. Ravno tako se sme ob praznikih in nedeljah opravljati hlapčevska dela, seveda se vsak mora prej se udeležiti sv. maše.⁸²

Raznašale so se nekakšne novice, da je papež blagoslovil [obrekovanje papeža] italijansko orožje in dal Italijanom mnogo milijonov za vojsko. Prvo, sv. oče [o3] nima milijonov za razpolago. Drugo, ni mogoče, da tisti papež, ki se je toliko trudil za mir in konec vojske, bi sedaj bil tako neznačajan, da bi blago-

⁸⁰ To je bilo 20. junija 1915.

⁸¹ Sv. Peter in Pavel godujeta 29. junija, sv. Urh (Uroš, Ulrik) pa goduje 4. julija.

⁸² Navodila je nadškof Sedej objavil v pastirskem pismu, 18. januarja 1915, na koncu v delu *Postna postava za goriško nadškofijo za leto 1915*. Prim. FE 1915, str. 38.

slovil italijansko orožje in tako odobral vojsko. Tako obrekovanje zamorejo raznašati le sovražniki sv. Cerkve in sv. očeta.⁸³

[Ljudje odhajajo] Tistim, ki mislijo odpotovati na Štajersko, je bilo naznano, da pride v vsako vas orožnik, ki jih bo odpeljal do postaje Sv. Lucije.⁸⁴ Jedila, ki bi jih kdo rabil po poti, bode vsak lahko dobil na postaji Sv. Lucije.

Konec junija je g. dekan Rojec spet v Tolminu in tu opravlja svoje dolžnosti.

Dekan je v juniju naznanil: ako imate kakšen ostanke granat ali šrapnelov, prinesite v župnišče—mogoče znamo oddati komu v spomin, a denar bomo obrnili za podporo ubogim ali za rdeči križ.

[Pobožnosti se nemoteno vršijo] Porciunkula je bila obhajana na nedeljo in kdor je opravil pogoje, je dobil popolni odpustek.

Enajsta nedelja po binkoši⁸⁵ je bila popoldne ob 1 ½ uri ura molitve za domovino, da bi se Bog ljudstva usmili.

Svojo farno patrono so Tolminci lepo praznovali. Ob 10. uri je [t3] bila sv. maša pred Izpost. Sv. R. T.⁸⁶

⁸³ Glej op. 127. Težko je opredeliti, katere govorice je imel v mislih Kodermac. V *Slovenskem gospodarju*, 5. avgust 1915, str. 4, lahko zasledimo novico *Velezanimiva propoved jezuita o. Abela*: »Sloviti propovednik jezuit o. Abel je v ponedeljek v cerkvi sv. Avguština na Dunaju govoril: Aprila 1. 1914 je znani Essad paša iz Albanije v dunajskem hotelu 'Meisl in Schaden' dunajski prostozidarski loži (skupini) odkril načrt bodoče svetovne vojske zoper Avstrijo in Nemčijo. To je bilo že pred sarajevskim umorom, ki se je sklenil v srbski loži že 1. 1912. Ta srbska loža je bila prej včlanjena madžarski veliki loži in šele v zadnjih letih pridružila rimski veliki loži pod prostozidarskim ministrom (židom) Nathanom. Vsi zatoženci sarajevskega umora so bili člani te srbske lože. Na Dunaju je bilo 14 prostozidarskih lož. Kajpada so se sedaj avstrijske in nemške ločile od četverosporazumovih, zakaj naši prostozidarski bratje ne morejo ob enem dobaviti za armado in nastopiti proti vojski. A v četverosporazumu so prostozidarji glavni hujskači proti nam. Mi branimo pravico! Avstrija ima zgodovinske pravice, proti katerim je začela Italija roparski boj, ker je zlorabila potrebo narodnostne edinosti, na katero se je sklicevala. Mi branimo vero! Neimenovani odbor, ki se imenuje "katoliški", je poslal razglas, da naj obrnemo hrbet papežu Benediktu XV, ker je baje papež blagoslovil orožje proti Avstriji. Toda to je ravno takšna laž, kakor ona, da je Pij IX., 1. 1848 blagoslovil orožje proti Avstriji. Ravno Pij IX. je Radeckiju v zahvalo poslal rožni venec, katerega še sedaj hrani Radeckijeva vnukinja, grofica Valterskirchen. Seveda omenjeni odbor ni katoliški, ampak, čisto drugega izvora in samo slepari z ukradenim imenom.« Druga taka novica v istem časopisu je z dne 9. 9. 1915, 4: »Laž na laž. Kadar se sovražnikom sv. Cerkve na bojiščih prav ne sponaša, ali pa kadar nimajo kaj pisati več, se pa spravijo nad papeža. Te dni je izšel uradni škofijski list v Solnogradu, v katerem ondotni nadškof opozarja svojo duhovtšćino na lažnjive govorice, ki jih trosijo brezvestni ljudje okrog, češ, da je papež Benedikt XV. hujskal Italijo za vojsko, da je posodil italijanski vladi denar, da je blagoslovil italijansko orožje itd. Škof pravi: Te laži so ovržene že s tem, da framasonstvo in vse, kar je z njim v zvezi, papeža neprestano pobija in grdi. Kljub temu se pa utegne tudi marsikak dober kristjan dati premotiti in zbegati, ko sliši take izmišljene laži proti papežu; zato — pravi solnograški škof — naj se ljudstvo pouči, kako se papež neumorno trudi, da bi se končali nesrečni boji med evropskimi krščanskimi narodi, koliko si je že prizadeval, da bi se začela mirovna pogajanja. Trud in mirovno delo papeževo z odobravanjem priznavajo tudi nasprotniki sv. Cerkve, Framazoni, zakleti sovražniki sv. Cerkve in pravi povzročitelji sedanje vojske, hočejo splošno nevoljo narodov, od sebe odvaliti in zvaliti na sv. Očeta ter tako povzročiti po krvavem svetovnem klanju — nevaren kulturni boj.« Govorice omenja tudi škof Jeglič: »Tudi tukaj širijo liberalci laži: da so duhovni vojsko napravili, da so papež dali denarja laškemu kralju in ga s tem pridobili za vojsko zoper Avstrijo. V pridigi sem s početka o the lažeh govoril.« NŠAL 331, Zapuščina Antona Bonaventure Jegliča, Jegličev dnevnik, 6. junij 1915.

⁸⁴ Danes je to Most na Soči, kjer je železniška postaja in povezava severnega Posočja z Gorico in Jesenicami.

⁸⁵ To je bilo 1. avgusta 1915.

⁸⁶ To je bilo 15. avgusta 1915, na praznik Vnebovzetja Device Marije. Na Tolminskem temu prazniku rečejo »rožnica« in ga vedno obhajajo z vso slovesnostjo, navadno tudi z duhovno pripravo, ki vključuje spoved, češčenje Najsvetejšega in razne Marijanske pobožnosti. V ŽA, m. neurejen del, hranijo spis brez navedbe avtorja in datuma z naslovom *Rožnica*. V njem je lepo popisano praznovanje tega največjega tolminskega praznika. Med drugim piše, da so imeli ta dan na prelomu stoletja procesijo okrog cerkve.

S prižnice je dekan oznanil: »Ker je sedanja vojska velika šiba božja, moramo tudi mi na izvanreden način Boga prositi pomoči, da prikrajša dneve te nesreče, dà zmago državi, da pridemo kmalu do končnega miru. Sv oče želi, da izvanredno molimo in se postimo. Prevzviš. nadškof so ukazali tri stroge poste!

[o4] Priporočamo vam, da to storite prih. petek in soboto in petek teden; tisti, ki to radi storite. Post naj bo kakor veliki petek. Kdor to stori in prejme sv. zakramente, dobi popoln odpustek. Ne ustavljati se pred cerkvijo, ne hodite v družbi–Pazite!–so špijoni ...«

[Cesarjev rojstni dan] Rojstni dan cesarja Franca Jožefa I. je bil 18. avgusta praznovan po stari navadi z zahvalno pesmijo.

Radi bolnikov je dekan takole uredil: kjer je bolnik nevarno bolan, pridite nas poklicat za previdengo⁸⁷ zgodaj ob 4. urah in ne kasneje ali ponoči (sedaj je vojska), da g. kaplan odmašuje zgodaj in pride za časa tudi domov. Ponoči se ne previduje, a tudi kadar je nevarno streljanje ne.

Mežnar je pobiral svojo bero v začetku septembra. Po 16. nedelji po binkošti je bila celi teden sv. maša v kapeli sv. Antona.⁸⁸

[Goriš. časopisi prenehali] Goriško časopisje je prenehalo izhajati. *Soča*⁸⁹ je bila takoj po binkošti ustavljena, *Novi čas*⁹⁰ je prenehal izhajati v juniju.

Volčanska Sela se niso mogla dolgo časa braniti. Avstrijci so se morali umakniti in so ostala Sela mrtva točka kakor Čiginj in Kozarišče.⁹¹

Ljudje so imeli v rokah šopke rož, zdravičnih in poljskih, z vejicami pelina in rože »abaunk«, некоč menda zelo zdravilne rože. S cvetnimi kitami so poleg cerkve okrasili tudi Marijin kip. Po večernicah so se fantje in dekleta odpravili še v Poljubinj do Kacijana in se tam poveselili. Kakšno spoštovanje so imeli do praznika, se vidi tudi iz navade, da so dekleta lase česala v kite že dan pred praznikom, otrokom pa niso pustili, da bi hodili po travi ali stikali po gozdu.

⁸⁷ *Previdevanje* ali *previdenga* je podeljevanje poslednjih zakramentov (spoved ali odveza in odpustek, bolniško maziljenje in sv. popotnica–obhajilo).

⁸⁸ To je bilo po 5. avgusta 1915. *Bira* ali *bera*, tudi *kolektura*, je nadarbinski dohodek katoliškega dušnopastirskega klera v stalnih neodplatnih dajatvah v naturalijah ali denarju ali tudi v delovni moči, ki jo dajo župljani upravičencu na razpolago. Bira je namenjena rednemu vzdrževanju kuratnega klera ali nižjih cerkvenih uslužbencev. Od štolnine (pogreb, poroka) se razlikuje v tem, da pri plačilu ni odvisna od nikakršne izvršene sv. funkcije v prid obvezancu. Prim. R. Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*, Ljubljana 1927, str. 530. Nekdaj je bila to tudi dajatev učiteljem, cerkovnikom in organistom. Zakon z dne 29. aprila 1873 je bil objavljen v dež. zak. št. 22, oddelek II., v §§ 25 in 26: »Premenljivi denarni doneski naj se po srednjem znesku zadnjih treh let nemudoma premene v stalni prejemek na račun šole; bira pri posameznih prebivalcih in pobiranje denarja za novo leto ni več dopuščeno. Dokler bira pridelkov ni odškodovana, naj se ona po srednji tržni ceni od let 1834 do 1863 (izločivši leto z najvišjo in z najnižjo ceno), ali kjer se tržna cena ne more določiti; po cenitvi izvedencev (z ozirom na zgoraj imenovano srednjo ceno) v stalni denarni znesek na račun šole premeni.« Fr. Heinz, *Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na Kranjskem*, Laibach 1895, 481. Več o beri in merskih enotah glej: R. Andrejka, *Bera*, v: *Slovenski pravnik*, Ljubljana 1912, št. 10/11, str. 299–307; Isti, 1913, št. 1–5, str. 109–114, 353–360.

⁸⁹ Glej op. 29.

⁹⁰ Glej op. 58.

⁹¹ Meja med Italijo in Avstro-Ogrsko na bojišču tolminskega mostišča je pred vojno potekala od Matajurja preko Tolminskega Kuka in naprej po reki Idriji proti jugu. Po peti bitki, marca 1916, se je frontna linija pomaknila proti vzhodu in se ustalila na črti Krn – Batognica – Vodil vrh – Mrzli vrh – Mengore in naprej proti jugu. V letu 1915 so bili kraji dejansko na frontni liniji, saj je imela na Mengorah nad Kozarščami in Čiginjem svoje položaje avstro-ogrsko, zahodno (Čiginj, Volče) in severno (Gabrje, Volarje, Kamno) s Krnom pa italijanska vojska. Ta tematika je obširno obdelana v množici strokovne literature, zato se ne bomo podrobneje spuščali v to. Prim. L. Galič, *Tolminsko mostišče I*, Tolmin 2005, predvsem I. del: *Od začetka vojne do 24. oktobra 1917*; V. Klavora, *Koraki skozi*

[Nadškof v Ravneh] Goriški nadškof Franč. B. Sedej se je nastanil v Ravneh nad Cerknem in tam župnikoval.⁹²

G. kaplan Franc Anton Črnigoj⁹³ je odšel z begunci v Bruck a. d. Leithe.⁹⁴ Drugi gospodje so še ostali v Tolminu.

[05] Na praznik Vnebovzetja M. D. je dekan Rojec povabil dekleta na razgovor o ustanovitvi Marijine družbe za tolminsko duhovnijo. [Novinke za Marijino družbo] Sedemdeset deklet se je odzvalo povabilu. In tako se je začela zbirati na fronti četa deklet okoli Marijine zastave.

Od septembra naprej so bile v Tolminu nedeljske sv. maše najbolj pozno ob 8. uri.

[t4] Septemberski kvaterni teden je držal zdržek in post prostovoljno kdor je hotel.

God cesarja Franca Jožefa je bil praznovan po navadi.

Dan je bil opomin: »Skrbite za snago povsod, da se ne razširijo kužne bolezni.« Še drugo naznanilo: »V Ameriki se raznašajo neresnične vesti o polo-

meglo, Klagenfurt, Ljubljana, Wien 1994, med drugim dodani vojaški zemljevidi: *Soska fronta*, v: *Atlas*, str. 156.

⁹² Nadškof Sedej je 21. maja 1915 duhovnikom ukazal, naj ne zapuščajo župnij, ampak naj ostanejo blizu svojih vernikov, ali pa naj jih spremljajo v begunstvo, če bi bili v to prisiljeni. Konec julija pa se je tudi nadškof odločil, da zapusti Gorico. Tako je 27. julija 1915 v zasebni kapeli posvetil pet slovenskih duhovnikov, nato pa zapustil Gorico. Do 23. avgusta 1915 je ostal v Vipavi, nato pa krenil do Raven blizu rodnega Cerkna, od koder je nadaljnja dva meseca upravljal škofijo. Prim. T. Simčič, *Sedejeva življenjska pot*, v: *Sedejev simpozij*, str. 55. Že 4. novembra 1915 je duhovnikom izdal okrožnico o začetku akademskega leta v Stični, ki se je začelo 8. decembra 1915. Prim. M. Kravos, *Bibliografija*, v: *Sedejev simpozij*, str. 302. O posvečenju poroča *Novi čas* v zadnji, 21. številki, 24. julija 1915, na drugi strani: »V mašnike bodo posvečeni te dni čč. gg. četrtoletniki naše nadškofije: Likar, Mulič, Bebek, Trdan, Zor ter tretjeletnik Pahor. Božji blagoslov Vas spremljaj vsigdar pri Vašem apost. delu, ki ga boste našli obilno v vaši sedaj hudo skušani nadškofiji!« Zadnja številka je tako izšla še konec julija in ne junija, kot pomotoma piše Kodermac. O nadškofovi selitvi je v svojem dnevniku pisal tudi škof Jeglič: »Danes je odpotoval moj metropolit, p. t. Sedej. Bil je pri meni tri dni. Doma ne more odpreti zavoda za gimnazijaste, ne semenišča. Še sploh nikdo ne ve, kdaj in kje se bodo goriške šole začele. Želi, da bi Slovence iz malega semenišča spravil v naš zavod, za semenišče je poslal poprašat v Zatičino. Razprave se vrše. On prebiva v župniji Visoko nad Cerknom. V Gorici ni varno. Na njegov vrt je padlo 100 granat; on sam je bil trikrat v smrtni nevarnosti.« NSAL 331, Zapuščina Antona Bonaventure Jegliča, Jegličev dnevnik, 17. september 1915.

⁹³ Franc Anton Črnigoj (Sv. Križ/Dobravlj 20. 7. 1887–Kozana, 25. 12. 1965). Posvečen je bil 26. julija 1912. Pred vojno je bil kaplan v Volčah in Tolminu. Med vojno se je umaknil z begunci v taborišče Ferichtlingseels. Po vojni se je vrnil v nadškofijo in bil namestnik v Škrbini in vikar namestnik v župniji Kamnje, od 1920 je bil tam župnik. Leta 1937 je bil imenovan za župnika v Kožbani pri Gorici. Po vojni se je inkardinaliral v apostolsko administraturo za slovenski del goriške nadškofije. Prim. *Status*. . . 1931, str. 62; 1942, 108; 1959, 6; *Necrologium* . . . , str. 394.

⁹⁴ Poleg omenjenih krajev je bilo večje taborišče še v Gmündu ob češki meji. Državno skrb za begunce je prevzelo avstro-ogrsko notranje ministrstvo. Na Dunaju so avgusta 1915 ustanovili odbor za begunce z juga, v Ljubljani pa je bila na pobudo dr. Kreka ustanovljena Posredovalnica za goriške begunce. V Wagni je bilo tako med 1.000 in največ 3.000 slovenskih beguncev. V Steiklamu jih je bilo med 1.000 in 1.500. Sicer pa je bilo središče slovenskih beguncev v Brucku ob Litvi. Tja so iz taborišča Gmünd po posredovanju Rojca pri Faiduttiju in obiska taborišča prepeljali med drugim tudi 1.200 beguncev iz Tolminskega. Spremljal jih je duhovnik C. M. Vuge. Prim. P. Svoljšak, *Vojaki notri, begunci ven: civilno prebivalstvo*, v: *Mostišče II.*, str. 11–17. ŽA, f. župnijski arhiv 1800–, hrani dokumente cesarskega in kraljevega okrajnega glavarstva iz Amstettina, ki je kuratu Josipu Vodopivcu 27. septembra 1917, št. 1566/32, izplačalo nadomestilo za begunce. Vsak begunec je za dan begunstva prejel od 50 hellerjev do 4 K, večina po 2 K. Problematiko beguncev omenja tudi škof Jeglič: »Čudno je to: prebivavci na južnem Tirolskem so več dni poprej vedeli, da se bodo morali umakniti; mogli so vse lepo urediti; tudi škof je uredil duhovno pastirstvo. Na Goriškem se kljub povpraševanju ni nič povedalo; kar nemudoma so mogli bežati, da se obleke niso mobil s seboj vzeti. V Ljubljani in okolici je beguncev okoli 17.000; toda morali bodo naprej v barake pri Lipnici. Branjio se.« NSAL 331, Zapuščina Antona Bonaventure Jegliča, Jegličev dnevnik, 17. september 1915.

žaju Avstrije in Nemčije v tej vojni. Naznanite sorodnikom, ki se tam nahajajo, resnico.«⁹⁵

[Ob cerkvi pokopujejo] Umrle ni bilo več mogoče pokopavati na pokopališču pri sv. Urhu, zato so jih pokopavali na levi strani farne cerkve in pri cerkveni hiši. Za vse svete popoldne so bile molitve za rajne in se je blagoslovilo le grobove pri cerkvi.

Gospod dekan je obvestil podžupana, naj v Čadrgu in na Perbli [Maša v Čadrgu in Pivbli/Perbli?] očistijo šolsko sobo, da bodo tam sv. maše. Dvanajstega novembra je bila sv. maša v šoli v Čadrgu in 13. XI. na Perbli. 15. nov. je bila zvečer v Čadrgu spoved in drugi dan sv. maša.

V adventu ob sredah in petkih je bilo dovoljeno jesti meso, če so ga dobili. V adventu je bila molitev rožnega venca pred mašo ob 8. uri. Priporočilo za advetno spoved: Opravite [o6]⁹⁶ običajno adventno spoved tudi letos! Prvič [advent] zato, ker je adventni čas, čas pokore in poboljšanja; drugič zato, ker v tem času vojske smo vsi v smrtni nevarnosti, posebno mi Tolminci, da smo pripravljeni za smrt, je treba očistiti svojo vest in kesati se svojih grehov in nositi vreden sad pokore; kdor ima čisto vest, se ne boji smrti.

IV. adventno nedeljo⁹⁷ je bila sv. maša v Tolminu ob 8. uri, ob 10. pa na Ljubinju. Med tednom (sreda) ena na Perbli in v soboto v Čadrgu. Te dve sv. maši za tiste, ki k tema kaj darujejo. [Italijani zavzeli Krn] Krn so Italijani zavzeli. Bitke so na Mrzlem vrhu in Vodil vrhu. Stotnik Emil Czant⁹⁸ je padel v[na?] Vodil vrhu in je bila zanj maša v Tolminu.

⁹⁵ Težko je ugotoviti, katere govorice je imel v mislih Rojec. Izseljenci so bili dobro obveščeni o dogajanju na stari celini. *Amerikanski Slovenec* tako poroča, npr. 29. junija 1915, str. 1, da je atentat pred enim letom enajst držav pahnil v vojno. Te dežele so: Velika Britanija, Francija, Srbija, Rusija, Črna gora, Japonska, Belgija in Italija, na drugi strani pa Avstrija, Nemčija in Turčija. Poročila so zelo avstro-ogrsko usmerjena in zelo previdno razpravljajo o rešitvi nacionalnega vprašanja po vojni. Morda ga je vznemirilo poročanje v *chicaškem Proletarcu*. Ta v članku *Burian nasleduje*, 19. januar 1915, str. 4, poroča o novem avstrijskem zunanjem ministru Burianu, ki ga označi kot nesposobnega uradnika. Obenem omenja tudi nejevoljo Madžarov nad potekom vojne: »Madžari se baje pritožujejo, da se avstrijsko vojno vodstvo premalo ozira na ogrske interese, ker pušča, da prodirajo Rusi na Ogrsko. Tega vojno vodstvo najbrže ne dopušča nalašč, ampak zato, ker ni moglo ustaviti ruskega prodiranja. Da je avstrijsko vojskovanje konfuzno, je pač res; ali tega ni prepisovati svojevoljnemu preziranju madjarskih interesov, temveč dejstvu, da se je habsburška Avstrija od začetka vojne postavila v službo hohenzollerske Nemčije. Sicer bi bilo absurdno, da je pošiljala vojake v Belgijo in Francijo ter na Poljsko, kakor da bi se sama lahko vojskovala z vsem svetom. Poročilo, da je bil Tisza z madjarskimi zahtevami v Berlinu pri cesarju Viljemu, se glasi čudno, pa vendar se nam zdi verjetno. In nemara je vzrok Berchtoldove demisije tudi ta, da nima Dunaj sploh nobene odločilne besede več in da so avstrijski državniki le še figuranti Nemčije.«

⁹⁶ Na 6. strani originala je v sredini prilepljen list velikosti 20,3 x 16,8 cm, potiskan visoki karo in verjetno izrezan iz kakšnega zvezka. Na njem je s prednjo stranjo prilepljena podobica. Na podobici je v sredini ovalna slika dekana Rojca z besedilom: »IVAN ROJEC 8. sept. 1890 [levo ob sliki], 8. sept. 1915 [desno ob sliki]. Roj. 26. marca 1866, do 12. marca 1894 kaplan v Solkanu, do 13. marca 1907 vikarij in kurat v Biljah, do 17. aprila 1915 župnik v Mirnu, od 18. aprila 1915 dekan v Tolminu.—Moja duša poveljuje Gospoda! Zakaj velike reči mi je storil On, ki je mogočen in čigar ime je sveto! Luka I. 40, 49. [pod sliko].«

⁹⁷ To je bilo 19. decembra 1915.

⁹⁸ Emil Czant (Ujczyhaz, Nyregyhaza, Szeben, 1881–Vodil vrh, 28. 10. 1915). Očitno je bil eden od hrabrih in priljubljenih stotnikov, saj so mu na pokopališču ob cerkvi postavili lep spomenik vojaka, ki pa je po koncu vojne zaradi političnih razmer moral izginiti. Zelo izčrpen članek o Czantu je sestavila Helena Jelinčič. V njem poleg poročila dr. Kemelyja Gyula, stotnika in zdravnika 13. bolnice, z dne 15. oktobra 1921, piše tudi o njegovi družini in prizadevanju vnuka Alexandra Zanta, da bi nov kip, duplikat, postavili v park ob cerkvi v Tolminu v letu 2014, kar pa se žal še ni zgodilo. Na nagrobniku je pisalo: za cesarja in domovino padel 28. 10. 15—

[Goriški bogoslovci v Stični] V decembru je goriško bogoslovje dobilo zatoške pri belih menihih v Stični na Dolenjskem, da morejo bogoslovci nadaljevati svoje študije.⁹⁹

Sveto Rojstvo–Božič. Polnočna maša ni smela biti. Ob 8. uri bila sv. maša v Tolminu in ob 10. uri na Ljubinju–je bil sobotni dan.

[t5] V sredo pred božičem je ob 3. popoldne pomagal spovedovati v Tolminu gospod župnik iz Sv. Lucije.¹⁰⁰

V nedeljo 26. XII. na god sv. Štefana je bila sv. maša ob 10. uri in običajni »ofer«.

Med tednom do sv. Silvestra so bile sv. maše ob 8. uri Zadnji dan starega leta sv. maša ob 9. uri in zahvalna pesem.

[Dragocenosti na varnem] Dekan Rojec je spravil na varno dragocenosti župnijske cerkve (marmorne angelčke pri tabernaklju, gotično monštranco in drugo).¹⁰¹

Stotnik Emil Czant IV. Bataljon 37. Pehotnega polka. Njegovo ime je vpisano tudi v seznamu 2808 imen padlih v cerkvi Sv. Duha na Javorci. Prim. H. Jelinčič, http://nagyhaboru.blog.hu/2013/11/20/usodna_odlo_itev_stotnika_emila_czanta_475 (pridobljeno 22. 5. 2015).

Zanimivo je, da se na strani avstrijske nacionalne knjižnice, v meniju starih časopisov in listov od 1. januarja 1914 do 31. decembra 1918 njegovo ime omenja kar 23-krat, v glavnem v zvezi z vojaškimi zadevami (premesitve, napredovanja ...). O njem posthumno poroča *Welt Blatt*, Wien, 19. november 1915, str. 8: »Po večmesečni težki službi na fronti je stotnik IR Emil Czant želel nastopiti kratek dopust, da bi znova videl svojo mlado ženo in svoja dva otroka. Oficir je že imel dovolilnico za dopust, ko ga je tik pred nastopom dopusta, štiri ure pred odpustom smrtno zadel italijanski izstrelak. Krogla mu je prestrelila dovolilnico in prsni koš. Stotnik Czant je bil odlikovan s 'Signum laudis' in sprejet v dedni madžarski viteški red z vojaškimi častmi, ker je umrl v boju. Njegov oče se je boril leta 1859 kot oficir proti Italiji. Dva brata, stotnika Herman in Alfred Czant, sta bila v tej vojni odlikovana zaradi njegove hrabrosti.« Zabeležen je tudi v seznamu pokopanih na pokopališču št. 1 »Pri cerkvi«. Prim. L. Galič, *Popis padlih na tolminskem mostišču 1915–1917*, v: *Tolminsko mostišče I.*, B. Marušič, Tolmin 2005, 246; <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwb&-datum=19151119&seite=8&zoom=33&query=%22emil%2Bczant%22&provider=P02&ref=anno-search;http://anno.onb.ac.at/anno-suche#searchMode=complex&text=%22emil+czant%22&dateFrom=01.01.1914&dateTo=31.12.1918&resultMode=list&from=1&sort=date+asc> (oboje pridobljeno 22. 5. 2015).

⁹⁹ Škof Jeglič poroča o povabilu svojega metropolita v Stično: »Prišel je 8. decembra zvečer naš Metropolit. Zadržal se je na Dunaju radi zdravljenja zob. V Gorico ne more. Povabil sem ga, naj ostane pri meni. Tudi opat Zatičinski ga je povabil, naj bi ostal v Zatičini, kjer so njegovi bogoslovci in profesorji. V četrtek 9. decembra popoldne sva se odpeljala v Zatičino, da vidi kraj in obišče svoje klerike. Prav zadovoljen je bil, ker je kraj lep in miren, ter redovniki prav prijazni in je sklenil, da ostane v Zatičini. Danes se je odpeljal v Vipavo in če bo mogoče do Gorice, da vidi, kaj je poškodovanega in oropvi neke nujne posle in potem se vrne. Prav vesel sem, da bo imel v Zatičini mirno življenje in bo sred svojih klerikov.« NSAL 331, Zapuščina Antona Bonaventure Jegliča, Jegličev dnevnik, 11. december 1915.

¹⁰⁰ To je bilo 22. decembra 1915. Spovedoval je župnik Jožef Fabjani (Branik, 28. 4. 1860–Sv. Lucija/Most na Soči, 11. 2. 1916). Posvečen je bil leta 1884. Deloval je v več župnijah, od leta 1893 pa je bil župnik pri Sv. Luciji. Prim. *Necrologium*, str. 60, 422–423. Njegov bogoslovec Ciril Munih se je umaknil z nadškofom Sedejem in semeniščem v Stično. Po pošti pa je ostal povezan s Sv. Lucijo. Prva novica, ki jo je prejel, je bila tista o smrti župnika Fabjana. Lepega in mirmega 11. februarja 1915 se je sprehal v veži župnišča, ko je skozi okno sobe v prvem nadstropju udarila granata, prebila pod in eksplodirala na peči. Šrapneli so zadeli župnika, mu polomili kosti in razparali trebuh. Ko so ga domačini položili na nosila, je bil še pri zavesti in hotel ostati doma. Z avtomobilom Rdečega križa so ga odpeljali v bolnišnico v Klavže, kjer je umrl na operacijski mizi. Pokopali so ga z vsemi častmi v Podmelcu, od koder so ga prenesli na pokopališče k Sv. Luciji. Župnijo je nato upravljal kasnejši tolminski (1916–1918), podmelški kaplan Štefan Podbršček. Ko je bil Munih julija 1916 posvečen, je on iz Podmelca upravljal tudi Sv. Lucijo (1916–1918). Prim. P. Svoltjšak, *Vojaki notri, begunci ven*, v: *Mostišče II.*, str. 25.

¹⁰¹ Rojec je stvari odpeljal na Bled. Dekanu je nadškof Sedej v pismu 12. 12. 1917 št. 2401 naročil: »Kar se tiče matičnih knjig in cerkvene oprave, ki so morda še ostale po nekaterih cerkvah ali so shranjene pri zasebnikih, naj prečistiti gospod dekan sam to poizve in potrebno ukrene, da se ohranijo.« ZA, m. Dekanijski akti.

[07] Leto 1916

Preroki, ki so napovedovali hitri konec vojne, so utihnili. Na soški fronti sledijo pogosto italijanske ofenzive, a ne zmorejo naprej. Na Krasu in posebno pri Doberdobu so trajne bitke.

[Rojec komisar beguncev] Dekan Rojec je komisar za begunce in zato ima dolžnost jih obiskovati. Razna so begunska taborišča: Wagna, Steinklam, Lipnica. Najvažnejše taborišče je v Brucku a. d. Leithe, dobro urejeno in oskrbljeno. [Taborišča beguncev] V 22. barakah, vsaka ima 20 sob, prebiva okrog 5000 primorskih beguncev. Dušnopastirski vodja je kanalski dekan Anton Berlot.¹⁰² V pomoč so mu volčanski župnik Alojzij Matelič, tolminski kaplan Franc Anton Črnigoj in kaplan Alojzij Mulič.¹⁰³ Kaplan Črnigoj vodi mešani cerkveni zbor. Slovensko šolstvo je urejeno. Za 700 otrok je 9 učnih moči. Kljub dobro urejenemu taborišču je življenje težko.¹⁰⁴

S službo božjo so v Tolminu vedno večje težave. [Odlok arm. poveljstva] Vsled odloka višjega armadnega poveljstva ne smejo več ljudje, ki stanujejo onstran Tolminke, hoditi v Tolmin, češ, da s hojo nehote izdajo poti in mostove. Z istim odlokom se tudi zabranjujejo, da bi se v kateremkoli kraju tolminske župnije, posebno v Tolminu, ne zbralo preveč ljudstva skupaj. Vsled tega ne smejo več k sv. maši v Tolmin verniki iz Poljubinja, Ljubinja, Žabč, Zadlazar Žabč, Ravni, Čadrga in Zadlazar Čadrga. K sv. maši v Tolmin smejo prihajati le Tolminci in Zatoiminci.¹⁰⁵

¹⁰² Anton Berlot (Kanal, 12. 6. 1860–Gorica, 15. 4. 1940). Posvečen je bil 17. avgusta 1884 v Gorici. Od leta 1908 je bil dekan. Od leta 1921 je bil tudi kanonik nadškofijskega goriškega kapitlja in je opravljal več služb, med drugim je bil tudi ekonom v semenišču. Prim. *Status* ... 1923, str. 27; *Necrologium* ... , str. 126, 410–411.

¹⁰³ Alojzij Mulič (Sv. Peter, 24. 2. 1890–Gorica, 30. 12. 1934). Posvečen je bil 27. julija 1915. Kasneje je služboval na Mirniku. Zadnja leta je bil vikar na Cerovem. Prim. *Status* ... 1923, str. 60; *Necrologium* ... , str. 402, 441.

¹⁰⁴ Taborišče v Brucku je bilo zgrajeno na ilovnatih tleh. Ob prihodu so šli v karantensko barako, kjer so prejeli namizno posodo in potrebno število loncev. V evidenčnem uradu so prejeli jedilno nakaznico, ki je omogočala prejetje hrane za cel mesec. V sobah so imeli ognjišča in drva, da so si lahko pripravili tudi kaj posladkov, sicer pa so hrano pripravljali v skupni kuhinji pod vodstvom nadzornega kuhinje. Jedilnik je bil natančno pripravljen. Predvideval je meso trikrat tedensko, in sicer goveje, ovčje in svinjsko. Enkrat na teden je bila postrežena krompirjeva ali zeljna juha s fižolom in koščki drobovine. Pogosta je bila tudi polenta. Za otroke so imeli posebne jedilnike, ki so vključevali mlečne jedi, zelenjavo, kaše, pražena jetra, podobno so poskrbeli tudi za bolne in ostarele. Taborišče je razsvetljevala električna razsvetljava. Na čelu barake je bil nadzornik, ki je skrbel za red, da so dobili hrano in da so bili begunci preskrbljeni z vsemi potrebščinami. Stalno so tudi preverjali zdravstveno stanje beguncev. Otroke so poučevali v šoli. Strokovno in organizacijsko je poučevanje vodila Ema Premrou, učiteljica iz Ljubljane. Verouk so poučevali pod vodstvom kanalskega dekana Antona Berlota, župnika Mateliča iz Volč in kaplana iz Tolmina Črnigoj ter iz Prvačne Mulič. Po oživitvi parlamentarnega življenja in premiku soške fronte oktobra 1917, se je tudi življenje beguncev spremenilo, saj so se začeli s pomočjo Osrednjega odbora za vrnitev beguncev počasi vračati na svoje domove in jih obnavljati. Prim. P. Svolišak, *Vojaki notri, begunci ven: civilno prebivalstvo, v: Mostišče II.*, str. 15–21.

¹⁰⁵ Omenjenega odloka armadnega poveljstva avstro-ogrske vojske ni bilo mogoče odkriti v literaturi, niti v PANG. Slovenski narod pa prinaša 23. junija 1915, na str. 2 *Razglas italijanskega poveljnika na prebivalstvo zasedenga ozemlja*: »General Strugoni je razglasil prebivalstvu zasedenega obmejnega primorskega ozemlja: 1. Orožje in municija se morajo oddati tekom 48 ur; 2. strogo je prepovedano imeti s sovražnikom kakršnekoli zveze; 3. kraji, ki bi kazali italijanskim četam sovražstvo ali se jim upirali, bodo popolnoma razrušeni; 4. kdor se bo brez vzroka potikal okoli italijanskih čet, taborišč, vojaških naprav, bo izročen vojnemu sodišču; 5. oni, ki so podrejeni vojaški oblasti, so odgovorni za to, da se bodo zgoraj navedeni ukazi kar najnatančneje izvrševali.«

Zatorej se mora vsled odloka civ. [o8] komisarijata pri 15. zboru P. 310. NO 258 d. d. 30. jun. 1916 darovati zgodaj že pred 8. uro ena sv. maša v Tolminu in druga na Perbli ob 10. uri.¹⁰⁶ – Za večjo silo, n. pr. za previdevanje, krst, pogreb, itd., bo v vsaki katas[t6]tralni občini ena zaupna oseba (podžupan), ki bo dobila neko legitimacijo (Passirschein)¹⁰⁷ in bo smela baje ob vsaki uri po dnevi in ponoči v Tolmin.

Na I. predpostno nedeljo¹⁰⁸ je bila I. maša ob 7. uri v Tolminu in II. ob 10. uri na Perbli.

[Spet šola na Perbli] 21. februarja je bila odprta šola za vse otroke iz Zadlaz Žabč, Čadrga, Zadlaz Čadrga in Ravni na Perbli. Učitelj je bil Sivec Franc.¹⁰⁹

Opomin: Varujte se pred neeksplozivnimi granatami in pred užigalkami.

C. Kr. okr. davkarija uraduje od 1. marca na Grahovem. Istotam se izplačujejo 18. vsakega meseca državnih prispevki.

Dokler traja vojna so le trije posti: na pepelnico, na veliki petek in na božično vigilijo.

[Tolm. mežnar odstavljen] Kaplan Makuz, ki nadomestuje dekana je odstavljen mežnarja iz raznih vzrokov in ker opomini niso nič zalegli.¹¹⁰

¹⁰⁶ Za Zgornje Posočje je bil ustanovljen civilni komisariat za politični okraj Tolmin, ki je imel začasni sedež v Kobaridu in je obsegal 14 občin. Prim. P. Svovjšak, *Soča, sveta reka*, Ljubljana 2003, str. 50. Omenjenih odlokov ni bilo mogoče najti. V PANG, Civilni komisariat za politični okraj Tolmin 1915–1917, gibanje prebivalstva, hranijo med drugim tudi prošnjo Andreja Korena s Kamnega, z dne 30. septembra 1916, št. 5289/14, in Tomaža Skočirja, 3. oktobra 1916, št. 5288/14, za vrnitev na svoj dom, ki so jo odobrili in ju s karabinerji pospremili domov šele 31. oktobra 1916, ter o tem napisali zapisnik. Več o javni upravi v času zasedbe glej omenjeno literaturo.

¹⁰⁷ *Der Passirschein* pomeni prepustnica, dovoljenje za prehod meje, potni list.

¹⁰⁸ Prva postna nedelja je bila 12. marca 1916. To je bila 7. nedelja med letom, 20. februarja 1916.

¹⁰⁹ Franc Sivec (Krn, 21. 1. 1890–Ljubljana, 9. 10. 1958). Po osnovni šoli se je vpisal v nižjo gimnazijo v Gorici, nato pa je nadaljeval šolanje na učiteljsku v Kopru in Gorici. Leta 1911 je maturiral, leta 1913 pa je opravil tudi usposobnostni izpit. Poučeval je v različnih krajih: Čadrg (1911–1915), Cerklje (1915–1916), na Perbli (1916–1921), v Kredu (1921–1925) ter v Lepeni (1925–1926). Prvega februarja 1926 je bil premeščen v Čezsočo. Tu je poučeval do septembra 1930. Sivec je bil narodno zelo zaveden. Vodil je pevske zборе mladine in odraslih ter režiral igre in prirejal veselice v Čadrgu, Kredu in Čezsoči. Tudi po prepovedi prosvetnih društev je na skrivaj vodil pevske zборе in prirejal dramska dela. Prva svetovna vojna je prekinila šolski pouk v Čadrgu, vendar Sivec ni bil zaželen v avstrijski vojni komandi, saj so ga kar dvakrat aretirali. V času učiteljevanja na Perbli je doživel italijansko okupacijo. Zaradi njegovega kulturnega udejstvovanja med ljudstvom so ga okupatorske šolske oblasti vzele pod drobnogled. Iz Kreda je bil kazensko premeščen v Lepeno, ker so učitelji šol Borjane, Starega sela in Kreda po naročilu župnika iz Kreda med šolsko mašo pred cerkvijo pustili italijanske zastave, ki posledično niso bile blagoslovljene. Druge učitelje so kaznovali z odvzemom desetih dni plače in premetitvijo v začetku novega šolskega leta. Prebivalci Kreda so se odločno zavzeli za svojega učitelja, zato je odšla skupina ljudi na prefekturo v Videm, kjer so podali prošnjo, naj jim učitelja Sivca pustijo. Leta 1927 se je na pobudo Toneta Rutarja pridružil organizaciji TI GR. Po vključitvi je organiziral dve tajni celici v Čezsoči, prav tako je v ilegalno delo vpeljal mladino. Ker je kljub hudim pritiskom zavrnil vpis v ANIF (Associazione nazionale insegnanti fascisti – Državno združenje fašističnih učiteljev), so se odnosi fašističnih oblasti zaostriili. Septembra leta 1930 je bil kazensko premeščen v Italijo, v kraj Piombino. V stanovanje so mu večkrat podtaknili orožje, da bi policija s tem dobila razlog za aretacijo. Med bolniškim dopustom v Čezsoči je 30. decembra 1930 prebegnil v Jugoslavijo, saj mu je pretela aretacija s strani fašističnih oblasti. V Jugoslaviji je v letih od 1931 do 1936 poučeval v Zagradcu pri Stični, nato je zasedel mesto referenta za šolstvo na banovini v Ljubljani, kjer je delal do upokojitve leta 1947. Prim. M. Leban, *Sivec Franc*, <http://www.primorci.si/osebe/sivec-franc/1457/> (pridobljeno 21. 5. 2015).

¹¹⁰ Nadškof Sedej je 24. junija 1915, št. 1807 v pismu ŽU v Podmelcu podelil posebna pooblastila za župnijo Tolmin Rojčevemu namestniku v Tolminu, Makucu, izven tolminske župnije pa podmelškemu župniku Kovačiču, ker je dekan zapustil župnijo in dekanijo. Že 14. julija 1915 pa nadškof Sedej v pismu št. 1986 jemlje »z zadovoljnostjo na znanje poročilo prečastitega Istega z dne 9

Na pust 7. marca so Italijani napadli Vodil vrh, a brez uspeha. Imeli so mnogo ranjencev, Avstrijci pa nobenega.

11. marca so morali proč vsi, ki niso imeli dovoljenja za bivanje v tolminski fari, posebno otroci in brezposelna mladina moškega spola.

[Napad na Mengore] 17. marca ob 7 ½ zvečer veliki napad z vpitjem »viva l'Italia« na Mengore in v vznožju Bučenice, ki je trajal do drugega dne. Avstrijci [09] so ujeli tam 450 italijanskih vojakov in dobili dve strojni puški. 18. marca spet napad na Mrzli vrh. Avstrijci prignali 150 ujetnikov in dobili dve strojni puški.¹¹¹

Pomlad je prinesla vroče boje na celotni soški fronti [Boji], kljub vsemu je italijanska armada malo napredovala, še vedno so bili italijanski vojaki novinci v vojskovanju.

[Kapela v Javorici] V Javorici so Avstrijci zgradili krasno kapelo iz trdega lesa, v Zadlaz Čadrgu pa barako kapelo.

Poročilo iz tolminske fronte: Naši vrli vojaki so odbili zopet ljuti napad na Mengore in na Mrzli vrh. Prignali so 700 ujetnikov.

Opozorilo ljudem: Izkaz, ki ste ga napravili za dobivanje žive[t7]ža od strani vojaške uprave, ga morate tako izpolniti, da navedete noter, koliko potrebuje vsak ali vsaka družina mesečno.

V tednu po IV. postni nedelji¹¹² je bivši mežnar bral maslo. [Cepljenje] Dne 3. aprila so ljudem iz Zadlaz Žabč in Ravni cepili v šoli na Perbli runje ali kozice, ljudem iz Čadrga, Zazidja, Javorce in Zastene pa v šoli v Čadrgu.

Na cvetno nedeljo ni bilo blagoslova oljk, pač, ker jih ni bilo.¹¹³

[Glavarstvo v Cerknem ljudem dajejo živež] C. kr. glavarstvo se je preselilo v Cerkno in uraduje od 8. do 12. ure in popoldne od 3. do 6. [ure].

Obvestilo ljudem: Potrebni živež boste prejeli na Fassungstelle pri Uhaču.–Obredi velikega tedna so odpadli.

t. m., št. 91, s katerim je sam naznanil, da se je prečastiti gospod dekan povrnil v Tolmin. Dokler se poštna razmere ne izboljšajo, naj ostane ta razdelitev za naprej. Razume se pa, da po povratku g. dekana te izredne oblasti preidejo nanj in se utegnejo [sic! odtegujejo?] g. du Makucu.« ŽA, Akti 1914–1919. Pod posebna dovoljenja se šteje binacija, ki jo je za vojake dovolil nadškof, razne zadeve pri zakonskih zvezah glede spregledov npr. oklicev ...

¹¹¹ To je bila 5. soška bitka, ki se je začela 11. marca 1916. Težišče napada je bilo sicer na Doberdobski planoti in goriškem mostišču, vendar je ofenziva po izgubah in nikakršnem uspehu na italijanski strani okrog 15. marca pojenjala, zato je pobudo prevzela avstro-ogrska vojska. Od 17. marca naprej je s severnega dela tolminskega mostišča napadala italijanske položaje na južnih pobočjih Mrzlega vrha in Vodela ter na Mengorah. Šesti BH lovski bataljon (7. gor. brigada) je jurišal na severozahodni del Mengor in se vrnil s 16 zajetimi častniki, 542 vojak, 3 mitraljezi in 1 minometom. Bataljoni 1. divizije so po topniški pripravi 18. marca prodrli v Čiginj in uničili tamkajšnje ital. položaje. Italijani so bili pregnani do vasi Gabrje, s področij Vodela in z višjih delov južnih pobočij Mrzlega vrha. Ta predel je imel okoli 500 m jarkov. Avstrijci so ga v jurišu zasedli 18. marca, ko so Italijane presenetili med spanjem. K pregonu Italijanov z Vodela pa je pripomogla tudi topniška akcija v noči na 24. marec. Italijani so se umaknili na oddaljene obrambne položaje na severozahodnih pobočjih Mengor (Kalvarija), za Sleme – Mrzli – Vodil vrh pa takšna odločitev ni bila sprejeta, zato so se tu beležile velike človeške izgube. Prim. L. Galič, *Drugo leto vojne, v: Tolminsko mostišče I.*, Tolmin 2005, str. 107.

¹¹² To je bilo 2. aprila 1916.

¹¹³ To je bilo 16. aprila 1916.

Na veliko noč je bila sv. maša v Tolminu ob 6. uri zjutraj. V Zadlaz Čadrgu je bila blagoslovljena provizorična lesena cerkvena, [010] posvečena presv. Srcu Jezusovemu, ob 9. uri in nato v njej sv. maša.

[Dekan v Zadlaz Čadrgu] Gospod dekan Rojec se je preselil v Zadlaz Čadrg. Dali so mu tam skromno stanovanje.

3. maja je bil Tolmin bombardiran[?] kakor nikdar poprej. Kapelica je trpela. Arhiv zadet in Tolmin močno poškodovan. V kaplanovem vrtu 2 granati

[Makuc aretiran] 4. maja je bil na poti aretiran kaplan Alojzij Makuc, češ, da je špijon.

9. maja ponoči od 10 ½ do 12. bombardirajo. Granate so padale okoli kaplanije in po celem Tolminu. Dve osebi lahko ranjeni.

23. 7. na 6. nedeljo po binkošti je bilo v Zadlaz Čadrgu v cerkvi tole oznanilo: »Sedaj po sv. maši litanije. Popoldne ob 6. uri blagoslov. Jutri sv. Kristina, osmina po rajnki Mariji Rutar.

Torek god sv. Jakoba apost., sv. maša za faro.

Sreda, sv. Ana, sv. maša za faro.

V četrtek sv. maša v Ravnah za tamkajšnje vernike. Pripravite za sv. mašobolnike in bolehnice pripravite na sv. spoved.

[Še maša v Tolminu] Nedelja 7. pobinkoštna.¹¹⁴ Prva sv. maša v Tolminu ob 6 ½ druga tu ob 10. uri.«

Katehet Drašček je pred mesecem zapustil Tolmin.¹¹⁵ Prvi kaplan Makuz pa po zadnjem hudem bombardiranju. Tudi skoraj vsi Tolminci [t8] so šli v begunstvo v razne bližnje, a tudi oddaljene kraje. Davkarija je na Grahovem, glavarstvo v Cerknem.

Vroče poletje je prineslo vroče bitke na soški fronti. Italijanom se je posrečilo [011] zavzeti Kalvarijo nad Podgoro. [Gorica italijanska] Zato je padla 8. avgusta Gorica v italijanske roke. Ta zmaga je Italijane veliko stala in le par km so zmogli naprej od Gorice prodreti.

Na tolminski fronti so prišli do vasi Dolje. Od tam so se vili italijanski in avstrijski jarki navzgor proti Mrzlemu vrhu.

Mengore so Italijani pogosto napadali, a zavzeti jih niso zmogli, zato tudi Tolmina ne.

[Cesar umrl] Na Dunaju je 21. novembra umrl stari cesar Franc Jožef I. Ni bilo opaziti velikega žalovanja po cesarju, ki je vladal Avstriji od leta 1848. Najmanj so žalovali slovanski narodi v Avstro-Ogrski. Predolgo je ta cesar vladal.

¹¹⁴ To je bilo 30. julija 1916.

¹¹⁵ Ivan Drašček (Podgora, 12. 5. 1874–Kobjeglava, 13. 5. 1952). Posvečen je bil leta 1901. Po različnih kaplanskih mestih je leta 1912 postal upravitelj v Ročinju, naslednje leto pa kurat v Štiaku. 1925 je bil imenovan za kurata v Kobjeglavi. Po drugi svetovni vojni je bil inkardiniran v apostolsko administraturo slovenskega dela goriške nadškofije. Prim. *Necrologium* ..., str. 155.

[Cesar Karel] Avstrijski prestol je zasedel cesar Karel, njegova soproga je cesarica Cita.¹¹⁶

Upanje, da bo novi cesar se potrudil kmalu skleniti mir, je šla po vodi. Ukazujejo generali in zato vojna divja naprej.

Goriški Kras ubija slovenske fante ...

Aj Doberdob slovenskih fantov grob ...

[Novi kaplan] Tolmin je dobil novega kaplana. Ta je g. Štefan Podbršček,¹¹⁷ ki je bil kaplan v Podmelcu. Stanovanje je dobil pri Mohu v Zadlazu Čadrgu. Od tu je mogoče pastirovati ljudstvo, ki je ostalo v tolminski župniji še v svojih stanovanjih.

Ljudstvo pričjenja stradati, le vojni dobičkarji so veseli in bogatijo.

[preselil] Dekan Rojec se je zadnje dni v decembru preselil na Ljubinj, da bo lažje skrbel za Ljubince in Poljubince.

[012] Leto 1917

[Nadškof v Stični] Goriški nadškof je že od spomladi 1916 v Stični pri svojih bogoslovcih.¹¹⁸

[Novo leto] Novo leto. I. sv. maša na Ljubinju ob 7 ½, druga ob 10 ½ in dekanov »ofer«. II. kaplan Štefan Podboršček mašuje v leseni cerkvi v Zadlazu Čadrgu. Tako je župnija razdeljena na dva dela.

¹¹⁶ Bl. Karel I. Habsburško-Lotarinški (Persenbeug, 17. 8. 1887–Funchal, 1. 4. 1922), je po privatnih osnovnih študijah obiskoval gimnazijo na Dunaju in nato študiral več semestrov na praški univerzi. Oktobra 1911 se je poročil s Cito Bourbon-Parma. V zakonu se jima je rodilo osem otrok. Kot zadnji prestolonaslednik je l. 2011 umrl sin Otto. Ko je leta 1916 umrl cesar Franc Jožef I., je z 29. leti prevzel tron in vodstvo monarhije. Poveljnika generalštaba Franca Konrada von Hötendorfa je odslavljal in osebno prevzel vodenje vojaških sil. Prizdeval si je, da bi monarhijo reformiral v federacijo in čimprej sklenil mir. Po prošnji za mirovno posredovanje ameriškemu predsedniku, 4. novembra 1918, je moral 11. novembra 1918 odstopiti z avstrijskega, čez dva dni pa še z ogrsko-hrvaškega trona. Razpad Avstro-Ogrske monarhije ni povzročil hudega prelivanja krvi tudi zaradi bl. Karla, ki je zavračal uveljavitev svoje oblasti s silo in orožjem. Kasneje je še dvakrat poskusil priti do oblasti tudi na Madžarskem, a je bil neuspešen. Družina je morala bežati in je preko Švice našla azil na Madeiri. Umrl je star komaj 35 let zaradi španske gripe. Sv. papež Janez Pavel II. ga je 3. oktobra 2004 razglasil za blaženega zaradi njegovega prizadevanja za mir med prvo svetovno vojno ter zaradi njegovega uredničenja katoliških načel, predvsem katoliškega socialnega nauka pri političnih odločitvah. Pozornost do vojakov in območja prizadetega v vojni se kaže tudi po obiskih cesarskega para. Prim. <http://www.habsburger.net/de/kapitel/karl-i-als-thronfolger-und-monarch> (pridobljeno 30. 5. 2015). V *Tedenskih slikah* je dolga reportaža o obisku Karla I. in Cite v Ljubljani, Postojni in na soški fronti, vendar pisec nikjer ne omenja Tolmina, ta datum obiska je 1. junij 1917, Kodermac pa omenja 5. april 1918. Prim. 13. 6. 1917, št. 24, str. 278–281. O obisku ima podobno poročilo tudi *Slovenski narod* v članku *Cesar in cesarica pri soški armadi*, 4. junij 1917, str. 1, a tudi ne omenja Tolmina. Med drugim je cesar odlikoval poveljnika soške fronte Borojeviča s komturskim križcem Marije Terezije, najvišjim vojaškim odlikovanjem monarhije.

¹¹⁷ Štefan Podbršček (Deskle, 4. 12. 1889–Ustje, 22. 10. 1955). Posvečen je bil 10. julija 1914. Po vojni je najprej upravljal Dolenjo Trebušo, od 1922 je deloval kot kurat na Kalu. Od 1937 je bil župnik v Štjaku, po vojni se je leta 1947 inkardiniral v apostolsko administraturo slovenskega dela goriške škofije. Prim. *Status* ... 1923, str. 74; *Necrologium* ... , str. 322, 447.

¹¹⁸ Nadškof Sedej se je s profesorji in bogoslovci pred vojno med drugim umaknil tudi v samostan v Stično. V ŽA hranijo več dokumentov iz tega obdobja, nekaj jih navajamo tudi v tej izdaji. Kodermac se je tukaj zmotil, saj se je nadškof po bivanju v Ravneh umaknil v Stično. Pred tem je do konca oktobra 1915 iskal primerno bivališče za bogoslovce v Ljubljani, Št. Andražu na Koroškem, Mariboru, Celju, Rimskih Toplicah (Šmarjeta), na Dunaju, a ga nikjer niso mogli sprejeti. Po posredovanju deželnega glavarja Faiduttija se mu je posrečilo, da je zatočišče našel v Stični, a šele novembra 1915. Prim. T. Simčič, *Sedejeva življenjska pot*, v: *Sedejev simpozij*, str. 55. Glej op. 187.

[t9] I. nedelja po Razgl. Gospodovem so imele novinke dekleške Marijine družbe na Ljubinju od 9. – 10. shod in pri sv. maši skupno obhajilo.

[Kolkovanje listov] Naznanilo: Po novi postavi se morajo kolkovati vsi krstni, mrliški, poročni in samski listi ne več z 1 K ampak z 2 K. Prošnje napišite natančno na papir. Molili jih bomo po sv. maši ob delavnikih in ne ob nedeljah, da ne podaljšamo maše. [Verouk] Veronauk za šolske otroke, ki obiskujejo šolo na Humu, bomo imeli tu v cerkvi ob določenih dneh in sicer za otroke, ki hodijo zjutraj v šolo, ko se bodo vračali tukaj mimo – za otroke, ki hodijo popoldan pa, ko bodo tja šli – (ker ko se vračajo, je vže tema). Priporočam vam pa, da pošljete vse šoloobvezne otroke iz Ljubinja, Poljubinja, Prapotnega in Huma. [Podpora beguncem] Ofer za begunce v Brucku iz Dolj, Gabrij, Volarjev, Selišče. Bolnike oznanite za časa, da se jih previdi. Pogosto sv. obhajilo!

[Oznanilo] Oznanilo na praznik sv. Treh Kraljev:

Danes se bere miloščina za misijone. Popoldne ob 2 ½ blagoslov – litanije M. Božje. Jutri nedelja, sv. maša ob 7 ½ in ob 10 ½. Jutri po prvi sv. maši skupno sv. obhajilo M. D. – od 9 – 10. ure shod M. Družbe, vabijo pa se vsa dekleta, da se udeleže! [013] Darovanje pri obeh sv. mašah za naše nesrečne begunce in vojne ujetnike! Sedaj po sv. maši naj ostanejo v cerkvi vsi otroci iz Ljubinja, Poljubinja in Prapotna, ki so dolžni hoditi v šolo. Vseh teh otrok je okoli 150 in sicer iz Ljubinja okoli 50, iz Poljubinja in Prapotna okoli 100. Krščanski nauk bo tu v cerkvi in sicer a) za otroke, ki so rojeni 1909, [1?]908, 1907 – ob torkih in četrtnih od 11 – 12. ure, kadar gredo v šolo na Hum; b) za otroke, ki so roj. l. 1906, 1905, 1904, 1903 – ob torkih in četrtnih od 1. – 2. pop., ko se vračajo iz šole na Humu. K pouku morajo hoditi tudi tisti, ki ne hodijo v šolo – ob sobotah in nedeljah od 1 – 2 pa ostali vže odraščeni mladeniči in mladenke do 16. – 18. leta! Ne sramujte se hoditi! Vže 2 leti tudi ni nauka, šole, redne službe božje, itd. Priporoča se vam družba sv. Mohorja!

Dobri časniki: *Bogoljub*,¹¹⁹ *Cvetje*,¹²⁰ za pobožno vzgojo, *Slovenec*,¹²¹

¹¹⁹ *Bogoljub* je v Ljubljani izhajal od 1903 do 1944. Bil je nabožni list in so ga od leta 1906 izdajali kot mesečnik. Založila ga je Kato-liška bukvarna. Že prva številka je s podnaslovom Cerkevni list za slovensko ljudstvo predstavila usmeritev poznejšega mesečnika. *Bogoljub* je bralcem prinašal informacije o dogajanju v Cerkvi po svetu, misijonih in romanjih ter s članki spodbujal sodelovanje Marijinih družb in drugih katoliških organizacij. Prim. *Bogoljub*, 8. januar 1903, št. 1, 2.

¹²⁰ *Cvetje z vrto sv. Frančiška* je bil nabožni list za člane tretjega reda sv. Frančiška – tretjerednike. Sv. Frančišek je ustanovil tri redove: prvi red (minoriti, frančiškani, kapucini), drugi red (klarise) in tretji red (za kristjane v svetu). To so kristjani v frančiškanski duhovnosti, ki živijo in posvečujejo sebe in svet, kjer živijo, v svojem stanu in poklicu ter niso člani prvih dveh redov. Njihovo vodilo, konstitucije, obrede določa in potrjuje Cerkev. Obenem so za otroke in mladino izdajali glasilo *Luč*. Prim. <http://www.ofs.si/?onas#zgodovina> (pridobljeno 19. 5. 2015). Tukaj je potrebno omeniti, da je v Tolminu tudi zaradi ozaveščenih in naprednih župnikov tradicija tretjerednikov zelo bogata.

¹²¹ *Slovenec* je izhajal od leta 1873 do leta 1945. To je bil vodilni časopis političnega katolicizma na Slovenskem in je veliko prispeval k njegovi rasti in vplivu. V *Slovenecu* so izhajali pomembni članki, resolucije slovenskih katoliških shodov, govori in programske smernice vodstva slovenskega političnega katolicizma. Vsebinsko najboljše prikaže idejni in politični razvoj slovenskega političnega katolicizma v njegovih fazah. V bolj demokratičnem ozračju razvoja SLS in pod sposobnimi uredniki (dvajseta leta) je dosegal

Domoljub,¹²² za gospodarske reči, za vojne novice itd.

Priporočam vam dobre knjige–berite jih!

[t10] Na god sv. Antona, pušč. je bila sv. maša za vse, ki kaj darujejo pred mašo.–Se je pobirala mesnina za g. dekana.¹²³

[Dekan odsoten] V tednu po 3. ned. po Raz. Gosp. ni bilo g. dekana doma, ker je šel obiskat brata sodnika, ki je nevarno obolel.

[Za begunce] Ofer za begunce in vojne ujetnike: tukaj=153.28 K–Za-dlaz=107.33 K=K 260.81.¹²⁴ Hvala lepa!

Izpraševanje za velikon. spoved se je [014] se je vršilo ob nedeljah po že leta 1915 vpeljani navadi.

Opomin: Vsi moški, ki morate k vojakom, opravite prej spoved doma!!

Od 18. februarja dalje sv. maša ob nedeljah ob 7. uri v Poljubinju–radi nevarnosti pred sovražnikom, II. na Ljubinju ob 10. uri.

[Velikonočna spoved] G. dekan je naznanil, da spoveduje vsak dan zjutraj in popoldne, kadar kdo pride, ker so izredni časi. Velikonočna spoved je bila po stanovih in sicer: en dan za žene–en dan za dekleta–en dan za fante–en dan za može.

[Dek. v Slov. narodu] Poročilo Slov. Naroda 10. 3. 1917:

»Dar za goriške begunce. Dekleta iz Ljubinja pri Tolminu so nabrale na dan 4. marca, ob priliki nepričakovanega izbruha sovražstva od strani, od katere bi se moglo pričakovati le ljubezen, znesek 26 K ter ga poklonile kot dar goriškim beguncem. Za ta velikodušni dar se Posredovalnica najtopleje zahvaljuje brdkim[sic!] dekletom.–Posredovalnica za goriške begunce.«¹²⁵

zavidljivo časnikarsko raven in v tem prekašal liberalna *Slovenski narod* in *Jutro*. V letih 1888–1896 je S izdajal prilogo *Domoljub*. Prim. J. Prunk, *Slovenec*, v: ES 11, str. 295.

¹²² *Domoljub* je bil poljuden list za podeželje. Izhajal je v Ljubljani med letoma 1888 in 1944, sprva kot priloga *Slovenca*. Od 1897 je bil samostojen list. V letih od 1909 do 1928 je bil glasilo Jugoslovanske kmetijske zveze. Do leta 1906 je izhajal dvakrat mesečno, nato tedensko. Politično je bil usmerjen bolj konservativno in protikomunistično. Spadal je med časopise katoliškega tabora. Prim. F. Filipič, *Domoljub*, v: ES 2, str. 308.

¹²³ Glej op. 99.

¹²⁴ Nadškof Sedej je 17. maja 1917, št. 1036 iz Stične naznanil: »Da bi izprosili od Boga toli potrebni in željeni mir med vojskujočimi se državami, nadalje da bi ljubi Bog nam dal letos dobro letino in slednjič da se oživita v potrjih srih krščanski duh in zaupanje na božjo previdnost, je podpisani v dogovoru z drugimi avstrijskimi škofi sklenil odrediti v svojih cerkvah devetdnevno presvetemu Srcu Jezusovemu, in sicer od 9. do 17. junija t. l. Vsak dan te devetdnevne naj se skozi eno uro nekaj govori oziroma čita o presv. Srcu Jezusovemu in pred izpostavljenim Najsvetejšim moli primerne molitve bodisi zjutraj bodisi na večer, kakor se komu zdi najbolj primerno. Tretjo nedeljo (obletnica oziroma dvestoletnica kronanja svetogorske podobe M. B.) in dan posvečenja goriške nadškofije k presv. Srcu Jezusovemu naj se daruje skupno obhajilo po omenjenih namenih. Posvečenje goriške nadškofije se ta slovesni dan ne sme izpustiti. V korist naših ubogih beguncev naj se ima v cerkvi ofer in denar pošlje podpisanemu ordinariatu.« ŽA, m. Dekanijski akti.

¹²⁵ V *Slovenskem narodu* ni možno najti omenjenega članka. Verjetno se je Kodermac zmotil v navedbi časopisa in datuma, saj je vest objavljena v *Slovencu*, 22. marca 1917, na strani 4: »Dar za goriške begunce. Dekleta iz Ljubinja pri Tolminu so nabrale na dan 4. marca o priliki nepričakovanega izbruha sovražnika od strani, od katere bi se moglo pričakovati le ljubezen, znesek 26 K ter ga poklonile kot dar goriškim beguncem. Za ta velikodušni dar se »Posredovalnica« najtopleje zahvaljuje brdkim dekletom. — Posredovalnica za goriške begunce v Ljubljani.«

Puellae e Ljubinj Societati Marianae nomen dare noluerund–Alii contra exercitiis spiritualibus, quae in hac eccl. filiali in Ljubinj a Dom I.–II. Quadrag. teneri deberent propter metum exercitorum et inimici Itali–Contrarii erant–– Quam par. decanus officia publica in ecclesia sine cantu tenenda decerneret, puellae (26) Lira¹²⁶ inflamantae par. dec. in folio Slov. Narod obtrectaverunt ut in hoc scriptum. At in Ecl. de hac columnia admonitae veniam rogaverunt!!¹²⁷

[015] [Veliki teden] Veliki teden se je praznoval takole:

Vel. četrtek skupno sv. obhajilo okolu 200 obh.

Veliki petek čital pasion g. kaplan Podbršček (sub missa voce, non atente [t11] nimis festinande)¹²⁸ slovensko. Improperia¹²⁹ slovensko pevci–duhovniki zase latinsko–pridigal g. dekan (ki je za nas križan bil)–Veliko soboto: Exxultet g. Podberšček »švah«, ¹³⁰ litanije slovenske, ker ne znajo pevke čitati latinsko.

Pop. ob 5 ½ je bila procesija (ker je bil dež prenehal), katere so se udeležili tu nastanjeni vojaki okolu 400 mož–tam se jim je dal blagoslov.

[Velika noč] Na veliko noč sv. maša coram Expos. Sacram. v Poljbinju na prostem, poprej »resurexit« procesija v dvorišču.¹³¹ –Udeležba velika, vojakov okoli 500 mož–oltar v cerkvi in za sv. mašo na prostem krasno napravila in okusno okinčala služabnica Kati Zavrtanik.

Pevke, dekleta iz Ljubinja, vse dni dobro pele in koralno odgovarjale.–Jedi so se blagoslavljalje–vkljub draginji in pomanjkanju je bilo videti gel kruh, gnjat, jajca itd.

Poletni čas–od 15–16. za eno uro naprej.

[Politično gibanje] Avstrijski politični možje dvigajo glave. Moč generalov upada. Slovani v Avstriji zahtevajo večje pravice. Vojaška moč v politii peša.

[Odbor za obnovo] Primorci so siti tujine. Že delajo načrte, kako deželo obnoviti. 3. aprila je bil ustanovljen odbor za obnovo Goriške in Tolminske.

[Cesarica goduje] Na god cesarice Cite 27. aprila je bila sv. maša ob 8. uri.

[016] G. dekan je močno priporočil obisk šmarnic v maju ob 7 ½.

Za mašo v čast sv. Florijanu je imela občina dolžnost dati 5 K.

¹²⁶ *Lira* je bila denarna valuta v Italiji in nekaterih drugih državah (Malta, Turčija). Ime izhaja iz latinske besede *libra*, ki je bila rimska utežna mera – 327,45 g in tudi rimska denarna enota, ki je bila razdeljena na 100 denarjev. Po vojni je bil tečaj zelo neugoden. Na zasedenih območjih, kjer se je v Avstro–Ogrski uporabljala krona, je bil tečaj 10 lir za 4 K. Kasneje se je dvignil na 6 K. Menjava denarja se je končala šele l. 1922. Prim. <http://www.geldschein.at/banknotengeschichte2.html> (pridobljeno 13. 6. 2015).

¹²⁷ Dekleta iz Ljubinja, članice Marijine kongregacije, so nabrale pri podružni cerkvi v Ljubinju na 1. in 2. postno nedeljo pri dekanovi tihi javni službi Božji po njegovi odločitvi, ob priliki nepričakanega izbruha sovraštva od sovražnikov, nasprotnikov Italijanov, 26 lir, in so bile desetega v časopisu *Slovenski narod* v članku omenjene. V članku se za to zahvaljujejo!

¹²⁸ Z mašnim glasom, ni bilo prehitro.

¹²⁹ *Improperia* pomeni porogljivo, posmehljivo. Očitno pevci niso dobro odpeli.

¹³⁰ Pri liturgiji na veliko soboto je eden od slovesnih mašnih delov tudi hvalnica luči, ki ponazarja vstalega Zveličarja in se začne z besedami *Exultet!*, kar pomeni *Veseli se!* Pevce je slabo zapel. Avtor ga je tako označil z nemško popačenko *schwach*, ki pomeni *slabo, brez moči*.

¹³¹ Sv. mašo na veliko noč so imeli po vstajenski procesiji pred izpostavljenim Najsvetejšim.

[Dekan pokvaril nogo] G. dekan si je pokvaril nogo, zato ni mogel sam pobirati listkov in obiskati družine.

[Streli na Poljubinj] Opomin: prepovedano je pobirati patrone, izstrelke.

13. maja je sovražnik tako streljal na Poljubinj, da smo morali imeti sv. mašo pod skalo–pri povzdigovanju je bil nad nami italijanski zrakoplov. Ljudje vsi preplašeni. Na praznik Vnebohoda sv. maša tudi pod skalo!

[Državni zbor] Za 31. maj je bil sklican na Dunaju državni zbor. Poslanci imajo besedo. Vsi čutijo, da z Avstrijo ne more naprej po starih tirih. [t12] Slovanski narodi so se v Avstriji dodobra prebudili. Nesrečna vojna je odprla oči. Tudi Slovenci terjajo svojo pravico.

Slovenski poslanci so na Dunaju v zbornici podali svojo deklaracijo: »V okviru Avstro–Ogrske monarhije hočemo Jugoslovani: Slovenci, Hrvati in Srbi imeti svojo državo.« [Majska deklaracija] Ta deklaracija se imenuje majska, ker je bila povedana v maju. Natančno besedilo se glasi: »Podpisani, v Jugoslovanskem klubu zbrani poslanci izjavljajo, da zahtevajo, na podlagi narodnega principa in hrvatskega državnega prava, združenje vseh pokrajin monarhije, kjer Slovenci, Hrvati in Srbi, v samostojni, od tuje vlade prosti, na demokratičnem [017] temelju sloneči državi pod žezlom Habsburško–lotarinške monarhije in naznanjajo, da za uresničenje te zahteve po enotnosti naroda zastavijo vse sile. S tem pridržkom se bodo podpisani udeleževali dela v parlamentu.«¹³²

¹³² Na omenjeni seji državnega zbora na Dunaju je dr. Anton Korošec 30. maja 1917 prebral majniško deklaracijo. S tem se je začelo deklaracijsko gibanje, kateremu pa je resničen razmah dal škof Jeglič. Po posredovanju škofa Jegliča, ki je bil tudi prvopodpisani, so časopisi 15. septembra 1917 objavili podporo majniški deklaraciji, predvsem *Slovenec* in *Slovenski narod*, s t. i. Ljubljansko izjavo, ki jo tukaj povzemamo iz tržaškega časopisa *Edinost*, ki jo je objavil tri dni kasneje: »Izjava kranjskih Slovencev. – *Slovenski narod* in *Slovenec* prinašata sledečo izjavo: 1.) Podpisani zastopniki Slovencev izjavljamo, da se solidarno pridružujemo državnoopravni deklaraciji Jugoslovanskega kluba z dne 30. maja t. l. Po našem živem prepričanju je bodočnost habsburške monarhije mogoča le na načelu resnične svobode narodov, a bodočnost našega naroda le na načelu združenja Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki prebivajo v naši monarhiji. Oboje, svobodo in edinstvo, pa more našemu narodu zagotoviti in ohraniti le samostojna, na načelu samoodločbe narodov zgrajena jugoslovanska država pod žezlom habsburške dinastije. Zato zahtevamo, da se čimprej izvede to jugoslovansko edinstvo in se v tem oziru zaupljivo zanašamo na očetovsko naklonjenost nositelja habsburške krone, ki je v kratki dobi svojega vladanja tolikrat posvedočil svojo pravičnost nasproti svojim narodom. 2.) Pravtako se skupno pridružujemo mirovni želji papeža Benedikta XV. Če države sprejmejo za podlago mirovnih dogovorov misli, začrtane v njegovi noti, tedaj smo prepričani, da se bo skoraj med narode vrnil mir in da bo ta mir res trajen in blagonosen v srečo narodov in držav. Vojna pa je tudi jasno pokazala, da mora na mesto sile stopiti pravica. Ideje o razoroženju, o svobodi morja, o razsodiščih, o pravičnosti nasproti težnjam narodov, so zmoglo započeti novo dobo človeštva, ko narodi ne bodo več tekmovali v politiki sovraštva in tehniki oboroževanja, marveč v mirnem delu za pravi kulturni napredek. Obenem hvaležno pozdravljamo resno prizadevanje našega vladarja, ki vse meri na to, da bi se čimprej končalo to strašno klanje in bi zopet zasijala narodom zlata zarja mira in lepše bodočnosti.« Pod njo so poleg škofa Jegliča podpisani še dr. Ivan Šušteršič – SLS, dr. Ivan Tavčar in dr. Karel Triller – NNS in Mihael Moškerc, Franc Vidic in Anton Žnidaršič – Slov. kat. delavska demokracija. *Edinost* dodaja: »Vodstvo našega Pol. društva Edinost je bilo o nameravani izjavi obveščeno in ji je pritrdilo. Ker so se tržaški Slovenci v resoluciji, sprejeti na občnem zboru pol. društva Edinost dne 28. avgusta tudi postavili na stališče deklaracije J. kl. od 30. maj. t. l. in ker »Slov. ljudska« in Narodno-napredna po svojih somišljenikih obsezata tudi Koroško, Štajersko in Goriško, je s tem podana solidarna manifestacija vsega naroda v smislu deklaracije in je ovrženo morebitno natolcevanje, kakor da ne bi bila deklaracija izraz volje vsega našega naroda.« Škof Jeglič je sam omenil, da ni vedel, kaj bo s Slovenci, ko so se temelji avstrijske države podirali. Ko se je z vizitacije vrnil v Ljubljano, je začutil napetost in pričakovanje zaradi politične nevarnosti, saj si nihče ni upal podpreti deklaracije, zato je on pozval na srečanje predstavnike vseh strank, razen socialnih demokratov. Izjavo je na prošnjo škofa spisal dr. Aleš Ušeničnik. Soglasno so jo vsi podprli. Prim. B. Guček, *Poročanje*

[Dekan odsoten] Gospod dekan je oznanil, da mora iti nogo zdraviti, zato bo odsoten od 18. 6. do 4. 8. 1917. V tem času na Ljubinju ne bo sv. maše, v Poljubinju bo sv. maša ob nedeljah ob 6. uri.

Naznanilo v cerkvi na Ljubinju 12. avgusta: Ta teden se bo pobirala plača za č. g. kaplana v pšenici, prihodnji teden za g. dekana.

Kakor vse kaže bližamo se nevarnim dogodkom, zato pazite na svoje življenje; nevarnosti so tudi za požare, zato imejte pred hišo ali štalo sode ali kadi polne vode, da se lahko požar hitro gasi.

Kronika:

[11. soška ofenziva] Ta teden od 12. 8. 17 dalje se je razvila 11. soška ofenziva. Cel teden so naši in sovražniki močno streljali. 15. 8. praznik Vnebovzetja M. D. so udarile granate v bližino cerkve na Ljubinu [Ljubinj obstreljevan]; vse šipe so (popokale) počile, ljudje bežijo iz cerkve—pol ure kasneje je bila sv. maša na dvorišču pri Balažovih št. 25.

[Karlovo rojstni dan] 17. 8. rojstni dan presvitlega cesarja Karola I. Sv. maša na prostem; udeležili so se je vsi vojaki. Pop. letele granate v Podmelec, kjer so razrušile kaplanijo, in v Bačo.

Na Ljubinju je bila cerkev močno poškodovana, prebita nad prezbiterijem in ob listni [018] strani pri koru.

[Avstrija pripravlja ofenzivo] Začele so se velike priprave na veliko avstrijsko ofenzivo. Tolmin, Poljubinj, Ljubinj evakuirani. Ljudje so si pomagali v daljino zaledje. Bilo jim je rečeno za kratek čas, pa se bodo [t13] povrnili. G. dekan Ivan Rojec se je preselil na Bled.¹³³

Od Škofje Loke po poljanski dolini je bila napravljena železnica, ki so jo vozili konji. Tako je dotekalo veliko vojnega materjala v dolino Idrijce in Bače do Tolmina ...

[24. oktober] V zgodnjih jutranjih urah 24. oktobra na vsej italijansko-avstrijski fronti grmenje topov. Strašno je bilo to bobnenje. Pričela je avstrijsko-nemška ofenziva. Kmalu je bilo jasno, da je glavna vojaška moč v odseku Tolmin in odseku Bovec. Bliskovito je bila fronta predrta. Kobarid zavzet, av-

medijev ob smrti škofa Antona Bonaventura Jegliča, v: *BV 73* (2013), št. 1, str. 100–101. *Edinost* tako poroča 12. aprila 1918, str. 2: »Jugoslovanskemu klubu so došle sledeče izjave za deklaracijo: 1. Po prečistitem dekanu g. Rojcu iz Tolmina je vposlalo 1114 oseb vseh podobčin župnije Tolmin izjavo z dne 31. januarja 1918 za majniško deklaracijo jugoslovanskega kluba in sicer podobčine: Zadlas-Žabče 118, Žabče 60, Čadrag 106, Ravne-Žabče 56, Zadlas-Čadrag 114, Ljubinj 127, Poljubinj in Praprotno 282, Zato Tolmin 104, Tolmin 108.«

¹³³ Nadškof Sedej je v pismu št. 1070, z dne 2. novembra 1917 iz Zatičine (Stična) pisal: »Prečastitemu župnemu in dekanskemu uradu v Tolminu, sedaj na Bledu. Odgovorjaje na tamkajšnji dopis z dne 23. oktobra t. l. št. 233 nalaga podpisani, da prvi g. dekan tolminski najprej obišče svoji župnijo in dekanat, da se prepriča o razmerah in potrebah nastalih po osvoboditvi goriške dežele in o tem podpisanemu sporoči. Odkar g. dekan ni več stalno na Dunaju, ne more biti delegat dunajskega odbora za begunce in tega podpisani tudi pri sedanjem položaju, ko je doma toliko potreb, ne more dovoliti, kljub ministrstvu za notranje zadeve. Šele, ako mu pozneje ostane kaj časa, sme g. dekan nekatere begunce obiskati.« ŽA, m. Dekanijski akti.

strijske čete že opoldne na Ježi nad Volčami in na Kolovratu. In šlo je naprej hitro in urno v Čedad, v Gorico, v Videm in dalje do Pijave.

[Po predoru fronte] Jože Abram,¹³⁴ kurat v Oblokah in Venc[č?]eslav Bele,¹³⁵ vikar na Ponikvah, sta šla že v prvem tednu te italijanske strašne polomije skozi Volče na Kolovrat. Kaj vse sta videla: povsod trupla vojakov, trupla konj in mul, povsod razmetane puške, čelade, šrapneli, granate, ročne granate, plinske maske, sedla, krampi, lopate, torbe, kruh, konzerve, alpski klobuki, kape, hlače, bluze ... in onstran pod Ježo in Kolovratom, kanoni, strojnice, vozovi, [o18] municija ... Kupi mrtvih, kupi pušk, čelad, oblek ... Hodila sta počasi, gledala molila de profundis in pater noster in requiem eternam ... in škropila, škropila z blagoslovljeno vodo. Smrad, grozoten zrak ...¹³⁶

[Kodermac tol. kaplan] Novi tolminski kaplan Alojzij Kodermac, ki je nekaj mesecev kaplanoval v Poljanah nad Škofjo Loko,¹³⁷ je pripovedoval, kako je potoval v Gorico in v Brda že v prvi polovici novembra in kaj je vse na tem potovanju doživel predno je došel v Neblo na svoj dom. Na povratku se je srečal na postaji v Ljubljani z nadškofom Sedejem in od njega zvedel, da je imenovan za kaplana v Tolminu in naj se potruži, da čimprej nastopi službo v Tolminu. Tam se je srečal v hiši podžupana Bravničarja z dekanom Rojcem, ki je ravno takrat prišel pogledat v Tolmin in odredil čiščenje župnišča, da bi se mogel vrniti v Tolmin. Skuaj sta šla na postajo v Podmelec in se odpeljala na Bled, Kodermac drugi dan peš v Poljane, ker vlak proti Ljubljani ni vozil civiliste.

[Odbor za vrnitev beguncev] Za vrnitev beguncev je bil ustanovljen poseben odbor. Častni predsednik temu odboru je bil goriški knezo–nadškof dr. Franči[t14]šek Sedej, ki je še vedno bival v Stični na Dolenjskem. Vseh goriških beguncev je bilo 62.000.

[Begunci se vračajo] Bližnji begunci so se hitro vračali na svoje domove. Žalostni so bili pogledi [o2o] na te zapuščene domove, v katerih so gospodovali vojaki in katere so poškodovale granate ali celo do tal porušile. A ljudje veseli, da so spet doma. Vsaka luknja jim je bila dobra za stanovanje. To je bilo dobro, da je bila zima v decembru kar mila.

¹³⁴ Jože Abram (Štanjel, 2. 2. 1875–Ljubljana, 22. 6. 1938). Posvečen je bil 13. julija 1899. Službo je opravljal na različnih mestih v Posočju: kaplan v Bovcu, vikar v Trenti, kurat v Novakih in Biljah. Od 1918 do 1929 je bil župnijski upravitelj na Mostu na Soči. Do 1936 je bil kurat na Pevmi. Pisal je o ekonomski in socialno–krščanski problematiki ter ostal povezan z različnimi osebnostmi političnega in kulturnega življenja v Gorici in tudi v Kraljevini Jugoslaviji. Za svoje duhovniško služenje je bil imenovan za papeškega kaplana. Prim. *Status* ... 1923, str. 93; *Necrologium* ..., str. 195.

¹³⁵ Venčeslav Bele (Kojso, 25. 6. 1887–Gorica, 19. 12. 1938), župnik in dekan v Kanalu, je bil posvečen leta 1911. Od 1914 je bil vikar na Ponikvah, od leta 1922 pa župnik v Kanalu. Leta 1935 je bil imenovan za papeškega kaplana. Prim. *Necrologium* ..., str. 387.

¹³⁶ To so molitve iz pogrebne obreda: *De profundis* pomeni *Iz globočine*, to je psalm 129, ki se je molil takoj na začetku obreda. *Pater noster* je molitev *Očenaš*, *requiem eternam* pa je molitev, ki zaključuje obred *Gospod, daj jim večni pokoj in večna luč naj jim sveti, naj počivajo v miru*. Prim. *Rimski obrednik*, Ljubljana 1932, str. 169–185.

¹³⁷ Njegova kaplanska služba v Poljanah je zabeležena tudi v *LŠL* 52 (1917), št. XII, str. 136: »Nameščen je bil Alojzij Kodermac (iz goriške nadškofije) kot kaplan v Poljanah.«

[Dekan Rojec spet v Tolminu] Gospod dekan Ivan Rojec se je sredi decembra vrnil v Tolmin. Župnišče je bilo precej pokvarjeno. Dobro je bilo, da je streha rabila le malo popravka. Za prvo silo je bila pisarna dobra za urad, jedilnico in spalnico, klet pa za kuhinjo in za spalnico služabnici. Težak je bil začetek. Tudi cerkev se je dalo za silo hitro urediti za maševanje.

[Kaplan Podbršček premeščen] Kaplan Štefan Podberšček je bil imenovan za župnega upravitelja v Dolenji Trebuši. Ves čas tolminskega službovanja, to je od 1. novembra 1916 do konca leta 1917 je stanoval v Zadlazu h. šte. 24. pri Blažu Rutar.

[Novi kaplan nastopil službo] Novi kaplan Alojzij Kodermac je prišel v Tolmin 28. decembra 1917. Par dni prej so mu iz Poljan pripeljali nekaj živeža in njegovo skromno prtljago. Prve dni je bival skupaj z dekanom v edini dobri dekanovi pisarni.

Priprave za obnovo dežele so se pričele že v decembru. Tolminsko županstvo je že v decembru spet uradovalo v Tolminu pod vodstvom podžupana Bravničarja. Tolminski župan Cirenfeld se ni povrnil v Tolmin.

[Mons. Kragelj] Bivši dekan monsig. Jožef Kragelj je živel [021] v Ljubljani. Dekan Rojec ga je ob raznih prilikah obiskoval, da sta se v marsičem pogovorila, največ o navadah v tolminski župniji, o cerkvenem življenju itd. Tudi drugi gospodje so ga večkrat obiskali, med temi kobariški dekan Peternel, župnik Kragelj iz Podbrda.¹³⁸ V tem letu je hudo bolehal in še domotožje ga je taralo. Ni mogel pozabiti Tolmina in cerkvene hiše, kjer si je uredil stanovanje in hišno kapelico za svoj starostni počitek, a vojna ga je pregnala, da je begunec živel v Ljubljani. Tu so ga tudi razni ljubljanski gospodje obiskovali, zelo pogosto p. Placit.¹³⁹ –Bolezen [t15] se mu je stopnjevala in vedno bolj je hiral kljub dobri negi svojih služabnic N[M?]ance in Terezije. [Mons. Kragelj umrl] Pokrepčan s svetimi zakramenti za umirajoče je 16. avgusta 1917 mirno v Gospodu zaspal.

H pogrebu monsignorja Jožefa Kraglja je prišlo več tolminskih in volčanskih beguncev, ki so živeli raztreseni po kranjski deželi. Ni bilo lahko, a potrudili so se počastiti svojega nepozabnega dekana in Volčani svojega spoštovanega domačina. Imel je lep, dostojen pogreb. Bil je za Tolmin zaslužen mož. Počivaj v miru gospod dekan.

Monsignor Kragelj Jožef, Volčan, je že od svoje mladosti dobro poznal Tolmince. Zato je bil pravi in primerni duhovnik za tolminskega župnika in dekana. Dekanoval je v Tolminu od leta 1877 do 1914. [022] Bil je skrben župnik

¹³⁸ Valentin Kragelj (Sv. Lucija/Most na Soči, 3. 2. 1866–Velike Žablje, 31. 3. 1931), je bil posvečen leta 1890. Bil je kaplan v Bovcu, nato vikar v Trenti, od leta 1899 je bil župnik v Podbrdu. Leta 1921 je stopil v pokoj. Prim. *Necrologium* . . . , str. 110.

¹³⁹ Placid Fabiani (Novo mesto, 25. 12. 1846–Ljubljana, 13. 3. 1925), v mašnika je bil posvečen 9. julija 1870. Prim. *Letopis Cerkve na Slovenskem*, Ljubljana 2000, str. 244 (dalje: *Letopis*). Bil je šestkrat provincial in petkrat generalni vizitator. Ob smrti je bil star 78 let, redovnik je bil 60 let. Zahvala p. Janezu Papi za biografske podatke.

in skrben dekan. Veliko načrtov je imel za podvig tolminske cerkve in župnije. Podporo za versko življenje v fari je imel v tretjerednicah, ki so bile številne. Tretjerednikov je bilo malo, a ti so bili podjetni, najbolj brata Franc in Pepi Klinkon, urarja in organista. Trg Tolmin je bil liberalen, kakor so bili vsi trgi na Primorskem. Zato je bilo težko dvigati versko življenje. Okoliške vasi so pa bile dobro verne, velik kontrast tega. Trg je bil pač pod vplivom glavarjev, sodnikov, davkarjev in uradnikov, notarjev, advokatov. Ti navadno niso bili globoko verni. Velika izjema je bil notar Premerstein, velik in resnični prijatelj dekana Kragla. Ni bilo lahko župniku služiti tem tržškim Tolmincem. Kragel je znal ravnati z njimi in jim je bil prizanesljiv, čeravnoso mu velikokrat nagajali in najbolj pri zidavi cerkvene hiše. Kragelj se v politiko ni rad mešal. Načrt, da bi prezidal in povečal farno cerkev, se mu ni posrečil, ker je vedno naletel na tolminska gluha ušesa. Le s cerkveno hišo, kljub mnogim nasprotovanjem, je imel uspeh.

Kragel je bil dober katehet, otroke je močno ljubil. Spisal je tudi dve knjižici katehez. Za tisti čas izvrstno delo. Kot krajevni nadzornik je močno skrbel za šolstvo. Do svojih sodelavcev kaplanov je bil dober in prijateljski. Bil je v vsem pravi mož za Tolmin.

[023] 1918 Na novo leto so se znašli v Tolminu kar štirje duhovniki: II. kaplan Alojzij Kodermac, II. bivši kaplan Štefan Podberšček, I. [t16] Leto 1918 kaplan Alojzij Mekuz in dekan Ivan Rojec.

Od 8. ure do zadnje maše je bilo izpostavljeno sv. R. Telo, da so verniki molili in prosili za blagoslov v novem letu. Ob 9. uri in 9 ½ sta bili tihi maši. Ob 10 ½ pridiga in ofer za dekana. Nato slovesna sv. maša. Asistirala sta Podbršček in Kodermac. Popoldne ob 2 ½ blagoslov.

Gospod Makuz se je oglasil ta dan v Tolminu le mimogrede. Šel je namreč v Marijino Celje nadomestovat g. vikarja, dokler se isti ne vrne iz italijanskega jetništva.

2. I. je bil lep pogreb Janeza Lužnik iz Poljubinja. –Dekan je imel ta dan nagovor na italijanske ujetnike.

[Obiski] 3. januarja so bili na obisku v farovžu: Karol Reja,¹⁴⁰ kaplan v Kobaridu, Anton Pisk,¹⁴¹ kurat v Lomu, novoimenovani namestnik kurata na Libušnjam, Valentin Batič,¹⁴² vikar iz Pečin.

¹⁴⁰ Karol Reja (Biljana, 7. 2. 1888–Gorica, 29. 4. 1959). Posvečen je bil leta 1913. Po vojni je bil upravitelj v Breginju in Dolenji Trebuši, leta 1927 pa je bil imenovan za župnika v Ročinju. Po letu 1947 se je odpovedal župniji in bil imenovan za župnika na Rupi. Prim. *Necrologium* ..., str. 140.

¹⁴¹ Anton Pisk (Pečine, 20. 1. 1886–Kanal, 28. 10. 1944). Posvečen je bil leta 1910. Med drugo svetovno vojno so ga partizani ponoči odpeljali. Po njihovem poročilu naj bi tragično končal 3. januarja 1945. Če prezremo njihovo precizno poročilo z datumom njegove smrti, obstaja še vedno datum njegovega izginotja (28. oktober). Leta 1929 je iz zdravstvenih razlogov zaprosil za predčasni dopust. Od 1943 je bil upravitelj v Kanalu. Prim. *Necrologium* ..., str. 328.

¹⁴² Valentin Batič (Črniče, 8. 2. 1874–Slap, 21. 2. 1956). Posvečen je bil 22. julija 1900. Od leta 1922 je bil župnik v Podbrdu. Po krat-

Na novo leto je obiskal g. dekana preč. g. Anton Rutar, ekonom centralnega semenišča v Gorici.

[Podberšček odšel] Dne 4. januarja 1918 je odšel dosedanji II. kaplan č. g. Štefan Podberšček na svoje novo službeno mesto. Ta dan je bil I. petek meseca in je bilo pri sv. obhajilu okoli 50 oseb.

V jutrih prvega tedna novega leta je bil hud mraz.

Na I. nedeljo po novem letu (6. I.) je bil po [024] zadnji sv. maši shod Marijine družbe.

[Kodermac obiskal svoj dom] 5. januarja je šel kaplan Kodermac obiskat svoje stariše v Neblo. Od tam je pripeljal v Tolmin v četrtek večer (8. I.) nekaj živeža, vino, 30 kg mila in še druge potrebne reči. Z njim sta prišla oče in brat. Težka je bila ta pot, ker so bile ceste ledene in vola nista bila kovana za take ceste.

[Vojaške podpore] Oznanjeno je bilo: Vsi, ki imate pritožbe radi vojaške ali begunske podpore oglasite se pri vlč. g. dekanu ob 9. ure in dalje, a le ta teden, ker pozneje dekan nima več časa za take zadeve. Prinesite vse papirje s seboj. – Prosimo, da nam naberete kaj petroleja za večno luč. Priporoča se vam, da pristopite k sv. obhajilu, sorodniki, ko je osmina, obletnica ali sv. maša po Vaših rajnih ter jo darujete za nje.

[Ruski ujetniki] Ponedeljek 7. I. so prišli k sv. maši vojni ujetniki ruski [t17] (pravoslavni), ki so praznovali božične praznike, so tudi malo peli po sv. maši, njih basi so mogočno grmeli, zares lepo rusko petje. – [Obiski] Zvečer so došli mimogrede na obisk č. g. Pavel Jelovčan,¹⁴³ kaplan v Podbrdu, ki si je ogledal svojo novo službo na Livku in vlč. g. kaplan iz Sorice g. Mikuž.¹⁴⁴ Isti večer došel tudi č. g. Alojzij Makuz iz Marija Celj nad Kanalom ter bil tu četrtek in petek.

Iz oznanila: Ta teden smo prejeli 120 K v dar za popravo cerkve – hvala lepa, ter se še priporočamo.¹⁴⁵

kem upravljanju Vrhpolja je bil leta 1937 imenovan za župnika na Slapu. Po vojni se je inkardiniral v apostolsko administraturo slovenskega dela goriške nadškofije. Prim. *Necrologium* ..., str. 70, 410–411.

¹⁴³ Pavel Jelovčan (Dolenja Žetina, 22. 1. 1888–Livek, 25. 9. 1929). Posvečen je bil leta 1914. Najprej je bil imenovan za kaplana v Podbrdu, od leta 1918 pa za kurata na Livku. Prim. *Necrologium* ..., str. 293.

¹⁴⁴ Metod Mikuž (Prečna, 22. 12. 1909–Ljubljana, 9. 4. 1982), duhovnik in zgodovinar. Med NOB je bil verski referent, član plenuma OF, SNOS in član AVNOJA. Po vojni je zapustil duhovniški poklic in bil izvoljen za zveznega poslanca. Napisal je več knjig s področja slovenske zgodovine po prvi svetovni vojni in bil predavatelj na FF, zapustil je duhovništvo in povsem podlegel marksistični ideologiji. Prim. M. Stiplovšek, *Mikuž Metod*, v: *ES* 7, str. 139–140.

¹⁴⁵ Civilni komisar Giordano je poslal dvojezični dokument, št. 2325, 25. 11. 1921 glede popravila cerkva: »V svrhu izognitve neprijetnih posledic se mi zdi umestno Vas opozoriti, da so vse cerkve antične in moderne, oficirane in ne oficirane – kot spomeniki – pod neposrednim varstvom urada za Lepe Umetnosti v Trstu in da se ne sme izvršiti na njih nikaka izprememba brez njegovega privoljenja. Postave glede antičnih predmetov in lepih umetnosti razširjene z odlokom (z dne 19. septembra 1921 št. 1389) tudi na Novo Pokrajino so v tem oziru izredne jasnosti in ne dopuščajo nikakega prestopka.« ŽA, Akti 1914–1919.

Opomba: v tem tednu so nas obiskali: dva beneška duhovnika, č. g. Matelič iz Volč, g. Pisk iz Libušenj, nemški vojni kurat Adolf Adis [025] iz Württenberškega,¹⁴⁶ rojak p. Anselma Werner.¹⁴⁷

[Odpustitev od vojaške službe] Dekanovo opozorilo: Vsi, ki imate svoje ljudi pri vojakih, in ki so kmetje, zidarji, kovači, in splošno rokodelci, naznanite njih natančen naslov, kakor jim pišete, in leto rojstva ter prinesite na papirju zapisano prihodnjo nedeljo. To se bo rabilo, ker se bo delalo prošnjo, da se oprosti kolikor mogoče mož vojaške službe, ali pa da bodo premeščeni v te kraje, kjer se jih bo potrebovalo za delo na polju in pri popravi potrebnih hiš in barak. Vendar pa ne mislite, da bodo vsi oproščeni, ker vojske ni še konec. Vse to rabi Viktor Prezelj,¹⁴⁸ pod čigar vodstvom se bo tukaj zidalo.

¹⁴⁶ Morda gre za župnika Adolfa Adisa (1873–1963), ki je zabeležen v seznamu dušnih pastirjev župnije Sv. Barbare iz Stuttgart-Hofna. Tam je bil ustanovil mladinsko združenje, zgradil vrtec, poleg tega je podpiral tudi katoliško združenje delavcev. Ustanovil je tudi združenje mater, ki se je kasneje preimenovalo v Žensko zvezo. Poživil je tudi Marijino kongregacijo deklet. Leta 1924 je bil imenovan za častnega meščana Hofna. Prim. http://www.st-barbara-gemeinde-stuttgart-hofen.de/ki_pc_pfar-rer_in_hofen_tabellarisch.php; <http://www.uni-protokolle.de/Lexikon/Stuttgart-Hofen.html> (pridobljeno 29. 5. 2015). Obisk je bil verjetno drugi teden v januarju 1918. Na prošnjo za potrditev podatkov ali kakšne dodatne biografske podatke o župniji sv. Barbare žal ni bilo odgovora.

¹⁴⁷ Anselma Wernerja najlepše predstavi pisec v reviji *Novi čas*, 11. oktober 1912, str. 2, v članku *Stvaritelj njegov je vlč. g. P. Anselm Werner iz benediktinskega samostana v Sekovem na Zgornjem Štajerskem*. Veleučeni gospod je bil rojen meseca aprila 1875 na Wirttemberskem v Nemčiji, kjer pa je ostal le do svojega trinajstega leta. Zgodaj je že stopil med redovnike sv. Benedikta, med one redovnike, ki že skoraj 1400 let služijo Bogu, vsestranskemu blagostanju človeške družbe ter vedi in umetnosti. Ta red je bil, ki je velik del narodov naše Evrope privel iz poganstva h katoliški veri, ki je te narode povzdignil iz divjaškega življenja na visoko kulturno stopinjo, ki je med njimi stoletja delal na polju vzgoje, vede in umetnosti. Član tega nad vse zaslužnega, v zapadni Evropi najstarejšega reda je tudi vlč. g. P. Anselm Werner, ki se je pred štirimi leti in pol dal kot arhitekt našemu prevzv. kneznadškofu na razpolago! Njegovo ime je bilo sicer pri nas neznano, a slovelo je že drugod. Naš g. pater je že od nekdaj kazal posebno nagnenje in nadarjenost do stavbinske umetnosti. V tehniki se je izučil pri učenem sobratu v benediktinskem samostanu. Potem se je sam z zasebno pridnostjo dalje izpopolnjeval, tudi tedaj, ko je študiral v Monakovem na Bavarskem. Deloval je po završitvi svojega učenja, pri nekem arhitektu, da bi dejanski izpoznal, kako se stavbinska dela izvajajo. Prvo delo, ki ga je sam po lastnih načrtih izvršil, je ljudska šola v Sekovem, to delo je izvršil l. 1900, ko je bil še diakon. V l. 1902 do 1904 je bil na Bavarskem; kjer je v družbi z drugim arhitektom ob Starnbergovem jezeru izvršil velik samostan za misijonske sestre; poslopje, ki bo večje, kakor bo naše novo deško semenišče. V l. 1905 in 1906 je izgotovil sam v Ettalu blizu Oberammergau-a južno od Monakovega velik zavod za 200 gojencev. Poslopje je sezidano v slogu, ki je bil za časa Napoleona v navadi. Kmalu potem je izvedel v samostanu na Nonenbergu v Salzburgu električno napeljavo. Prišel je potem v Trst, kjer ie izdelal velike načrte za samostan benediktink v Trstu. Istodobno je priredil podrobne načrte za novo cerkev na Trstau. Iz Trsta je prišel v Gorico, kjer biva že od l. 1908. Tu je vodil vse delo pri stavbi novega deškega semenišča. Vsi črteži so njegovi, tudi črteži stebrov in slopov, tudi črteži vseh okrasov, vse, kar vidiš v novih prostorih. je plod njegovega uma a tudi postanek njegovega vednega osebnega nadziranja. Hkrati pa ie v času svojega bivanja v Gorici izoršil kapelico in sobano za razvedrilo in zabavo v duhovskem domu v lki pri Opatiji ter načrte za eno najlepših in največjih cerkev v Ljubljani. Ta cerkev bo posvečena sv. Jožefu ter bode last jezuitov. Sezidana bo na način, kakor so zidali cerkve v 13. stoletju, kjer opažano prehod med romanskim in gotskim slogom ter bo že tekom prihodnjega leta gotova. — Toda v istem času je izgotovil tudi še načrte za novo bogoslovno semenišče v Celovcu, in njegovi načrti so bili sprejeti in odobreni. — To je torej mož, ki je zidal poslopje našega deškega semenišča. Arhitekt, ki ne izdeluje načrtov za poslopja, kakor jih vidiš pri vojašnicah in žal tudi pri drugih javnih, tudi šolskih poslonpjih. amnak ki izdeluje stavbc-umtvore, kakor ti pričajo pogladi na njegova dosedanja dela, in kakor Ti priča še najlepše pogled na stavbo našega malega semenišča.

¹⁴⁸ O Viktorju Prezljju žal (še) ni bilo mogoče najti več podatkov. Obstaja oseba z istim imenom, ki je bila rojena leta 1924, kar pomeni, da bi bil omenjeni lahko njegov oče. Doma je bil iz Raven pri Cerknem. Izšolal se je za krojača in bil tudi aktiven kulturni delavec v lokalnih kulturnih društvih. Prim. I. Leskovec, *Prezelj Viktor*, v: *PSBL*, zv. 3, str. 784.

[Dekan v Kobaridu umrl] 31. januarja je bil pogreb č. g. dekana v Kobaridu Jur. Peternela;¹⁴⁹ navzočih je bilo 13 duhovnikov – pokopaval je Ivan Rojec dekan.

Na svečnico je prišel k dekanu č. g. Anton Rutar, ekonom gor. centr. semenišča. Ob 3. po polnoči se je oglasil v župnišču g. Jos. Abram iz Oblok. 3. II. je bil tu g. Sok¹⁵⁰ iz Jagršč.

Ker ni bilo še šole, je bil pouk krščanskega nauka v cerkvi za otroke iz Tolmina, Zatoľmina, Žabč, Poljubinja in Ljubinja. Verouk je bil trikrat v tednu.

[Župnik Matelič] Volčanski župnik g. Alojzij Matelič je prišel iz Brucka, a Volčani ga niso hoteli, zato se je volčanski fari odpovedal. Nadškof ga je poslal v Kobariški kot. Upraviteljstvo Volč je dobil dekan Ivan Rojec. Volčani so imeli v šolski sobi v Volčah nedeljsko mašo, katero je opravljal tolminski kaplan Kodermac

[026] [Nadškof v Gorici] Knezo-nadškof dr. Frančišek B. Sedej se je 15. marca vrnil v Gorico.¹⁵¹ [t18]

Tudi letos je bil vpeljan poletni čas od 15. aprila do 16. septembra.

[Velikonočna spoved] Za velikonočno spoved je bilo urejeno tako, da sta dekan in kaplan spovedovala vsak dan od 6. ure zjutraj in od 3. ure popoldne in sicer I. teden žene in dekleta, II. teden moške in mladeniče. To se je vršilo v postu po IV. nedelji. Šolski so imeli spoved šele po veliki noči.

Po nadškofovem naročilu je bilo na oljčno nedeljo od prve do druge sv. maše izpostavljeno Sv. Reš. Telo, da so verniki prosili Boga za konec vojske. [Mohorjeva] Knjige Družbe sv. Mohorja so vendar prišle.

Zadnji trije dnevi vel. tedna in velika noč so bili po običaju pobožno praznovani.

V tednih po veliki noči se je dekanu posrečilo, da je dobil nekaj mož, da so cerkveno streho popravili, da ni več puščala in tudi pot na pokopališče je bila popravljena, [Poprava župnišča] ljudje so tudi grobove očistili in popravili.

V cerkvi je vpeljal dekan ljudsko petje, saj Zatoľmin in Poljubin in druge vasi so imele dovolj pevk. G. dekan je vodil v petje dekleta Marijine družbe.

[Sprejem v Marijino družbo] Po dveletni pripravi je bila v Tolminu ustanovljena dekliška marijina družba. Od 1. do 5. maja so bile za dekleta duhovne

¹⁴⁹ Jurij Peternel (Novaki, 23. 4. 1844–Kobarid, 29. 1. 1918). Posvečen je bil leta 1868. Pastoralno delo je začel kot kaplan v Bovcu, nato v Borjani, kot župnik v Breginju od leta 1879. Od leta 1892 je bil župnik in dekan v Kobaridu. Med drugim je bil tudi šolski nadzornik in je prejel prestižno priznanje *Crux Aurea cum corona pro meritis*, ki ga je kralj podeljeval duhovnikom za bogato pastoralno delo. Župnik je ostal tudi skozi vojno do oktobra 1917, ko ga je vojaški škof Bartolomasi imenoval za vikarja z določenimi privilegiji za pastoralno oskrbo italijanske vojske na okupiranem območju Posočja. Podrejen je bil direktno sv. sedežu. Prim. *Necrologium* ..., str. 46.

¹⁵⁰ Anton Sok (Kred, 3. 1. 1880–Dolenja Trebuša, 30. 3. 1948). Posvečen je bil 31. 7. 1904. Kot župnik v Jagrščah je naveden tudi v *Statusu* iz l. 1923, 55. Leta 1923 je bil imenovan za župnika v Gornji in Dolnji Trebuši, kjer je trpel zaradi fašističnega nasilja in bil tudi zaprt, po posredovanju nadškofa Margottija pa je bil izpuščen. Prim. *Necrologium* ..., str. 107.

¹⁵¹ T. Simčič omenja, da se je nadškof vrnil v Gorico šele 17. 3. 1918. Prim. *Sedejeva življenjska pot*, str. 57.

vaje, ki jih je vodil pater lazarist dr. Anton Zdešar.¹⁵² V nedeljo 5. maja pri zadnji sv. maši je bil [027] slovesen sprejem novink v Marijino družbo. Sprejetih je bilo 73 deklet. Ta dan je bil dekan izredno vesel. Lep je bil sprevod lepo oblečenih deklet v procesiji iz farovža v cerkev in enako po končani slovesnosti v farovž. Kakor povsod je tudi v Tolminu imela Marijina družba svoje sovražnike, kljub temu je veliko deklet stopilo v to družbo in so si pridobile spoštovanje.

[Križev teden] Križev teden so bile procesije: v ponedeljek proti Poljubinju čez most. V torek proti Zatolminu in v sredo k sv. Urhu in nazaj. Na vnebohod je bila procesija po polju ob 9. uri in nato peta sv. maša.

[Dekan sprejema] Dekanovo oznanilo v cerkvi:

Ker nam vsled preobilnega dela in nepotrebne nadleže od strani ljudi primanjkuje časa za naša stanovska opravila, se vam naznanja, da g. dekan sprejema ljudi od sedaj [t19] dalje samo ob torkih in petkih dopoldne [Verouk in previdenge] Tudi previdenge bolnikov je treba urediti. Ako je v kaki občini več bolnikov ter je treba enega nevarno bolnega previditi, ponudite se še drugim bolnikom ali starim, da obenem tudi za nje prinesemo Sv. R. Telo. Ker ima g. kaplan ob ponedeljkih, četrtek in sobotah v cerkvi krščanski nauk ob sredah pa v šoli na Perbli, poskrbite, da ob takih dneh ne bo prevideng, ako ni sila, ker drugače odpade verouk, ali pa morajo otroci čakati. Moramo vse urediti in potrpeti, ker ni duhovnikov–tudi ako bi [028] prišel še en kaplan ni stanovanja, pa tudi drugače je težko.

Župnišče je bilo za silo popravljeno, da je lahko sprejemalo tudi goste. Kaplan je imel svojo sobo v župnišču, a je začel pripravljati si stanovanje v cerkveni hiši, ki naj bo za naprej stanovanjska hiša za kaplana. [Stanovanje za kaplana] Deske je vlačil iz jarkov na gradu, kmalu je imel v hiši zasilno stanovanje. Za služabnico mu je prišla sestra Genovefa.

[Sv. R. Telo] Za praznik Sv. R. Telesa je bila procesija z Najsvetejšim v bližini cerkve. Postavljeni so bili oltarji, kjer so bili peti evangeliji po navadi te procesije. Letos devetdnevnica v čast presv. Srcu Jezusovemu. Na praznik Srca Jez. je bila slovesna molitev za mir.

Prvo sv. obhajilo je bilo na praznik Petra in Pavla.

[Odbor za prehrano] Gospod dekan je iztopil iz odbora za prehrano, ker ima preveč dela v dušnem pastirstvu ter noče imeti neprijetnosti od nekaterih ljudi, ki kričijo.

¹⁵² Anton Zdešar (Horjul, 11. 1. 1871–Jastrebarsko, 18. 4. 1945), lazarist, duhovnik, ki je izdal več knjig. V Gradcu je bil posvečen leta 1896. Proti koncu vojne je bil pregan na Hrvaško, kjer je umrl ob letalskem napadu. L. Gajšek, *Slovenska provinca misijonske družbe*, Ljubljana 2009, str. 435.

[Kromopir kradejo] Na osmo nedeljo po binkoštih¹⁵³ je bilo tudi sledeče opozorilo: Veliko ljudi se pritožuje, da nekateri kradejo na polju krompir itd. Res je, da nekateri trpe pomanjkanje, vendar pa krasti ne smete. Pomislite, koliko stroškov, dela in skrbi terja sedaj obdelovanje polja in potem pride še tat in pokrade. Koliko jeze in preklinjanja. Krasti je greh tudi sedaj.

Volčanom se naznanja, da oskrbujemo mi iz Tolmina celo faro volčansko, dokler ne [o29] pride tja drugi g. župnik, ker se je dosedanji gospod odpovedal župniji. Zato se vam priporoča, da se poslužujete tu pri nas vseh duh. milosti sv. maš, sv. spovedi in sv. obhajila; enako za previdengo bolnikov. Ko se bode tam postavila kaka baraka za cerkev, bode tam sv. maša.

[Na starem glavarstvu posvet] Podžupani vseh naših občin pridite poju-tranjem torek ob 9 ½ [t20] na posvetovanje o obnovitvi, o polju, živinoreji, o beguncih, ki bo v hiši na starem glavarstvu. Pride več gospodov iz Gorice in tuk. krajev.

[Imenovanje kaplanov] II. kaplan Alojzij Kodermac je bil imenovan za I. kaplana v Tolminu, 8. julija 1918, za II. kaplana pa Franc Kandus.¹⁵⁴ Kodermac že stanuje v cerkveni hiši novi kaplaniji, s svojo sestro.

[Oznanjevanje sv. maš] Na 9. ned. po bink.¹⁵⁵ so bile v oznanilu te pripombe: Naznanja se vam, da se oznanjajo samo naslednje sv. maše: obletnice, osmine po rajnih – maše za bratovščine, n. pr. rože rožnega venca, za Marijino družbo – za občine, drugih maš se ne oznanjuje. Za vse te maše se oglasite pri g. dekanu, ki potem vse določi, kdaj se sv. maše naznani in opravijo. Ako imate posebne želje in hočete imeti sv. mašo obrnite se na g. dekana ali gg. kaplane, toda take zasebne maše se ne oznanjajo. [Pogrebi] Pogrebi naj bodo malo bolj dostojni – ni žive duše, ki bi spremljali mrliča – ne za križ ne za druge potrebe. Kadar je pogreb ali osmina, ali obletnica, pridite k sv. maši, [o30] pa tudi k sv. obhajilu in darujte za rajnega. K sv. obhajilu pridite čisti, umiti, ne zamazani. Moški obrbite se. Med obhajilo, pred ali po maši umaknite se, ki ste pred cerkvenimi vrati. Ni lepo, da ste tam odkriti, da kadite, da se pogovarjate. Duhovnik ne sme obrniti hrbta Najsvetejšemu – torej tudi vi ne. Zato proč od vrat. V cerkvi ne pljuvati na tla!

Danes 14. dni bomo imeli 3 sv. maše, ker pride še II. g. kaplan.

¹⁵³ To je bilo 7. julija 1918.

¹⁵⁴ Franc Kandus (Kamnje, 2. 8. 1893–Tolmin, 5. 2. 1922). Posvečen je bil leta 1918, kaplan in katehist v Tolminu. Umrli je zaradi pljučnice. Prim. *Necrologium* ..., str. 53. Kandus je med vojno stregel ranjencem v zasilni vojaški bolnici v semenišču v Gorici in bil zato odlikovan z zlatim križcem. Prim. ŽA, m. zelena mapa brez naslova, tipkopis, str. 3.

¹⁵⁵ To je bilo 14. julija 1918. Dekan Rojec je 22. oktobra 1921 poslal prošnjo št. 599 na nadškofjski ordinariat v Gorici za tridnevniko in fakultete za voditelja p. Marijofila iz Nazarij ter spovednike. V njej med drugim omenja: »Ker imamo v Tolminu kanonično ustanovljeno skupščino III. reda obhajali bomo s tridnevnicom VII. stoletnico ustanovljenega tretjega Reda sv. Frančiška.« Tridnevnic je bila od 30. oktobra do 1. novembra 1921. ŽA, Akti 1914–1919.

Nadškof piše in ukazuje (Folium eccl.) naj bodo moški in ženske v cerkvi ločeni.

[Novi kaplan] Prve dni avgusta je pričel g. II. kaplan Franc Kandus. Stanovanje je dobil v župnišču.

Pričel je verouk za sv. birmo, h kateremu morajo hoditi vsi otroci, ki hočejo k birmi, tudi iz šole na Perbli in iz Volč.

[Sprejem v Mar. družbo] Na praznik Vnebovzetja M. D. patrone farne cerkve je bil ob 9 ½ sprejem deklet v Marijino družbo. Sprejetih je bilo 40. Nato je bila slovesna sv. maša

[III. red] Na 14. ned. pobinkosti je g. dekan zbral vse člane in članice III. reda, imel z njimi shod in tako oživel III. red, ki je imel v prejšnjih časih prav veliko udov.¹⁵⁶

[Uradi poslujejo] V Tolminu že poslujejo vsi prejšnji uradi. Organizacija *Wider[t21]aufbau*¹⁵⁷ dobro pomaga ljudem z materjalom za popravo hiš. Glavar baron Hohenbüschel¹⁵⁸ se je v Kranju poročil s slovensko učiteljico Berto Pavliček,¹⁵⁹ Bovčanko. Obnova hiš napreduje. Tudi cerkvena hiša je v popravilu, da se bo tu vselil tudi II. kaplan.

[031] Avstrijcem se je ob Piavi zataknilo, ne morejo in ne morejo čez to reko. Slovenski vojaki se puntajo ...

[Šola] 2. septembra je pričela šola na Perbli. Tudi v Tolminu je poskrbela šolska oblast, da je pričela šola za otroke iz Tolmina, Zatolmina, Žabč, Dolj in Gabrij.

[Birma] V Tolminu je bila birma dne 12. septembra. Sprejem nadškofa Frančiška B. Sedeja je bil na predvečer 11. IX. pred cerkvijo in nato blagoslov. Drugi dan je bil slovesen vhod v cerkev ob 9 ½, nato sv. maša, spraševanje, birma. Birmancev je bilo 716 iz različnih krajev. Ob 5. uri pop. [si] je nadškof ogledal cerkev pri sv. Urhu in nato v Volčah.

[Goriška straža] V Gorici je začel izhajati nov katoliški časnik *Goriška straža*, ki bo zastopal naše koristi in podučeval ljudstvo o sedanjih žalostnih razmerah.

¹⁵⁶ To je bilo 18. avgusta 1918.

¹⁵⁷ Organizacija *Wiederaufbau* je bila podobna organizacija kot na italijanski strani *Servizio Ricostruzione*. Obe službi sta bili ustanovljeni za povračilo vojne škode in popravilo porušenih domačij. Za povračilo je bila potrebna prijava s posebnim obrazcem.

¹⁵⁸ O baronu ni bilo mogoče najti biografskih podatkov. Priimek se namreč pojavlja v različnih variantah, npr. Hohenbühel. Morda je to Hohenbühel Karel baron, c. kr. namestn. koncipijent v Tolminu, ki ga omenja *Planinski vestnik* aprila 1905, št. 4, str. 62.

¹⁵⁹ Posebnih biografskih podatkov o Berti Pavliček nismo našli. Omenja pa jo *Učiteljski tovariš*, 4. 3. 1910, str. 6, ko omenja novice iz Goriške. Očitno je bila takrat še na Grahovem. »K vsoti 200 K, ki jo je sklenilo plačati »Tolminsko učiteljsko društvo« družbi sv. Cirila in Metoda za obrambni sklad, so poleg že objavljenih prispevali sledeči: Frančišek Bogataj 3 K, Albert Ivančič 2 K, Vilma Bogataj 3 K, Fani Stres 3 K, Josip Rakovšček 3 K, Katica Brezavšček 2 K, Ljudmila Gerželj 3 K, Marija Pleško 2 K, Ivan Matelič 3 K, Julij Kogoj 2 K, Jožef Močnik 3 K, Berta Pavliček 2 K, Anton Miklavič 3 K in Jevšček Gizela 5 K.«

[25 otrok poslali v Slavonijo] I. kaplan Kodermac je peljal v Slavonijo 25 otrok (iz Tolmina, Zatoľmina in Dolj). Razdelil jih je po hišah v Hrvatski Dubici. Tu je bilo pomanjkanje živeža, zato v marsikateri hiši lakota.

[Predsednik Wilson] Ameriški predsednik Wilson je razglasil v septembru 14 mirovnih točk, ki govore pod kakimi pogoji naj se vojna konča in narodom da pravica do samoodločbe.¹⁶⁰

[Bolezen] V oktobru se je pojavila bolzen imenovana španska gripa. Zdravil ni, ljudstvo je slabo hranjeno, umirajo ...

Politično ozračje je hudo razburjeno. Vse je [o32] v pričakovanju. Dunajske vlade se pogosto menjajo.

[Narodno vieće] 21. oktobra je Narodno vieće v Zagrebu razglasilo: »Zahtevamo ujedinjenje celokupnega našega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov na vsem njegovem etnografskem ozemlju, kjer živi naš¹⁶¹ narod brez obzira na pokrajinske in državne meje, v eno samo edinstveno, popolnoma suvereno državo, urejeno po načelih politične in ekonomske demokracije, ki vsebuje vselej odpravo vseh socialnih in gospodarskih neenakosti. [t22] Zahtevamo, da bo na bodoči mednarodni konferenci naš narod po svojih posebni odposlancih zastopan. Odklanjamo cesarski manifest in vsak bodoči predlog, ki bi hotel odvzeti našemu vprašanju mednarodni značaj.«¹⁶²

¹⁶⁰ Wilson je objavil svoj mirovni načrt v 14 točkah januarja 1918. Za nas sta pomembni predvsem 9. in 10. točka. Deveta točka pravi, da naj se meje Italije uredijo po jasno določeni nacionalni pripadnosti prebivalstva. Deseta točka pa določa, da je prebivalcem Avstro-Ogrske, katerih mesto hočemo videti med narodi zavarovano in zagotovljeno, potrebno zagotoviti možnost avtonomnega razvoja. Prim. E. Orthbandt, *Illustrierte deutsche geschichte*, München 1963, 380. O problematiki razpravlja tudi Slovenec, 11. januarja 1918, str. 1, v članku *Kristalizacija*, v katerem zagovarja predvsem gospodarsko povezovanje z zdaj »demokratsko« Rusijo in naglašja pomen samoodločbe narodov, ki jo zagotavljajo tudi točke, ki nasprotujejo italijanski iredentistični politiki in apetitom do Posočja, Trsta, Reke in Dalmacije. Hkrati točke podpirajo federalizacijo Avstrije, ki naj se zgleduje po ZDA in Švici. Wilsonove točke tako pomenijo premike in ni več daleč čas trajnega miru, ki lahko sloni samo na samoodločbi narodov.

¹⁶¹ V originalu je zaimek nadpisan s svinčnikom.

¹⁶² *Goriška straža*, 24. oktobra 1918, str. 1–2, poroča v članku *Manifest na jugoslovanski narod*: »Narodno Veće SHS naznanja iz svoje seje, ki se je vršila dne 17., 18. in 19. oktobra tega leta narodu Slovencev, Hrvatov in Srbov, da prevzema od tega časa naprej, pooblaščen od vseh narodnih strank in skupin, v svoje roke vodstvo narodne politike. Od sedaj naprej v splošnih narodnih vprašanjih nobena stranka, nobena politična in parlamentarna skupina ne bo več vodila nikake posebne politike niti ne bo stopila zasebno v pogajanja s faktorji izven naroda, marveč bo v vseh teh vprašanjih v bodoče edini predstavitelj in odločilni činitelj Narodno Veće. I. Zahtevamo ujedinjenje celokupnega našega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov na vsem njegovem etnografskem teritoriju, kjer naš narod danes živi, brez obzira na katerokoli pokrajinske in državne meje, v eno samo edinstveno, popolnoma suvereno državo, urejeno po načelih politične in ekonomske demokracije, ki vsebuje v sebi odpravo vseh socialnih in gospodarskih krivic in neenakosti. II. Zahtevamo, da bo na bodoči mednarodni mirovni konferenci zastopan naš narod enotno po svojih posebnih odposlancih. III. Vsled tega odklanja Narodno Veće načrt rešitve narodnega vprašanja, kakršen je podan v avstrijskem cesarskem manifestu z dne 16. oktobra, kakor tudi vsak bodoči predlog, ki bi imel namen rešiti naše narodno vprašanje samo deloma ter mu odvzeti njegov mednarodni značaj. IV. Narodno Veće smatra, da more samo s sprejetjem teh načel zagamčiti trajni mir, združenimi v svobodnih državah, in s tem omogočiti zvezo narodov in slošno razoroženje. V. Narodno Veće izjavlja, da se bo po običajnih načelih demokracije vsem drugorodnim manjšinam v državi Slovencev, Hrvatov in Srbov zagotovil svobodni razvoj, sosednjim državam v zaledju pa omogočil in zagotovil trgovsko-prometni dohod na morje, toda brez poseganja v našo teritorialno celokupnost in državno suverenost. Narodno Veće pozivlja celokupni naš narod ene krvi in jezika, ene duše in enega srca, da se zastavi za uresničenje teh zahtev in načel z ono udanostjo in samozatajevanjem, ki jih zahteva sedanja usodepolna doba. Združimo se torej vsi v eno veliko, nerazdružljivo narodno kolo, kateremu je pred očmi samo veliki ideal narodnega ujedinjanja, svobode in neodvisnosti, da se s tem pokažemo vredne velike dobe, v kateri živimo in velikih nalog, katere smo prevzele. V Zagrebu, dne 19. oktobra 1918.«

Avstrija je zaprosila za premirje. [Svoboda] 27. oktobra je Dunaj priznal suvereno Jugoslavijo, državo Srbov, Hrvatov in Slovencev.

29. oktober je bil dan osvobojenja. Povsod velike manifestacije in zborovanja.

V volčah je I. tolminski kaplan Alojzij Kodermac po sv. maši pred šolskim poslopjem govoril ljudstvu o svobodi in novi Jugoslaviji.

Avstroogrski vojaki zapuščajo fronto ob Piavi in bežijo domov. [Narodna straža] V tistih dneh se je valilo po vseh poteh čez Tolminsko na Kranjsko in Koroško veliko vojaštva. V Tolminu je Narodna straža, ki jo je ustanovil narodni odbor, razoroževala vojake in zaplenjala provijant¹⁶³. Ljudje so osvajali predvsem moko [o33] pa tudi drugi vojaški živež. Ljudje so bili lačni in vsega potrebni. Kaj oblast narodnega sveta in njegova straža! Tudi oni nabirajo blago, celo konje, prave oblasti ni.

4. novembra ob 3. uri popoldne je stopilo v veljavo premirje.

[Italijanska okupacija] Italijani so prišli v Trst in Gorico. Kmalu za tem so italijanski vojaki prikorakali z belo zastavo skozi Volče v Tolmin. Izginila je par dnevna svoboda. Italijanska armada je zasedla Primorsko in kos Kranjske dežele. Up je šel po vodi, kdo jadral bo za njim.

Skladišče živil, ki ga je Narodni odbor ob polomu zbral, je vojaška oblast pustila, le tobak je vzela. Italijansko vojaštvo je z ljudmi lepo in prijazno ravnalo. Italijanski manifest je Slovincem obljubljal, da se jim bo pod Italijo bolje godilo kakor pod Avstrijo, več pravic bodo dobili.

[Tolminci razočarani] Tolmincem je bilo težko pri srcu, razočarani so mirno gledali okupacijsko oblast. Življenje je teklo naprej, šole so delovale. V cerkvi so se vršile vse pobožnosti po navadi. Kaplana sta učila verouk v šoli kakor prej. Marijina družba je imela svoje mesečne shode, tretji red tudi svoje. Eno je bilo hudo, španska [t23] gripa ni dolgo prenehala ter je pobrala precej ljudi.

Leta 1918 je imelo veliko razburljivih dogodkov. Pomankanje živeža je bilo občutno. Marsikdo je stradal.

Zapisati je treba, da je ljudstvo veliko pričakovalo od novega cesarja Karla I. Imel je dobre [o34] namene in je upal Avstrijo rešiti, pa je bilo prepozno, avstrijski Nemci so iemli preveč besede in tako je morala Avstrija propasti, ker je bila krivična avstroogrskim Slovincem.

[Cesar Karel v Tolminu] Cesar Karel I. je 5. aprila 1918 obiskal Tolmin in Gorico. Tolminsko poročilo govori: »Zjutraj so se oglašali mali zvonovi pri farni cerkvi ter naznanjali ljudstvu izredni dogodek. V naglici se nas je zbralo par sto ljudi ter čakalo pred cerkvijo Nj. Veličanstvo, ki je došel ob 8. uri od Sv. Lucije

---

Podpisan je dr. Korošec, predsednik, in podpredsednika Pavelič in Pribežević.

¹⁶³ *Provi(j)ant* pomeni živež, zaloga hrane, zlasti za vojaške potrebe.

sem s svojim avtomobilom. Lahkih korakov je izstopil cesar, šel od častnika do častnika, z vsakim je govoril ter podal vsakemu roko. Nato je nagovoril Nj. Veličanstvo preč. g. dekan Ivan Rojec v slovenskem jeziku z naslednjimi besedami: »Vaše c. in kr. apostolsko Veličanstvo! Premilostljivi cesar in gospod! Po skoraj triletnih dnevih žalosti, bridkosti, trpljenja in vojnih grozot, katere je preživel in pretrpelo tukajšnje dobro in vašemu Veličanstvu vedno zvesto in preudano ljudstvo, napočil je danes prvikrat dan veselja in radosti, da moremo in smemo prvikrat gledati in pozdraviti Vaše Veličanstvo, ki ste kot skrbni oče hoteli obiskati tudi prvi našo občino in naše prelepe kraje. Za to preveliko milost blagovolite sprejeti Vaše Veličanstvo izraz najglobokejše zahvale in neomajne udanosti in zvestobe vse dekanijske duhovščine, cele občine in vsega Vašemu Veličanstvu in celi cesarski rodbini vedno vdanega ljudstva, ki je ravno v sedanji vojski na bojni črti živelo v vednem strahu, da bi bilo le za trenutek odtrgano od mile, preljubljene Avstrije ...«¹⁶⁴

[035/t24]¹⁶⁵ Gibanje ljudstva l. 1918: Tolmin roj. 1, umrli 13; Zatoľmin roj. 3, umrli 14; Poljubinj roj. 8, umrli 14; Ljubinj roj 3, um. 3; Prapetno roj. 2, + 6; Žabče roj. 4, + 6; Zadlaz Žabče roj. 7, + 9; Ravne roj. 1, + 4; Volarje roj. 1, + 3; Selišče roj. 0, + 3. Skupaj rojenih 41, umrlih 94; več umrlo 53.

Poroke 3 pari; sv. obhajil nad 16.000; darovi za cerkev 1900 K, miloščina 1663,76 K, skupaj K 3.563,76. Za vse dobrotnike se daruje I. petek sv. maša; na ustanovljeno večno sv. mašo za padle in umrle vojake se je vpisalo 46 umrlih vojakov.

Na praznik Obrezovanja Gospodovega je bila slovesna sv. maša in »ofer« za g. dekana.

¹⁶⁴ V Slovincu z dne 8. aprila 1918, str. 2 je poročilo *Cesar na Primorskem*, z dne 5. aprila 1918, ki ga navaja tudi Kodermac. Prvi podnaslov ima naslov *Cesar v Tolminu* in omenja: »V sredo zvečer je prišlo v Tolmin naznanilo, da pride prihodnje jutro ob pol 8. uri cesar v Tolmin. Sprejem naj bi bil preprost. Kratko poročilo smo sprejeli veselega srca, vendar pa smo želeli dati duška svojemu veselju, zato so se drugo jutro oglašali mali zvonovi pri župni cerkvi ter naznanjali ljudstvu izredni dogodek.« Poročilo v S je bilo objavljeno v ponedeljek, 8. aprila. Petek je bil tako 5. april, sredo je bila 3. april, torej je cesar prišel v Tolmin v četrtek, 4. aprila in ne v petek, 5. aprila, kakor poroča Kodermac. Govor se od Kodermacovega nadaljuje: »Kakor so kljubovale naše gore Krn, Mrzli Vrh, in Sv. Marija ter naša lepa hči planin Soča besnim navalom sovražnika, enako smo tudi mi, Veličanstvo, vztrajali v neomajljivi ljubezni do Vašega Veličanstva in do mile domovine ter dejansko dokazali s slovenskimi vojniki-junaki resničnost izreka: »Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovincem ne gane! Veličanstvo! Pri vsej radosti in veselju, ki prešinja danes ob premilostljivem obisku Vašega Veličanstva naša srca – smo vendar žalostni in objokovani, ko gledamo v bodočnost. Naši domovi so porušeni, naše polje upuščeno, naše ljudstvo razkrojeno po širni Avstriji – toda prosimo in zaupamo v očetovsko skrb Vašega Veličanstva. Veličanstvo! Kakor je ob gromu topov s solzami v očeh ter plakajo na razvalinah svojih porušeni domov, nimajo kaj jesti in kaj obleči. V imenu teh nesrečnežev prosim, Vaše veličanstvo, da blagovoli najmilostljivejše za nje poskrbeti posebno, da se jim državna begunska podpora izplačuje še dalje nego je sedaj določeno. Veličanstvo! Kakor je ob gromu topov ostalo naše ljudstvo zvesto Vašemu Veličanstvu, ostalo bo tudi nadalje zvesto v neomajljivi ljubezni in zvestobi do Vašega Veličanstva in cele cesarske rodovine, zato tudi kliče iz dna svojega, cesarju vedno zvestega srca: Vaše c. in kr. Veličanstvo naš presvitli in milostljivi cesar Karel I. – živijo, živijo, živijo!« Nato članek omenja domačnost cesarja v pogovoru z dekanom in župani, kako se je zanimal za njihov položaj, če imajo krave in mleko ipd. Nato je cesar šel v cerkev in molil. Ljudstvo je sledilo cesarju in zapelo cesarsko himno. Cesar se je nato odpeljal proti Kobaridu in čez dve uri nazaj skozi Tolmin proti Sv. Luciji.

¹⁶⁵ Originalni zapis ima od strani 35 do 38 na vrhu na sredini vpisano letnico 1919. Pretpikana verzija ima na strani 24 na vrhu zapis Leto 1919, na strani 26 pa Leto 1920. V tej izdaji se držimo originalnega zapisa.

Opozorilo: Hoditi točno k sv. maši ob 7, 8 ½ in 10. uri; te maše so za vas; ob 9. uri ni za vas ampak za vojake in govor v njih jeziku! Radi porok se vam naznani, da se morate v pravem času oglasiti! Ne silite v zakon tisti, ki ste v bližnjem sorodstvu.

Razna dovoljenja v vojnem času glede maševanja v različnih prostorih, kakor v privatnih hišah, v šolskih sobah in na prostem[?] so odpravljena.

[Obnova šole] Obnova hiš je dobro napredovala. Prihajali so v Tolmin italijanski delavci.

V marcu so pričele vse šole s poukom razen na Volarjih. Tudi v Volčah je pričela šola. Ker šolsko poslopje ni bilo še popravljeno, je bil pouk v baraki, ki je služila za cerkev. Otroci so pisali na cementnem tlaku.

[Kontrola bivših vojakov] Pri italj. vojaškem poveljstvu so se morali za kontrolo zglasiti vsi bivši vojaki.

[036] V počastitev sv. Jožefa je bila pred njegovim praznikom tridnevnic. Bivši vojaki niso smeli brez dovoljenja vojaške oblasti iti iz občine.

[Spoved v postu] V postu je bilo tudi letos spovedovanje za Velikonoč po stanovih, ker od drugod ni bilo mogoče dobiti spovednikov.

V začetku aprila je hudo snežilo in nato je deževalo.

[t25] Gospod dekan je poskrbel, da je pričela pozidava volčanske cerkve. Skrbel je tudi, da bi oblast popravila v Volčah kaplanijo, da bi tam dobili duhovnika, kakor je nadškof obljubil.

V tednu po beli nedelji¹⁶⁶ je cel teden spovedoval v Tolminu redovnik, da so imeli zamudniki priliko opraviti velikonočno dolžnost.

[Plača gg. kapl.] V sredo po II. velikonočni nedelji¹⁶⁷ je po Tolminu pobiral pobiral občinski obhodnik plačo za gg. kaplana.

[Pošt. hran. knjižice] V cerkvi je bilo dano to opozorilo: Vsi, ki imae denar na poštni hranilnici, prinesite prav gotovo do 1. junija, t. j. do danes teden svoje hranilne knjižice na poštni urad, kjer se vse potrebno uredi, da vdobite naloženi denar; ako zamudite ne vdobite nič!!

Na binkošti¹⁶⁸ in v sledečih dneh je bila kontrola za vse bivše vojake.

[Praznik S. R. T.] Na praznik S. R. T. je bila lepa procesija po Tolminu; pri oltarjih so bili peti evangelijski. V osmini S. R. T. je bila vsak dan sv. maša pred izpostavljenim S. R. T. in molitve za pravičen mir.

[Živi rožni venec] Bratovščina živega rožnega venca je bila na novo urejena.

[037] Oznanila na 3. nedeljo po binkoštih: Danes se bere miloščina za sv. očeta. –Sedaj med sv. mašo in ob 10 ½ je slovesno posvečenje presv. Srcu Jezu-

¹⁶⁶ To je bilo od 7. do 14. aprila 1918.

¹⁶⁷ To je bilo 10. aprila 1918.

¹⁶⁸ Binkošti so bili 9. maja.

sovemu – zato bo sv. maša ob 10 ½ pred izpost. S. R. T., katero ostane izpostavljeno do blagoslova, ki bo danes ob 4. urah. Priporoča se vam, da molite danes k presv. Srcu Jezusovemu za vse dušne in časne potrebe cele duhovnije, za toliko potreben zaželeni mir, za odvrnitev božjih kazni. Pridite tudi vsi k blagoslovu – skupna in slovesna ura molitve bo ob 3. urah. –Tudi bo zahvalna pesem za prejeti dež.

[Obligacije] Da ne bodete imeli škode in sitnosti se Vas opozori, da morate do jutri oddati na davkariji vse papirje ali zadolžnice ali obligacije. Tudi oglasite se pri g. dekanu vsi, ki imate doma avstrijski denar, katerega niste še menjali. [Avstrijski denar] Se bo poskusilo s prošnjo[?] kaj pomagati. Ampak samo do torka.

Opozorilo: Izmenjajte drobiž po 20 vin,¹⁶⁹ najboljše dajte v miloščino. – Vsi, ki imate doma še krone, napravite prošnjo, da [t26] se vam bodo izmenjale v lire.

G. dekan vam sporoča, da nikjer v naši nadškofiji ne zamujajo taki ljudje maše kako[r] tukaj.

[Griža] Ker se je oglasila bolezen (griža), bodite previdni. Zdravniki priporočajo kuhane jedi, ne jesti sadja, zelenjave, ne piti preveč vina ...

[Cerkev očiščena, prosvetno delo] Cerkev je očiščena, prosimo vas, da ne mažete sten. Pri »ofru« za cerkvene zadeve je bilo nabranih Lir 492,18. Izobraževalna društva v fari so bila obnovljena. Shodi Mar. družbe so bili mesečno, enako shodi III. reda. mar. družba je uspešno igrala igro *Dve materi*. Vse verske navade so se med letom vršile. Rojenih je bilo 102, umrlih 73.; porok je bilo 23.

Sv. obhajilo okrog 16.000.

[038] 1920¹⁷⁰ V šolskem letu 1919/20 je bila v Tolminu pripravnica za učiteljske. [Pripravnica] Učenci stari od 18 do 21 let. Šolska soba je bila v cerkveni hiši v pritličju. Katehet Alojzij Kodermac. [Farna kn[j]ižnica] I. kaplan je usta-

¹⁶⁹ Krona, sprva ime za francoski zlatnik (couronne d'or), od 14. stol. dalje oznaka za številne evropske novce. Ob začetku prve svetovne vojne je škof Jeglič duhovnikom posredoval notico *Denarna vrednost*. V njej je navedel nekaj zanimivih podatkov: v prejšnjih časih so pri nas razločevali zlasti dve veljavi: nemško in deželno. Okoli leta 1700 je veljalo 100 gld. nemške veljave 118 gld. deželne veljave. Gld je imel le 60 krajcarjev. V prvi pol. 17. stol. je 1 K veljala 1 gld. 30 kr., 1 tolar pa 1 fl. 22 kr. V času pisanja škofa Jegliča je veljalo: 100 gld. konvencijske veljave = 105 gld. a. v. = 210 K. 42 gld. v zlatu = 100 K. 1 Gld v zlatu = 2,38 K. 100 gld. dunajske veljave = 42 gld. a. v. = 84 K. Prim. *Razne opazke*, v: *LŠL* 49 (1914), št. VII, 91. Na slovenskem ozemlju so bile avstrijske K v obtoku od 1892; tedaj je Avstro-Ogrska izvedla valutno reformo (iz srebrnih goldinarjev od 1857 l. je prešla na zlato kronsko valuto) in z njo so prišli v obtok zlatniki za 20 in 10 K. 1 Gld je veljal 2 K. Kovanci za 1 K so se kovali iz srebra. Kovanec stotinke vrednosti K je bil bakreni heler, imenovan tudi vinar. Tiskali so se tudi različni bankovci. K so bile v Avstriji v obtoku do decembra 1924, ko je bil z denarno reformo uveden šiling (Moderne: Gulden und Kronen, 28. 10. 2012). 10 K je vsebovalo 3,05 g zlata (Goldmünzen, 25. 3. 2013). Po razpadu Avstro-Ogrske so bile na Slovenskem v obtoku predvsem K. Po 12. 12. 1918 je bil prepovedan vnos kron v Kraljevino SHS. Do 31. 1. 1919 so bile krone žigosane ali prelepljene z znamkico. Pri menjavi so ljudje dobili 20 % vrednosti K, pozneje pa plačljive kronске bone. Od 16. 2. do 15. 3. 1920 so K zamenjali kronsko-dinarski bankovci, na katerih je bila z žigom označena tudi vrednost v K. 4 K so veljale 1 dinar, kar je bilo za slovensko gospodarstvo neugodno. Kronsko-dinarske bankovce so odpravili 1. 1. 1923 in dinar je postal edina valuta. Prim. http://www.oenb.at/de/ueber_die_oenb/geldmuseum/allg_geldgeschichte/oesterr_geldgeschichte/gulden/gulden_und_kronen.jsp#tcm:14-175624 (pridobljeno 28. 10. 2012).

¹⁷⁰ Pretipkana verzija ima vpisano Leto 1920.

novil farno kn[j?]ižnico, knjig je bilo okrog 100. Knjige je dal g. dekan, Kodermac in bivši katehet Brezovšček. [Cerkvena hiša pripravljena] Cerkvena hiša je bila v l. 1919 dobro pripravljena in je postala stanovanje za oba kaplana, ki sta stanovala v I. nadstropju, uporabljala kaščo, podzemeljsko klet in na dvorišču barako za drva.

[Novoletna služba božja] Na novo leto je bila slovesna sv. maša ob 10 ½ in »ofer« za g. dekana. –Opomba: ob 10 ½ je imel g. dekan »ofer« – cum frequent. exigua.¹⁷¹ [Božičnica v konviktu] Popoldne so prišli k blagoslovu vsi šolski otroci ter odšli nato v Škodnikov konvikt k božičnici, kjer so bili obdarovani.

V januarju je bil ustanovljen otroški vrtec za otroke od 3–6 let stare.

V decembru 1919 je bil imenovan za župnega upravitelja v Volčah Medveš Otilij¹⁷² ter je prišel v Volče prve dni januarja. Ker kaplanija ni bila še popravljena[,?] je dobil stanovanje v sosedni hiši.

[Navodila radi bolezni] Bilo je dano opozorilo: Ker se širi močno bolezen, pazite ne svoje zdravje. Kdor je bolan[,] naj se očisti tukaj, potite se, ne vstajajte prezgodaj, pazite na preprih, vendar prezračite sobe, [t27] zavživajte gorko mleko, čaj, belo kavo, limonado (ne preveč sladko), pazite na perilo, da ne okužite drugih, otroke ločite od bolnikov. Držite se navodil zdravnikovih.

[Blagoslov križevega pota] Na II. postno nedeljo¹⁷³ je bil na novo blagoslovljen križev pot. Slavnost je opravil oče frančiškan.

[039] [Ustanovljen III. red] Isti dan je bila tudi postavno ustanovljena skupščina III. reda.

[Servizio Ricostruzioni] G[r?]emio militare¹⁷⁴ je prenehal popravljati po vojni pokvarjena poslopja, ker je Civilni komisariat 4. aprila ustanovil tehnični urad *Servizio Ricostruzione*. Oddelek tega je deloval tudi v Tolminu.

[Šolsko poslopje popravljeno] Šolska poslopja v Tolminu, v Čadrgu in na Ljubinju so bila popravljena in sposobna, da se je v teh poslopih vršil pouk.

Civilni komisariat v Trstu je izdal navodilo, da se ~~moja~~[sic.!] morajo stari-ne in umetnine varovati. [Prijava vojne škode] Izdal je tudi odlok kako je treba prijaviti vojno škodo.

[Cerkvena blagajna prazna] G. dekan je naznanil, da nima za cerkvene potrebščine niti vinarja. Kupiti je treba za praznike sveče, cvetlice – popraviti božji grob, itd. Ako ne daste miloščine vsaj 500 lir, ne vkupi za praznike nič!!

¹⁷¹ Cum frequentia exigua pomeni s slabim, majhnim ponavljanjem. Očitno je bil obisk slabši in posledično tudi izkupiček darovanja, kar je za dano obdobje razumljivo.

¹⁷² Otilij Medveš (Livek, 24. 11. 1875–Ponikve, 8. 11. 1933). Dopisan je s svinčnikom. S svinčnikom je še nečitljivo dopisano »Skedreš 6«. Posvečen je bil 22. julija 1900. Najprej je bil na Ponikvah, od leta 1904 vikar v Trenti, od leta 1913 pa kurat v Ročnju. Med vojno se je z župljani umaknil v Ligurijo, bil je konfiniran v Ventotene in na otok Nule. Po vrnitvi leta 1919 je bil dve leti v Volčah, nato se je vrnil v njemu ljubo občestvo na Ponikvah, kjer je ostal do smrti. Prim. Status ... 1923, str. 96; Necrologium ..., str. 339.

¹⁷³ To je bilo 29. februarja 1920.

¹⁷⁴ Servizio Ricostruzione pomeni Služba za povojno popravilo, G(r)emio militare pa vojaško združenje.

Miloščina, miloščina, miloščina!!!

[Sv. Marko] II. nedeljo po veliki noči je bila popoldne ob 5. uri blagoslovljena cerkev sv. Marka.

[*Mladika*] V Gorici je pričel izhajati družinski list *Mladika*.¹⁷⁵ Dekan je ta list in *Goriško stražo* močno priporočil.

[Gospodarski posvet] IV. nedeljo po binkošti¹⁷⁶ je imel g. dekan po zadnji sv. maši v župnišču možem, gospodarjem, odraslim mladeničem predavanje in razgovor o gospodarskih zadevah.

[Rojec častni kanonik] Dekan Ivan Rojec je postal častni kanonik. To odklovanje je prinesel škof Bartolomasi.¹⁷⁷

Sklep šolskega leta je bil dne 10. julija.

[o4o] [Vojna škoda]Važna naznanila: Prepovedano je držati doma vsakovrstno orožje ter je [ga?] morate oddati. Do konca tega leta je treba naznaniti in oceniti vso vojno škodo. Zato je treba paziti, da ne zamudite tega časa. Sve-

¹⁷⁵ *Mladika* je bila mesečna družinska revija, ki jo je izdajalo KTD v Gorici v letih 1920–1941. Urejali so jo Anton Sfiligoy, Franc Bevk, Fran S. Finžgar (1924–1934), za njim pa do konca Jožef Pogačnik. 1923 jo je prevzela MD na Prevaljah, ki se je 1927 preselila v Celje. Zanj so pisali večinoma književniki katoliškega svetovnega nazora, med njimi I. Pregelj, N. Velikonja, F. K. Meško, J. Jalen, M. Tomc, V. Steska, Janez Plečnik idr. Poleg leposlovja je prinašala tudi poljudnoznanstvene članke, prispevke o gospodinjstvu, kuhanju, vrtnarjenju, krojenju in modi. Opremljali so jo ilustratorji T. Kralj, Slavko Pengov, E. Justin, S. Kregar. Prinašala je veliko fotografij in posnetkov likovnih del, tudi v barvah. Nadškof Sedej je 17. novembra 1921, št. 5367, poslal okrožnico prečastiti duhovščini, v kateri je obsodil objavo povesti *Matkove Tine prečudno romanje* Iva Preglja. V njej opiše pot Tine, ki je zanosila z glavnim tolminskim puntarjem Janezom Gradnikom in se je vračala iz Gorice, kjer so njenega ljubimca ubili. Na ročinskem polju prosi Mati Božjo nad Avčami, da se usmili njene duše, da naj jo reši, da ne bo pogubljena v peklju. Usmili naj se otroka, da ne bo umrl brez krsta. »Čenče«, je slišala Tina stanovski kratki odgovor, »Prečudežne!«. Nadškof Sedej se je obregnil, da za to ni potrebno komentarja, da se norčujejo iz Matere Božje in pripominja: »Nepozabni prvobranitelj katoliške ideje na Slovenskem r. škof Anton Mahnič se po vsej pravici hvali zaradi jasnosti svojih (tomističnih) načel, zaradi absolutne logike, zaradi neupogljivosti svoje v boju zoper liberalizem («v načelih ni kompromisa»), zaradi svoje nesebičnosti, delavnosti in požrtvovalnosti; žalibog ga dandanes malo posnemamo. Da bi nam dobrotno nebo zopet poslalo kakega voditelja – branitelja! Te misli in nasvete Vam podajam, čestiti sobratje, v ta namen, da jih pri dekanjskih konferencah pretresujete in se o njih izjavite, kdaj in kako naj se izvedejo. Več oči več vidi. Jaz presojam stvari le iz verskega stališča.« ŽA, f. FE 1876–1911.

¹⁷⁶ To je bilo 13. junija 1920.

¹⁷⁷ Angelo Bartolomasi (Pianezza, 30. 5. 1869–Pianezza, 28. 2. 1959). V duhovnika je bil posvečen 11. junija 1892, v škofa pa 15. januarja 1911. Med prvo svetovno vojno je bil prvi vojaški škof vojaškega ordinariata v Italiji (Ordinario Militare d'Italia). Po prisilni odpovedi škofa Andreja Karlina (nov. 1919) je bil 15. decembra 1919 imenovan za tržaško-koprskega škofa. Kot pravičen in odločen kat. škof je ostro obsojal krivično ravnanje in nasilje nad slovanskim življenjem v Julijski krajini: 14. marca 1921 je v pismu na ministrskega preds. Giolittija ostro obsodil slepost ital. politike nasilja in nezvestobo danim obljubam; v pastirskem pismu 21. maja 1921 je protestiral proti fašističnemu terorju pri volitvah leta 1921, ko so napadali cerkve, duhovnike, župnišča in uničevali knjige, opremo in posvečene predmete; avgusta 1921 je protestiral pri civilnem generalnem komisarju v Trstu zaradi pritiska na duhovnike, naj zapustijo svoja službena mesta, tako da so nekatere župnije ostale brez dušnih pastirjev. O vsem tem je obvestil tudi papeža Benedikta XV., ki mu je 2. avgusta 1921 poslal znano apostolsko pismo, ki se je bralo v vseh cerkvah tržaško-koprske škofije in ki je vzbudilo veliko pozornost v svetovni javnosti zaradi ostre obsodbe fašističnih zločinov nad slovanskim in hrvaškim življenjem v Julijski krajini. Ker so bila vsa njegova prizadevanja brezuspešna, se je škofiji odpovedal: 11. decembra 1922 je bil premeščen za škofa v Pinerolo. Pozneje je spet prevzel posle vojaškega ordinarija (18. 11. 1935). Med drugo svetovno vojno se je kot vojaški ordinarij zelo zavzemal za osvoboditev slovenskih mladostnikov, rojenih v letih 1925 in 1926, ki so bili leta 1943 pred časom mobilizirani, da so smeli oditi iz vojske v civilne službe, za može in fante, vtaknjene v »posebne delavske bataljone«, da so jih smeli slovenski duhovniki obiskovati in podpirati, ter za izboljšanje strašnih razmer v internacijskih taboriščih na Rabu, v Gonarsu, v Padovi in drugod. Prim M. Šah, R. Klinec, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1001600/> (pridobljeno: 13. 6. 2015). Zanimivo, da Rojec ni poznal tega ozadja, sicer bi si lahko monsignorski naziv iz njegovih rok štel za kompliment.

tujemo vam, da pristopite k društvu, ki se za to [t28]¹⁷⁸ ustanavlja in ki bo šlo ljudem na roko. Oglasite se pri gg. kaplanih – Monsignor dekan je šel za par dni na dekanijski obisk v Gor. in Dol. Trebušo.

[Novi mežnar Klinkon] Nastavljen je bil novi mežnar Lovro Klinkon, je tudi organist.¹⁷⁹ Če pridejo pevke[,?] bo orglal pri I. in II. maši. Obletnice in osmine bodo pete maše.

Bilo je skupno posvetovanje Marijine družbe in III. reda.

[Preiskava v farovžu] G. dekan je imel strogo preiskavo v farovžu radi orožja, zato pazite, da nimate v hiši teh reči, da ne pridete v nesrečo.

[Dekanova zadrega radi dolgov] Monsignor dekan naznanja, da mora plačati v 8 dneh 2000 lir dolga za cerkev, a nima enega vinarja. Prosi miloščine, zato bodo pobirale ta teden po posameznih občinah prednice iz mar. družbe, v Tolminu pa mežnar Klinkon, prostovoljne darove. Ako bi vsaka oseba dala eno Liro, bi še denar ostal za druge potrebe.

[Posvetitev oltarja] Opomba: 28. 9. [1?]¹⁹²⁰ se je pripeljal prevzvišeni nadškof dr. Frančišek Sedej v spremstvu svojega kaplana Cáneva¹⁸⁰ z vojaškim avtom ter bil sprejet pred cerkvijo od vseh oblasti. Pozdravila ga je tudi Mar. družba in šolska mladina. Popoldne ob 3. je blagoslovil vojašnico – od tam je šel si ogledat novo cerkev v Volčah. Ob 5. zvečer smo molili matutin in [o41] in laudes. – Zvečer so bili na obedu pri g. dekanu: general, colonello, maggiore, okrajni komisar, občinski komisar, sodnik, inženir. – [V] Sredo 29. 9. začelo je sv. opravilo ob 9. uri ter je trajalo do 11. ure, potem slovesna sv. maša (celebr. dekan Rojec) in [Birma] 242 birmancev – konec ob 1. uri pop. – Duhovnikov navzočih 14. – Ob 4. uri pop. se je prevzvišeni odpeljal z vojaškim avtom. – Ljudstva v cerkvi vse polno. Sv. maša z orkestrom. – Svetinje vzdane v glavni oltar: SS. Hermagoras et Fortunati et S. Honorati MM.¹⁸¹

Bog nas varuj takih slovesnosti!

¹⁷⁸ Na vrhu strani je zapisano Leto 1921.

¹⁷⁹ V ŽA, m. mežnar, neurejen del, hranijo listino z dne 25. 6. 1920, o odstopu cerkovnika Valentina Lebana, ker je odšel za krojača. Rojec je pisal Klinkonu, ki je v nekaterih dokumentih Franc in ne Lovro, kot ga imenuje Kodermac, naj se čim prej podviza v Tolmin. Leta 1916 se je pred vojno umaknil iz Tolmina, kar priča spričevalo, ki mu ga je izdal dekan Rojec. »Kot cerkovnik in organist boste z plačo mogoče shajali.« Rojec ga je povabil že s pismom 8. marca 1918: »sedaj, ko nimamo ne cerkovnika, ne organista bi bili Vi najspretnější, da bi sprejel obe službi, seve bi moral imeti pomočnika ob nedeljah in med mašami, ko ste pri orgljah. (...) V cerkvi pa nimamo sedaj več orgelj, cerkv. klopj, ena spovednica manjka, v zakristiji pa vse omare – ker vse so požgali.« Klinkon je bil mežnar na Vinici, nato se je vrnil v Tolmin in nastopil službo. Po spričevalu in drugih dopisih je bil Klinkon sposoben mežnar in organist. Dve leti po nastopu službe, leta 1922, pa je prišlo do spora z Rojcem, saj je Klinkon zahteval višjo plačo, Rojec pa mu je pripomnil, da ga je pred nastopom službe opomnil, kako nizke dohodke bo imel v Tolminu, da je cerkev uboga in nima in ne more prispevati ničesar. Končno so mu celo spregledali najemnino v cerkveni hiši, dokler ne dokonča svoje hiše, zato je Rojec njegovo zahtevo kategorično zavrnil. Prim. ŽA, Akti 1914–1919; m. mežnar, Pismo: Plača cerkovnika in organista, 28. 7. 1922.

¹⁸⁰ Janez Cáneva (Viscone, 14. 2. 1880–Gorica, 27. 4. 1946). Posvečen je bil 31. julija 1904. Po več kaplanskih in katehetskih mestih med vojno je pastoralno deloval v Ljubljani, od sredine leta 1916 do konca vojne pa je bil vojaški kaplan. Leta 1920 je bil poklican v Gorico, kjer je na nadškofiji opravljal več različnih služb, med drugim je bil tudi notar metropolitanskega cerkvenega sodišča. Prim. *Status* ... 1942, str. 107–108; *Necrologium* ... str. 138, 415.

¹⁸¹ To so relikvije sv. Mohorja in Fortunata in sv. častite MM [?].

Ivan Rojec dekan.

[Shod dr. Tume] Delavci v Tolminu so imeli stavko, ki so jo samovoljno oklical. Zato jih je prišel pomirit dr. Henrik Tuma.¹⁸² Na ta shod niso prišli le italijanski in slovenski delavci, temveč veliko ljudi iz Tolmina in okoliških vasi, tudi iz Volč, Čiginja. Dekan Rojec je imel namen, da se s kaplanoma udeleži tega Tumovega shoda, a se je [t29] v zadnjem trenutku premislil in se ga ni udeležil. Šel pa je na shod kaplan Alojzij Kodermac, da bo o njem dekanu poročal.

[Dr. Tuma] Dr. Tuma je delavcem lepo govoril o delavskih pravicah, a jih je tudi pokaral, ker niso pravilno stavkali. Zato ni delavcev navdušil. Ko je uvidel, da je shod klaveren[sic.!] je pričel govoriti o duhovnikih, da si ne upajo na javne shode, pač pa da govorijo proti delavcem v cerkvi. Posebno je grdo govoril o slovenskem državnem poslancu dr. Korošču. Ko je govoril o duhovnikih, je neki delavec zavpil, da je neki duhovni tu. Zato je kaplan Kodermac prosil za besedo in dr. [o42] Tuma ga je povabil naj govori. Med delavci hudo žvižganje. Ko je žvižganje prenehalo, je kaplan Kodermac pohvalil dr. Tumo, da je delavcem lepo govoril. Povedal je, da slovenski duhovniki spoštujejo delavce in da s prižnice o njih ne govore in ni lepo, da se je on o važnem možu dr. Korošču napačno in grdo govoril. Zborovanje je bilo na Modrijanovem dvorišču. Na dolgem ganku je bilo zbrano tolminsko učiteljstvo. Iz njih vrst je prišlo med Kodermacovim govorom glasno vzklikanje: »Kaj pa narodno vprašanje?!« Dr. Tuma je spet dal besedo kaplanu, naj jim o tem govori. Navdušeno je Kodermac govoril nato o slovenskem vprašanju in o slovenskih pravicah, da je žel velikanški aplavz. Nato je povzel dr. Tuma besedo. Povedal je, da ljubi slovenski narod

¹⁸² Henrik Tuma (Ljubljana, 9. 7. 1858–Ljubljana, 10. 4. 1935), politik, publicist in alpinist. Po osnovni šoli in učiteljsku je od 1876 do 1879 poučeval v Postojni. Iz službe je bil odpuščen zaradi republikanskih idej, zato je postal domači učitelj. Vmes se je pripravljaj na gimn. maturo. Hkrati se je učil več jezikov. Ko v Trstu ni dobil učiteljskega mesta, je od 1881 do 1885 študiral pravo na Dunaju. Leta 1886 je postal koncipient pri Maximilianu Wurzbachu v Ljubljani. Enoletno prakso je opravil v Trstu in bil po sodnijskem izpitu poslan v Tolmin, od 1894 do 1897 pa v Gorico, kjer so ga pridobili za politično delovanje. Po advokatskem izpitu je odprl advokaturu v Gorici, kjer je ostal s presledkom vojne do 1924. Ker ni dobil ital. državljanstva, se je preselil v Ljubljano in ostal tam advokat do smrti. Povezan z A. Gabrščkom je 1900 ustanovil NNS. Po sporu z Gabrščkom se je umaknil iz uredništva *Soče* in iz odbora stranke. Uveljavil se je s spisom *Jugoslovanska ideja in Slovenci*. Zagovarjal je enakopravno veljavo Slovencev med jugoslovanskimi narodi in optimizem, da si bodo z gospodarskim uveljavljanjem Slovencev v primorskih mestih priborili enakopravnost v upravi in šolstvu. Po njegovem mnenju bi, predvsem na Goriškem, malomeščanski demokratiški ljudski stranki ustrezala maloposestniška struktura kot kmetijska socialna demokratiška stranka, ki bi sodelovala z delavsko. V Tolminu in Ročinju je 1907 še nastopil kot liberalni drž. zbor. kandidat proti A. Gregorčiču. V JSDS je stopil 1908. V Bologni je 1919 pristopil k ital. socialistični stranki, iz katere so ga že po dobrih dveh letih izključili. Ostal je zunaj strank. Prirejal je agitacijska predavanja. Od pomladi do jeseni 1920 je imel okoli 40 večjih shodov po Goriškem in Vipavskem. Pripravljaj je ljudstvo na samoupravo, hkrati pa mu je ostajala tuja Leninova teorija o partiji in revoluc. boju za prevzem oblasti. Konec 1920 se je ločil od komunistične leveice. Zadnja leta je pisal spomine o slov. politiki v Primorju tik pred prevratom 1918 in v prvem obdobju ital. zasedbe (do rapalske pogodbe). Bil je predvsem politik, na slov. javno življenje je znatneje vplival s polit. publicistiko zlasti od 1906 v levoliberalni, od 1908 v socialist. smeri, se ukvarjal tudi s filoz. in sociol. vprašanji, pisal o knjiž. pojavih, o lik. umetnosti, dosti o slov. alpskem svetu. Prim. D. Kermauner, *Tuma, Henrik*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi732812/> (pridobljeno 28. 5. 2015).

in da je vedno zanj delal in bo delal. Zares je lepo govoril in ustvaril navdušenje in lep konec temu delavskemu shodu.¹⁸³

[Obnova Rok. B. D.] Bivši predsednik Rokodelskega bralnega društva Fili Vinko¹⁸⁴ in člani odbora, so leta 1920 obnovili društvo in takoj pričeli delovati. Narodna čitalnica ni bila obnovljena, ker je njeno delo prevzelo RBD. Deloval je pevski zbor, tamburaški, dramski odsek, čitalnica in knjižnica. Vse premoženje društev je bilo med vojno skoraj popolnoma uničeno. Zbirati je bilo treba sredstva za nakup najbolj nujnega. Prapora NČ in RBD sta bila prenešena iz Bleda v Tolmin, ki sta ju čuvala Fili Vinko in Tuta Filip.¹⁸⁵ Društvo je vložilo prijavo vojne škode. Leta 1920 je bilo ustanovljeno Konsumno društvo, Zadruga z omejenim jamstvom (100 Lir delež). (Alf. Štrukelj).¹⁸⁶

¹⁸³ O tem shodu poroča tudi *Delo*, 21. maja 1920, št. 14. Med drugim pravi: »V nedeljo, 16. t. m. se je vršil v Tolminu velik javen shod. Prostorno dvorišče Modrijanovo je bilo nabito polno dolgo pred napovedano uro in točno ob treh je pozdravil sodrug Tuma zbrane kmete in delavce izjavljajoč, da socialistična stranka prireja shode ne, da nabira tem večje število pripadnikov, marveč hoče pojasniti glavne misli komunizma, kateri edini privede premembo v današnjem obupanem socialnem in gospodarskem položaju. (...) Zglasil se je za besedo tolminski kaplan, in na kratko priznaval upravičenost izvajanja pročevalca glede komunizma in organizacije. Ni mogel navesti niti enega samega ugovora, nasprotno je trdil, da so bili prvi in pravi komunisti le prvi krščanje, pridržal je le za duhovništvo pravico bojevati se za vero. Duhovniki se smatrajo namestniki Krista na zemlji in kot taki morajo odklanjati vsak napad na vero in duhovnike in obsojati materializem. V tem ne more povedati svojih misli na shodu, ampak si pridržuje svoje naziranje pojasniti v časopisju. Glede narodnosti zahteval je polno svobodo slovenskega ljudstva na lastnih tleh, posebno je poudrjal pravico slovenskega delavca na delo v domačem kraju. Poročevalec je vzel na znanje, da duhovnik nima nobenega ugovora proti priprosto razloženim načelom komunizma, zahteval pa je tudi odkritosrčnost in poštenost v boju proti stranki. Ker je g. kaplan omenil časopisje, opozoril ga je, da *Goriška Straža* in *Edinost* vedoma nepošteno nastopata, zavijata poročila o shodih, in se ne borita proti načelom socialistične stranke marveč, ker ničesar ne vedo povedati, napadeta osebo poročevalca.«

¹⁸⁴ Vinko Fili (Tolmin, 19. 1. 1879–Tolmin, 30. 8. 1948) je bil skladatelj, pevovodja in kulturni delavec. Prvo znanje je dobil od učitelja Sattlerja, pomembno zanj je bilo znanstvo z D. Fajgljem, skladateljem, organistom in učiteljem v Tolminu. Po osnovni šoli je moral prevzeti skrb za mater, brata in teto. Z 18. leti je nastopil službo pri tržnem notarju. Z učenjem glasbe je nadaljeval kot samouk in se naučil igranja na orgle, violino, čelo, pikolo in brač. Ko je bil po praksi in delu v notarski pisarni imenovan za pisarja pri občinskem sodišču, je začel sodelovati v RBD, kjer je bil najprej pevovodja, dirigent, nato še predsednik. Kot pevovodja je vodil mešani pevski zbor, tamburaški zbor in orkeste. Med prvo svetovno vojno je bil leto dni vojak v Brucku ob Muri in Ljutomeru pri avstr. vojaški cenzuri. Nato se je vrnil k sodniji, ki se je zaradi vojnih razmer preselila v Cerkno in 1918 postal njen nameščenec. Po vojni je kot predsednik obnovil RBD, v okviru katerega je deloval pevski in tamburaški zbor, čitalnica in knjižnica, ki ju je vodil Filip Tuta. Ob večanju fašističnega nasilja je imel več hišnih preiskav, zaslišanj in pritiskov za sodelovanje na italijanskih prireditvah, kar pa so v društvu zavrnili. Od leta 1923 je bil prisilno upokojen. Po razpustitvi društva leta 1927 se je njegova dejavnost prenesla v okvir cerkvenega pevskega zbora, ki ga je potem vodil ves čas pod fašizmom.

¹⁸⁵ Filip Tuta. Priimek Tuta se pojavlja v Zatoimninu, pri h. št. 31, 34 in 39, vendar ne s tem imenom. V Tolminu, h. št. 50, pa je vpisan Tuta Filip Jakob, rojen 1. 5. 1880, poročen 2. 7. 1906 s Hauser Mariano, rojeno 8. 12. 1870. Imela sta sina Venčeslava Filipa, rojenega 27. 9. 1908. Prim. ŽA, *Status animarum*: Zatoimnin in Tolmin.

¹⁸⁶ Alfonz Štrukelj (Tolmin, 2. 7. 1894–Tolmin, 15. 4. 1984), učitelj, prosvetni delavec, tigrovec. Po osnovni šoli in učit. pripravnici v Tolminu je študiral na učiteljski v Gorici. Leta 1914 je bil poklican v avstro-ogrsko vojsko. Po vojni je leta 1919 naredil učiteljsko maturo in poučeval v Jagrščah. Skrivaj je vodil pevski zbor, režiral igre in ustanovil prosvetno društvo. V Šebreljah je uredil knjižnico društva. Febr. 1926 se je zaposlil pri kmetski zadrugi na Reki pri Cerknem. Skupaj z Dominikom Kacinom in Andrejem Podreko, gostilničarjem iz Volč, so razdeljevali knjige, abecednike in budili odpor proti fašizmu. Fašisti so zadrugo kmalu zaprli, zato se je julija 1926 zaposlil pri Kmet. zadrugi v Hudajžni, kjer je skrivaj učil slovensko petje, sodeloval v ilegalni organizaciji TIGR kot vezni člen v Baški grapi. S somišljeniki so se shajali v gostilni Panjtar, kjer so bili tudi njihovi podporniki. Bil je glavni osumljenec, zato je 28. novembra 1928 zbežal čez mejo v Jugoslavijo. Po enem letu se je zaposlil pri upravi mestne policije v Mariboru, kjer je sodeloval s primorskimi ubežniki proti fašizmu. Po napadu na Jugoslavijo 6. aprila 1941 se je umaknil v Ljubljano, nato pa v Tolmin, kjer je delal v uradu za prehrano pri občini Tolmin. Sodeloval je z OF, zato so ga Nemci 19. februarja 1944 zaprli, a so ga po posredovanju vplivne osebe izpustili in izgnali iz Tolmina. Nato je bival nekaj časa v Trentu, potem blizu Vidma. Od 1945 do upokojitve je poučeval v Volčah, obnovil tamburaški zbor, ki ga je vodil že od 1920 do 1927, ko je bil delaven v RBD. Prim. T. Rutar,

[o43] Rajni, ti so bili pokopani pri farni cerkvi in v bližini cerkvene hiše, so bili izkopani in prenešeni na pokopališče pri sv. Urhu.¹⁸⁷

[t30]¹⁸⁸ [Mirovna pogodba] V Rapallu so bila pogajanja med Italijo in Jugoslavijo. Mirovna pogodba med Italijo in Jugoslavijo je bila podpisana v Rapallu dne 12. oktobra 1920. Italija je dobila celotno Primorsko, Istro in še del Kranjskega. Slovenski narod težko prenaša to krivico.

Po rapalski pogodbi niso več Italijani prijazni Slovencem. Tolmin je to takoj občutil. Italijani se čutijo gospodarje in ni jim več potrebna priliznjenost in hinavščina.

[Cerkvene klopi] Naznanilo o cerkvenih klopih: Radi cerkvenih klopi so vam naznanja: Da se cerkvi zagotovi stalen dohodek, s katerim bo mogoče vzdrževati cerkev, se bodo pripravile klopi, ki so lastnina cerkve ter se bodo dajale vsako leto v najem. En delež stane 50 Lir, ki si ga lako razdelite več oseb za I., II. ali III. mašo. Zato se oglasite vsi, ki hočete imeti sedež, kajti pripravilo se bo le toliko sedežev, kolikor se vas bo oglasilo; oglasite se pa do danes 14 dni, in sicer moški za moško stran, ženske za žensko stran.¹⁸⁹

[Tridnevnik] Bila je tridnevnik v čast sv. Jeronima, cerkvenemu (učitelju) učeniku, ki je umrl pred 1500 leti.

[Škof Anton Mahnič umrl] Dne 14. decembra je umrl v Zagrebu kot pregnanec, veliki škof, učenjak in prvoboritelj za pravice sv. cerkve in slovenskega naroda, znani škof dr. Anton Mahnič, škof na Krku v Istri, vzgojitelj vse naše duhovščine. Priporoča se vam, [o44] da molimo za njega. Ko bo mogoče, bomo

¹⁸⁷ Štrukelj Alfonz, v: *PSBL*, zv. 3, str. 597–598.

¹⁸⁷ ŽA, m. neurejen del, Vojno grobišče, hrani mapo z načrtom vojaškega pokopališča v Tolminu pri cerkveni hiši. Na njem je označenih 458 grobov. Priložen je seznam, iz Münstra, z dne 27. januarja 1926, ki ga je sestavil dr. Meinardus. Seznam šteje 27 nemških vojakov in korespondenco med župnikom Rojcem in Nemško zvezo za oskrbo vojaških grobišč (*Volksbund deutsche Kriegsgräberfürsorge*), kjer med drugim omenjajo, da seznam ni popoln, ampak se še dopolnjuje. Seznam je razdeljen na pokopane pri cerkvi in cerkveni hiši ter na pokopališču pri sv. Urhu. Zanimivo, da v seznamu ni stotnika Emila Czanta.

¹⁸⁸ Na vrhu strani je nad besedilom zapisano Leto 1920.

¹⁸⁹ V *Pravilih za oddajanje cerkvenih sedežev* med drugim beremo: »1. Klopi v cerkvi, čeravno župnikovim dovoljenjem napravljene morda po kakem duhovnjaku, so in ostanejo cerkvena last, del cerkvenega premoženja. Praviloma se torej napravljajo in popravljajo na kakem cerkvenem stroške. 2. Kjer cerkev ni toliko premožna, da bi se shajalo brez dohodkov iz oddaje sedežev, naj se potom javne dražbe, ki je prejšnjo nedeljo z lece napovedati vernikom, oddajajo sedeži onemu, ki največ ponudi, za eno ali več let, morda celo dosmrtno za osebno porabo. V zadnjem slučaju pripade sedež po smrti upravičenca zopet cerkvi in se vnovič odda. 3. Sedeži se ne oddajajo hišam, ampak le osebam, zlasti hišnim gospodarjem in gospodinjam. 4. Moškim se smejo klopi oddajati samo na moški, ženskam le na ženski strani. 7. Vsak sme v isti cerkvi imeti za svojo osebo le jeden sedež. 9. Pri oddajanju sedežev potom dražbe je napraviti in prečitati zapisnik, v katerega je vpisati tudi vsakoletna miloščina, ki bo za sedež odrajtovati cerkvi, sploh dolžnosti, ki jih je dotičnik prevzel z dobljenim sedežem. 12. Pravica do sedeža mine: a) Ako se najemnik odpove pravici. b) Če upravičenec tako živi, da je v smislu kanoničnega prava prištevati očitnim grešnikom. c) Če za stalno zapusti faro. d) Ako baranta s sedežem in ga drugim oddaja za denar. e) Kadar trikrat opominjan za sedež obljubljenega zneska ne plača v enem letu.« A. B. Jeglič, *Pravila za oddajanje cerkvenih sedežev*, v: *LŠL* 23 (1898), št. X, str. 175. Račun za cerkvene klopi je bil izdan 23. junija 1921, v višini 21.290 lir s pristavkom: »V našem računu ni vpoštevan les, ki ste nam ga doposlali v vrednosti Lit. 2850.–/ Lit dvatisoč osmesto petdeset/, zato je vrednost v našem računu navedenih predmetov, za imenovani znesek večja.« ŽA, m. neurejeni del, Račun za cerkvene klopi. Klopi in tudi spovednico po ceni 500 lir, je izdelalo podjetje C. Butkovič&L. Bostjančič iz Mirna pri Gorici. Isto podjetje je izdelalo tudi drugo opremo. Dne 21. decembra 1923 je izdalo račun št. 120 na Ivana Rojca za 14 oken, kuhinjsko omaro in stojalo za rože, v višini 3707,40 L.

iemli vsi duhovniki po vseh slovenskih škofijah sv. mašo za pokoj njegove duše, da na ta način proslavimo spomin velikega moža.

[Adventno spovedovanje] Opomba[:] Za božič se mora blagosloviti orno¹⁹⁰ vode! V adventu se spoveduje vsak dan in sicer I. teden vse šolske otroke, II. teden se razdelijo ženske, dekleta in žene iz raznih vasi, III. teden mladeniči in možje razdeljeni po vaseh, IV. teden kdor pride. V adventnem času se previdevajo vsi bolniki in bolehnici po vaseh. Vsak dan bo 60 spovedancev. [Božič] –Sv. večer se recitirajo psalmi pri matutinu – lekcijo se poje. –Na sv. dan naj bodo sv. maše takole: dve zjutraj ob 6[.] v župni cerkvi – vsak kaplan eno zaporedoma na glavnem oltarju; potem ob 8 ½ dve sv. maši na Ljubinju, dve na Volarjih; ob 8 ½ v župni cerkvi sv. maša, ob 11. slovesna.

[t31] V letu so se vršile vse običajne pobožnosti. Marijina družba in III. sta imela mesečne shode. Sv. rožni venec je bil vsak dan v oktobru.

[Konference Sodal. S. J.]¹⁹¹ V tem letu je bilo 5 konferenc Sodal. SS. Cord. J. Vse so bile pri Sv. Luciji[?] razen ene, ki je bila 18. XI. v Hudajužni. Na konferenco so prihajali duhovniki tolminske in kanalske dekanije. Na vsaki je bila ekshortacija¹⁹² in so se obravnavala razna pereča vprašanja. Predsednik je bil Ivan Rojec, tajnik Alojzij Kodermac.

Rojenih v letu 95, umrlih 129, oklicev 69, porok 51. Nezakonskih otrok je bilo 10.

G. Kandus je 85. krat previdengal, previdel 179 bolnikov.

G. Kodermac je 70. krat " " 150 "

Sv. obhajil je bilo v župnijski cerkvi nad 18 tisoč.

Ivan Rojec župnik–dekan.

[o45/t32] Nekaj pripomb in računov v letih 1915 – 1920

Dne 18. aprila 1915 je bil g. župnik–dekan Ivan Rojec instaliran v Tolminu, a že 18. maja 1915 je odšel zaradi napovedi vojske od strani Italije. Vrnil se je

¹⁹⁰ *Orna* ali *ornica* pomeni zahodno pogovorno čeber, kjer volumen ni opredeljen.

¹⁹¹ Dekan Rojec je še v času vojne sklical konferenco. 12. aprila 1917, št. 80 je pisal duhovnikom tolminske dekanije: »Sedanja vojska in posledice vojske, ki se vže kažejo in katere bomo najbolj občutili v dušnem pastirstvu nas silijo, da se mi dušni pastirji vže sedaj posvetujemo in potrebno okrenemo, da nas najde konec vojske vže pripravljene za uspešno delovanje v dušnem pastirstvu, da bomo mogli izposlovati one naloge, katere bodo tirjale novo nastale razmere od dušnih pastirjev. Zato vabim vse častite gospode tolminske dekanije h I. sestanku, ki bode dne 26. t. m. t. j. zadnji četrtek tak. meseca ob 1. uri popoldne v zakristiji v Podmelcu. Izbral sem pa Podmelec, ker je vsem čč. gg. najlažje dostopen ter se vsi po 5. uri pop. vže lahko vrnejo domov. Oziraje se na sedanje razmere naj čč. gg. vže doma pokosijo ter naj prinese s seboj kaj kruha in kak prigrizljaj. Prosim tudi, da gospodje sami pripravijo kake predloge in dajo kake nasvete.« ŽA, m. Dekanijski akti. Konferenca je bila zaradi protesta duhovnikov, predvsem župnika iz Podmelca Janeza Kovačiča odpovedana in prestavljena v Hudajužno. Prim. ŽA, m. Dekanijski akti, Pismo o odpovedi, št. 82, 15. april 1917 in predlog župnika Kovačiča dekanu Rojcu, št. 154, 14. april 1917.

¹⁹² *Exhortatio*, pomeni *spodbuda*, *opogumljanje*. Gre za duhovni nagovor in pogovor, ki naj spodbudi razmislek in zvestobo karizmi škofijskega duhovnika. Zapisnike teh konferenc je Kodermac zapisoval v poseben zvezek, ki ga hrani ŽA. V njem so dodane še konference za l. 1921, ena za l. 1922 in 1929.

24. 6. 1915. ter je stanoval v Zadlaz Čadrgu h. št. 14 (pri Tomajšču) in opravljal službo božjo tam.

V Tolminu je opravljal službo božjo in dušno pastirstvo č. g. Alojzij Makuz I. kaplan.

Blagajniško stanje je bilo:

Prejemkov K 1.932,29

izdatkov K 1.917,62

ostnaek: K 14,67

Ivan Rojec

L. 1916

Dne 5. 9. 1915 odšel je g. dekan iz Tolmina ter je bil imenovan za nadškof. komisarja za begunce na Dunaju – vrnil se je v maju 1916.

Č. g. Alojzij Makuz je izvrševal dušno pastirstvo v Tolminu.

Blagajniško stanje cerkve je bilo:

Dohodkov K 1721,68

Izdatkov K 1646,98

ostanek K 74,70

Ivan Rojec
župnik

1917

L. 1917 je stanoval podpisani na Ljubinju h. št. 25 radi vojske.

Služba božja se je vršila; v Zadlaz Čadrgu so napravili že l. 1916 kapelico (barako), kjer je [o46] stanoval č. g. kaplan Štefan Podberšček.

Prejemki cerkveni so znašali: K 2.149,45

izdatki K 2.120,89

ostaja gotovina K 19,56

Ivan Rojec

je posodil 800 K (osemsto kron)

[t33]¹⁹³ Od 18. decembra 1916 do 18. avgusta 1917 je bil g. dekan na Ljubinju – 18. 8. 1917 je med ognjem bežal na Bled, vrnil se je po kobariškem umiku 25. 10. 1917, ter je bil 3. 11. v Tolminu. Za stalno se je vrnil v Tolmin 14. 12. 1917.

Naravno je, da je bilo v tem času veliko stroškov s preseljevanjem in z raznimi pripravami.

Ivan Rojec

¹⁹³ Seznam v pretipkani verziji je z zaporednimi številkami označen tudi od 10 naprej do 17, kar v originalnem seznamu manjka. V pretipkani verziji tudi manjka del stroškov, od »64 litrov petroleja« naprej. Na naslednji, 34. strani se seznam nadaljuje samo z dohodki. Tukaj je seznam povzet po originalu. Finančni izkazi so povzeti po knjigi *Cerkveni računi župnijske cerkve in podružnic od l. 1915 do, ki jo hrani ŽA*.

L 1918

Po uradnem dnevniku so znašali doh. 4.292,37–stroški 5.963,14
izposojilo g. Rojec 1.700

Poleg tega je imela cerkev še:

miloščine v letu 1918	200
darovi " 1918	400
mrtvije ¹⁹⁴ , obletnice 1918	410
in iz leta 1917 miloščine ⁹⁰	

Stroški:

1.	Poprava cerkve, srehe, okna, šipe, oltar, tabernakel		2000
2.	priprave za veliki teden, božji grob, cvetlice in razno		500
3.	Velikonočna spoved		100
4.	Stroški za mesec maj		100
5.	Pevcem južina		500
6.	Stroški za sv. R. Telo		300
7.	Stroški ob birmi: 1. sept. 1918		2000
	Tridnevnic za Mar. družbo–g. Zdešar, podobe, itd.		500
	Tri tapeti za cerkev po 200 Kr.		600
		1910.-	6.600
[o47]	Prenos	doh.	stroš.
	Stroški:	1910.-	6600.-
	27 m Lauftipiha po 25 K		675.-
	pregrinjala za božji grob, spovedn. 35x20 K		
	3 omare za cerkev–opravo po 300 K		
	miza v zakristiji		100
	klečalnik in obešala		130
	peč v zakristiji		500
	32 m platna po 15 K		480
	64 litrov petroleja		952
		1910.-	11.073.-
	Cerkveno perilo		700.-
	Hostije		100.-
	Preselitev iz Bleda		600.-
	Vzdrževanje cerkovnika (plača 240, obleka 300,		
	hrana 1800, čevlji 80		1600.-
	vzdrževan po 5 K dnevno 8 mesecev		1200.-
	Kaplan Kandus 15 mesecev		1500.-
	8 petrolejk v cerkvi in na kom po 32 K		256.-
	Poprave v župnišču		2000.-
	Potnine		1000.-
	Razni stroški		480.-
	Razno iz leta 1917 in 1918		1722,12
		K 1910.-	K 22.195,12

¹⁹⁴ Mrtvije pomenijo darove ob smrtih in pogrebih.

[t34]

Dohodki po uradn. dnevniku		Izdatki	
	4.292,37	1. po uradnem dnevniku	K 3.963,14
po zasebnem	1910.-	2. po neuradnem "	K 22.195,12
vseh prejemkov	6.202,37	Skupaj	K 28.158,26
Posojilo Ivan Rojec	1700.-	posojilo Ivan Rojec	1.700.-
			K 29.858,26
		Odštejejo dohodki	K 6.202,37
		je primankljaj	K 23.655,89
		katere je založil podpisani	
V Tolminu, 15. feb. 1919			Ivan Rojec
Ivan Rojec			

[o48] [1919 Otroci v Slavoniji – se vrnili domov v l. 1919] Šlo je 25 otrok v Hrvatsko Dubico leta 1918. Begunci so se vračali na svoje porušene domove praznih rok. Nič čudnega, da so bili v marsikateri družini otroci lačni. Nastala je akcija, da bi spravili te revne lačen otroke v Slavonijo, kjer je bilo še dovolj živeža. Ustanovljen je bil odbor v Ljubljani in v Zagrebu, ki je imel to nalogo, da dobi družine, ki bi sprejel te lačne otroke. Šolski svet v Tolminu je razglasil, naj one družine, ki so v stiski za hrano svojim otrokom se javijo, da so pripravljeni oddati svoje otroke v rejo. Tako se je nabralo 25 otrok iz Tolmina, Zatolmina in Dolj. Ker so se tolminske učiteljice branile iti na pot s temi otroci, je sprejel to nalogo g. kaplan Alojzij Kodermac. Določeno je bilo, da spravi otroke v Ljubljano. Za nadaljnjo pot naj poskrbi ljubljanski odbor. A ljubljanski odbor je naložil Kodermacu naj jih sam pelje v Zagreb, kjer bodo za te otroke poskrbeli. Kodermac je spravil otroke za ljubljansko postajo, kakor so mu naročili in to proti večeru, a vlak je odhajal proti Zagrebu šele nekoliko pred polnočjo. Otroci so pozaspali na postaji na mizah in klopeh. Pa pride okrog polnoči ukaz: spravite te otroke v zanje pripravljen vagon. Otroci so bili zaspani in so bile velike težave to izvršiti. Najmlajše je bilo treba nesti v spečem stanju na vlak. Komaj so bili otroci v vagonu, pridrvijo vojaki in izrivajo vse otroke, češ, vojska je, vojaki imajo prednost. Vlakovodja je hitro pomagal. Vojakom je rekel, da ta vagon ne gre naprej in je vagon resnično odklopil. Vojaki so se preselili v drug [t35] vagon. Čez nekaj časa je bil vagon z otroki spet priklopljen. In šlo je naprej prav počasi [o49] proti Zagrebu. Vlak je prišel v Zagreb ob 1. uri popoldne. Postajenačelnik v Zagrebu ni bil obveščen o transportu teh otrok. K sreči so v Ljubljani Kodermacu povedali, da je predsednica odbora za preskrbo lačnih otrok v Zagrebu Pepca (Jožefa) Tavčarjeva, hči Ivana Tavčar iz Visokega pri Poljanah nad Škofjo Loko. To gospo je Kodermac poznal, ker je živel nekaj časa v Poljanah. V stik je prišel z njo, ko je

prišla iz Zagreba na obisk k poljanskemu župniku Jerneju Ramovšu.¹⁹⁵ Tej gospi je Kodermac s postaje telefoniral in ona je takoj poslala nekega moža na postajo, ki pa ni znal povedati kam naj Kodermac pelje te otroke. Kaj storiti? Kodermac je zaprl otroke v neko sobo na postaji, da se mu ne razkropijo po mestu in se s tramvajem odpeljal k Pipci Tavčarjevi. Začudeno je vprašala: »Kje imate otroke, jaz sem poslala dekle s kosilom za otroke v zavetišče, kjer bodo otroci prenočevali, dokler ne dobimo kraja, kjer bodo nastanjeni.« Gospa je Kodermaca pogostila, nato pa hajdi po otroke na postajo in jih prepelji v ono zavetišče. To se je srečno izvršilo in lačni otroci so bili tisti dan nasičeni. Štiri dni so bili v Zagrebu. Dvakrat na dan jih je Kodermac vodil v javno kuhinjo na hrano, kedaj tudi kam na sprehod. Pomagala mu je vsak dan ena učiteljica. Četrti dan je prišlo povelje odpeljati te otroke v Hrvatsko Dubico. Pomagal je na tej poti Kodermacu neki študent. V Dubici so bili otroci pristrčno sprejeti. Kodermac jih je razdelil po družinah, priporočil otroke katoliškemu župniku ter se vrnil v Tolmin.

[050] Na povratku je Kodermac zbolel na španski gripi, da je prav s težavo prispel v Tolmin.

V jeseni l. 1919 je bilo treba otroke pripeljati iz Dubice v Tolmin. To nalogo je moral izvršiti kaplan Al. Kodermac. V pomoč mu je bila gospodična Rojčeva, ki je svoječasno služila v gluhonemnici v Gorici. Pripeljala sta se v Dubico in s pomočjo dubiškega odbora zbrala v Dubici otroke za povratek domov. Otrokom se je v Dubici dobro godilo. Vsakemu so napravili novo obleko, bili z njimi prijazni. Otroci so se pohrvatili, niso več znali slovenščine, radi prepevali hrvaške pesmi ...

Kodermac in Rojčeva sta srečno prispela z otroci v Ljubljano, ponoči okrog polnoči. Na postaji jih je čakal Kodermacev zvesti [t36] prijatelj duhovnik Hren.¹⁹⁶ S postaje so spravili otroke v Alojzijevišče. Nove težave, kako spraviti otroke čez demarkacijsko mejo v Tolmin. Postajenačelnik v Ljubljani je obljubil Kodermacu, da bo poskrbel za poseben vagon[,?] ko bodo kaj peljali v Italijo, naj pride pogosto povprašat na postajo. Drugi dan opoldne je dobil Kodermac na postaji zagotovilo, da bo lahko odpeljal otroke, zato naj takoj pride z otroci na postajo. Otroci so še o pravem času dobili v Alojzijevišču kosilo, Kodermac in Rojčeva sta pa morala na postajo brez kosila.

Železnica je peljala v Italijo en vagon jajc in k temu vagonu je dodala vagon za otroke. Tako so se srečno pripeljali proti večeru v Logatec, a naprej niso mogli, ker kamnijona, ki sta hodila čakat otroke za prevoz v Tolmin, sta že odšla in se vrneta šele drugi dan.

[051] Nastale so nove težave. Za hrano otrok ni bilo težav, ker so vsi imeli nekaj hrane, ki so jim ljudje v Dubci dali in še Italijani so jim nekaj malega dali.

¹⁹⁵ Jernej Ramoveš (Smlednik, 9. 8. 1842–Smlednik, 6. 3. 1921). Posvečen je bil 31. julija 1866. Prim. *Letopis*, str. 279.

¹⁹⁶ Verjetno je mišljen Jože Hren (Črniče, 27. 4. 1889–Podmelec, 9. 5. 1925). Posvečen je bil leta 1915. Bil je kaplan v Hinjah in Podbrdu, od leta 1921 pa v Podmelcu, kjer je tudi umrl. Prim. *Necrologium* ..., str. 151.

Kako otroke prenočiti? Plegli so po tleh tleh in po klopeh na postaji. Koder-mac in Rojčeva sta prečula noč.

Drugi dan sta prišla dva kamijona, pa nista mogla otroke takoj odpeljati. Vse otroke je bilo treba ostriči in okopati. Zato zamuda. Ponoči je zapadel sneg in mraz je nekoliko pritisnil. Končno so bili otroci naloženi in se odpeljali v Tolmin. En kamijon ni imel strehe, zato je bilo tu otrokom hudo in so se kislo držali in celo jokali. Težka je bila ta pot do Tolmina, kamor sta kamijona dospela v poznih popoldanskih urah. Veselo je bilo snidenje s starši. Povrnili so se vsi otroci[,?] razen najstarejše punčke, ki je ostala v službi pri nekem učitelju v oddaljenem kraju od Dubice. Po nekaj mesec[ev?] se je tudi ta vrnila.

[Shod v Tolminu 1920] Leta 1920 je bilo v Tolminu na trgu zborovanje o vojni odškodnini. Zbralo se je veliko ljudi. Govorniki so bili: dr. Bitežnik Jožef,¹⁹⁷ dr. Engelbert Besednjak,¹⁹⁸ dr. Vilfan¹⁹⁹ in še drugi. Povedati je bilo potrebno, da

¹⁹⁷ Jožef Bitežnik (Solkan, 29. 5. 1891–Gorizia, 22. 12. 1960), pravnik, časnikar in politik. Prim. S. Brajša, *Bitežnik Josip*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi142669/> (pridobljeno 28. 5. 2015).

¹⁹⁸ Engelbert Besednjak (Gorica, 14. 3. 1894–Trst, 21. 12. 1968), politik, časnikar in publicist. Po osnovni šoli in nemški gimnaziji v Gorici je študiral pravo na Dunaju, kjer je leta 1920 doktoriral. Navezal je stike z novim rodом krščansko-socialnih javnih delavcev na Goriškem, na Dunaju je sodeloval v kat. akadem. društvu ter navezal stike s krogom okoli poslancev dr. Kreka in dr. Korošca. Kot visokošolec je bil 1913–1914 tajnik goriške Kršč. soc. zveze, ki je povezovala 124 kat. prosv. društev. Leta 1919 ga je Izidor Cankar poklical v Ljubljano h glavnemu uredništvu *Slovenca*, dec. 1920 pa sta ga Wilfan in Šček povabila na Primorsko za glavnega urednika *Edinosti* v Trstu. Njegovi odločni in strogo logični članki v slov. listih in revijah so vzbujali splošno pozornost. Iz Trsta se je preselil v Gorico in bil na osnovi kr. odloka 19. nov. 1921 imenovan za člana izrednega deželnega odbora za Goriško in Gradiščansko oblenem z dr. A. Gregorčičem, H. Tumo, Ign. Križmanom in županom K. Trevnom. Pri deželni upravi je dal več gospodarskih pobud, zlasti za uporabo vodnih sil. Prevzel je glavno uredništvo *Goriške Straže* (1922–1924) in bil v vodstvu Kršč. soc. zveze. Ko je prišlo do razkola v polit. društvu Edinost, ki ga je v Trstu vodil Josip Wilfan, in so si Goričani osnovali samostojno polit. društvo Edinost za Goriško (13. jul. 1922), je bil Besednjak izvoljen za podpredsednika in kmalu nato za predsednika. Tajnik pa je bil Josip Bitežnik. Pri drugih državnoz. volitvah 6. apr. 1924 je bil izvoljen za poslanca v rimski parlament skupaj z J. Wilfanom in Jos. Srebrničem (1924–1929). Njegovi govori v parlamentu, zlasti govora dec. 1924 in 13. maja 1926, so imeli evropski pomen. Govor 3. apr. 1925 o gospodarstvu v Julijski krajini je izšel v posebni brošuri: *La questione economica della Venezia Giulia*. Fašizem je konec 1928 zatrl še poslednji slovanski tisk v Italiji. Z osebnim nastopom pri Mussoliniju je dosegel, da so smeli pod njegovim uredništvom izhajati v Gorici slov. tednik *Novi list*, hrvaški tednik *Istarski list* in družinski mesečnik *Družina* (apr. 1929–nov. 1930). Goriški prefekt Sergio Dompieri je proti koncu 1930 sporočil Besednjaku, da bo zaplenjena vsaka številka teh glasil, ki bi še nadalje izšla, zato so glasila prenehala izhajati. Po sklepu Vrhovnega sveta gor. kat. prosv. organizacij (KTD, polit. društvo Edinost, Kmečko-delavska zveza, Zbor svečnikov sv. Pavla) je Besednjak skupno z J. Bitežnikom odšel na Dunaj in bil sprejet v vodstvo Kongresa evropskih narodnih manjšin (*Kongress der organisierten nationalen Gruppen in den Staaten Europas*) ter prevzel predsedništvo Zveze manjšinskih časnikarjev. Kongresu evropskih manjšin (1925–1938) je ves čas predsedoval dr. Josip Wilfan. Besednjak se je udeležil že prvega kongresovega zborovanja v Zenevi 1925 in v odličnem govoru *Za mir med narodi* zahteval kulturno avtonomijo in manjšinsko zaščito za vse evropske narodne manjšine. Sestavil je preko 80 strani obširno *Spomenico o položaju slovanske manjšine v Italiji* in jo po kard. Hlondu dostavil vatikanskim krogom in drugim cerkvenim dostojanstvenikom. Z Dunaja se je umaknil v Beograd in tu kot neuradni svetovalec in posrednik za manjšinske zadeve zastopal koristi slovanske manjšine v Italiji. Leta 1950 se je vrnil v Trst in prevzel vodstvo pri Slov. kršč. socialni zvezi. Leta 1954 je ustanovil *Novi list* in zagovarjal »manjšinsko politiko«, ki naj temelji na krepki narodni zavesti in dobrih odnosih z domovino. V NL je začel objavljati (7. 8. 1958) spomine na Virgilija Ščeka pod naslovom *Voditelj in buditelj naroda, Virgiliju Ščeku v spomin*. Gre za prikaz politične zgodovine primorskih Slovencev po prvi svetovni vojni. Smrt mu je iztrgala pero iz rok. 21. febr. 1969 so v poslanski zbornici v Rimu počastili spomin poslanca Besednjaka. Prim. R. Bednarik, *Besednjak Engelbert*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi139964/> (pridobljeno 28. 5. 2015).

¹⁹⁹ Josip Vilfan (Trst, 30. 8. 1878–Beograd, 8. 3. 1955), pravnik in politik. Na dunajski univerzi je promoviral iz prava leta 1901. V Trstu in Pulju je bil praktikant do 1908, ko je nastopil svojo kariero. Jeseni 1906 je bil izvoljen za tajnika društva Edinost, kar pomeni začetek njegovega javnega političnega delovanja. Njegova dejavnost traja celih trideset let. Zavzemal se je za uveljavljanje slovanskega naroda na Tržaškem, boril se je proti italijanskemu iredentizmu. Predsednik društva je postal 1910 in ostal do njegove

se ljudje zavedajo pravic do vojne odškodnine. Treba je bilo tudi ljudi poučiti, kako naj skrbno vlagajo seznane raznih škod, ki jih je povzročila vojna tudi na poslopih[?] kakor tudi na zemljiščih. Vse te škode pravilno in pravično oceniti. Posebno je bil še poudarek, da se to izvrši gotovo do določenega roka.

[052/t37] Cerkveni račun leta 1920.

a) uradni dnevnik		a) uradni stroški	L. 4.454,48
Miloščine	L. 1.412.-	b) neuradni stroški	L. c.
pogrebščine	L. 280.-	1. blagoslov križevega pota	300.-
darovi	L. 650.-	2. Velikonočna spoved	200.-
dekleta Mar. Družbe	L. 681,90	3. stroški o veliki noči, božji grob	100.-
razni dohodki	L. 952,14	4. pevcem južina	L. 300.-
izposojilo	L. 520.-	v računu 100.-	200.-
	4496,04	5. Stroški obiskom Bartolomassi in vojaki	100.-
b) neuradni dohodki		6. stroški za mesec maj	100.-
a) miloščina	L. 709,35	7. Colonello Bolli, Sala, magg. Giroto, Agazji, Martinucci	500.-
b) darovi	L. 216.-	8. godba, pevci, kosilo	200.-
c) pogrebščina	L. 140.-	9. posvečenje oltarja	
	1.065,25	confirmatio	2.000.-
4496,04	4.496,24	10. Tridnevica za III. red	500.-
Skupni prejemki	25561,29	11. Dodatek za cerkv. perilo	100.-
		12. Dodatek za hostije	100.-
Stroški:		13. Oljče	50.-
a) uradni	L. 4.484,48	14. Strežniki celo leto	100.-
b) neuradni	L. 5.813.-	15. Cerkveniku do 1/8 1920	
Skkupaj	L. 10.297,48	hrana 221 dni po 3 L.	663.-
Ako se od izdatka	L. 10.297,48	16. Peč v zakristiji	300.-
odštejejo prejemki		17. pisarna, kurjava, razsvetljava	300.-
(L. 5.561,29-520.-)	L. 5041,29		5.813.-
primanjake	L. 5.256,19		
katere je založil	Ivan Rojec		

Tolmin[?] 15. 3. 1921

Ivan Rojec
župnik-dekan

ukinitve sept. 1928. V tej funkciji se je med drugim zavzel za revizijo ljudskega štetja 1911, kar je močno povečalo število slov. govorečih. Zagovarjal je načelo enakopravnosti do vseh partnerjev političnega boja. Dvakrat, 1909 in 1913, je bil izvoljen v tržaški mestni svet. Sodeloval je na sestanku jan. 1915 z italijanskim diplomatom C. Gallijem, ki je v Trstu želel izvedeti, kakšna bo reakcija primorskih Slovencev, če Italija stopi v vojno na strani antante. Ob koncu vojne je sodeloval pri ustanavljanju in bil član Narodnega sveta v Ljubljani in krajevnega Narodnega sveta v Trstu. Brezkompromisno je zagovarjal načelo, da Trst spada k Jugoslaviji. Po italijanski zasedbi Trsta je zagovarjal ista načela in se zavzemal, da Slovencem nova oblast da njihove osnovne pravice, ter da se jim prizna »naša kultura«. Za državnega poslanca je bil izvoljen 1921 in 1924 kot predstavnik JNS. Zaradi nastopa fašizma njegovo obsežno parlamentarno delo ni rodilo velikih sadov. Zaradi svojih nazorov glede manjšinske problematike si je nakopal sovraštvo fašistov. Bil je dvakrat aretiran. Po prepovedi društva je emigriral v Jugoslavijo in nato na Dunaj, kjer je bival celo desetletje, predaval, pisal in sodeloval z E. Besednjakom na kongresih Evropske narodnosti. Zaradi svojih pogledov se je zameril tudi levo usmerjeni emigraciji Jugoslovanskega kluba, kasneje tudi OF. Pred nacisti se je umaknil v Beograd, kjer je ostal do smrti. Poleg političnega delovanja je bil tudi plodovit pravni pisec in strokovnjak. Prim. B. Marušič, *Vilfan (Wilfan) Josip*, v: *PSBL*, zv. 4, str. 214–217.

[053/t38] 1920 – 1921²⁰⁰ =

Konferenca Sodal. SS. Cord. J. pri Sv. Luciji 14. 7. 1920.²⁰¹

Navzoči: Ivan Rojec, Jos. Godnič,²⁰² Ivan Rojec, Jože Abram, I. Kovačič,²⁰³ I. Kokošar,²⁰⁴ Ant. Berlot, Mravlje,²⁰⁵ M. Kragelj, Pirc, Belè, Hren, Batič, Kodermac, Podbršček, Pisk, Kandus, Širaj.²⁰⁶

Monsig. I. Rojec pozdravi č. g. goste in domače gg. ter da besedo g. Venčeslavu Bele. Sobrat Bele razloži v svojem dolgem referatu potrebo in pomen duhovniške organizacije. Prečita glavne točke pravil Konf. Sod. Ss. Cord. J. Navzoči gg. so voljni pristopiti. Gospodje iz kanalske dekanije pristopijo k tolminski organizaciji.

Volitve: Za lokalnega rektorja Sodalitatis je izvoljen Monsig. I. Rojec, dekan; za vicerektorja g. Anton Berlot, kan. dekan. Določi se, da je po možnosti konferenca vsaki mesec. Kdor neopravičeno izostane[?] plača kazen 10 L. Opravičenost ali neopravičenost razsodi konferenca. Da ne izgubi konferenca privlačne sile je treba, [je treba sic.!] paziti, da se ne zanemarija vnanje oblike. Red in resnost! V pričetku vsake konference naj ima špiritual kratko ekshortacijo. Do novega leta bo špiritual sobrat župnik Ivan Kokošar.

Organizacija *Zbora svečnikov sv. Pavla*.²⁰⁷ Pristopijo vsi navzoči. Konference *Zbora* so združene s konferenco *Sodalitete*; opozarja se, naj vsak sobrat

²⁰⁰ Pretipkana verzija ima zapisano »Leto 1920 – 1921«.

²⁰¹ Zanimivo, da ni omenjene konference 10. junija 1920, na kateri je imel referat dekan Rojec. V njem se je zavzel za nacionalizacijo, ki ni mišljena, kakor jo predstavlja socialistično časopisje, ampak v tem, da se »našo zemljo in nje dohodki zajamčijo ljudstvu, ki je tu doma, da se prav tako obvaruje naša zemlja in našemu ljudstvu obrt, ki ima svojo korenino v tej zemlji in v tem ljudstvu ter zajemlje od tod svojo moč.« Vlada favorizira nasproten sistem, ki uničuje naše narodno telo. »Na ta način se smatra naša dežela za kolonijo italijanske delavske moči. Že tu rojeni Italijani v tem oziru tožijo.« ŽA, Akti 1914–1919.

²⁰² Obstajata dva Josipa Godniča, mlajši in starejši, rojena v Komnu in umrla v Dornberku. Starejši (14. 3. 1851–23. 2. 1929), posvečen leta 1874, je bil kurat v Solkanu (1877), vikar v Dornberku (1887) in Grgarju (1894), od 1917 je bil v pokoju, vendar je še naprej pomagal v dušnem pastirstvu svojemu soimenjaku v župniji Dornberk. Mlajši (29. 4. 1884–19. 2. 1949) je bil posvečen leta 1907. Bil je kaplan v Volčah in Ravnici. Od leta 1921 je bil imenovan za župnika v Dornberku, kjer je bil tudi dekan. Prim. *Necrologium* ..., str. 68, 72.

²⁰³ Ivan Kovačič (Avče, 1. 3. 1873–Vrhovlje, 14. 3. 1936). Posvečen je bil leta 1896. Služboval je na več mestih: Črnič, Stržišče in Šentvid pri Vipavi. Leta 1905 je bil imenovan za župnika v Podmelcu. Od leta 1933 je bil beneficijat plemičev Conti v Vrhovljah. Prim. *Necrologium* ..., str. 93.

²⁰⁴ Ivan Kokošar (Obloke, 13. 4. 1860–Grahovo, 16. 5. 1923). Posvečen je bil leta 1883. Po kaplanski službi v Črničah je bil župnik v Šebreljah (1889). Od 1902 do 1915 je bil župnik pri sv. Ignaciju v Gorici. Po upokojitvi se je preselil na Grahovo, blizu njegove rojstne vasi. Prim. *Necrologium* ..., str. 158.

²⁰⁵ To bi bil lahko Anton Mravlje (Sv. Križ/Ajdovščina, 30. 4. 1887–Postojna, 12. 5. 1922), ki je bil posvečen leta 1913. Najprej je bil do leta 1915 kaplan v Bovcu, nato pa kaplan v Solkanu. Prim. *Necrologium* ..., str. 154.

²⁰⁶ Franc Širaj (Gradišče pri Robu, 1. 4. 1890–Lokavec, 25. 2. 1961) je bil posvečen leta 1916. V času vojne je bil do leta 1918 kaplan na Šentviški Gori, nato v Libušnjah. Od 1920 je bil kurat v Gornji Trebuši do srede leta 1927, ko je bil imenovan za prvega kurata v Lokavcu in nato za župnika. Po letu 1947 se je inkardiniral v apostolsko administraturo za slovenski del goriške nadškofije. Prim. *Necrologium* ..., str. 74.

²⁰⁷ Zbor svečnikov sv. Pavla je bil stanovska organizacija slovenskih in hrvaških katoliških duhovnikov na Primorskem. Ustanovljen je bil 1899, med prvo sv. vojno je njegovo delovanje zamrlo. Proti koncu leta 1919 so trije kraški duhovniki: Anton Požar, Virgil Šček in Ignacij Valentinčič dali pobudo, da se društvo ponovno ustanovi, kar se je zgodilo 8. januarja 1920. Do fašistične ukinitve l. 1928 so izdajali mesečnik *Zbornik svečnikov sv. Pavla*. Zbor je združeval vse slovenske in hrvaške duhovnike pod zasedenim območje Primorske po Rapalski pogodbi. V dvajsetih letih 19. stol. je postal pobudnik narodnokulturne dejavnosti katoliško

dobro pro[e?]uči pravila obeh organizacij. Vsak bodi naročnik *Zbornika*, a naj ga tudi čita. Volitve: Predsednik monsig. Ivan Rojec, podpredsednik dekan Ant. Berlot, tajnik Alojzij Kodermac, blagajnik in zastopnik v odseku za pravno varstvo in gmotne zadeve župnik Ivan Kovačič, v odsek za narodno politiko Jože Abram, v odsek za šolstvo Ivan Sekula, [054] v odsek za kulturno in socialno inicijativo Venc. Belé; zadeve o *Cecilijanskem društvu* ima Iv. Kokošar. Zastopnik za cerkljansko konferenco Štefan Podberšek, za svetogorsko Anton Pisk. Vsak član plača pri sestanku 2 L za tajnikove in poverjenikove stroške. Kraj zborovanja se sproti določa. Prihodnja konferenca je dne 18. avgusta ob 10. uri pri Sv. Luciji. –Referent sobrat J. Abram: gospodarska organizacija v našem okolišu. –Opozarja se: Krajevne krivice od strani oblasti naj se natančno ugotavljajo in na pristojno mesto sporočajo.

Ivan Rojec

A. Kodermac, tajnik

[t39] Konferenca pri Sv. Luciji dne 18. 8. 1920

---

usmerjene inteligence v Julijski krajini. Prizadeval si je za ustanovitev slovenske nadškofije v Italiji, boril se je proti asimilacijski politiki ital. oblasti. V obrambo slovenske manjšine je posredoval pri rimski vladi, pri Svetem sedežu in pri krajevnih cerkvenih ter posvetnih oblasteh. V sodelovanju z goriškim društvom Edinost je mobiliziral velik del slovenskega prebivalstva na Primorskem. Po prepovedi in ukinitvi slovenskih in hrvaških kulturnih, političnih in gospodarskih organizacij je v Julijski krajini ostalo samo še delovanje duhovnikov, od javne rabe pa samo slovenščina v cerkvah. ZSSP je avgusta 1928 sprejel sklep, da duhovniki ne bodo nikoli slovenskih otrok potujčevali s krščanskim naukom v tujem jeziku. Verouk so prenesli v okvir cerkvenega delovanja, kjer so ohranjali tudi del narodnega kulturnega delovanja. Nadškof Sedej je s pastirskim pismom 18. 1. 1929 omogočil in spodbudil župnijske šole, ki so delovale do druge sv. vojne. V začetku tridesetih let so se člani ZSSP in Edinosti v Gorici skupno organizirali v novo ilegalno Tajno krščanskosocialno organizacijo, ki jo je vodil Vrhovni svet krščanskih organizacij. ZSSP je v tem okviru obdržal lastno organizacijsko strukturo. Tajno delovanje ZSSP je postalo programsko odločno narodnoobrambno, protifašistično in protiirendentistično. Zavzemali so se za jugoslovansko narodno idejo in podpirali krščanska in demokratična načela. Tajno jih je podpirala Kraljevina Jugoslavija. Skrivno so tiskali in širili slovensko literaturo, obveščali evropsko javnost o položaju manjšine v Julijski krajini, podpirali so šolanje slovenskih dijakov, skrbeli za vzgojo duhovniškega naraščaja in načrtno učenje slovenščine pri verouku. Leta 1936 je v ZSSP delovalo 270 slovenskih in hrvaških duhovnikov. V Času, 1920, 119, je dr. Josip Srebrnič objavil novico o tem zboru in zapisal pomenljive besede: »Strme gledamo onstran demarkacijske črte, kjer delujejo s prav apostolsko gorečnostjo in s čudovito idealnim zanosom slovenski in hrvaški duhovniki med našim narodom. Kakor veletok se je bilo trpljenje razlilo nad nje; cela vrsta jih je bila kruto odvedena na vse kraje po Italiji; najhujša nasilniška samovolja počiva kakor Damoklejev meč nad njimi; viri dohodkov za najbolj preprosto življenje so se jim zaprli; prav mnogi sredi razrušenih vasi še primerne hišice nimajo, in vendar jih vidimo, kako neuklonljivo stoje pri delu za нравni in verski prepoved zaslužnjega naroda, pri brambi njegovih pravic v šoli, v uradih, v javnosti, a tudi pri delu za lastno umsko, stanovsko in asketsko izobrazbo. V ta namen so se svečeniki slovanske narodnosti v Primorju ter zasedenem ozemlju sploh organizirali v Zboru svečnikov sv. Pavla, ki ima svoj sedež v Trstu. Organizacija je cerkvena, stanovska ter ima namen, sedaj, ko duhovnikom v Primorju vojaška sila kruto zapira vsako vez z ostalimi stanovskimi tovariši v Jugoslaviji ter preprečuje vsako pobudo s te strani v njih sredo tam doli, da pripravlja in podaja sama svojim članom potrebne vsestranske pomoči.« Prim. E. Pelikan, *Zbor svečnikov sv. Pavla*, v: ES 15, str. 106–108; P. Knez, *Nekateri aspekti idejnih in političnih dilem slovenske duhovščine na Primorskem v dvajsetih letih 20. stoletja v razmerju do socializma*, v: *Acta histriae* 13 (2005), str. 326.

Navzoči: Iv. Rojec, Ant. Berlot, Iv. Kovačič, Iv. Kokošar, Jos. Abram, Izaija Božič,²⁰⁸ Valentin Pirec,²⁰⁹ V. Bele, J. Hren, Valentin Batič, Al. Kodermac, Št. Podberšček, Ant. Pisk, Franc Kandus, Al. Makuz, H. Trdan,²¹⁰ J. Vuga.²¹¹

Sobrat Iv. Kokošar razloži v lepi ekshortaciji, zakaj izostajajo uspehi v dušnem pastirstvu. Krivda je na duhovniku. Ni prave gorečnosti, ni potrebnega poguma. Poglejmo delo apostolov. Oni v težjih razmerah, a sad njihovega delovanja kako velik. Pač so bili goreči duhovniki po Srcu Jezusovemu. Učimo se od njih. Vzemimo za zgled tudi naše nasprotnike. Ne bodimo mrtvi mlačneži.

Monsig. Rojec čita iz knjige *Sin. dioc. Labacens.*²¹² poglavje o konf. Sod. Cord. J. – Sklene se, da bo po vsaki konferenci adoracija²¹³ pred Najsvetejšim.

Na konferenci naj se vršijo diskusije o materialu za prihodnjo dioc. sinodo.

²⁰⁸ Izaija Božič (Podmelec, 6. 7. 1878–Podmelec, 3. 2. 1959) je bil posvečen leta 1901. Po službi prefekta v malem semenišču in kaplana v Tolminu je bil leta 1904 imenovan za vikarja na Kamnem. Med vojno se je skupaj z ljudmi umaknil v eksil, ki mu je pustil psiho fizične posledice, zato se je leta 1921 upokojil. Vrnil se je v Podmelec, kjer je bil kurat do smrti. Prim. *Necrologium* ..., str. 51.

²⁰⁹ Valentin Pir[e]c (Vojšćica, 14. 2. 1876–Gorica, 23. 12. 1946) je bil posvečen leta 1900. Služil je po različnih krajih v škofiji: bil je kaplan v Devinju in Komnu, vikar na Oblokah, župnik v Čepovanu. Po vojni je bil upravitelj na Vogrskem, nato je prevzel župnijo Šentviška Gora. Leta 1926 je bil imenovan za upravitelja Idrije, od leta 1935 pa je bil tam župnik. Zaradi nasprotovanja komunizmu so ga partizani mučili in zadrževali pred župniščem v zimi in mrazu, kljub njegovim 70. letom starosti. Prim. *Necrologium* ..., str. 391.

²¹⁰ Herman Trdan (Pazin, 20. 11. 1892–Zagreb, 4. 10. 1970), duhovnik, narodni delavec in slikar. Leta 1902 je kot 10-leten odšel v Gorico k sorodnikom, kjer je 1911 dovršil gimnazijo in licej ter nadaljeval bogoslovje. Nadškof Sedej ga je posvetil 27. julija 1915, novo mašo je imel v Leskovcu pri Krškem. Inkardinaliral se je v goriško nadškofijo. Najprej je bil kaplan v Dornberku, spomladi 1917 je šel za kurata v Lokovec, naslednje leto pa za vikarja v Avče. Od 1922 je bil vikar v Podgori, kjer je postavil temelje za narodno in posvetno življenje. Leta 1928 bi moral postati vikar v Zapotoku, vendar so ga fašisti preganjali in je na povabilo škofa Gnidočca šel v Skopje, kjer ga je škof inkardinaliral že novembra 1927, on pa je odšel v Jugoslavijo šele v začetku leta 1929. Iz Makedonije je prišel v Gušac in končno v Zagreb. Bil je močnega značaja in moč lastnega mišljenja, zato so ga začeli preganjati še ustaši, da je živčno zbolel. Bil je upoštevan slikarski mojster (slikarstvo je študiral v Münchnu). Kot nekdanji dijak je bil med ustanovitelji Kluba starih goriških študentov, ki je v času delovanja postavil veliko spominskih plošč zaslužnim javnim delavcem po vsej Primorski. Prim. T. Pavšič, *Trdan Herman*, v: *PSBL*, zv. 4, str. 52.

²¹¹ Janez Vuga (Kanal, 7. 5. 1856–Kanal, 28. 12. 1925) je bil posvečen leta 1878. Bil je kaplan v Libušnjem, Biljah, Solkanu. Kratek čas je bil upravitelj na Kojskem, od 1890 naprej pa *cappelano esposto* na Kamnem. Od 1897 je bil vikar v Kozini, od 1910 pa na Gabrovici. Po vojni se je upokojil in se naselil v Kanalu, kjer je po svojih močeh pomagal na pastoralni. Prim. *Necrologium* ..., str. 398.

²¹² A. B. Jeglič, *Synodus doeceseana labacensis quam diebus 31. mensis augusti 1. 2. 3. 4. mensis septembris 1903 habuit*, Labaci 1903. V 6. poglavju *de conferentiis Sodalitatis* sinoda obravnava na straneh 188 do 198 v § 3 omenjeno temo: najprej zgodovinski pregled, cilje sodalitete, pravila, organiziranost in konference sodalitete. Škof Jeglič sam pripominja: »Društvo *Sodalitas sacerdotum dioeceseos Labacensis in honorem Ss. Cordis Jesu* so ustanovili prevzvišeni moj prednik. Meni so prav živahno priporočili, na to društvo pospešujem in dovršim organizacijo, v kolikor je še pomanjkljiva.« Nato določi, kako naj se vršijo shodi: a) na določeno uro se gre v cerkev, kjer se izpostavi Najsvetejše in tiho adorira četrt ure, zmoli litanije presv. Srca Jezusovega s pravno molitvijo in prejme blagoslov; b) v župnišču se najprej bere del statuta, sledi razprava o tvarini iz askeze ali osnovnega bogoslovja ali duhovnega življenja, nato sledi pouk o sociologiji in nazadnje razno o vsakdanjih potrebah pastirskega življenja. Nato se določi dan in tvarina prihodnje konference in sledi prav zmeren prijateljski obed. Prim. *Sodalitas Sacerdotum*, v: *LŠL* 25 (1900), št. 1, str. 26–27. Prim. tudi NŠAL 222, Društva, Sodalitas ss. Cordis, šk. 1, ki omenja, da je nadškof Missia leta 1897 ustanovil zvezo duhovnikov z imenom *Sodalitas sacerdotum dioeceseos Labacensis in honorem Ss. Cordis Jesu ad conservandum et promovendum spiritum sacerdotalem*. Po 21-letnem delovanju jo je z nekoliko spremenjenimi pravili in z imenom *Sodalitas ss. Cordis* vnovič potrdil in priporočil škof Jeglič dne 1. avgusta 1918, št. 3109.

²¹³ *Adoracija* pomeni češčenje, izkazovanje časti. Češčenje Jezusa pod podobo kruha se je razvilo v 13. stol. iz protesta proti nekaterim (Peter Comestor, Peter Chantler, Berengar), ki so trdili, da Jezus ni navzoč pod podobo kruha, saj se po njihovem učenju pri sv. maši kruh z besedami posvetitve ne posveti in spremeni v Jezusovo telo. Kristjani pa so začeli tudi izven sv. maše častiti Najsvetejše. Razvile so se tudi različne oblike pobožnosti: adoracija, procesije, evharistični kongresi, praznik sv. Rešnjega Telesa in Krvi, povzdigovanje pri sv. maši. Prim. M. Smolik, *Liturgika*, Ljubljana 1995, str. 128.

Referat sobr. J. Abrama. Naša gospodarska organizacija se mora omejiti za sedaj samo na posojilnico. Treba je paziti, da obdržimo kar imamo; kjer [055] je nered, popraviti. H Kmetijski zadrugi naj pristopijo vse posojilnice kot članice. –Samostojne gospodarske organizacije na Tolminskem ni mogoče osnovati.

Komunistične ideje v gotovem smislu se moremo tudi mi osvojiti. Dalje razlaga o oragnaizaciji kmečkih zvez, kako bi se popravila pravila polit. in gosp. društva za tolminski okraj in o konzumih. Sledi dolga debata o vojni odškodnini.

Sestavi se čestitke k 70 letnici velikemu škofu Mahničju. –Pošlje se zahvala učiteljskemu društvu, ker se je potegnilo za obligatni pouk krščanskega nauka. –Prih. konfer. dne 22. 9. pri Sv. Luciji. Predava sob. Pirec: *Duhovnik in sv. Evharistija*.

Iv. Rojec

A. Kodermac

Konferenca dne 22. 9. 1920 pri Sv. Luciji

Navzoči: monsig. Iv. Rojec, Ant. Berlot, Iv. Kovačič, Kokošar, Abram, Medveš, Pisk, Podberšček, Pirec, Bele, Kodermac, Kandus, Vuga, Trdan.

1. Sobrat špiritual nas opozarja v svoji ekshortaciji na sovraž[t40]nike, ki nam povzročajo veliko škodo v pastirovanju. Ti sovražniki so razne naše napake. V cerkvi se premalo spodobno obnašamo in vendar exempla trahunt²¹⁴! Molitve izgovarjamo nemarno, slab zgled dajemo vernikom. Tudi peti je treba spodobno. Izpolnujmo rubrike! Pokorščino smo dolžni tudi liturgičnim zapovedim. –2. Čitanje zapisnika.

3. Referat sobr. Pirca: *Sv. Evharistija in duhovnik*. Višek duhovniške oblasti je ravno pripravljati sv. Evharistijo. Sv. Evharistija je duhovniku vse; mu mora biti gonilna sila krepostnega življenja, saj je trdna vera v sv. Evharistijo podlaga krščanskemu življenju. Duhovnik je varuh sv. Evharistije, tega [056] (tega) živega, neizčrpljivega zaklada. V sv. Evharistiji dobivajo vsi in še posebno duhovnik moč in oporo v življenju. Evharistični Jezus je naš vzgojitelj in voditelj; je vzgojitelj in voditelj narodov. Potrebna je evharistična vzgoja vernikov, posebno otrok. Poskrbimo, da se povsod vpelje češčenje presv. Srca J. in da se izvrši posvečenje družin presv. Srcu Jezusovemu.

Predlog: 1. Župne in dekanijske urade naj se nazivlje: župni ali dekanijski urad in ne prečastiti žup... Sprejeto.

2. Zbornik naj bi prinašal tudi skice pridig. Tudi sprejeto. Sobr. Bele opozarja na napako, da se v zakristiji preveč govori (duhovnik sam, cerkovnik in strežniki). Po cerkvah je tudi veliko nesnage: oltarji so zamazani, tabernakelj zanemarjen, itd. marsikateri opravlja nerodno službo božjo, mašuje nerodno in

²¹⁴ *Exempla trahunt* pomeni *zgledi vlečejo*.

smešno. Zavedajmo se svetosti sv. daritve. Dalje predlaga adoracijo v cerkvi vsaj ½ urev tednu in priporoča naj se vernikom večkrat in večkrat govori o presv. Evharistiji.

Pri kosilu se bodo pobirali darovi za g. dekana solkanskega, ker je pogorel. –Priporočilo: potrebno je, da dobi *Mladika* več sodelavcev, pa tudi več naročnikov. –Opozarja se, da se je ustanovila v področju *Leonove družbe Bogoslovna akademija*, ki bo izdajala bogoslovni vesn[t]nik.

Protestira se v škofijsko pisarno, ker se pošilja župnim uradom kuverte z laškim napisom.

Čitajo se pravila, , Kmečko-delavskih zvez – seodobrijo. –Šolski odsek. Sobr. Kodermac poroča o katehetskem sestanku v Gorici. Sobratje naj bodo dobri z učitelji, ker z dobroto se največ opravi.

[057/t41] 1920 – 1921²¹⁵

G. dekan, kot ud okrajnega šolskega sveta naj ob začetku šolskega leta opozori okr. šolskega nadzornika v Tolminu na postavne pravice, ki jih imamo pri poučevanju krščanskega nauka.

Monsig. Ivan Rojec odstopa od rektorske Zajednice. Na njegovo mesto je izovljen župnik-dekan Anton Berlot, namestnikom pa župnik Ivan Kovačič.

Ivan Rojec

A. Kodermac

Konferenca dne 18. nov. 1920 v Hudajužni.

Navzoči: Ant. Berlot, Iv. Kovačič, Kokošar, Kragelj, Baič, Pirec, Grilanc, Mežan, Trdan, Mrevlja, Hren, Pisk, Sedej, Kodermac; gosta Vergilij Šček in Mikuž.

1. Exhortacija: Srce Jezusovo v Sv. pismu. Naš duhovni oče nam je zbral citate o Srcu J. iz teksta starega zakona in nam pokazal njih lepoto in veliki pomen. Sklep: čitajmo sv. pismo, a s komentarjem.

2. Čitanje zapisnika. Dobren, naročila izvršena.

3. Referat sobr. Batiča: *Delovanje sv. Cirila in Metoda*. Naslikal nam je veliko delo teh slovanskih apostolov. Dokazoval, da sta zaslužna in apostola tudi nam Slovencem. Praktični sklep: Batič in Bele naj izdata poljudno knjižico o sv. Cirilu in Metodu.

4. Razni predlogi in poročila v odsekih: Pobirajte vsi naročnike za *Mladiko* in *Stražo*! Sobr. Bele poslal sledeče predloge: 1. Zbor naj stopi v stik s tirolsko duhovščino. –Kakor poroča glavni tajnik sobr. Šček[?] je ta korak že storjen. 2. *Folium ecles.* naj ne prinaša spise v italijaniščini. Ali samo latinsko, ali tudi slovenska prestava raznih odlokov. Protest proti tej krivici vroči ordinarijatu rektor konference Anton Berlot. 3. Kaj storiti na dan aneksije? Abstiniramo²¹⁶

²¹⁵ Pretipkana verzija ima vpisano »Leto 1920 – 1921«.

²¹⁶ *Abstenca* pomeni vzdržnost, treznost ali tudi neudeležba, nesodelovanje, npr. v političnem življenju.

od vsega in žalujemo. –Potrebna navodila o politiki da starešinstvo. 5. Prečita se poročilo o seji starešinstva. 6. Razno. V Joseverein vstajajo vsi.²¹⁷ Glavni tajnik Vergil Šček poroča o zborovem delovanju. Razveseliti nas mora delo in program zbora. Veliko se je doseglo. Vodstvu zaupamo in obljublamo pokorščino.

Prih. konferenca pri Sv. Luciji 27. 12. 1920 Predava V. Bele.

Ant. Berlot

A. Kodermac, tajnik

[t42] Konferenca dne 27. 12. 1920. pri Sv. Luciji.

Navzoči: Monsig Rojec Iv., Ant. Berlot, Kovačič, Abram, Kokošar, Medveš, Pisk, Pirc, Vidmar,²¹⁸ Makuz, Hren, Podberšček, Bele, Batič, Kandus, Kodermac=16.

1. Čitanje zapisnika. Sklep, da se spiše knjižica o sv. C. in M. odpade, ker so jo v Ljubljani izdali. Drugi sklepi so za uresničiti.

II. Exhortacija. Nadaljevanje o Srcu Jezusovemu. Tokrat so na vrsti citati iz nov. zakona. Te dve ekshortaciji o S. Jezus naj pridejo v Zbornik.

III. Referat sobr. Beleta. *Duhovnik in sv. pismo*. Letos praznujemo 1500. oblet.²¹⁹ velikega sv. Hieronima. V počeščenje njegovega spomina naj bo ta referat o sv. pismu. V temeljitem svojem referatu je pokazal sobrat v kaki časti mora

²¹⁷ *Josefverein* ali Društvo sv. Jožefa za pomoč obolelim duhovnikom. Ustanovitelj društva je bil prelat msgr. Dominik Filip iz Merana na Tirolskem. Bil je vitez reda Franca Jožefa, c. in kr. pridvorni kaplan, apostolski protonotar in konzistorialni svetnik v Gorici. Že v prvem letu po ustanovitvi, 1876, je v Avstriji štel 1600 članov in deset podpornikov iz cesarske družine. Po 25 letih je imelo društvo tri zdravilišča, kamor so lahko odšli na oddih revni in bolni duhovniki: v Gorici (1885), v Meranu (1886), in v Iki (1889). Prvi predsednik društva je bil grof Anton Brandis. Nato so bili predsedniki Dominik Filip, Eugen Valussi, grof Karl Coronini, dr. Anton Mahnič, Jožef Gabrievič, Johann Wolf, Franz Ziach in od 1921 naprej Adrian Egger. Društvenih članov je bilo konec leta 1908 v 59 škofijah 1793, in sicer 112 ustanovnikov, 1069 dosmrtnih in 600 letnih članov. Društveni sanatoriji niso bili bolnišnice v pravem pomenu besede. Niso imeli namena sprejemati neozdravljivo bolnih, ampak duhovnike, ki so zaradi naporenega dela v svojem poklicu oslabeali ali so prebolevali kako hudo bolezen, na primer pljučnico ali vnetje oprsne mreže in so potrebovali več časa za okrevanje. Na vsak način naj slovenska duhovščina v večjem številu pristopi v društvo sv. Jožefa, ne samo bolniki, ampak tudi korenjaki. Duhovniška služba, naj bo dušnopastirska ali katehetska, je dandanes trikrat težja kakor pred leti. Nova doba s svojim socialnim programom od duhovnikov zahteva vedno več. Kako brž se pripeti, da duhovnika ogromno dela dan za dnem, zlasti ob nedeljah in praznikih zlomi in pahne v slabosti in bolezen. Kako naj si siromak pomaga? Ako bi društvo sv. Jožefa zaradi obilnega pristopa novih članov dobivalo več prispevkov, bi odprli še eno zdravilišče v južni Dalmaciji, ki bi skozi vse leto sprejemalo goste. Duhovnik mora biti vsaj pet mesecev član društva, če želi biti sprejet v zdravilišče. Najdaljša doba bivanja je tri mesece. Za hrano in postrežbo so skrbele sestre usmiljenke. Prim. *Slovenec*, 22. avgust 1901; *Cerkveni letopis*, l. 29, št. 191, str. 2; *Slovenec*, 4. junij. 1909, *Drugo pismo iz Ike*, št. 125, l. 37, str. 2. NŠAL 204, Društva, šk. 4 hrani statut in zbornik ob 50-letnici društva *St. Josefspriester Verein 1876–1926*, Brixen 1926, str. 71–72; 77; 78. Zanimiva je tudi statistika: v vsem času je bilo v Gorici 759 gostov, ki so bili na okrevanju skupaj 44.892 dni. Posebej so navedeni podatki po letih. V Gorici je leta 1914 okrevalo 39, 1535 dni, leta 1915 (do 20. 5.) pa 20 duhovnikov, 1197 dni. Zaradi vojne kasnejših podatkov do l. 1925 ni. Prim. *St. Josefspriesterverein*, str. 84–85.

²¹⁸ V seznamih obstajata dva Vidmarja: Janez Nepomuk (Otlica, 13. 5. 1861–Idrija, 23. 2. 1925), ki je bil posvečen leta 1886, in Jože (Branik, 16. 1. 1865–Kanal, 14. 8. 1921). Glede na to, da se priimek pojavi tudi na konferenci 31. 8. 1921, torej po njegovi smrti, predvidevamo, da je pravi udeleženec konference Janez Nepomuk. Bil je kaplan v različnih župnijah (Štanjel, Bilje, Volče, Logje). Od 1896 je bil upravitelj v Breginju, od 1901 pa upravitelj v Bovcu. Po vojni je bil župnik v Idriji. Prim. *Necrologium*..., str. 72.

²¹⁹ V originalu dopisano s svinčnikom.

imeti duhovnik Knjigo vseh knjig. Zato a) ljubimo sv. pismo, b[)] spoštujemo sv. pismo, c) čitajmo radi sv. pismo, d) študirajmo sv. pismo.

Praktični sklep: 1. Skrbno čitaj vsak dan sv. pismo! 2. Čitaj Lampe-Krekovo razlago sv. pisma! 3. Uporablaj v šoli in v pridigah več sv. pisma. IV. Razna poročila. O *Mladiki*, zadržanje ob aneksiji. –Podpirajmo sv. Goro![sic.!] ²²⁰ Odpošlje se spomenica ordinarijatu o preureditvi škofij zasedenega ozemlja. –17. 1. 1921 bo v Štanjelu 30[.] dan po †Antonu dr. Mahniču, [059] škofu Krškemu. V šolski odsek mesto I. Sekula izvoljen Fr. Kandus. –Prihodnja konferenca dne 19. 1. 1921. –Spored: 1. maša zadušnica ob 11^h; govori cerkv. govor o +Ant. dr[.] Mahniču monsig. Iv. Rojec, 2. sobr. J. Abram ima referat o +Mahniču.

Ant. Berlot

A. Kodermac, tj.

Konferenca dne 19. 1. 1921 pri Sv. Luciji.

Navzoči: Iv. Rojec, Iv. Kovačič, J. Abram, Iv. Kokošar, M. Kragelj, J. Sedej, Vidmar, Pirc, Batič, Bele, Mrevlje, Medveš, Podberšček, Širaj, Hren, Kandus, Kodermac[.] Klopčič, ²²¹ gost Ciril Munih. ²²²

I. Ob 11. uri sv. maša zadušnica (sv. mašo daroval mons. Rojec ob veliki a[s?]zistenci duhovnikov – peli Svetolučani za +Antona Mahniča. Udeležba občinstva precejšnja. Ganljivo govoril o prevzlednem duhovniku škofu monsig. Ivan Rojec.

[t43] II. Zborovanje. a) čitanje zapisnika. b) referat o +Mahniču (J. Abram). –Na kratko nam je predavatelj orisal veliko Mahničevo delo za zmago katoliških načel v vsem našem življenju. Zgodovina bo morala dobo našega katoliškega preporoda imenovati Mahnič-Krekovo dobo. Mahnič je umrl, a njegov duh živi med nami, na delo nas budi in drami.

K referatu o Mahniču nam je povedal sobr. Bele še nekaj zanimivosti o boju med Mahničem in Gregorčičem in dokazal, da ni Mahnič tisti, ki je Gre-

²²⁰ V *Mladiki*, št. 3, str. 1–2, je nadškof Sedej objavil *Poziv*, z dne 25. 5. 1920, v katerem najprej povzame zgodovino Sv. Gore in trenutno žalostno stanje. Poziv sklene: »Združimo torej svoje moči! Vsak naj da svoj prispevek, mal ali velik: eden v denarju, drugi v blagu, tretji v roboti, četrti v molitvi. Zrno do zrna pogača, kamen do kamna palača! Veliko dela in ogromnih stroškov bo treba, ako hočemo obnoviti svetogorsko svetišče, samostan in druge potrebne zgradbe za romarje. Vendar Mati božja, vsemogočna priprošnjica nam bo gotovo pomagala. Hočemo ji postaviti vrh Sv. Gore še lepše svetišče, ki bo spomin na strašno vojsko in sklenjeni mir, spomenik naše pobožnosti, požrtvovalnosti, trpljenja in zmage, glasno kazalo proti nebesom. V ta namen smo ustanovili v Gorici osrednji odbor sestoječ iz zvedenih mož obeh narodnosti ter ukazujem, da se v vsaki duhovnji pod vodstvom dušnega pastirja ustanovi krajevni odbor (moški ali ženski), ki bo pobiral darove in jih pošiljal kn. nadškofijskemu ordinarijatu v Gorico. Nadalje naročamo, da se ta poziv v cerkvi prečita. Za darovalce se bodo brale sv. maše in opravljale molitve.«

²²¹ Morda je bil to Franc Klopčič (Železniki, 8. 12. 1876–Gabrovica, 30. 11. 1942), ki je bil posvečen leta 1892. Bil je kaplan v Bovcu, od 1896 pa župnik na Bukovem. Leta 1913 je postal župnik v Ročah. Od 1922 je bil upravitelj v Gabrovici. Prim. *Necrologium* ..., str. 364.

²²² Ciril Munih (Sv. Lucija/Most na Soči, 6. 9. 1893–Nova Gorica, 21. 9. 1963) je bil posvečen leta 1916. Po posvečenju je bil kaplan v Podmelcu in upravitelj Sv. Lucije. Od 1919 je bil upravitelj Soče, od 1925 pa župnik. Nato je bil župnik na Šentviški Gori, po vojni pa se je inkardinaliral v apostolsko administraturo slovenskega dela goriške nadškofije. Prim. *Necrologium* ..., str. 289.

gorčiča s Kritiko ubil, temveč, da so Gregorčiču največ hudega storili tisti liberalni mogočnejši, ki so mu največjo udanost in prijateljstvo hlinili.

Sledi poročilo o Mahničevi proslavi v Štanjelu. [o6o] Šolske zadeve. Verouk se reduje v spričevalih kot obligatni predmet in na prvem mestu, drugače se abstinira. –Proti vpeljavi poučevanja latinščine v šolah naj ljudstvo protestira.

Na koncu se je govorilo še o štolnini.

Ant. Berlot

A. Kodermac, tj.

Gospod dekan Rojec ni bil vesel svojega odlikovanja častnega kanoništva. Zameril je nadškofu, da je to odlikovanje prinesel v Tolmin škof Bartolomassi, italijanski vojaški škof, zato ni maral nositi insignije tega odlikovanja. Na pri-govarjanje sobratov se je potolažil in pričel se podpisovati monsignor. Svetolu-cijski župnik Jože Abram mu je dal zlato verižico s križcem, kakor je[o?] nosijo kanoniki.²²³

Oznanjeno je bilo v cerkvi, da je neka oseba izgubila denarnico s 150 L. + 1500 L. Oseba, ki je to našla je prinesla g. dekanu. Zato je povedal v cerkvi sle-deče: »Javno zahvalo moramo izreči, da se je našel ves izgubljeni denar 1650 L., o katerem smo govorili na novo leto. Me veseli, da morem reči, da so naši ljudje vedno poštene ter vrnejo ako kaj najdejo.«

Opomba: Na vigilijo sv. Kraljev se mora pripraviti dve orni (4 htl) vode pri vratih. –Voda se slovesno blagoslovi pred mašo ob 8 ½ Astantibus RRD Coope-ratoribus – cum cantu!²²⁴

Oznanilo: Se Vam naznanja, da bodo ta teden dekleta iz Marijine družbe pobirala po vaseh prostovoljne darove za novo cerkev [t44]²²⁵ in samostan na sv. Gori. Do sedaj se je nabralo dolga nad 60 tisoč Lir ter se je radi tega delo vstavi-lo. Do sedaj se je oglasilo veliko duhovnij, ki so darovale veliko. Tolminska fara, ki je največa med Slovenci [o61] v škofiji se še ni oglasila, zato pa po vsej škofiji povprašujejo: »Kaj pa Tolmin?« Nadejam se, da se bo tudi naša fara oglasila ter svetišče na Sv. Gori dobro obdarovala. Vsak naj da po svoji vesti in moči – z veselim srcem! in M. Božja naj mu stotero povrne!²²⁶

²²³ Jože Abram je ob Rojčevi 60-letnici v članku v *Straži*, 26. 3. 1926, zapisal: »Za našete in druge zasluge je prejel Ivan Rojec leta 1921 velezaslužno častno odlikovanje monsignorja, ko je postal častni kanonik prvostolnega goriškega kapitlja. Na to je po pravici ponosno vse ljudstvo in dekanjska duhovščina, pa tudi drugi njegovi mnogoštevilni častilci širom Primorske.«

²²⁴ *Orna ali ornica* je narečna beseda, ki pomeni čeber. Na večer pred praznikom sv. treh kraljev je navada, da se blagoslavlja voda, sol, kadilo in kreda. Blagoslov je bil slovesen, s petjem in z asistenco častitih gospodov kaplanov.

²²⁵ Na vrhu strani je dopisano »Leto 1921«.

²²⁶ Nadškof Sedej je 12. avgusta 1922 s pismom št. 3444 sporočil: »Bliža se veseli dan, ko se bo podoba svetogorske matere Božje vrni-la po sedmih letih pregnanstva na svoj prejšnji sedež, na vrh obnovljene Sv. Gore. Ker je sedaj začasna cerkvena tam gori dovršena in za sprejem milostne podobe pripravljena, smo določili, da se ta dne 2. oktobra t. l. slovesno iz naše prvostolnice prenese. Zjutraj ob 7. uri bo v goriški stolnici tiha sv. maša in za tem poslovilni govor; ob 8. začne procesija na Sv. Goro, pri kateri se bo podoba vozila do Solkana, po tem pa nosila po duhovnikih, oziroma Frančiškanih. Na Prevalu jo bodo pozdravili romarji, prišedši izza Sv. Gore z nalašč zato zloženo pesmijo, ki jo je spesnila Uršulinka M. Elizabeta, uglasbil pa naš duhovnik č. g. Vinko Vodopivec. Ko dospje procesija na vrh Sv. Gore, bode ob ugodnem vremenu ena tiha sv. maša na glavnem oltarju starega svetišča, na to govor v italijan-

Velikonočna spoved je bila po ustaljeni navadi po stanovih in po vaseh, da so jo lahko vsi opravili v dveh tednih.

Za Sv. Goro je dala tol. župnija 169 L, posebejše g. dekan L 50, I. kaplan L 20 in II. kaplan L 20.

Konferenca 7. 4. 1921 pri Sv. Luciji.

Navzoči: monsig. I. Rojec, Ant. Berlot, Kokošar, Vidmar, Kragelj, Pirec, Batič, Širaj, Medveš, Klopčič, Hren, Kandus, Kodermac, Kovačič, Podberšček.

I. Ekshortacija. Tokrat nam je duhovni oče pokazal, kako lepo govori sv. Pavel o Srcu jesusovem in nam na srce pologal naj se veliko učimo pri sv. Pavlu.

II. Šolske zadeve. Doznava se, da višje šolske oblasti jemljejo verouk kot neobligativni predmet. Pri tem pa ne smemo ostati. Konferenca terja, naj vzamejo to zadevo v roko naši nadpastirji in to nujno vprašanje z vlado definitivno rešijo. Sklene se tudi: verouk kot neobligaten predmet ne redujemo. Te sklepe se sporoči škofijskemu ordinarijatu. Stopiti je treba v stik tudi z italijansko duhovščino, kakor tudi z nemško. Skupni nastop nam zagotovi zmago.

III. Sobratje poprašujejo[?] kaj je z *Zbornikom*? Odgovor: izide več številsk skupaj.

Sobrat Kovačič poroča[?] da izdajajo koroški Slovenci pod nemško Avstrijo svoj list *Koroški Slovenec*.²²⁷ Jim čestitamo. –Sledijo pogovori o politiki.

[o62] Monsig. Rojec poroča o konferenci dekanov.

Spomnila se je konferenca umrlega S. Kosa.²²⁸ Pomolili smo za njegovo dušo.

Prih. konferenca bo 28. aprila pri Sv. Luciji. Volitve so [t45] pred nami, treba delat, da zmagamo.

4. nedeljo po veliki noči²²⁹ je bilo izpostavljeno Sv. R. Telo po jutranji sv. maši do 2. popoldne. Ta dan je bilo naznanjeno, da bodo listke velikonočne spovedi pobirali gg. kaplani.

---

skem in slovenskem jeziku, na koncu Te Deum. (...) Z Marijinim povratkom bo zopet oživila Sv. Gora, slavna in starodavna naša božja pot, oživila bo naša vera in zaupanje v Marijino varstvo in pomoč ter nove milosti bodo rosile na naše družine, domovino in sv. Cerkev.« ŽA, f. FE 1876–1911. V pismu št. 3612, z dne 25. septembra 1922, pa je dodal natančna navodila: »Prečistim dušnim pastirjem, ki se hočejo s svojimi verniki vdeležiti procesije na Sv. Goro, se naznanja, da naj pridejo vsaj ob 7 ½ v Gorico, in sicer Slovenci na stolni trg (Piazza Duomo, sedaj Piazza Cavour), Italijani pa na bližnji trg sv. Antona, in se tam po odredbah rediteljev za procesijo postavijo. Duhovniki naj nosijo talar, roket in biret ter stopajo zad za križem pred svojimi verniki, ki naj se vrstijo po štiri. (...) Otroci naj ne jemljejo s seboj. Verniki, ki ne dobijo prostora na vrh Sv. Gore, naj se vrnejo domov, za živež pa naj skrbijo sami. Nekaj živeža se bo dobilo tudi po krčmah v Solkanu in Gorici.« ŽA, akti 1914–1919.

²²⁷ *Koroški Slovenec* je v letih 1921–1941. Bil je glasilo Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Kot tednik je s pomočjo dunajskih Čehov in Slovencev iz Jugoslavije izhajal na Dunaju, od 1939 pa zaradi cenzure v Celovcu. Ustanovitelj in prvi urednik je bil F. Aichholzer, za njim Ciril Kandut, Rado Wutej in V. Zwitter. List je po plebiscitu 1920 organiziral kulturno, politično in gospodarsko življenje koroških Slovencev. V ospredju poročanja je bilo zavzemanje za pravice manjšine na šolskem, jezikovnem in kulturnem področju. Prim. A. Malle, *Koroški Slovenec*, v: ES 5, str. 304.

²²⁸ Simon Kos (Nemški Rut, 21. 10. 1851–Sp. Idrija, 3. 3. 1921). Posvečen je bil leta 1880, bil je kaplan v Podbrdu in vikar v Srednjem in Opatjem Selu. Prim. *Necrologium* ..., str. 81.

²²⁹ To je bilo 17. aprila 1921.

Konferenca dne 28. 4. 1921 pri Sv. Luciji.

Navzoči: Monsig. I. Rojec, Kovačič, Kokošar, Vidmar, Abram, Pirec, Batič, Pisk, Podberšček, Kandus, Kodermac.

Vzrok majhne udeležbe je stavka železničarjev.

Ekshortacija. Duhovni oče nam dalje govori o Srcu Jezusovem in nas se-znanja kaj nas uči Cerkev o tim najsvetejšem Srcu.

Šolske zadeve. Še vedno ni jasno ali je verouk obligaten ali ne. Če res ni obligaten, ali naj potem redujemo? Držali se bomo tega, kar bo določila škofija.

Sledi dolg razgovor in debata o pripravah na volitve v državni zbor.

Ant. Berlot

A. Kodermac, tajnik

V prvem tednu maja je imela tolminska duhovščina po vaseh volilne shode. V nedeljo 8. maja so bili glavni volilni shodi v Tolminu, pri Sv. Luciji in v Volčah. Župnik Abram je opozoril kaplana Kodermaca, naj gre na volilni shod v Volče, ker bosta tam dva šibka govornika, učitelj Rakovšček²³⁰ in advokat Gaberšček.²³¹ Kodermac je ubogal in je imel na shodu v Volčah govor, ki je navdušil ljudi, zato je padel v nemilost pri Italijanih.

V torek, 10. maja je bil Kodermac na Ljubinju celi dan po dušnopastirskih opravkih. [o63] Izvrševal je kontrolo družinske knjige. Opoldne so ga Ljubinci prosili, naj jih zvečer po šmarnicah pouči o vseh zadevah volitev, ker so te volitve prve in ljudje ne poznajo načina italijanskih volitev.

²³⁰ Jože Rakovšček (Kobarid, 18. 1. 1870–Celje, 18. 7. 1957), učitelj, kulturni in gospodarski delavec. Osnovno izobrazbo je prejel v Kobaridu, nadaljeval na učiteljski šoli v Kopru, kjer je 1889 maturiral. Najprej je učil v Kobaridu in bil vrsto let predsednik učiteljskega društva za tolminski okraj. Kot zaveden Slovenec je bil trn v peti glavarju De Marenziju, zato je bil že čez noč razrešen učiteljske službe v Kobaridu, po pritožbi na Dunaj pa je dobil mesto na Šentviški gori. Kasneje je prišel kot nadučitelj v Cerkno. Pred in med prvo sv. vojno je služboval pri Sv. Luciji. Od 1915 do 1917 je bil kraj na frontnem območju in Rakovšček je bil tudi župan. Na njegovo pobudo je bila ustanovljena in je tudi uspešno delovala potujoča okrajna učiteljska knjižnica. Po preboju 1917 je bil prestavljen v Breginjo, po vojni se je vrnil na Most na Soči. Leta 1927 so ga odpustili iz službe, ker se ni hotel vpisati v fašistično stranko. Odšel je v Jugoslavijo in učil v šoli v Loki pri Žusmu, v Lembergu pri Šmarju. Leta 1929 se je upokojil. Živel je najprej v Braslovčah, nato v Celju. Med drugo sv. vojno so ga Nemci izgnali v Srbijo. Po vojni se je vrnil v Celje. Prim. M. Jevnikar, *Rakovšček Jože*, v: *PSBL*, zv. 3, str. 135.

²³¹ Andrej Gabršček (Kobarid, 26. 11. 1864–Ljubljana, 23. 6. 1938), publicist, politik, tiskar založnik in urednik. Po osnovnih študijah je nadaljeval šolanje v Kopru na učiteljski šoli. Postal je učitelj in služboval na Livku in v Kobaridu. Zaradi bolezni je službo odpovedal in se preselil v Gorico, kjer je živel do leta 1915. Ob vojni napovedi je bil interniran (Ptuj, Lipnica, Oberhollabrunn, Göllersdorf) in nato do konca vojne in po njej do 1933 na Dunaju. Po vrnitvi se je naselil v Ljubljani. A. Gregorčič ga je povabil v Gorico in mu izročil uredništvo *Soče*. Sodeloval je v društvu Sloga, nato v NNS. Z delom pri *Soči* je začel ravno v času, ko se je pripravljali pri goriških Slovencih nov politični razdor. Deloval je kot odločen zaveznik A. Gregorčiča v sporu z J. Tonkljem in A. Mahničem. Slednja sta mu vzela *Sočo*, zato je začel izdajati *Novo Sočo* (1889). Toda že leta 1892 je moral nazaj prevzeti *Sočo* in postal njen lastnik ter je vodil list s presledkom 1912–1914 do leta 1915. Bil je začetnik modernega časnikarstva na Goriškem. Ob *Soči* je izdajal še več prilog in drugih listov (*Gospodarski list*, *Slovenski tednik*, *Adriatische Post*). *Soča* je vse do razkola 1899 delovala slogaško. Ko sta se s H. Tumo ločila od A. Gregorčiča, se je list opredelil povsem liberalno. V okviru društva Sloge je deloval za osvoboditev »slovenskega plemena od laške nadvlade, kulturne in gospodarske«. V tem duhu je deloval na področju slovenskega šolstva, gospodarstva in kulture. Kot eden vodilnih politikov na Goriškem je deloval pri vseh pobudah slovenskega tabora tako v obdobju zavezništva z A. Gregorčičem kot kasneje v povezavi s Tumo. Kratek čas je bil tudi poslanec in vodil liberalni slovenski poslanski klub, ki se je združil s Furlanom Faiduttijem proti zvezi A. Gregorčič-Payer (italijanski liberalci). Mnogo je pisal v slovenski tisk, obsežen je seznam knjig, ki jih je izdala njegova tiskarna. Prim. B. Marušič, *Gabršček Andrej*, v: *PSBL*, zv. 1, str. 404–407.

Zvečer ob koncu šmarnic je prišel fant iz Tolmina in je obvestil Kodermaca, da so znamenja, da se proti njemu nekaj pripravlja. Kodermac je obljubo Ljubincem držal in imel v neki hiši oblubljeni shod. Na shod so prišli trije Italijani, karabinirski maršalo, še en karabinir in civilist, ki je znal slovenski. Kodermacev govor je trajal eno uro. Po končanem je poprosil fante, da bi ga spremljali v Tolmin, a priglasili so se le štirje, ker so drugi šli na ples v gostilno.

[t46]²³² V spremstvu petih fantov se je Kodermac v pozni nočni uri vračal v Tolmin. V Poljubinju je je štiri ljubinske fante odslovil, ker se je bal, da bi se jim v Tolminu kaj zgodilo ter je nadaljeval pot s tolminskim fantom, ki ga je obvestil o nevarnosti. Ko sta prišla že blizu mosta čez Tolminko, sta slišala na cesti voz, na katerem so peli »Giovinezza«. Zato sta se v klančku nad cesto ustavila. Ko je pa voz odpeljal čez most, prej se je par minut ustavil, sta nadaljevala pot po klančku. Pa ti pride naproti plečat možakar, zgrabi Kodermaca za suknič ter ga potegne na cesto. Sliši se glas: »È il giusto!²³³ Dva moža zgrabita Kodermaca in ga držita. Nekdo bije po glavi z železom, drugi udriha z bikovko po hrbtu. Kodermac brca in tolče z družinsko knjigo ter kriči: »Tolminci na pomoč.« Ko so se začela v bližini okna odpirati, so napadalci zbežali.

[o63] Kodermac je dobil še dva kamna v hrbet in kar so mu²³⁴ dopuščale moči pribežal ves krvav domov v kaplanijo. Kaplan Kandus je takoj poklical zdravnika, da je rano izčistil in obvezal. Medtem je maršalo prišel in z njim Rudi Modrijanov, ki je prinesel pri napadu izgubljeni klobuk in brevir. Jasno je bilo, da je marescialo bil v zvezi z napadalci. Drugi dan je ta prišel ranjenca obiskat in izpraševat. Rekel je Kodermacu tudi tole: »Če boste koga od napadalcev osumil in ne boste mogli tega dokazati, boste vi kaznovani.« Podlež!

Pozneje se je zvedelo, da je bilo pri napadu 12 italijanskih mož, med njimi en italijanski oficir. Pa še na drugem kraju je Kodermaca čakalo drugih dvanajst mož, če bi po drugi poti hotel v Tolmin. Tako je bil napad dobro organiziran, da jim Kodermac ni mogel uiti.

Italijani so tokrat že imeli v Tolminu svojo fašistično organizacijo, in to je bil njih prvi nočni nastop. Fašistični časopis v Trstu je drugi dan prinesel spis, ki je med drugim tudi to zapisal: »Tolminka je vabila, zakaj nismo kaplana vrgli v Tolminko.« Barabe!

Slovenski časopisi so ogorčeno objavili fašistični napad na tolminskega kaplana Kodermaca. Njegova razbita glava je bila več kot dobra agitacija za slovenske poslanske kandidate.²³⁵

²³² Na tej strani je pretipkano besedilo, ki v originalu sledi na naslednji strani. Po vsebini to besedilo spada skupaj, zato se tukaj držimo originalnega zapisa.

²³³ Pravičnik je!

²³⁴ Dodano s svinčnikom.

²³⁵ Razni napadi in težave s strani fašistov so se samo še stopnjevale. Ob smrti Rojca poroča *Straža*, 7. septembra 1928, št. 68, v dnevni vesti: »Zaplemba. Zadnja številka *Goriške straže* je bila zaplenjena. V nadomestilo smo današnji številki dodali prilogo. Prefektura

Volitve²³⁶

Monsig. dekan je ljudem povedal: »Kakor vže veste so danes na binkoštno nedeljo volitve v državni zbor v Rim. Naša goriška dežela voli pet poslancev. Dolžnost vsakega volivca je, da gre [o65] volit, ter da odda svojo glasovnico za tiste poslance, ki bodo delali za blagor našega ljudstva. Zato glejte, da pridete volit vsi možje in mladeniči, ki ste vpisani v volilni imenik. Vsak naj prinese s seboj volilno izkaznico, ki jo je dobil od županstva, glasovnico; t. j. oni listek, ki naznani, katere poslance hoče voliti in bo dobil od zapunih mož. Kdor ne prinese s seboj izkaznice, ne more voliti. – Volilo se bo na dveh krajih in sicer: vsi volilci iz Tolmina, Zatolmina, Dolj, Gabrij, Volarjev, Selišč volijo v Občinski hiši (županstvo). – Volilci iz Ljubinja – Prapetno, Poljubinj, Žabče, Zato. Žabče, Ravne, Zadlaz in Čadrg volijo v novem poslopju pri občinskem domu – kjer je otroški vrtec.

Tisti, ki imate priimek po začetnih črkah abecede: Bajti, Benedejčiči, Breženi, Četrtriči – Čufarji – Dobravci, Gabersčeki, itd., itd., bodite na volišču že od 7–8 ure. Pojdite iz cerkve naravnost tja. Ako niste tam, ko vas kličejo, boste morali čakati tud di še do popoldne. Posebno tisti, ki ste od daleč bodite ob primerni uri na volišču, da pridete še za časa domov.

Ob 5. uri pop. se zaključi glasovanje–kdor je tam navzoč še voli, drugi ne več. –

Kako se voli: Vsak volilec pride z glasovnico pred komisijo, jo pokaže, da je on tisti volilec. Predsednik mu da potem uradno pisemski zavitek ter mu ukaže iti v neko kabino (kakor spovednico), kjer je popolnoma sam. Tam vzame iz svojega žepa glasovnico, kjer je natisnjena lipova vejica ali kladvo ali zvezda itd. – dene v zavitek, oslini, zapečati ter nese zopet h komisiji. Pri komisiji [o66] odda zapečateno pismo in izkaznico, katero je imel poprej v rokah. – Tako je volil. Koga je volil ne ve nihče kot samo on. –Še enkrat vas opozarjam, da pridete vsi volit. Tudi potrpite ako bo treba čakati. Ne dajte se od nobenega ostrašiti. Mirno, odločno in moško pojdite na volišče!«

---

nam je poslala sledeči odlok: Št. 3835 Gab. Prefekt goriške pokrajine, glede na to, da namiguje današnja številka krajevnega periodičnega lista *Goriška Straža* v poglavju *Kaj se godi po svetu?* na netunske konvencije in na spremembo vladavine v Albaniji z besedami, ki so očitno tendencioznega značaja; upošteva, da je tendenciozna tudi vest o premeščanju nekaterih učiteljev, objavljena pod naslovom *Premeščeni učitelji*; glede na to, da dopisa iz Dorenberga in Brestovice slikata sedanjí gospodarski in upravni položaj v omenjenih občinah s pretemnimi barvami, kar lahko vzbudi neupravičeno razburjenost med prebivalstvom; glede na kr. zakonska odloka od 15. julija 1923, št. 3288, in od 10. julija 1924, št. 1081, odreja zaplembo 67. številke *Goriške Straže* z današnjim datumom in naroči goriškemu kvestorju, naj ta ukaz izvrši. Gorica, 5. sept. 1928. leto VI. Prefekt Cassini. « Takoj naslednja novica pa prinaša prepoved izhajanja *Edinosti* in odpoklic odgovornega urednika časopisa v Trstu.

²³⁶ Ta del vsebine je v pretipkani verziji na strani 46. Držimo se originala. V ŽA, m. zelena mapa brez naslova, hranijo tudi tipkano besedilo, ki se začne z letnico 1921 in ima na vrhu pojasnilo: »Nadaljevanje spominov po državnozborskih [volitvah?] 15. 5. 1921.« Očitno so to Kodermačevó delo, saj piše: »Gospod dekan Rojec je zvedel, da imajo izvoljeni slovenski poslanci v Trstu sestanek. Spisal je poslancem pismo in me s tem pismom poslal na njih sestanek. Tako sem šel v Trst z obvezano glavo. Oddal sem pismo, bil s njimi na sestanku. Prijazni so bili z mano. Pripovedovati sem jim moral, kako so me napadli fašisti pri mostu čez Tolminko. Prenočil sem pri prijatelju poslancu Vergiliju Ščeku.«

Na dan volitev je že zjutraj prišel v Tolmin en kamion črnosrajčnikov, oboroženih s palicami: klatili so se okoli cerkve in v [t48] gornjem koncu Tolmina. Ko so to videli tolminski fantje, so se tudi oni oborožili s palicami. –Zjutraj je karab. maršalo iskal g. dekana, da bi ga odpeljal na zaslišanje, ker je v soboto na Tolminu protestiral, da je v komisiji preveč Italijanov. Pred farovžem se je srečal s kaplanoma, ki sta mu povedala, da g. dekana ni doma. Kodermac mu je očital, da za par besed, ki jih je upravičeno govoril v soboto, hočete g. dekana zaslišati, torkove napadalce pa niste poiskali. Notiral je priimek in ime dekana ter odšel. G. dekana smo skrivali in varovali, da ga ne bi napadli črnosrajčniki.

Do ene popoldne je šlo še mirno na volišču. Okrog ene pridrvijo črnosrajčniki pred volišče in vržejo bombe. Fantje in učiteljsniki gredo s kamenjem na te črnosrajčnike, a v zaščito jih vzamejo karabenieri in jih tako rešijo, drugače bi jih fantje vrgli v Sočo. Radi bombnega napada je bilo potrebno odpeljati v goriško bolnišnico tri hudo ranjene, dva Slovence in enega Italijana. Volišče in poti je zasedlo vojaštvo. Volitve so se nadaljevale do določene ure. Volivci iz okoliških vasi niso več mogli [o67] (več) na volišče, ker so bili dohodi v Tolmin od vojaštva zastraženi. Zaradi tega Slovenci niso imeli veliko škode, ker so volilci iz okoliških vasi skoraj vsi volili že dopoldne. Kaplan Kodermac je šel popoldne na volišče z obvezano glavo.

V juniju je bilo vsaki dan po prvi sv. maši pobožnost k Srcu Jezusovemu.

Konferenca, 2. junija 1921 pri Sv. Luciji.

Navzoči: Iv. Rojec, Kovačič, Ant. Berlot, Mežan,²³⁷ Kokošar, Medveš, Pirec, Batič, Pisk, Kandus, Kodermac, Hren, državni poslanec Virgil Šček,²³⁸ Vidmar, Bele.

²³⁷ Vincenc Mežan (Veldes, 28. 3. 1868–Deskle, 2. 9. 1936) je bil posvečen leta 1893. Najprej je bil imenovan za kaplana v Kanalu, nato za kurata v Lokavcu. Leta 1906 je bil imenovan za vikarja v Desklah, od 1918 je upravljal tudi župnijo Gorenje polje. Prim. *Necrologium* ..., str. 271.

²³⁸ Virgil Šček (Trst, 1. 1. 1889–Ljubljana, 6. 7. 1948), duhovnik, politik, narodnoobrambni delavec, poslanec, urednik in pisec. Študiral je najprej v Trstu, po preselitvi v Gorico je tam nadaljeval z nemško realko, kjer je 1909 maturiral. Vključil se je v narodno-obrambno delo in bil dejaven na več področjih. Leta 1910 je stopil v goriško bogoslovje, kjer je organiziral ilegalno »jugoslovansko omizje«. Posvečen je bil 7. julija 1914 v Trstu, novo mašo pa je imel na Blejskem otoku. Med vojno je bil kaplan v Trstu na več župnijah, kjer je organiziral socialno pomoč za vojne vdove, poživil delovanje Marijine družbe. Bil je med pobudniki obnovitve stanovske organizacije Zbora svečnikov sv. Pavla. V Zboru je bil zelo aktiven. Med drugim sta skupaj z ljubljanskim škofom Jegličem v imenu zbora papežu Benediktu XV. predložila spomenico o cerkveni avtonomiji Slovencev in Hrvatov v Italiji. Bil je tudi izvoljen v rimski parlament. Zavzemal se je za reševanje rekonstrukcije in izplačila vojne odškodnine, v okviru društva Edinost pa se je zavzemal za ustanovitev Narodnega sveta, ki naj bi usklajeval delo političnih skupin v narodnih zadevah, v ostalih zadevah pa naj bi prevladoval politični pluralizem. Bil je tajnik KTD, pobudnik ustanovitve GMD 1924, sestavil je več molitvenikov in veroučnih knjig. Na začetku leta 1927 ga je nadškof Sedej pod kaznijo suspenza odslovil iz goriške nadškofije. Vrnil se je v tržaško-koprsko, kjer ga je škof Fogar poslal za žup. upravitelja v Avber, kjer je zelo zavzeto delal. Med drugim je povabil slikarja Toneta Kralja, da je poslikal cerkev. Po zapletu je s posredovanjem arhitekta Fabijanija in A. Resa dosegel, da je Kralj še naprej smel slikati po Primorskem. Poživil je duhovno življenje v župniji z misijoni, vzornim petjem, predavanji, knjižnico ... Med 1932–34 je bil konfiniran »zaradi oviranja delovanja režima«, leta 1940 pa je moral izginiti s Krasa zaradi groženj fašistične tajne službe v Sežani. Umaknil se je v Trst, nato v Osp, v maju 1941 pa v župnišče v Lokve pri Divači, kjer je kljub slabšemu zdravstvenemu stanju pomagal župniku

1. Ekshortacija. Nadaljevanje o Srcu Jezusovemu. Tokrat antifone oficija S. J.

2. Referat sobr. Piska: *Razlika med katoliško in pravoslavno Cerkvijo*. Orisal nam je vzroke in razvoj razkola ter dokazoval, da niso dogme, ki ne dopuščajo toliko zaželjene sprave in združitev, temveč politika na eni in drugi strani. V debati se je poudarjalo, kako malo se dela za zблиžanje. Zdi se, da imajo v Rimu strah pred Slovani.

Monsig. Rojec pozdravi navzočega državnega poslanca Virgilija [t49] Ščeka. Razpravlja se o političnem položaju. Odobrijo se resolucije, ki se odpošljejo političnemu društvu *Edinost*²³⁹. Za preganjene sobrate v Istri zberó sobratje nekaj denarja. V znak sočustvovanja pošilja konferenca istrskim preganjanim duhovnikom tolažilno pismo. Prihodnja konferenca je pastoralna.

Ant. Berlot

A. Kodermac

V juliju suša. Zato procesije za dež na Volarjih, k sv. Urhu, procesija po tolminskem polju, procesija proti Zatolminu okoli Petelinca.

[o68] Spet je bila pobirka za stradajoče Ruse, ki jih je zadela velika suša.

Račun cerkvenih sedežev.

Leta 1921 naročilo se je pri tvrdki *Butkovič – Boštjančič* in tovarni v Mirnu 20 cerkvenih klopi iz mecesna in Pich Poisa lesa s 100 sedeži.

Antonu Požarju. Ob italijanski zasedbi Ljubljane je kritiziral slovenske politike, da so se poklonili Grazioliju. Bil pa je tudi kritičen do komunizma, čeprav je podpiral OF, ker je menil, da je to edina alternativa za boj proti narodnim zatiralcem. Obsojal je likvidacije in stalinistične metode, zato so mu grozili s smrtjo. Ob koncu vojne je sestavil spomenico za priključitev Primorja Jugoslaviji. Škof Santini ga je suspendiral »a divinis«, ker je slovenske in hrvaške duhovnike nagovarjal, naj se ne udeležijo sestanka škofijskih duhovnikov 2. 7. 1946. Pritožil se je v Rim, ki pa ga ni podprl, ampak ga je laiziral. Bil je že bolan in v bolnišnici v Ljubljani, kjer je tudi umrl kot duhovnik. Škof Nežić je bil namreč toliko obziren, da mu akta ni izročil. Prim. M. Tavčar, Šček Virgil (Virgilij), v: *PSBL*, zv. 3, str. 520–522.

²³⁹ Društvo *Edinost* je bilo politično društvo najprej tržaških, po 1. sv. vojni tudi goriških Slovencev. Ustanovljeno je bilo 1. 11. 1874. Nameni društva so bili, da budi, utrjuje in širi narodno in gospodarsko zavest, da brani narodne in vse druge pravice, da podpira in pospešuje materialno in duševno korist okoliškega in sploh slovenskega ljudstva v državnih, občinskih, cerkvenih in gospodarskih zadevah, da širi narodno omiko in razveseljuje duha. Društvo se z goriškim delom ni moglo dogovoriti za skupen časopis, zato so začeli 8. 1. 1876 izdajati istoimensko glasilo v Trstu. Neenotnost je ostala vse do razpada Avstro-Ogrske. Med vojno je bilo delovanje društva omejeno, vendar so si nekateri vodilni člani in politiki prizadevali za rešitev primorskega vprašanja v jugoslovanskem duhu. Podprli so majniško deklaracijo. Po italijanski zasedbi Trsta, 3. 11. 1918, so jih izločili iz tržaškega krajevnega odbora Narodnega sveta. Na parlamentarnih volitvah 1921 je društvo nastopilo kot Jugoslovenska nacionalna stranka in dobilo 5 mandatov. Ob volitvah je nastalo vprašanje enotnosti. Leta 1922 se je začel razcep na Goriškem, nato so se odcepili tudi istrski krščanski socialisti. Tržaška *Edinost* je zbrala okrog sebe liberalce in delovala na vsem Primorskem, goriška, ki je zbrala okrog sebe krščanske socialiste, je svoje delovanje razširila tudi na Trst. Obe društvi sta poleg časnikov (*Edinost*, *Goriška straža*) izdajati še tednika, liberalne *Novice* in krščanskosocialni *Mali list*, oba v Trstu. Čeprav neenotni, sta društvi v zastopanju manjšinskih nacionalnih pravic nastopali enotno. Na volitvah sta društvi prejeli 2 mandata, izvoljena sta bila oba predsednika, goriški E. Vilfan in tržaški E. Besednjak, ki sta se v parlamentu zamašila po zakoniti poti ščititi narodno manjšino. Fašistična oblast je 17. 9. 1928 ukinila tržaško *Edinost*, ves slovenski tisk, le goriška *Edinost* je smela v letih 1929–30 izdajati apolitični *Novi list* in dva katoliška tednika. Do druge sv. vojne sta tako društvi delovali v ilegali. B. Marušič, *Edinost*, v: *ES* 2, str. 415–416.

Naročili smo še 8 velikih stolov in štiri manjše stole, ki so postavljeni na koru, na stranskem koru in pri spovednicah za 720 L – Tako znaša skupen račun L. 19720.

Plačan račun z posojilom prebendarnega²⁴⁰ zemljišča, ki ga je kupila občina v Tolminu L. 19.720.

Te klopi so torej lastnina tuk. farne cerkve. Dajejo se v porabo po 30 L. za sedež.

Konferenca dne 31. 8. 1921. pri Sv. Luciji.

Navzoči: Iv. Rojec, Ant. Berlot, Kovačič, Kokošar, Mežan, Medveš, Vidmar, Batič, hren, Pisk, Kandus, Kodermac, pater frančiškan, Kragelj, Pirec, Podberšček, in gosta Peter Butkovič²⁴¹ in Reščič.²⁴²

I. Ekshortacija: Nadaljevanje o Srcu Jezusov.

II. Referat Alojzija Kodermaca: *Skrb za mladino in Marijine družbe*. Dokazoval je potrebo mladinskih organizacij, posebno Marijinih družb. Premalo se je delalo v zadnjem času za oživljanje in reorganizacijo katoliških društev in Mar. družb. Kje je krivda? Velikokrat v težkem položaju našega ljudstva, pa tudi marsikateri duhovnik ni brez krivde. Boje se težkoč in strašijo [t50] jih razne ovire. Navajal je razloge za in pobijal ugovore proti Marijinim družbam. V debati je sobrat monsig. Rojec grajal mlačnost duhovnikov do dela za Mar. družbe; poudarjal je, da je skoraj povsod možnost vstanoviti Mar. družbo[,] če le hoče [o69] duhovnik delati. Nekateri odgovarjajo in dokazujejo, da so tudi take razmere po duhovnijah, kjer ni mogoče misliti na ustanovitev M. družbe, ali pa je duhovnik preobložen z delom ali pa ni dobrega ozračja za družbo. Rezultat debate je: nobeden ni proti Mar. družbam, vsi so prepričani, da so potrebne, posebno za naše čase, ko je na mladino toliko nevarnosti, a večina ne kaže prave navdušenosti, da bi z delom začela.

III. Sobrat Medveš nam je pripovedoval svoje doživljanje v italijanskem ujetništvu. V zabavo je bilo vsim.

IV. Poročilo odsekov – šolski. Pouk veronauka na ljudskihšolah je vendar obvezen, torej smo zmagali.

Letos se obhaja po katoliškem svetu 700 letnica vstanovitve III. reda. Ker je v Tolminu skupščina III. reda jo obhajamo s tridnevnicco, ki jo vodi p. Marijofil kovaček. Bilo je nad 1500 sv. obhajil v tej tridnevnicci.

²⁴⁰ *Prebenda* pomeni dohodke iz premoženja ali posesti, ki so zvezani s kanoniško službo.

²⁴¹ Peter Butkovič (Sovodnje, 22. 2. 1888–Sovodnje, 27. 2. 1953). Posvečen je bil leta 1913. Kot kaplan je deloval v Kamnjah in Lokvah. Od leta 1922 je bil župnik v Sovodnju. Prim. *Necrologium* ..., str. 414–415.

²⁴² Janez Reščič (Gorica, 22. 7. 1877–Gorica, 28. 7. 1955). Posvečen je bil leta 1906. Med vojno se je zaradi varnosti umaknil v Radovljico. Po vojni se je vrnil in bil pastoralno aktiven v Podgori, kjer je bil 1946 imenovan za župnika. Prim. *Necrologium* ..., str. 233.

4. novembra je bila počastitev neznanega vojaka in vseh padlih, je bil tudi sprevod na vojaško pokopališče.

Opozorilo: Ker so bližajo občinske volitve, poskrbite[,] da bo vsak vpisan v imenik in sicer 1. tisti, ki ste bili pri letošnjih držav. zborskih volitvah izpuščeni, tisti, ki ste izpolnili 31. maja 21. leto starosti in tisti, ki ste že 6 mesecev v občini.

Vsi običajni prazniki so bili v tem letu po navadi lepo praznovalni. Marijina družba in III. red so imeli redni mesečni shod. Tudi izobraževalna društva so dobro delovala.

[070/t51]²⁴³

Gibanje ljudstva v Tolmnski župniji

l. 1921

	Rojeni		Umrli		Rojeni		Več rojenih	Nezakonski	Cela župnija šteje nad 4000 duš (domačinov), ki so vsi po veri katoličani, razen enega Tolminca, ki je lani izstopil iz katoliške Cerkve. Tudi je par divljih zakonov.
	moški	ženske	moški	ženske					
Tujci	9	10	–	–	19	17	2	3	
Tolmin domači	10	6	9	7	16	16	–	5	Skupni pregled
Zatolmin	6	9	2	3	15	5	10	–	Rojenih 117, deč. 61
Dolje	5	9	2	5	14	7	7	1	Umrlo 63, dekl. 73
Gabrje	3	3	1	2	6	3	3	–	več rojenih 54
Volarje	2	3	1	–	5	1	4	–	okličev 60
Selišče	–	1	1	–	1	1	–	1	porok 39
Zadl. Čadrg	4	4	3	3	8	6	2	–	prevideng 104 z 172 bolniki
Čadrg	2	7	1	1	9	2	7	1	sv. obhajil 19.100
Žabče	1	1	3	–	2	3	-1		+300
Zadl. Žabče	5	2	4	4	7	8	-1	1	19.400
Ravne	1	4	–	3	5	3	2		
Poljubinj	10	2	3	5	12	8	4		
Prapetno	2	3	2	3	5	5	–		
Ljubinj	1	9	1	4	10	5	5		

Skupaj rojenih domačinov 117

umrlih 63

več rojenih 54

²⁴³ Razpredelnica *Gibanje ljudstva v tolminski župniji leta 1921* je v originalni verziji na listu, ki je prilepljen in dejansko nima številke strani, ker je dodan v zvezek med strani 69 in 70. Tukaj ga dodajamo pod stran originala št. 70.

V Tolminu, dne 31. decembra 1921

Ivan Rojec,
župnik-dekan

[t52] Župnijski urad v Tolminu, 25. febr. 1921 [Prepis]²⁴⁴

Štev. 149

Slavnemu predsedništvu

Kr. civilnega Komisarijata v Tolminu.²⁴⁵

Vže teden dohajajo k podpisnemu razne osebe, ki ga opozarjajo, da se plete prihodnje dni, zlasti prihodnjo nedejlo napad na njegovo stanovanje in osebo. Vsak večer se klati namreč po občini tolpa mladeničev, ki kalijo ponočni mir s prepevanjem raznih neslanih pesmi z refrenom: »Il decano, il decano bastoneremo.«²⁴⁶ Tem ljudem pride v nedeljo na pomoč baje 200 fašistov iz Gorice in Trsta, ki bodo naše ljudstvo napadali in strahovali.

Oziraje se na pretečo nevarnost za svoje in tuk. čč. gospodov kaplanov življenje in imetje, kakor tudi na imetje tuk. župnijske cerkve, ki je shranjeno v župnišču, prosi podpisani slavni civilni komisarjat za pomoč in osebno varnost.

Iv. Rojec – župnik-dekan

o pečat

Tolmino 25. february 1921

Comissariato Civile²⁴⁷

No 361/Gab – Risposta ala nota No 149

Al molto reverendo Monsignor Giovanni Rojec – parroco-decano

Tolmino

Apprendo con rincrescimento quante la S. V. mi comunica con la lettera in data d'oggi.

²⁴⁴ Original hrani ŽA, mapa, neurejen del. V originalu je dodan stavek »... mladeničev, nastavljenih baje pri tuk. tehniških oddelkih in par častnikov«.

²⁴⁵ V ŽA, Akti 1914–1919, obstaja več kopij prošenj generalnemu civilnemu komisarju v Trstu, naj obdrži za okrajnega komisarja stotnika Umberta Sala, ki je Tolmin vodil do junija 1920. »V tolminskem političnem okraju prebiva prebivalstvo skoz in skoz slovenske narodnosti, ki ima pravico zahtevati, da vodi politično upravo okraja mož, ki je zmožen slovenskega jezika, ki spoštuje narodne pravice ljudstva in ki se kaže pri celem svojem službovanju kot prijatelj in zaščitnik ljudstva. Teh načel se je držal blagorodni gospod Umberto Sala, ki je, dasi zveden Italijan in nezmožen slovenskega jezika vendar spoštoval naš jezik in naše narodne pravice v uradu ter se kazal vsepovsod prijatelj našega ljudstva.« Očitno so se stvari kmalu spremenile, saj so pritiski tudi na dekana Rojca postali vsakdanjost.

²⁴⁶ Dekana, dekana bomo pretepli.

²⁴⁷ Tolmin, 25. februar 1921. Civilni komisariat, št. 361/Gab – Odgovor na pismo št. 149. »Prečastitemu monsignorju Janezu Rojcu – župniku – dekanu. Zvedel sem o Vaši žalostni zadevi v pismu, ki ste ga danes poslali. Moram vam zagotoviti, da so besede, ki so vam jih posredovali, vsaj pretirane, če že ne popolnoma brez vsakega temelja. Na vsak način se Vi gotovo ne smete bati, ne za svojo osebo, ne za svoje kaplane. Kar zadeva pesmi, ki ponoči vznemirjajo, bodite gotovi, da sem dal ukaze prepovedi le teh. Civilni komisar Giordano.« Dokument s pečatom hrani ŽA, neurejeni del. Napak v navedenem dokumentu v italijanskem jeziku nismo popravljali, ampak besedilo sledi originalu.

Tengo ad assicura La che le voci che Le sono state riferite sono per lo meno esagerate, se non del tutto destituite di fondamento. Ad ogni modo la S. V. può essere certo che nulla ha da tenere, ne per la Sua persona, ne per i Suoi cappellani. –Quanto ai canti che turbano la quiete notturna assicuro la S. V. che ho impartito gli ordini opportuni affinché siano impediti.

Il Comisario Civile
Giordano

[071/t53] Genesis aneksijske slovesnosti v Tolminu 27. II. 1921.²⁴⁸

Dne 13. febr. je bil podpisani v občinski pisarni, ko mu občinski komisar Martionacci pove, da se bo v Tolminu praznovala slovesno aneksija. Podpisani je slavnosti popolnoma odsvetoval oziraje se na mišljenje ljudstva ter rekel, da on ne sodeluje ter ne bo v cerkvi ne maševal ne pel *Te Deum* ter se rajši zameri vsej uradni ali neuradni Italiji kakor, da bi mu zadnji Slovenec očital izdajalstvo. Po tem sestanku ni več slišal in zvedel nič, kaj se misli v cerkvi storiti. –Dan četrta dne 24. febr. prinesel je nekdo neko vabilo na banket za dne 27. II. ter je sporočil tudi program slovensoti za nedeljo, ki pa ni bil tudi od nobenega podpisan. Na sporedu je bilo tudi: »Messa letta con assistenza dei cappellani *Te Deum*.«²⁴⁹ Četrtek pride tukajšnja šolska ravnateljica Silič ter pokaže dopis tuk. okr. šolskega sveta, da bo šolska sv. maša v soboto dne 26. II., na kar ji je podpisani odgovoril, da lahko pripelje šolske otroke ob 8 ½ v cerkev. Petek zvečer pride gospod z drugim dopisom okr. šol. sveta ter naznani, da v soboto ne bo šolske maš, pač pa, da je šolska maša določena za nedeljo ob 9 ½ ter da sta k tej sv. maši vabljeni oba gg. kaplana, ki bosta pri tihi maši asistirala ter spremljala šolsko mladino k javni slavnosti na trgu in v šolske prostore. Na to sem jaz podpisan odgovoril: »V nedeljo se ne moreta gg. kaplana udeležiti napovedane slovesnosti, ker g. Kodermac mora iti vže jutri (v soboto) za spovedovanje v Podmelec, kamor je določen vže pred tremi tedni, a gospod Kandus ima ob 8 ½ sv. mašo; tudi nima okr. šol. svet ukazovati, da bi gg. kaplani komu asistirali, ampak vse to spada [072] v področje g. župnika-dekana.« Istočasno pride uradnik na tuk. civ. komisarjatu dott. Rinaldi ter terja v imenu okr. civil. Komisarja,

²⁴⁸ Goriška deželna uprava je 25. februarja 1921, št. 213, izdala okrožnico vsem občinam goriške dežele in dekanijem, župnijam in kuracijskim uradom ter vikariatom, v kateri je povabila vse župane, ljudstvo in vse pomembne osebe na slovesnost s sv. mašo zaradi priključitve Julijske Benečije h Kraljevini Italiji. »Z rapalsko pogodbo se je včvrstilo prijateljsko razmerje med Italijo in Jugoslavijo, ki bode za nas, ki smo ji po naravni zemljepisni legi najbližji in prvi sosedje, največjega pomena. Goriški deželani italijanskega in slovenskega plemena smo vsled večstoletnega sožitja, po veri, po deželni samoupravi in po gospodarskih odnošajih navezani eden na drugega in to tradicionalno skupnost najlepše pokažemo v skupnem bratovskem slavu v Ogleju, kjer bomo skupno prosili nebeškega blagoslova na dovršen dogodek.« ŽA, Akti 1914–1919. Vabilo je prejel tudi Rojec. Ni podatka o udeležbi, vendar je možno sklepati na potek slovesnosti v Tolminu, da je ostal doma.

²⁴⁹ Po tridentinskem obredu je mišljena »missa lecta«, torej ne slovesna, ampak »brana« sv. maša, z manj petja, asistenco kaplanov in na koncu s slovesno zahvalno pesmijo *Te Deum laudamus-Tebe Boga hvalimo*, ki je stara Ambrozijeva himna. Dokument hrani ŽA, neurejeni del.

9. oktobra 1921 je bila podoba svetogorske Marije prenešena iz Ljubljane v goriško stolno cerkev.

[074/t55] 1922 V nedeljo[,] 15. januarja so bile v Tolminu občinske volitve. Tako preneha občinski komisarjat in spet bo Tolmin imel svojega slovenskega župana.

*Tolminski dušni pastirji*²⁵²

[61 Leto 1914 g. dek. upokoj.

Že koncem meseca junija je prišel v Tolmin novi g. kaplan Makuc, ko je g. Tomšič odšel, ker je katehet g. Brezovšček pomagal – za enkrat drugega kaplana še ni bilo po odhodu g. Pasarelija, zanima se je g. Makuc za vse. Ogranist je bil še vedno Pepi Jakopov ta je vse skozi pomagal g. Tomšiču kadar je bil kot kaplan zadržan pevce in pevke so bili iz okolice, nekaj s Poljubina več pa iz Zatoľmina, eni so peli pri prvi, drugi pri zadnji maši. peli vsi lepo. Dekan je bil splošno zadovoljn samo, da je šlo vrede naprej imel je vedno zadnjo mašo in pridigo dasi je bil bolehen in eno nedeljo se mu je pripetilo, da je prečital berilo in evangeli ponovno iz prejšnje nedelje, vse drugo t. j. maše z oznanilne knjige je čital prav le glede evangelija se je zmotil po maši ga je g. kaplan opomnil – bom pa drugo nedeljo pogrešeno popravil je rekel nekoliko v zadregi in je res naslednjo nedeljo vse pomotoma popravil. A pomoto je malo kdo opazil. [62] Pogrešek g. dekana je nekdo na škofijo povedal, češ da ga spomin zapuša – kar pa ni bilo res, imel je še vedno dober spomin najbrže je vso zadevo sporočil škofu kaplan sam ali katehet – kdo drugi bi pisal. Kmalu na to je dobil dekret za župn. upravitelja g. kaplan Makuc. G. Prelat pa odpustnico dekanata takorekoč naj gre v pokoj. –Ravno tiste dni ko je to prišlo je bil dekan nekaj bolan ležal je, ni mogel niti maševati dva dni. –Ko je kaplan svoj dekret dobil šel je takoj k g. dekanu v spalnico, mu dekret pokaže da je on upravitelj. Od presenečenja je dekan padel v nezavest da so ga komaj zopet k sebi pripravili. Me ne boli to da ste Vi upravitelj ne, pač pa me to boli, da so škofiji nesli na nas, da sem se pri evangeliju pomotil je rekel dekan proti g. kaplanu ki je na vse molčal – Tereza in Manca sta se huodvale rekoč: g. Makuz ko boste tolko [63] stari kot je zdaj on boste morda še bolj pozabljivi – pokoj si je sam želel pa ne na podlagi radi pozabljivosti sta rekli. Po poteku osmih dni je dekan za silo okreval, da je zopet maševal vsaki dan, v nedeljo na to je imel drugo mašo ni šel več na prižnico – hipoma je zvedela, do kraja vsa fara, da ni več dekan, da je g. Makuc za župnega upravitelja imenovan – dekan bo šel v pokoj ker je bolehen so rekle stare tretjerednice – in kedo bo imel shod tretjega reda je bilo uprašanje nato je pa Frane odgovoril –

²⁵² ŽA, *Tolminski dušni pastirji* (prispevki za faro kroniko) od leta 1870 dalje. Ta zapis ima v originalu mnogo slovničnih napak. Besedila nismo popravljali, ampak besedilo sledi originalnemu zapisu. Na mestih, kjer je težje berljivo, je v oglatih oklepajih ločilo in vprašaj.

češ da bo shode še držal dekan če bo zdrav, za vse drugo bo pa gosp. upr. Makuc skrbel naj si bo karkoli – saj bo že šlo, saj si je dekan sam želel pokoja – kar je mogel je Frane zagovarjal g. Makuca ga je znal prevzeti nase ker Frane že dalj časa je bil bolj naklonjen g. kaplanu kakor dekanu – že radi stanovanja v novi hiši kjer zdaj ta čas je še stanoval g. katehet. [64] Gospod Prelat je ostal še dalje v župnišču ker je župni upravitelj stanoval v kaplaniji. G. Makuca so Tolminci radi imeli – so bili zadovoljni, da ni bilo več g. Tomšiča. Dekan je za tem dobro okrevail in sta se z g. Makucam strinjala pojasnil je g. Prelat upravitelju vse kar je bilo mu treba. Ko se je zvedelo, da se v ~~Lafeji~~ umorili prestolonaslednika ~~Aleksandra~~ – je (Sarajevu Ferdinanda)²⁵³ bilo javnosti zarana neizogibna vojska. Klicali so že naslednji mesec po umoru k vojakom najvažnejše može in fante, bil je nabor tudi novih – rekrutov mladost je vriskala in starost je jokala vse je bilo zbegano ko je Avstrija napovedala Srbiji vojno Ko so mrtvega prestolonaslednika po Loški dolini peljali v Avstrijo je bila vsa Goriška in tudi drugod vse v črnih zastavah in po vseh cerkvah molitve za pok. Prestolonaslednika. [65] Leto 1915 vojska začela.

»Presneti verolomni Lah, mi tebe strli bomo v prah.« so peli vojaki po Tolminu poklicani za vojsko in Lah je strl domove v prah – da je Soča res krvava tekla kot je S. Gregorčič prerokoval Z veliko naglico so se praznile vasi v begunstvo so odhajali, s solznimi očmi so spremljali svojci vojake na postajo k Sv. Luciji, ni bilo vriska tudi ne več petja ko so se poslavljali, na dan torka po beli nedelji 13. aprila vse je bilo zbegano posebno g. dekan ko je vedel, da bo treba vse pustiti in oditi kamor koli – –

Na Sv. Marka ni šla procesija k Sv. Marku je deževalo, za Št. Paul 2. maja prvo nedeljo je bila pa maša tam je maševal župni upravitelj gosp. Makuc, ni bilo plesa kakor običajno vsako leto.

Dne 23. maja za Binkostne praznike so že začeli grmet topovi čez Bačenico (Volčanico) proti Zalazu in Zatolminu vasi so se praznile posebno nevarno je bilo v Tolminu, če je kdo umrl so ga kar pri farni cerkvi pokopali. [66] G. Prelat zapustil Tolmin Koncu maja baje v ponedelek po Sv. Trojici poslovil se je tudi gospod prelat odšel je za časno Podbrdo. Pred župniščem ga je čakal voz a gospod je bil v cerkvi in je dalj časa klečal pred altarjem pri katerem je maševal nad 40 let baje 35 let dekan. – ko je do vrat prišel se je zopet proti altarju obrnil, prizignil naočnike in si solze obrisal tako težko se je ločil kot bi slutil, da ga nikoli več nazaj ne bo, in ga res ni bilo – Odpeljal se je in Terza z njim – Manca kuharica je pa še doma ostala do skraje sile in poskrbela je izprazniti župnišče – Podbrdom je gosp. Prelat stanoval 6 tednov pri župniku takrat je Valentin Kragelj župnik ker pa tudi tu ni bilo varno se je preselil v Ljubljano. Vsi ostali trije

²⁵³ Prečrtano s svinčnikom in dopisani besedi ob robu besedila. Tukaj smo jih dodali v oklepajih.

gospodi t. je g. Makuc, g. Črnigoj kaplana in Ivan Brezovšček katehet ti so ostali za nedoločen čas kljub vojni v Tolminu. – [67] Gosp. Makuc je šel nekoč previdet nekega v Zadlaz Žabče ko so neprenehoma švigale granate krog in krog in gospod je rekel – Bog jaz varujem Tebe, Ti varuj mene in moža ki gre pred mano – in srečno sta prišla skozi, pripovedoval je mož ki je peljal Boga. Veliko Tolmincev se je tiščalo doma imeli so za silo pripravljena zaklonišča, tudi župan Oskar Gaberšček, Dr. Gruntar in več drugih uradnikov se ni takoj umaknilo, dekan č. kanonik je moral ker je bil bolehen se čim prej umaknit, ob enem se mu je zdelo, da je brezposeln ker je bil g. Makuc župni upravitelj in je odšel brez skrbi. Ukinjene so bile vse šole v nevarnih krajih tudi v Gorici in Gosp. profesor Leban ožji prijatelj g. kan. Kragelna je na Sv. Goro prišel kakor že običajno na počitnice razočaran ko je iz Sabotina začelo streljat Svetišče, vsi prebivalci so bili že pripravljene za odhod, Marijino podobo so že odnesli za časno v Grgar – Profesor Leban je komaj prišel in koj odšel – Čemanova Tinco je [68] še videl ko se je ravno odpravljala z drugimi vsed da odide in jo je uprašal kam gre je rekla k Neži v Istro je pri žup. na Pregari – Kaj pa gosp. tehant Kragelj ali je še v Tolminu, ne več je rekla Tina ali bi mi znala povedat kako je odhajal in kam je šel, in kako je s zdravjem – zelo sem ga rad imel zato me zanima je pripomnil g. Leban ste Tolminka Tinca Vam dam naslov mi boste kaj pisala kje je – o ja je rekla bo pisala Neža je bila ravno tiste dni doma je šla po šivalni stroj ga je v Istrijo odpeljala ker je vse zvedela, da je Tolmin in ves okraj že v nevarnosti ukinili so vlaki za potnike, vozili so prav počasi a samo vojaščina in Tinca je morala peš in nekaj se vozila do Trsta s vozom ki ga je s težavo dobila tri dni je rabila iz Sv. Gore do Trsta kjer jo je Neža že nestrpno čakala v skrbeh kaj je [69] Ko sta se pogovorili o hudotah na Goriškem je omenila: da Profesor Leban prosi, da bi mu pisala kako je z dekanom in kje je. Neža mu je kratko malo napisala sledeče: Odšel s Tolmina je gospod dekan / revež star že, pa zlo bolan – / Težko je bilo jemati slovo / sluteč, da ga nazaj ne bo / K Mariji upiral je oči / vso faro njej priporoči. / Ko šel je mimo glavnih vrat / otožen ves potrtn Prelat. / K Mariji zopet se ozre / naočnike prizigne, obriše si solze / ko v altar pogled upira / se zdi mu, da že umira – / V srcu polnem bolečin / zapušča ljubljene Tolmin / zapušča cerkev ljubljeno nevesto / a je val vojne vrgel ga na cesto. / Pridrvel je vojne val, / je pesnik ga prerokoval. / Topovi pokajo ob Soči, / a narod bridke solze toči. / Gospod Gregorčič Ti z nebes gledaš silne vojne kres – / vasi gorijo krog in krog / leh, prosi naj se usmili Bog. / Ozri tudi se v Ljubljano / na tolminskega dekan. / Marija, ki dobro ga pozna / prosi naj mu zdravlja da!

Iskreno se je g. Leban za to pesmico zahvalil in pripomnil da se misli tudi on preseliti v Ljubljano čim prej mu bo možno pozvedet za stanovanje in bo obiskal dekana čim prej mu bo sreča mila se v Ljubljano preselit. [71] Leta 1916 v Tolminu g. Rojc

Povsod se je govorilo, da je župnik Rojc že imenovan za dekana v Tolminu, dasi se že ni vedelo kdaj se je v Tolmin preselil. – – Kmalu na to ko je ta prišel v Tolmin se je tud potrudil in potoval v Ljubljano obiskat bivšega g. dek. Kragelna, da sta se pomenila o marsičem – V kratem času g. kanonika odsotnosti je bilo vsled vojne marsikaj spremeneno, krog farne cerkve je bilo že obširno pokopališče ker ni bilo mogoče k Sv. Urhu radi streljanja topov od laške strani, vasi okrog Tolmina so bila bolj porušena kakor Tolmin, švigalo je čez trg. – Vse podružne cerkve Sv. Urh, Sv. Marka, Peter in Pavel v Zatoľminu tudi Sv. Mihael na Ljubinu vse so bile porušene – a farna cerkev je še stala. Pri Sv. Marku je bil ves strop porušen, gole stene da so strlele in altar je še stal s kipom Sv. Marka, brezverski vojaki so ga baje norčevaje zmislili kip Sv. Marka sežgati, napraviti da so grmado, naredili leseni podstavek za kip [72] pod njim grmado zažgali s posmehom ko je dobrže goreti začela je kip Sv. Marka omahnil in s padcem enega vojaka po nosu udaril tako da so vsi prestrašeni vojaki kar zbežali, samo pes Sv. Marka da je v bližini ognja nekaj pogorel nakar se je ogenj pogasil sam, ko so vojaki odšli proč vsi, v Poljubinu je pa en izmed vojakov ta špas povedal – in je cerkveni starešina cerkve Sv. Marka Nemc zvedel ter šel na lico mesta kjer je našel kip na gleh pri kresu ožgan in ga je odnesel v Tolmin k dekanu v župnišče – vse te stvari je zvedel profesor Leban pri Krajncu v Tolminu, ni pa vedel kol[i?]-ko je na tem resnice in ne datuma kedaj se je to zgodilo, ker po odhodu dekana Kragelna ni šel več v župnišče ker ni poznal novih gospodov. V Ljubljano se pa ni preselil ker ni dobil primerne stanovanja bila je namreč Ljubljana polna beguncev.

[73] Veliki Šmaren je v ponedelek sta dva praznika skupaj, peljal se je Profesor v Ljubljano – samo da obišče dekana – našel ga je zelo oslabelega potožil mu je, da silno trpi radi pruha – pa da če le more gre in obišče v Frančiškanski cerkvi Svetogorsko Kraljico (begunko) pri njenem altarju, da zdihujejo nešteti begunci in jaz tudi, da je pripomnil g. Kragelj – da rad gre če le more k frančiškanom ker sta s P. Placidom prijatelja, pohvalil, da se je pa da ga goriški gospodje kljub naporni vožnji pridejo obiskat ne le g. Rojc – tudi s Podbrda in Kobaridski dek. Paternel ga je obiskal – Pri vsem tem, da ima silno domotožje to pa zato ker vsled slabega sdravja mora le doma čepeti edino družbo so mu knjige – Pohvalil je gosp. profesor skrbno Manco in Terezo Leban s Poljubina omenil je tudi to, da živijo zelo skromno. njegove misli pa, da planejo salno po Tolminu in da večkrat sanja, da je v farni cerkvi doma –

[74] Dekan leta 1917 je umrl – 73 leta starosti.

Niso peli zvonovi, ker se na vojni črti zvoniti ni smelo, pač pa se je v farni cerkvi maševalo in molilo iz[s?]-kreno. Tretjerednice, kjerkoli so bile, so mi[o?] lile. Hitro je šla vest po Soški dolini, a je g. dekan umrl v Ljubljani[i?], begunc se ni vrnil. Polna težav je bila zadnja zima, dolge noči, hudi dnevi, vesel je bil,

če ga je kdo prišel obiskat – Gospa Trojerka Kastner in več drugih znancev je prišlo ga obiskat, ko so zvedeli, da ne bo dolgo[;?] se je zdravje dan za dnem slabšalo, skrbna služabnica Tereza je skrivaj se solzila, ko je videla, da ga bo zgubila, lepo mu je postregla, kol[i]kor je bilo le mogoče, dokler ni za vedno zaspal – svetniško umrl z vsa[e]m pripravljen, nekaj oprave zapustil je Tereziji, vse drugo razdelil je med uboge, sicer je izčrpala bolezen skoraj vse – posebno zadnje tedne hudotere zime.

[75] Največja kriza za hrano l. 1917–18

Vojna je tako izčrpala jestvine, da se za drag denar ničesar ni dobilo, gorje je bilo družinam, kjer je bilo dosti otrok ali pa bolezen v hiši. Občutno je bilo to za dekanovo Terez[i]jo, ker ker[?] je bila tudi kuharica Manca bola[?]na, ni mogoče opisat[i] zadnjih dni pred smrtjo. Je pa p. Placit in več ljubljanskih duhovnikov pogostoma obiskalo hirajočega kanonika. Ko je umrl, se je kljub vojni vihri zvedelo povsod, prišli so k pogrebu tolminski in volčanski begunci od vseh krajev Slovenije[.] Bilo jih je pa na Kranjskem – Dolenjskem zelo malo, največ Tolmincev je bilo na Štajerskem, mnogo jih je pa vztrajalo doma in se skrivalo ob napadih v zaklonišče[i]h. Polbinci pod robom v Gadiči, vsaka vas je imela kakšno zaslombo, z naporom so prišli mnogi k pogrebu in tako pokazali ljubezen do pokojnega.

Slava mu. Veliko je preskrbel za Tolminsko cerkev[:] 1. nove orgle, 2. nove klopi, novi tlak v cerkvi in cerkev preslikal in lep novi križev pot iz T A.

Ko je bil zadnjič na prižnici je rekel: »Mojega naslednika spoštujte in ljubite, za mene pa molite.«

[76] Spomenica. Pokojnemu kanoniku J. Kragelnu.

1.

Gospod kanonik naš dekan!

Slava večno v raju Ti!

Dotrpel revež si v Ljubljani[i],

kot mnogi – vojna žrtev si.

2.

Težko zapustil si Tolmin,

težko iz cerkve vzel slovo;

bolan – si velik bil trpin,

osreči naj Te zdaj nebo.

3.

Bil si dobrosrčen mož

iz ljubezni do Marije

naj zdaj Ti Ona z rajske rož,

venec večne Slave vije.

Marijo roženco naprosi,
da pomiri vojni val –
narod je v krvavi rosi
ogromnega gorja prestal.

[77] Dekan g. Rojc v Tolminu.

Po svetu razkropljene farane je prevzel gospod Rojc z vso skrbno ljubeznijo – ko hitro se je vojna črta oddaljila proti Pijavi, ustanovil je Marijino družbo, se ve, za dekleta, ker fantov ni bilo, je v vojni vse.

Imeli so shode v tretjeredni dvorani – v hiši, ki jo je pokojni dekan Kragelj mislil urediti sebi, da bi v njej živel v pokoju, a je Bog prenapredil načrte, ni je užival – prav nič, imel je le sitnosti in stroške z njo in še Frane, ki mu je bil zadnje čase vse, cerkovnik in organist je bil nezadovoljen, ker ni bilo v njej stanovanja za njega. Za tretjerednike se pa g. Rojc ni posebno zanimal, skrbel je več za mladino, [zato] niso imeli običajnih shodov, dokler ni bilo konec vojne, po vojni še dolgo ni bilo nobenih sprejemov v tretji red in je tudi mnogo tretjerednic umrlo med vojno v begunstvu in doma.

[78] Število Marijinih družbenic je pa sijajno naraslo po vseh vaseh in tudi petje marijinih družabnic je bilo odlično po zaslugi gospodov kaplanov, orglal je pa še vedno Franetov brat Pepi Jakopov.

Ni bil pozabljen v molitvi dekan Kragelj, po vsakem shodu se je molilo za pokojnega in tretjerednice so baje imele skupno obhajilo ob prazniku sv. Jožefa za njega, ker je bil Jožef, da je bilo nekaj za god. Za smrtni dan pa so nabirali za mašo tako, da res ni bil pozabljen.

vojna je izčrpala vse, žalostni so se iz begunstva vračali ljudje v opustošene domove, mnogi so imeli celo požgane hiše in so se stiskali pri drugih, ki so imeli še cele hiše[.] Sorodnikih[?] in prijatelji so sprejeli pod streho te, ki so imeli vse porušeno[;] lakote in bede je bilo povsod dovolj in podpore pa so le malo prejemale.

[79] Vso to revščino je šlo dekanu I. Rojcu na živce, rad bi jim pomagal, pa ni imel s čim, tudi denar[?] ni bilo, ker je bilo vse izčrpano, cerkev je imela skromno malo miloščine, a treba je bilo vso cerkev prekriti, je povsod noter teklo, tudi na zvoniku. Zvonove je država vzela – in kako lepe[o] milo srebrno doneče, ni jih več.²⁵⁴ Po nakl[j]učju je ostal sv. Brica zvon na Volarjih in tega so

²⁵⁴ V ŽA obstaja v eni od map brez naslova veliko dokumentov v zvezi s povračilom vojne škode za zvonove in korespondenco med župnikom Rojcem in Službo za vračilo vojne škode. Prizadevanja za ureditev razmer tudi na tem področju so se vlekle še celo desetletje po koncu vojne. Za primer navajamo pismo župnika Rojca, z dne 24. junija 1928: »Za dva zvonova za podružno cerkev Urha na pokopališču v Tolminu, ki tehtajo 350 kg je treba nabrati 840 Lir po Tolminu; ako zamudimo nas bodo stali 4900 Lir, vsaka hiša naj da 10 Lir. – tudi za drugo cerkveno opremo.« Za temeljitejšo predstavitev bi bilo potrebno to vprašanje osvetliti v samostojni študiji. Nadškof Sedej je iz Stične pisal dekanu Rojcu 12. decembra 1917, št. 2491: »Z ozirom na tamkajšnjo poročilo z dne 28.

postavili v zvonik za prvo silo. Baje so komaj l. 1925 prekrili cerkev in tudi znotraj pobelili in popravili spovednice. G. profesor Leban je to pripovedoval in se še pohvali[1], da je nekaj prisostvoval, pripomnil je pa, da je največ pripomogla dekanu Rojcu Marijina družba, na katero je bil ponosen.

(L. 1927 je ta profesor umrl v Gorici 85 l. star ravno deset let po smrti svojega sošolca in prijatelja gosp. Kragelna, v Tolminu ga je večkrat obiskal)

Že leta 26 je bil dekan Rojc Mons. imenovan in 27 leta so že premestili vse mrličke k Sv. Urhu, [80] ki so bili pokopani pri župni cerkvi Marije Rožence, nekaj grobov je bilo tudi pri cerkvi sv. Marka v Poljubinu, polagoma so vse uredili in spravili v red.

Grozno je bilo tudi v tem času v Tolminu, ker je bilo ogromno ruskih ujetnikov lačnih, scapanih in celo slaboumnih – in če je kateri kje kaj ukradel, da je oblast zvedela, so ga takoj ustrelili – v Gadiči Poljubinski pod robom ali pa ob bregu Gadiče pod vasjo – Tolminske ujet., kaznejne so streljali pod pokopališčem sv. Urha, ujetnike so imeli po raznih vaseh, ne samo v Tolminu[.] Bil je slučaj, da so trije ujetniki šli po vasi v Poljubinu, da bi dobili kaj za jesti – pa ljudje so še sami se skromno preživljali, le večje kmetice so kak košček kruha dale – nekoč sta dva ujetnika prišla v Čemanovo hišo, ki prav pri poti [stoji] in sta videla v kokošji skledi nekaj krompirja in sta ga pojedla[.] Bila je slučajno Namcova gospodinja pri Čemanovih in sta to opazile ter sočutno ubogim revežem jesti dale in kaj – nekdo je to opazil in ovadil na kar sta bile te dve klicane[i?] na Kneža, kjer je bila glavna komanda vojnih ujetniko[v] in so ju zasliali in spračevali to in ono, one sta pa prav odločno odgovarjale[i?], ne vemo s katere vasi so ujetniki prišli, vemo samo to, da so bli izčrpano lačni in lačne nasititi je delo usmiljenja, je rekla Čemanka in bolne sprejemati[i?] tud[i?] je pripomnila Nemčuka[.?] Tem revežem se je bolezen na licih poznala, je trdila in žejnim dati malo kislega mleka piti tudi ni smrtni greh – no, kar pojdiva, je rekel eden izmed uradnikov, drugače nam bosta še naglavne grehe štele – in odšle[i] sta brez kazni in se zadovolj[?]ne vrnile domov. Ko je mons. Rojc to zvedel, je bil vesel rekoč: »Sam Bog je tem ženam narekoval, da sta bile neustrašene.« Ker je pa Nemčuka še naprej djala kruha ujetnikom, so zvedeli in so jo pregnali iz Poljubina v Cirkno[sic!], ni smela biti doma.

[82] L. 1920 begunci se vračajo. iz Štajerskega se je še le zostega leta vse ljudstvo vrnilo, poznalo se je običajno pomanjkanje živeža, posebno spomladi. Ko so začeli obdelovati od granat izravana polja, je bila revščina, da še nikoli

---

oktobra t. l. št. 235, da je prečistiti liti pisal deželnemu konservatorju zaradi rešenja cerkvenih zvonov v podružnici sv. Danijela v Volčah, se to z odobravanjem vzame na znanje. Sicer je najboljše molčati o teh zvonovih, da jih vlada ne pobere. Podpisani meni, da so sploh vsi doslej na Goriškem ostali zvonovi prosti vojne rekvizicije, ker je Nj. Veličanstvo zaradi patriotičnega zadržanja našega ljudstva za časa italijanske okupacije dovolilo, da z naprej vsi cerkveni zvonovi ostanejo, kakor se je to že razglasilo po furlanskih cerkvah.« ŽA, m. Dekanijski akti.

take, ljudje so umirali, da je bil skoraj vsaki teden po dva pogreba, ljudje so bili pa zato v božjo voljo vdani, pobožni pri vseh mašah polna cerkev, ljuds[t]vo je hitelo s popravljanjem domov, kar se je dalo z lastno močjo, ker vojna[e] odškodnina[e] niso hitro dobili. Ker ljudje niso imeli, tudi cerkev ni imela, so bili hudi časi tudi za dekana g. Rojca. Ko je Marijino družbo ustanovil še le potem je za cerkev v vseh ozirih bolje, tudi za kinčanje cerkve²⁵⁵ so dekleta skrbele in celo za rože zbirale in iz mesenkastih granat izdelale krasne vaze, da so se kakor zlate lasketale, ko je solnce posijalo na altar, ki je bil za veliki šmaren ves v cvetju.

---

²⁵⁵ *Kinčanje* pomeni krašenje, okrasitev.

NAVODILA SODELAVCEM AES

1. AES objavljajo še neobjavljene ali težko dostopne vire za slovensko cerkveno zgodovino (vključno fotografije, slike in razpredelnice).
2. Objava virov v originalnem jeziku se ravna po pravilih ekdotike. Sam dokument ali skupino dokumentov predstavi avtor v uvodni razpravi.
3. Uredništvo si pridržuje pravico do jezikovnega lektoriranja besedil. Za vsebinsko sestavka in točnost dokumentov odgovarja avtor sam. Prispevki, objavljeni v AES, so recenzirani.
4. Avtor pošlje uredništvu računalniški izpis.
5. Na začetku besedila naj avtor navede svoj akademski naziv, poklic, delovno mesto in delovno organizacijo (ustanovo) ter njen polni naslov z naslovom svoje e-pošte.
6. Čistopisu naj avtor priloži izvleček in povzetek razprave. Izvleček in povzetek bosta objavljena v slovenščini in v enem od tujih jezikov.
7. Slikovnega gradiva ne lepите v besedilo, temveč označite ime in priimek avtorja, naslov dela ter zaporedno številko slike ali fotografije. Legenda slikovnega gradiva naj bo priložena na posebnem listu.
8. Opombe naj bodo pisane enotno pod črto na dnu strani po naslednjih smernicah:
  1. Pri dobessednem navajanju literature (v narekovajih):
    - a) Pri navajanju iz knjige navedemo podatke po naslednjem zaporedju:
      - Začetnica imena avtorja, priimek avtorja (naslove, npr. prof., dr., kard. itd. izpuščama), *naslov knjige v ležečem tisku - tudi podnaslov*, kraj in letnica izdaje ter stran; npr. F. Oražem, *Teologija duhovnosti*, Ljubljana 1993, str. 171.
      - Ime založbe izpustimo in ga navedemo v seznamu bibliografije pred krajem in letnico izdaje.
      - Lahko dodamo tudi naslov zbirke v oklepaju in v navadnem tisku; npr. F. Oražem, *Teologija duhovnosti*, (Teološka knjižnica. 8.), Ljubljana 1993, str. 171.
      - Ko drugič na istem mestu navajamo isto knjigo ali članek, lahko uporabljamo izraz »prav tam« ali pa napišemo začetnico imena in priimek avtorja ter dodamo smiselno okrajšani naslov in stran; npr. F. Oražem, *Teologija duhovnosti*, str. 172. Okrajšane naslove nakažemo na koncu prve navedbe knjige ali članka; npr. F. Oražem, *Teologija duhovnosti*, (Teološka knjižnica. 8.), Ljubljana 1993, str. 171 (Dalje: F. Oražem, *Teologija duhovnosti*).

- Ko drugič navajamo različne knjige istega avtorja, moramo, da se dela ločijo med seboj, začetnici imena in priimku avtorja dodati še (logično okrajšani) naslov knjige, takoj za tem pa stran. Na to opozorimo v oklepaju že pri prvem navedku; npr. F. Oražem, *Leto Kristusovih skrivnosti*, str. 173.
- b) Pri navajanju iz znanstvene revije ali časopisa navedemo podatke po naslednjem zaporedju:
  - Začetnica imena, priimek avtorja, *naslov članka oziroma razprave v ležeči pisavi*, nato za vejico »v:« in v ležeči pisavi *naslov (kratico) revije*, številka letnika, v oklepaju letnica (pri časopisu datum), vejica in številka ter stran[i]; npr. J. Krašovec, *Filozofsko-teološki razlogi za odpuščanje*, v: *Bogoslovni vestnik* 51(1991), št. 4, str. 273; ali J. Krašovec, *Filozofsko-teološki razlogi za odpuščanje*, v: *BV* 51(1991), št. 4, str. 273.
  - Pri ponovnem navajanju istega članka ali različnih člankov istega avtorja ravnamo kakor pri navajanju knjige.
  - Posamezna navedena dela v isti opombi ločujemo s podpičjem; npr. A. Nadrah, *Evharistija in življenje*, v: *BV* 36(1976), str. 153; V. Truhlar, *Pokoncilski katoliški etos*, Celje 1976, str. 125.
- c) Pri navajanju iz zbornika navedemo podatke po naslednjem zaporedju:
  - Začetnica imena, priimek avtorja, *naslov razprave v ležeči pisavi*, nato za vejico »v:« in v ležeči pisavi *naslov zbornika*, začetnica imena in priimek urednika, kraj in letnica izdaje ter stran[i]; npr. F. M. Dolinar, *Die Rolle und die Bedeutung der Jesuiten während des 17. und 18. Jahrhunderts im slowenischen Raum*, v: *Die Jesuiten in Innerösterreich. Die kulturelle und geistige Prägung einer Region im 17. und 18. Jahrhundert*, ur. W. Drobess in P. G. Tropper, Celovec-Klagenfurt 2006, str. 215-217.
- 2. Pri navajanju, ki ni dobesedno, dodamo pred navedkom »Prim.« (z veliko začetnico); npr. Prim. J. Krašovec, *Filozofsko-teološki razlogi za odpuščanje*, v: *Bogoslovni vestnik* 51(1991), št. 4, str. 273.
- 3. V seznamu bibliografije navajamo dela podobno kot v opombah, le da zaradi abecednega reda na prvo mesto postavimo priimek z vejico in za njim ime, nato *naslov knjige v ležečem tisku - lahko tudi podnaslov*, naslov zbirke v oklepaju in v navadnem tisku, ime založbe, kraj in letnico izdaje; npr. Oražem, France, *Teologija duhovnosti*, (Teološka knjižnica. 8.), Družina, Ljubljana 1993. Pri člankih in razpravah, ki so del znanstvenih revij ali zbornikov, se navedejo tudi strani in založba; npr. Krašovec, Jože, *Filozofsko-teološki razlogi za odpuščanje*, v: *BV* 51(1991), št. 4, str. 273-285; Dolinar, France M., *Die Rolle und die Bedeutung der Jesuiten während des 17. und 18. Jahrhunderts im slowenischen Raum*, v: *Die Jesuiten in Innerösterreich. Die kulturelle und geistige Prägung einer Region im 17. und 18.*

Jahrhundert, ur. Werner Drobesh in Peter G. Tropper, Mohorjeva-Hermagoras, Celovec-Klagenfurt 2006, str. 215-230.

4. Številka opombe stoji vedno za ločilom, ne glede na to ali gre za piko, vejico, dvopičje, podpičje ali narekovaj.
5. Sveto pismo, cerkvene dokumente ali kako drugo pogosto navedbo lahko na vajamo tudi med besedilom:
  - če je besedilo v navednicah, damo navedek za navednico in pred ločilo, npr. »Baraba pa je bil razbojnik« (Jn 18, 40).
  - če besedilo ni v navednicah, dodamo pred navedkom »prim.« (z malo začetnico), npr. Evangelist Janez piše, da je bil Baraba razbojnik (prim. Jn 18, 40).
9. Na kratice moramo opozoriti na začetku razprave ali v prvi opombi. Pri domačih kraticah se držimo določil *Slovenskega biograjskega leksikona*, pri tujih pa tistih, ki jih v prvem zvezku navaja *Lexikon für Theologie und Kirche*.
10. Kadar navajamo založbo, lahko pri slovenskih založnikih navedemo samo kratice (CZ, DZS, MK, SM). Kjer je več mest izdaje, mesta navajamo povezana z vezajem; npr. Ljubljana-Celovec-Dunaj. Ponovne izdaje knjige navedemo s številko, nadpisano nad letnico; npr. Ljubljana 1979
11. Pri navajanju prispevkov in del, ki so objavljeni na medmrežju, navedemo kratico imena in priimek avtorja, *naslov prispevka ali dela v kurzivu*, nato za vejico »na:« medmrežni naslov in v oklepaju datum pridobljenega prispevka ali dela, npr. I. Pančević, *Pravoslavni bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu*, na: [http:// www.sr.wikipedia.org](http://www.sr.wikipedia.org) (Pridobljeno: 22. 5. 2010).
12. Pri navajanju arhivskih virov v opombah ali v seznamu arhivskih virov ni razlike v vrstnem redu elementov ali postavljanju ločil. V opombi pod črto na dnu strani navedemo:
  - kratico arhiva (npr. NŠAL; AS 1211);
  - ime fonda (npr. Fond Bogoslovno semenišče). Če je fond ali zbirka oštevilčena, dodamo številko fonda kratici arhiva (npr. AS 1211 = Arhiv Republike Slovenije, Fond Komisija Republike Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi);
  - tehnično enoto: številka tehnične enote, številka arhivske škatle (šk.), mape (m.), fascikla (fasc.) oziroma številka ali opis arhivske enote (a. e.) ali signatura (sig.) (npr. t. e. 30, a. e. 761; šk. 15, m. 3; šk. 645, dok. 85/60; sig. R-69); dokument: ime ali oznaka dokumenta z ustreznimi podatki, kakor sta številka dokumenta, kraj, datum, številka strani ali lista (f.) (npr. Poročilo Huga Skale ministru za prosveto, Ljubljana, 18. I. 1947, f. 5)Pri razpravah, ki se sklicujejo na arhivske vire, ob koncu besedila v poglavju Arhivski viri sistematično navedemo vse vire, na katere se sklicujemo

v opombah. Po potrebi ločeno navedemo tudi objavljene vire, časopise, ustne izjave idr.

Arhivsko gradivo v seznamu arhivskih virov uredimo po abecednem redu arhivov. Navedemo le arhiv in fond, po potrebi tudi tehnično enoto. V abecedno urejenem seznamu arhivov razložimo kratico posameznega arhiva, uporabljeno v opombah (npr. ŠAK- Škofijski arhiv Koper; AS 1211 -Arhiv Republike Slovenije).

Primeri navajanja arhivskega gradiva v opombah in v seznamu arhivskih virov:

Opomba   št. op. **Kratica arhiva, ime ali številka fonda ali zbirke, številka arhivske škatle ali fascikla, tehnična enota, ime dokumenta, kraj izdaje, datacija in številka.**

Seznam   **Kratica arhiva, ime fonda ali zbirke, po potrebi številka arhivske škatle ali fascikla in oznaka tehnične enote.**

Primer 1

Opomba   ¹⁵ AS 1799, šk. 28, m. 2, Vpliv klera na mladino, november 1950.

Seznam   AS 1799 - Arhiv Republike Slovenije, Fond Centralni komite Ljudske mladine Slovenije.

Primer 2

Opomba   ¹⁵ AS, Fond Gubernijski arhiv, reg. I, odd. 1, fasc. 4, Ustanovna listina ljubljanskih filozofskih študij, 1704.

Seznam   AS- Arhiv Republike Slovenije, Fond Gubernijski arhiv, reg. 1, odd. 1, fasc. 4.

Primer 3

Opomba   ¹⁵ NŠAL 332, šk. 22, Birme in vizitacije, Usmiljeni Samarijan, Ljubljana, 5. 9. 1943, št. 934.

Seznam   NŠAL 332- Nadškofijski arhiv Ljubljana, Fond Gregorij Rožman.

Primer 4

Opomba   ¹⁵ NŠAM, F 27, šk. 3112, Direktorat, Maribor, 2. 12. 1831, št. 21.

Seznam   NŠAM- Nadškofijski arhiv Maribor, F 27 Škofijska pisarna.

Primer 5

Opomba   ¹⁵ ZAP, sig. R-69, Statut mesta Ptuj 1513, f. 24r.

Seznam   ZAP- Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Rokopisna zbirka.

Primer 6

Opomba ¹⁵NUK, ms. 156, Historia Seminarii labacensis.

Seznam NUK -Narodna in univerzitetna knjižnica, Fond Rokopisni oddelek, ms. 156.

V primeru nejasnosti glede navajanja literature in arhivskih virov naj se avtor obme na urednika AES.

13. Rokopisov in ilustracij uredništvo ne vrača.

14. Prispevke pošljite na naslov:

Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani

Uredništvo AES

Poljanska c. 4, p. p. 2007

SI-1001 Ljubljana

PUBLIKACIJE INŠTITUTA ZA ZGODOVINO CERKVE

ACTA ECCLESIASTICA SLOVENIAE

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 1, 1979, 188 strani. **Miscellanea:** Metod Benedik, Instrukcija papeža Klemena VIII. za obnovo katoliške vere na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem z dne 13. aprila 1592; France M. Dolinar, Jožefinci med Rimom in Dunajem - Škof Janez Karel Herberstein in državno cerkvenstvo; Bogo Grafenauer, Etnična vprašanja ob preureditvi lavantinske škofije na Štajerskem; Ivan Škafar, Jezuitski misijoni v krajini med Muro in Rabo za časa katoliške obnove 1609-1730; Ivan Škafar, Oda Jožefa Košiča iz leta 1813.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 2, 1980, 231 strani. **Maksimilijan Jezernik**, Friderik Baraga (Zbirka rimskih dokumentov).

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 3, 1981, 172 strani. **Miscellanea:** Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (1); France M. Dolinar, Zapisi škofa Janeza Tavčarja o stanju v ljubljanski škofiji; Ivan Škafar, Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhidiaconata.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 4, 1982, 255 strani. **Jože Gregorič**, Pisma Petra Pavla Glavarja Jožefu Tomlju 1761-1784.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 5, 1983, 331 strani. **Miscellanea:** Jože Mlinarič, Prizadevanje sekovskih škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina kot generalnih vikarjev salzburških škofov za katoliško versko prenovu na Štajerskem v luči protokolov 1585-1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617-19; Ivan Zelko, Gradivo za prekmursko cerkveno zgodovino; Ivan Zelko, Frančiškani v Murski Soboti.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 6, 1984, 225 strani. **Miscellanea:** Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (2); Martin Jevnikar, Ivan Trinko, pokrajinski svetovalec v Vidmu 1902-1923; Vilko Novak, Ivanu Škafarju v spomin - Njegovo življenje in delo; Ivan Škafar, Priloge: Izvirna poročila, regesti in zapisi o delovanju luteranov (evangeličanov) na Petanjcih 1592-1637.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 7, 1985, 288 strani. **Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih.** Ob 1100-letnici Metodove smrti: Bogo Grafe-

nauer, Spreobrnjenje Bavarcev in Karantancev - *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*; France Perko, Italska legenda; France M. Dolinar, Pisma rimskih papežev Hadrijana II., Janeza VIII. in Štefana V.; Metod Benedik, Žitje Konstantina (Cirila) in Žitje Metoda; France M. Dolinar, Pohvala sv. Cirila in Metoda; Janez Zor, Anonimna ali Metodova homilija v Clozovem glagolitu.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 8, 1986, 395 strani. **Rajko Bratož**, Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske Cerkve od začetkov do nastopa verske svobode.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 9, 1987, 463 strani. **Jože Mlinarič**, Župnije na Slovenskem Štajerskem v okviru salzburške nadškofije v vizitacijskih zapisnikih arhidiakonata med Dravo in Muro 1656-1774.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 10, 1988, 254 strani. **Miscellanea**: Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (3); Primož Kovač, Začetki kapucinskega samostana v Škofji Loki; Janez Höfler, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem- Pražupniji Radovljica in Kranj.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 11, 1989, 239 strani. **France M. Dolinar**, Slovenska cerkvena pokrajina.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 12, 1990, 432 strani. **Ana Lavrič**, Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631-1632.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 13, 1991, 116 strani. **Ivanka Tadina**, Ignacij Knoblehar 1819-1858. Veliki pionir krščanske civilizacije in odličen apostol črnih.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 14, 1992, 190 strani. **Miscellanea**: Metod Benedik, Iz protokolov ljubljanskih škofov (4); Bogdan Kolar, K zgodovini malega semenišča v Kopru; Vinko Škafar, Prošnje salzburškemu nadškofu F. Schwarzenbergu za priključitev slovenskih dekanij sekovske (graške) škofije k lavantinski škofiji leta 1848; Janez Höfler, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem- Pražupnija Mengeš; Marko Senica, Slovenske pridige kapucina p. Angelika iz Kranja iz let 1766-1771.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 15, 1993, 221 strani. **Matjaž Ambrožič**, Zvoznarstvo na Slovenskem.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 16, 1994, 726 strani. **Metod Benedik- Angel Kralj**, Kapucini na Slovenskem v zgodovinskih virih. Nekdanja štajerska kapucinska provinca.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 17, 1995, 600 strani. **France Baraga**, Kapiteljski arhiv Novo mesto. Regesti listin in popis gradiva.

Acta Ecclesiastica Sloveniae, št. 18, 1996, 363 strani. **Ivan Likar**, Slovenski liturgični jezik v obrednikih s poudarkom na obredniku škofa Wolfa (1844).

- France Baraga**, Kazalo krajevnih in osebnih imen k AES 16- Kapucini na Slovenskem v zgodovinskih virih.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 19, 1997, 537 strani. **France Baraga**, Arhivska zapuščina škofa Tomaža Hrena; **Metod Benedik-Angel Kralj**, Protokoli škofa Hrena 1614-1630; **Bogdan Kolar**, Sinode škofa Hrena; **Edo Škulj**, Bogoslužna besedila v Hrenovih komih knjigah.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 20, 1998, 396 strani. **Metod Benedik -Angel Kralj**, Škofijske vizitacije Tomaža Hrena 1597-1629 in poročilo Apostolskemu sedežu o stanju škofije leta 1607; **France Baraga**, Arhiv Glavarjevega beneficija; **Lojzka Bratuž**, Korespondenca Attems - Glavar 1753-1772; **Janez Höfler**, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupniji Stara Loka in Šentpeter pri Ljubljani; **Darja Mihelič**, Izročilo Konverzije, ki je doseglo Valvasorja in Schönlebna.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 21, 1999, 776 strani. **Branko Kurnjek**, **Marjan Maučec**, **Iztok Mozetič**, Dnevno časopisje o duhovniških procesih na Slovenskem 1945-1953.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 22, 2000, 385 strani. **Lilijana Žnidaršič Golec**, Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 23, 2001, 391 strani. **Damjan Hančič**, Konstitucije klaris v Mekinjah in Škofji Loki.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 24, 2002, 712 strani. **Lambert Ehrlich**, Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20; Spomenica za Vatikan 14. aprila 1942 - za objavo pripravila **Marija Vrečar**. **Metod Benedik**, Lambert Ehrlich za slovenski narod.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 25, 2003, 462 strani. **Matjaž Ambrožič**, Ljubljanski knezoškof dr. Janez Zlatoust Pogačar. Njegova verska, kulturna in politična vloga za zgodovino Slovencev.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 26, 2004, 244 strani. **Metod Benedik**, Pisma Janeza Evangelista Kreka; **Janez Höfler**, Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pražupnija Cerknica; **Bogdan Kolar**, Začetki cerkvene organiziranosti Slovencev v Kaliforniji.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 27, 2005, 347 strani. **Marko Benedik**, Dokumenti p. Antona Prešerna D. J. o škofu Antonu Vovku; **Sebastjan Likar**, Valentin Oblak, Kronika župnije Kropa 1914-1918.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 28, 2006, 300 strani. **Metod Benedik**, Janez Evangelist Krek v spisih sodobnikov; **Bogdan Kolar**, Iz kronike župnije Grahovo pri Cerknici v času župnika Alojzija Westra (1910-1928); **Edo Škulj**, Kronika župnije Turjak.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 29, 2007, 541 strani. **Edo Škulj**, Jerebova kronika župnije Škocijan pri Turjaku.

- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 30, 2008, 371 strani. **Damjan Debevec**, Kari-kature v boju proti veri in Cerkvi 1945-1960.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 31, 2009, 260 strani. **Edo Škulj**, Kronika žu-pnije Turjak; **Edo Škulj**, Iz turjaške oznanilne knjige.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 32, 2010, 528 strani. **Vloga teoloških izobra-ževalnih ustanov v slovenski zgodovini pri oblikovanju visokošolskega izobraževalnega sistema na Slovenskem**: Matjaž Ambrožič, Srednjeveško in novoveško teološko izobraževanje v samostanskih skupnostih cistercija-nov, kartuzijanov, avguštincev, dominikancev in trapistov; Metod Benedik, Teološko izobraževanje od reformacije do vključno centralnih semenišč; Matjaž Ambrožič, Teološki študij na Slovenskem od konca 18. stoletja do prve svetovne vojne; Bogdan Kolar, Teološka fakulteta – del Univerze v Lju-bljani; Miran Špelič, Visoko šolstvo v redu manjših bratov od ustanovitve vikarije – province sv. Križa do ustanovitve Univerze v Ljubljani; Metod Benedik, Kapucinske teološke šole; Bogdan Kolar, Visoka teološka šola na Rakovniku; Matjaž Ambrožič, Prva teološka fakulteta in knezoškofijsko Bogoslovna učilišče v Ljubljani; Fanika Krajnc-Vrečko, Visoka bogoslovna šola v Mariboru 1859-1941; Fanika Krajnc-Vrečko, Bibliografija del in arhi-vski viri s področja teološkega izobraževanja na Slovenskem.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 33, 2011, 204 strani. **France M. Dolinar**, Poro-čila ljubljanskih škofov v Rim o stanju v škofiji (Relationes ad Limina), I. del: 1589-1675.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 34, 2012, 424 strani. **France M. Dolinar**, Poro-čila ljubljanskih škofov v Rim o stanju v škofiji (Relationes ad Limina), II. del: 1685-1943.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 35, 2013, 232 strani. **Bogdan Kolar**, Misijonska hiša pri Sv. Jožefu nad Celjem. Kronika ustanove od 1852 do 1925.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 36, 2014, 422 strani. **Miha Šimac**, Vojaški du-hovniki iz slovenskih dežel pod habsburškim žezlom.
- Acta Ecclesiastica Sloveniae**, št. 37, 2015, 440 strani. **Prva svetovna vojna in Cerkev na Slovenskem**.

Povzetki in vsebine vseh številk znanstvene publikacije AES so dostopni na medmrežju: <http://www.teof.uni-lj.si/?viewPage=61>

REDOVNIŠTVO NA SLOVENSKEM

Redovništvo na Slovenskem, 1. zvezek, 250 strani. **Benediktinci, kartuzijani, cistercijani**. [Zbornik predavanj na simpoziju: Stična, Pleterje, Kostanjevica, od 23. do 25. maja 1984], Ljubljana 1984.

Redovništvo na Slovenskem, 2. zvezek, 256 strani. **M. Smiljana Kodrič - B. Natalija Palac**, Šolske sestre svetega Frančiška Kristusa Kralja. Zgodovina, poslanstvo, življenje, Ljubljana 1986.

Redovništvo na Slovenskem, 3. zvezek, 295 strani. **Jezuiti**. Zbornik simpozija, Ljubljana 1992.

Redovništvo na Slovenskem, 4. zvezek, 306 strani. **Jezuitski kolegij v Ljubljani**. Zbornik razprav (Soizdajatelj: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove), Ljubljana 1998.

Redovništvo na Slovenskem, 5. zvezek, 416 strani. **Marija Jasna Kogoj**, Uršulinke in njihovo vzgojno poslanstvo, Ljubljana 2006.

RIMSKI SIMPOZIJI

Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani in Slovenska teološka akademija v Rimu sta pripravila in objavila naslednje znanstvene simpozije:

- 01 - Slomškov simpozij v Rimu, Ljubljana 1983.
- 02 - Ivanocyjev simpozij v Rimu, Ljubljana 1985.
- 03 - Trinkov simpozij v Rimu, Ljubljana 1986.
- 04 - Sedejev simpozij v Rimu, Celje 1987.
- 05 - Missiev simpozij v Rimu, Celje 1988.
- 06 - Gnidočev simpozij v Rimu, Celje 1989.
- 07 - Mahničev simpozij v Rimu, Celje 1990.
- 08 - Jegličev simpozij v Rimu, Celje 1991.
- 09 - Krekov simpozij v Rimu, Celje 1992.
- 10 - Napotnikov simpozij v Rimu, Celje 1993.
- 11 - Wolfov simpozij v Rimu, Celje 1994.
- 12 - Kleklov simpozij v Rimu, Celje 1995.
- 13 - Karlinov simpozij v Rimu, Celje 1996.
- 14 - Einspielerjev simpozij v Rimu, Celje 1997.
- 15 - Hrenov simpozij v Rimu, Celje 1998.
- 16 - Glavarjev simpozij v Rimu, Celje 1999.
- 17 - Baragov simpozij v Rimu, Celje 2000.
- 18 - Rožmanov simpozij v Rimu, Celje 2001.
- 19 - Ehrlichov simpozij v Rimu, Celje 2002.
- 20 - Grivčev simpozij v Rimu, Celje 2003.
- 21 - Herbersteinov simpozij v Rimu, Celje 2004.
- 22 - Vovkov simpozij v Rimu, Celje 2005.
- 23 - Ukmarjev simpozij v Rimu, Celje 2006.
- 24 - Torošev simpozij v Rimu, Celje 2007.
- 25 - Tomažičev simpozij v Rimu, Celje 2008.
- 26 - Trubarjev simpozij v Rimu, Celje 2009.
- 27 - Sklop razprav- Knezoškof Stepišnik, v: *BV70* (2010), št. 1, str. 25 sl.

ACTA ECCLESIASTICA SLOVENIAE

Izdajatelj / *Publisher:*

Inštitut za zgodovino Cerkve
pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani

Naslov uredništva / *Address of Editorial:*

Inštitut za zgodovino Cerkve
Poljanska c. 4, pp. 2007, SI – 1001 Ljubljana
e-pošta: izc@teof.uni-lj.si

Glavni in odgovorni urednik / *Editor in Chief:*

Dr. Bogdan Kolar

Uredniški odbor / *Editorial Board:*

Dr. Matjaž Ambrožič
Dr. Ana Lavrič
Dr. Igor Salmič
Dr. Miha Šimac
Dr. Julijana Visočnik

Lektoriranje slovenskega besedila in prevodi / *Slovenian language editing and translations:*

Maja Sužnik

Oblikovanje / *Cover Design:*

Anton Štrus

Prelom / *Computer Typesetting:*

Salve d.o.o., Ljubljana, Rakovniška 6, 1000 Ljubljana

Tisk / *Printed in Slovenia***Naklada / *Number of copies printed:***

300 izvodov

Izvillečke prispevkov objavlja / *Abstracts are included in:*

Historical Abstracts, America: History and Life, ABC-CLIO Library, Santa
Barbara, California, USA
EBSCO Publishing, Inc., 10 Estes Street, Ipswich, Massachusetts, USA
Tübinger Zeitschrift, Universität Tübingen, Nemčija
ERIH PLUS

Založba / *Publishing House:*

Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani
Poljanska c. 4, pp. 2007
SI-1001 Ljubljana
e-posta: dekanat@teof.uni-lj.si

Za založbo / *Chief Publisher:*

Dr. Christian Gostečnik

9 789616 844420

25 EUR